Algemeene Geschiedenis van het Socialisme

Max Beer

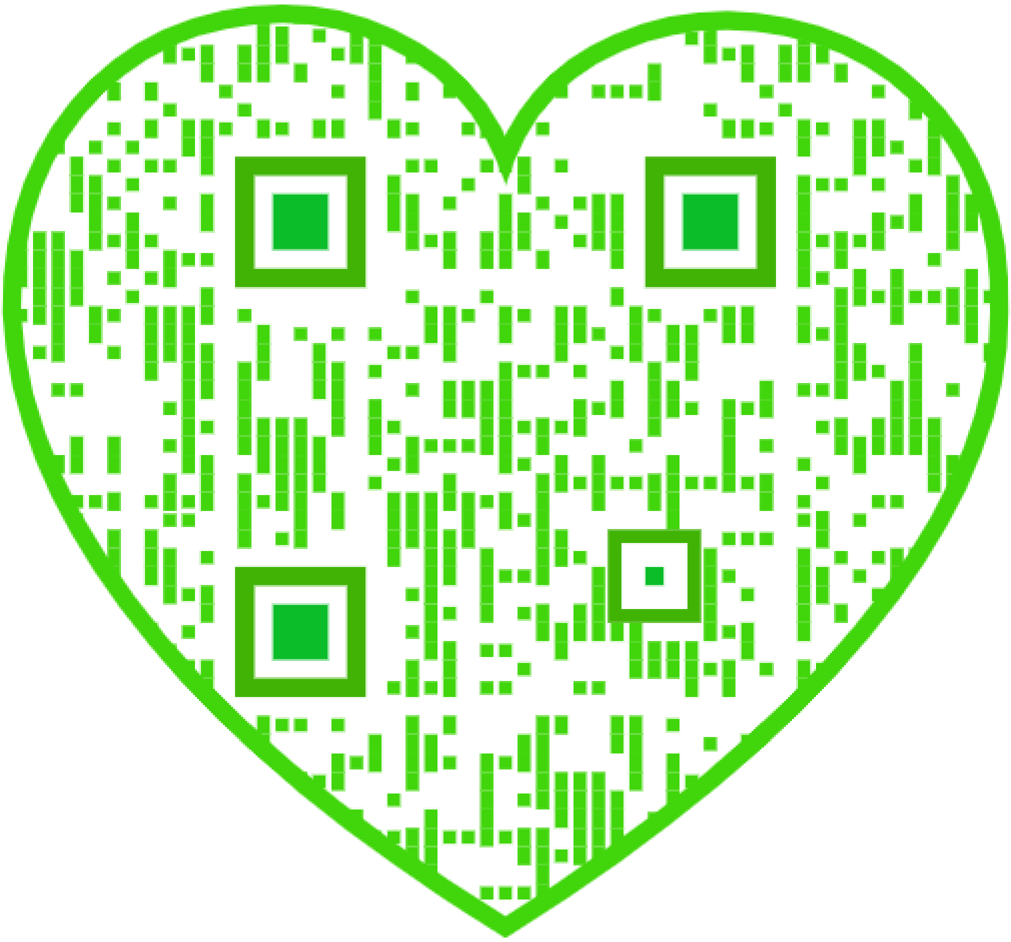

ALGEMEENE GESCHIEDENIS VAN HET SOCIALISME

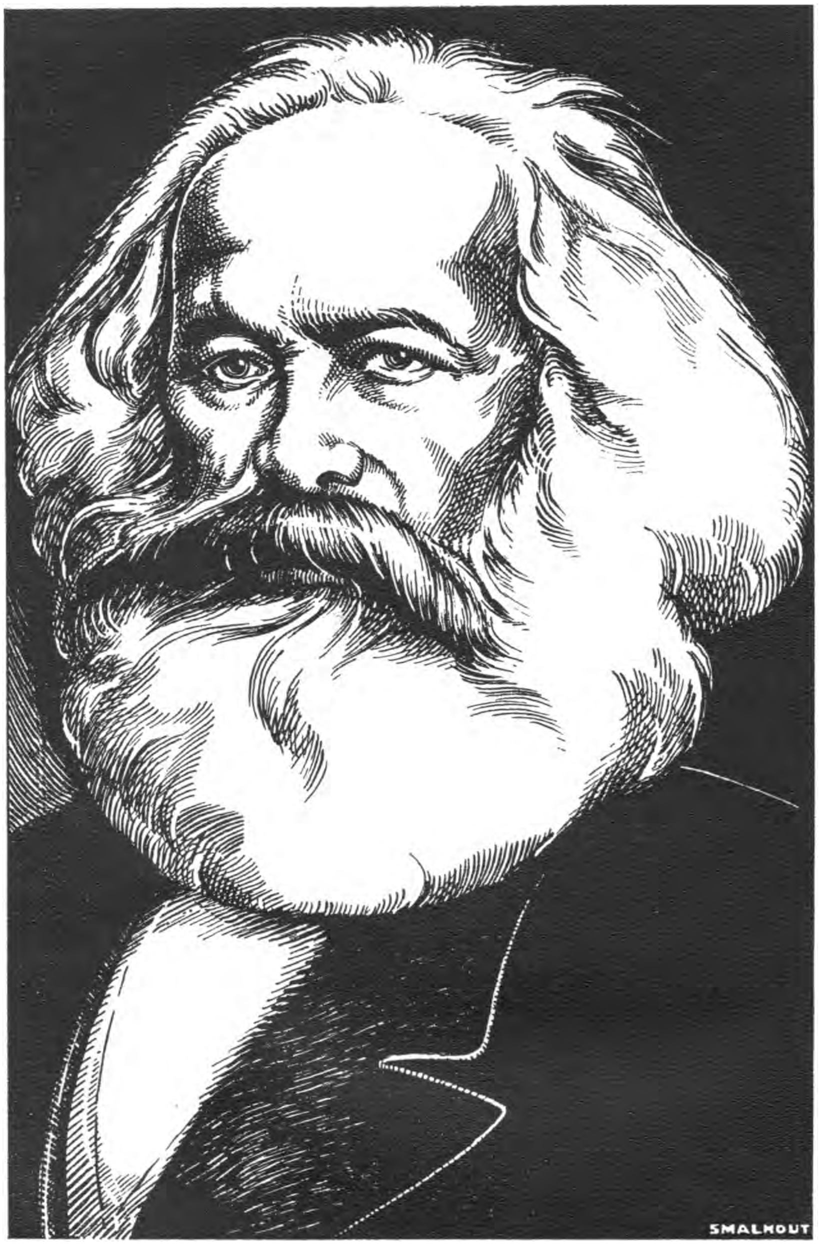

KARL MARX

M A X B E E R

ALGEMEENE GESCHIEDENIS

VAN HET

SOCIALISME

VERTALING VAN C. F. V. D. HORST

1927

N.V. „ONTWIKKELING" – AMSTERDAM

EERSTE DEEL

DE OUDHEID

INLEIDING.

1. De beteekenis van het begrip Oudheid.

ZOOALS bekend is, wordt de wereldgeschiedenis, wanneer men daarbij alleen de tijdrekening en de volgorde der jaren in aanmerking neemt, ingedeeld in Oudheid, Middeleeuwen, Nieuwe en Nieuwere Geschiedenis. Bij nadere overweging blijkt deze indeeling evenwel ontoereikend, immers zonder werkelijken ondergrond te zijn. Wanneer wij van de Oudheid spreken, denken wij aan de rijken die in Mesopotamië gelegen waren, aan Egypte en de oude Hebreërs, aan de Grieken en de Romeinen. Maar zouden de Kelten, de Germanen en de Slaven dan geen Oudheid gekend hebben? En hebben de oude volken geen Middeleeuwen en geen Nieuwen Tijd doorleefd? De wereldgeschiedenis handelt toch niet over de menschheid als eenheid gedacht, die ongeveer tot de Volksverhuizing zich in het tijdperk van de Oudheid zou bevonden hebben, om daarna achtereenvolgens in Middeleeuwen, Nieuwen en Nieuweren Tijd over te gaan. Veeleer verhaalt zij van verschillende staten, rijken, stammen en volken die op onderscheiden tijdpunten de opeenvolgende trappen van hun beschaving doorleefd hebben, zonder zich daarbij te bekommeren om de vraag, of anderen tezelfdertijd tot denzelfden overgang genaderd waren.

De wereldgeschiedenis verklaart ons niet, hoe het bijvoorbeeld mogelijk is dat wij in de Oudheid denkbeelden ontmoeten die zeer nadrukkelijk tot den Nieuwen Tijd behooren, — ja, dat het begin van den Nieuwen Tijd in Europa, — de Renaissance, — zich onmiddellijk aan de Grieksche Oudheid aansluit, — en

evenmin dat wij, kinderen van den Nieuwen Tijd, genoodzaakt zijn een steunpunt te zoeken in meeningen die vóór meer dan 2000 jaren door de „Ouden" verkondigd zijn. Waren die Ouden boven tijd en ruimte verheven? Hebben zij hunne wijsheid uit de bron der bezieling geput?

Wij zijn dichter bij de waarheid, wanneer wij voor oogen houden dat de Oudheid zoomin naar den geest als naar de gebeurtenissen een eenheid gevormd heeft. Ook de oude Hebreërs, de Hellenen, (Grieken) en de Romeinen hebben hun Oudheid, hun Middeleeuwen en hun Nieuwen Tijd gehad, — met dien verstande dat zij eerder op het tooneel van de geschiedenis der menschheid verschenen zijn dan bijvoorbeeld de Germanen en de Slaven. Ook zij doorleefden die verscheiden tijdperken en gaven het aanzijn aan bepaalde instellingen en denkbeelden die met het tijdperk van hun ontstaan in nauw verband stonden, zoodat die onderscheiden volken weliswaar in tijdsorde op elkander gevolgd zijn; maar toch — uit een maatschappelijk en verstandelijk oogpunt gezien — evenwijdig met elkander loopen. Wanneer derhalve de Romaansche en de Germaansche volken van de 15de en de 16de eeuw hun geestelijk leven aan de Grieksche beschaving van de 6de en de 5de eeuw vóór Christus konden aanknoopen, dan was dit alleen hierdoor mogelijk dat de Grieken te dien tijde hun Oudheid en hun Middeleeuwen reeds achter den rug hadden en in hun Nieuwen Tijd waren ingetreden, met welk tijdperk hun geestesarbeid dan ook in overeenstemming was.

Elk van deze tijdperken heeft zijn eigen staatkundige, maatschappelijke en geestelijke kenteekenen. In de Oudheid, — of juister gezegd, in den tijd van de jeugd der volken, — zijn de menschen overal, naar het beginsel van de bloedverwantschap, in stammen en familiën verdeeld. Zij leven gemeenschappelijk op den grondslag van de onderlinge gelijkheid, kennen persoonlijk eigendom noch huwelijk van één man met één vrouw. Ook steden zijn te eenenmale onbekend. Het geestelijk leven is in het begin van den eenvoud en in den eenvoud van het begin. Gebruiken en gewoonten regelen het dagelijksch leven dat meestal een zwervend karakter heeft en in geen geval aan een bepaald gebied

gebonden is. Hoofdmannen of „koningen" staan aan de spits van het volk. Geschreven wijsheid bestaat in die dagen niet. De verschillende stammen zijn er nog niet aan toe hun maatschappelijke instellingen te beschrijven. Voor onze wetenschap aangaande die tijden staat tweeërlei bron tot onze beschikking, — in de eerste plaats, de reizigers die, herkomstig uit een land dat op een hooger trap van beschaving stond, het grondgebied van deze volken in den begintoestand bezocht hebben en door de tegenstelling tusschen hun eigen inzettingen en degenen die zij hier aantroffen, tot vergelijking geprikkeld werden en ons daarover schriftelijke bescheiden hebben nagelaten, zooals bijvoorbeeld Caesar en Tacitus over de oude Germanen. Als tweede bron van onze kennis dienaangaande noemen wij het wetenschappelijk onderzoek van dezen tijd dat uit oude sagen en overleveringen, alsmede uit de overblijfselen van de instellingen die nog aanwezig waren in de dagen, toen de geschiedenis werd te boek gesteld, — rechtmatige gevolgtrekkingen afleidt en omtrent vorm en wezen der verschijnselen zekerheid erlangt. En aangezien wij een regelmatig verloop van de ontwikkeling der volken ontdekt hebben, zijn wij gerechtigd van het bijzondere tot het algemeene te besluiten en de theorie uit te spreken dat alle volken in het tijdperk van hun primitief maatschappelijk leven geen persoonlijk eigendom hebben gekend, op den voet van gelijkheid leefden en in stammen verdeeld waren.

Sinds de socialisten deze theorie in hun maatschappelijke leer — de sociologie — hebben opgenomen, heeft men vele antisocialistische geleerden zich zien beijveren het bewijs te leveren dat bij de primitieve volksstammen van communisme geen sprake kan zijn. Maar de bedoeling hiervan is al te doorzichtig en men gaat deswege over tot de orde van den dag, in de overweging dat men hier uitsluitend te doen heeft met schrijvers die hun woning nooit verlaten hebben en met behulp van hun kamergeleerdheid een waarheid bestrijden die door tijdgenooten op hun reizen en voorts door ooggetuigen van alle tijden en hemelstreken boven alle bedenking is beschreven en vastgesteld, — of wel door maatschappelijke, godsdienstige of rechtskundige overblijfselen onbetwistbaar gestaafd wordt.

De tijd van de primitieve maatschappij neemt een einde wanneer de stammen zich vestigen en het grondgebied dat zij innemen tot de basis van hun organisatie maken, — (gemeenten, dorpen, steden, districten en landstreken). De volksplanters beproeven aanvankelijk den ouden maatschappelijken vorm in stand te houden: het is de eenige waarvan zij kennis dragen, — maar de nieuwe economische toestanden verlangen een nieuwe orde van zaken en weldra begint de ontbinding en de klassenverdeeling van de tot dusver enkelvoudige samenleving. Er worden steden gebouwd, de ruilhandel neemt toe in beteekenis, het persoonlijk eigendom verdringt het gemeenschappelijk bezit. Maar de aanpassing aan de nieuwe toestanden gaat niet altijd van een leien dakje. Allen die daardoor onderdrukt en verongelijkt worden, alle onterfden en verarmden klampen zich aan de oude verdwijnende gelijkheid vast, bewaren ze in hun herinnering en ontwerpen daarvan een ideaalbeeld, hetzij als paradijs, hetzij als gouden eeuw. Het Bijbelsch tafreel van den hof van Eden (1ste Boek Mozes, 2de en 3de hoofdstuk) en de verzen van den Griekschen dichter Hesiodes (Werken en Dagen vs 108—170) die van de gouden eeuw en haar verdwijning gewagen, zijn de oudste geschreven bevindingen van deze stemming die de geheele Oudheid doordringt.

Weldra ontstaat binnenlandsche tweespalt. De oude aanvoerders van den stam, — de zoogenaamde „koningen" of rechters ruimen het veld voor de heerschappij van den adel en het grootgrondbezit maakt zich van de macht meester. Met dit verschijnsel zijn wij reeds diep in de Middeleeuwen. Eerst op deze hoogte ontstaat het wezen van de schriftuur en het godsdienstig leerstuk, anders gezegd een mythologie of een theologie.

Er worden wetten op schrift gesteld, de Tien Geboden in Israël, het wetboek van Draco in Hellas, de Wet van de Twaalf Tafelen in Rome. Bij de Israëlieten zijn de Middeleeuwen in de 10de eeuw vóór Christus begonnen. Wel werden destijds koningen door hen aangesteld, maar de werkelijke macht lag bij de bezitters, — wellicht met uitzondering van den tijd van David en Salomo. Voor de Grieken zijn de Middeleeuwen omstreeks

het jaar 1000 begonnen, — voor de Romeinen in de 8ste eeuw.

In den loop van de Middeleeuwen komen handel en nijverheid tot ontwikkeling: de burgerij van de steden, de „bourgeoisie" wordt de draagster daarvan. Wanneer deze een voldoende mate van kracht heeft opgegaard, nadert het einde van de Middeleeuwen. De adel neemt een burgerlijk karakter aan of gaat te gronde. Het oude mythologische en theologische leerstukkenstelsel wordt in zijn grondvesten geschokt en nieuwe godsdienstige en wijsgeerige zienswijzen breken zich baan. De natuurwetenschap erlangt een eereplaats, de kunst wordt vrijer en veelzijdiger, de samenvoegingen van de Middeleeuwen lossen zich in hun oorspronkelijke bestanddeelen op, — de Nieuwe Tijd is aangebroken.

In Griekenland is dit tijdperk in de 6de eeuw begonnen, in Rome in de 2de eeuw. In Israël werd deze sociaal-economische ontwikkeling door nationale rampen onderbroken. In het jaar 722 werd Israël (het Hebreesche Noordelijke rijk, met Samaria als hoofdstad) door de Assyriërs overwonnen en verwoest. In het jaar 586 onderging Juda (het Zuidelijke rijk met Jeruzalem tot middelpunt) hetzelfde lot, — ditmaal van de zijde der Babyloniërs. Intusschen werd het godsdienstig ontwikkelingsproces daardoor, wel verre van belemmerd, juist onmiskenbaar bevorderd.

In overeenstemming met den geest van den Nieuwen Tijd, veroverden de Joden een op de zedelijkheid steunend geloof in hun eenigen God, de Grieken hun wijsbegeerte na de moraal die door hun voorgangers op zedelijk gebied tot het geloof in één God en tot een maatschappelijke zedeleer werd opgevoerd. (Platonisme en Stoa).

De maatschappelijke strijd die in de Middeleeuwen is uitgebroken, wordt in den Nieuwen Tijd steeds heftiger: in Israël de armen tegen de rijken, — in Hellas de volksmassa (Demos) tegen de woekeraars en de opkoopers, — in Rome de Plebejers tegen de Patriciërs, de niet-bezitters tegen de rijken, de slaven tegen de onderdrukkers. De voornaamste eischen zijn: kwijtschelding van alle schulden en nieuwe verdeeling van den grond. Er wordt een begin gemaakt met maatschappelijke hervormingen,

waarschijnlijk tegen het begin van de 7de eeuw in Sparta, — 621 in Judea, 594 (Solon) in Athene, 367 en 133 in Rome. In Sparta werd de klassenstrijd gedurende verscheiden eeuwen tot zwijgen gebracht. Daarentegen woedde hij in Athene steeds heviger. Een kind van die beweging was de grootste maatschappelijke wijsgeer der Oudheid, Plato, (geb. 427, gest. 347). Desgelijks werd daar een theorie van het communisme en van het natuurrecht in omloop gebracht.

In Rome oefende de maatschappelijke strijd geen diepgaanden revolutionnairen invloed op het geestelijk leven uit, hetgeen trouwens verklaard wordt door de omstandigheid dat in het Romeinsche volksleven de macht van het verstand geenszins overheerschende is geweest. Tot de ontwikkeling van den godsdienst, van de wijsbegeerte en van de maatschappelijke denkbeelden hebben de Romeinen niet noemenswaardig bijgedragen en in zijn geheel genomen, is het Romeinsche geestelijk leven een bleeke en achteraankomende schaduw van het Helleensche geestesleven geweest. Het schijnt dat de Romeinen alle geestkracht die zij tot hun beschikking hadden, tot den oorlog en de onderdrukking van vreemde volken hebben aangewend, en bovenal tot de vestiging van het persoonlijk-eigendomsrecht. In de geschiedenis van den menschelijken geest — met uitzondering van die der rechtswetenschap — nemen de Romeinen een zeer ondergeschikte plaats in.

Een enkele blik op staathuishouding en staatsbestuur in de Oudheid brengt onverwijld het groote verschil tusschen toen en nu aan den dag. Wat in de eerste plaats de aandacht trekt, is de volslagen afwezigheid van machines en fijnere werktuigen. In stede daarvan vinden wij tallooze slaven. Aanvankelijk waren het de eigen landgenooten die ten gevolge van onbetaalde schulden tot slaven werden gemaakt, voorts krijgsgevangenen, bewoners van veroverde landstreken, lieden die door slavenhandelaars geroofd, door Grieken en Romeinen in het groot op de markt gekocht en op de meest meedoogenlooze wijze geëxploiteerd werden. Bij de Joden waren slechts weinig slaven.

Gedurende vele eeuwen bestond de staat uit een enkele stad met haar onmiddellijke omgeving, — de beroemdste staten waren

Athene, Sparta en Rome. Een dergelijke stad-staat heette in het Grieksch polis, (hiervan afgeleid politiek), — in het Latijn civitas (hiervan civilisatie). Deze stad-staten besloegen een klein gebied met ongeveer 30 tot 40.000 vrije burgers. In Hellas werden verscheiden dergelijke stad-staten gevonden — ook in Italië. Deels ten gevolge van den oorlog, deels ook onder de werking van verdragen van bondgenootschap, smolten zij samen tot één grooten staat. Iedere vrije burger was tevens soldaat, de economische arbeid was het deel van de slaven. Eerst door de Romeinen werd gaandeweg een rijk (imperium) geschapen, samengesteld uit een heerschende groep en voorts onderworpen volken. Ook waren het de Romeinen die later het leenstelsel en de lijfeigenschap ontwikkelden, toen de slavenarbeid gebleken was onprofijtelijk of wel strijdig met de belangen van den staat te zijn.

2. Theorie van het Communisme der Oudheid: Natuurrecht.

Reeds hebben wij vermeld dat de onterfde volkslagen zich in het begin van de Middeleeuwen aan de overleveringen van de oude gelijkheid vastklemden en van het verleden een ideale voorstelling bewaarden. De natuurtoestand, de samenleving in haar allereerste gedaante werd het ideaal en de terugkeer daarheen aangeprezen als onmisbaar voor aller geluk. In zijn geschrift „Over de Wetten", — 3de Boek, 2de en 3de hoofdstuk, — beweert Plato van de menschen van de oorspronkelijke samenleving:

„Te midden van deze toestanden waren zij niet in bijzondere mate arm en ook waar de twist tusschen hen niet zeldzaam was, bracht die toch niet den eenen mensch onder de dwingelandij van den anderen. Evenmin bestond de mogelijkheid rijk te worden, aangezien de menschen destijds nog niet, — zooals later het geval was, — goud en zilver bezaten. Wanneer in eer samenleving zoo min rijkdom als armoede gevonden wordt, is het zeer waarschijnlijk dat daar de edelste zeden worden aangetroffen: immers zijn overmoed en onrecht er gelijkelijk afwezig

en de ijzerzucht tiert er zoo min als de nijd. Het moeten dus voortreffelijke menschen geweest zijn en hun goede eigenschappen waren aan de vermelde omstandigheden te danken en daarenboven aan de deugd die men eenvoud noemt.

„Weliswaar moeten wij erkennen dat de vele geslachten die onafgebroken een dergelijk leven leidden, in vergelijking met het hedendaagsche geslacht in kunsten en bedrijven minder ervaren en bekwaam zijn geweest.... Daarentegen was men in den ouden tijd goedmoediger en dapperder, daarbij gematigder en in alle opzichten rechtvaardiger. Die menschen hadden geen wetgever van noode. In dien tijd bestond er ook geen letterschrift, de menschen richtten zich in hun leven uitsluitend naar de dusgenaamde oud-vaderlijke gebruiken."

De leer van den natuurtoestand die op aller gelijkheid gegrondvest was, werd nu verder ontwikkeld. Reeds in de dagen van Aristoteles, den leerling van Plato en leermeester van Alexander den Groote (omstreeks 340—325) had de meening ingang gevonden dat de heerschappij van den meester over den slaaf in strijd was met de natuur en het onderscheid tusschen vrijen en slaven alleen aan wetten der menschen toe te schrijven en niet geschapen was door de natuur. En aangezien dit gelijk stond met een ingrijpen in de werking der natuur, moest het als een onrecht worden beschouwd, (Aristoteles, Politiek, I, 3).

Deze beide aanhalingen uit Plato en uit Aristoteles vertegenwoordigen reeds een behoorlijk stuk natuurrecht. Haar verdere ontwikkeling en verspreiding heeft deze leer evenwel aan de Stoicynsche wijsbegeerte (3de eeuw) te danken. De denkbeelden van deze school hebben sinds de tweede eeuw vóór Christus een onmiskenbaren invloed op de Grieksche beschaving, voorts op de denkers van het Romeinsche rijk en ten slotte op heel het Christelijk en beschaafd Europa, tot den huidigen tijd, uitgeoefend. De gedachtenwereld van het utopistisch socialisme, alsmede die van het anarchistisch communisme blijken veelal haar invloed te hebben ondergaan.

Het natuurrecht is een protest tegen de instellingen die het burgerlijk en publiek recht op de basis van het privaat-eigendom gegrondvest heeft. Het is een idealiseering van de toestanden van

den communistischen vóórtijd die door de gelijkheid en de volksmacht in het leven waren geroepen. De leuze: „terug naar de natuur!" — is een vonnis dat over de beschaving geveld wordt en daarbij een aanmaning, hetzij tot de vroegere toestanden terug te keeren, hetzij diezelfde toestanden tot het program te maken van de aangeprezen hervorming van staat en maatschappij.

Met haar ongedachte ontwikkeling van steden en handel en bedrijf, met haar vernietiging der laatste overblijfselen van het gemeenschappelijk bezit van den grond, draagt de nieuwe tijd het karakter van een afval van de natuur, van een belemmering van het landbouwbedrijf, van een aanslag op de eenvoudige zeden van den landman en dientengevolge van een neiging tot een onnatuurlijk en kunstmatig leven, tot weelde en levensverwarring, alles ten slotte leidende tot een doolhof van wetsartikelen en voorschriften van het gezag. In den primitieven toestand wist men niet van wetten door menschen gemaakt. Men kende geen staat en geen zichtbare machtsmiddelen. ... De natuur, dooraderd en vervuld van den goddelijken geest, regelt haar ontwikkeling naar de goddelijke wet die in haar woning heeft gemaakt en al wat goed en rechtschapen en rechtvaardig is, voorschrijft. De zedelijke wet van God in de natuur is alom van kracht. Het is het recht dat met de rede in overeenstemming verkeert. Het staat hooger dan de reglementen van de menschen, ook dan het zoogenaamde stellige recht. Het geldt voor alle schepselen die een menschelijk aangezicht dragen. Allen zijn vrij, allen gelijk. In den beginstoestand van het menschelijk geslacht, in de gouden eeuw, in het tijdperk dat aan den zondeval is voorafgegaan, heerschte de wet van God in de natuur, het recht van de rede. De menschen leefden zonder staat, zonder uitwendigen dwang, zonder wettelijke banden en voogdij. Zij volgden de natuurlijke voorschriften van wat goed en rechtschapen en eerlijk is. Maar in het leven van de latere geslachten is het verderf binnengeslopen. Hebzucht, ontevredenheid en inwendige onvoldaanheid staken het hoofd op en de menschen schiepen den staat en het persoonlijk eigendom en tallooze wetten, zonder evenwel in staat te zijn de gelukzaligheid van weleer opnieuw te benaderen. De menschelijke samenleving is

ziek en lijdt aan vele kwalen. Er kan geen ander geneesmiddel zijn dan de opheffing van alle kunstmatige instellingen en de terugkeer tot de inzettingen van de natuur en tot een leven dat met haar in overeenstemming is.

I. PALESTINA.

1. Maatschappelijke Toestanden.

ALS zwervende horden, herkomstig uit de Noord-Arabische en Oost-Egyptische woestijn, hebben de Hebreërs in de 12de eeuw vóór Christus een inval in Kanaän gedaan. In groepen en stammen die naar de bloedverwantschap geordend waren, kwamen zij onder aanvoering van hun leiders aanstormen om vruchtbare landouwen te veroveren en zich daar te nestelen.

Lichtgeraakt en fier, — zoo ging van hen de mare, — daarbij door het leven in de woestijn gehard en door de beproefde stamtucht bijeengehouden, gelukte het hun na langdurigen strijd den tegenstand te breken van de Kanaänieten die, met den maatstaf der beschaving gemeten, verre boven hen stonden. Zoo namen zij het land in hun bezit. De zegevierende barbaren verdeelden het naar den worp van het lot onder hun stammen en dezen wederom onder de familiën. Persoonlijk eigendom van den grond was hun tot dusver onbekend gebleven, — en dit verklaart dat de stammen de verdeelde landerijen als gemeenschappelijk bezit beschouwden, terwijl elke familie in haar erfgoed het eigendom van den stam zag. (4de Boek van Mozes, 36ste Hoofdstuk). Een afzonderlijke uitdrukking voor eigendom kent de Hebreeuwsche taal niet. Het allerdichtst bij dit begrip nadert het woord „nachlah" (erfdeel, heredium). „Eigenaar" wordt weergegeven met „Heer", in het Hebreeuwsch: „Baäl", een algemeen Semitisch woord dat overeenkomt met man of verwekker. Voor een deel tengevolge van het onafgebroken bezit en van persoonlijke bewerking van den grond en vruchtgebruik, — voor een ander deel onder den invloed van elementen der

Kanaänitische beschaving, waren de Hebreeuwsche familiën er allengs toe gekomen het bezitsrecht op hun onroerend goed als onbegrensd te beschouwen en over dat eigendom eigenmachtig te beschikken. Door verkoop en verpanding werd de voormalige economische gelijkheid in den loop der tijden deerlijk gehavend en op de ongedeelde samenleving van voorheen een klassenverdeeling toegepast.

De opperste god van de Hebreërs dien zij medebrachten naar Kanaän, was JHWH (Jahwe of Jehowa). Het was een god die in de woestijn en in de zengende hitte thuisbehoorde, een god van het onweer en van het verterende vuur, een krijgsheld buiten, en de beschermer van het gemeenschappelijk verband binnen de grenzen van den stam, maar ook een gestreng wetgever die den eisch stelt van een rein zedelijk leven. Jahwe verscheen den Hebreërs als het zinnebeeld van de natuurlijke eigenschappen van de woestijn en tevens van de levensvoorwaarden waaraan zwervende horden hadden te voldoen, wilden zij op maatschappelijk, economisch en zedelijk gebied den strijd kunnen volhouden. Schamel was het offer dat zij hem brachten, een weinig meel en een lam. Hoe zouden die zwervers van de woestijn iets anders kunnen aanbrengen .... Maar de god dien zij aanbaden en vreesden, was sober en gestreng als hun eigen leven. Naar het beeld van de hen omringende natuur en van hun maatschappelijke organisatie schiepen de Hebreërs zich hun god.

Van een gansch andere geaardheid was Baäl, de god van Kanaän: hij was evenals de Dyonisos of de Bacchus van de Hellenen, het godsdienstig zinnebeeld van de steeds zwellende groeikracht der natuur, — de god van een land dat van melk en honig, van olie en wijn overvloeide. Aan de menschen, de dieren en de planten verleende hij vruchtbaarheid. Hij waakte voor het mysterie van de voortplanting. De heuvelen en de altaren die aan hem gewijd waren, werden tot plaatsen van luidruchtige festijnen, de plechtigheid van de offerande tot een zinnenbedwelmend genot en de grond die hem was toegewijd tot een schaduwrijke plek, bestemd aan de beide geslachten en aan hun hartstochtelijke omhelzingen gastvrijheid te verleenen. In

de oogen van de Profeten was de Baäl-dienst niets anders dan boelage en ontucht.

De beschavingsvormen die de indeeling en organisatie in stammen plegen te vergezellen, had Kanaän reeds lang achter den rug. Het land was verbrokkeld in afgebakende steden, waar handel en bedrijf beoefend werden en de privaat-eigendom op alle voorwerpen zijn toepassing vond.

Toen zij in hun nieuwe omgeving waren overgebracht, maakten de Hebreërs (of Israelieten) den landbouw tot den grondslag van hun samenleving en ondergingen daarbij den invloed van de Kanaänitische beschaving. Het godsdienstig leven van de zwervende volksstammen was niet in staat de behoeften te bevredigen die door het nieuwe akkermansleven geschapen werden. Jahwe bleek onmachtig het korenland en den wijngaard en den olijfboom te bevruchten, — daartoe ontbraken hem alle eigenschappen. Hij was een god van de woestijn en de nieuwe afscheidingen die zich in de samenleving voltrokken, waren niet in overeenstemming te brengen met zijn geboden. Ook nu bleek het leven sterker dan de gedachte en de afval van Jahwe scheen op handen te zijn, — voor een deel doordien men hem eigenschappen opdrong die tot het wezen van Baäl behoorden en het Jahwe-geloof aldus omvormde naar den Baäl-dienst, — voor een ander deel doordat de Israëlieten zich van hun ouden Hebreeuwschen god afwendden om Baäl aan te hangen.

Sinds de 9de eeuw werd het volk door een godsdienstige crisis in beroering gebracht die naar gelang van gelijktijdige omstandigheden en de daarnevens optredende persoonlijkheden een afwisselend heviger of vreedzamer vorm aannam. Tusschen de aanhangers van Jahwe en die van Baäl kwam het tot een botsing en, als bedouinen van de woestijn gekleed, stelden de Profeten zich aan het hoofd van de schare die Jahwe trouw gebleven was. Allereerst Elia en Elisa bij wie de factor van den overgeleverden godsdienst nog het luidst spreekt, — voorts geweldige predikers als Amos, Jesaja, Jeremia, die den klassenstrijd voor de onterfden strijden, onomwonden maatschappelijke rechtvaardigheid eischen en in Jahwe den god van het heelal, den rechter der wereld begroeten. Want de economische

ontwikkeling van Israël en de maatschappelijke klassensplitsing die hieruit ontstond, verscherpten de crisis in wier verloop het Jahwe-begrip een beteekenis erlangde die, zooals wij vernemen zullen, de kiem van een omwenteling op godsdienstig gebied in zich borg.

De ontbinding en de omvorming van de oorspronkelijke toestanden werden bevorderd door de talrijke oorlogen die, deels ter verdediging, deels ter vergrooting van het land ondernomen werden. Die oorlogen met hun afwisselende krijgskansen (10de eeuw v. Chr.) deden bij de landbouwende stammen den wensch ontwaken naar een landsregeering in éene hand. Zij verlangden een koning te hebben die hun grenzen tegen vijandelijke aanvallen zou beschermen en hun belangen tegenover het buitenland behartigen. En het scheen dat de nieuwe regeeringsvorm in staat was zich te handhaven. Terwijl de stammen van Israël tot dusver ter wille van hun bestaan onafgebroken een wanhopigen strijd te voeren hadden, gelukte het hun nu weldra zich een plaats onder de zon te verzekeren die eerbied afdwong. De naburige volken waagden het thans niet meer Israël aan te vallen en de rust beloofde van langeren duur te zijn. (II Samuel U 7, 1, — I Koningen, 5, 4.) Zij vermeesterden een noemenswaardigen buit aan edele metalen. De landbouw kwam tot grooten bloei. En aangezien de Israëliten na de onderwerping van de Kanaäniten, in het bezit gekomen waren van de groote heirwegen der karavanen, — en zelfs gedurende eenigen tijd van de zeekust, — knoopten zij handelsbetrekkingen aan met de Feniciërs die zich op handel en bedrijven toelegden.

De handel vond in het koningschap een krachtigen steun. De bloedige oorlogen met Edom (9de en 8ste eeuw) waren handelsoorlogen. Elat (Eziongeber, een havenstad aan de Roode Zee) moest veroverd worden om goud uit Ophir en koloniale producten uit Indië te kunnen aanvoeren. De koningen Josaphat, Joram, Amazia, Osija strijden om het bezit van de zeegolf van Akaba. En toen de Syrische koning Rezin de havenstad Elat ten onder had gebracht, „wierp hij de Joden uit Elat" (II Koningen, 16, 6). In het Noorden was het de stam Zebulon waarvan geschreven staat: „Zebulon zal aan de haven der zeeën wonen en hij zal aan

de haven der schepen wezen en zijne zijde zal zijn naar Sion." (Genesis 49, 13).

Zoo verhief Israël zich in landbouw en handel tot den beschavingstrap van Kanaän, werd rijp voor den Baäl-dienst en danste eerlang om Het Gouden Kalf.

2. Klassentegenstellingen en Profetie.

De dagen waarin het volk van Israël, in het genot van eendracht en vrijheid binnen de landspalen, onder den wijnstok en den vijgenboom zat en een ieder deed wat hem rechtvaardig scheen, — die dagen vloden voorbij om nimmer terug te keeren. De maatschappelijke ongelijkheid nam toe en hand aan hand daarmede de hevigheid van de botsing der vijandelijke klassen: armen en rijken, heerschers en overheerschten, onderdrukkers en onderdrukten. Als klasse in haar geheel genomen, — overigens in overeenstemming met de eischen die zij aan het leven stelden en met hun geestesgesteldheid, waren de bezitters aanhangers van Baäl, den god van de vruchtbaarheid, van het genot en van de winst. Degenen die niets bezaten, klampten zich aan Jahwe vast dien zij gewoon waren als den god van het onwrikbaar bevestigde stamverband, van het gemeenschapsgevoel, van alle goedheid en barmhartigheid te beschouwen. Hoe goed was het Israël, toen zijn stammen in de woestijn gelegerd waren! Hoe schoon waren zijn tenten! Israël had Jahwe lief en Jahwe had Israël lief. Dien tijd van de omzwerving en van het stamsgewijze samenzijn zagen de misdeelden in het licht van den gouden tijd. Hoe zacht en liefelijk zijn de klanken waarmee de anders zoo gestrenge en meedoogenlooze Profeten de jaren gedenken van Israël's jeugd!

Zooals men ziet, was de botsing tusschen Jahwe en Baäl een klassenstrijd die door de wijziging van het economisch leven te voorschijn geroepen was en in godsdienstige vormen tot uiting kwam.

Tot Jahwe en zijn Profeten wendden allen die niets bezaten, zich in hun bekommernis. Daar hooren wij een stem:

„Eene vrouw nu uit de zonen der profeten riep tot Elisa, zeggende: Uw knecht, mijn man, is gestorven en gij weet dat uw knecht den Heer was vreezende. Nu is de schuldheer gekomen om mijne beide kinderen voor zich tot knechten te nemen."

(II Koningen, 4, 1.)

Het semitische kapitaal in Kanaän trad even hardvochtig en in denzelfden vorm op als het Arisch kapitaal in Hellas en Rome: als woeker- en koopmanskapitaal. Hoe ongunstig men in Israël over den woeker oordeelde, blijkt uit het woord „neschec" waarmede dat begrip benoemd werd en dat letterlijk „bijten" beteekent. De steeds toenemende geldomzet en de ontwikkeling van het privaateigendom wrongen de oude maatschappelijke orde uit haar voegen en verdrongen de zeden en gebruiken van den goeden ouden tijd. Overdaad en weelde in de kringen der bemiddelden, — armoede, onderdrukking en schuldenlast in de wereld van de onterfden. Het onvermijdelijk gevolg hiervan was een klassentegenstelling waarvan men — zoover geschiedkundige getuigenissen aanwezig zijn — weliswaar bevestigen mag dat zij niet tot oproer en slachting geleid heeft, gelijk zij in Hellas en in Rome het maatschappelijk leven tot in zijn grondvesten geschokt heeft, maar die toch een ongeëvenaard maatschappelijk-godsdienstig gistingsproces in het leven heeft geroepen waarvan de Profeten de woordvoerders zijn geweest. Deze helden op zedelijk gebied die den onbluschbaren gloed van hun ziel aan de worsteling om de maatschappelijke rechtvaardigheid hebben medegedeeld, zijn er geleidelijk toe gekomen in de sociale zedeleer het gewichtigste bestanddeel van den godsdienst te zien. Zoodra deze godsdienstige herschepping eenigermate voltooid was, hield Jahwe op de god van een bepaalden stam en van een bepaald land te zijn en werd hij de algemeene god van de rechtvaardigheid. Zoo verhieven de Profeten den afgod van de zwervende stammen en van hun primitieve maatschappelijke orde tot den wereldgod van de waarheid en de menschenliefde.

In den loop van hun optreden wonnen die Profeten voortdurend aan beteekenis en groeiden zij van leidslieden van hun volk tot de hoogte van zieners die de wereldpolitiek in hun gedachtenleven opnamen, toen de geografische ligging van Palestina ten opzichte

van de staatkundige krachten die de wereld dier dagen bewogen, hen in den wervelwind der wereldbeweging had meegesleurd.

Zoowel door de gesteldheid van zijn bodem als door zijn ligging, vormde Palestina het bruggehoofd tusschen Voor-Azië en Egypte, een verbindingsgebied tusschen de destijds met elkander wedijverende wereldrijken. Dit was ook de verklaring van de veelvuldige invallen waaraan het land was blootgesteld. Maar tevens werd daardoor de geest van zijn Hebreeuwsche bewoners wakker gehouden en gewapend met een scherpen blik op al wat er voorviel in de wereldpolitiek. De Profeten, de mannen die troonden op de hoogten van den geest, lieten hun oog over de groote rijken gaan die met elkander streden om de wereldheerschappij, — zij namen de maat van menschen en dingen, van landen en koninkrijken met den maatstaf van de sociale rechtvaardigheid. Assyrië, Babylonië, Egypte en Perzië werden tot werktuigen in de hand van Jahwe en het was zijn wil en zijn plan die het heelal doordrongen. De storm joeg door de wereldgeschiedenis en brak al wat hoog was en uitstak, hij vaagde de trotschen en hoogvaardigen weg en in de ineenstorting van alle aardsche macht en menschelijke heerlijkheid openbaarde zich, onvergankelijk en vol majesteit, een zedelijke wereldorde waarvan Israël het middelpunt was.

De Profeten werden de verkondigers van een toekomstige losbarsting van naderende rampen over Israël en Juda, gevolgd door een alles bekronende loutering en verlossing van de menschheid. Ja, een verlossing van oorlog en verwarring, van strijd binnen en buiten de landsgrenzen, — een verlossing door de zegepraal van den geest, door de heerschappij van recht en gerechtigheid die Jahwe door de bemiddeling van de Joden alom zal grondvesten. Groot en geweldig was het levenselement van deze mannen en het moet naar het lichaam en naar den geest een krachtig menschenras geweest zijn dat zoo machtige persoonlijkheden heeft voortgebracht.

Met een zuiver plaatselijken strijd voor de onderdrukten waren zij begonnen en met een zedelijke zending die tot de grenzen der aarde reikte, hebben zij hun onvergankelijk levenswerk besloten.

3. Om de Sociale Rechtvaardigheid.

Amos, de herder uit Tokea, verheft zijn stem tegen de volkeren van Syrië en Palestina en voorspelt de rampen die door hun zonden worden opgeroepen.

„Doet het hooren in de paleizen te Asdod, en in de paleizen in Egypteland, en zegt: Verzamelt u op de bergen van Samaria, en ziet de groote beroerten in het midden van haar en de verdrukkingen binnen in haar. Want zij weten niet te doen wat recht is, spreekt de Heer, die in hunne paleizen schatten vergaderen door geweld en verstoring. (3, 9—10).

„Ik haat, ik versmaad uwe feesten, ik mag uwe verbondsdagen niet ruiken. Want al offert gij mij brandoffers, mitsgaders uwe spijsoffers, ik heb er toch geen gevallen aan; en het dankoffer van uwe vette beesten mag ik niet aanzien. Doe het getier uwer liederen van mij weg, ook mag ik uwer luiten spel niet hooren, maar laat het oordeel zich daarhenen wentelen als de wateren en de gerechtigheid als eene sterke beek. Hebt gij mij veertig jaar in de woestijn slachtoffers en spijsoffers toegebracht, o, huis Israëls?" (5, 21—25).

Geen offers en gebeden, maar recht en gerechtigheid verlangt Jahwe. Laat de rechters niet rechtspreken ten gunste van de rijken. Die vooraanzitten en die geld en goed hebben, zullen niet geweld doen aan die arm zijn en gebrek lijden. De kooplieden in koren moeten niet langer die honger lijden, bedriegen. Amos geeselt de vorsten en de machthebbenden, de geldprotsen en de kinderen van de fortuin, die wonen in paleizen van steenblokken en „op elpenbeenen bedsteenen liggen en weelderig zijn op hunne legers en de lammeren van de kudde eten en de kalveren uit het midden van den meststal; die op het geklank der luit kwinkeleeren, en zichzelven muziekinstrumenten uitdenken, gelijk David, — die wijn uit schalen drinken en zich zalven met de voortreffelijkste olie, maar zich niet bekommeren om de misstanden onder het volk." (6, 4—6)

Maar de straf zal niet uitblijven.

„Jerobeam zal door het zwaard sterven en Israëls zal uit zijn land gevankelijk worden weggevoerd." (7, 11)

Daarom,

„Zoekt het goede en niet het booze, opdat gij leeft: en alzoo zal de Heer, de God der heirscharen, met ulieden zijn, gelijk gij zegt. Haat het booze en hebt het goede lief, en stelt het recht in de poort, misschien zal de Heer, de God der heirscharen, Josef's overblijfsel genadig zijn." (5, 14—15)

Hosea vermaant de kinderen Israëls dat Jahwe reden heeft ontevreden over hen te zijn.

„Want de Heer heeft een twist met de inwoners des lands, omdat er geen trouw, noch kennisse Gods in het land is, maar vloeken en liegen en doodslaan en stelen en overspel doen. Zij breken door en bloedschulden volgen op bloedschulden."

Israël laat zich voorstaan op zijn rijkdom.

„In des koopmans hand is een bedriegelijke weegschaal, hij verdrukt gaarne. Toch zegt Efraim: Evenwel ben ik rijk geworden, ik heb mij groot vermogen verworven." (12, 8—9)

Ook in hun buitenlandsche staatkunde zijn zij Jahwe ontrouw geworden. Als een duif die van haar weg verdwaald is, ijlt Israël nu her- dan derwaarts en sluit zich beurtelings bij Egypte en bij Assyrië aan om bescherming te vinden tegen een vijandelijken overval. Daardoor lijdt het land schade en gaat het volk te gronde. Hoe geheel anders was het volk Israëls in de dagen zijner jeugd, toen het nog huisde in de woestijn en niets wist van den Baäl-dienst....

„Gij hebt goddeloosheid gepleegd, verkeerdheid gemaaid en de vrucht der leugen gegeten."

Daarom zal het land aan de kastijding niet ontkomen: de akkers worden verwoest en het volk gevangen genomen. Daarom....

„Zaait u tot gerechtigheid, maait tot weldadigheid, dewijl het tijd is den Heer te zoeken. (10, 12)

„Bewaar weldadigheid en recht, en wacht gestadig op uwen God." (12, 7)

Dan zal Jahwe hun afval weder genezen en hen liefhebben en Hij zal een bondgenootschap met hen sluiten en alle krijgswerktuigen en allen krijg zal Hij te niet doen. Want het

bondgenootschap zal op recht en rechtvaardigheid gegrondvest zijn, op liefde en barmhartigheid.....

De edele toorn van Micha richt zich tegen de aanzienlijken en de rijken van het land.

„Hoort nu dit, gij hoofden van het huis Jakobs en gij oversten van het huis Israëls, die van het gericht een afschuw hebt en al wat recht is, verkeert, bouwende Sion met bloed en Jeruzalem met onrecht. Hare hoofden richten om geschenken, en hare priesters leeren om loon, en hare profeten doen waarzegging om geld.... Daarom, om uwentwil, zal Sion als een akker geploegd worden, en Jeruzalem zal tot steenhoopen worden en de berg dezes huizes tot de hoogten eens wouds." (3, 9—12)

Wantrouwen, tweedracht en strijd van allen tegen allen teisteren het volk. Door offers laat Jahwe zich niet verzoenen.

„Zoude de Heer een welgevallen hebben aan duizenden van rammen, aan tienduizenden van oliebeken? Zal ik mijnen eerstgeborene geven voor mijne overtreding, de vrucht mijns lijfs voor de zonde mijner ziel? Hij heeft u bekend gemaakt, o, mensch, wat goed is, en wat eischt de Heer van u dan recht te doen en weldadigheid lief te hebben en ootmoedig te wandelen met uwen God?" (6, 7—8)

Jesaja, met zijn geweldige welsprekendheid, waarvan Micha de machtige weerklank is, onderwerpt het gansche maatschappelijk bestaan van Palestina aan een onderzoek dat voor niets terugdeinst, — en komt tot de slotsom dat het niets deugdelijks bevat. Recht en rechtvaardigheid zijn verdwenen en de aloude reinheid van zeden is door weelde, verleidelijke kleederdracht naar wisselzieke mode, door ongebreidelde genotzucht en jacht op rijkdom en roem verdrongen. De armen, de weduwen en weezen worden onderdrukt en uitgezogen, de kleinbezitters van hun eigendom beroofd, het grootgrondbezit neemt een aanvang.

„Wee dengenen die huis aan huis trekken, akker aan akker brengen, totdat er geen plaats meer is en gijlieden alleen inwoners gemaakt wordt in het midden des lands." (5, 8)

En bij de pogingen die langs de wegen van de rechtsbedeeling in het werk worden gesteld ten einde dezen toestand vast te leggen in de wet, roept de Profeet uit:

„Wee dengenen die ongerechtige inzettingen inzetten en den schrijver die moeite voorschrijven, om de armen van het recht af te wenden en om het recht der ellendigen mijns volks te rooven, opdat de weduwen hun buit worden en opdat zij de weezen mogen plunderen." (10, 1—2)

Daarom wendt Jahwe zijn aangezicht van de gebeden en de slachtoffers van Israël af.

„Brengt geen vergeefsch offer meer, het reukwerk is mij een gruwel, de nieuwemaansfeesten en sabaten en het bijeenroepen der vergaderingen mag ik niet, het is ongerechtigheid, zelfs de verbodsdagen. En als gijlieden uwe handen uitbreidt, verberg ik mijne oogen voor u; ook wanneer gij het gebed vermenigvuldigt, hoor ik niet, want uwe handen zijn vol bloed." (1, 13—15)

Het vonnis van Jahwe wordt geveld over al wat hoovaardig is, opdat het vernederd worde, over de cederen Libanons en over de eikeboomen in Basan, over de koopvaardij ter zee en over alle werken der weelde.

„Zoo zal de Heer den schedel der dochteren Sions kaal maken en te dien dage zal de Heer wegnemen het sieraad der kousebanden en de reukdoosjes en de kleine ketentjes en de glinsterende kleedingen, de hoofdkroonen en de armversiersels en de bindsels en de reukfleschjes en de oorringen . . . Uwe mannen zullen door het zwaard vallen, en uwe helden in den strijd . . . (3, 17—24)

„Daarom zal mijn volk gevankelijk weggevoerd worden, en zijne edelen zullen honger lijden en zijne menigte zal verdorren van dorst. Dan zal de gemeene man nedergebogen worden, en de aanzienlijke man zal vernederd worden en de oogen der hoovaardigen zullen vernederd worden. (5, 13—15)

„En de zachtmoedigen zullen vreugd op vreugd hebben in den Heer, en de behoeftigen onder de menschen zullen zich in den Heilige Israëls verheugen, wanneer de tyran een einde zal hebben en het met den bespotter uit zal zijn, en allen die tot ongerechtigheid waken, uitgeroeid zullen zijn." (29, 19—20)

Maar het zal nog mogelijk zijn heel Israël te redden, wanneer het tot Jahwe wederkeert en zijne geboden houdt.

„Wascht u, reinigt u, doet de boosheid uwer handelingen van voor mijne oogen weg, laat af van kwaad te doen. Leert goed

doen, zoekt naar het recht, helpt den verdrukte, doet den wees recht, behandelt de twistzaak der weduwe." (1, 16—17)

Jeremia (omstreeks het jaar 600 v. Chr.) als mensch en als denker waarschijnlijk de grootste onder de Profeten, herinnert in den naam van Jahwe het huis van Jakob en de geslachten van Israël aan de tijden van de woestijn.

„Ik gedenk aan de weldadigheid uwer jeugd, toen gij mij nawandeldet in de woestijn. Israël was den Heer eene heiligheid, de eersteling zijner inkomst. Ik heb u in een schoon land gebracht, opdat gij zijne vruchten zoudt eten. Maar toen gij het land binnenkwaamt, hebt gij mijn erfdeel door den Baäl-dienst verontreinigd." (2, 2—7)

De profeet voorspelt in woorden die van diepe ontroering en tegelijk van onverzettelijkheid getuigen, de wegvoering van Juda en de verwoesting van Jeruzalem. Dat is het telkens terugkeerend refrein van zijn visioenen en hij tracht bij Jahwe een goed woord ten gunste van Juda te spreken.

„De mensch is niet vrij in zijn handelingen, hij heeft geen vrije keus... Ik weet, o Heer, dat bij den mensch zijn weg niet is, het is niet bij een man die wandelt, dat hij zijnen gang richt."

(10, 23)

Maar de sociale rechtvaardigheid is de grondslag van het leven der volken, de zedelijke wereldorde moet steeds aan gezag winnen. De Joden moeten boeten voor hun ontrouw aan Jahwe en rijp worden voor hun historische zending.

Zefanja, een oudere tijdgenoot van Jeremia, vat in enkele hoofdstukken den ganschen strijd tezamen en voorspelt de nadering van den dag van Jahwe, het ophanden zijnde strafgericht over Juda.

„En er zal te dien dage eene stem des gekrijts zijn van de vischpoort af, en een gejammer van de heuvelen af. Jammert, gij inwoners der laagte, want al het volk van koophandel is niet meer, en al de met geld beladenen zijn uitgeroeid... Noch hun zilver, noch hun goud zal ze kunnen redden ten dage der verbolgenheid des Heeren, maar door het vuur zijns ijvers zal dit gansche land verteerd worden." (1, 10/11—18)

Met geringer profetische kracht en zwier, maar met deege geleerdheid en diep doordringende grondigheid behandelt Ezechiël het vraagstuk in de dagen van de Babylonische ballingschap (omstreeks 560 v. Chr.).

„Wee den herderen Israëls die zich zelve weiden! Zullen niet de herders de schapen weiden? Gij eet het vet en bekleedt u met de wol, gij slacht het gemeste vee, maar de schapen weidt gij niet. De zwakken sterkt gij niet en het kranke heelt gij niet, en het gebrokene verbindt gij niet, en het weggedrevene brengt gij niet weder, en het verlorene zoekt gij niet, maar gij heerscht over hen met gestrengheid en met hardheid... Want gij, o, mijne schapen, de Heer zegt alzoo: ik zal richten tusschen de rammen en de bokken, tusschen de vette en de magere schapen. Omdat gij al de zwakken met de zijde en met den schouder verdringt en met uwe hoornen stoot, daarom zal ik mijne schapen verlossen dat zij niet meer tot een roof zullen zijn." (34, 3—22)

Een ieder is voor zijne daden aansprakelijk, het staat in de keuze van een ieder goed of kwaad te doen. Laat dies Israël zich bekeeren en de geboden van Jahwe volbrengen.

Saamgeweven met de verkondiging van de straf en de voorspelling van het onheil, ontmoet men bij alle Profeten een belofte van beter tijden, een stellige verzekerdheid van de verlossing der menschheid die eenmaal zeker komen zal. In het boek van Jesaja, (van het 40ste hoofdstuk tot het einde) bereikt de profetie haar hoogtepunt (omstreeks het jaar 540 v. Chr.). De Joden worden een volk welks roeping het is de maatschappelijke rechtvaardigheid te brengen.

„De geest des Heeren is op mij, omdat de Heer mij gezalfd heeft om een blijde boodschap te brengen den zachtmoedigen. Hij heeft mij gezonden om te verbinden de gebrokenen van hart, om den gevangenen vrijheid uit te roepen en den gebondenen opening der gevangenis." (61, 1)

Wanneer dit volk die zending aanvaardt, wordt het tot het middelpunt der menschheid. Eeuwen lang veracht en geringgeschat, wordt het een sieraad van het menschelijk geslacht.

„Maak u op, word verlicht, want uw licht komt en de heerlijkheid des Heeren gaat over u op. Want zie, de duisternis zal de

aarde bedekken en donkerheid de volken, doch over u zal de Heer opgaan en zijne heerlijkheid zal over u gezien worden. En de heidenen zullen tot uw licht gaan en koningen tot den glans die u is opgegaan... En uw volk zal altezamen rechtvaardigen zijn, zij zullen in eeuwigheid de aarde erfelijk bezitten."

(60, 1—21)

Zijn tijdgenoot Ezechiël ontwierp het beeld van den Joodschen godsstaat waarvan de hoofdvoorwaarde een volkomen gelijkheid van de burgers en hun bezit zou zijn.

„Dit land nu zult gij ulieden uitdeelen naar de stammen Israëls. Maar het zal geschieden dat gij het bij het lot als erfgoed zult verdeelen, voor ulieden en voor de vreemdelingen die in het midden van u verkeeren, die kinderen in het midden van u zullen gewonnen hebben en zij zullen ulieden zijn als een inboorling onder de kinderen Israëls, zij zullen met ulieden erven in het midden der stammen Israëls." (46, 21—22)

Aan het ideaal van recht en rechtvaardigheid was het andere van den eeuwigen vrede zeer nauw verwant.

„De wolven zullen bij de lammeren wonen en het luipaard bij de bokken en een knaap zal de kalveren en de jonge leeuwen en het gemeste vee tezamen hoeden.... De zwaarden zullen tot ploegscharen worden omgesmeed en de speren tot sikkels, want de volken zullen hun zwaard niet meer tegen elkander opheffen en er zal voortaan geen krijg meer geleerd worden."

Jesaja 2, 4 Micha 4, 3 Hosea 2, 18

Zacharia ziet een beteren tijd komen.

„En ik zal de wagens uit Efraim uitroeien en de paarden uit Jeruzalem, ook zal de strijdboog uitgeroeid worden en hij zal tot de heidenen vrede spreken." (9, 10)

„Niet door kracht, noch door geweld, maar door den geest wordt het godsrijk gesticht." (4, 6)

En door Maleachi, een van de laatste Profeten, wordt de saamhoorigheid van de menschheid aan de orde gesteld.

„Hebben wij niet allen éénen vader? Heeft niet één God ons geschapen? Waarom handelen wij dan trouweloos de een tegen den ander, ontheiligende het verbond onzer vaderen?" (2, 9)

4. Pogingen tot Hervorming.

In het laatste kwartaal van de zevende eeuw (621 v. Chr.) werd een poging gewaagd een hervormende wetgeving tot stand te brengen, ten einde de gewraakte misstanden althans eenigermate uit den weg te ruimen. Deze wetten zijn in het vijfde en het derde Boek van Mozes vervat. Zij behelzen in hoofdzaak de beide voornaamste eischen van alle niet-bezitters in den loop van de Oudheid, — ook in Hellas en in Rome. Die eischen luiden: kwijtschelding van alle schulden en een nieuwe verdeeling van den grond. Zij gaan uit van het beginsel dat het land aan Jahwe toebehoort, hetgeen in practischen zin hierop neerkomt dat de grond gemeenschappelijk eigendom van het gezamenlijke volk is.

„Daarom zult gij het land niet voor eeuwig" — dat wil zeggen als eigendom — „verkoopen".

Om de vijftig jaren heeft een terugkeer tot de vrijheid en de gelijkheid plaats.

„En gij zult dat vijftigste jaar heiligen en vrijheid inroepen in het land voor al zijne inwoners. Het zal u een jubeljaar zijn en gij zult wederkeeren een ieder tot zijne bezitting, een ieder tot zijn geslacht." (Leviticus 25, 10).

Intusschen zal de onderhoorigheid wegens geldschuld in haar toepassing verzacht worden.

„Wanneer uw broeder verarmd is en zich aan u verkoopt, dan zult gij hem niet als een lijfeigene behandelen, maar als een daglooner en een gast en tot het jubeljaar zal hij bij u in dienst zijn. Dan zal hij vrij mogen heengaan, hij en zijne kinderen en terugkeeren tot zijn geslacht en tot de have zijner vaderen."

„Zes jaren zult gij uwen akker bezaaien en zes jaren uwen wijngaard besnoeien, doch in het zevende jaar zal voor het land een sabbat der rust zijn."

Telkens na zeven jaren treedt zulk een kwijtingsjaar in en worden alle onbetaalde schulden van rechtswege nietig verklaard.

„Er zal geen bedelaar onder u zijn .... Wanneer uw broeder zal verarmd zijn, zoo verhard uw hart niet, noch sluit uwe hand tegen uw verarmden broeder. Dan zult gij niet overleggen dat het jaar der kwijtschelding welhaast nadert en gij dan uw geld

verloren zult hebben, — maar gij zult uwe hand openen voor uw broeder die verdrukt en arm is in uw land. Wanneer uw broeder, een Hebreeër of een Hebreein, aan u verkocht zal zijn, zoo zal hij u zes jaren dienen, maar in het zevende jaar zult gij hem vrij van u laten gaan." (Deuteronium 15)

Het pandrecht wordt ingeperkt.

„Wanneer gij aan uwen naaste iets zult geleend hebben, zoo zult gij tot zijn huis niet ingaan om zijn pand te pand te nemen. Buiten zult gij staan en de man wien gij geleend hebt, zal het pand daarbuiten tot u uit brengen. Doch indien hij een arm man is, zoo zult gij hem dat pand wedergeven, als de zon onder gaat, dat hij in zijn kleed nederligge en u zegene."

(Deuteronium 24, 10—13)

„Weduwen en weezen zullen niet verpand mogen worden. Het arbeidsloon moet elken dag worden uitbetaald." (24, 14—15)

Teekenend voor de nog in sterke mate nawerkende overlevering van het gemeenschappelijk bezit is de vergunning op den akker van den buurman korenaren met de hand af te plukken, — evenzoo de bepalingen aangaande de vergeten korenschoof en de nalezing van de achtergebleven aren, waarvan een vastgestelde hoeveelheid aan de armen werd afgestaan.

Evenwel zijn getuigenissen tot ons gekomen waaruit blijkt dat de wetten die een maatschappelijke hervorming beoogden, het niet tot een volledige toepassing hebben gebracht. De bepaling betreffende het jubeljaar is nooit in werking getreden en de wet aangaande het rustjaar werd herroepen, toen in het tijdperk dat onmiddellijk op de ballingschap volgde, de handel een ongekende vlucht genomen had. De Profeet Jeremia klaagt over den geringen eerbied die voor deze wetten gekoesterd wordt en bij Nehemia (5de hoofdstuk) lezen wij, hoe het volk zijn misnoegen uitspreekt over woekerplunder door de eigen stamhoorigen, over dienstbaarheid wegens schulden en verpanding van akkers en wijnbergen. (Omstreeks 500 v. Chr.)

Men weet dat het rechtsgeleerde gedeelte van den Talmud de artikelsgewijze opgestelde vorm is van het recht dat op den grondslag van het persoonlijk eigendom en van het handelsverkeer ontstaan is. Diezelfde Talmud nu, heeft ons de formule bewaard

waarin die buitenwerkingstelling van het rustjaar door de rechtspraak werd vastgelegd. De reden van deze opheffing was van zuiver economischen aard. De Talmud (Mischnah Schebiit 10, 3, — Gittin 4, 3) vermeldt hiervan:

„Wanneer de wet van het rustjaar in stand gehouden was, zou men de deuren van de geldschieters daardoor gesloten hebben".

En verder wordt ons medegedeeld dat, aangezien bij de vaststelling van het rustjaar ook voorgeschreven was geen booze gedachten in het hart te laten opkomen die er op gericht waren de gevraagde hulp wegens de nadering van het rustjaar te weigeren, — en voorts overwegende dat dergelijke overleggingen bezwaarlijk te voorkomen waren, — de rabbijnen het besluit genomen hadden de wet in haar geheel buiten werking te stellen. Met andere woorden wilde dit dus zeggen dat de economische ontwikkeling sterker gebleken was dan de sociale wetgeving. Van deze laatste bleef niets anders over dan de zedelijke voorschriften die van barmhartigheid jegens de armen repten, — en voorts een omvangrijk armenrecht.

De overleveringen van het gemeenschappelijk bezit bleven intusschen in de onderste lagen van de bevolking voortleven. Nog in de dagen van Jezus ontmoeten wij de volgende merkwaardige uitspraak over de verschillende meeningen omtrent het eigendom, die onder de Joden gangbaar waren.

(Pirke Aboth, 5, 13)

„Er zijn vier onderscheiden groepen onder de menschen. De eene zegt wat mijn is, is mijn en wat dijn is, is dijn .... Dit is de opvatting van de middenklasse, (van de bourgeoisie) of, zooals sommigen zeggen: van Sodom. Een andere groep zegt: wat mijn is, is dijn en wat dijn is, is mijn, — dat is de zienswijze van het gemeene volk. Weer een andere groep zegt: wat mijn is, is dijn en wat dijn is, is ook dijn .... Dat is de wijze van de vromen. En ten slotte zijn er nog anderen die zeggen: wat mijn is, is mijn en wat dijn is, is ook mijn .... Dat zijn de boozen."

Deze indeeling van de toenmalige burgerij van Palestina is bijzonder leerzaam. Vooraan zien wij de bourgeoisie met haar scherp afgebakende eigendomsbegrippen en de man die het geval heeft opgeteekend, voegt daaraan niet zonder bitterheid toe dat

die beschouwing in het bijzonder in Sodom gangbaar is. Daarna volgen de communisten die van mijn noch dijn weten willen. Zij worden kortweg als het gemeene volk, „'am ha-arez" aangeduid. Vervolgens komen de vromen die van allen eigendom afstand doen en aldus de apostolische armoede in toepassing brengen, de paupertas evangelica die in den begintijd van het Christendom, en ook later, in de 12de, 13de en 14de eeuw een hoogst belangrijke rol vervuld heeft. De vierde groep behoeft geen nadere toelichting: het zijn de uitzuigers, de dieven en de moordenaars.

5. De Joodsche Communisten, de Esseërs.

De afkeer van het privaat-vermogen beperkte zich geenszins tot het onontwikkelde volk. Eenige duizenden van de edelste mannen onder de Joden van Palestina beproefden het communisme in de praktijk van het leven in te voeren. Het waren de Esseërs (de rechtvaardigen) die reeds in de 2de eeuw vóór Christus optraden en als eene op zichzelve staande secte werden beschouwd. Zij worden door alle schrijvers die hun tijdgenooten waren en zich met hen bezighouden, met waardeering en bewondering vermeld. De Joodsche intellectueelen, zooals Philo en Josephus, die in de Grieksche wijsbegeerte en in het algemeen in het geestelijk leven van het Romeinsche rijk behoorlijk onderlegd waren, spreken van het gemeenschappelijk bezit als van het inbegrip van de deugd. Josephus houdt Kaïn, den broedermoordenaar, voor den grondlegger van het persoonlijk eigendom van den grond. (Joodsche Oudheden, 1, hoofdstuk 2) Daarbij treft het merkwaardig dat Kaïn de eerste stedenstichter geweest is.

Met onverholen instemming verhaalt Philo:

„In Palestina wonen ongeveer 4000 deugdzame mannen, Esseërs genaamd. Zij vertoeven in de dorpen en vermijden de steden wegens de losbandigheid die onder de stedelingen in zwang pleegt te zijn. Velen van hen beoefenen den landbouw, anderen leggen zich op de kunsten van den vrede toe en zijn aldus zichzelven en hun naasten tot nut. Zij vergaren zilver noch goud,

evenmin verwerven zij het bezit van landerijen, zij versmaden de opeenhooping van aanzienlijke inkomsten en stellen zich tevreden met de voorziening in hun nooddruft. Zoo zijn zij bijna de eenigen onder alle menschen die geen eigendom bezitten, — en dit niet ten gevolge van de ongunst van het lot, maar doordien hun streven niet op rijkdom gericht is. Niettemin zijn zij in waarheid toch de rijksten van allen, daar hun onafhankelijkheid van alle behoeften en hun tevredenheid tegen allen rijkdom opwegen. Kunstenaars die bedreven zijn in de vervaardiging van pijlen, werpspiezen, zwaarden, helmen, borstharnassen en schilden, zult gij onder hen niet vinden, ook geen wapensmeden die zich met den bouw van oorlogswerktuigen bezig houden of van eenige zaak die tot den oorlog behoort. Handel, bereiding van bedwelmende dranken, zeevaart, zie daar bezigheden die hun volkomen vreemd zijn, daar zij alle aanraking weigeren met hetgeen de hebzucht opwekt. Onder hen wordt ook geen enkele slaaf gevonden. Allen zijn vrij en arbeiden voor elkander. Al wat naar heerschen en regeeren zweemt, wordt door hen verworpen, niet alleen omdat het een onrechtvaardige verkorting van de vrijheid in zich bevat, maar ook omdat het in goddelooze tegenspraak komt met de natuur die alle menschen als ware broeders ter wereld brengt.

„De Esseërs worden onderwezen in de grondbeginselen van de vroomheid, de heiligheid en de rechtvaardigheid, voorts in de behartiging van de belangen van huis en gemeenschap, in de kennis die leert onderscheiden tusschen goed en kwaad. En deze leering gaat uit van de drie zedelijke grondbegrippen: liefde tot God, liefde tot de deugd en liefde tot de menschen. Als betooning van menschenliefde noemen zij welwillendheid, billijkheid en de boven allen lof verheven goederengemeenschap, waarvan het een en ander vermeld dient te worden.

„Vooreerst heeft geen van hen een eigen huis dat niet tegelijk ook allen anderen zou toebehooren. Geheel afgezien van de omstandigheid dat zij groepsgewijze samenwonen, staat elk huis ook voor den geestverwant open die van verre tot hen komt. Verder behooren ook de bergplaatsen en de voorraden die daarin zijn opgeslagen, gelijkelijk aan allen. Ook de kleedingstukken

zijn voorwerpen van gemeenschappelijk bezit, evenals de spijzen voor wie geen deel nemen aan de onderlinge maaltijden. Het staat wel vast dat men het gemeenschappelijk wonen en leven en spijzigen bij anderen bezwaarlijk zoo volkomen toegepast zou kunnen vinden als bij hen. Want wat zij in den loop van den dag verdienen, bewaren zij niet voor zichzelven, maar voegen het bij de gelden van de anderen, om alles ten gemeenschappelijk gebruik tot aller beschikking te stellen. Zieken en ouden van dagen worden met de grootste kieschheid en goedheid behandeld."

Philo verhaalt nog dat de Esseërs alom de grootste achting genoten. Zelfs de hardvochtigste heerschers en proconsuls konden hun niets ten laste leggen. Veeleer werden zij van eerbied voor de reine deugd van deze mannen vervuld en bejegenden hen welwillend als menschen die van nature vrij en gerechtigd zijn alleen aan zelfopgelegde wetten te gehoorzamen. Zij prezen hun gemeenschappelijke maaltijden en hunne boven allen lof verheven goederengemeenschap die in elk geval een onbetwistbaar bewijs van een volmaakt en gelukkig leven is.

Aldus Philo. Ook Josephus houdt zich vol waardeering met de Esseërs bezig en schrijft:

„Zij verachten den rijkdom en bewonderenswaardig is hij hen het gemeenschappelijk leven. Men vindt onder hen niemand die door zijn bezit de aandacht op zich vestigt. Want het is een vaste wet dat degenen die zich bij deze secte aansluiten, hun eigendom aan de orde afstaan. Zoo wordt bij hen zoomin gebrek en armoede als weelde en overdaad gevonden, daar alle bezittingen tot één geheel worden samengevoegd en allen als broeders slechts één gemeenschappelijk eigendom kennen. Met het oog hierop worden beheerders van het gezamenlijk vermogen gekozen en allen zonder onderscheid wijden zich aan aller welzijn."

(Joodsche Oorlog 8811, 8, 12—13)

Wat het huwelijksleven aangaat, beweren sommigen dat de Esseërs aan den ongehuwden staat de voorkeur gaven, — anderen daarentegen dat zij in het huwelijk traden. Het schijnt dat zij in dit opzicht eenstemmig dachten met den Apostel Paulus, die den ongehuwden staat hooger stelde, maar het huwelijk niet verbood.

Met onze reeds medegedeelde aanhaling van Pirke Aboth en de instellingen van de Esseërs zijn wij inmiddels het geestelijk leven van het vroegste Christendom genaderd.

Opmerkenswaardig is bij de Esseërs de afkeer van alle staatkunde. Zij ontweken al wat des staats is en beschouwden den maatschappelijk-zedelijken en den sociaal-economischen factor als de hoofdzaak. Deze karaktertrek is trouwens een kenmerk van de geheele geschiedenis van Israël. In tegenstelling met de Grieken die zich bij voorkeur bezig hielden met de vraagstukken die met den staatsvorm in verband stonden, zoodat zij dan ook met de meest uiteenloopende instellingen de proef hebben genomen, — hebben de Joden slechts één enkele staatkundige crisis doorgemaakt die samenviel met den overgang van stam tot staat en tot de instelling van het koningschap geleid heeft. Langzamerhand ontwikkelde zich bij de Joden een sterke afkeer van alle van staatswege georganiseerde macht. Deze tegenzin vindt zijn sterkste uiting in de brandmerking van de monarchie die wij aantreffen in het Eerste Boek van Samuel, hoofdstuk 8, waarvan de oorsprong van later dagteekening is. De wijze van optreden van de groote mogendheden die over Palestina heerschten, heel de geschiedenis van de oude wereldrijken wier golven Palestina overstroomden, — het een noch het ander was er op aangelegd in het hart van een volk dat zoo ernstig was en zoo innig naar rechtvaardigheid dorstte, de neiging tot de staatkunde aan te moedigen. De volgende spreuk die in den Talmud bewaard is gebleven, werpt een sterk licht op de houding die de Joden tegenover den staat hebben aangenomen: „Niemand wordt hierbeneden tot een machtig man in den staat („schoter") die niet daarboven (in den hemel) als booswicht gebrandmerkt is."

De eenige machthebbende is God en zijn geboden zijn den menschen tot wegwijzers.

II. GRIEKENLAND.

1. Economische en Maatschappelijke Ontwikkeling.

DE Dorische, Ionische en Aeolische stammen die, van het Noorden komende, zich van het Zuidelijk deel van het Balkanschiereiland meester maakten om daarna als Hellenen of Grieken in de geschiedenis loffelijk bekend te worden, splitsten zich langs de lijnen van bloedverwantschap in geslachten, Phratriën en Phylen. Onder hen allen onderscheidden zich in den loop der tijden, hetzij door krijgsdaden en staatsinstellingen, hetzij door hun bedrevenheid in wijsbegeerte en kunst en staatsregeering, de Dorische veroveraars van Laconië (Spartanen) en de Ionische veroveraars van Attica (Atheners). In de jaarboeken van het socialisme beslaan beide volken een voorname plaats: de Spartanen, en in het algemeen de Doriërs, waren de mannen van de praktijk, — de Atheners en in het algemeen de Ioniërs, de wijsgeeren van het communisme en van de economische orde die op de gelijkheid gegrondvest was.

Aanvankelijk beoefenden de Hellenen de veeteelt en den landbouw en was zoowel het begrip van den persoonlijken eigendom als dat van een stad hun te eenenmale vreemd. Hoe lang deze toestand heeft aangehouden en op welke wijze daaraan een einde is gekomen, weten wij niet. In de tweede helft van de 9de eeuw, het tijdstip van de voltooiïng van de oudste Helleensche dichtwerken, de Ilias en de Odyssee, vertoonden zich reeds een verdeeling naar klassen en een vervorming van de samenleving. Voor Hellas begonnen toen de Middeleeuwen.

Zooals Plato in zijn „Boek over de Wetten" verhaalt, werden in het door Homerus bezongen tijdperk van den Trojaanschen

oorlog in Hellas reeds steden aangetroffen en woedden juist in die steden oproerige bewegingen tegen de oude Achaische heerschende geslachten. Verbanning, moord en doodslag waren daar aan de orde van den dag.

Waarschijnlijk ging van oorlog, handel en scheepvaart een ontbindende kracht uit op den oorspronkelijken maatschappelijken toestand van Hellas. De oorlog werd in Hellas als een bedrijf beschouwd dat evenals de jacht en de vischvangst ter wille van de opbrengst beoefend werd. Ook stond de oorlog in hoog aanzien en zelfs de grootste Grieksche wijsgeeren, Plato en Aristoteles, waren niet in staat zich een eeuwigen vrede voor te stellen. De tocht om het Gulden Vlies, de veeljarige strijd tegen Troje, ook de oorlog ter vermeestering van den toegang tot de Zwarte Zee, verleenen ons het recht tot de gevolgtrekking dat de Hellenen reeds toen in Middeleeuwsche toestanden leefden.

Met de vestiging van volkplantingen in den vreemde was een begin gemaakt en tevens met handel en scheepvaart. De Doriërs stichtten koloniën in Kreta, Rhodos, Kos, ook in Knidos, Halicarnossus (in het zuiden van de Westkust van Klein-Azië). Van het jaar 750 tot 500 vervolgden de Hellenen hun kolonisatiewerk. Zij werden de erfgenamen van de Feniciërs. Er verrezen Ionische nederzettingen aan de kust van de Zwarte Zee, in Sicilië, in Beneden-Italië en in Noord-Afrika. In verband met deze bedrijvigheid op het gebied van de kolonisatie nam de handel een ongekende vlucht en op zijn beurt bevorderde deze de nijverheid van het eigen land. De Ioniërs voerden pottenbakkerswaren, sieraden, wijn, kleedingstoffen en wapens uit. De invoer in Hellas bracht ook edele metalen uit de mijnen van Lydië derwaarts, evenals uit Cyprus en uit Spanje. In de plaats van de nering in natuurvoortbrengselen en van den plaatselijken ruilhandel kwam het geldwezen op. In den tijd van Homerus gold nog het rund als waardemeter en ruilmiddel, later werden koperen en ijzeren munten geslagen en reeds in de 8ste eeuw gouden en zilveren munten. De jacht op den rijkdom die reeds in den tijd van Homerus aan den dag getreden was, — Ulysses (Odysseus) verzamelde op zijn zwerftochten have en goed, — werd nu de hartstocht van de bezitters. De eersten die daarvan

te lijden hadden, waren de boeren: door de macht van het geld en van het rechtsgeding werden zij uit have en hof ontzet. Ongeveer een eeuw nadat de Ilias en de Odyssee hun intrede in de wereld hadden gedaan, derhalve in de 8ste eeuw, hooren wij den eersten persoonlijken dichter, Hesiodus, uit Askra, in Boeotië, van wien de overlevering meldt dat hij het landbouwbedrijf in het klein zou hebben uitgeoefend, — is het Hesiodus die klachten aanheft over de onderdrukking van allen die schaars met goederen bedeeld zijn, over het hand over hand toenemend onrecht en de overmacht van de rijken. Met ontroering betreurt hij de verdwijning van de gouden eeuw, toen „de mensch naar eigen aandrift en met rechtvaardig verkregen goed zich rustig aan den arbeid wijdde".

Ook het tweede, het derde, het vierde tijdperk verdween, om opgevolgd te worden door de ijzeren eeuw van moeite en ramp.

„O, dat mij niet in het vijfde geslacht mijne plaats ware aangewezen dat ik vroeger geboren ware of later het levenslicht aanschouwd had. Want nu leef ik temidden van een volk van ijzer en nooit is er rust van den arbeid en van het leed, noch op den dag, noch in den nacht. Zondig Volk! de goden zenden u drukkende zorgen.... De vader is het kind niet genegen, noch het kind den vader, zelfs de broederliefde kwijnt. Geweld gaat boven recht en de eene burger der stad vergiftigt den ander het leven. Er is geen loon voor eerlijke trouw aan den gezworen eed, rechtvaardigheid en welwillendheid worden niet meer aangetroffen, — alleen de daad wordt geëerd. Het sterfelijk geslacht dezer aarde is in droeve ellende verzonken en tegen het ongeluk is geen hulpe te vinden".

(Hesiodus, Werken en Dagen, vs 174—201)

Evenals de roofvogels, zoo overvallen de mannen van de kracht allen die goed zijn. Hesiodus verhaalt de fabel van den havik en den nachtegaal.

„Het geviel dat de havik aldus het woord richtte tot den bontgekleeden nachtegaal, toen hij hem onder het hooge gewelf gegrepen had en in zijn klauw meedroeg. Pijnlijk was de wond en klagelijk het gekerm van den nachtegaal. Hooghartig de toespraak van den havik: Gij, dwaas, waartoe die jammertonen? Gij zijt

in de macht van een die sterker is dan gij. Gij gaat waarheen gij gebracht wordt en uw gezang is u niet van nut. Al naar het mij behaagt, kan ik u opvreten of wel u loslaten. Onnoozel is wie het bestaat den strijd aan te binden met een die sterker is dan hijzelf. De zege is voor hem niet weggelegd en het ongeluk wordt nog door schande verzwaard.

Aldus sprak de behendige, op breeden vleugelslag zich voortspoedende havik."

Nochtans is Hesiodus geen prediker van de omwenteling. Hij vermaant zijn volk tot den eerlijken arbeid weder te keeren en langs dien weg tot welvaart te komen.

„Arbeid is geene schande, — het is de luiheid die de schande brengt. Wanneer gij u op den arbeid toelegt, wordt gij alras door den luiaard gemeden wegens de welvaart die uw deel is, want die welvaart wordt door eer en deugd op den voet gevolgd."

Hij is geen boetprediker, geen verkondiger van rampen, maar een zachtmoedig zedenleeraar, geheel in den geest van de Spreuken Salomo's.

2. Economische Tegenstellingen.

Alle zedenpreeken waren intusschen onmachtig het ontbindingsproces tegen te houden. Geldwezen, handel en bedrijven verdeelden de Hellensche samenleving in rijken en armen. De kleine landbouwers zagen hun schulden aangroeien, de rentevoet was hoog, de woekeraar hardvochtig en de wet meedoogenloos. Want zij, de wet, was in het belang van de bezitters opgesteld, — zooals dat het geval pleegt te zijn, wanneer uit de gemeenschap een klassenstaat geboren wordt.

Hoe voortreffelijk is de beschouwing van Plato over dit onderwerp! In zijn werk over „De Wetten" (4de Boek, 6de Hoofdstuk) verklaart hij op zijn wijsgeerig kalmen trant:

„Want daar (bij de vraag van wet en staatsinrichting) staan wij weder voor de groote vraag van doel en bedoeling van recht en onrecht. Immers is zoomin de oorlog als de deugd in haar ganschen omvang datgene wat de wetten — naar men beweert — zich ten doel hebben te stellen. Zij behooren slechts acht te geven

op hetgeen in het belang van de bestaande staatsorde ligt. Deze moet steeds van kracht blijven en nooit vernietigd worden en tevens wordt op die wijze het natuurlijk doelwit van alle recht het zuiverst aangeduid. Men heeft beweerd dat de wetten telkenmale door het overheerschende bestanddeel in den staat worden uitgevaardigd. Dus moet de schepper van deze wetten ook een ieder die ze overtreedt, als misdadiger bestraffen en dit als een eisch van recht vast stellen."

Zoo spreken de aanhangers van den klassenstaat.

„Wij evenwel," — zoo verklaarde Plato, — „wij kunnen die wetten niet als goed beschouwen die niet door het algemeen belang van den geheelen staat zijn ingegeven."

Maar in de ijzeren eeuw berustte het gezag bij den klassenstaat en hadden „de kleine luyden" een moeielijk bestaan. De schuldenaars die niet in staat waren hun verplichtingen na te komen, belandden met hun gezin in de knechtschap wegens schuld, de handwerkslieden verloren hun onafhankelijkheid en desgelijks de kleine neringdoenden. Naast de adellijke groot-grondbezitters kwam een rijke bourgeoisie op en beide groepen vermengden zich weldra door aanhuwelijking tot een aaneengesloten bezittende klasse.

„Met den vlegel verzwagert zich de edelman en met den edelman de schelm. De have vermengt de geslachten." — klaagt een dichter. — „Rijkdom verschaft eer en macht."

Tegen het einde van de 6de eeuw deed Hellas zijn intrede in zijn Nieuwen Tijd. Theognis van Megara, een verarmde jonker die de geldheerschappij even diep verachtte als het mindere volk, ontwierp een zedenschets van dien tijd. Hij leefde en werkte in het derde kwartaal van de 6de eeuw in Megara, dat tusschen Corinthe en Athene lag en waar reeds omstreeks het jaar 640 de oproerig geworden massa de kudden van de grootgrondbezitters overvallen en geslacht had, omdat de ter wille van den wolhandel sterk opgevoerde schapenteelt tot verarming van den boerenstand had geleid, zooals dit later ten tijde van Thomas More in Engeland het geval zou zijn. In zijn „Klaagliederen en Zedespreuken" zegt Theognis:

„O, Plutos, niet zonder reden wordt gij door de stervelingen

geëerd. Gij hebt u losgemaakt van de onnoozele opvatting dat de brave menschen recht zouden hebben op rijkdom en de booswicht gestraft behoort te worden.... Vele dwazen zwelgen in overvloed, terwijl menigeen die het edele najaagt, door drukkend gebrek verteerd wordt. En zoo zien wij dat beiden onmachtig zijn tot de krachtige daad: de eenen worden door hun armoede belemmerd en de anderen door hun eigen hart. Bij de meesten geldt rijkdom voor de eenige deugd. Zij kennen niets anders dat hun ten zegen zou zijn. Laat een ieder van de beproefde waarheid doordrongen zijn dat de rijkdom de sterkste macht ter wereld is."

En nu nog de stem van een dichter, ditmaal van den zanger der drink- en minneliederen, Anacreon:

„De liefde bekommert zich niet om adel van gezindheid, en wijsheid en deugd zijn niet in tel. Alleen het goud is in aanzien. O, moge een eeuwigdurende vloek degenen treffen die het eerst den hang naar goud hebben aangekweekt. Waar het goud zich vertoont, daar wijken broeder en vader en moeder. Moord en doodslag worden door en om het goud aangesticht. En wat het schrikkelijkste is, — wij die de liefde hoog houden, wij worden door het goud ten verderve geleid."

De maatschappelijke gisting die zich tegen het einde van de 8ste eeuw het eerst geopenbaard had, nam in de daarop volgende eeuw in omvang en beteekenis toe. De volksmassa, — of zooals zij in het Grieksch genoemd wordt, de demos, — samengesteld uit onvrije boeren, handwerklieden, neringdoenden en matrozen, had de herinnering aan de gelijkheid van vroeger dagen trouw bewaard. In tijden van nood en spanning kwam zij in opstand tegen den grond- en geldadel. Er brak een strijd los tusschen klassen en partijen, een strijd dien de denkers en de staatslieden onder Ioniërs en Doriërs met de levendigste belangstelling gadesloegen. En terwijl in Athene voorshands veel geredetwist en bespiegeld werd en enkele hervormingen ten gunste van den middenstand hun beslag kregen, togen de Spartanen onmiddellijk aan het werk en brachten een communistische omwenteling tot stand.

III. COMMUNISTISCHE PRACTIJK IN SPARTA.

1. De Wetgeving van Lycurgus.

BIJ de Doriërs hield zich de herinnering aan de oorspronkelijke gelijkheid aanmerkelijk krachtiger en langduriger staande dan bij de Ioniërs. De oorzaak van dit verschijnsel zal wel hierin te zoeken zijn dat de Dorische nederzettingen zich op den landbouw toelegden en handel en scheepvaart verwaarloosden. Hier ontbraken derhalve twee gewichtige factoren die elders het ontbindingsproces van de oorspronkelijke maatschappelijke orde verhaastten.

De eerste wetgever op wiens naam de overlevering het werk van de communistische omwenteling schrijft, is Lycurgus geweest. Hij is een figuur die grootendeels op het gebied van de sage thuisbehoort, ongeveer zooals Mozes bij de Hebreeërs. Plutarchus (geboren 50 j. n. Chr.) voor wien alle bronnen van de Grieksche en de Romeinsche geschiedenis toegankelijk waren, verhaalt:

„Omtrent den wetgever Lycurgus laat zich in het algemeen niets met stelligheid mededeelen, aangezien de geschiedschrijvers ten opzichte van zijne afkomst, zijne reizen, zijn dood en in het bijzonder aangaande de wetten en de staatsinstellingen die door hem zijn ingevoerd, belangrijk van elkander afwijken. En nog het allerminst is men eenstemmig omtrent den tijd waarin deze man geleefd heeft."

Lycurgus bleef in de herinnering van de Spartanen voortleven als een wijs, zachtmoedig en onzelfzuchtig wetgever die niet alleen een staatkundige hervorming tot stand gebracht, maar daarenboven de geheele maatschappelijke orde omvergeworpen en de communistische stevig gegrondvest had.

„De tweede en tevens meest gewaagde instelling van Lycurgus,"

— zoo verhaalt Plutarchis, — „was de verdeeling van den grond. Er bestond namelijk destijds in Sparta een buitengewone ongelijkheid: een menigte behoeftige en arme lieden waren ten laste van den staat, terwijl de rijkdom zich in het bezit van enkele familiën ophoopte, — hetgeen tot overmoed, afgunst, bedrog en zwelgerij leidde. Teneinde deze gebreken en de nog zooveel ernstiger misstanden van rijkdom en armoede voorgoed te verhelpen, wist hij de burgers te overreden al hun landerijen af te staan, ze opnieuw te laten verdeelen en voortaan in volkomen gelijkheid en gemeenschap van goederen met elkaar te leven, zoodat een ieder slechts op het gebied van de deugd zou trachten den ander te overtreffen en tusschen hen geen andere ongelijkheid, geen verschil zou gevonden worden dan door den lof van goede en de berisping van booze daden in het leven wordt geroepen."

Dat de bezitters uitsluitend door overreding van de zijde van Lycurgus in de teruggave van hun landerijen zouden hebben toegestemd, is moeielijk aan te nemen. Meer afdoende zal wel de omstandigheid geweest zijn, dat de behoeftigen een groote menigte vormden, terwijl de rijkdom in slechts weinige handen vereenigd was, — en voorts dat de Spartanen nu eenmaal Spartanen en met de wapens vertrouwd waren. De rijken werden dus gedwongen zich bij de vestiging van het communisme neder te leggen. Er werd onverwijld een aanvang met de zaak gemaakt. Het totaalgebied van Laconië werd in 30.000 gelijke deelen verdeeld en de gronden die meer in het bijzonder tot de stad Sparta behoorden, in 9000 porties, — een en ander overeenkomstig het aantal van de burgers. Het verhaal gaat dat Lycurgus, toen hij eenigen tijd later door het land trok waar de oogst in vollen gang was, bij het gewaarworden van die volkomen gelijke korenstapels, glimlachend tot zijn omgeving gezegd zou hebben, dat geheel Laconië één enkele akker scheen te zijn die kort te voren onder een aantal broeders verdeeld was. Nu vatte hij het voornemen op desgelijks alle handgereedschap te verdeelen en op die wijze alle ongelijkheid met wortel en tak uit te roeien. Maar het mocht hem niet gelukken voor dit plan een meerderheid te winnen. Hij koos derhalve een anderen weg en beproefde de

hebzucht ten opzichte van dergelijk voorwerpen door staatkundige maatregelen te bedwingen. In de eerste plaats schafte hij alle gouden en zilveren munten af en schreef in de plaats daarvan het gebruik van ijzeren munten voor, waaraan hij in weerwil van hun aanzienlijken omvang en hun zwaar gewicht een dermate geringe waarde toekende dat reeds een bedrag van tien Mijnen voor de bewaring in de woning een afzonderlijk vertrek en voor het vervoer een kar met twee paarden vereischte. Toen deze muntsoort in omloop kwam, verdwenen plotseling een menigte misdrijven uit Laconië. Wie dacht er nu nog aan te stelen en te bedriegen, te rooven of zich te laten omkoopen, — en dat ter wille van een voorwerp dat men niet kon verbergen en waarmede men evenmin pronken kon! Ook werden door Lycurgus alle kunsten die niet volstrekt onmisbaar voor het leven waren, uit Sparta verbannen. Handel en scheepvaart werden stopgezet. De maaltijden waren sober en daarbij gemeenschappelijk, — zij bestonden uit de befaamde zwarte soep, brood, kaas, wijn, vijgen en groente, soms wildbraad of andere vleeschspijs. Alle burgers waren verplicht aan de gezamenlijke spijziging deel te nemen. Ook de kinderen hadden toegang tot deze maaltijden, opdat zij uit de gesprekken van de bejaarde mannen wijsheid mochten opdoen.

De opvoeding der jeugd was het middelpunt van alle bemoeiïngen.

„By de opvoeding", — zoo meldt Plutarchus, — „begon Lycurgus met het begin en wijdde allereerst zijn aandacht aan de huwelijken en aan de verwekking van de kinderen. Vóór alles trachtte hij het lichaam van de jonge vrouwen door rennen, worstelen en schijfwerpen te harden. Om alle verwijfdheid, vertroeteling en andere vrouwelijke eigenaardigheden tegen te gaan, deed hij zoowel de knapen als de meisjes naakt deelnemen aan de feestelijke optochten. Overigens lag in het naakt-zijn van de jonkvrouwen niets dat de eerbaarheid kwetsen kon. Het schaamtegevoel werd daarbij geëerbiedigd en alle zinnelijke begeerte verre gehouden. Veeleer werd die ontblooting tot een onschuldige gewoonte die het aanzijn gaf aan zekeren wedijver ter zake van de welgevormdheid van het lichaam. Zoo werden ook bij het vrouwe-

lijk geslacht edele en verheven gezindheden aangekweekt, aangezien het ook de vrouwen vrijstond zich door dapperheid en roemzucht te onderscheiden. Wel bevorderde Lycurgus in het huwelijksleven het schaamtegevoel en de zedigheid, maar tegelijk deed hij zijn best alle ijverzucht daaruit te verbannen. Hij hield het aan de eene zijde voor raadzaam dat aan alle vrijheid en buitensporigheid in het huwelijk paal en perk werd gesteld, maar achtte het tevens in het belang van den staat, wanneer onder ernstige mannen het beginsel der gemeenschap bij de verwekking en de opvoeding in toepassing kon worden gebracht".

De gezonde kinderen werden bestemd te worden opgevoed en grootgebracht, de ziekelijke werden verwijderd. De opvoeding was er vooral op gericht den staat krachtige, bekwame, onverschrokken krijgslieden te verschaffen, het gevoel van gemeenschapszin en saamhoorigheid der burgers te versterken, — kortom, mannen van de daad en geen babbelaars aan te kweeken.

„Vóór alles ontwikkelde Lycurgus zijn burgers in dier voege dat zij geen afzonderlijk persoonlijk leven kenden en geen verlangen daarnaar koesterden, maar, evenals de bijen de gemeenschappelijke zaak getrouw behartigen, zich schaarden om hun koning (legeraanvoerder) en in hun geestdrift en hun eerzucht zichzelven vergaten en uitsluitend voor het vaderland leefden".

Deze communistisch-militaire staatsinrichting maakte het den Spartanen mogelijk hun opperheerschappij in den Peleponnesus te handhaven en ten laatste ook de Atheners ten onder te brengen. (404 v. Chr.) De Spartaansche staat gold ook in de oogen van de grootste geesten onder de Hellenen, voor Plato en Antisthenes, als een onbewegelijke poolster in den wirwar van de Helleensche staten. Deze Antisthenes, een leerling van Socrates, was van meening: „Sparta staat hemelhoog boven alle andere staten en zijn verhouding tot Athene is als die van een vergadering van mannen tot het gebeuzel van de vrouwen in haar vertrekken".

De staatsinrichting van Lycurgus was gedurende de gansche Oudheid, zoover de Helleensche beschaving was doorgedrongen, met eere bekend. Zij was het ideaal van vele denkers en waar-

schijnlijk ook van de aanvoerders van den slavenopstand in het Romeinsche rijk.

Wij, intusschen, die in elk geval onvergelijkelijk rijker zijn in ervaring ten opzichte van staatkundige vraagstukken, wij kunnen niet nalaten den staat van Lycurgus voor zeer eenzijdig te houden. Gezegde staat was aristocratisch en op oorlogsvoet geschoeid, — hij berustte op den voortbrengenden arbeid van de Heloten, een aanzienlijk aantal onvrije lieden die de eigenlijke productiemiddelen uitmaakten en als gemeenschappelijk eigendom aan den staat toebehoorden. Op die wijze hadden de Spartanen zichzelven van een van de zegenrijkste elementen van de menschelijke ontwikkeling beroofd, — wij bedoelen den productieven arbeid. Hun communisme was slechts een gemeenschap van bezit en van genot, — niet van productie. Het was, van naderbij gezien, geen opvoeding, maar een dressuur tot het kweeken van heerschers en krijgslieden. De volslagen afwezigheid van alle democratie wier taak het zou geweest zijn de heerschers althans eenigermate te breidelen, — voorts de verwaarloozing van wijsbegeerte en kunst die het geestelijk leven hadden kunnen adelen, — en ten slotte de nimmer rustende ijver voor gymnastische en militaire oefeningen, — dit alles maakte hen tot krijgzuchtige buren en tot hardvochtige meesters van de Heloten die den voortbrengenden arbeid verrichtten. Als veiligheidsmaatregel tegen de opstanden van de onderdrukte en uitgezogen slaven (464 v. Chr.) hielden de Spartanen nu en dan een slachting onder hen, met het doel de moedigsten en bekwaamsten uit den weg te ruimen.

De zedeleer die Lycurgus zijn medeburgers inprentte, was uitsluitend gericht op het belang van dezen bijzonderen staat, — zoowel het persoonlijk element als het verband met de menschheid was daaraan volkomen vreemd. Het moet een prachtig menschenras geweest zijn, dat op den bodem van deze omstandigheden is opgegroeid en zij zouden zich ook op geestelijk gebied onderscheiden hebben, indien naast de lichaamsoefeningen een verstandelijke en persoonlijk-zedelijke opvoeding niet ontbroken had. Toen in de 3e eeuw vele Spartanen van goeden huize onder den invloed kwamen van de Ionische wijsbegeerte en van de Stoïcynsche sociale zedeleer, ontplooiden zij zich, ook in geeste-

lijken zin, tot heldhaftige karakters. De eerste martelaar van het Communisme is een Spartaan geweest.

2. Agis, de Eerste Communistische Martelaar.

De oorlogen en hun buit ondermijnden in den loop der eeuwen het Spartaansche communisme. De roemvolle deelname van Sparta aan de vrijheidsoorlogen van de Ioniërs tegen de Perzen (492—479) evenals de veertig jaren later uitgebroken strijd om den voorrang (hegemonie) in Griekenland, die den Peleponnesischen oorlog (431— 404) en de daaropvolgende oorlogen tot het jaar 371 in het leven riep, —deze allen brachten den Spartanen veel glorie, veel goud en zilver, maar ook rampspoedige nederlagen en inwendige beroering en maakten schoon schip met alle instellingen die in verband stonden met de wetgeving van Lycurgus. Plutarchus deelt ons mede:

„Het begin van het verval en de ontaarding van den staat der Lacedemoniërs dagteekent van den tijd toen zij de macht van de Atheners vernietigd (404) en zichzelven met goud en zilver verrijkt hadden. Toen de dorst naar goud en zilver in Sparta was binnengeslopen, vergezeld van gierigheid en hebzucht, toen onmatigheid en verwijfdheid en zucht naar pracht in de plaats waren getreden van het geoorloofd genot, — toen boette deze staat de meeste van zijn loffelijke eigenschappen in en bleef aldus in een smadelijken toestand verkeeren tot de dagen toen Agis en Leonidas de koninklijke waardigheid erlangden."

Dit was omstreeks het midden van de 3de eeuw.

In den loop van de oorlogen was de gelijkheid verdwenen.

„De rijken en aanzienlijken," — zoo verhaalt wederom Plutarchus, — „verwierven ongehinderd vele goederen, doordien zij de rechthebbende bloedverwanten uit hun erfdeel verdrongen. Op deze wijze stroomde de rijkdom weldra in enkele weinige familiën tezamen, terwijl tegelijkertijd de armoede haar intocht deed in de stad. Van de eigenlijke Spartanen waren niet meer dan 700 over en onder dezen bevonden zich niet meer dan 100 die nog land en erf bezaten. Het overige deel van het volk leefde in armoede en verachting, had allen moed en lust voor

buitenlandsche oorlogen verloren en wachtte slechts op de gelegenheid tot een geweldadige omwenteling en de daarmee verbonden verandering."

Agis was van koninklijken bloede en behoorde tot een van de rijkste geslachten van Sparta. Er zijn aanwijzingen die de onderstelling wettigen dat hij met de Stoïsche wijsbegeerte vertrouwd was. Hij onderscheidde zich door groote verstandelijke begaafdheid en een edele gezindheid. Ofschoon hij destijds zijn twintigste jaar nog niet bereikt en door zijn moeder Agistrata en zijn grootmoeder Archidamis vertroeteld en in overdaad grootgebracht was, deed hij afstand van alle genietingen en keerde tot den ouden Spartaanschen eenvoud, — of zooals de Stoïcijnen zeggen, — tot de natuur terug.

Agis verklaarde ook dat hij op de koninklijke waardigheid hoegenaamd geen prijs stelde, wanneer hij niet langs dien weg de oude wetten en de oorspronkelijke staatsinrichting kon herstellen.

Het jongere geslacht omhelsde zijne denkbeelden, terwijl de mannen en vrouwen van rijper leeftijd hem bestreden. Ook zijn eigen bloedverwanten stonden vijandig tegenover zijn pogingen tot hervorming. Hij wist zich evenwel hunne instemming te verzekeren, toen hij zijn moeder de overtuiging had bijgebracht, dat zijn plannen uitvoerbaar waren en tot heil van den staat zouden strekken. — „Wat het geldbezit betreft," — zeide hij, — „zou ik nimmer met de andere koningen (van het Oosten) kunnen wedijveren. Wanneer ik mij evenwel door matigheid en eenvoud en door een edele gezindheid boven hun weeldezucht weet te verheffen, dan zal ik den roem van een waarlijk grooten koning verwerven."

Zoo werden zijne moeder en zijne grootmoeder voor het hervormingsplan gewonnen en nu ging Agis tot de verwezenlijking daarvan over. Overeenkomstig de Spartaansche grondwet stonden twee koningen aan het hoofd van het land op wie door vijf Ephoren toezicht uitgeoefend werd, — dezen werden door de aanzienlijkste geslachten gekozen en hadden recht van beslissing in geval van meeningsverschil tusschen de beide koningen. De wetsontwerpen werden den Senaat ter goedkeuring voorgelegd en

daarna behandeld in de volksvergadering die over hun lot besliste.

Agis ontwikkelde zijn wetsontwerp voor den Senaat: alle schulden zouden den schuldenaars kwijtgescholden en het land opnieuw verdeeld worden in 19.500 gelijke deelen, waarvan 4500 onder de eigenlijke Spartanen, mannen en vrouwen, en 15.000 onder de Perioikoi, — de nakomelingen van de bevolking die aan den Dorischen stam was voorafgegaan, — benevens onder de vreemdelingen die door lichamelijke en verstandelijke eigenschappen geschikt waren in den Spartaanschen staat te worden opgenomen. Allen moesten worden ingedeeld in genootschappen die met de spijziging belast waren en aldus tot de levenswijze van het oude Sparta terugkeeren.

De Senaat vermocht niet tot een beslissing te komen over dit wetsvoorstel, met dit gevolg dat een van de Ephoren die met Agis eensgezind was, de zaak voor de volksvergadering bracht en daar tegen de onwillige Senatoren het woord voerde. In den loop van de gedachtenwisseling trad Agis zelf als redenaar op en bracht ter kennis van de volksvertegenwoordigers dat hij bereid was ter wille van de grondwet die hij wenschte in te voeren, belangrijke offers te brengen.

„In de eerste plaats stel ik mijn gansche vermogen beschikbaar dat voor een aanzienlijk deel uit akkerland en weiland bestaat en bovendien 600 talenten (300.000 Mark) bevat aan baar geld. Ditzelfde zullen mijn moeder en mijn grootmoeder doen, alsook al mijn vrienden en bloedverwanten die de rijksten onder de Spartanen zijn."

De volksvertegenwoordigers verheugden zich in de grootmoedigheid van Agis, waarop zijn mede-regent Leonidas het plan bestreed en zich in het bijzonder tegen de kwijtschelding van de schulden en de toelating van de vreemdelingen verzette. Agis diende hierop van antwoord en ten slotte sprak het volk zich ten gunste van zijn voorstellen uit.

Maar bij de Ephoren en in den Senaat was het verzet geenszins gebroken en Leonidas wierp zich op als de niets ontziende leider daarvan die tegelijk de kunst verstond zijn tijd af te wachten.

Om beveiligd te zijn tegen aanvallen op zijn persoon, zocht Agis bescherming en een toevlucht in den Neptunus-tempel, dien

hij slechts nu en dan verliet om een bad te nemen. Leonidas die zich voortdurend met een aantal soldaten omringde, beraamde een aanslag op Agis. Terwijl deze zich onderweg buiten den tempel bevond, kwamen drie gerechtsdienaren op hem af, maakten zich van hem meester en brachten hem naar de gevangenis. Onmiddellijk daarop verscheen Leonidas met zijn trawanten en bezette het gebouw. Weldra kwamen ook de Ephoren en enkele Senatoren daar ter plaatse, vormden een rechtbank en trachtten door allerlei middelen Agis te bewegen zijn hervormingsplannen te laten varen. Aangezien hij evenwel verklaarde in zijn binnenste geen berouw te bespeuren en derhalve niets te kunnen herroepen, maar veeleer overtuigd te zijn dat er geen beter staatsinrichting dan die van Lycurgus bestond, — spraken zij de doodstraf over hem uit, uitvoerbaar met den strop. De wensch van zijn moeder en zijn grootmoeder dat de zaak in het openbaar en voor een bevoegde rechtbank behandeld mocht worden, werd door de Ephoren van de hand gewezen, daar zij wisten hoezeer hun gevangene bij het volk bemind was. Om diezelfde reden lieten zij de terechtstelling bespoedigen. Onmiddellijk na de uitspraak van het vonnis werd Agis naar de strafplaats gebracht. Onderweg werd hij een van de gerechtsdienaars gewaar die weende en jammerde. — „Schrei niet, vriend," — zeide hij, — „want mijn dood is onrechtvaardig en in strijd met de wet en daarom ben ik er beter aan toe dan mijn beulen".

Met deze woorden reikte de eerste martelaar van het communisme zijn hals vrijwillig aan den beul.

Kort daarna werden ook zijn moeder en zijn grootmoeder terechtgesteld. Toen zijn moeder bij het betreden van de gerechtsplaats haar zoon op den grond zag uitgestrekt en haar moeder levenloos aan de galg zag hangen, maakte zij haar van het schandhout los en legde ze naast Agis neder. Toen wierp zij zich op haar zoon en kuste zijn aangezicht en klaagde: „Mijn zoon, uw overgroote zachtmoedigheid en menschenliefde hebben u en ons in het ongeluk gestort."

Daarna trad zij op de galg toe en riep uit: „Moge dit alles tot heil van Sparta strekken!"

Aldus geschiedde in het jaar 240 v. Chr.

3. De Hervormingspogingen van Cleomenes.

Vijf jaren na de terechtstelling van Agis kwam Cleomenes (235—222) aan de regeering. Hij was een zoon van Leonidas en met de weduwe van Agis gehuwd. Nadat hij zich van de hervormingsplannen van zijn voorganger nauwkeurig op de hoogte had gesteld, besloot hij ze ten uitvoer te brengen. Maar hij was strijdlustiger dan Agis, een volbloed Spartaan, die in een legermacht, in den oorlog en de overwinning het beste middel zag om zijn doel te bereiken. Hij was van meening dat hij alleen als zegevierend legerhoofd voldoende gezag in den staat zou kunnen verwerven om de tegenstanders van het communisme, de Ephoren en de rijken, naar zijn hand te zetten. Hij vond weldra gelegenheid in naburige staten een inval te doen en de overwinning te behalen, hetgeen evenwel tot gevolg had dat hij in een reeks van oorlogen betrokken werd. Na zijn eerste overwinning nam hij de Spartaansche staatsinrichting onder handen, schafte den post van de Ephoren af, verbande tachtig burgers die tegen de hervorming partij hadden gekozen en belegde een algemeene volksvergadering voor welke hij zijn optreden verdedigde.

Hij verweet den Ephoren dat zij, in strijd met den geest van de grondwet, zich een steeds grootere macht hadden aangematigd, als ongemerkt een eigen rechtbank hadden ingesteld en ten slotte alle koningen verbanden of ter dood lieten brengen die de voortreffelijke instellingen van Lycurgus weder in het leven wenschten te roepen. Uit dien hoofde was het noodig geweest de Ephoren ter zijde te stellen. Toen vervolgde Cleomenes:

„Wanneer ik in staat geweest was de binnengeslopen kwalen en gebreken, overdaad, weelde, schulden en woeker en de nog veel bedenkelijker misstanden, als daar zijn rijkdom en armoede zonder bloedvergieten buiten de grenzen van dit land te bannen, — ik zou mijzelven voor den gelukkigste van alle koningen gehouden hebben .... Niettemin heb ik van geweldmiddelen met de grootste omzichtigheid gebruik gemaakt, in zoover ik allen verwijderd heb die een hinderpaal waren voor de welvaart van Lacedemonië. Onder al de overigen zal ik nu de gezamenlijke landerijen gelijkelijk verdeelen, de schuldenaars van hun schulden

bevrijden en uit de vreemdelingen een keuze doen, opdat alleen de besten hunner, ter bescherming van de stad, in den Spartaanschen staat zullen worden opgenomen en wij het niet meer zullen beleven dat Laconica door gebrek aan verdedigers de prooi wordt van Aetoliërs en Illyriërs."

Daarop stelde hij zijn vermogen ter beschikking van het volk, zijn vrienden en bloedverwanten volgden dat voorbeeld en met hen alle burgers. Het land werd verdeeld en ook voor de verbannen burgers werd een deel aangewezen, terwijl Cleomenes beloofde hun allen den terugkeer te vergunnen, zoodra de rust in den staat hersteld zou zijn. Hij bracht den ouden Spartaanschen eenvoud van levenswijze wederom in eere en ging allen met zijn goed voorbeeld voor.

Indien de buitenlandsche staatkunde van Cleomenes van vreedzamen aard geweest was, dan zou Sparta weder een toonbeeld geworden zijn en de overige Helleensche staten bewogen hebben de Spartaansche maatschappelijke hervorming na te volgen. Maar de oorlogspolitiek die hij in toepassing bracht, bezorgde hem de vijandschap van zijn buren. In plaats van genegenheid, boezemde Sparta met zijn sociale hervorming slechts vrees in.

In hun angst riepen de naburige staten de Macedoniërs te hulp, teneinde met te grooter zekerheid de Spartaansche aanvallen af te slaan. Gedurende verscheiden jaren was Cleomenes, geheel op zichzelven aangewezen, bij machte het vijandelijk bondgenootschap in toom te houden en zijn vijanden te verslaan, maar ten laatste werd hij overwonnen. Plutarchus verhaalt van den loop der krijgsgebeurtenissen:

„Niet alleen boezemde Cleomenes zijn burgers moed en vertrouwen in, maar ook gold hij in de schatting zijner vijanden als een voortreffelijk legeraanvoerder. Want met de strijdmacht van slechts één enkele stad tegelijk de macht van de Macedoniërs en die van den geheelen Peleponnesus te weerstaan en daarbij niet alleen Laconica voor iederen aanval te vrijwaren, maar zelfs het vijandelijk land te verwoesten en menige groote stad te veroveren, — dat scheen toch in elk geval een meer dan alledaagsche bekwaamheid en grootheid van geest te verraden. Wie

de eerste geweest is die het geld de zenuw van alle wereldsche dingen genoemd heeft, zal daarbij wellicht voornamelijk aan den oorlog gedacht hebben. Daar de Macedoniërs ruimschoots voorzien waren van al wat noodzakelijk is voor het volhouden van den oorlog, was het onvermijdelijk dat zij ten slotte de overwinning behaalden en Cleomenes tot onderwerping dwongen ..."

Toen Cleomenes onherstelbaar verslagen was (222 bij Sallasia) ried hij den burgers van Sparta aan voor Antigonus, den koning van de Macedoniërs, de poorten van hun stad te openen. De veroveraar legde bezetting in de stad, maar behandelde de Lacedemoniërs zeer genadig en gaf hun, zonder de waardigheid van Sparta te kwetsen, hun wetten en hun staatsinrichting weer, te weten de oude wetten die vóór Agis en Cleomenes van kracht waren geweest, derhalve de niet-communistische.

4. Communistische Vestiging in Lipara.

Naar luid van het verhaal van den Siciliaanschen schrijver Diodorus, (Geschichtsbibliothek V, 9) hadden omstreeks het jaar 580 eenige inwoners van Cnydus en Rhodus besloten hun land te verlaten, daar zij geen vrede hadden met de drukkende heerschappij van de Lydische koningen. Zij zeilden naar het Westen en toen zij in Lipara (een eiland bij Sicilië) geland waren, werden zij door de bewoners van dat eiland vriendelijk ontvangen en lieten zij zich door hen overreden met hen een gemeenschap te stichten.

Toen later zeeroovers het hun lastig maakten, bouwden zij een vloot en splitsten zich in dier voege dat een deel van hen de overige eilanden als gemeenschappelijk eigendom in cultuur brachten en de anderen hen tegen de zeeroovers beschermden. Er werd vastgesteld dat alle bezit het karakter van de gemeenschappelijkheid zou dragen. Ook werd de spijziging bij hen door genootschappen verzorgd die daartoe aangewezen werden. Het gemeenschappelijke leven hield gedurende eenigen tijd stand, — daarna verdeelden zij het eiland Lipara, waarin ook de stad gelegen was en zetten het landbouwbedrijf van de andere eilanden voor gezamenlijke rekening voort. Ten slotte verdeelden zij die

eilanden voor een tijdruimte van twintig jaren en zoodra deze termijn verstreken was, werd het bezit telkens opnieuw bij loting verdeeld.

De instelling van de gezamenlijke spijziging bestond ook in Creta. Alle burgers van dit eiland werden uit de openbare kas gemeenschappelijk van maaltijden voorzien. Plato is van meening dat deze instelling haar ontstaan te danken heeft aan den wensch de burgers op voet van oorlog te houden, of ook hen tegen het een of ander gevaar te beschermen. Naar zijn meening berust de instelling op een ordinantie der goden.

IV. COMMUNISTISCHE THEORIEN IN ATHENE.

1. Hervormingen van den Middenstand door Solon.

TEN tijde toen Sparta den communistischen staatsvorm aannam, heerschte in Attica de adel die de landbouwers geleidelijk van hunne rechten beroofde, uit hun eigendom ontzette en door woekerzaken in schuldslavernij bracht. De priesters en de rechters kwamen uit de gelederen van de adellijke overheerschers voort. De arbeidende stand werd deswege ontevreden en de misstanden op economisch, staatkundig en rechterlijk gebied leidden tot samenzweringen die niet zonder bloedvergieten verijdeld werden.

Toen nu het volk een wetboek eischte, werd den rechtsgeleerde Draco door den adel opgedragen een wetboek op te stellen dat door zijn strengheid spreekwoordelijk geworden is: een Draconische wet beteekent sindsdien een harde wet, een wet van eene jegens het volk vijandige gezindheid.

Het spreekt vanzelf dat de binnenlandsche vrede hierdoor niet hersteld kon worden. Steeds onstuimiger verlangde het volk bevrijding van den schuldenlast en een nieuwe verdeeling van den grond. En toen in het begin van de 6e eeuw een volksopstand dreigde uit te breken, gaf de adel in het jaar 594 den als volksvriend bekenden Solon de opdracht tusschen den adel en het volk den vrede te herstellen en de daartoe vereischte wettelijke maatregelen te beramen.

Het gelukte Solon een economische en staatkundige hervorming tot stand te brengen. Alle schulden die op den grond drukten (hypotheken) werden nietig verklaard en de dienstbaarheid wegens schulden verboden. Deze hervorming is bekend onder den

naam van „Seisachteia", — hetgeen afschudding van lasten beteekent. De nieuwe staatsinrichting was een timocratie en op een census gebouwd, in zoover zij de burgerij naar de opbrengst van haar grondbezit in vier klassen verdeelde. Eerst kwamen de grootgrondbezitters, dan de ridders, ten derde de boeren die in het bezit van trekdieren waren en ten slotte de daglooners. Degenen die tot de eerste klasse behoorden, konden tot de hoogste staatambten geroepen worden, — de leden van de tweede en de derde groep tot alle overige posten, terwijl die van de vierde klasse alleen aan de volksvergaderingen en de rechtbanken van gezworenen mochten deelnemen, daarentegen ook van alle staatslasten waren vrijgesteld.

Zoomin de adel als het volk was met de grondwet van Solon ingenomen. In de oogen van den adel was zij te revolutionnair, terwijl zij naar het oordeel van het volk niet ver genoeg ging. Na langdurige binnen- en buitenlandsche twisten werd tegen het einde van de zesde eeuw (509) de staatkundige gelijkheid van allen (de democratie) door Kleisthenes tot stand gebracht, maar ook deze staatsinrichting berustte op de slavernij, zoodat hier van een werkelijke democratie waarin alle burgers volkomen dezelfde rechten hebben, niet gesproken kon worden.

Athene stond nu aan den drempel van het tijdperk van de Perzische oorlogen (540—431) waarin het zich tot een bloeiende zeemacht ontwikkelde en voorts een beteekenisvollen economischen voorspoed genoot. In samenwerking met de landmacht van Sparta versloeg het de Perzen en werd nu van een kleinen staat een statenbond, waarin nijverheid, handel, scheepvaart, geestelijke beschaving, dichtkunst en beeldende kunst bloeiden. Op het kapitalisme volgden spoedig het imperialisme (de worsteling om de oppermacht in de Helleensche wereld), de klassenstrijd en de versplintering van de Attische samenleving, de oplossing in bijzondere personen die elk een eigen richting kozen.

2. Kapitalisme en Ontbinding.

Het Attische rijk met zijn zeemacht, zijn buitenlandschen handel en zijn nijvere ambachten verschilde hemelsbreed van den kleinen

Attischen staat, waarin Solon zijn hervormingswetten had uitgevaardigd. De landbouw die reeds in het begin van de 6e eeuw niet toereikend was geweest voor de voeding van de bevolking, werd nu naar handelsmethode georganiseerd. Uitgestrekte vlakten werden voor de olijventeelt bestemd, aangezien de olie een winstgevend uitvoerartikel was. De bevolking werd afhankelijk van het buitenlandsche graan, dat door de schepen uit het Noordelijk gebied van de Zwarte Zee naar de havens van Attica, in het bijzonder naar den Pyraeus gebracht werd. In die havens werd ook visch, vee, hout, vlas, hennep en zout ingevoerd. De handwerkers vingen aan hun beroep fabriekmatig in te richten en voor den uitvoer te werken. Hierdoor werden zij afhankelijk van het handelskapitaal. En naarmate de plaatselijke oorsprong van de handelsgoederen meer op den achtergrond geraakte en de moeilijkheid toenam dezen anders dan door bemiddeling van groothandel en reeders te betrekken, boetten ook de winkeliers en de kleine neringdoenden hun zelfstandigheid in. Het spreekt vanzelf dat het leeuwendeel van de winst aan het kapitaal ten goede kwam. „Aanzienlijke lieden wierpen zich nu op als groothandelaren en reeders, de eigenaars van den grond bekenden kleur als kapitalisten en leefden van de inkomsten die hun landbezit hun opleverde, terwijl zij het beheer daarvan toevertrouwden aan rentmeesters die de noodige slaven tot hun beschikking hadden". (Ed. Mayer. Geschichte des Altertums).

De vrije arbeiders waren nu genoodzaakt den strijd zoowel tegen de overmacht van het kapitaal als tegen den loondrukkenden invloed van den slavenarbeid aan te binden. En de kleine middenstand schoot er hoe langer hoe meer zijn onafhankelijkheid bij in. Demos voerde een zwaren en hardnekkigen strijd tegen de rijken. Het economisch leven van Attica was tot in de diepte ontredderd en de staatslieden sloegen met steeds klimmende bezorgdheid de ontbinding van hun vaderland gade. De maatschappelijke en zedelijke crisis werd verscherpt door den Peleponnesischen oorlog die deels door de mededinging in den overzeeschen handel tusschen Corinthe en Athene, deels ook door den wedijver tusschen Attica en Sparta om de oppermacht in

Hellas, in het jaar 431 uitbrak, en met de ineenstorting en de overgave van Athene in het jaar 404 eindigde, — evenals Duitschland in 1918.

3. Plato.

Deze toestanden had Plato voor oogen, toen hij zich opmaakte de theoretische grondslagen van een rechtvaardigen staat vast te leggen.

Drie jaren na den aanvang van den Peleponnesischen oorlog geboren, stamde hij uit een van de aanzienlijkste geslachten van Athene en niemand minder dan Solon de wetgever is een van zijn voorouders van moederszijde geweest. Nadat hij zijn opleiding van Socrates ontvangen had, reisde hij naar Egypte en Italië teneinde zijn studiën voort te zetten. Naar eigen wensch en aanleg was hij voornemens zich aan het openbare leven te wijden, evenwel was de strooming van den tijd in hooge mate ongunstig voor staatsmannen van zijn geestesrichting. Hij legde zich derhalve op de wijsbegeerte toe en werd de beroemdste leermeester van de Helleensche wereld en een van de grootste denkers van alle tijden.

Plato was geen aanhanger van de democratie. Door en door geestelijk aristocraat, was de gedachtenlooze, aan de volksmenners overgeleverde menigte hem evenzeer tegen de borst als de heerschappij van het geld en elke andere dwingelandij. De werken van zijn hand die het belangrijkst zijn voor de wetenschap van de samenleving, zijn „Politeia" (de Staat, ook de Republiek genoemd) en „de Wetten". Het eerstgenoemde werk is rijker aan gedachten, maar daarentegen weinig samengedrongen en minder harmonisch opgebouwd dan de „Wetten" die in menig opzicht lezenswaardiger zijn dan „de Staat". Dit laatste is samengesteld uit tien boeken, waarvan evenwel slechts het 5de en 8ste belangrijk van inhoud zijn.

Beide werken zijn in den vorm van een gesprek opgesteld, — de samenspraken zijn allerminst geestig, veeleer schoolsch en menigmaal schoolmeesterachtig.

De „Politeia" is geen utopistisch tafereel en bevat geen beelden van een toekomststaat, zelfs niet de economische grondtrekken

van een socialistische orde van zaken. Men zou het werk eer een onderzoek kunnen noemen naar het bestaansrecht en de gebreken van de historisch bekende staatsvormen en ten slotte naar de belangrijkste geneesmiddelen ten behoeve van de in verval geraakte regeeringsvormen. Het rechtsgevoel van Plato heeft intusschen zoo goed als niets met de bezielende kracht van de Joodsche Profeten gemeen. De Helleen is vóór alle dingen staatsman, bezadigd en bezonnen, verlicht patriot, wien het er dan ook niet om te doen kan wezen de leidsman van de armen en de onterfden te zijn en hen aan hun recht te helpen, — en evenmin om de armen te verheffen en de rijken te kortwieken. Bij hem is niets te bespeuren van de ontroering der Profeten en evenmin van een hartstocht die verder reikt dan de grenzen van het eigen land. Ongedeeld wijdt hij al zijn aandacht aan de genezing van zijn onder rampen verbrijzeld vaderland. Hij tracht daaruit een staat te vormen waarin eendracht en maatschappelijke vrede heerschen en ieder burger zijn plicht vervult, zonder zich om de bezigheden van anderen te bekommeren.

Plato gaat van de onderstelling uit dat aanvankelijk een goede staat, de ideaal-staat bestaan zou hebben. Evenwel beschrijft hij dien niet in de Politeia, maar verwijst dienaangaande naar Hesiodus. In mystieke vormen zet hij uiteen, dat de menschen van geslacht tot geslacht aan innerlijke waarde verloren hebben en ten slotte twist onder hen ontstaan is, doordat velen hunner zich op het geldverdienen zijn gaan toeleggen en getracht hebben naar het bezit van landerijen en huizen, van goud en zilver. Zoo is een oorlog van allen tegen allen uitgebroken die geëindigd is met een overeenkomst krachtens welke de landerijen en de huizen verdeeld werden, het persoonlijk eigendom ingevoerd en de bevolking in heeren en knechten gesplitst werd. (8ste Boek, 3de Hoofdstuk).

Op een andere plaats gaat Plato langs zielkundigen weg te werk en tracht hij het ontstaan en de ontwikkeling van den Staat uit de gesteldheid van den menschelijken geest alsmede uit de behoeften der menschen te verklaren. (2de Bok, 10—11de Hoofdstuk).

Als afzonderlijke persoon heeft de mensch hulp noodig. Zijn

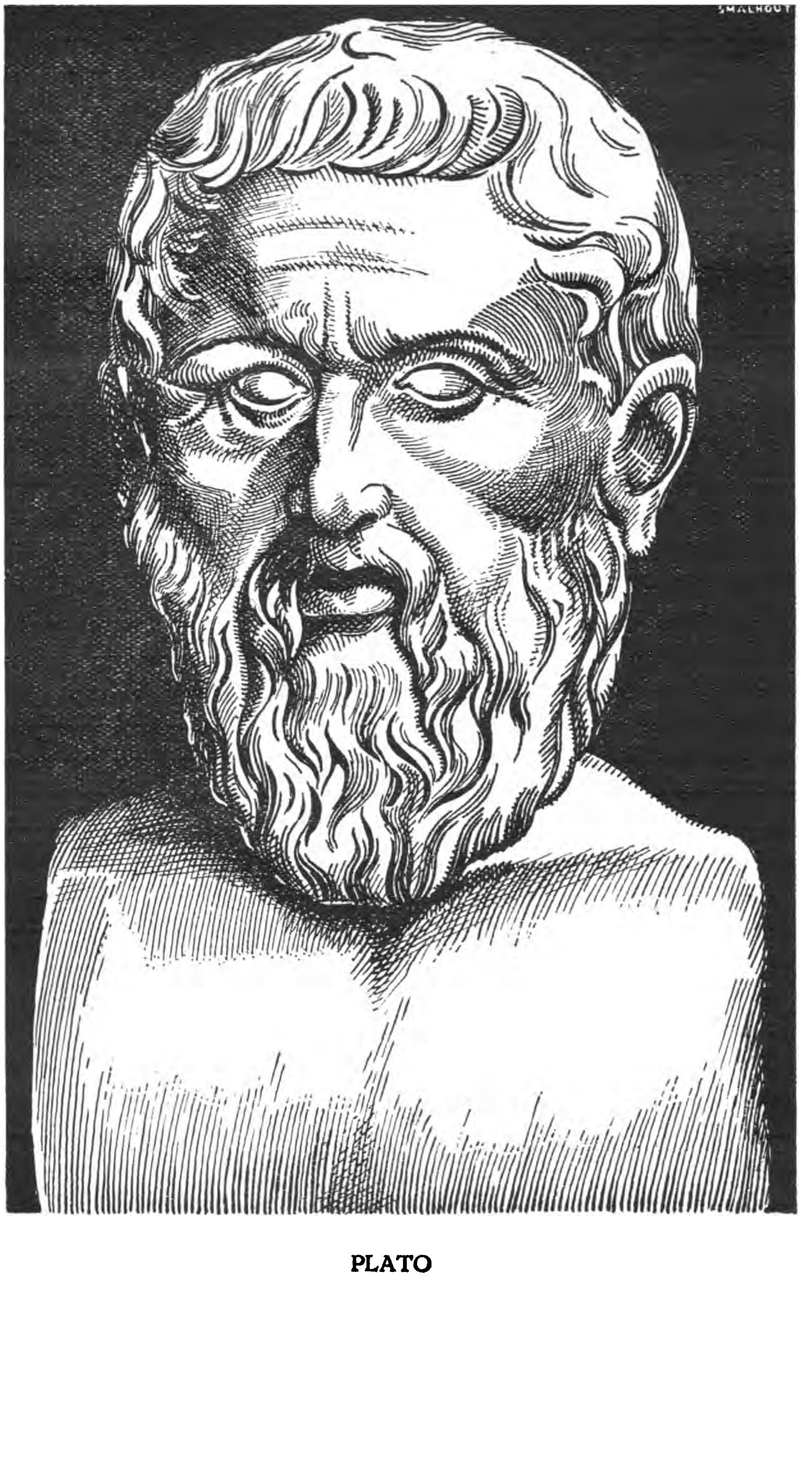

PLATO

lichamelijke behoeften kan hij slechts in het samenleven met anderen bevredigen. Daarom vereenigen zich de menschen en vormen zij een staat. Ieder burger heeft zijn werk, — velen zijn landbouwers, anderen handwerkslieden. Zij ruilen onderling wat door hen wordt voortgebracht. Hierdoor worden de handel en het geld in het leven geroepen. Er komt een tijd dat de menschen zich niet meer met de voldoening van hun noodzakelijke behoeften tevreden stellen, maar naar voorwerpen van weelde beginnen te verlangen. Overdaad en onmatigheid treden aan den dag en op hunne beurt leiden dezen tot hebzucht en veroveringsoorlogen die het nahouden van een legermacht noodig maken. De staat wordt hoe langer hoe meer ingewikkeld. Rijkdom en armoede nemen steeds vaster vormen aan, de binnenlandsche eendracht verdwijnt en de staat splitst zich in twee vijandelijke groepen.

„Zelfs de kleinste stad is feitelijk in twee deelen verdeeld, een stad van de armen en een andere van de rijken die tegenover elkander op voet van oorlog staan." (4de Boek, 2de Hoofdstuk).

Waar rijkdom en armoede optreden, wordt de staat ondeugdelijk. De rijke verwaarloost zijn beroep en de arbeid van den arme verslechtert. Waar de rijkdom wordt aangebeden, daar verliezen de burgers het besef van de deugd en jagen naar rijkdom. De rijke wordt losbandig, de arme slaafsch en tevens oproerig en door allen wordt het belang van den staat uit het oog verloren. Zoo gaat de staat te gronde. Want ten slotte komt het zóó ver dat de eene helft van de bevolking in gebeurtenissen juicht die de andere helft diep bedroeven. En deze euvelen bestaan zoowel in de timocratie (de census-instelling van Solon) als in de oligarchie (heerschappij van een gering aantal bezitters).
(8ste Boek, 3—12de Hoofdstuk).

Alle deze staatsvormen zijn gebaseerd op persoonlijk bezit. In de timocratie zijn intusschen nog vele overblijfselen aanwezig van den ideaal-staat: goede regeerders en de genootschappen ten behoeve van de spijziging der burgers.

Hierop volgt de oligarchie waarin de winsthonger en het geldverdienen toenemen, zoodat de rijkdom de maatstaf wordt van de rechten van de burgers. Een dergelijke staat versmaadt de liefde voor de wijsheid, de geldbegeerte verdringt alle deugden. En

wanneer de onverzadelijkheid der rijken de verarming van de groote massa tot gevolg heeft gehad, dan leidt de strijd der partijschappen bij den geringsten druk van gene zijde van de grenzen tot de zegepraal der niet-bezitters en daarmede van de democratie waarin zoowel armen als rijken alle plichtsgevoel jegens den staat hebben uitgeschud. Ten laatste komt dan de tyrannis, de gewelddadige heerschappij van enkelen die beginnen de massa te vleien om ze daarna aan zich te onderwerpen.

Deze staatsinstellingen en wetten zijn de volmaaktheid zelve.

„Kortweg belachelijk zijn de lieden die dergelijke bepalingen telkens weer ontwerpen en verbeteren, in de onderstelling dat zij daardoor de ontwikkeling van het staatsleven langs voorgeschreven banen kunnen leiden. De kortzichtigen bedenken niet dat zij slechts een hydra de koppen afsnijden". (4de Boek, 4de en 5de Hoofdstuk).

Aan een hervorming van den staat valt niet te denken, tenzij hij een algeheele verandering van richting ondergaat en van een gansch andere inrichting voorzien, — dat wil zeggen vernieuwd wordt.

En op welke wijze is het mogelijk den staat te vernieuwen? Hoe kan de staatkunde op een fondament van rechtvaardigheid geplaatst worden? Hierop geeft Plato het beroemde antwoord:

„Zoo lang niet, hetzij de beminnaars der wijsheid (de philosophen) in de staten als koningen heerschen, — hetzij de zoogenaamde koningen en regeerders oprecht en in voldoende mate de wijsheid liefhebben, — zoolang derhalve niet beiden, namelijk de staatsmacht en de liefde tot de wijsheid (philosophie) één onverbrekelijk geheel vormen, — zoolang ook zal het niet mogelijk zijn het euvel van de staten en van het gansche menschelijk geslacht te verhelpen." (5de Boek, 18de Hoofdstuk. 6de Boek, 13de Hoofdstuk).

Het zal de plicht der wijsgeer-koningen zijn het volk te leiden, — zij zijn de wachters van den staat. Hun medewerkers zijn de ambtenaren en de krijgslieden die zoowel uit een verstandelijk als uit zedelijk oogpunt en derhalve ook in rangorde hooger staan dan de menigte.

Van gelijke beteekenis is het doorgevoerde communisme, of zooals Plato zegt:

„Men mag toegeven dat in een staat, zal hij op loffelijke wijze zijne roeping vervullen, de vrouwen en de kinderen en de geheele opvoeding gemeenschappelijk moeten zijn en desgelijke alle werkzaamheid in oorlog en in vrede. En als koningen over allen moeten diegenen heerschen, die in liefde tot de wijsheid en in al wat op den oorlog betrekking heeft, de besten gebleken zijn."

(8ste Boek, 1ste Hoofdstuk).

Het communisme zal aan de inwendige verdeeldheid van den staat een einde maken.

„Gemeenschappelijkheid van vreugde en leed heeft een samenbindende kracht, vooral wanneer in de hoogst bereikbare mate alle burgers bij het komen en gaan van dezelfde verschijnselen op dezelfde wijze weldadig en smartelijk worden aangedaan.

„De afgezonderdheid in deze dingen werkt ontbindend.... En zou een dergelijke misstand niet daaraan te wijten zijn, dat de woorden „mijn" en „ niet mijn", vriend en vijand, niet in den staat als uit één mond opklinken?"

Maar de hoofdzaak is toch de opvoeding. Van den algemeenen leerplicht mag verwacht worden dat hij een uitgezochten oogst oplevert. De heerschers en de ambtenaren der toekomst en ook hunne medehelpers moeten naar lichaam en ziel zorgvuldig worden opgeleid. In de eerste plaats geldt dit van de hoogste wachters, de wijsgeer-koningen. De voortreffelijkste leerlingen die zich door hun vlijt en hun arbeid deze verheven posten waardig zullen betoonen, moeten tot hun vijftigste levensjaar hunne studiën voortzetten en zich op ieder gebied van de wetenschap en in alle staatkundige bezigheden onderscheiden. Eerst dán zullen zij in staat zijn hun blikken naar hooger te richten en de idee van het goede in hun gezichtskring op te nemen.

In de opvatting van Plato is de idee niet een verstandelijk, logisch begrip, maar een verheven werkelijkheid, een eeuwig, wezenlijk ideaal, dat alleen voor het vergeestelijkt gezichtsvermogen waarneembaar is en aldus tot model en voorbeeld gekozen kan worden. De idee van het goede is het beeld waarnaar de wijsgeer-koningen den staat zullen hebben te vormen.

„Onze staat zal eerst dan volmaakt geregeld zijn, wanneer zulk een wachter die de wetenschap van het goede deelachtig is, de opzichter zal wezen." (6e Boek, 7e Hoofdstuk).

De kinderen van de arbeiders en de handwerkslieden zijn niet in staat dezen trap van vergeestelijking te bereiken, want voor de groote menigte huist het goede in het vermaak en niet in het geestelijk zijn. Tengevolge van de uitputtende werkzaamheid in handwerk en bedrijf, ook door het minderwaardig karakter van den arbeid, is de menigte naar het lichaam verzwakt en naar de ziel verlamd.

Blijkbaar is Plato van meening dat alleen de aanzienlijkste geslachten toegerust met een staatkundige, wetenschappelijke en artistieke beschaving, zich een totaal van gaven zullen kunnen eigen maken dat, na een zorgvuldige voorbereiding, de bevoegdheid tot de bekleeding van de hoogste posten waarborgt.

„De Wetten" zijn minder idealistisch dan de „Politeia". Zij zijn van later dagteekening dan deze. De critiek, uitgeoefend op de toestanden die met het bezit in verband staan, is weliswaar even scherp als tevoren, maar de zakelijke communistische voorstellen zijn minder absoluut. Men zou kunnen beweren dat de Politeia naar de omwenteling en de Wetten naar de hervorming heenwijzen. Plato zegt: (Wetten, 5de Boek, 10de Hoofdstuk)

„De voortreffelijkste staat, de meest uitmuntende grondwet en de beste instellingen worden dáár gevonden, waar in den ganschen staat de leus beleden wordt: onder vrienden is metterdaad alles gemeenschappelijk .... Of dit thans ergens toegepast is, ja, zelfs ooit zijn toepassing zal vinden .... te weten dat vrouwen en kinderen aan dit beginsel van de gemeenschappelijkheid onderworpen zullen worden of ook have en goed zonder uitzondering gemeen bezit zullen vormen en aldus met alle denkbare middelen de zoogenaamde eigendom overal en volledig uit het leven zal worden uitgeroeid?"

„Hoe kan nu een dergelijke staatsregeling tot stand komen? De eerste schrede daarheen zou de verdeeling van huizen en landerijen zijn en derhalve een niet-gemeenschappelijke bearbeiding van den grond. Het tegendeel beschouwen wij als te hoog gegrepen voor het huidige geslacht en voor de opvoeding

en beschaving die daaraan is toebedeeld. Niettemin zou bij die verdeeling de gedachte behooren voor te zitten dat een ieder die een stuk land verwerft, dit als een gemeen goed van den ganschen staat zal hebben te beschouwen."

De verdeeling van den grond zal zooveel mogelijk naar gelijken maatstaf moeten geschieden. Het aantal van de oorspronkelijke deelen mag niet verminderd worden, — met andere woorden, er behoort tegen gewaakt te worden, dat groot-grondbezitters en evenzeer dat niet-bezitters ontstaan. In het algemeen gesproken, kunnen de gebreken van de oude staatsinrichting alleen vermeden worden „door onderdrukking van den hartstocht naar het bezit, met inachtneming van een volkomen rechtvaardigheid."

(5de Boek, 8ste Hoofdstuk),

Het bezit van goud, ook van zilver, is verboden. Het staat een ieder slechts vrij zooveel gemunt geld te bezitten als het verkeer van het dagelijksch leven noodig maakt. Bij huwelijk mag geen huwelijksgift gegeven of ontvangen worden. Een verstandige staatsman behoort zich om de staatkundige meeningen van het gepeupel niet te bekommeren. Dit, immers, verlangt een staat die zoo uitgestrekt en rijk mogelijk is, een overvloed van goud en zilver tot zijn beschikking heeft en waarvan de heerschappij zich zoo ver mogelijk doet gevoelen. Misschien zou het bovendien nog den wensch koesteren dat de staat ook deugdzaam en gelukkig zal wezen. Maar deze beide eischen kunnen niet gezamenlijk vervuld worden. Rijkdom en macht aan de eene zijde, en deugd en gelukzaligheid daartegenover, — ziedaar de keuze, want rijkdom en deugd worden nooit tezamen aangetroffen.

„Het is volstrekt onmogelijk voor een man die door goedheid uitmunt, ook door zijn rijkdom boven anderen uit te steken.... De mensch die voor een edele bestemming zijn geld beschikbaar stelt en uitsluitend langs eerlijken weg geld verwerft, kan het evenmin tot een in het oog vallenden rijkdom brengen, als hij te duchten heeft in hooge mate arm te worden. Zoo blijft dan onze bewering in haar geheel dat buitengewoon rijke menschen niet goed kunnen zijn." (5e Boek, 12e Hoofdstuk).

Wanneer de staatsinrichting deugdelijk is, dan zijn er geen bovenmate rijke menschen in den staat en evenmin buitengewoon

arme lieden, want de eene groep wordt door de andere te voorschijn geroepen. (5de Boek, 13de Hoofstuk).

De wetgeving van Plato en de hervormingen die hij aanbeveelt, hebben betrekking op de Hellenen in het algemeen en — zoover daarbij sprake is van de vorming van een geslacht van leiders — op de aanzienlijke familiën van Hellas. Men kan bij Plato inderdaad van een Helleensch volk spreken. Het is wenschelijk dat dit volk ten opzichte van het bezitbeginsel éénzelfde stelsel in toepassing brengt. Daarentegen moet het naar zijn verstandelijke en zedelijke hoedanigheden in verscheiden klassen verdeeld worden. Aan den adel die zich door gaven van geest en beschaving onderscheidt, wordt de taak opgelegd te regeeren, te leiden en wetten te geven. Aan de landbouwers en handwerkslieden hun arbeid plichtmatig te verrichten, alle vermenging van beroepen te vermijden, zoodat een ieder van hen in staat zal zijn zich tot zijn eigenlijk vak te beperken en zich daarin te bekwamen. Intusschen behooren de Hellenen zich van allen zwaren handenarbeid en minderwaardige verrichtingen te onthouden en die veeleer over te laten aan de vreemden die zich in het land gevestigd hebben en voorts aan de slaven. De Hellenen hebben zich aan hun plichten als burgers en aan de beroepen van een edeler soort te wijden.

In zijn boek van „de Wetten" legt Plato den sterksten nadruk op de verwijdering van de scherpe economische tegenstellingen. In den „Staat" houdt hij zich vooral bezig met de opleiding en de levenswijze van de wijsgeer-koningen, de ambtenaren en de krijgslieden. Bij een niet al te diepgaande studie van den „Staat" zou men kunnen meenen, — en inderdaad is die gevolgtrekking door vele schrijvers uitgesproken, — dat Plato het communisme uitsluitend voor de bovenste lagen zou hebben aangeprezen. Uit de aanhaling die wij hierboven ten beste hebben gegeven, blijkt onbetwistbaar dat Plato het communisme voor alle Hellenen aanbeval. De geheele sociale critiek die hij in zijne beide werken aan den economischen, den staatkundigen en den zedelijken toestand van zijn vaderland gewijd heeft zou, zonder die bedoeling, alle zin derven.

Plato was een Lycurgus die tot een hooger peil van geestelijk

leven was opgeklommen. De overtuiging van Lycurgus hield verband met een begrensden staat, (Spartaansch) terwijl de gedachtenwereld van Plato een nationaal-Helleensch karakter droeg. Voor Lycurgus waren de overige Helleensche staten even ver verwijderd als de eerste de beste menschengroep in Azië of Afrika. Voor Plato daarentegen waren de gezamenlijke Helleensche staten niets anders dan bestanddeelen van het Helleensche volk: de Peleponnesische oorlog was in zijn oogen een broederkrijg.

Beide wetgevers konden zich evenwel een ongestoord vreedzamen toestand van de menschheid, een verbroedering van alle volken niet denken. In de schatting van Plato was de man die geen Helleen was, een barbaar, een minderwaardige die het als een eer en voorrecht behoorde te beschouwen, door de Hellenen overheerscht te worden. Eerst door de Stoïcynen werd bij de Hellenen het begrip wakker geroepen van de gelijkheid van het menschelijk geslacht.

4. Aristoteles tegenover Plato en Phaleas.

Aristoteles was anti-communistisch. Zijn „Politiek" is het werk van een buitengewoon schranderen en ondervindingrijken staatkundigen denker, van een man die een afkeer had van al wat naar omwenteling, naar te vèr doorgevoerde hervorming, naar al te heftigen partijstrijd zweemt.

Naar zijn overtuiging bestond de voornaamste taak van den staatsman in de herstelling en bewaring van het evenwicht tusschen de verschillende krachten in den staat. Hij hield het voor wenschelijk dat er zoo min al te rijke en machtige als te arme en invloedlooze burgers in den staat gevonden worden, want alle onevenredige aanwas van rijkdom en armoede, van macht en gemis van macht brengt den staat in gevaar. (Politiek, 5de Boek, waar de omwentelingen en de oorzaken daarvan behandeld worden).

De groote ongelijkheid brengt hare slachtoffers er toe een verandering van den staatsvorm na te jagen en weldra duiken de volksmenners op die onder de ontevreden massa de leus van den opstand verspreiden. Ook gebeurt het dat aanzienlijke burgers

die het volk vijandig gezind zijn, zich van de regeering meester maken en den staatvorm veranderen. Het zal dus goed zijn, indien de wetgevers zich beijveren de ophooping van overmatigen rijkdom in enkele handen alsook de overmacht van enkele personen te verhinderen.

Aristoteles bestreed de zienswijze dat het persoonlijk bezit, de slavernij en de staatsmacht in strijd zouden zijn met het natuurrecht. Dientengevolge werd hij in later tijd de meest gezaghebbende woordvoerder van alle richtingen die voortarbeiden op den grondslag van de burgerlijke samenleving.

Na deze kenschetsing van op één na den grootsten wijsgeer van Griekenland zal men licht beseffen dat hij een tegenstander van Plato was, wiens Staat en Wetten weliswaar niet „verstandig" zijn, maar een groote mate wijsheid en idealisme bevatten.

In lange beschouwingen bestrijdt Aristoteles (Politiek, 2de Boek) met veel scherpzinnigheid de communistische denkbeelden van zijn leermeester, maar versmaadt daarbij niet de hulp van methoden die men later in een verachtelijken zin scholastisch zou genoemd hebben: veel woordenzifterij en haarkloverij.

Het is intusschen opmerkelijk dat Aristoteles reeds alle bezwaren te berde brengt die in den loop van alle tijden tegen het socialisme geopperd zijn. Hij is van oordeel dat het communisme in strijd is met de menschelijke natuur, dat het de productie in den weg staat, aangezien een ieder geneigd is voor zichzelf te zorgen en zijn eigen belangen te behartigen en het vooruitzicht op vermeerdering van bezit tot arbeid en inspanning aanspoort. Voorts werd aan het communisme te laste gelegd dat het geen rekening hield met de toename van het bevolkingscijfer. Verder, dat zaken die voor gezamenlijke rekening gedreven worden, in stede van tot eendracht, tot twist plegen te leiden. En ten slotte, dat de werkelijke bron van het kwaad niet het persoonlijk bezit, maar de verdorvenheid is van de menschelijke natuur.

„Wij zijn er inderdaad getuigen van dat het meest getwist wordt onder hen die alles gemeenschappelijk bezitten, ofschoon het aantal van dezulken gering is in vergelijking met het groote aantal dergenen die persoonlijk eigendom bezitten."

Tenslotte is Aristoteles toch zoo vriendelijk te erkennen:

„De huidige instellingen van de samenleving die op het privaat-eigendom gegrondvest is, zouden bij een herziening aanmerkelijk kunnen winnen en de voordeelen van beide stelsels in zich vereenigen. Het bezit behoorde in zekeren zin gemeenschappelijk te zijn, maar als algemeene regel moet het een persoonlijk karakter hebben: wanneer ieders persoonlijk belang daarmede gemoeid is, zullen de menschen ook minder over elkaar te klagen hebben, — en als een elk zijn eigen zaken verzorgt, kan dit het geheel niet anders dan ten goede komen ....

„Toch moet onder brave menschen, — zooals het spreekwoord zegt, onder vrienden alles gemeenschappelijk zijn. Zelfs nu nog zijn van een dergelijk beginsel sporen aanwezig die aantoonen dat het niet onuitvoerbaar is. In elke wélgeordenden staat wordt het gevonden en wacht het slechts op ruimer toepassing. Want ofschoon een ieder zijn eigendom in den vollen zin bezit, zijn er toch dingen die hij ter beschikking van zijn vrienden zal stellen, of wederkeerig zal hij de voorwerpen gebruiken die het eigendom van zijn vrienden zijn. De Lacedemoniërs, bijvoorbeeld, bedienen zich van de slaven, de paarden en de honden van anderen, alsof het hun eigendom was en wanneer zij toevallig op het land zijn, eigenen zij zich de noodige voedingsmiddelen toe. Het is onbetwistbaar beter dat het bezit van persoonlijken aard zij, maar het gebruik dient gemeenschappelijk te wezen en de bijzondere taak van den wetgever bestaat hierin dat hij deze welwillende neiging bij de burgers heeft op te wekken. (II, 5).

Deze toegevendheid jegens het communisme heeft bij Aristoteles niet de beteekenis van een toenadering tot het beginsel. Wij hebben hier slechts met een van de maatregelen te doen wier doel het is een al te ongebreidelde ontwikkeling van de eigenliefde te bedwingen. Het voorbeeld dat hij aan Sparta ontleent, heeft weinig waarde, aangezien de burgers door de wetgeving van Lycurgus met het communistische gevoelsleven min of meer vertrouwd zijn geraakt, terwijl Aristoteles het beginsel van deze wetgeving van de hand wijst.

Na de voleindiging van zijn aanval op Plato gaat Aristoteles over tot de beoordeeling van de socialistische ontwerpen van

Phaleas van Chalcedon, een overigens onbekend schrijver, van wien hij getuigt:

„Velen zijn van meening dat de regeling van het bezit de allergewichtigste aangelegenheid is, daar deze vraag het middelpunt van alle omwentelingen vormt. Dit gevaar wordt erkend door Phaleas van Chalcedon, die het eerst de stelling heeft uitgesproken dat alle burgers van den staat een gelijkwaardig bezit moeten hebben. Hij oordeelde dat die gelijkheid van bezit zich in een nieuw gestichte kolonie zonder moeite zou laten invoeren, maar minder gemakkelijk in een reeds bestaanden staat".

Aristoteles brengt hiertegen in het midden:

„Een effening van de bezitters, zooals door velen verlangd wordt, zou geen geluk aanbrengen."

„Wij hebben minder behoefte aan een gelijkmaking van alle bezitters dan wel aan een inkorting van de wenschen en verlangens der burgers en dit laatste zal alleen bereikbaar zijn langs den weg van een op staatskosten ondernomen opvoeding. Hiertegen zal Phaleas waarschijnlijk in het midden brengen dat hij niet alleen gelijkheid van bezit, maar ook gelijkheid van opvoeding ten zeerste wenscht. Phaleas houdt het voor zeker dat de gelijkheid van bezit aan de misdadigheid een einde zou maken, aangezien de menschen dan tegen honger en koude beschut zouden zijn en niet meer in verzoeking zouden komen rooverij te plegen. Maar de nood is niet de eenige beweegreden tot misdaden. Soms worden de menschen daartoe gedreven door het verlangen den een of anderen hartstocht te bevredigen, — of wel zij jagen genoegens na, zonder zich daarvoor de noodige inspanning te willen getroosten.

„Welke zijn nu de beproefde geneesmiddelen tegen deze ziekten? Tegen den nood: een matig bezit, — tegen hartstochten oefening in de zelfbeheersching, — tegen de verslaafdheid aan het vermaak wijsgeerig nadenken. Het is een onbetwistbare waarheid dat de zwaarste misdaden begaan worden onder den drang van onmatigheid en losbandigheid, en niet onder den prikkel van nood en gebrek. De mensch zal niet een tyran worden, omdat hij in nood verkeert.... Daarom is onvergankelijke eere het deel

van dengeen die — niet een dief, maar — een tyran doodt. De hervormingen van Phaleas zouden dus alleen onbelangrijke misdaden kunnen verhoeden" . . . .

„Het uitgangspunt van alle hervormingen," — zoo verklaart Aristoteles verder, — „ligt in het vermogen der menschen tot beheersching van hun verlangens, veeleer dan in de gelijkmaking van hun bezit. De bemiddelden moeten hun begeerten bedwingen en de armen behooren niet steeds méér te eischen, — nauwkeuriger gezegd, zij moeten in bedwang gehouden, maar niet mishandeld worden. Bovendien is de door Phaleas voorgestelde bezitsnivelleering onvolledig, in zoover hij alleen het grondbezit gelijk wil maken en men toch rijk kan zijn aan slaven en vee en geld en aan alle dingen die men roerende goederen noemt. De gelijkmaking moet op alles worden toegepast en het bezit van deze dingen aan beperkende bepalingen gebonden worden, — of wel alles wordt vrijgelaten.

Het schijnt dat Phaleas zich zijn wetten voor een kleinen staat gedacht heeft. Zoo stelt hij voor dat alle handarbeiders tot slaven van den staat gemaakt zullen worden en voortaan niet als een deel van de bevolking te beschouwen zijn". (II, 7).

Uit deze critiek blijkt, dat de door Phaleas gewenschte gelijkheid van grondbezit tevens een algemeene opvoeding van staatswege en de onteigening van de personen der arbeiders beoogde. Aangezien van hem gezegd wordt dat hij de eerste geweest is die over de gelijkheid van bezit geschreven heeft, mag men daaruit afleiden dat hij vroeger dan Plato geleefd heeft.

5. Sociale Blijspelen.

Vernuft, ironie en satire behoorden tot de sterkst ontwikkelde gaven van de op geestelijk gebied zoo ruimschoots toegeruste Ioniërs. En deze vermogens waren vereenigd in Aristophanes, een dramatisch dichter van een betooverende verbeeldende kracht.

Hij beleefde den Peleponnesischen oorlog en den tragischen afloop daarvan. Hij was getuige van de communistische gisting die gedurende dien oorlog — en nog meer daarna — de lagen van

de niet-bezitters in Athene doorwoelde. De ramp die Athene getroffen had, deed alle gezag en alle staatsverband op zijn grondvesten schudden. Het Atheensche volk, met zijn aangeboren koortsig verlangen naar al wat nieuw was, reikhalsde naar een hervorming van de samenleving in communistischen zin.

Deze stemming werd voorbereid en in het leven geroepen door de oude overleveringen van de gouden eeuw en van den maatschappelijken strijd sedert de 8ste eeuw. Er zijn weliswaar geen onmiddellijke getuigenissen dienaangaande uit de kringen van de niet-bezitters tot ons gekomen, — daarentegen staan ons vele indirecte mededeelingen ten dienst die te vinden zijn in de maatschappelijke blijspelen van Pherecrates, Telecleides, Eupolis en in het bijzonder Aristophanes.

Van de werken van de drie eerstgenoemden bezitten wij slechts fragmenten, terwijl de beste blijspelen van Aristophanes, den beroemdste van allen, ongeschonden bewaard gebleven zijn. Het zijn blijspelen in den vollen zin van dien naam. Hun doel is de communistische pogingen met behulp van overdrijving en spotbeeld aan den goedmoedigen lach prijs te geven, maar tegelijk worden alle aanvallen van geldheerschappij en veroveringszucht zonder genade aan de kaak gesteld.

Deze dichters waren van behoudende gezindheid en hekelden en bespotten alle opstandige bewegingen. Hierbij komt nog dat het Communisme van de Oudheid den productieven arbeid als een vloek beschouwde. Zijn doel was niet de instandhouding van een arbeidend geheel, — de begrippen van arbeid en van slavernij vloeiden destijds ineen. De werktuigen waren uiterst primitief, van beweegkracht was geen sprake, de ruwe arbeid werd door onvrijen verricht en reeds dáárom als vernederend beschouwd.

Oorlog en staatsbestier golden als de aangewezen verrichtingen van de vrije burgers. En daaruit volgt dat dezen niet een democratie, maar een heerschende klasse vormden. Wij hebben dit reeds opgemerkt bij onze kennismaking met den staat van Plato. De vrije en verarmde burgers verwachtten hun heil van een samenleving die van allen lichamelijken arbeid vrijgesteld zou zijn. En zoo gebeurde het dat hun communisme dikwijls in een verlangen naar Luilekkerland ontaardde.

Hoe dieper ik doordring in het leven van de Oudheid, te duidelijker wordt het mij dat de zedelijke en staatkundige ondergang van de Oude Wereld voornamelijk te wijten is aan de slavernij en de lijfeigenschap, kortom aan den onvrijen arbeid, aan de geringschatting van het voortbrengende werk en den hierdoor veroorzaakten stilstand in de techniek.

De maatschappelijke blijspelen die nu onze aandacht komen vragen, hebben het op die droomen van Luilekkerland gemunt, op het verlangen naar een gemakkelijk en behagelijk leven, — een verlangen dat de Atheners steeds meer vervulde en nog aan hevigheid won door de verslapping die op de rampspoedige nederlaag van het jaar 404 gevolgd was.

Bepalen wij ons eerst bij Pherecrates, Telecleides en Eupolis, die in tijdorde Aristophanes vooraf gingen en, zooals reeds vermeld, minder belangrijk zijn. Hun werken zijn tegen de kokanjedroomen gericht van de ontevreden en steeds op nieuwigheden beluste Atheners. Voorts tegen wat er aan overdrijving school in de tafereelen die van den gouden voortijd werden opgehangen. Onder de blijspelen van Pherecrates kunnen „de Perzen" het best tot kenschetsing dienen. De Grieken hielden Perzië voor een land met gouden bergen wier bezit de verwezenlijking van hun Luilekkerland-ideaal zou verzekeren. Er treden twee figuren op; de rijkdom en de armoede. De laatste prijst den menschen den arbeid en de zelfbeheersching aan als de bronnen van allen zegen. En de verdediger van den rijkdom antwoordt daarop:

„Wat hebben wij van doen met al uwe wetenschap van het uitspannen van de stieren en het ploegen, van het slijpen van de sikkels en het handwerk van den smid, van het zaaien en het maaien en het omheinen van de akkers? ..... Gij hebt toch vernomen dat een bruisende stroom van dampend vleeschnat zich door de straten zal reppen en ons uit de bronnen van den rijkdom een overvloed van spek en lekkernijen toevoeren. Ieder die lust heeft, zal met volle schotels daaruit scheppen .... En de boomen in het gebergte zullen geen bladeren meer dragen, maar worstjes en heerlijke gebraden lijsters .... "

Eupolis schildert in „De Gouden Eeuw" den terugkeer van de voormalige, thans verdwenen gelukzaligheid. De behandeling doet denken aan die van „De Perzen" van Pherecrates. Er treden twee redenaars op, — de een verdedigt het nut van de armoede en de onthouding als aansporing en middel ter bereiking van het geluk, — de ander voert het woord ter verheerlijking van den onbezorgden rijkdom:

„Hoor nu ook mij aan. Ik zal voor mijn vrienden het warme badwater hierheen leiden langs een waterleiding die op kolommen rust, zooals men dat in de hal van Paean kan zien. Zoo zal het voor een ieder in de kuip stroomen en als deze gevuld is, wordt de aanvoer vanzelf gestuit en komen de spons en de badschoenen opdagen . . . . "

In denzelfden trant bespot Telecleides in zijn blijspel „De Amphictyonen" de geluksdroomen van de Helleensche nietbezitters en slaven. Amphyctyon, een koning van Athene uit overoude tijden, komt in de bovenwereld terug en brengt zijn medeburgers den vrede en het geluk.

„Toen was vóór alle dingen de vrede in het land als het dagelijksch brood, ja, als het water en de lucht. Vrees en smart waren verbannen en al wat goed is, was in overvloed aanwezig. In de beken schuimde de purperen wijn. Om de hoofden van de menschen wemelde het van wittebrooden en krakelingen die de lieden bezworen hen toch onverwijld op te peuzelen. De visschen volgden de menschen als zij hun huis betraden en braadden zichzelven in de pan, strekten zich daarna op de borden uit en plaatsten zich op den welvoorzienen disch. Een stroom van soep vloot door de stad en droeg de heerlijkste gerechten op zijn golven. Van de dakgoten druppelde het vleeschnat omlaag, wie hongerde, verzamelde zich daarvan een mond vol en slikte dien dan warm en smakelijk in . . . . De spekkoeken verdrongen zich om aan den man te komen . . . . Ook voor de kinderen waren er vleeschboutjes en de kippebeentjes kregen zij voor hun bikkelspel . . . . Er leefde toen een sterk menschengeslacht, krachtig als de reuzen die aan de aarde ontsproten waren."

6. Aristophanes.

Aristophanes is van een geheel ander kaliber. Met vaste hand doet hij een greep in het volle Atheensche leven, laat ons bijeenkomsten zien, staatkundige worstelingen, sociale bewegingen, machtbegeerte van de geldbezitters, vrouwenparlementen die in utopiën zwelgen . . . .

Heel de grootheid van dit ongeëvenaard Ionisch genie, maar ook de leemten van de antieke beschaving doemen voor ons op, — en dit alles geteekend door een aristocraat naar den geest die zich evenmin verwant voelt aan de rustelooze drijfjacht van de rijken op het gebied van samenleving en wereldpolitiek, als aan de tot in het uiterste doorgevoerde gelijkheidsdweperij van de nietbezitters.

Het ideaal van Aristophanes schijnt veel overeenkomst gehad te hebben met dat van Aristoteles. Uit het verzet tegen zijn tijd werd de satire geboren, de hooghartige spot, de bevallige ironie, die het kenmerk van zijn werken zijn. Van de gezamenlijke blijspelen van Aristophanes die in het licht van de satire heel een wereld ten tooneele voeren: kapitalistische staatslieden, sophisten, lieden die niet kunnen nalaten het eene proces na het andere te voeren, aanbrengers, liefhebbers van ijdele bespiegelingen en communisten, — komen voor ons in aanmerking de Ecclesiazuson, (Vrouwenparlement, opgevoerd in 393) en Plutos (opgevoerd in 388).

De inhoud van het eerste werk is in het kort als volgt: De staatkunde van de mannen heeft tot de ineenstorting van de bloeiende Atheensche republiek geleid, — de Peleponnesische oorlog eindigde in 404 met de volkomen overgave van Athene. Gedurende dien langdurigen oorlog hadden de vrouwen veel geleden en de treurige gevolgen van de nationale ramp hadden hun lot nóg ondragelijker gemaakt. Zij namen derhalve het besluit de mannen uit hun waardigheid als heerschend geslacht te ontzetten en zelven de regeering in handen te nemen. De vrouwen sluipen in den nacht van hunne mannen weg, verkleeden zich als mannen en roepen een parlement bijeen, waar redenaressen optreden en voorstellen indienen tot algeheele hervor-

ming van het land. De vrouwen — zoo beweren zijzelven — zijn in maatschappelijken zin bekwamer en beleidvoller dan de mannen en zullen ook in staat blijken het gemeenebest op den goeden weg te helpen en in stand te houden. De aanvoerster van deze omwenteling heet Praxagora — de naam van haar man is Blepyros. Zie hier hunne gedachtenwisseling.

De vrouw spreekt: „Ik verzoek een weinig kalmte en oplettendheid. Laat niemand mij in de rede vallen, eer ik alles gezegd heb. Wilt den gedachtengang van mijn plan overwegen. Het grondbeginsel dat ik in toepassing wensch te brengen is dit: alle menschen behooren gelijk te zijn, allen hebben gelijkelijk recht op het genot van den rijkdom en van alle goede dingen van het leven. Het mag niet langer geduld worden dat de een rijk en de ander arm is, dat de een uitgestrekte landerijen bezit en de ander zelfs niet zooveel van den grond als voor zijn graf noodig zal zijn, — dat de een honderd knechten en de ander geen enkelen heeft. Alle deze dingen ben ik voornemens te verbeteren en te hervormen. In vrijheid en gelijkheid moeten allen aan de zegeningen van het bestaan kunnen deelnemen. Eén levenswijze, één standaard voor alle menschen."

Blepyros vraagt: „En hoe zoudt ge dit tot stand willen brengen?"

Praxagora antwoordt: „In de eerste plaats moet er voor gezorgd worden dat alle zilver, alle landerijen en al wat er verder aan vermogen aanwezig is, in het bezit van de geheele samenleving overgaat. Daaruit wordt een openbare kas aangelegd die ons in staat zal stellen als goede huisvrouwen de kleeding en de voeding van de mannen te verzorgen."

Blepyros: „Voor zooveel de landerijen aangaat, is dit voorstel mij duidelijk, want landerijen kan men niet wegmoffelen. Maar hoe zoudt ge het goud en het zilver tot gemeengoed willen maken?"

Praxagora: „Allen zullen verplicht zijn hun vermogen naar de schatkist te brengen."

Blepyros: „Maar neem nu eens aan dat de rijkelui het onder zich houden. Met een eed zou men hier niet ver komen, want zij

zijn in staat een valschen eed te zweren en den staat te beduvelen. Daarmee hebben zij toch ook hun vermogen bijeengebracht."

Praxagora: „Daar hebt ge gelijk in. Maar voortaan zal alle vermogen in hun handen geheel onnut zijn, want er zal geen gebrek meer voorkomen. Een ieder zal alles in zijn bereik hebben wat hij maar verlangt, ook zonder dat daar geld voor noodig is: nooten, kastanjes, brood, kleeding, wijn, bloemen, visch .... Al die dingen zal men bij de openbare pakhuizen slechts voor het afhalen hebben. Waartoe zou het dan dienen het geld in de handen van bijzondere personen op te hoopen? Welke reden zou de rijke man kunnen hebben om zijn vermogen dat hij door zwendel verworven heeft, ook voortaan in zijn macht te houden?"

Blepyros: „Vergeet niet dat de menschen die het grootste vermogen bezitten, ook de grootste spitsboeven zijn en het liegen en stelen niet kunnen nalaten."

Praxagora: „Dat is volkomen waar, wanneer men het verleden op het oog heeft. Onder de oude orde van zaken die wij nu gaan afschaffen, was het er inderdaad zoo mee gesteld. Maar welk nut zal de persoonlijke rijkdom hebben, wanneer alles gemeenschappelijk geworden is?"

Blepyros: „Neem eens aan dat een jonkman een meisje het hof maakt of dat hij een bezoek gaat brengen aan een van die vrouwen die voor een ieder beschikbaar zijn, — dan moet hij toch geschenken meebrengen".

Praxagora: „Volstrekt niet. Alle vrouwen en mannen zullen vrij en gemeenschappelijk zijn. Van huwelijken en andere vormen van dwang zal geen sprake meer wezen".

Blepyros: „Maar als verscheiden mannen van hetzelfde mooie meisje werk maken, wat moet er dan gebeuren?"

Praxagora: „Het zal zeker wel eens voorkomen dat verscheiden mannen zich voor eenzelfde meisje moeite geven en onder die meisjes zullen er zijn die zich in een aangenaam uiterlijk verheugen, terwijl anderen meer in de onoogelijke soort vallen. Maar eer een man het recht zal hebben om een mooi meisje aanzoek te doen, zal hij zich eerst met een leelijk meisje hebben te vergenoegen."

Blepyros: „Uitstekend! De meisjes behoeven dus voortaan niet

meer te duchten dat zij hun leven lang maagden zullen blijven. Maar hoe zal het nu met de mannen gaan? Mag men onderstellen dat de meisjes voortaan alleen hun gunsten zullen bewijzen aan mannen die zich door een innemend voorkomen onderscheiden? Wat moet er dan met de leelijke mannen gebeuren?"

Praxagora: „Ook van de meisjes zal het liefdeleven van staatswege worden geregeld. Op gelijken rang met de jonge, schoone en welgebouwde mannen zullen de kleine, misvormde en ineengedrongen dito geplaatst worden. En eer aan de jonge dochteren gegund wordt zich met den uitverkorene van haar hart te paren, zullen zij eerst hun liefde beschikbaar moeten stellen voor de mannen die door de natuur stiefmoederlijk bedeeld zijn .... Alle prostitutie wordt afgeschaft. De publieke vrouwen van minder allooi schenken wij aan de slaven, zoodat voor de burgeressen de beste krachten bewaard blijven ...."

Blepyros: „En hoe zullen wij dan onze kinderen kennen?"

Praxagora: „Die behoeven zoomin gekend als erkend te worden. Alle kinderen zullen aan de gezamenlijke volwassen menschen toebehooren."

Blepyros: „En wie zal den arbeid ten behoeve van de gemeenschap verrichten?"

Praxagora: „De slaven zullen al het werk doen."

Het gesprek wordt voortgezet en Praxagora schildert den toekomststaat waarin alles gemeenschappelijk en vrij en gelijk en onafhankelijk zal zijn en alle bijzondere ondernemingen tot één enkel groot bezit zullen worden samengesmolten en waaruit alle onderscheid van klassen, alle grenzen voor goed verbannen zullen zijn. Gerechts- en kieslokalen zal men er evenmin vinden: zij zullen herschapen worden in eetzalen waar de uitgezochtste lekkernijen verkrijgbaar zullen zijn.

In alfabetische volgorde zullen aan de burgers hun spijsbewijzen worden uitgereikt en naar hetzelfde stelsel zullen zij over de eetgelegenheden worden ingedeeld. De gemeenschappelijke maaltijden zullen als festijnen zijn. In verhoogde stemming zal een ieder den disch verlaten, met een fakkel in de hand en een bloemkrans in de lokken. En als de tafelgenooten door de straten schrijden, zullen meisjes en vrouwen hen nooden

tot hunne woning in te gaan en hen bidden aan hunne schoonheid het hart op te halen.

Deze tweespraken, in kleurigen, geestigen en dartelen stijl opgesteld, schetsen een betooverend aardsch paradijs. Het spreekt vanzelf dat Aristophanes deze kokanje-staat van de toekomst op lachwekkende wijze laat verongelukken. De half droevige, half dwaze verwikkelingen die de reglementeering van het liefdeleven veroorzaakt, en de verwaarloozing van alle openbare noodzakelijkheden maken het bestaan tot een onmogelijkheid. De beminde en begeerde meisjes komen bij de jongelingen niet aan de beurt, geheel in beslag genomen als dezen zijn door den cyns dien zij aan de bedaagde vrouwen en de verzuurde maagden te kwijten hebben. En de burgers die zich door de schildering van de feestelijke eetzalen hebben laten verlokken tot deelneming aan de hooggeroemde banketten, kunnen zich slechts dan den honger stillen, indien zij zorg gedragen hebben den noodigen proviand mede te brengen.

In de „Ecclusiazuson" drijft Aristophanes den spot met de communistische dweepers. In „Plutos", zijn laatste blijspel, geeselt hij de onverzadelijke rijken en het schaamtelooze, aan alle zedelijk begrip afgestorven jagen naar bezit. Het vraagstuk dat hier behandeld wordt, is oud en tegelijk aan de orde van den dag: waarom zijn de schelmen rijk en de brave lieden arm? De tweespraken zijn buitengewoon inhoudsvol. Op den bodem van het geheel ligt de gedachte: Plutos, de god van den rijkdom, is blind en weet niet wat hij doet. Op de vraag van den deugdzamen maar armen Chermylos naar de oorzaak van de onrechtvaardige verdeeling van zijn gaven, antwoordt Plutos: „Zeus heeft mij met blindheid geslagen, De hoogste godheid is naijverig op de menschen. Toen ik nog een knaap was, pochte ik vaak dat ik uitsluitend de wijze en goede menschen zou bezoeken. En nu heeft hij mij het gezicht benomen, opdat ik niet zou weten tot wien ik mij te wenden heb".

Chremijlos: „Zoudt gij de booze menschen mijden, wanneer ge kondt zien?"

Plutos: „Ja, dat zou ik doen. Ik zou alleen brave menschen bezoeken. Alle menschen beweren dat zij deugdzaam zijn, maar

als ik tot hen kom en hen rijk maak, dan blijkt hun verdorvenheid onbegrensd te zijn".

Chremylos: „Zoo is het inderdaad. Welke verlangens van den mensch ooit tot zwijgen komen, niet alzoo zijn verlangen naar rijkdom. Geef een mensch dertien talenten en hij verlangt er zestien, geef hem er zestien en hij wil veertig hebben en als zijn wensch niet vervuld wordt, is hij diep rampzalig. Niets is zoo laaghartig als de rijkdom . . . ."

Chremylos raadt Plutos zich naar den tempel van Aesculapius, den god van de genezing, te begeven en er een nacht door te brengen. Daar zal zijn blindheid genezen worden. Plutos volgt dezen raad op en herwint het gezicht. Nu zal de armoede uit Hellas verbannen worden. De verpersoonlijkte armoede treedt op en wil het bewijs leveren van de noodzakelijkheid van haar aanzijn. Verwijtend wendt zij zich tot Chremylos:

„Gij wilt mij uit Hellas verdrijven? Gij meent daardoor aan de menschheid den grootsten zegen te brengen? Metterdaad zult gij uwe medemenschen gevoelig benadeelen, wanneer gij de deugdzame lieden rijk gaat maken."

Chremylos bestrijdt deze zienswijze uitvoerig en noemt het onbillijk indien de booze menschen arm en de goede rijk waren. Hierop antwoordt de Armoede:

„Wanneer alle menschen rijk waren, wie zou zich dan de moeite willen getroosten wetenschappen en kunsten te beoefenen? En wanneer deze verdwenen, wie zou dan onze schepen bouwen? Wie onze akkers bestellen en onze bedrijven behartigen?"

Chremylos: „Allemaal onzin! Wij zouden onze onderhoorigen daarmede kunnen belasten."

De Armoede: „Onze onderhoorigen? Waar zoudt gij die vandaan halen, wanneer alle menschen rijk waren?"

Chremylos: „Er zouden altijd wel menschen te vinden zijn die ons slaven uit den vreemde zouden verschaffen, wanneer wij hen daarvoor ruimschoots betaalden."

De Armoede: „Wie zou zich aan de gevaren willen blootstellen die aan menschenroof verbonden zijn, wanneer hij ook zonder dat rijk kon wezen? Ik wil u alleen zeggen: als alle menschen veel geld bezitten, dan zullen zij ook zelven moeten werken om de

aangename dingen van het leven machtig te worden, — uw goud en zilver zal u daarbij tot niets dienen. Nu kunnen de rijke menschen zich alles aanschaffen, omdat er arme menschen zijn die alle denkbare voorwerpen vervaardigen waarmede men het leven dragelijk en genoegelijk kan maken.... Slechts moet gij de armoede niet met de ellende vereenzelvigen. De menschen mogen geen gebrek lijden, daarentegen behoeven zij zich ook niet in weelde te baden en daardoor den prikkel te verliezen die hen tot den arbeid aanspoort. Gij zegt toch zelf dat de armen beter menschen zijn dan de rijken...."

Chremylos en zijn vrienden zijn door dit betoog uit het veld geslagen. Nu verschijnt Plutos, genezen en ziende. Hij begroet de zon en het schoone Attische landschap en roept uit: „Ik schaam mij mijn verleden. Ik bloos over de samenleving waarin ik zoo langen tijd heb doorgebracht, terwijl ik de menschen meed die mijne vriendschap waardig waren. Ik wil nu een andere gedragslijn volgen en de menschheid toonen dat het in strijd met mijn wensch geweest is, zoo ik met hondsvotten en spitsboeven verkeerd heb."

Het resultaat van deze verandering is hoogst merkwaardig. De booze menschen verliezen hun rijkdommen. Allen beginnen nu Plutos te zoeken, maar de weg die tot hem voert, is de weg van eerlijkheid en gezond verstand. En de geestigste trek is aan het slot van het blijspel aangebracht. Ook de priesters beklagen zich dat zij nu honger moeten lijden. Wij hooren een priester zeggen:

„Sinds Plutos ziende is geworden, lijd ik gebrek, ofschoon ik een priester van Zeus ben. Toen nog niet alle menschen rijk waren, kwamen zij naar den tempel en brachten daar hun offerande. Wanneer een koopman uit het een of ander gevaar gered was dat hem, hetzij van zijn reisgenooten, hetzij van de strafwet bedreigd had, dan ging hij tot den tempel op en bracht daar zijn geschenken. Of ook wanneer de menschen een gelofte aflegden, ontboden zij den priester. Nu meldt zich niemand meer aan. Ik denk er ernstig over den dienst van Zeus vaarwel te zeggen. De menschen zijn allen verstandig en braaf en rijk geworden."

De zin van dit blijspel kan het best met de woorden van Goethe

vertolkt worden: „Laat ons slechts beter worden, en het zal ook weldra beter zijn".

En dit is ook de diepste overtuiging van Aristophanes.

7. Zeno. Communistische Idealen. Helleensch Egypte.

Het communistisch beginsel, of althans het beginsel van de gelijkheid moet in Hellas wel zeer krachtig ontwikkeld zijn geweest, wanneer een zóo persoonlijk en „burgerlijk" aangelegde geest als Aristoteles zich genoodzaakt heeft gezien daaraan concessies te doen.

Weldra kwam de Stoïcijnsche school aan het woord. Zooals wij reeds in onze Inleiding hebben uiteengezet, heeft zij de grondbeginselen van het anarchistisch communisme en van de nationale verbroedering verbreid.

Van Zeno, haar stichter, is weinig bekend. Met uitzondering van enkele fragmenten zijn zijne geschriften verloren gegaan. Uit hetgeen tot ons gekomen is, blijkt slechts dat hij het natuurrecht als den eenig bruikbaren leiddraad voor het leven beschouwde. Dus: geen staat, geen rechtbanken, geen wetten door menschen uitgevaardigd, maar gemeenschap van goederen, gelijkheid van de geslachten en verbroedering van de menschheid.

Twee staatkundig-geografische gebeurtenissen hebben er toe medegewerkt dat de beginselen van Plato den verruimenden invloed van de Stoïcijnsche school hebben ondergaan. In de eerste plaats de veldtocht van Alexander den Groote naar Voor-Azië en Indië, die weliswaar niet tot de stichting van een duurzaam wereldrijk geleid heeft, maar de uitgestrekte landen van de Adriatische Zee tot den Indus en van den Donau tot den Nijl toegankelijk heeft gemaakt voor de Helleensche taal en beschaving. En ten tweede de daarop gevolgde wording van het Romeinsche wereldrijk dat dit gebied naar het Westen en het Noorden verder heeft uitgezet en waarin eene in zichzelve besloten gedachtenwereld kon ontstaan. In het Romeinsche rijk vertegenwoordigde de Grieksche beschaving de geestelijke wereldmacht en op het gebied van de wijsbegeerte en de sociale zedeleer gaven

Plato en de Stoa den toon aan. De toepassing van de goederengemeenschap gold voor de hoogste maatschappelijke deugd en men beijverde zich de wetgevers die een hervorming van de maatschappij beoogden, alsook communistische denkers en menschengroepen met eerbied te bespreken en te bejegenen. Deze gezindheid troffen wij bij Philo en bij Josephus aan, ten opzichte van de Esseërs, — bij Plutarchus waar deze de Spartaansche wetgevers en hervormers op zijn weg ontmoette.

Met niet minder genoegen schilderde men een tot dusver onbekend gebleven staatsverband. Diodorus (omstreeks het midden van de eerste eeuw v. Chr.) heeft enkele van deze tafereelen verzameld in zijn „Bibliotheek der Geschiedenis". 2de Boek, 55—60ste Hoofdstuk, — 5de Boek, 41—46ste Hoofdstuk). Wij lezen daar van merkwaardige menschen die een zekere Jambulos en zijn vriend bij een handelsreis naar de Specerij-streken, op een eiland in den Indischen Oceaan ontdekt zouden hebben. De bewoners die zich door hun zonderlingen lichaamsbouw onderscheiden, leven in een organisatie die naar de groepeering van familie en stam is opgebouwd, met dien verstande dat een aaneengesloten groep nimmer uit meer dan vierhonderd personen bestaat. Zij leven op vlakten en weiden die hun rijkelijk voedsel opleveren. De lucht die hen omringt, is van de beste hoedanigheid, zoodat de voedzame planten overvloediger groeien dan noodig is. Ook zijn er milde waterbronnen aanwezig. Het warme water dat sommige van die bronnen te voorschijn brengen, is geschikt voor het gebruik van uitnemend heilzame baden, terwijl het koude water van de overige bronnen aangenaam van smaak en zeer geneeskrachtig is. De wetenschap wordt bij hen met groote liefde gediend, in het bijzonder de sterrenkunde. De instelling van het huwelijk is bij hen onbekend: de gemeenschap der vrouwen wordt bij hen toegepast. De kinderen die ter wereld komen, worden als aller naastbestaanden beschouwd en in dien zin opgevoed. Zoolang ze nog klein zijn, komt het nu en dan voor dat de voedsters hen omwisselen, zoodat zelfs de moeders haar eigen kinderen niet kennen. Dit verklaart ook dat de eerzucht bij hen een onbekende hartstocht is en zoo leven zij zonder binnenlandsche beroering, vóór alle dingen de eendracht op prijs

stellende .... Allen nemen een sobere levenswijze in acht en gaan zich niet te buiten aan meer spijzen dan hun lichaam behoeft. Hunne keuken munt uit door eenvoud. Een verfijnde kookkunst en gekruide gerechten zijn hun volkomen vreemd ....

Hier is het staatsideaal van Plato verwezenlijkt.

Een ander tafereel van Diodorus staat in verband met het staats-socialisme. Het is ontleend aan den Griekschen schrijver Euhemeros, een tijdgenoot van Zeno, die in zijn „Heilige Oorkonde" het bewijs tracht te leveren, dat de goden geen bovenzinnelijke menschen zijn, maar eens als heldhaftige mannen geleefd hebben en nu door de stervelingen worden aangebeden. Euhemeros beweert deze waarheid ontdekt te hebben in den tekst van opschriften op het eiland Hiera, aan de Zuid-Arabische, of wel aan de Zuid-Egyptische kust. In het voorbijgaan beschrijft hij de maatschappelijke instellingen van dit eiland die een sterke gelijkenis vertoonen met het ideaal van het Egyptische staats-socialisme. De grond van het land is onder de inwoners verdeeld en de vruchtbaarste akker is den koning toegewezen, — het eiland wordt door het volk van de Pancheërs bewoond. De gezamenlijke burgerij is in drie klassen ingedeeld. De eerste is die van priesters en tot dezen behooren ook de handwerkers, — de tweede die van de landbouwers en de derde van de krijgslieden en de herders. De priesters hebben de opperste leiding van alle dingen in handen, de landbouwers bewerken den grond en leveren de opbrengst in als gemeenschappelijk goed. Op dezelfde wijze handelen de herders met de offerdieren en wat de kudden verder hebben opgeleverd, — en dit op het allernauwkeurigst naar getal en gewicht. Want de wet verbiedt dat iemand iets anders bezit dan een huis en een tuin. De priesters nemen al het voortgebrachte in ontvangst en wijzen naar recht en billijkheid een ieder zijn aandeel toe. Zij hebben zelven recht op een dubbele portie.

(5e Boek, 41—46ste Hoofdstuk)

Deze schildering van de Pancheërs schijnt een idealiseering van de toestanden in Egypte te zijn, zooals die onder het Grieksche beheer (sinds 300) bekendheid verwierven. Alexander de Groote veroverde ook Egypte en stichtte de havenstad Alexandrië die een hoofdzetel van de Helleensche beschaving zou

worden. Na zijn dood (323) verbrokkelde het Macedonische wereldrijk in vele kleine en drie groote staten: Macedonië (met Griekenland), Syrië (Voor-Azië) en ten slotte Egypte waar de legeraanvoerders van Alexander heerschershuizen (dynastiën) stichtten. In Egypte werden de aloude Pharaö's door de Ptolomeën vervangen. In het tijdperk van deze laatsten was het in Egypte met de practijk van het bezit aldus gesteld. De koning of de staat was de eenige bezitter van den grond. Persoonlijk bezit was alleen mogelijk, waar het huizen, wijnland en grond voor den tuinbouw betrof, terwijl al het graanland des konings of des staats was en aan de landbouwers verpacht werd. Deze verpachting was erfelijk en overigens aan bepaalde voorwaarden gebonden. Door de Ptolomeërs werd het uit vroeger tijden dagteekenende bezit van de priesters en de leenheeren opgeheven en werden deze laatsten ingedeeld in het ambtenarenleger dat het pachtstelsel van de belastingen beheerde. De rechtstoestand van de boeren was zeer bevredigend. Bij het toenemen van de eischen der schatkist werd de houding van den staat tegenover de landbouwende bevolking steeds willekeuriger, totdat deze ten slotte tot lijfeigenschap verviel. (Rostowzew Studiën voor de Geschiedenis van de Romeinsche Volksplantingen, blz. 11, 15, 58, 61).

8. Ondergang van Griekenland.

De Peloponnesische oorlog en de daarop gevolgde strijd tusschen de afzonderlijke staten (Sparta, Athene en Thebe) om de opperheerschappij (404—362) eindigde met de vernietiging van alle staatkundige zelfstandigheid die deze dichtende, bespiegelende en in de practijk liefhebberende staten ooit bezeten hadden. Het was hun ongeluk dat zij niet bij machte waren een ongedeeld Helleensch rijk te stichten.

Zij geraakten onder de heerschappij van de Macedoniërs en omstreeks het midden van de 2de eeuw v. Chr. gezamenlijk met dezen in de macht van de Romeinen.

Gedurende deze oorlogen met hunne buren woedde in het binnenland een hevige strijd tusschen de bezitloozen en de bezitters, tusschen democraten die de maatschappelijke instel-

lingen bedoelden te hervormen en patriciërs die het overwicht van het bezit wenschten te bestendigen. Gedeeltelijke herzieningen van het grondbezit, kwijtschelding van schulden, verbanningen en moord op groote schaal, — dit alles kwam in tijden van hoog opgevoerde en spannende crisis veelvuldig voor. De haat tusschen de beide klassen was onbluschbaar. Men kan zich daarvan een denkbeeld vormen wanneer men bij Aristoteles leest dat in Hellas meer dan één oligarchisch verband bestond, waar de hoogste machthebbenden bij de aanvaarding van hun ambt den volgenden eed aflegden: „Ik zal een vijand van het volk zijn en ik beloof alle mogelijke plannen te beramen teneinde het volk te benadeelen". (Politiek V, 9—11).

Isocrates bericht dat de stemming van de rijken dermate verbitterd was, dat zij hun vermogen liever in zee zouden werpen dan den armen daarvan iets af te staan. En hoe Demos daarover dacht, is ons bereids uit Plato, Aristophanes en de overige dichters gebleken die over maatschappelijke wetten het woord hebben gevoerd. Want alle deze denkers en dichters wortelen niet alleen in den maatschappelijken en staatkundigen toestand van hun tijd, maar ook in de gemoedsstemming en de klachten van de strijdende en bezitlooze volkslagen. De Hellenen maakten van hun hart geen moordkuil, zij hadden in overvloedige mate de gave van het woord en wisten steeds de juiste uitdrukking te vinden voor de gedachten en de aandoeningen die hen vervulden. Zij waren merkwaardig vrij van al wat naar huichelarij zweemt. Alleen reeds om die reden waren zij ongeschikt een imperialistische staatkunde te voeren en een groot rijk te stichten of in stand te houden.

V. ROME.

1. Karakter van de Romeinsche Geschiedschrijving.

DE Romeinsche geschiedenis tot 300 v. Chr. bestaat voor het grootste deel uit sagen. Zij berust op mondelinge overleveringen, daar de Romeinsche archieven in het jaar 390 v. Chr. bij den inval van de Keltische volksstammen vernietigd zijn. Eerst in de 2de eeuw v. Chr. verrezen, onder den letterkundigen invloed van de Grieken, Romeinsche opstellers van jaarboeken die de geschiedenis van hun land eerst in de Grieksche en later in de Latijnsche taal schreven, maar steeds in een geest die van conservatieven, vaderlandslievenden en anti-omwentelingsgezinden huize was.

Ook de Grieksche schrijvers, als Polybios [1]) Plutarchus [2]) en Appianus [3]) die de Romeische geschiedenis in hun moedertaal te boek stelden, stonden onder Romeinschen invloed.

De Romeinsche geschiedschrijvers, als Sallustius [4]), Livius [5]) en Tacitus [6]) laten den hervormers slechts zelden recht wedervaren, staan beslist vijandig tegenover alle pogingen tot omwenteling en beschouwen de aanstokers en leiders daarvan

[1]) Polybios schreef tegen het einde van de 2de eeuw v. Chr.
[2]) In de 2de eeuw n. Chr. schreef Plutarchus een reeks vergelijkende Romeinsche en Grieksche levensgeschiedenissen van groote mannen uit de beide volken. De lezing van zijn werken verdient alle aanbeveling.
[3]) Appianus, een jongere tijdgenoot van Plutarchus, verdient in het bijzonder de aandacht wegens zijn schildering van de Romeinsche burgeroorlogen.
[4]) Sallustius, een tijdgenoot en aanhanger van Julius Caesar, geboren 86, gestorven 35 v. Chr., dankt zijn beroemdheid vooral aan zijn beschrijving van den opstand van Catilina.
[5]) Livius, geboren 59 v. Chr., gestorven 17 n. Chr.
[6]) Tacitus, geboren omstreeks het jaar 55, gestorven omstreeks 120 n. Chr., is vooral bekend door zijn schildering van de oude Germanen.

kortweg als misdadigers. In alle aangelegenheden die het nationale leven betroffen, in hun strijd tegen omwentelingsgezinden en tegen buitenlandsche vijanden werden de Romeinen door een niets ontziende eigenliefde en eigengerechtigheid geleid: alle tegenstanders van Rome waren in hunne oogen meineedig, trouweloos en brekers van hun woord. En dit was ook de zienswijze van hun Latijnsche geschiedschrijvers die thans de bronnen vormen voor de vestiging van onze meening omtrent hervormers, omwentelingsmannen en oproerlingen die tegen de Romeinsche toestanden den strijd hebben aangebonden.

De hierboven vermelde Grieksche schrijvers waren weliswaar minder bereid alle tegenstanders van Rome over één kam te scheren, maar schreven niettemin ten behoeve van de Latijners, daarbij waren zij zeker niet vrij van alle geneigdheid tot vleierij en in elk geval zeer toegankelijk voor den invloed van Romeinsche vooroordeelen. Het meest hebben hieronder Catilina en Spartacus geleden die als leiders van omwentelingen en opstand een ernstig gevaar voor de Romeinen geweest zijn. Hierbij komt nog dat de Romeinen in verstandelijken zin niet breed ontwikkeld waren en zich niet vermochten op te werken tot de waardeering van groote bewegingen en denkbeelden, indien dezen in strijd waren met Romeinsche belangen. Wij ontmoeten onder de Romeinen geen Plato, geen Aristophanes en geen Sophocles. Figuren als de joodsche Profeten waren bij de Romeinen volstrekt ondenkbaar. Om alle deze redenen is het bij uitstek moeielijk de geschiedenis van het revolutionaire element in de lotgevallen van Rome te schrijven.

2. Patriciërs en Plebejers.

Uit de overleveringen en de instellingen van Rome blijkt dat de Romeinen aanvankelijk in geslachten (gentes) en stammen (tribus) gesplitst waren en geen persoonlijk eigendom kenden. Aan het hoofd van de gemeenschap die oorspronkelijk niet op de plek van de latere stad Rome gevestigd was, stonden „koningen", — anders gezegd hoofdmannen die tegelijkertijd legeraanvoerders, opperpriesters en rechters waren. Naar luid

van de sage is Romulus de stichter van de stad Rome geweest, — een broedermoordenaar evenals Kain.

Reeds zeer vroeg vinden wij daar twee standen: Patriciërs en Plebejers die in voortdurenden strijd met elkander verkeerden. De Patriciërs waren landbouwers die hun bedrijf op groote schaal uitoefenden. Zij bekleedden alle gewichtige posten en eigenden zich alle macht toe. De Plebejers waren kleine landbouwers die — ofschoon vrij — geen zeggingschap hadden in den staat.

Deze tegenstelling vertegenwoordigde geen klassenstrijd: het streven van de Plebejers was niet op een andere maatschappelijke orde gericht en hunne wereldbeschouwing was niet van hooger en reiner gehalte dan die van de Patriciërs. Beide standen waren onveranderlijk bereid slaven te onderwerpen en vreemde volken uit te buiten. Slechts eischten de Plebejers van de Patriciërs gelijkstelling ten opzichte van de gelegenheden tot maatschappelijke en politieke uitbuiting. Met behulp van hun politieke macht eigenden de Patriciërs zich een belangrijk deel van het gemeenschappelijk grondbezit (ager publicus) toe. Hun maatschappelijk overwicht oefende steeds zwaarder druk uit, de afhankelijkheid van de Plebejers nam toe, zij werden allengs de schuldenaren van de Patriciërs, het recht dat de schulden regelde, was ongenadig en de rentevoet hoog. De Plebejers eischten hun aandeel in de staatsmacht op en vóór alles hun deel van het gemeenschappelijk land. Dit schijnt oorspronkelijk een overblijfsel van het gemeenschappelijk eigendom geweest te zijn, — later bestond het uit veroverd terrein dat tot staatsdomein verklaard was.

In het begin van de 6de eeuw waren de oude toestanden die met de splitsing in geslachten samenhingen, reeds zoodanig gewijzigd dat de Patriciërs het koningschap afschaften en een republiek vestigden die op den adel steunde en waarin de invloedrijkste Patriciërs zich van de laatste sporen van macht meester maakten die nog in het bezit van het koningschap gebleven waren.

Aan het hoofd van de republiek werden twee consuls geplaatst en door dezen twee quaestoren als beheerders van de geldmiddelen en van het archief aangewezen. In tijden van nood en gevaar werd door een der beide consuls een Dictator voor niet

langer dan zes maanden benoemd en met onbeperkte macht bekleed.

De tegenstelling van belangen tusschen de beide standen die in het tijdperk van de „koningen" nog niet haar hoogste ontwikkeling bereikt had, verscherpte zich, nu Rome inmiddels zijn buren beoorloogde en daardoor nieuwe staatsgronden buitmaakte die voor het grootste deel aan de Patriciërs werden toegewezen. In het jaar 494 v. Chr. waren de Plebejers reeds dermate verbitterd, dat zij hunne vaderstad den rug toekeerden en naar den Heiligen Berg trokken om daar een eigen gemeenebest te stichten. De Patriciërs die in verband met hun oorlogspolitiek steeds soldaten noodig hadden, lieten zich voor een tegemoetkoming vinden, waarbij aan het plebs het recht werd toegekend twee volkstribunen te benoemen wier taak het zijn zou de kleine boeren tegen de willekeur van de patricische ambtenaren te beschermen en voorts vergaderingen van Plebejers te beleggen die zich over aanhangige voorstellen zouden hebben uit te spreken. (Plebisciet). Intusschen had een dergelijk plebisciet niet meer waarde dan een besluit van de eerste, de beste bijeenkomst, — het bleven vrome wenschen zonder de geringste bindende kracht.

De strijd werd voortgezet en dit niet zonder bloedvergieten. Doch in dezelfde mate waarin de Patriciërs hun oorlogspolitiek vervolgden en aan gene zijde van de landsgrenzen ontwikkelden, in die mate ook werden zij in het binnenland toegefelijker tegenover de plebejers, — immers zonder de hulp van dezen zou het hun niet mogelijk geweest zijn hun buitenlandsche staatkunde vol te houden.

Zoo maakte het plebs in de 4e eeuw vorderingen zoowel op staatkundig als op economisch gebied. In het jaar 367 werden de wetsvoorstellen van Licinius aangenomen en daarbij de schuldenlast van de Plebejers aanzienlijk verlicht, — het maximum van de toe-eigening van gemeentegronden op 500 morgen bepaald, zoodat ook het plebs kans had op een deel van de veroverde staatsgronden, — en ten slotte een Plebejer tot consul benoemd.

Zoo getroostten de Patriciërs zich het eene offer na het andere, en met dit gevolg, dat sinds het jaar 287 de stand van de Plebejers

volkomen dezelfde rechten als die van de Patriciërs had. Van de economische voordeelen die aan de verovering verbonden waren, ontging het hun toekomend aandeel hun voortaan niet meer. Gedurende dit geheele tijdperk werd door de Patriciërs de eene Italiaansche volksstam na den anderen onderworpen en aldus de heerschappij van Rome over geheel Italië uitgebreid.

Dit was een verrichting waarvan men de beteekenis en de strekking niet licht kan overschatten en die hoofdzakelijk in het credit van de Romeinsche Patriciërs behoort te worden geboekt. Deze bijgeloovige, onvermoeide, steeds naar hun ervaring handelende en in de oorlogskunst hoogst bekwame grootboeren brachten in Italië een werk tot stand, dat den geestigen, hoogbeschaafden en philosopheerenden Atheenschen adel nooit had willen gelukken. Uit de rijke Patriciërs en Plebejers kwam, spoedig na de verzoening van de standen, een nieuwe adel voort die ten behoeve van zijn standgenooten op alle ambten beslag legde. Van nu af reikte de staatkunde verre over de nationale grenzen, zij werd wereldpolitiek, hetgeen destijds gelijk stond met de heerschappij over de Middellandsche Zee en haar kustland.

3. Wereldpolitiek en Oplossing. Romeinsche Staatkunde.

De jaren tusschen 264 en 133 v. Chr. zijn getuigen geweest van de opkomst van Rome tot de grootste wereldmacht. En deze opkomst ging vergezeld van een algeheele verandering van de economische grondvesten van Rome. Het landbouwbedrijf dat tot dusver de eerste plaats had ingenomen, werd nu vervangen door het geldwezen en de speculatie.

In het jaar 269 werd de aanmunting van zilver ingevoerd, — een vijftal jaren daarna brak de eerste Punische oorlog uit, de oorlog tegen Carthago, toentertijd de grootste handelsmacht van de Middellandsche Zee. Carthago, beheerschte de kust van Noord-Afrika, verder Zuid-Spanje, Sardinië en West-Sicilië. In dezen oorlog die van 264 tot 241 aanhield, werden Sicilië en Sardinië door Rome veroverd. De Romeinen die de beteekenis hadden leeren beseffen van de heerschappij ter zee, bouwden een talrijke

vloot die voor een deel aan doeleinden van den oorlog, voor een ander deel aan belangen van den vrede dienstbaar werd gemaakt. Er ontstonden reederijen en handelslichamen.

De Tweede Punische oorlog (217—201) waarin de Semitische veldheer Hannibal, een van de grootste militaire genieën van alle tijden, de schrik van Rome werd, zou aan de Romeinsche veroveringen een einde gemaakt hebben, indien de Carthaagsche geldregeering meer staatsbeleid tot haar beschikking had gehad, de Romeinsche Senaat minder onverzettelijk en het Romeinsche volk minder vaderlandslievend geweest was. Door deze factoren werden de mogelijke gevolgen van Hannibal's wapenfeiten verijdeld. Carthago werd overmachtigd en na den Derden Punischen oorlog (149—146) met al de hardhandige en schijnheilige wreedheid waarin de Romeinen uitmuntten, met den grond gelijkgemaakt.

Inmiddels hadden de Romeinen Griekenland, Klein-Azië en Spanje onderworpen. Een stroom van edele metalen en van slaven vloeide naar Rome en ondermijnde den ouden, krachtigen landbouwstaat. Het vernielingswerk werd bevorderd door de omstandigheid dat de oorlogen, — in het bijzonder de Tweede Punische oorlog, — een groot deel van de oude Patriciërs- en Plebejers-geslachten als offer hadden geëischt. Van deze aderlating heeft Rome zich nooit kunnen herstellen. Ofschoon op het toppunt van zijn stoffelijke macht, was Rome reeds toen in het eerste stadium van zijn zedelijken ondergang. Langzaam maar zeker schreed de verzwakking voort en in de eerste eeuw vóór Christus traden de verschijnselen daarvan reeds helder aan den dag. Men hoore den Romeinschen geschiedschrijver Sallustius, — (Samenzwering van Catilina, Hoofdstuk 10—13).

„De overwinnaars kenden paal noch perk. Toen het eenmaal zoover gekomen was, dat men zijne eer in den rijkdom stelde en roem en macht en invloed daarmede hand aan hand gingen, toen werd ook het gevoel voor de deugd afgestompt en begon men in armoede een schande te zien. Even sterk was de neiging tot ontuchtigheid en slemperij. Mannen stelden zich beschikbaar evenals vrouwen en in het openbaar boden de jonkvrouwen hare maagdelijkheid te koop."

Rome was geen samenleving met voortbrengende bedrijven, maar een op militairen voet geschoeide rooversstaat. „Ons werk," — aldus verklaarde de Romeinsche Senaat, toen tot de voortzetting van den oorlog tegen Carthago besloten werd, — „bestaat hierin dat wij de volken die in hun onderscheiden ambachten werkzaam zijn, overwinnen en schatplichtig maken. Laat ons dus volharden in den strijd die ons tot hunne meesters maakt." En met een onverzettelijke standvastigheid bleef Rome aan dit parool getrouw.

Het resultaat van deze staatkunde wordt door den Romeinschen satire-dichter Juvenalis aldus aangeduid: „Wij vernielen de volken tot op het gebeente." — Zoodra Rome ten strijde trok, was het de plicht van den Senaat de volksstammen op wie het gemunt was, als misdadigers en vijanden van het menschelijk geslacht ten toon te stellen. Nooit werd door Rome een eerlijke vrede gesloten. Zijn vredesverdragen werden steeds in dier voege opgesteld dat zij den overwonnen vijand in de ongunstigste verhouding plaatsten en bovenal de gelegenheid tot nieuwe veroveringen openlieten. Ook dwongen zij de regeering van het overwonnen land haar onderdanen onder de belastingen te verpletteren en zich op die wijze gehaat te maken. (Montesquieu. Grandeur et Décadence des Romains, — Hoofdstuk 3 en 6, — waar ook de grondgedachte van het vredesverdrag van Versailles te vinden is.)

De oorlogen begunstigden de opkomst van kapitalistische kooplieden en handelslichamen die den staat gelden leenden, en schepen, proviand en oorlogsgereedschap tot woekerprijzen leverden. In de veroverde landen pachtten zij de staatsgronden en de mijnen, inden de belastingen en leverden slaven voor het grootlandbouwbedrijf. Het Romeinsche grootkapitaal was niet productief in den zin van het modern-Europeesch kapitaal in het tijdperk van de industrieele omwenteling. Men zou het veeleer kunnen vergelijken met de hyena van de Romeinsche slagvelden: het vrat zich vol aan den buit van Rome's legioenen en plunderde de veroverde landen ledig. De bloedverwanten en de onderhoorigen van de Senatoren werden in de zaken betrokken, de hoogstgeplaatste ambtenaren waren te koop en sinds het jaar 160 werd ook de Senaat als vatbaar voor omkooping beschouwd.

De boerenstand die door de langdurige oorlogen reeds zeer gedund was, stierf allengs uit, — deels tengevolge van de mededinging van de goedkoope granen die uit de provincies (de veroverde landen) ingevoerd werden, — deels ook door verkoop aan de nieuwe rijkaards die zich door grondbezit een adellijk aanzien trachtten te geven. In de plaats van de oude boerderijen kwamen nu landgoederen wier bezit verband hield met den adellijken titel van hun eigenaar, ook uitgebreide landbouwondernemingen, vooral dienstbaar aan den wijnbouw en de veeteelt. De productieve arbeid werd hoe langer hoe meer door slaven verricht, terwijl de vrije arbeiders, zoowel van de steden als van het land, kennis maakten met de werkeloosheid en naar Rome trokken, waar zij als lompenproletariërs van het graan leefden dat door den staat beschikbaar werd gesteld, — voorts met behulp van openbare spelen in een goed humeur gehouden en, ten slotte als stemvee gebruikt werden.

De rijkdom hoopte zich in enkele weinige handen op. In het jaar 404 v. Chr. vermeldt een volkstribuun dat in den ganschen staat geen 2000 rijken waren. Daarmede was de gelegenheid tot hevige maatschappelijke woelingen geschapen. En dezen kwamen op tweeërlei wijze tot uiting. Ten eerste hervormingspogingen tot wederoprichting van den landbouwenden stand (Gracchen) of tot een nieuwe verdeeling van het bezit (Catilina), en ten tweede de slavenopstanden, waarvan de opstand die door Spartacus geleid werd, de meeste bekendheid verworven heeft.

4. Strijd om de Hervorming. Gracchus, Catilina, Cicero.

De pogingen tot herstel van den landbouwenden stand gingen uit van de gebroeders Tiberius en Cajus Gracchus, — afstammelingen van den ouden Romeinschen adel. In het jaar 134 v. Chr. toen Tiberius volkstribuun was, richtten de arme burgers tot hem het verzoek hun het gebruik van de staatsgronden te verschaffen. Een jaar daarna werd door hem een voorstel ingediend dat in de eerste plaats beoogde de toeëigening van staatsterreinen te beperken en voorts uit de landerijen die daardoor vrij zouden komen, onvervreemdbare woonsteden van 30 morgen elk, in

erfpacht uit te geven. Het was daarbij de bedoeling de voormalige bezitters van den grond schadeloos te stellen en tevens de kleine boeren, met het oog op de aanschaffing van gereedschappen, van staatswege te ondersteunen. Toen de adel zijne medewerking daartoe weigerde, zette Tiberius een breedvertakte beweging op touw en schilderde den nood van het volk aldus:

„De wilde dieren die in Italië huizen, hebben hunne holen en elk van hen weet, waar hij zijne legerstede vinden kan. Alleen de mannen die voor Italië strijden en sterven, kunnen op niets meer dan op lucht en licht staat maken. Nimmer veilig, zonder huis en hof, moeten zij met vrouw en kinderen door het land zwerven. De veldheeren bezondigen zich aan een leugen, wanneer zij in den slag de soldaten aansporen hunne grafsteenen en gedenkteekenen tegen den vijand te verdedigen, want onder zoovele Romeinen is er niet één die eigen haard bezit, niet één die de grafstede van zijn voorouders kan aanwijzen. Zij moeten hun bloed vergieten en hun leven laten voor de overdaad en den rijkdom van anderen. Zij heeten de meesters der wereld en mogen zelfs geen aardkluit hun eigendom noemen."

(Plutarchus, — T. S. Gracchus.)

Toen de stemming in de volksvergadering over het wetsontwerp op handen was, hield Tiberius, — zooals Appianus (Romeinsche Burgeroorlogen, 1ste Boek, 11de Hoofdstuk) verhaalt, een lange redevoering en vroeg:

„Of het dan niet rechtvaardig was gemeenschappelijke bezittingen ook op den voet van de gemeenschappelijkheid te verdeelen, of de burger niet meer is dan de slaaf en de krijgsman nuttiger dan de man die ongeschikt is voor den oorlog.

„Nadat de Romeinen," — zoo vervolgde hij, — „reeds de meeste landen met geweld van wapenen veroverd en op de overige streken der aarde hunne hoop gevestigd hebben, stond nu voor hen alles op het spel, hetzij ook de overige landen met behulp van hun overmacht van strijdbare mannen te veroveren, — hetzij door hun machteloosheid en hun naijver alles wat reeds in hun bezit was, te verliezen. Hij vermaande daarom de rijken dit alles te bedenken en als vrijwillig geschenk en uit eigen aandrift ter wille van hunne verwachtingen van de toekomst deze gronden aan

degenen af te staan die kinderen grootbrengen voor den staat, — en niet in een strijd om nietigheden de dingen van een blijvende belangrijkheid over het hoofd te zien".

Volgens Appianus zou Gracchus voornamelijk geleid zijn door den beweeggrond en het verlangen den Romeinschen staat talrijke en bruikbare manschappen en daarmede de middelen te verschaffen om zijne veroveringen te behouden en uit te breiden. In elk geval behelsde het voorstel een maatregel die dienstig was voor de instandhouding van de maatschappij.

De geestdrift die Tiberius Gracchus in het hart van het volk gaande maakte, nam zoodanige afmetingen aan, dat de Senaat ten slotte het voorstel aannam, edoch aan de toepassing groote moeilijkheden in den weg legde. Tiberius zag zich dientengevolge genoodzaakt naar het tribunaat voor het jaar 132 te dingen en vergaderingen bijeen te roepen waar zijne verkiezing besproken zou worden. In een van deze bijeenkomsten verschenen de aanhangers van de senaatspartij met knuppels gewapend en vermoordden Tiberius en velen van zijn geestverwanten. De Agrarische wet bleef intusschen niet geheel en al zonder uitwerking: er werden ongeveer 80.000 kleine boerderijen ingesteld.

De taak van Tiberius werd in het jaar 123 door zijn broeder Cajus weer ter hand genomen. Toen hij tot volkstribuun gekozen was, wist hij tot stand te brengen dat elke maand en aan elken burger een zekere hoeveelheid koren voor rekening van den staat zou worden afgeleverd. Hij verbeterde de rechtspraak, liet door geheel Italië wegen aanleggen ten einde de werkloozen aan werk te helpen, trachtte ook het kiesrecht op meer democratischen grondslag te vestigen en binnen de landsgrenzen de kolonisatie te bevorderen. Ten laatste trof Cajus hetzelfde lot als zijn broeder: hij werd vermoord.

Het was geheel in overeenstemming met de neiging tot huichelarij die de Romeinen als in het bloed zat, dat zij op de plaats waar de moord op de Gracchen en hun vrienden bedreven was, een tempel gebouwd hebben die aan Concordia (de eendracht) gewijd is.

De eendracht ten spijt en ten spot braken weldra zeer moord-

dadige slaven-opstanden en burger-oorlogen uit. In het jaar 100 liet de zoogenaamde democraat Marius 50 Senatoren en 100 ridders, — zijn tegenstander Sulla 40 Senatoren en 1600 ridders vermoorden. Hun vermogen werd verbeurd verklaard. De opbrengt van de door Sulla aangerichte verbeurdverklaringen beliep 81 millioen Marken. Het woeker- en handelskapitaal kocht de in beslag genomen goederen op, wier koopwaarde den koopprijs vele malen te boven ging.

In het jaar 73 brak de opstand van Spartacus uit, waarop wij ons voorstellen nader terug te komen. Deze gebeurtenissen waren als de gistende bodem waarop in het jaar 83 de samenzwering van Catilina opwoekerde. De Romeinsche geschiedschrijver Sallustius die dit voorval van zijn behoudend-vaderlandslievend standpunt beschreven heeft, is van meening dat het Romeinsche volk zich destijds in een beklagenswaardige stemming bevonden heeft.

„Terwijl van het Oosten tot het Westen alles, door wapengeweld bedwongen, aan het Romeinsche gezag onderworpen was en rust en rijkdom alom in het land hun zegen verspreidden, werden nochtans burgers gevonden die in hun boosaardigen toeleg er op uit waren zichzelven en den staat in het verderf te storten. Want in weerwil van de beide senaatsbesluiten (gericht tegen de samenzwering en een belooning uitlovende voor degenen die deswege aangifte kwamen doen) liet niemand zich daardoor verleiden het complot te verraden of het kamp van Catilina te verlaten. Zoo machtig was de ziekte die als een pest zich van de gemoederen der burgers had meester gemaakt. Doch niet alleen bij hen die van het complot onderricht waren, was deze vijandelijke stemming aanwezig, — de geheele stand der Plebejers verlangde naar een ommekeer der dingen en was met de plannen van Catilina ingenomen."

(Samenzwering van Catilina, — Hoofdstuk 36, 37.)

De massa was derhalve de omwenteling gunstig gezind. Niettemin wordt Catilina, de leider van deze beweging, door de geschiedschrijvers als het afzichtelijkste monster van de wereldgeschiedenis afgemaald. In zijn levensbeschrijving van Theseus zegt Plutarchus een verstandig en behartigenswaardig woord:

„Het schijnt inderdaad gevaarlijk zich gehaat te maken in een staat waarin welsprekendheid en dichtkunst tot bloei gekomen zijn".

Hetzelfde geldt voor bijzondere gevallen. Catilina heeft het ongeluk getroffen dat hij Cicero, een der grootste redenaars van alle tijden, tot staatkundigen en persoonlijken vijand gehad heeft. Grooter tegenstelling dan tusschen deze beiden bestond, is kwalijk denkbaar. Catilina was uit den hoogen adel van Rome voortgekomen, — Cicero een parvenu uit de provincie. De eerste was officier en stond te allen tijde gereed „de zaak van de onderdrukten" onverschrokken te verdedigen, — de tweede advocaat en het toonbeeld van een angstvallig, voor de goede zeden bezorgd en voor zijn persoonlijk eigendom sidderend bourgeois.

In het jaar 63 kwamen zij als candidaten voor de consulaire waardigheid tegenover elkander te staan. Cicero als de vertegenwoordiger van alle belangen van het bezit, — Catilina als de leider van de bezitloozen, als de oprechte hervormingsgezinde wiens voorstellen er op gericht waren allen niet-bezitters een aandeel in het grondbezit te verschaffen, den schuldenlast uit de wereld te helpen, een meer afdoend toezicht op de staatspenningen in te voeren en in het algemeen de welvaart van de groote massa door maatschappelijk-staatkundige maatregelen te bevorderen. Ook schijnt hij gunstig gestemd geweest te zijn voor een verzachting van het lot der volken die door Rome onderworpen waren. Hoe Cicero, de lieveling van onze Latijnsche scholen, over deze vraagstukken dacht, blijkt uit de beschouwing die hij daarover in zijn boek „Over de Plichten" (2de Boek, Hoofdstuk 22—24) ontwikkeld heeft.

„Degenen die voor vrienden van het volk wenschen door te gaan en dies met de bezittingen proefnemingen voorbereiden, waardoor de bezitter uit zijn eigendom ontzet of het geleende geld den schuldenaar kwijtgescholden wordt, schokken de grondvesten van den staat. Want het eigenlijke doel van den staat en van de stad is, dat de veiligheid van het bezit vrij en onbetwist bewaard blijft.... Waar is de billijkheid, wanneer een stuk grond dat gedurende vele jaren, ja, zelfs vele geslachten, zijn rechtmatigen eigenaar gehad heeft, plotseling in het bezit van een ander moet

overgaan die tot dusver geen grond in eigendom bezeten heeft. .... Uit oorzaak van een soortgelijke onrechtvaardigheid hebben de Lacedemoniërs hun koning Agis, — hetgeen bij hen nog nooit gezien was, —den dood op het schavot doen sterven. Daarop zijn in dat land een lange reeks van woelingen gevolgd waardoor deze staat, ondanks zijn voortreffelijke instellingen, te gronde is gegaan. Ook het overige Griekenland is in de schande meegesleept, als besmet met het onheil dat van Lacedemonië is uitgegaan en zich alom verspreid heeft.

„En zoo is het ook gesteld met onze Gracchen .... Wat anders heeft hen ten val gebracht dan de strijd om de verdeeling van den grond".

Naar het oordeel van Cicero waren alle agrarische hervormingen uit den booze. Niet anders dacht hij over alle veranderingen die het woningvraagstuk in den wortel aantastten.

„Hoe nu! Een mensch zou kosteloos een vreemd huis mogen bewonen. Nadat ik het gekocht of misschien gebouwd heb, het in goeden staat onderhouden en er mijn geld aan besteed heb, zoudt gij in nadrukkelijken strijd met mijn wil, het genot van mijn eigendom hebben! Wat is dit ten slotte anders dan den een zijn bezit ontnemen om het den ander te schenken ... Nieuwe schuldregisters .... Wat anders zal daarin worden ingeschreven dan dat gij de vrijheid neemt met mijn geld landerijen te koopen en ik daarbij mijn geld inschiet."

Het blijkt uit deze zienswijze dat Cicero, eenmaal tegenover Catilina tot consul gekozen, bestemd was den strijd voor orde en eigendom op te nemen. En daarbij maakte hij van zijn sterkste wapens gebruik: welsprekendheid, advocatenhandigheid die op de groote massa nooit hun uitwerking missen, — en vooral brandmerking van zijn tegenstander als een man die aan alle zedelijkheid, alle betamelijkheid, alle eer afgestorven was. In deze door Cicero misvormde gedaante werd Catilina aan het nageslacht overgeleverd. De Romeinsche geschiedschrijver, Sallustius, een vaderlandslievend man, behoudend van aard, schreef twintig jaar later in den geest van Cicero. Maar ook die in de Grieksche taal de geschiedenis te boek stelden, zooals Plutarchus en Appianus, beproefden zelfs niet de geringste poging

Catilina recht te doen wedervaren. Zonder eenig oordeel des onderscheids maakt Plutarchus zich tot de echo van de onnoozelste sensatieverhalen die over Catilina en zijn vrienden de ronde deden.

De geest die de volgelingen van Catilina bezielde, blijkt uit het schrijven dat door hun militairen aanvoerder Manlius tot den Romeinschen veldheer Marcius gericht werd:

„Wij verlangen heerschappij noch rijkdom, — immers zijn dezen de bron van allen twist en oorlog in de wereld, — wij verlangen alleen vrijheid."

Door Catilina werd tweemaal naar de consulaire waardigheid gedongen, ten einde de wettige macht in handen te hebben, — „aan de machthebbers die den staat als hun uitsluitend eigendom beschouwen, het heft te ontwringen en aan het volk zijn vrijheden en rechten terug te geven."

Bij de verkiezing zegevierde het verbond van de orde en leed Catilina de nederlaag. Toen nu de wettige weg hem was afgesneden, begon hij den opstand voor te bereiden en de massa van de ontevredenen te organiseeren. Cicero, de overwinnende candidaat, had overal spionnen tot zijn beschikking wier werk vergemakkelijkt werd door de omstandigheid dat Catilina naar de provincie vertrokken was om daar met het Romeinsche leger aanraking te zoeken. De voorbereiding van den opstand werd den 5den December 63 in Rome ontdekt en de raddraaiers stierven door beulshanden.

Later, in het jaar 62 werden Catilina en zijn trawanten in een veldslag bij Florence door de Romeinsche overmacht verslagen. Catilina en Manlius vonden den dood op het slagveld. Hoe dapper en hardnekkig gevochten werd, moge uit de schildering van Sallustius (Slothoofdstuk) blijken:

„Eerst na het einde van den slag kon men zich rekenschap geven van den moed en de zielskracht die in het leger van Catilina de strijders bezield hadden. Bijna een elk dekte nog in den dood met zijn lichaam de plek die hij bij zijn leven in het gevecht had ingenomen. Catilina werd te midden van de lijken zijner vijanden gevonden. Hij ademde nog zwak en over zijn aangezicht lag iets van den fieren aard die hem in het leven onderscheiden had."

De regeering van de weinigen, bedorven tot in haar wortels, naderde met rasse schreden haar einde. Twee jaren na den dood van Catilina aanschouwde Rome het militaire driemanschap van Pompejus, Crassus en Julius Caesar. De sabel-monarchie klopte aan de poort van het Romeinsche wereldrijk.

5. Slavenopstanden.

Na het einde van den Tweeden Punischen oorlog (201 v. Chr.) en na de voorspoedige oorlogen tegen Macedonië en Syrië, kwam het steeds meer in zwang de groote bezittingen door slavenkudden te exploiteeren. En aangezien deze ondernemingen op kapitalistische wijze gedreven werden en voorts de Romeinen als beheerschers van de wereld, de bezitloozen en den arbeid gelijkelijk verachtten, werd het lot van de onvrije arbeiders hoe langer hoe rampzaliger.

Bijna alle handenarbeid, alle huiselijk werk werd door slaven verricht. De bouw van lusthuizen en al wat men in het begrip van weeldebouw zou kunnen samenvatten, gaf aan de handen van een groot aantal onvrije arbeiders werk. Bergen werden weg-, meeren uitgegraven, al naar de luim van de geldvorsten dit meebracht. De nimmer eindigende oorlogen in alle deelen van de wereld leverden vele honderdduizenden aan gevangenen op die tot slaven werden gemaakt en nog altijd konden de behoeften van de meesters van Rome niet bevredigd worden. Er werden derhalve menschenjachten op touw gezet en ook op andere wijze werd menschenroof gedreven, teneinde de slavenmarkten te bevolken. Rome werd de tyran van drie werelddeelen.

De behandeling van de slaven werd steeds hardvochtiger. Dit bewijst o.a. de houding van Cato, een Romein, beroemd wegens zijn groote deugd, die zijn oude slaven, nadat zij in zijn dienst hun werkkracht verloren hadden, zonder verderen omslag verkocht.

Geen wonder dan ook dat de slaven ontevreden waren, steeds meer geneigd tot verzet, en gretig gebruik makende van elke gelegenheid tot ontvluchting. Om hun dit laatste onmogelijk te maken, werden de slaven die op het land arbeidden, evenals het vee, met een gloeiend ijzer gemerkt en, ook gedurende het werk geboeid. Op de vlucht stond de doodstraf aan het kruis.

De allerdiepste vernedering ondergingen evenwel diegenen onder de slaven die, omdat zij zich door lichamelijke kracht onderscheidden, tot gladiatoren (worstelaars) werden opgeleid, met de bestemming het Romeinsche gepeupel, het patricische, adellijke, en plebejische gespuis op het schouwspel van een menschenslachting in de arena te onthalen.

Beschaafde krijgsgevangenen en gijzelaars, zooals de Grieken, ook slaven die allerlei bekwaamheden aan den dag legden, zooals de Syriërs, vonden een plaats als huisonderwijzer of rentmeester en werden na verloop van tijd vrijgelaten. Een van deze gijzelaars was de Grieksche geschiedschrijver Polybios, wiens werken over de geschiedenis van Rome tot de besten op dit gebied behooren. In de wereld van Rome's adel en grootkapitaal gevoelde men niets dan verachting voor de Grieken en zag men met leede oogen den Helleenschen invloed op de Romeinsche beschaving.

De geweldige opeenhooping van slaven, van menschenmassa's die van den bittersten haat vervuld waren, moest vroeg of laat onvermijdelijk tot complotten en opstanden leiden. Het wachten was slechts op een doortastend aanvoerder.

De eerste slavenopstand in Italië brak in het jaar 187 v. Chr. in Apulië uit. De opstand werd weldra bedwongen en 7000 slaven werden aan het kruis geslagen. Belangrijk bloediger en langduriger zijn de beide groote slavenopstanden in Sicilië geweest. (134—132 en 104—101) Dit vruchtbare eiland was een uitgezocht en uitgebreid veld voor slaven-uitbuiting. De staatsdomeinen bestonden daar uit graanvelden, olijvenplantingen en weilanden voor de schapenteelt. Een groot aantal slaven verzorgden den grond en de boomen, hoedden de schapenkudden en maakten Sicilië tot het graanpakhuis van Rome. De opstand die daar in het jaar 134 uitbrak, zette zich tot een eindeloozen oorlog uit. De aanvoerders van de rebellen waren de Syriër Eunus en de Macedoniër Cleon die 70.000 weerbare mannen rondom zich vereenigd hadden en nagenoeg het geheele eiland in hun macht wisten te krijgen. Gedurende eenige jaren gelukte het hun zich tegenover de Romeinsche legers staande te houden. Maar ten slotte werden zij ten deele door den honger, ten deele door het geweld der wapenen overwonnen. Niet minder dan 20.000

oproerlingen stierven den kruisdood. Dit viel in denzelfden tijd, toen in Rome de beweging van de Gracchen aan de orde was.

Ook de tweede opstand in Sicilië werd door een Syriër en een Macedoniër, — Salvius en Athenion, — geleid. Eerst toen de aanvoerders in den strijd het leven gelaten hadden, slaagden de Romeinen er in den opstand te bedwingen.

Men kan in het algemeen van het tijdperk van de Gracchen zeggen, dat het een periode van onrust en opstand geweest is. Ook in Klein-Azië kwamen zoowel bezitters als slaven tegen de uitbreiding van de Romeinsche heerschappij in verzet. In het jaar 133 stierf in Pergamon koning Attalos de Derde, een minderwaardig vorst, zwak van geest en onder de Romeinsche heerschappij verzeild. Sommigen meenen door dwang, anderen beweren door vervalsching, kortom, de Romeinen wisten een testament van hem te voorschijn te brengen waarbij hij zijn aanzienlijk vermogen en landbezit aan Rome vermaakte. Tegelijkertijd werd Pergamon in een volledige volksregeering omgezet. De gezamenlijke bewoners, zoowel die daar geboren, als die van elders derwaarts gekomen waren, bezittenden en niet-bezittenden, — allen werden met het kiesrecht begiftigd en met een aandeel in het gezag over den staat. Toen nu de Romeinen hunne erfenis in bezit dachten te nemen en op het punt stonden de regeering te aanvaarden, brak een opstand uit, aan welks hoofd Aristonicos, een halve broeder van Attalos, zich geplaatst had. Het kwam tot een oorlog waarin Aristonicos aanvankelijk verslagen werd. Spoedig daarna dook hij als slavenbevrijder op en noodde alle onvrije arbeiders tot den strijd tegen de Romeinen. In grooten getale gaven de slaven aan zijn roepstem gehoor en met dezen, zijne volgelingen stichtte hij een zonnestad en een zonnestaat. Het is niet duidelijk wat de beteekenis van deze stichting geweest is; de historische bronnen laten ons hier volkomen in den steek. Er bestaan intusschen goede redenen voor het vermoeden, dat hieronder een communistisch gemeenebest te verstaan was. Tegen het einde van de Oudheid, alsook in den loop der Middeleeuwen, wordt nu en dan onder dien naam van een communistische stichting gewag gemaakt. De burgers van de Zonnestad die zich onder het gezag van Aristonicos geplaatst hadden, de bevrijde

slaven, vormden een legermacht en trokken zegevierend door het land van Pergamon. De Romeinen die zich nu bezorgd maakten om hun rijke erfenis, zonden in het jaar 131 troepen naar Pergamon en wel onder het opperbevel van een consul. Daaruit volgt dat het een leger van een zekere beteekenis geweest moet zijn. Niettemin werd het door Aristonicos overwonnen. De oorlog werd tot het jaar 129 voortgezet en eindigde met de nederlaag van de Zonnestedelingen. Aristonicos werd gevangen genomen, naar Rome gevoerd en daar terechtgesteld.

6. Spartacus.

Het stond geschreven dat deze ongetelde slachtoffers van de Romeinsche hebzucht in Spartacus een wreker zouden vinden, als Rome tot dusver nog niet aanschouwd had. De opstand van uitgeplunderden en onderdrukten onder de leiding van dezen man (73—71 v. Chr.) is de eenige geweest die de beheerschers van de wereld met schrik en angst vervuld en met de schande van bloedige nederlagen overdekt heeft. Slaven van het allergeringste slag, gladiatoren, bonden den strijd aan tegen de Romeinsche legioenen. Zij boden hun de spits en brachten hun in meer dan één gevecht in het open veld een vernietigende nederlaag toe. Hoe diep Rome door dezen opstand verdeemoedigd werd, kunnen wij opmaken uit een opmerking dienaangaande van den Romeinschen geschiedschrijver Florus.

(Romeinsche Geschiedenis, 3de Boek, 20ste Hoofdstuk)

„De schande die aan een slavenoorlog verbonden is, ware nog te dragen geweest. Hoe diep het lot hen ook omlaag gedrukt moge hebben, toch maken de slaven deel uit van den tweeden rang der menschheid en vroeger of later kunnen zij de voorrechten van de vrijheid weer deelachtig worden. Maar ik weet niet hoe ik den oorlog tegen Spartacus moet noemen. Hier waren de slaven krijgslieden en streden de gladiatoren op de plaats van de legerhoofden. De eenen, uit de onderste lagen, en de anderen, uit de verachtelijkste klasse, kwamen bij het gevaar nog de bespotting voegen."

Spartacus was een veldheer en menschengroepeerder van gelijken rang als Hannibal. Indien hij behoorlijk toegeruste

strijdkrachten en dezen in voldoenden getale tot zijn beschikking had gehad, had hij de heerschappij van Rome kunnen breken.

In zijn levensbeschrijving van Crassus schildert Plutarchus hem als „uiterst krachtig en ernstig, boven zijn stand verstandig en minzaam, meer Griek dan barbaar."

Men bedenke dat deze woorden in den mond van een Helleen als Plutarchus een niet te onderschatten lof beteekenen. Ook mannen als Lessing en Marx zijn voor Spartacus in geestdrift ontstoken. In een brief aan Friedrich Engels schrijft Marx:

„Spartacus schijnt mij toe de mooiste figuur te zijn uit de gansche Oude Geschiedenis. Een groot krijgsman, een nobel karakter en in waarheid de vertegenwoordiger van het antieke proletariaat".

(Briefwisseling tusschen Marx en Engels, 3de Deel, bl. 13)

Van zijn jeugd en in het algemeen van zijn wedervaren tot het jaar 73 v. Chr. is ons zeer weinig bekend. Thraciër van geboorte, had hij deel uitgemaakt van een zwervende horde, was als krijgsgevangene in Rome beland en werd als slaaf verkocht. Hij ontvluchtte, nam dienst als huursoldaat en werd ten laatste aan den eigenaar van een schermschool in Capua verkocht, om tot gladiator te worden afgericht. Hij was daar met ongeveer tweehonderd slaven tezamen, Thraciërs en Galliërs, die zich bij eede verbonden van de eerste de beste gelegenheid gebruik te maken om de vrijheid en de vlucht te nemen. Door verraad werd het complot ontdekt, maar aan Spartacus en een zeventigtal van zijn lotgenooten gelukte het zich heelhuids te verwijderen. Onderweg plunderden zij een kar met wapens en weldra hadden zij de gelegenheid dezen met gunstig gevolg aan te wenden tegen de dienaren van het gezag die hen achtervolgden. Dit succes werd alras in den omtrek bekend en voerde hun nieuwen aanhang en versterking toe. Hun aantal was inmiddels aangegroeid tot tweehonderd man die zich jegens de bezitters allerminst bloode gedroegen. In den beginne werden zij als een gevaarlijke rooverbende beschouwd, waarop de Romeinsche overheid den praetor Claudius Pulcher met 3000 man afzond, met de opdracht aan het roofbedrijf een einde te maken.

Spartacus vestigde zijn kwartier op den toenmaals niet werkenden

Vesuvius. Zoo vaak de gelegenheid zich voordeed, takelde hij zijn vijanden deerlijk toe. Hun voorraad, bagage en wapens, viel in zijne handen. Van dit oogenblik af was Spartacus een beroemd man. Zijn naam werd door geheel Italië bekend. Hij kondigde zich als vijand van Rome aan en noodigde alle slaven en alle onderdrukten uit zich bij hem aan te sluiten en aan den bevrijdingsoorlog deel te nemen. Slaven en bezitloozen, vreemden en Italianen meldden zich bij hem aan. Landbouwers verlieten hunne akkers, herders hunne kudden, slaven hunne meesters, gevangenen verbraken hunne boeien, allen ijlden tot hem, Rome's kastijder. Uit de saamgestroomde horde vormde Spartacus een leger, dat proefhoudend bleek in den slag, maar zijn genie schoot te kort waar het er op aankwam deze verbitterde, door den haat opgezweepte lieden tot een betamelijk gedrag jegens de niet-strijdenden op te voeren. Te vuur en te zwaard vernielende en plunderende, trokken zij door het land, verwoestten de bloeiende Campagna en zelfs tot in de nabijheid van Rome waagden zijne troepen zich op hunne strooptochten. Naar alle richtingen verspreidden zij schrik en ontzetting. Aan de plunderzucht van zijn troepen was het te wijten dat hem van menige overwinning de voordeelen ontgingen. Niet minder moeielijk viel het hem de zeer uiteenloopende volkstypen, Thraciërs, Syriërs, Galliërs, Germanen, Italianen, waaruit zijn leger was samengesteld, in duurzame eenheid te binden.

De tijding van de nederlaag die de praetor Claudius Pulcher geleden had, werd in Rome met wrevel en verbazing ontvangen. In allerijl werd een leger van acht- tot tienduizend man uitgerust.

De eigenlijke Romeinsche legioenen werden voor dergelijke expedities niet gebruikt, — bovendien waren zij destijds onder het bevel van de groote veldheeren Pompejus en Lucullus, in Spanje en bij den Beneden-Donau aan den arbeid. Twee praetoren werden met het commando belast. Spartacus werd omzichtig en waagde het niet zijn vijanden in het open veld slag te leveren. Maar de aanvoerders die onder hem stonden, en in het bijzonder de Galliërs, hielden zijn voorzichtigheid voor vrees, vielen met 3000 man de Romeinen aan en werden verslagen. Eerst toen beseften de anderen hoe juist het doorzicht van hun aanvoerder

geweest was. Zij onderwierpen zich aan zijn bevelen en gaven hun toestemming tot den terugtocht die zonder het geringste verlies werd uitgevoerd. Weldra vond Spartacus de gelegenheid de nederlaag ongedaan te maken. Na eenige welgeslaagde overvallen en schermutselingen kwam het eindelijk tot een slag die met een schitterende overwinning voor Spartacus eindigde. Geheel Beneden-Italië viel nu in handen van de gladiatoren.

Het slavenleger jubelde en plunderde, terwijl Spartacus steeds ernstiger werd. Hij kende de Romeinsche wereldmacht te goed, om ook zelfs één oogenblik te vergeten dat de veldtocht tot dusver niet meer dan een onbeduidend voorpostengevecht geweest en de macht van Rome daardoor allerminst aangetast was. Al zijn denken was op de bevrijding van de slaven gericht en hij had het vaste geloof dit doel te zullen bereiken. De slaven van Beneden-Italië waren reeds vrij. Hij vatte nu het voornemen op in versneld tempo naar het Noorden te trekken, het geheele land onder zijn macht te brengen en alles te verpletteren wat zich tegen zijn bevrijdingswerk verzette, eer de Romeinen den tijd hadden gehad zich van den schrik te herstellen en hun veldheeren Pompejus en Lucullus met hun legioenen terug te roepen. Deze gedachtengang getuigt van onbetwist staatsmansbeleid. Maar de veldheeren die onder hem stonden en ook de troepen die den smaak van het Romeinsche bloed eenmaal geproefd hadden, verzetten zich even heftig als hardnekkig tegen dit plan. Vergeefs bracht Spartacus hun onder het oog dat zij zich nog nooit met de eigenlijke legioenen van Rome gemeten hadden, — vergeefs schilderde hij hun de macht van dit wereldrijk dat wel voor korten tijd overrompeld kon worden, maar niettemin, wanneer het zijn hulpmiddelen verzameld had, onoverwinnelijk zou blijken. De meening dienaangaande van het leger was verdeeld: de Galliërs en de Germanen, onder het bevel van Crixius, waren voorstanders van den opmarsch tegen de stad Rome, — de Thraciërs en die van Beneden-Italië vielen Spartacus bij.

Intusschen werden in Rome op groote schaal maatregelen getroffen, ten einde het gladiatorenleger het hoofd te bieden. De aanvankelijke geringschatting had voor een ernstige bezorgdheid plaats gemaakt. Weldra werden drie machtige legers op den

vijand afgezonden, — twee onder de consuls, derhalve onder de eerste machten van den staat, — het derde stond onder de bevelen van een praetor. Onder den drang van de dreigende gevaren had een verzoening tusschen Spartacus en Crixius plaats, maar tot een werkelijke verbroedering vermocht dit niet te leiden. Zij trokken afzonderlijk op, Spartacus met 40.000, Crixius met 30.000 man, die eendrachtig Apulië overstroomden. Het duurde niet lang eer Crixius op het Romeinsche leger van den praetor stiet dat bij den aanval van de Galliërs en de Germanen in verwarring geraakte en op de vlucht sloeg. Doordien de achtervolging op slappen trant werd uitgevoerd, had het praetor-leger de gelegenheid zich den volgenden dag op te stellen, de niets kwaads vermoedende Galliërs te overvallen en.... te verslaan. Ook Crixius bleef in den slag. Ongeveer 10.000 man konden zich door de vlucht redden en zich een doortocht banen naar Spartacus. Het zegevierende praetor-leger vereenigde zich nu met een van de beide consul-legers en, in twee colonnes gescheiden, trokken zij Spartacus tegemoet. Deze liet zich niet lang wachten. Met het grootste deel van zijn leger, — het overige deel had tot taak het andere consul-leger in bedwang te houden — viel hij het eerste leger aan en versloeg het op de meest volledige wijze. Zonder dralen vereenigde hij zich met de wederhelft van zijn strijdmacht, viel nog dienzelfden dag het tweede consul-leger aan en behaalde ook hier een beslissende overwinning. Oorlogsmateriaal en een groot aantal gevangenen waren de buit die hem ten deel viel.

Onvermoeid zette hij zijn opmarsch voort, versloeg de troepen die door Romeinsche praetoren en proconsuls inderhaast op zijn weg geplaatst waren en bereikte Modena. Hij scheen onoverwinnelijk.

Nu ondernam hij iets dat in Rome als de pijnlijkste vernedering gevoeld werd. Hij verordende een rouwplechtigheid ter gedachtenis aan Crixius en liet daarbij ten aanschouwe van zijn voltallige en gewapende legermacht, driehonderd gevangen Romeinen als gladiatoren optreden en op leven en dood vechten. De zoo diep verachte slaven vormden het publiek dat zich verlustigde in het schouwspel van de trotsche Romeinen in de arena. Van alle

ongelukstijdingen over de verliezen die in dezen smadelijken oorlog geleden werden, had geen de Romeinen zoo diep en bitter aangedaan als deze. De gladiatorendood van driehonderd Romeinsche krijgslieden was een onuitwischbare schandvlek op de majesteit van Rome.

Treffend is de opmerking van Meiszner in zijn „Spartacus".

„Over krijgsgevangen koningen en vorsten met koude, beredeneerde wreedheid recht te spreken, hen in hun kerker te laten verhongeren, hen te martelen en hen den gruwelijksten dood te laten sterven, — over gansche uit hun land verbannen volken, als waren het veekudden, naar willekeur te beschikken, — dat alles beschouwden de burgers van Rome, het zoogenaamd eerste en edelste volk der aarde, als hun onbetwistbaar heerschersrecht. Doch dat men zijn burgers die op hunne beurt gevangen waren genomen, kon dwingen elkander te slachten, zulk een misdaad was nog nimmer tot het oor van een Romein doorgedrongen, en de mogelijkheid daarvan nog nooit in het hart van een Romein opgekomen. En wie was het die hun die schande aandeed? Een man over wiens leven nog slechts enkele maanden geleden de uitgestrekte of ingedrukte duim van enkele weinige Plebejers te beslissen had, — een man die zich moest laten verdelgen, wanneer het een jongen Patriciër behaagd had zijner tante zaliger een doodenoffer te brengen."

Spartacus stond nu op het toppunt van zijn macht. Hij was in staat zijn oorspronkelijk plan ten uitvoer te brengen: een groot aantal slaven te bevrijden, zijn leger te ontbinden en voorts in zijn binnenste het bewustzijn te bewaren dat hij Rome, den wereldonderdrukker, vernederd had. Plotseling wijzigde hij zijn voornemen. Hij trok niet over den Po, maar keerde op zijn schreden terug en marcheerde naar het Zuiden. In Italië was een ieder van meening dat hij voornemens was tegen Rome op te trekken. Met het doel hem den weg daarheen te versperren, plaatste zich een nieuw praetor-leger tegenover hem. In het gebied van Piceni kwam het tot een grooten veldslag, waaruit Spartacus wederom als overwinnaar te voorschijn kwam. In Rome verloor de regeering alle bezinning. Niettemin trok Spartacus Rome voorbij en bracht zijn leger naar Beneden-Italië, bezette Thurium, verklaarde het

tot vrijhaven en vaardigde menschlievende wetten uit. Er zijn gegevens die er op wijzen dat Spartacus met het plan omging van Beneden-Italië een staat naar het model van het Sparta van Lycurgus te maken. Hij schafte het gebruik van goud en zilver af, stelde behoorlijke prijzen voor alle levensmiddelen vast, bevorderde de Spartaansche sobere levenswijze, verbond de verschillende volken die onder zijn bescherming leefden, tot een broederschap en leidde hen op voor den krijg. Vervuld van deze plannen, vergat Spartacus dat de vijand, wien hij den tijd liet zich van den schrik te herstellen, zich met alle macht ten oorlog rustte. Er werd een sterk, goed geschoold leger in het veld gebracht en de in krijgszaken ervaren praetor Crassus tot opperbevelhebber daarvan benoemd. De Romeinen gingen nu met de grootste omzichtigheid te werk en maakten ook gebruik van hunne technische bekwaamheid waarin zij hun vijand aanmerkelijk vooruit waren. Toch leden zij aanvankelijk meer dan ééne nederlaag. Eerst toen in het kamp van Spartacus twisten ontbrandden, — opnieuw waren het de onstuimige, voor alle discipline onvatbare Galliërs die onder hun eigen veldheer en op eigen hand oorlog voerden en in hun gevechten tegen de Romeinen zware verliezen leden, — werd de toestand voor Crassus gunstiger. Ook op hem behaalde Spartacus wel meer dan éénmaal de overwinning, maar eindelijk, in het jaar 71, — bezweek hij onder de Romeinsche overmacht. Hijzelf werd in den slag doodelijk gewond. Ongeveer 6000 manschappen van zijn leger vielen in de handen van Crassus die hen aan het kruis liet slaan. In het kamp van Spartacus werden 3000 levende Romeinsche krijgsgevangenen aangetroffen. De geringste, nietigste menschensoort, de gladiatoren, hadden het leven van hun vijanden gespaard....

De ontzetting die de Romeinen in dezen oorlog had aangehuiverd, bleef hun nog tientallen van jaren bij. De Romeinsche moeders uit de lagere volksklasse plachten hun ongezeggelijke kinderen nog lang daarna met het dreigement te verschrikken: „Daar komt Spartacus!”

VI. ROMEINSCHE CRITIEK VAN DE MAATSCHAPPIJ.

1. Klachten van de Onteigenden.

DE maatschappelijke ontwikkelingsvormen die hierboven reeds aangeduid zijn, traden tegen het einde van het tijdperk der republiek steeds meer op den voorgrond. In de oorlogen die de Romeinsche legioenen van den Rijn tot den Eufrates, van den Donau tot de Sahara voerden, waren het grootgrondbezit en het met de oorlogvoering zoo innig verknochte grootkapitaal de overwinnende machten.

Julius Caesar, voorheen in het geheim de vriend van Catilina, later de zegevierende veldheer die zich als maatschappelijk hervormer onsterfelijk wilde maken, beproefde de Romeinsche en Italiaansche volksmassa's op een hooger peil te brengen, het regeerstelsel van de wingewesten te veranderen en — in het kort — de wonden te heelen die dòor het grootgrondbezit en het grootkapitaal aan de samenleving werden toegebracht. Evenwel werd deze hervorming ondersteld door een dictatoriale macht te worden ingevoerd. Den 15den Maart van het jaar 44 v. Chr. werd hij vermoord en nauwelijks dertien jaren later was het Romeinsche rijk bereids een monarchie. Augustus was de eerste Romeinsche Keizer. (31 v. Chr.—14 n. Chr.) Het tijdperk van deze staatkundige verandering kenmerkt zich tevens door een hooge geestesbeschaving, — in zoover daarvan bij de Romeinen sprake kan wezen. De Latijnsche dichters, Virgilius (70—19 v. Chr.), Ovidius (43 v. Chr.—9 n. Chr.), Horatius (65—8 v. Chr.) zijn de letterkundige sieraden van dien tijd geweest. Reeds vroeger hebben wij de geschiedschrijvers Sallustius en Livius herdacht die gelijkelijk tot dit tijdperk behooren. Zij vertegen-

woordigen den hoogsten ontwikkelingsvorm van de Latijnsche geestesbeschaving. Het was tevens de tijd die zich in de onderste lagen van het volk en in de cel van den geleerde in Palestina, de elementen van een nieuwen wereldgodsdienst verzamelen zag.

Voor het oog van den beoefenaar der wetenschap van de maatschappij was geenerlei verandering zichtbaar. Italië was overdekt met landbouwondernemingen die in het uitsluitend belang van hun eigenaar en met behulp van slaven en kleine pachters gedreven werden. Volkplantingen van boeren en oudgedienden, toe-eigening van staatsdomeinen, waren de middelen die door de stichters van die ondernemingen in ruime mate werden toegepast. In de wingewesten voerden de belastingpachters een onbeperkte heerschappij: zij wisten zich in Azië en Afrika het bezit van uitgestrekte landerijen te verzekeren en verstonden de kunst de bewerkers van die gronden meedogenloos uit te buiten. De bevolking ging in aantal achteruit, in de plaats van den algemeenen dienstplicht kwam het stelsel van de huursoldaten en toen de groote oorlogen tot het verleden behoorden, nam ook het aantal slaven af. De Italiaansche volkskracht begon op te drogen. De bekende uitspraak van Plinius den Oudere (geboren 23, gestorven 79 n. Chr.): „Het grootgrondbezit is de ondergang van Italië en reeds begint het ook de wingewesten ten ondergang te voeren", — kenmerkt de toestanden die in de laatste eeuw vóór Christus een aanvang genomen hadden en zich nu verder ontwikkelden. Het aangehaalde woord van Plinius dagteekent uit de eerste eeuw, maar reeds langen tijd daarvóór luidde een Romeinsch spreekwoord, dat een mensch juist zooveel beteekent, als hij bezit.

De Romeinsche dichter Horatius, dien het zeker niemand zal invallen een volksmenner te noemen, klaagt (Oden II, 18):

„De nooit verzadigde hebzucht verzet den grenspaal van den aangrenzenden akker en alom wordt des landmans greppel verlegd. Verjaagd van huis en hof, zwerven man en vrouw rond, torschende het huisraad der vaderen en de deerniswaardige kinderen."

Seneta, de Oude (54 v. Chr.—38 n. Chr.) vertolkt de klacht

van een landbouwer, wien een rijke buurman de boomen geveld en de hut in brand gestoken heeft:

„Gij, rijkaards, zijt de eigenaren van het platteland en tegelijk verdringen uw paleizen zich in de steden en in den omtrek daarvan. Opdat het uitzicht van uw landhuizen zoo onbelemmerd mogelijk zij, en in den winter de luwte van den zomer en in den zomer de koelte van het frissche jaargetijde onverkort uw deel mogen zijn, zoodat de wisseling der seizoenen nauwelijks door u wordt opgemerkt, — opdat gij op uw hoogste daken landouwen en bevaarbare vijvers zoudt kunnen naäpen, — ziet men thans niet meer dan een eenzaam hutje op de vlakte waar vroeger heel een volk de nijvere handen repte en strekt het machtgebied van uw rentmeester zich verder dan menig koninkrijk uit."

In een andere klacht die door een armen man tot een rijken gericht wordt, verhaalt de boer zijn lijdensgeschiedenis.

„Niet altijd ben ik de buurman van een rijkaard geweest. Mij heugt een tijd, toen ik hier, rondom mij, tallooze hofsteden zag, bewoond door de bezitters, die, zooals goeden buren betaamt, in vrede en eendracht hun plekje bebouwden. Hoe geheel anders is het thans! Het land dat eens hen allen gevoed heeft, is nu één enkele onderneming en van één enkelen rijkaard het eigendom. Zijn landgoed heeft naar alle zijden de grenzen uitgezet. De boerenhuizen die het heeft opgeslokt, zijn met den grond gelijk gemaakt. De voorvaderlijke heiligdommen zijn verdwenen. De voormalige eigenaars hebben van de beschermgoden van het ouderlijk huis moeten scheiden en zijn met vrouw en kind een langen zwerftocht begonnen.. Een ondragelijke eentonigheid ligt over de vlakte uitgespreid. Als door een muur voel ik mij aan alle zijden door den rijkdom ingesloten .... Hier is de lusttuin van den rijken man, daar zijn akkers, ginds zijn wijnbergen en in de verte zijn bosschen .... En deze overweldiging wordt door niets in bedwang gehouden, totdat het bezit van den rijkaard dat van anderen raakt." (Pöhlmann, Geschiedenis van de Sociale Quaestie, 553—4).

Deze klachten zijn de doodssnik van den ondergaanden Romeinschen boerenstand. En het proletariaat van de stad ging het niet beter. De overzeesche veroveringen van Rome bleken in

hooge mate nadeelig voor de ambachten en bedrijven in het moederland.

Landbouw-ondernemingen en overzeesche veroveringen kenmerken ook de West-Europeesche-Christelijke periode. Waarom is dan het verloop van die beide ontwikkelingsprocessen onderling zoo verschillend geweest? In het eene geval de ondergang van Rome, — in het andere de economische en staatkundige bloei?

De zaak is dat in West-Europa de onteigende boer zich naar de stad begaf en daar in de ambachten en de werkplaatsen aan den arbeid werd gezet. De veroverde landen leverden grondstoffen en de goederen die daaruit vervaardigd werden, vonden gereedelijk afzet in een steeds toenemende vraag en op een markt die voortdurend in beteekenis won. Wanneer — in het geval van Rome — de onteigende boer naar de stad trok, vond hij daar òf een ambacht dat nog in het tijdperk van zijn kindschheid verkeerde, — òf in den slaaf een mededinger met wien hij niet in staat was zich te meten. De overzeesche wingewesten stonden in beschaving boven Rome. Klein-Azië en Egypte beschikten over een vakbekwaamheid die de vrije Romeinen niet bezaten. Evenals de Grieken in verstandelijk opzicht, hemelhoog boven hun overwinnaars uitstaken, was het voortbrengend vermogen van Klein-Azië en Egypte hooger ontwikkeld dan dat van Rome, dat het afzetgebied van de wingewesten werd. De verarmde massa was voor haar levensonderhoud hetzij op de staatskas, hetzij op de hulp van particulieren aangewezen, — althans wanneer zij er niet de voorkeur aan gaf een klein stuk grond te pachten evenwel op de voorwaarde die het den eigenaar goed zou dunken hun op te leggen.

Het Christelijk Europa is op den ingeslagen weg voortgegaan en heeft inmiddels zijn technische ontwikkeling hooger opgevoerd, zijn stoffelijke hulpbronnen vermeerderd en zijn economische omwenteling tot stand gebracht. Daarentegen is Rome uit zijn Nieuwen Tijd naar zijn Middeleeuwen teruggekeerd en heeft zich daarbij een leenstelsel eigen gemaakt, waarbij de kleine pachters tot den rang van lijfeigenen zijn afgedaald. Wij bedoelen het zoogenaamde Kolonaat dat sinds de eerste eeuw van den keizertijd overal wortel geschoten heeft.

Het spreekt van zelf dat deze averechtsche ontwikkeling van Rome het steedsche proletariaat aan nood en ellende en verdierlijking heeft prijsgegeven. De ontevredenheid en de opstandige stemming die in de dagen van Spartacus en Catilina allen vervulden die niets bezaten en veelal onder schulden gebukt gingen, — die gezindheid moet door de bestaande omstandigheden niet weinig bevorderd zijn.

Hoe komt het dat wij nooit hooren gewagen van communistische bewegingen in den boezem van het Romeinsche proletariaat?

Alvorens deze hoogst belangrijke vraag te beantwoorden, wenschen wij een oogenblik te verwijlen bij de Romeinsche schrijvers die — ondanks zichzelven — nu en dan een weerklank hebben laten hooren van de maatschappelijke crisis hunner dagen.

2. Verlangen naar Eenvoud, Vrijheid en Harmonie.

Evenals wij dat in Hellas in tijden van rustelooze maatschappelijke scheuring hebben opgemerkt, zoo richtten ook de Latijnsche dichters en denkers hun blikken naar dien communistischen begintijd, toen de menschen in eenvoud en vrijheid en harmonie hun dagen sleten. De gouden eeuw werd verheerlijkt en op haar terugkeer was de hoop van velen gevestigd, — hetgeen gelijkstond met een veroordeeling van het tijdsperk van het prvaateigendom, van het geweld, van de handelsspeculatie en van de oorlogen binnen en buiten de grenzen.

In zijn „Catilina" wijdt Sallustius een weemoedige herinnering aan den tijd toen het menschelijk leven nog vrij was van de begeerlijkheid en een ieder met het zijne tevreden was.

Duidelijker is Virgilius in zijn gedichten op den landbouw (Georgica, I, 1'5—128) waar hij den lof zingt van den tijd, toen Saturnus nog regeerde, — en niet Jupiter, de god van de ijzeren eeuw die zooveel kommer en ellende gebracht heeft.

„Vóór de dagen van Jupiter hadden de akkers den arbeid van den landman niet noodig. Geen verdeelingslijn doorsneed de meent. De opbrengst was voor allen bestemd en het was alsof de aarde niets liever verlangde dan een rijken oogst te dragen.

Virgilius vertolkt hier de in zijne dagen gangbare meening dat de aarde in den tijd van het vroegste communisme aanmerkelijk vruchtbaarder was en minder inspanning van de menschen eischte. Deze voorstelling is min of meer verwant met het Bijbelsch Paradijs-verhaal dat ons weet te berichten hoe de aarde eerst na den zondeval is begonnen doornen en distels te dragen.

Onverzettelijk heeft Virgilius vastgehouden aan de overtuiging dat de gouden eeuw, de heerschappij van Saturnus [1]) weldra terugkeeren en de menschheid de zegeningen van die schoone dagen brengen zou. (Bucolica, 4 Ecloog).

„Op nieuw begint de oorspronkelijke volgorde der tijden. Reeds naderen de jonkvrouw [2]) en de heerschappij van Saturnus. Een nieuw geslacht daalt uit den hoogen hemel. Wees den knaap [3]) die verwacht wordt wèlgezind. Hij brengt het einde van het IJzeren Tijdperk en alom bloeit in het heelal een gouden geslacht op."

Ten slotte vermelden wij Horatius die den lof zingt van den eenvoud der barbaren en hun communisme en den rijkdom vervloekt. (Odeon, III, 24).

„Gelukkiger leeft in het vrije veld de Scyth wiens zwervend huis op den wagen voortrolt. Gelukkiger ook de ruwe Geet wien de onbegrensde vlakte vruchten en granen opbrengt. Draagt de edelsteenen, draagt het onnutte goud, die oorzaak van alle

---

[1]) De beteekenis voor de Romeinen van dit geloof in de Eeuw van Saturnus blijkt onder meer uit de Saturnaliën die elk jaar in de maand December gevierd werden en tot een feest gegroeid waren dat aan de vrijheid, gelijkheid en broederschap gewijd was. De slaven zaten daarbij met hunne meesters aan denzelfden disch, de rechtsbedeeling was opgeschort, de arbeid stond stil en vrede en vreugde heerschten overal.

[2]) Met de „jonkvrouw" wordt door Virgilius Astrea bedoeld, de godin van de gerechtigheid die, naar de Romeinsche voorstelling, bij den aanvang der IJzeren Eeuw de aarde verlaten had. Sedert dien tijd schittert zij als Jonkvrouw aan den sterrenhemel. Haar terugkeer wordt derhalve geacht de nadering van de Eeuw der Rechtvaardigheid aan te kondigen.

[3]) Met dien „knaap" wordt door Virgilius het kind aangeduid van zijn beschermer en weldoener Pollio die Romeinsch consul geweest is. Het gedicht werd omstreeks het jaar 42 v. Chr. geschreven ter eere van dien Pollio, wiens gemalin een bezoek van den ooievaar verwachtte.

Katholieke uitleggers zien hier een zinspeling op Maria en Jezus. In elk geval is dit vers hoogst merkwaardig. Het wijst op een stellige bekendheid met de Joodsche Messias-verwachtingen, zooals die door Jesaja te boek zijn gesteld.

rampen, naar het Kapitool.... Neen, draagt ze naar de zee die het naastbij ligt."

Dit verlangen naar een eenvoudig en ongekunsteld leven, deze afkeer van de weelde en van de verwikkelingen en zorgen en botsingen der beschaving was in de eerste eeuw van den keizertijd in de beschaafde kringen zeer algemeen. De invloed van de Stoici treed hier zeer duidelijk aan den dag. Het duidelijkst wellicht bij Seneca den Wijsgeer, — geboren in het jaar 4 v. Chr. en gestorven in het jaar 65 n. Chr. door zelfmoord, als gevolg van het doodvonnis dat Nero over hem geveld had. In zijn „Brieven" schildert hij de bekoring van het eenvoudige natuurleven en van het oudste communisme, en verzucht:

„Is ooit grooter geluk aanschouwd dan aan dat menschengeslacht ten deel gevallen is? Gemeenschappelijk genoten zij van de goede gaven der natuur die als een moeder hen allen beschermde en verzorgde. Wat was ooit veiliger dan het gemeenschappelijk bezit van dezen rijkdom? Dit menschengeslacht dat de armoede niet kende, verdiende inderdaad zeer rijk te heeten. Zoo voortreffelijk was alles besteld, toen de hebzucht het hoofd opstak en in haar verlangen iets op zijde te leggen, en als bezit te verwerven, alles verloor. Al tracht de mensch het ongeluk te verhelpen en zijn verlies goed te maken, al trekt hij akker aan akker, al verjaagt hij zijn buurman door macht van geld en geweld, al verwerft hij landgoederen die den omvang van provinciën hebben en wier grenzen vele dagreizen uiteen liggen.... Al worden de grenzen steeds weer uitgezet, toch zullen wij het geluk van vroeger dagen niet bereiken....

„Toen was er geen overvloed, maar ook geen gebrek, alles werd in vrede verdeeld. Toen had de sterke man zich nog niet aan zijn zwakken broeder vergrepen. Toen had de begeerige mensch zijn naaste nog niet het onmisbare ontzegd. Een ieder zorgde met gelijken ijver voor anderen en voor zichzelven."

Men mag van Seneca getuigen dat hij een van de merkwaardigste denkers van Rome geweest is. Hij heeft den dag van zijn dood als den geboortedag tot het eeuwige leven geprezen. Met geestdrift sprak hij van de ongestoorde zaligheid aan gene zijde van het graf. Met aandrang vermaande hij tot menschlievendheid

jegens de slaven, ja, zelfs jegens den vijand. Hij meende dat den mensch zijn medemensch heilig behoorde te zijn. Zijn gemoedsleven is in menig opzicht van zoo nabij aan het Christendom verwant dat sommige Kerkvaders hem voor een vriend van den Apostel Paulus gehouden hebben. Van deze gissing werd intusschen de ongegrondheid aangetoond. (Aangaande de verhouding tusschen Senecta en Paulus, zie F. Ch. Baur, Drie Verhandelingen, — blz. 377—473). De figuur van Seneca bewijst ten overvloede dat de latere Stoische zedeleer zich in dezelfde richting ontwikkeld heeft, als de Joodsche in Palestina en de Grieksch-Joodsche in Alexandrië. Zij waren, elk op hunne wijze, de vrucht van de geestelijke, maatschappelijke en staatkundige ontwikkeling van het Romeinsche rijk, in de laatste eeuw van de republiek en de eerste van den keizertijd.

Het heimwee naar een harmonische en natuurlijke orde die aan de persoonlijkheid de grootst mogelijke vrijheid liet, bewoog zich evenwijdig met het zoeken en tasten der geesten naar hooger zedelijkheid en godsdienst. En overal waar een geloovige wereld zich uitstrekt naar een edele menschlievende zedenleer die reinheid van persoonlijk leven najaagt, vergeestelijkt zich het geloof en het godsbegrip. Wij hebben dit bij de Joodsche Profeten waargenomen. Zoodra zich bij hen de overtuiging van een zedelijke wereldorde baangebroken had, verloor Jahwe zijn plaatselijk en grof-zinnelijk karakter en verhief hij zich tot den wereldgod der rechtvaardigheid. De Jahwe-gedachte werd een afgetrokken begrip. En zoo geschiedde het ook ditmaal op het schouwtooneel van het Romeinsche rijk: het aanzien van de oude goden taande zienderoogen. Beschaafde Romeinsche vrouwen en mannen zochten steun bij de stoische wijsbegeerte, ook bij Oostersche eerediensten. Egyptische en Aziatische mysteriën oefenden een onweerstaanbare bekoring op de Romeinsche gemoederen uit. Ook het Jodendom won vele aanhangers onder de Romeinen. Bij de Hellenen had dit verschijnsel zich reeds vroeger geopenbaard. De vijf Boeken van Mozes, (Pentateuch) waren reeds in de derde eeuw vóór Christus in het Grieksch vertaald en onder den titel „Septuaginta" bekend. In de diep schokkende beroering van het onmetelijk Romeinsch-Helleensche gebied die

door de wereldoorlogen van Pompejus enCaesar teweeg werd gebracht, ook door de maatschappelijke verspintering van het Romeinsche rijk, waren de verontruste gemoederen slechts al te ontvanklijk voor de nieuwe gedachten en gevoelens die deels door de gisting in de volksmassa, deels door het samentreffen van de Grieksche en de Oostersche gedachtenwereld in het leven werden geroepen. Een nieuw tijdperk der geesten zou weldra zijn intrede doen .... Wij hebben het Christendom genoemd.

Het spreekt vanzelf dat de onderscheiden lagen en rangen van de volkeren die onder de Romeinsche heerschappij leefden, niet allen op dezelfde wijze door dien nieuwen geestelijken dampkring werden aangedaan. Stoffelijke omstandigheden, opvoeding, overlevering, staatkundige en geografische bijzonderheden liepen bij deze talrijke menschengroepen te zeer uiteen, dan dat hier een gelijke werking verwacht kon worden. In het groot genomen, kan men die invloeden in twee helften splitsen. Allen die niets bezaten, die een kommervol leven leidden, joegen vóór alles naar een rechtvaardige verdeeling van de wereldsche goederen, naar de bevrijding van alle afhankelijkheid en zorgen om het dagelijksch brood. Hun diepste gedachte was sociale rechtvaardigheid, breideling van alle hoogmoedigen en rijken, verheffing van wie arm en nederig waren. Hun doel was een omwenteling in communistischen zin.

Geheel anders was het met de aanzienlijken en de geleerden gesteld die, onder den drang van hun begrippen, godsdienstigen troost, een nieuw geloof en betrouwbare bovenzinnelijke waarheden zochten, om aldus de onrust van hun ziel te bedwingen en het ledig te vullen dat door de verdwijning van de oude goden ontstaan was, — anders gezegd, wien het er om te doen was zich een nieuwe wereldbeschouwing te veroveren.

Er zijn hier dus twee stroomingen aanwijsbaar: communisme en geloofswaarheid. Eerstgenoemde maakte zich alengs van de groote massa meester, de laatste richtte zich tot de aanzienlijken en beschaafden. De eene ontwikkelde krachten die zich in de richting van het communisme bewogen, — de andere gaf het aanzijn aan de Christelijke godgeleerdheid, aan de strijdvragen van leerstuk en rechtzinnigheid. Bij vele godgeleerde leiders van

de massa werden elementen van beide stroomingen aangetroffen.

Wij hebben hier met godsdienstige noch met zedelijke leerstukken te doen, aangezien wij hier niet de geschiedenis van den oorsprong van het Christendom schrijven, maar een geschiedenis van het Socialisme. Het kan daarom slechts onze taak zijn de communistische bestanddeelen van het Christendom aan te wijzen. Want aan deze bestanddeelen is het in de eerste plaats toe te schrijven dat het Christendom aan het Romeinsche proletariaat de taal verschaft heeft die het voor de uiting van zijn begrippen behoefde. Tevens zijn wij in staat de vraag te beantwoorden die wij in een vorig hoofdstuk hebben opgeworpen, — de vraag waarom het proletariaat van Rome, ondanks zijn velerlei strijd en zijn veelvuldig gebleken vatbaarheid voor gisting en opwinding, nochtans in gebreke gebleven is een communistisch gedachtenstelsel te scheppen. Dit antwoord kan slechts dit zijn: het Christendom is het communisme van het Romeinsche proletariaat geweest.

Evenals de toongevende kringen van Rome onbekwaam gebleken zijn zich een eigen wijsbegeerte en godsdienst te scheppen, maar deze van de overwonnen Grieken in ontvangst hebben genomen, — zijn ook de Romeinsche en Italiaansche niet-bezitters onmachtig geweest een eigen proletarisch begrippenstelsel voort te brengen: de afgezanten van den Joodsch-Helleenschen beschavingskring hebben het hun geschonken.

VII HET OORSPRONKELIJK CHRISTENDOM.

1. Palestina vóór de opkomst van het Christendom.

GEDURENDE de twee laatste eeuwen had de staatkundige toestand van de Joden een bij uitstek tragische wending genomen. Na hun terugkeer uit de Babylonische ballingschap hadden zij zich georganiseerd als godsdienstige gemeenschap. Aldus had de staatsinrichting een theocratisch karakter, — met dat al was Palestina, in staatkundigen zin, een hoogst onbelangrijke provincie van het groote Perzische rijk, om vervolgens een deel van het Macedonische rijk uit te maken, en ten slotte van Syrië, onder de heerschappij van de Seleuciden die het op een geleidelijke vergrieksching van de Joden hadden toegelegd. Toen evenwel Antiochus Epiphanes (168) beproefd had den Jahwe-dienst met geweld uit te roeien en vele Joden de trouw aan hun geloof met den dood bezegeld hadden, kwamen de vromen des lands in opstand, versloegen de troepen van Seleucus en bevochten onder Judas Maccabeus de staatkundige zelfstandigheid. In deze enkele jaren die na de diepste vernedering getuigen waren van de wonderbaarlijkste uitredding, werd het Jodendom met nieuwe kracht bezield. In dien tijd ontstond het Boek Daniël, waarin de vernietiging van de imperialistische wereldrijken en het ontstaan van het Godsrijk onder het oppergezag van de Joden voorspeld wordt.

„De macht van de vier roofdieren was ten einde en ik zag iemand verschijnen in de wolken des hemels, als eens menschen zoon en hij ging tot den Oude en deze gaf hem macht en eere . . . .

En land en eere en macht zal aan het heilig volk van den Allerhoogste voor eeuwig gegeven worden."

Het is de voorspelling van een rijk der menscheid dat onder Joodsche heerschappij de imperialistische roofdier-rijken eenmaal vervangen zal.

Intusschen regeerden de Maccabeërs. Onder de Joden vormden zich allengs drie richtingen: Sadduceërs, Farizeërs en Esseërs. De Sadduceërs waren aanzienlijke priesters en andere verlichte personen die zich door een zekere neiging tot de Grieksche levensbeschouwing onderscheidden en uit den aard der zaak min of meer ongeloovig stonden tegenover een bijzondere roeping van het Joodsche volk. In het staatkundige waren zij voorstanders van een stellige en nuchtere politiek en in hun oogen was een Joodsche wereldheerschappij even belachelijk als onmogelijk. Evenwel vormden zij slechts een kleine minderheid.

De Farizeërs omvatten den middenstand. Zij waren de aanhangers van een streng Joodsche en wettische richting en hun ideaal was dat de Joden eenmaal een heilig volk, een priestervolk zouden worden. Dit was hun opvatting van het Godsrijk. Bij de Farizeërs waren nationale en godsdienstige krachten op het nauwste verbonden.

De derde gezindte was die van de Esseërs. Wij hebben reeds vermeld hoe een klein gedeelte van het Joodsche volk zich op een afstand hield van alle belangen die met den staat min of meer in verband stonden. De Esseërs leefden naar communistischen trant en trachtten naar zedelijke reinheid in het persoonlijk leven, naar het ware Godsrijk zonder dwang van de overheid, zonder wetten door staat of priesters uitgevaardigd, waar allen, gehoorzamend aan een inwendigen drang, ten bate van het algemeen hun deel in het maatschappelijk werk verrichten. Zij hielden zich verre van alle partijtwisten en machtbegeerte en bekommerden zich niet om de tweespalt tusschen Sadduceërs en Farizeërs.

De staatkundige zelfstandigheid van Judea hield zich ongeveer een eeuw staande. Het economisch leven won nieuwe krachten, de landbouw beleefde voorspoedige tijden, arbeid en beroep waren in aanzien en ook de schriftgeleerden beschouwden het als hun plicht den handenarbeid als den grondslag van hun bestaan

te aanvaarden. Een klein-burgerlijke behagelijkheid, vroomheid en zedelijkheid gaven den toon aan. Aan deze rust zou weldra een einde komen. In het jaar 63 veroverde Pompejus Syrië en drong in Palestina binnen. Te midden van een krakeel onder de priesters dat Jeruzalem in rep en roer bracht, werd de stad stormenderhand door de Romeinsche kohorten ingenomen en betrad Pompejus het heiligdom van den tempel, — tot niet geringe ontzetting van de Joden. Het land verloor nu zijn onafhankelijkheid, de Joodsche koningen kwamen onder het oppergezag van Rome, Romeinsche procurators hieven schatting van het volk dat zich, deels door lijdelijk verzet, deels door opstootjes en oproer tegen de Romeinsche onderdrukking verweerde.

De oude verwachting van het komende Godsrijk vlamde hartstochtelijk omhoog. Zouden de voorspellingen van de Profeten ijdel blijken? Heeft het Jodendom Gods geboden niet angstvallig opgevolgd? Zou het bloed van de Joodsche martelaars vergeefs gestroomd hebben? Neen! De Messias, de van God gezalfde koning, zou weldra verschijnen en de wereldheerschappij aanvaarden. Leiders van het volk traden op, er vormden zich nieuwe partijgroepen, waaronder eene die haar kracht zocht in de verspreiding van schrik en ontzetting. De bodem van het nationale leven werd losgewoeld. En daarbij bleef het niet. Ook in maatschappelijk opzicht verbrokkelde zich het volk. Van de stemming die destijds heerschte, legt het Lukas-Evangelie getuigenis af, waar Maria, de moeder van Jezus, bij de eerste onmiskenbare aanduiding van hare zwangerschap, God looft en prijst:

„Hij heeft machtigen van de troonen afgetrokken en nederigen heeft hij verhoogd. Hongerigen heeft hij met goederen vervuld en rijken heeft hij ledig weggezonden." (Hoofdstuk I, 52—53)

Naar buiten en naar binnen was Judea een smeltkroes waarin de verhevenste nationale en sociale hartstochen kookten. Telkenmale wanneer een zware last op het Joodsche leven drukt, wanneer schokkende gebeurtenissen in de wereldpolitiek plaats grijpen, verspreidt zich onder de Joden het gevoel: „De volheid der tijden is gekomen en het Godsrijk nadert. De komst van den Messias kan niet verre meer zijn."

En zoo was het ook nu.

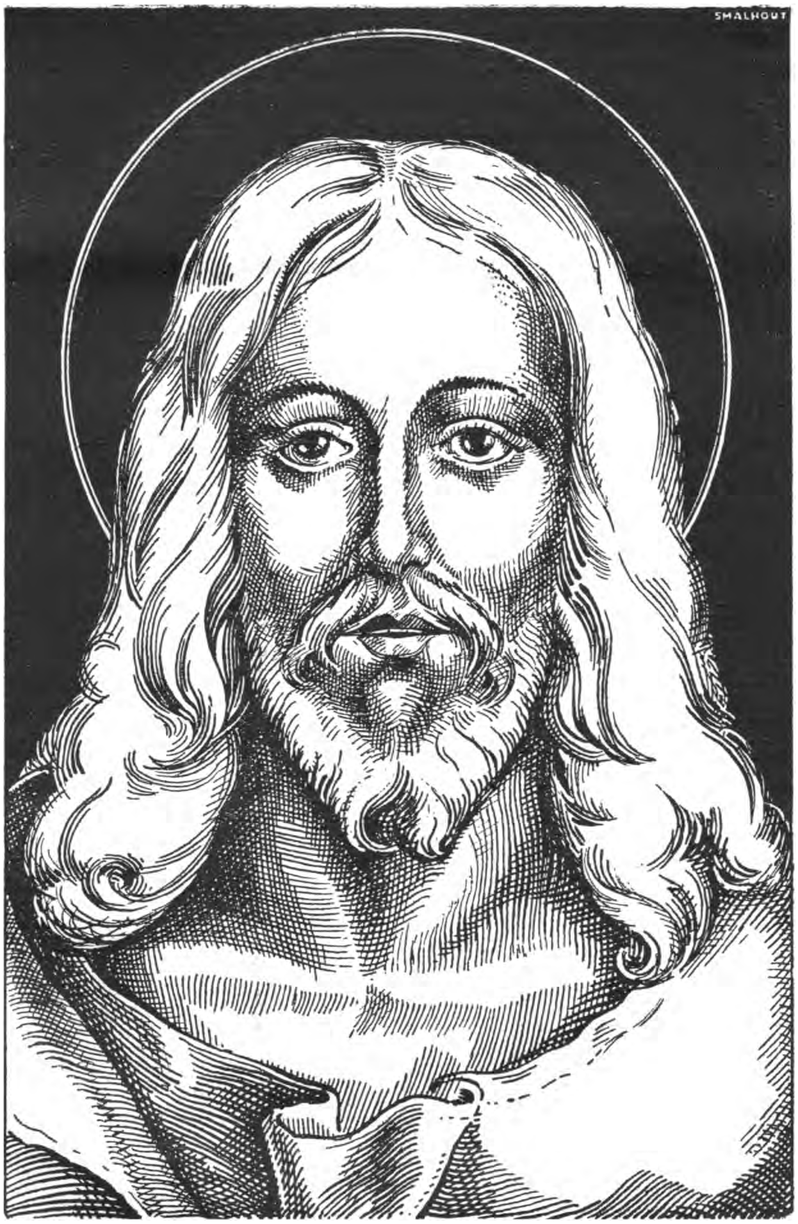

JEZUS

2. Jezus.

Niet door kracht noch door geweld, maar door mijnen geest zal het geschieden.
Zacharia IV, 6.

In dezen verhitten dampkring verscheen Jezus.

Hij was gesproten uit een handwerkersfamilie in Nazareth (Noord-Palestina), bezocht daar een Joodsche school, las de Profeten, was een aandachtig toehoorder van de gesprekken in de synagoge, en trok ieder jaar ter viering van het Paaschfeest naar Jeruzalem, het middelpunt van het zeer werkzame geestesleven der Joden.

Weldra bleek welks geesteskind hij was. Nog als jongeling stond hij in het midden van den worstelstrijd van zijn volk. Hij koesterde een liefdevolle bewondering voor Jesaja en las de onsterfelijke plaats die handelt van de roeping van den Profeet:

„De geest des Heeren is op mij, daarom heeft hij mij gezalfd; hij heeft mij gezonden om den armen het evangelie te verkondigen, om te genezen wie gebroken zijn van hart, om den gevangenen te prediken loslating en den blinden het gezicht, om de verslagenen henen te zenden in vrijheid, om te prediken het aangename jaar des Heeren." (Lucas IV, 18, 19)

Dit was het voorspel. Heel het leven van Jezus is daarin vervat.

Weldra trok hij de aandacht van zijn volksgenooten. Zijn persoonlijkheid liet niemand onverschillig. Zijn optreden dwong achting af. Menigeen zag in hem een van de toekomstige aanvoerders in den bevrijdingsoorlog tegen de Romeinen en trachtte hem te winnen voor een van de vele opstanden die achtereenvolgens beraamd werden. Waartoe zou God hem zoo groote gaven verleend hebben? En welk doel kon verhevener zijn dan de wederoprichting van zijn diepgebogen volk?

Het schijnt dat Jezus aanvankelijk niet onvatbaar geweest is voor deze verzoekingen. De nationale hartstochten verkeerden in gloeihitte en vele fiere mannen waren in geestdrift ontvlamd voor den bevrijdingsoorlog tegen Rome. Waarom zou hij daarvoor ongevoelig gebleven zijn? Van deze korte spanne tijds, toen hij zich staatkundig één voelde met zijn volk, dagteekent vermoedelijk de uitspraak:

„Meent niet dat ik gekomen ben om vrede te brengen op de aarde; ik ben niet gekomen om vrede te brengen, maar het zwaard." (Mattheüs X, 34)

Allengs verhief Jezus zich tot een gansch andere zienswijze. Niet door het zwaard en het geweld, maar door vreedzamen, geestelijken arbeid, door zelfverloochening en inwendige loutering zullen Judea en Rome van den booze verlost worden. Wereldsche macht schiet te kort en moet ook te kort schieten: zij berust op het beginsel van het booze. Deze wereldbeschouwing heeft de geheele Katholieke godgeleerdheid tot diep in de Middeleeuwen beheerscht.

De plannen van den opstand schenen hem nu toe een verzoeking van Satan te zijn. Veertig dagen en veertig nachten worstelde hij daarmede in de woestijn .... En als wij de Romeinen overwinnen en ons van hun macht en heerlijkheid meester maken .... wat zal ons dat baten? Zou de menschheid er bij winnen, indien zij een regeering van Farizeërs daarvoor in de plaats ontvangt, — een wereld van wetten en regels door menschen en priesters gemaakt? Neen. Er staat geschreven: gij zult God aanbidden en hem alleen dienen. En wat God wil, hebben de Profeten ons geleerd, sociale rechtvaardigheid, hulp aan de armen, verachting en veroordeeling van den rijkdom, opheffing van alle gezag dat op geweld steunt, liefde tot alle menschen, een menschheid in wier zieleleven het Godsrijk werkelijkheid is geworden.

Dat is het geheim van het Godsrijk.

Toen wendden alle patriotten, alle aanhangers van de omwenteling zich van hem af. Maar het eenvoudige volk verdrong zich om hem. Het aantal van zijn volgelingen nam steeds toe. Toen de menigte rondom hem verzameld was, beklom hij den berg en sprak:

„Zalig zijn de armen van geest, zalig zijn de zachtmoedigen, zalig de vredestichters, zalig die vervolgd worden om der gerechtigheid wil. Zalig zij die den booze niet wederstaan. Zalig die van geen rechter weten en geen strafwetten kennen, maar hun vijanden liefhebben en bidden voor die hen vervolgen. Want alle menschen hebben één Vader die in de Hemelen is. Hem is de majesteit en de macht en de heerlijkheid."

En tot zijn volkgenooten die reeds zoo menige beproeving doorstaan hadden, zeide hij: Oorlog van de staatsmacht, opstand en omwenteling, moord en doodslag, hervorming van de wetten en heerschappij over landen en volken, — dit alles zal u geen schrede nader brengen tot de verwezelijking van het ideaal der oude Profeten.

Het koninkrijk Gods komt niet met de heerschappij van de Joden over alle volken. Het komt niet met de waarneming van den tempeldienst en de ceremoniën van de synagoge, met reiniging door de priesters en wetten van de wetgeleerden. Dit alles gaat voorbij. Maar dit is het koninkrijk Gods: vernieuwing van het gansche leven op den grondslag van een onbegrensde menschenliefde, — ontferming met alle zwakken en verdoolden, — een oneindig medelijden met den naaste, — vereffening van alle stoffelijke verschillen, gemeenschappelijke arbeid van allen voor allen. Alleen dit kan standhouden en de menschen genezen van den booze.

Jezus vertegenwoordigt het merg van den beschavingsarbeid der Profeten. In dien zin was zijn werk anti-nationaal en — naar de overtuiging van de Joodsche overheid — ook anti-godsdienstig. De propaganda die hij maakte, droeg een anarchistisch-communistisch karakter. Zij vertoont een zekere mate van bloedverwantschap met de latere Stoicynsche zedeleer, evenwel vergeestelijkt en verrijkt en verdiept door de uitwerking van de godsdienstige beschaving der Joden, zooals deze zich tijdens en na de ballingschap ontwikkeld had.

Nooit heeft een Helleen het bewustzijn van zonde en heiligheid, van de vreeze en van de liefde Gods zoo innig doorvoeld als de Jood in de dagen van Jezus. Dit gevoel heeft den Joden de kracht verleend gedurende vele jaren een heldhaftigen strijd te strijden en blijmoedig de offers te brengen die van hen verlangd werden. Maar Jezus ging verder dan de grenzen van het Jodendom. Hij rukte den nationalen scheidsmuur omver en verbrijzelde het bouwwerk van de overlevering dat van zooveel leed en hartbeklemming getuige was geweest. Hij was een revolutionair, zonder twijfel van een vreedzame soort, maar dit deed niets te kort aan de kracht die in hem huisde. Toch zouden de Joden hem

wellicht alles vergeven hebben, indien hij zijn populariteit aan een volksopstand tegen Rome dienstbaar had willen maken. Zij vroegen de kwijtschelding van straf voor Barabas die tot het kruis veroordeeld was wegens deelneming aan een oproer tegen de Romeinsche heerschappij. (Marcus, XV, 7) Jezus en de zijnen waren bereids zoozeer van het Joodsche leven vervreemd, dat de Evangelist Marcus de vaderlandslievende daad van Barabas als „moord" bestempelt. Van godsdienstig, staatkundig en maatschappelijk standpunt gezien, stond Jezus buiten de Joodsche en de Romeinsche beschaving en was het vonnis onvermijdelijk dat over hem geveld werd.

3. Het Communisme in de Eerste Gemeenten.

Onder de volgelingen in de onmiddellijke omgeving van Jezus bevond zich geen enkele die door zijn persoonlijkheid of zijn ontwikkeling boven de anderen uitstak en in staat geweest zou zijn het werk van den onsterfelijken meester in diens geest voort te zetten. De tijd waarin de kenteekenende arbeid van Jezus viel, was ook te kort geweest voor de vorming van groote opvolgers. Aan deze omstandigheden is het te danken dat Paulus later de gelegenheid vond zich als organisator van het Christendom op te werpen.

Er lag een groote afstand tusschen Paulus en het voelen en denken van het Joodsche proletariaat. Hij was Farizeër en schrifgeleerde en had vele jaren achtereen de gewetensvragen van zijn godgeleerdheid en de onuitvoerbaarheid van de zich ophoopende geboden en voorschriften als een ondragelijke foltering ervaren. Het 7de Hoofdstuk van zijn Brief aan de Romeinen bevat een ontroerende onthulling van zijn zielestrijd over het wezen en werken van de Joodsche wet. Mogelijk heeft hij daarbij ook den invloed ondergaan van de Stoicynsche opvatting die in de wetten een verschijnsel zag van de afvalligheid der menschen van hun oorspronkelijken toestand. In zoover een schriftgeleerde met behulp van verstand en geweten in de leer van Jezus kon doordringen, is dit Paulus gelukt. Zijn diepste wezen en zijn gansche opleiding maakten het evenwel onver-

mijdelijk dat hij daaraan een leerstellig karakter bijzette. Zijn sterke persoonlijkheid die zich door heiligheid, overvloeiende menschenliefde en onbegrensden geloofsijver onderscheidde, drong de proletarische en anarchistisch-communistische elementen op den achtergrond. Met alle macht verzetten deze elementen zich tegen hem, maar de kracht van zijn wil, maar zijn onzelfzuchtige, offervaardige bekeeringsijver verschaften hem ten slotte de overwinning. Het nieuwe geloof was sterker dan de communistische werkdadigheid. De alles beheerschende beteekenis die Paulus aan het hiernamaals hechtte, zijn volkomen afkeer van de belangen van het aardsche bestaan, maakten het hem gemakkelijk de instellingen dezer wereld dermate gering te schatten, dat een verzet daartegen de moeite van het verzet niet waard scheen. Het een en het al was immers het zieleheil dat door het geloof in Jezus bezegeld werd. Zoo lang slechts de mogelijkheid bestond uit dit geloof te leven, was het volslagen onbelangrijk wie met het wereldlijk gezag bekleed was en hoe dat gezag uitgeoefend werd.

In de eerste jaren na den marteldood van Jezus leefden de eerste gemeenten die bijna uitsluitend uit Joodsche proletariërs bestonden, hetzij communistisch, hetzij in den geest van het communistisch ideaal. Zij waren trotsch op hunne armoede. Zij waren de „Ebioniten", de behoeftigen en misdeelden, de dragers van de sociale rechtvaardigheid.

„Gij kunt God niet dienen en den mammon", — had Jezus op zijn eenvoudigen en beslisten spreektrant tot zijn jongeren gezegd. En daar zij God wilden dienen, keerden zij den Mammon den rug toe. De oorspronkelijke gemeenten leefden op den voet van het communisme, of stelden althans alles in het werk, ten einde daaraan zoo dicht mogelijk nabij te komen.

„En allen die geloofden waren bijeen, en hadden alle dingen gemeen; en zij verkochten hunne goederen en have, en verdeelden dezelve aan allen, naardat elk van noode had."

(Handelingen II, 44, 45.)

„En der menigte van degenen die geloofden was één hart en één ziel, en niemand zeide dat iets van hetgeen hij had zijn eigendom was, maar alle dingen waren hun gemeen." (4 IV, 32).

Rijkdom werd als een schande beschouwd en over de armoede lag als een waas van heiligheid. Allen droegen de overtuiging met zich om dat de zonde onafscheidelijk verbonden was aan de jacht naar bezit en rijkdom, terwijl de armoede de verzaking van de genoegens dezer wereld in zich sloot.

De toename in getalsterkte van de Christenen, de uitbreiding van de gemeenten, het overwicht van de propaganda van Paulus en van zijne opvatting van het Christendom, — dit alles verzwakte de communistische elementen. In de plaats daarvan trad een ruime liefdadigheid die zich in het reiken van aalmoezen en de verzorging van de arme broeders en zusters uitte.

Niettemin traden op den duur klasse-tegenstellingen in het Christendom op den voorgrond. Ook onder de Christenen vond men rijken en armen, werkgevers en werknemers en het broederlijk gevoel van weleer verdween.

In de theorie werd die tegenstelling zichtbaar in den strijd tusschen „geloof" en „werken". Deze tweespalt weerspiegelt zich in den Brief van Jacobus, waar de schrijver de leer van Jezus en die van Paulus tegenover elkander stelt.

„Wat nuttigheid is het, mijne broeders, indien iemand zegt dat hij het geloof heeft, en heeft de werken niet? Kan dat geloof hem zalig maken?" (Jacobus, II, 14).

De Brief van Jacobus schildert den hoogmoed van de rijken op hun geloof, de aanspraak die zij maken op een bijzondere onderscheiding in de bijeenkomsten, hun huichelarij tegenover hun arme geloofsgenooten.

„Alzoo ook het geloof, indien het de werken niet heeft, is bij zichzelf dood." (Jacobus 11, 17).

Hij bindt den rijken op het hart dat God de armen heeft uitverkoren. Maar de rijken sleepen hen voor het gerecht.

„Welaan nu, gij rijken, weent en huilt over uwe ellenden die over u komen. Uw rijkdom is verrot, en uwe kleederen zijn van de motten gegeten geworden. Uw goud en zilver is verroest, en hun roest zal u zijn tot een getuigenis, en zal uw vleesch als een vuur verteren. Gij hebt schatten vergaderd in de laatste dagen. Zie, het loon der werklieden die uwe landen gemaaid hebben, hetwelk van u verkort is, roept en het geschrei dergenen die

geoogst hebben, is gekomen tot in de ooren des Heeren Zebaoth".

(Jacobus, V, 1—4).

Intusschen zal men goed doen de beteekenis van deze klachten niet te overschatten. In de eerste drie eeuwen na Christus was de communistische geest in de gemeenten in volle kracht. Wanneer de Christenen bereid bleken tot een lijdelijke gehoorzaamheid aan de wetten en instellingen van het Romeinsche rijk, mogen zij toch geenszins geacht worden daarmede te hebben ingestemd. De Grieksche en Latijnsche Kerkvaders hielden zich, althans in theorie, aan de communistische leer die tegen het staatsbeginsel gekant was en veroordeelden het persoonlijk bezit, de machtpretentie van den staat, den krijgsdienst en de vaderlandsliefde.

4. De Kerkvaders en het Communisme.

Barnabas van Cyprië, wellicht dezelfde die in de Handelingen der Apostelen vermeld wordt, schrijft in zijne „Brieven": (Brief 19)

„Gij zult alles met uwen naaste gemeen hebben en niets uw eigendom noemen, want indien gij gezamenlijk deel hebt aan de dingen die eeuwig zijn, hoeveel te meer moet gij dan gemeenschappelijk deel hebben in de dingen die vergankelijk zijn!"

Justinus de Martelaar (geboren omstreeks het jaar 100) zegt van zijn geloofsgenooten:

„Wij die ons voorheen beijverd hebben have en goed te verwerven, brengen thans alles wat wij bezitten, in de gemeenschap en deelen dit met een ieder die gebrek heeft."

Zijn tijdgenoot Clementias van Alexandrië, getuigt:

„Alle dingen zijn gemeenschappelijk. Hun bestemming is niet door de rijken in bezit te worden genomen. De spreekwijze: ik bezit alles in overvloed en waarom zou ik er dan niet van genieten? — betaamt noch den mensch noch de samenleving. God schonk ons de vrijheid te genieten, maar slechts zoover dit noodig is en hij verbond daaraan de voorwaarde dat het genot gemeenschappelijk zou zijn." (Paedagogus II, 13)

Tertullianus (begin van de 3de eeuw) beproefde de Romeinen te overtuigen:

„Wij, Christenen, zijn broeders ten opzichte van het familiebezit dat bij ulieden alle broederlijk gevoel verstikt. Wij zijn in hart en ziel eenstemmig en ook ons gemeenschappelijk bezit kent geen onzekerheid. Wij deelen alle dingen gemeenschappelijk, alle — behalve onze vrouwen, — daar houdt onze gemeenschappelijkheid op. Daarentegen is dit bij ulieden juist het eenige terrein waar de gemeenschappelijkheid wordt toegepast."

(Apologie 8 I, 39)

In al zijn geschriften maakt Tertullianus beslist tegen den rijkdom front. Voor hem is God een verachter van den rijkdom en een beschermer van de armen. Het Koninkrijk Gods is uitsluitend voor de armen en niet voor de rijken toegankelijk.

Wanneer eenig bezit onvermijdelijk is, mag dit nooit meer bedragen dan voor het levensonderhoud volstrekt noodig is. Hieronymus eischt:

„Dat wie meer bezit dan hij behoeft, het weggeve en zich daarvoor als schuldenaar beschouwe."

Johannes Chrysostomos, patriarch van Constantinopel, (einde van de 4de eeuw) is van meening:

„Het is onmogelijk rijk te worden zonder onrecht te begaan. En vraagt men hoe het dan gesteld is met iemand die zijn vaderlijk erfdeel aanvaardt, zoo antwoord ik dat hij aldus de eigenaar wordt van hetgeen onrechtmatig verworven is."

(Leerredenen I, Thimotheus, 12)

Chrysostomos was overtuigd van de mogelijkheid het communisme te allen tijde in te voeren, mits de menschen het slechts eerlijk wilden. Indien het communisme onmogelijk was, — zoo oordeelde hij, — dan hadden de eerste Christengemeenten het niet kunnen toepassen en wat den voorvaderen mogelijk is geweest, kan ook voor het nageslacht niet onbereikbaar zijn.

Het verdient vermelding dat de Kerkvaders de leer van het natuurrecht verdedigd hebben. Van Ambrosius (4de eeuw) is het woord afkomstig:

„De natuur heeft het communistische recht geschapen, — de gewelddadige inbezitneming schiep het recht van het persoonlijk eigendom."

Cyrillus van Alexandrië (eerste helft van de 5de eeuw) spreekt zich nog duidelijker uit:

„De natuur en God kennen geen verschillen, — de menschelijke hebzucht heeft ze uitgevonden."

En in dienzelfden geest spreekt Augustinus (354—430):

„Niet krachtens een recht van goddelijken oorsprong, maar uitsluitend naar het recht van den imperator, kan iemand zeggen: dit is mijn huis, dat is mijn knecht."

Hieruit volgt dat het privaatbezit uitsluitend door den sterken arm van den staat in stand gehouden wordt.

5. De Communistische Sekte van de Carpocraten.

Het krachtigst en langdurigst handhaafden de oud-christelijke opvattingen en overleveringen zich in de oorspronkelijke gemeenten van Egypte en Noord-Afrika. Alexandrië was destijds het middelpunt van de Christelijke geleerdheid. Uit Alexandrië en Carthago zijn de groote Kerkvaders Clementius, Origines en Tertullianus voortgekomen. In die landen moet ook het Gnosticisme ontstaan zijn, een wijdverbreide Christelijke geestesrichting die den nieuwen godsdienst als een wijsgeerige wetenschap beschouwde (Gnosis is het Grieksche woord voor erkenning en kennis). Zij heeft zich van de hoofdbeginselen van het Christelijk geloof afgescheiden. Haar zedeleer droeg een ascetisch karakter en zij verachtte bezit en rijkdom.

In Alexandrië werd door de gnostieken, Carpocrates en zijn voortreffelijk geleerden zoon Epiphanes (eerste helft van de 2de eeuw) een Christelijke sekte gesticht. De aanhangers daarvan ontvingen den naam van Carpocraten. De grondleer was volstrekt communistisch, overigens in hooge mate onrechtzinnig. Naar Clementius van Alexandrië ons mededeelt, wordt het communisme op de navolgende wijze door de Carpocraten verdedigd.

Het wezen van Gods rechtvaardigheid wordt in gemeenschappelijkheid en gelijkheid gevonden. In het heelal is alles gemeenschappelijk. De hemel strekt zich naar alle richtingen volkomen gelijkmatig uit en omvat de geheele aarde. Het licht wordt over

allen gelijkelijk uitgegoten. De natuur verdeelt hare gaven onder alle wezens die zij herbergt. De dieren leven zonder wet of gebod en paren zonder eenig voorschrift. God heeft alles aan allen geschonken. Eerst na den afval van de engelen van lager orde is de splitsing en differentieering begonnen. In de plaats van het gemeenschappelijk bezit is het persoonlijk eigendom gekomen en tegelijkertijd de wetgeving wier bestemming het was dit eigendom te beschermen: er werden wetten uitgevaardigd tegen den diefstal. Ook het geslachtsleven is eenmaal gemeenschappelijk van aard geweest, — het verbod van de echtbreuk is van veel later dagteekening. Dat heeft Paulus bedoeld met zijn: „Door de wet ken ik de zonde". Deze woorden werden door de Carpocraten aldus opgevat, dat de wetten ontstaan zijn uit de beperkingen op het gemeenschappelijk bezit en daarom elke daad als zonde brandmerken die zich aan het persoonlijk eigendom vergrijpt. Jezus was gekomen om de ramp te herstellen die door den afval der engelen veroorzaakt was. Hij had het oorspronkelijk geluk van de gemeenschappelijkheid teruggebracht dat een geschenk van God was aan het heelal, — een geluk dat de ziel met God vereenigt en alle wetten overbodig maakt.

De Carpocraten pasten de gemeenschappelijkheid ten volle toe, — ook op het terrein van het huwelijk. Ook in Rome heeft deze sekte aanhang gevonden.

6. Het Duizendjarige Communistische Godsrijk.

Gedurende de eerste drie eeuwen was onder de Christenen het geloof bijna algemeen verspreid, dat Jezus wldra wederkeeren en op de aarde een godsrijk stichten zou waarover hij als koning regeeren zou. De voorstellingen die men zich van dat godsrijk vormde, droegen een beslist aardsch karakter. Men dacht het zich als den wederkeer van de gouden communistische eeuw, waarin de meest volstrekte gelijkheid zou heerschen en waarin de natuur, bevrijd van den vloek van den zondeval of van de hardvochtige dwingelandij van Jupiter, wederom zonder moeite en in ongekenden overvloed hare gaven zou voortbrengen. Voor

wie onze beschouwingen tot dusver met eenige aandacht gevolgd heeft, zijn de bronnen van dit geloof gemakkelijk te vinden: Joodsche profetiën, Hesiodus, Virgilius.

De oude Profeten hadden voorspeld dat de Joden, onder de leiding van Jahwe, eenmaal tot de wereldheerschappij geroepen zouden worden, nadat zij door lijden en verdrukking en boete gelouterd waren. Die wereldheerschappij zou de sociale rechtvaardigheid brengen, den eeuwigen vrede in geschiedenis en natuur, en tenslotte aller geluk verzekeren.

In de Openbaring van Johannes (XX, 1—6) die na de Christenvervolging van Nero geschreven werd, wordt van dit geloof melding gemaakt. Wij lezen daar dat God den Duivel (de wereldlijke macht) voor een tijdsperk van duizend jaar zal boeien en in den afgrond slingeren, waarna de martelaren uit de dooden zullen opstaan en met Christus over dit duizendjarig rijk regeeren. Aan deze bijzonderheid heeft dit godsrijk den naam van duizendjarig rijk te danken, of wel van Millenium. Het geloof daaraan draagt den naam van Chiliasme, — chilioi is het Grieksche woord voor duizend. De Helleensche en Romeinsche Christenen verbonden dit chiliasme met den terugkeer van de gouden eeuw, zooals die door Hesiodus en Virgilius was afgeschilderd. Het kan ons derhalve niet bevreemden dat de geloovigen zich het godsrijk voorstelden als een tijd van ongestoorde stoffelijke en geestelijke genietingen, als een volkomen communistischen staat, waarin de Christenen, evenals de eerste menschen, gereinigd van alle zonden, voor al hun lijden en folteringen schadeloos zouden worden gesteld. De groote massa klampte zich hardnekkig aan dit geloof vast en verzuimde niet dit toekomstig duizendjarig rijk in haar verbeelding met alle voortreffelijkheden op te sieren. Zelfs de bekende Kerkvaders, Ireneüs, — (Bisschop van Lyon tegen het einde van de 2de eeuw) en Lactantius (tegen het begin van de 4de eeuw) hebben de fantastische tafereelen van het godsrijk voor geloofswaarheden gehouden. In het bijzonder verwijlde men met welgevallen bij het moeitelooze voortbrengingsvermogen van de aarde.

Gaandeweg verzwakte het chiliastische geloof. Tegelijkertijd legden de godgeleerden er zich op toe den communistischen

geest van de Evangeliën en van de Handelingen der Apostelen door geforceerde verklaringen te verdonkeremanen. In den loop van de 4e eeuw werd het Christendom een staatsondersteunende macht. Het communisme zocht een wijkplaats in de kloosters en bij de ketters. Bij elke opstandige beweging in Middeleeuwen en Nieuwe Geschiedenis verschenen de communistische en chiliastische elementen wederom aan de oppervlakte, — in het bijzonder bij de Wederdoopers en tijdens de Engelsche Omwenteling.

Het Christendom was de eenige organisatie in het rijk die een toekomst had. Reeds in de 3e eeuw gaven de Romeinsche keizers zich zeer stellig rekenschap van zijne macht, al was hun de overgang van een sociaal-revolutionaire beweging tot een staatsbehoudend lichaam onbekend. Nog eenmaal namen zij de proef met christenvervolgingen op groote schaal. Maar weldra lieten zij deze taktiek varen die niet meer paste bij den tijd. In het jaar 313 werd het Christendom met alle andere godsdiensten gelijk gesteld. Tegen het einde van de 4de eeuw werd het tot staatsgodsdienst verklaard. Het had zijn overwinning te danken aan de omstandigheid dat het zich aan de economische en staatkundige instellingen van het rijk had aangepast. Het streefde niet langer naar communistische idealen, maar kibbelde over leerstukken en bovenzinnelijke geloofsartikelen. De massa deed er het zwijgen toe en de theologen waren aan het woord.

7. Ondergang van de Oude Wereld.

De achteruitgang in beschaving van het Romeinsche rijk voltrok zich onverbiddelijk. De aan het leenstelsel herinnerende regeling van het grondbezit, de onverbrekelijke band die gelegd werd tusschen den kleinen pachter en het stuk gronds dat hij bewerkte, — in de steden de reglementeering van de ambachten tot gilden, — men kan deze factoren deels als de oorzaak, deels als het gevolg beschouwen van den economischen stilstand en achteruitgang. De onvrije toestand van de landbouwende bevolking was er natuurlijk niet op aangelegd de proletariërs van de steden naar het platte land te lokken. Integendeel: nu de afhankelijkheid van

het landvolk steeds scherper vormen aannam, openbaarde zich een vlucht van het land naar de steden waar evenwel betrekkelijk weinig werkgelegenheid gevonden werd.

De beperking van de productie en de afname van de bestaansmogelijkheden, vonden hun weerklank in een vermindering van het bevolkingscijfer en — hand aan hand daarmede — van de volkskracht. En dit verschijnsel viel samen met een steeds sterker druk dien de Germaansche stammen, Gothen, Alemanen, Vandalen, Bourgondiërs en Franken op de grenzen van het rijk begonnen uit te oefenen. Het rijk had soldaten noodig, maar het grondbezit had behoefte aan arbeiders en behaalde de overwinning en behield de arbeiders, die tweeledige vraag kon niet bevredigd worden bij deze afneming van beschikbare werkkracht. Het groot-grondbezit behaalde de overwinning en behield de arbeiders. De verdediging van het rijk verzwakte met den dag en aldus is het den Germanen, Hunnen, Avaren en anderen optrekkenden volksstammen ten slotte gelukt in Rome binnen te dringen.

Bij de wisseling van de 3de en 4de eeuw beproefde de soldatenkeizer Diocletianus, met behulp van zijn dictatorsmacht, op breede schaal een reorganisatie tot stand te brengen. Hij veranderde het Romeinsche rijk in een caesaristisch-militaire alleenheerschappij, bond de bevolking, naar kastenstelsel, aan haar beroep, reglementeerde alles tot in kleinigheden, —maar de economische ziekte had reeds te ver om zich gegrepen en bleek ongeneeslijk. Dat was in den tijd van de overwinning van de Christelijke kerk, den tijd van den doodsstrijd van het Romeinsche wereldrijk. Tegen het einde van de 4de eeuw viel het in twee deelen uiteen: het Westersch-Romeinsche en het Oostersch-Romeinsche rijk. Het eerste werd door de Germanen afgemaakt, het tweede leidde als Byzantijnsch keizerrijk een kwijnend bestaan.

8. De Oorzaak van den Ondergang van de Oude Wereld.

In het voorafgaande hoofdstuk stonden wij bij de laatste fazen van het Romeinsche rijk of — wil men — van de Oudheid stil.

Wij spraken van de ongeneeslijke ziekte die dit rijk had aangegrepen. Intusschen hebben wij nog niet de oorzaak genoemd die aan het bestaan van een zoo machtig organisme een einde gemaakt heeft. Wel kan een vijandelijke overmacht veel vernielen, maar in dit geval stonden de Germaansche stammen en de Hunnen, zoomin wat menschenaantal als wat organisatie betreft, boven het Romeinsche wereldrijk. Het welslagen van de aanvallen van deze stammen laat zich alleen verklaren uit de omstandigheid dat Rome bereids ziek was en de middelen niet tot zijn beschikking had die het herstel van zijn gezondheid teweeg konden brengen. De vraag blijft dus onbeantwoord: wat is de eigenlijke oorzaak geweest die den ondergang van Rome en daarmede van de Oudheid bewerkt heeft?

Die oorzaak is geen andere dan de onmacht van Rome zijn productiekrachten te ontwikkelen, de productie zelve te doen toenemen en de stoffelijke behoeften van een zoo uitgebreid rijk te bevredigen. Indien Rome een rijk gebleven was dat, zich toeleggende op den landbouw, op een talrijken, onafhankelijken boerenstand gesteund had, — of indien het — naast het stelsel van de groote landgoederen — een uit vakkundig oogpunt welontwikkeld bedrijfsleven ontplooid had, — het zou in staat geweest zijn de bevolking van de noodige levensmiddelen te voorzien. En het gevolg daarvan zou een gestadig toenemende bevolking geweest zijn die een voldoend aantal troepen en oorlogsmateriaal voor de bescherming van de rijksgrenzen had kunnen leveren.

Daarentegen is Rome eenerzijds bij de verouderde productievormen blijven stilstaan, terwijl anderzijds het stelsel van de groote landgoederen den vrijen boerenstand vernietigd heeft. Dit nu, heeft een vermindering van de bestaansmogelijkheden, een voortdurende slinking van het bevolkingscijfer en van de volkskracht tot onvermijdelijk gevolg had. De alleenheerschappij van Diocletianus, de reglementen van staats- en politiewege hebben dit euvel niet kunnen verhelpen, — integendeel werd het daardoor nog verergerd, inzoover het fundament daardoor nog meer beperkt werd.

Rest de vraag: waarom Rome bij zijn verouderde productie-

vormen is blijven stilstaan? De stoffelijke achterlijkheid was klaarblijkelijk te wijten aan het onvrije karakter van den arbeid dat men als de basis van Rome beschouwen kan. Slavernij en lijfeigenschap drukten op den voortbrengenden arbeid het stempel van minderwaardigheid en schande. De schranderste koppen en de meestbegaafde kunstenaars hielden zich op een afstand van allen productieven arbeid die, in hunne schatting, beneden de waardigheid van een vrijen man was. In dezen stand van zaken was een vooruitgang van het vakwerk ondenkbaar. Wanneer de behoefte aan bestaansmiddelen zich liet gevoelen, werd niet naar een nieuwe arbeidsmethode gezocht, of naar een verbetering van de bestaande werktuigen, maar vond men een voorloopigen uitweg in dwang, oorlog, verovering en roof. Toen Rome evenwel de oude wereld veroverd en uitgeplunderd en de buitgemaakte schatten verbrast had, was het stoffelijk fundament van het rijk zóó smal geworden dat het geheel daarop niet langer steunen kon. En de kracht die toen door de ongeschoolde, opschuivende barbaarsche volksstammen ontwikkeld werd, bleek toereikend het laatste groote Imperium van de Oude Wereld te vermorzelen.

Op de puinhoopen van Rome werden door de Germanen nieuwe staten opgebouwd.

TWEEDE DEEL

DE MIDDELEEUWEN

I. HET MAATSCHAPPELIJK DENKEN VAN DE MIDDELEEUWEN.

1. Aard en Bronnen van het Communisme in de Middeleeuwen.

HET Communisme van de Oudheid, zooals wij dat in de Helleensche bespiegelingen en proefnemingen leeren kennen, was in hoofdzaak op doeleinden gericht die met den staat en het stoffelijk leven in onmiddellijk verband stonden. Het streven van Plato beoogde de stichting van een krachtigen Atheenschen of — indien mogelijk — Helleenschen staat. De Spartanen hadden in hun bloeitijd een maatschappelijk doel voor oogen: een gemeenschap van gebieders in het leven te roepen. De Grieksche droomers van Luilekkerland verlangden naar een leven zonder moeite en zorg. De geestesrichting van Virgilius strekte zich uit naar een vreedzaam onbekommerd bestaan, naar den terugkeer van de eeuw van Saturnus. Van Seneca kan hetzelfde gezegd worden.

In zoover men daarbij alleen aan het doel denkt, bestaat er een groote overeenkomst tusschen het oude en het hedendaagsche communisme. In het groot genomen, houdt het een zoowel als het ander zich bij voorkeur met de aardsche dingen bezig. Dit verklaart dat het den modernen mensch niet moeilijk valt in de Oudheid wegwijs te worden, in tegenstelling met de gevoels- en gedachtenwereld van de Middeleeuwen. Zoowel het antieke als het moderne geestelijk leven is in zijn diepste wezen Europeesch, redelijk, logisch, wetenschappelijk-kritisch. Daarentegen heeft het geestelijk leven van de Middeleeuwen een sterk Oosterschen, gevoelsvollen, onlogischen, mystieken bijsmaak. Ten einde een mogelijk misverstand te voorkomen zij hier vermeld dat wij

hier de aanduiding van Oostersch en Westersch niet in haar geografische beteekenis bezigen, maar daarmede uitsluitend een geestelijke onderscheiding op het oog hebben en ons voor deze tegenstelling tusschen godsdienstig en wetenschappelijk denken geen nauwkeuriger termen ten dienste staan.

Het godsdienstig denken van den Oosterling bekommert zich niet of nauwelijks om logische tegenstrijdigheden en geschiedkundige onjuistheden op het terrein van de tijdrekening. Het is er allerminst op uit de historische stof aan een verstandelijk onderzoek te onderwerpen, aan de deelen daarvan naar ruimte en tijd hun plaats aan te wijzen, het geheel als eenheid onder een algemeen begrip samen te vatten. Het ziet in die stof slechts een oppervlak waaronder wellicht goddelijke geheimenissen verborgen zijn en waar het de Heilige Schrift ontmoet, neemt het den inhoud daarvan nooit letterlijk op, maar verklaart dien allegorisch en zinnebeeldig. De Westerling zoekt deugdelijkheid, de Oosterling heiligheid. De een beijvert zich om een stoffelijk resultaat, de ander zoekt naar eeuwige waarden en dit verklaart dan ook dat deze op staatkundig en economisch gebied een gemakkelijke prooi van gene is.

Het communisme van de Middeleeuwen is een maatschappelijk-zedelijk verzet tegen den uitgroei van alle persoonlijk ondernemen en van alle wereldlijk en kerkelijk gezag, waardoor het natuurrecht, het oorspronkelijk beginsel van het Christendom en het Germaansche gemeenschapsrecht hoe langer hoe meer verdrongen werden. In zijn geschiedenis wordt een voorname plaats ingenomen door wijsgeerig-godsdienstige denkbeelden en godsdienstig-zedelijke beweegredenen. De communistische of bezitlooze levensinrichting is hier een middel geworden tot beheersching van de zelfzucht, tot heerschappij over de macht van het booze en tot verwerkelijking van de sociale rechtvaardigheid.

De vele offers eischende strijd voor het communisme en de sociale rechtvaardigheid wordt onderhouden door krachten van het godsdienstig leven, door de vertoogen nopens onderwerpen van godgeleerdheid en door ervaringen van het gemoed. Evenwijdig en in verstandhouding daarmede zien wij een

onafgebroken poging tot erkenning van de armoede als fundament van het vrome leven. Het aardsche omhulsel van velen dezer strijders is op den brandstapel in rook en vlammen opgegaan. Om den wille van de bezitloosheid en de armoede offeren zij zichzelven op en sterven den marteldood. Valt het den hedendaagschen Europeër gemakkelijk dit te begrijpen? Is hij in staat zich in dit geestelijk leven in te leven? Wie durft dit te verklaren! Toch schijnt het een en ander er op te wijzen dat wij allen onder den indruk van den wereldoorlog en van de maatschappelijke omwenteling den wensch koesteren ook de godsdienstig-wijsgeerige wereld van de communistische monniken en ketters te leeren kennen.

De geschiedenis van het communisme der Middeleeuwen leidt ons in een godsdienstig-zedelijke wereld binnen. Het stoffelijke verwijlt veelal op den achtergrond, het aardsche doet zich als een korte, broksgewijze gelijkenis voor, het geestelijke als een eeuwige werkelijkheid.

Het Christendom dat — in wereldschen zin gesproken — uit een verbinding van de Joodsche geloofsleer met de Alexandrijnsche wijsbegeerte ontstaan was, werd in den loop van zijn ontwikkeling de erfgenaam en omvormer van den geestesschat der Oudheid. De onderscheiden denkbeelden der Oudheid omtrent maatschappij, staat, zedeleer, recht en samenleving die niet al te volstrekt tegen het Christendom indruischten of al te ver daarbuiten stonden, werden door datzelfde Christendom opgenomen en omgevormd. Het ontwikkelde zich tot een wereldbeschouwing, waarvan het godsdienstig element de heerschende denktaal geleverd en een machtigen invloed geoefend heeft op de opvatting van het maatschappelijk leven.

Het communisme van de Middeleeuwen laat zich naar zijn theorie terugbrengen tot de overleveringen van het oudste Christendom, voorts tot de chiliastische verwachtingen, de zedeleer van de Kerkvaders (Patristiek) de eigenaardige leer van gnosis en mystiek, en ten slotte tot Plato en het natuurrecht. Deze factoren hebben zich niet afzonderlijk doen gelden noch een voor elk aanwijsbaren invloed uitgeoefend, maar waren vaak onderling verstrengeld, hetgeen allicht bevorderlijk was aan de werking die

van hen uitging. Gedurende het gansche tijdperk van de Middeleeuwen en vooral in tijden van maatschappelijke en godsdienstige crisis zijn zij sterke machten gebleken die het communisme en de daarmede samenhangende begrippen van maatschappelijke hervorming in hooge mate bevorderd hebben.

Intusschen werden dezen steeds meer uit het middelpunt van het kerkelijk leven naar den omtrek en straks zelfs daarbuiten gedrongen, daar het Christendom, dat zich tijdens de regeering van keizer Constatijn (in het eerste kwartaal van de 4de eeuw) met de Romeinsche staatsmacht en de bezittende elementen verbonden had, steeds meer een officieel, leerstellig-godsdienstig, staatsdoelmatig-anticommunistisch karakter aannam.

Het sociale denken en de sociale practijk gingen elk huns weegs. Onafhankelijk van de communistische theoriën die ook voortaan in de Katholieke letterkunde hun woordvoerders blijven behouden, treedt met de ontwikkeling van het Middeleeuwsche leven steeds duidelijker de strekking op den voorgrond het persoonlijk eigendom te rechtvaardigen en daarin den eenigen aannemelijken grondslag van de menschelijke samenleving te zien. Deze gedachtenwisseling die van ernstig nadenken over gemeenschappelijk en persoonlijk bezit getuigenis aflegt, ging vaak van verzet en reactie vergezeld, maar leidde onafwijsbaar naar het gestelde doel. De Christelijke elementen die aan deze frontverandering geen deel wenschten te nemen en, hetzij uit trouw aan de overlevering, hetzij uit zedelijke motieven, hetzij wegens maatschappelijke levensbelangen het communisme aanhingen, zochten hun heil òf in het klooster, òf in de ketterij. De monniken vervulden min of meer de rol van de hedendaagsche utopisten die zich van het maatschappelijk leven los maken en in afgelegen streken communistische koloniën stichten, omdat zij tegen de heerschende machten den strijd niet kunnen aanbinden, of wel omdat zij in het algemeen allen strijd vermijden. Daarentegen zouden de ketters gevoegelijk met de socialistische opstandigen van dezen tijd vergeleken kunnen worden. Intusschen staat het boven allen twijfel vast dat — van een sociaal-wetenschappelijk standpunt gezien — de monniken en de ketters zich dichter bij den

geest van het oorspronkelijk Christendom en van de Patristiek bevonden dan de machthebbenden van de kerk.

2. De Geest van het Oudste Christendom en van de Patristiek.

De drie, vier eeuwen van de jeugd van het Christendom en de arbeid van de Grieksche en Latijnsche Kerkvaders hebben aan de Middeleeuwen een maatschappelijke overlevering vermaakt die zich beslist verzette tegen de heerschappij van den Mammon en tegen de snelle toeneming van persoonlijke, wereldsche en tot den werkkring van den staat behoorende belangen, maar daarentegen de communistische levenswijze begunstigde die van het eigendom niet weten wilde en aan alle zingenot was afgestorven. In het bijzonder waren het de verhalen van de Apostelen omtrent de Jeruzalemsche moedergemeente die in de edel aangelegde gemoederen van den nieuwen godsdienst het heimwee naar een leven der gemeenschap wakker hielden.

Voortreffelijk uit een zielkundig oogpunt en getuigenis afleggend van een diep zich-inleven in de Joodsch-Christelijke gevoelswereld is al wat Ernest Renan over de Apostolische eeuw geschreven heeft:

„Allen leefden gemeenschappelijk. Eén hart en één ziel. Geen hunner bezat eenig persoonlijk eigendom. Wie zich als jongere van Jezus aanmeldde, verkocht zijn goederen en droeg de opbrengst aan de gemeente af. Er heerschte volkomen eendracht, geen geloofsstrijd en ook geen twisten om den voorrang. De dierbare heugenis aan Jezus legde aan alle oneenigheid het zwijgen op. Een levensvolle en innige zaligheid troonde in alle harten. Geen letterkunde ter wereld heeft het woord zaligheid zoo vaak uitgesproken als het Nieuwe Testament .... De zedeleer had een streng karakter. De gezinnen kwamen bijeen voor het gebed en voor de oefeningen. De herinnering aan deze eerste twee, drie jaren was als de heugenis aan een aardsch paradijs en scheen bestemd het Christendom voortaan als een droombeeld bij te blijven, waarheen het telkens weer vergeefs beproeven zal terug te keeren.”

Evenals de gouden eeuw het ideaal van de klassieke denkers en dichters geweest was, zoo wenkte de moedergemeente van Jeruzalem de Kerkvaders en alle ernstige Christenen. Hiermede vermengden zich de chiliastische verwachtingen, de beteekenisvolste resultaten van het Helleensch-Romeinsche denken, van de leer van Plato in zoover zij op het communisme, op godsdienst en zedelijkheid en het natuurrecht betrekking hadden. Ook hebben wij hier te gewagen van de denkbeelden der Stoici en der Neo-Platonici, wier wijsbegeerte een idealistisch karakter had en voor wie de idee, het geestelijke en goddelijke als de hoogste, ja, de eenige werkelijke macht gold.

De Kerkvaders: Barnabas (in het eerste derdedeel van de tweede eeuw), — Justinus de Martelaar (ongeveer het midden van de tweede eeuw) Clementius van Alexandrië (in het laatste kwartaal van de tweede en het eerste van de derde eeuw), — zijn opvolger Cyprianus (tijdgenoot van Origenes), — Lactantius (van Trier), — Basilius van Caesarea (gestorven 793), — Gregorius van Nazianza (jongere tijdgenoot van Basilius, — Johannes Chrysostomos (bisschop van Constantinopel gestorven 407), — Ambrosius (bisschop van Milaan, gestorven 397), — Augustinus (354—430) bisschop van Hippo, Noord-Afrika), — deze allen waren de bewaarders en verkondigers van de godsdienstig-zedelijk-wijsgeerige wetenschap die wij hierboven hebben aangeduid. Allen zonder onderscheid stonden zij vijandig tegenover den Mammon en de meesten hunner aan de zijde van het communisme. En in elk geval waren zij in theorie de overtuiging toegedaan dat de communistische levenswijze de deugd bevordert en als het ideaal van den Christen moet worden beschouwd.

Barnabas die het dichtst bij het Apostolische tijdperk stond, beveelt in den Zendbrief die op zijn naam staat:

„Gij zult uwen naaste van alles deelgenoot maken en nooit van bezit spreken, want indien gij de geestelijke goederen gemeenschappelijk geniet, hoeveel te meer behoort dit dan van de vergankelijke, stoffelijke goederen te gelden.”

Justinus de Martelaar beroept zich op de volgende Evangelieplaatsen.: Mattheus V, 42, 45, — VI, 19, 20, 25, 31, — Marcus

VIII, 36, — Lucas VI, 34, IX, 25, XII, 22, 31, 34. — Hij verklaart in zijn „Apologie" (1, 14, 15.)

„Wij die te voren rijkdom en bezit boven alles beminden, offeren thans ons eigendom aan de gemeente en deelen het met de behoeftigen."

Clementius van Alexandrië die sterk onder den invloed van de Stoicijnen staat, zegt:

„Slechts de menschen die goed zijn, mogen goederen bezitten, en slechts de Christenen zijn goed, — waaruit derhalve volgt dat alleen de Christenen in staat zijn goederen te bezitten."

(Paedagoog III, 6).

En vraagt men wat het bezit beteekent:

„Niet wie bezit en het bezit beheert, maar wie daarvan mededeelt, is rijk."

Van denzelfden is het woord afkomstig:

„De geldbegeerte is de burg van de zonde."

Origines is het volkomen met hem eens. Tertullianus, de zoon van een Romeinschen hoofdman in Carthago, is een beslist tegenstander van het Romeinsche staatswezen en houdt het voor strijdig met den plicht van den Christen, in een heidenschen staat een betrekking te bekleeden.

„De goddelijke en de menschelijke ambtseed, de banier van Christus en het vaandel van Satan, de stad des lichts en de stad der duisternis laten zich niet met elkander vereenigen."

(Over den Afgodendienst XIX).

Ook was hij geen dweper met zijn vaderland en geen zoogenaamde staatsman. In het jaar 197 schrijft hij:

„Wij zijn volkomen ongevoelig voor de verlokkingen van roem en eer en voelen geen behoefte partijen te stichten. Niets is ons ook vreemder dan de staatkunde. Wij erkennen slechts één enkelen staat voor alle menschen: de wereld."

(Apologeticum, Hoofdstuk 38).

In hetzelfde geschrift dat als een verdediging van de Christenen tegen de Romeinen bedoeld is, zegt hij nog:

„Slechts die menschen zijn goed, die ook broeders zijn, wanneer daarmede een familie-bezit gemoeid is, hetgeen bij ulieden het einde van alle broederlijk gevoel pleegt te zijn. Wij, daarentegen,

die gewoon zijn ons naar geest en ziel te vereenigen, wij zijn te allen tijde bereid onze have met anderen te deelen. Wij hebben alles gemeen, uitgenomen onze vrouwen."

Cyprianus ontsteekt in geestdrift bij de schildering van de Jeruzalemsche moedergemeente en zegt:

„Al wat van God komt, staat tot ons aller beschikking, geen sterveling is van zijn gaven en weldaden uitgesloten en heel het menschelijk geslacht geniet in volkomen gelijkheid van de goedheid en mildheid Gods. En de mensch die naar dit voorbeeld van gelijkheid de opbrengst van zijn bezit met zijn broederen deelt, is een navolger van God den Vader."

De gehechtheid aan het bezit wordt door Cyprianus hevig gelaakt:

„Hoe kunnen zij den hemel pogen te bereiken, die door hun aardsche begeerten steeds omlaag getrokken worden. Zij meenen dat zij bezitten maar worden integendeel bezeten, zij zijn de slaven en niet de meesters van hun geld".

Lactantius stond onder den invloed van de Politeia van Plato en hield het economisch voor mogelijk, mits zijne aanhangers God de bron van alle wijsheid en godsdienst vereeren. Slechts was hij een beslist tegenstander van de gemeenschappelijkheid in het huwelijk. Evenals Plato wil ook Lactantius de gelukkige toestanden van het verleden in het heden terugbrengen, de eeuw van Saturnus, toen het recht nog op aarde woonde, toen de aarde het gemeenschappelijk bezit van allen was, toen allen gemeenschappelijk leefden en niemand gebrek had aan hetgeen voor allen groeide."

(Epitome, hoofdstuk 35—38).

Basilius, de Groote, van Caesarëa, klaagt in zijn Leerredenen:

„Niets is bij machte het geweld van den rijkdom te wederstaan. Alles bukt zich voor zijn dwingelandij. Zijt gij niet een hebzuchtig mensch of een roover? Wat u werd toevertrouwd ten einde het te beheeren, dat verklaart gij tot uw eigendom. Het brood dat gij achterhoudt, behoort den hongerende, — het gewaad dat gij in kisten en kasten bewaart, komt uw naakten broeder toe, — dengene die barrevoets gaat, de schoen, den noodlijdende het geld dat gij verborgen hebt."

Zijn strijd tegen den rijkdom bepaalt zich niet tot negatieve critiek. Basilius eischt gemeenschappelijk bezit.

„Wij die met rede begiftigd zijn, mogen ons toch niet wreeder betoonen dan de redelooze dieren. Dezen gebruiken de natuurlijke voortbrengselen van de aarde als dingen die allen toebehooren, de schaapskudden grazen op een en dezelfde bergweide. Wij, evenwel, wij eigenen ons de dingen toe en zijn de eenigen die ook datgene bezitten wat in waarheid aan de gemeenschap toebehoort".

Tenslotte roept Basilius zijn hoorders op naar de wetten van Lycurgus te leven.

„Laat ons het voetspoor volgen van de Hellenen en ons hun levenswijze tot voorbeeld stellen. Er zijn volken bij wie de voortreffelijke gewoonte in zwang is dat alle burgers zich in hetzelfde gebouw om één tafel scharen, ter gemeenschappelijke voeding."

Gregorius van Naziana schrijft volkomen in den geest van de kerkleeraars zijner dagen, aanhangers van het communisme en het natuurrecht. Vrijheid en knechtschap, armoede en rijkdom verwijderen ons van den oorspronkelijken toestand, tengevolge van hun nasleep van hebzucht, afgunst, twist en zonde.

„Gij echter, o, Christen, aanschouw de oorspronkelijke gelijkheid en niet de later gevolgde afscheiding, wandel in het voetspoor der natuur, eer de oude vrijheid, heb achting voor u zelven, troost de armen."

Chrysostomos bepleitte communistische proefnemingen en beriep zich daarbij op de moedergemeente van Jeruzalem.

„Want zij gaven niet een deel en behielden het overige voor zichzelven .... Zij deden de ongelijkheid te niet en leefden in grooten overvloed. De verbrokkeling der goederen veroorzaakt een vermeerdering van kosten en ten slotte de armoede. Stellen wij ons een gezin voor dat uit man, vrouw en tien kinderen bestaat. De vrouw weeft stoffen en de man verdient buitenshuis den kost. Zullen zij meer noodig hebben, wanneer zij tezamen in één enkel huis wonen, of wel wanneer zij afzonderlijk leven? Wanneer de tien kinderen niet langer tezamen blijven, hebben zij tien huizen, tien tafels, tien knechten noodig en alles in dezelfde mate verveelvoudigd. En hoe staat het met de slaven? Laat men hen

niet gezamenlijk aan dezelfde tafel aanzitten om aldus een deel van de kosten te sparen? De verbrokkeling leidt in den regel tot vermindering van den voorraad, terwijl eendracht en samenwerking dien voorraad doen toenemen. Zoo leeft men thans in de kloosters naar de wijze van onze vrome voorouders. Wie is daar ooit van honger gestorven? Worden daar niet allen overvloedig verzadigd? En toch deinzen de menschen daarvoor terug, alsof het een sprong in den oceaan ware. Mochten wij slechts een poging wagen en de zaak manmoedig aanvatten".

Aldus sprak Chrysotomos ten jare 400 in een leerrede in Constantinopel.

Ambrosius houdt het persoonlijk bezit voor zondig en is van meening dat het door de zonde in het aanzijn geroepen is. Hij verdedigt het Stoicijnsche beginsel:

„De natuur schenkt alle dingen aan allen in gemeenschap. God heeft inderdaad alle dingen geschapen, opdat allen deel zouden hebben aan het genot daarvan en de aarde aller eigendom zou worden. De natuur heeft het recht van het communisme geschapen en het geweld heeft dit tot het recht van het persoonlijk bezit misvormd....

God de Heer heeft gewild dat deze aarde het gemeenschappelijk eigendom van alle menschen zou zijn en haar opbrengst allen ten goede zou komen, maar de hebzucht heeft het eigendomsrecht verdeeld". (De Nabuthe. 1, 2, — Expositio in Lucam XII, 15, 22—33).

Ook Augustinus, de volgeling van Ambrosius, is in beginsel aanhanger van het communisme.

„Over hetgeen de menschen afzonderlijk bezitten, ontstaat strijd, vijandschap, tweedracht, oorlog, oproer, geringe en zware zonden. En wat is de verklaring hiervan? Omdat het ons persoonlijk bezit betreft. Onthouden wij ons derhalve, broeders, van alle persoonlijk eigendom en laat ons onze hebzucht onderdrukken, indien wij niet in staat zijn afstand te doen van het bezit". (Commentaar op Psalm 131, 5—6).

Augustinus verklaart verder:

„Wij zullen overvloed hebben, zelfs wanneer wij niet meer

dan het noodzakelijke behouden .... Wees tevreden met hetgeen God u gegeven heeft. Het noodwendige is Godes, het overbodige is het werk van de begeerte der menschen. Wie overtollig goed bezit, bezit vreemd goed. (Commentaar tot Psalm 147, 12).

In zekeren zin was dit wellicht niet meer dan een onmisbaar bestanddeel van een leerrede.

In dezelfde eeuw (van de vierde tot de vijfde) die deze uitspraken van Ambrosius en Augustinus aanhoorde, streden de arbeiders ten platten lande in Noord-Afrika voor het gemeenschappelijk bezit, of tenminste de gelijkheid daarvan, en voor de vrijheid. Deze beweging van de landarbeiders tegen de grootgrondbezitters was bekend onder den naam van Circumcellionen en sloot zich aan bij de Donatistische beweging die aanvankelijk een zuiver godsdienstig-zedelijke en hervormingsgezinde strooming in den boezem van de kerk was en door bisschop Donatus geleid en naar hem genoemd werd. De Donatisten verzetten zich in het bijzonder tegen de misstanden in de kerkelijke hierarchie en ijverden voor een hervorming van de inrichting der kerk. De proletariërs van het land die het zwaar te verantwoorden hadden onder het geconcentreerde grondbezit, sloten zich daarbij aan. De circumcellionen grepen naar de wapenen. De kerk en de staat, de leerstellige geleerdheid en het Romeinsche gepeupel verbonden zich met elkander en verpletterden de proletariërs van den landbouw. Augustinus keerde zich in geschrifte tegen de Donatisten en hun aanhang (411) en bezigde daarbij het argument, dat slechts de rechtvaardigen recht hadden op bezit, terwijl de Donatisten en de hunnen dat recht niet konden hebben, aangezien zij tegen de kerk en het burgerlijk gezag waren opgestaan.

Intusschen was het geene theorie die Augustinus bewoog naar geestelijke wapens te zoeken tegen het Noord-Afrikaansche proletariaat, dat voor de economische gelijkheid opkwam. Hij kende het Helleensch-Romeinsche natuurrecht, ook den geest van het oorspronkelijk Christendom en van de gnosis. Men mag hem een van de geleerdste bisschoppen van de Katholieke kerk noemen. Maar het communisme en de economische gelijkheid

stonden buiten de officieele leerstukken van de kerk. En het officieele vindt niet zijn oorsprong in de theorie, maar in het practische willen dat in den regel door werkelijke of gewaande klasse-belangen beheerscht wordt. Wij zijn hier getuigen van een tragische botsing tusschen theorie en practijk, tusschen het ideaal van den geest en het leven van de stof.

Dit tragisch conflict is steeds aanwezig in de geschiedenis van den godsdienst, de zedeleer en het communisme. Het spreekt van de onvolkomenheid van de menschelijke natuur en ook van een onvereenigbaarheid van krachten die tegen elkander strijd voeren. Het is de samenvatting van het groote vraagstuk dat in Oudheid, Middeleeuwen en Nieuwen Tijd op den bodem van de godsdienstige, wijsgeerige en communistische gedachtenwereld gelegen heeft. De Stoicynen zoeken den oorsprong van dit conflict in de toename van het persoonlijk eigendom en van de beschaving, in de verwijdering van den communistischen oorspronkelijken toestand. De Christelijke theologie ziet hier de uitwerking van den zondeval. De latere gnosis verklaart het door de aanwezigheid van twee oorspronkelijke en tegenovergestelde machten: van goed en kwaad, van licht en duisternis. Het utopistisch socialisme wijst hier op de onverstandige en gebrekkige inrichting van de maatschappij. Het Marxisme ziet daarin een product van de economische ontwikkeling dat bestemd is te verdwijnen, zoodra de samenleving zich tot de hoogte van het economisch en geestelijk communisme heeft opgewerkt.

3. Gnosis en Mystiek.

De tweede bron van de kettersch-maatschappelijke bewegingen die wij in de Middeleeuwen waarnemen, is de gnosis en de daarmee eng verbonden mystiek.

Gnosis is het Grieksche woord voor kennis. De moderne mensch zou op grond hiervan kunnen meenen dat gnosis en wetenschap de zelfde beteekenis hebben. Die meening zou evenwel een dwaling zijn. De gnosis heeft met de wetenschappelijke kenmethode naar onze hedendaagsche opvatting niets uitstaande. Zij houdt zich niet bezig met de zinnelijke waarneming van de

stoffelijke wereld, van voorwerpen en gebeurtenissen in onze omgeving en evenmin met de verstandelijke en logische hulpmiddelen die ons de kennis bijbrengen van natuurkrachten en natuurwetten, van verschijnselen en handelingen op het gebied van staat en maatschappij.

Men zou de gnosis de leer van het inwendig leven der menschen kunnen noemen, van de bovenzinnelijke bewegingen en verlangens van het gemoedsleven, van de onderdompeling van den menschelijken geest in de geheimenissen van die beginkracht die de menschen overeengekomen zijn God te noemen. Tegelijkertijd overpeinst en doorvorscht zij het raadsel van het ontstaan van het booze en van zijn worsteling tegen het goede in de wereld en in den mensch.

De gnosis is een godsdienstige richting en bevindt zich in een zekere verhouding tot Jodendom en Christendom. Van het geloof van synagoge en kerk onderscheidt zij zich evenwel hierdoor dat zij afkeering is van kerkelijke leerstukken, wetten en reglementen en de verbinding van het godsdienstig element met wereldlijke organisatie-vormen, alsmede de wapening van den godsdienst met dwang- en geweldmiddelen haar toeschijnt een ontluistering en vergroving en verstoffelijking van het geestelijk leven te zijn. In haar geheel is de gnostische richting een verzet tegen het wezen van geschreven menschelijke wetten en — in laatste instantie — een ketterij. Daarbij berust haar beginsel min of meer op tweeledigheid. In tegenstelling met de Christelijke leer neemt zij aan dat naast het goddelijke ook het stoffelijke van 's werelds aanbegin bestaan heeft, en dat naast het goede ook het booze te allen tijde aanwezig is geweest en niet eerst tengevolge van den zondeval ontstaan is. Het booze zou altijd bestaan hebben, hetzij dan als lijdelijke en tegenhoudende, hetzij als actieve macht die strijd voert tegen het goede.

De laatste ondergrond van de gnosis is de groote vraag die zich in elke historische en individueele crisis opdringt: Van waar het booze en de neiging tot het slechte in de wereld? Van waar de tragische worsteling van het goede met het kwade, — van waar de nederlaag van den mensch in zijn strijd tegen de booze machten in de wereld en in zijn binnenste?

Het menschelijk leven, zoowel het individueele als het maatschappelijke, is ten slotte een vraag van de hoogste zedelijkheid, een hartstochtelijke poging het geestelijke over het stoffelijke, het recht over het onrecht, het goede over het slechte te doen zegevieren. Alle andere persoonlijke en maatschappelijke conflicten: zelfzucht tegen algemeen belang, eigenliefde en naastenliefde, persoonlijk voordeel en maatschappelijk belang, privaatbezit en gemeenschappelijk eigendom, onderwerpingslust en vrije ontwikkeling, — alle deze tegenstellingen zijn ten slotte niets anders dan verschijningsvormen van den grooten strijd tusschen goed en kwaad.

Het is het innige verlangen en zoeken naar de verlossing van al wat boos is, of, in moderne taal gesproken, de worsteling om de bevrijding.

Een nauw verband legt de gnosis tusschen deze vraag en die naar het ontstaan van de wereld. Hoe is deze wereld ontstaan waarin een zoo tragische strijd gestreden wordt?

Op deze wijze raakt de gnosis aan de individueele en de maatschappelijke zedeleer, terwijl zij zich bovendien nog bezighoudt met bespiegelingen aangaande het ontstaan van de wereld. Gedurende de eeuwen die aan het Christendom onmiddellijk vooraf zijn gegaan en ook in het tijdperk dat op het ontstaan van het Christendom gevolgd is, heeft zij een sterke macht vertegenwoordigd. Zoowel de rabbijnen (in den Talmud) als de Kerkvaders hebben haar heftig aangevallen: van streng Joodsch en Christelijk standpunt is de gnosis een ketterij. Diep in de Middeleeuwen is zij opnieuw met kracht te voorschijn gekomen, — in het bijzonder als de wereldbeschouwing van kettersch-communistische sekten. Van de oorkonden der gnosis zijn slechts luttele fragmenten tot ons gekomen, — en dit voor het grootste deel in de geschriften van de Kerkvaders en van de Inquisitoren van de Middeleeuwen, derhalve van hunne tegenstanders die citaten te voorschijn brachten met het doel ze te weerleggen en als ketterij te bestrijden.

Zoover het mogelijk is op deze overblijfsels een meening te vestigen, is de gnosis een mengsel van Oostersche en Neo-

Platonische bespiegelingen over de zedeleer en de ontstaanswijze van de wereld.

Bij deze speculatieve richting die zich uitsluitend met factoren van het gemoedsleven bezighoudt en het verstand alleen voor inwendige waarnemingen bezigt, kon zich slechts een wereldbeschouwing vormen die op ons den indruk maakt grillig en fantastisch te zijn. Is het noodig hier te herinneren dat het bij de beoordeeling van een denkstelsel uitsluitend op het standpunt aankomt? De Westerling die van de stof en de zinnen uitgaat en wien het op onbetwistbare, oorzaakbepalende natuurwetten aankomt, wiens hoogste doel een wereldorde is die den waarborg van een volkomen geluk in zich bevat, — kan zich niet aangetrokken gevoelen tot een gedachtenstelsel dat hoofdzakelijk uit bestanddeelen van het gemoedsleven en de inwendige ervaring is opgebouwd. Daarentegen zal de Oosterling, die van het geestelijk leven uitgaat en wien de verlossing van het booze het een en het al is, in een modern-wetenschappelijk wereld-systeem slechts iets zeer nietigs en onbelangrijks kunnen zien. De geschiedschrijver en de lezer die met een weinig historisch gevoel bedeeld is, begroet elk denkstelsel met dezelfde sympathie.

Het is uiterst moeielijk een getrouw beeld van het gnostische stelsel te ontwerpen, — in de eerste plaats omdat wij slechts deelen daarvan tot onze beschikking hebben en voorts aangezien het nooit een aaneengesloten geheel gevormd heeft en vele duistere mythologische en tooverspreukige elementen in zich bevatte. Wij laten hier een overzicht van de Neo-Platonische denkbeelden volgen die geacht kunnen worden voor ons eigenlijk onderwerp van beteekenis te zijn.

Voor de gnosis is God de oorspronkelijke kracht die in het proces van haar werkzaamheid het al doortrilt en doordringt, — de bron van alle licht, — het middelpunt van een oneindige heiligheid en goedheid en liefde die hunne stralen naar alle zijden van het heelal uitzenden. (Emanatie). Maar naarmate de stralen zich van hun middelpunt verwijderen, verliezen zij aan kracht. Deze onderscheiden graden dragen den naam van Aeonen. De aeonen die het zwakst van gehalte zijn worden aardscher, donkerder en stoffelijker (meer hylistisch), maar zijn nog altijd

voorzien van scheppingsmacht die hun uit de oorsprongsbron is toebedeeld. Deze verzwakte aeonen nu, hebben de wereld, zooals wij die met onze zintuigen waarnemen, uit de stof te voorschijn geroepen. Als tegenhanger van het goddelijk element is de stof reeds van den beginne aanwezig geweest. Als de scheppende machten van de wereld, dragen de Aeonen den naam van Archonten.

Naar een afwijkende opvatting zou het een Aeoon van lager orde geweest zijn die de wereld geschapen heeft en dientengevolge Demiurg genoemd wordt. De wereld is dus niet een schepping van God, de eerste bron van alle licht en goedheid, maar van verzwakte krachten die van hem zijn uitgegaan. En zoo verklaart zich dat deze wereld een mengsel vertoont van licht en goedheid en daarnevens van duisternis en boosheid, tegenstrijdige machten die elkander bevechten. Wetten, geboden en leerstukken zijn afkomstig van de Archonten en hebben het doel de menschen te louteren van al wat boos en stoffelijk en duister is.

Naar gelang van de menging die zij in zich bevatten, zijn de zielen der menschen in drie klassen ingedeeld. De klasse der Pneumatici (geestelijk) bezit het meeste licht en goedheid. De tweede klasse heeft gelijke deelen van de tegenstrijdige elementen, tot haar behooren de Psychici (van de ziel). In de derde hebben de duisternis en de boosheid de overhand en in haar worden de hylici (van de stof) ingedeeld.

De pneumatici zijn vrij van alle voorschriften en wetten en leerstukken, want dezen zijn door de archonten of door den demiurg afgekondigd als tuchtmiddelen en wapens in den strijd van het geestelijke tegen het stoffelijke. Om diezelfde reden zijn de psychici daarentegen onderworpen aan de wet, met wier hulp zij zich tot een hooger rangorde kunnen verheffen. De hylici, ten slotte, staan vijandelijk tegenover allen geest en alle wet en zijn derhalve een speelbal van de verwerpelijkste neigingen en ten verderve opgeschreven.

De Joodsche God Jehowa was een van de aeonen van lager orde. Hij was de demiurg. Zijn volk bestond uit Psychici die onder de wet moesten leven, totdat zij in staat zouden zijn alle stoffelijkheid te beheerschen.

De drang naar verlossing is het streven zich van den rang der psychici tot dien der pneumatici op te heffen, anders gezegd, het stoffelijke te overwinnen en één te worden met het oorspronkelijk licht. De wegen die daarheen leiden zijn: de gnosis, de erkenning van het één-zijn met het oorspronkelijk licht (met den Vader), — en voorts de ascese, de verzaking van al wat zinnelijk is, van rijkdom en bezit, van dwang en overheersching, als de oorzaak van eigenbelang, zelfzucht en van de knevelarij van den naaste.

Jezus was een pneumaticus, de zoon Gods of de zoon des menschen. Hij is gekomen om het licht te bevrijden van de duisternis, het booze weg te doen uit de wereld en de verlossing te voleindigen. Hij was zich bewust met den Vader één te zijn. In hem was het licht en de goedheid en allen die zich tot de hoogste orde opwerkten, werden door hem van wet en leerstuk en uitwendige banden bevrijd.

De afkeer der gnosis van alle menschelijke wetgeving is een van de bronnen geweest van het communisme van de Middeleeuwen, — immers heeft het privaatbezit het meerendeel van straf- en burgerlijke wetten in het leven geroepen, zooals het ook menige onderdrukking en overheersching veroorzaakt heeft. Aangezien ook de wetten op het huwelijk door het bestaan van de beide laagste orden noodzakelijk waren gemaakt en de Pneumatici zich daarboven verheven voelden, achtten zij zich gerechtigd die wetten als niet bestaande te beschouwen.

In de gnosis, zooals wij tot dusver daarmede kennis hebben gemaakt, wordt de oorspronkelijke kracht, de eigenlijke scheppingsmacht door het goddelijke en geestelijke, door het lichtverspreidende en goede gevormd, terwijl de stof, de duisternis en de boosheid als iets lijdelijks en remmends worden voorgesteld. Niet aldus in de gnosis van later dagteekening die teruggevoerd wordt op Mani, een Perzisch beoefenaar van de wijsbegeerte van den godsdienst, — (omstreeks het jaar 242).

Volgens Mani zou van den aanvang af een twee-heid van tegenovergestelde machten bestaan hebben, God en de materie, licht en duisternis, goed en kwaad, — een tegenstelling die altijd aanwezig is geweest en voor eeuwig onverzoenlijk is. De strijd waarvan wij hier gewagen, kent rust noch stilstand. Door ver-

zwakking van de booze driften met behulp van ascese, menschenliefde en verzaking van rijkdom, kan de mensch medewerken tot sterking van het goddelijk beginsel. Hoe zeer het vraagstuk van de zedelijkheid de Oude Wereld in haar nadagen bezig heeft gehouden, blijkt onder meer uit de omstandigheid dat de leer van Mani (het Manicheïsme) een talrijken aanhang gevonden heeft in het ondergaande Romeinsche rijk. Augustinus is Manicheër geweest, vóórdat hij Christen geworden is. En de meeste sekten die tegen het slot van de Middeleeuwen in beweging waren, droegen een gnostisch-manicheïstisch karakter.

Het was een zeer gangbare voorstelling dat deze wereld niet door God, maar door de kracht van het kwaad geschapen was.

Deze zedelijke tegenstelling: de strijd tusschen de machten van goed en kwaad, naar de opvatting van de Manicheërs, was allerminst een in de eenzaamheid verzonnen theorie. Veeleer behooren wij daarin het pessimistisch bezinksel te zien van een duizendjarige ervaring, in staatkunde, samenleving en persoonlijk bestaan. Klein-Azië was sinds overoude tijden getuige geweest van imperialistische veroveringstochten en van de rampspoedige botsing van machtige rijken in Mesopotamië, en aan de Middellandsche Zee. Wereldrijken verrezen en verzonken in het niet. De braven werden neergeveld en de boozen zegevierden. Het ruw geweld wist zich eeuwen achtereen te handhaven en vertrad de zachtmoedigen en vreedzamen. In het bijzonder moet de langdurige en onafgebroken zegetocht van het Romeinsche rijk een onoplosbaar raadsel geweest zijn voor de Oostersche volken die met eenige neiging tot geestelijke bespiegeling bedeeld waren. De zegepraal van Rome was in lijnrechten strijd met alle begrippen van een zedelijke wereldorde.

Niet minder verbijsterend was het maatschappelijk leven. De strijd tusschen recht en onrecht, tusschen slaven en meesters, tusschen uitgebuiten en uitbuiters, tusschen armen en rijken had alom een bedenkelijke wending genomen.

En de zedelijke tweespalt in den mensch .... Hoe moeielijk is het de booze en zinnelijke neigingen in bedwang te houden.

De geschiedenis van den godsdienst van Iran weerspiegelt deze worsteling wier verloop allerminst geschikt scheen een blijmoedige

opvatting te rechtvaardigen. Eertijds geloofde men dat Ahura Mazda (Ormuzd) of God en alle goddelijke wezens tezamen met alle vrome menschen een godsrijk vormden, waarin het kwaad ten slotte overwonnen wordt. Maar tegen Ahura Mazda had zich Ahriman verheven, een ontzettende macht die geweldige hulpmiddelen tot haar beschikking heeft en de overwinning van het goede op het minst onzeker maakt. De strijdvaardigheid was nog steeds groot in het godsrijk en er was nog alle reden te hopen dat Ahriman eenmaal zou worden neergeveld. Maar allengs leerde de ondervinding dat het kwaad een macht in eigen hoogheid was, evenals het goede en beiden in een eeuwigdurende strijd van volken en klassen gewikkeld waren, waarvan men nauwelijks hopen mocht dat de beslissing ten gunste van het goede zou uitvallen. Kwaad, geweld en onrecht konden in den open strijd niet overwonnen worden. Er blijft den mensch dus niets anders over dan de wereld te ontvluchten en in de onthouding en de ascese een toevlucht te zoeken.

Het geloof in de onafhankelijkheid der vijandige machten van goed en kwaad vindt zijn verklaring in de zedelijke crisis waarvan de laatste eeuwen van het Romeinsche rijk getuigen zijn geweest. En dat de Joden en met hen de Christenen vrij gebleven zijn van dit pessimisme en hun godsdienstig optimisme hebben weten te bewaren, hebben zij aan de Profeten en den laatsten grooten erfgenaam van dezen, Jezus Christus, te danken die het geloof in een zedelijke wereldorde onverwoestelijk hebben vastgelegd.

De gnosis is ook voor een deel mystiek. Het één-zijn met God en de ascese verbinden de beide geestesrichtingen. De vernietiging van alle zinnelijke driften door de onderwerping van het vleesch, en de onderdompeling van de ziel in het van God vervulde heelal, — deze beiden vertegenwoordigen de hoofdtrekken van de mystiek. Het voornaamste verschil tusschen beiden ligt in het begrip van de godheid. Terwijl de gnosticus een afzonderlijk middelpunt aanneemt als de bron van alle werkzaamheid, — is de mysticus pantheist en belijder van de leer die God alom voelt en ziet. De gnosis heeft haar eigen opvatting van het ontstaan der wereld en bovendien bepaalde uitgewerkte theoriën. De mystiek

is zuivere inwendige ervaring. In de mystiek is geen sprake meer van eenig onderscheid, alle afstanden tusschen geest en stof, tusschen hemel en aarde zijn te niet gedaan. Alles wordt vergoddelijkt, vereenigd en tot hooger eenheid samengesmolten. Haar godsdienst kent geen vrees en angst, geen middelaarschap tusschen God en mensch, maar een algeheele en liefdevolle overgave aan het goddelijke. Zij weet niet van straf- en tuchtmiddelen, daar niets verder van haar verwijderd is dan de verhouding als van meester en knecht.

Evenals de gnosticus is de mysticus een tegenstander van alle uitwendige godsdienstige gebruiken, kerkelijke leerstukken en instellingen. Ook bij hem doet zich de afkeer gelden van alle menschelijke wetgeving en de hang naar het communistisch leven. Beiden verfoeien allen uitwendigen dwang, alle macht die op geweld gegrond is, allen oorlog en moord.

Voor den gnosticus en den mysticus en in het algemeen voor den ketter die zijn eigen geestesleven leeft, bevat het kerkelijk-leerstellig samenstel van geboden en inzettingen iets grof-stoffelijke en werktuigelijks dat de innerlijke vrijheid belemmert en versteent.

Tallooze gnostische sekten waren hetzij overtuigd communistisch, — hetzij min of meer neigende in die richting.

4. Neo-Platonisme. Plotinus.

Het Neo-Platonisme staat in nauw verband met de gnosis en de mystiek. Zooals de naam reeds aanduidt, dankt het zijn oorsprong aan Plato, wiens gedachten over God en wereld van het beginsel van één God uitgaan en een min of meer mystiek karakter dragen.

Plato is idealist, anders gezegd, hij is aanhanger van de leer dat de ideeën die wij over de soorten van de dingen en verschijnselen in ons verstand huisvesten, het eigenlijke wezen, het blijvende van die dingen zijn, terwijl de individuen, de afzonderlijke dingen en verschijnselen, het wisselende en vergankelijke vertegenwoordigen. De ideeën van onze hersens zijn derhalve niet alleen een afbeelding, niet uitsluitend begrippen en aanduidingen die ons

denken zich van de zichtbare dingen en gebeurtenissen vormt, — veeleer zijn zij werkelijkheden wier bestaan onafhankelijk is van ons denken en aan de dingen zelven voorafgaat. Wat des geestes is, is het werkelijke, oorspronkelijke en blijvende. Het lichamelijke is slechts de ondergeschikte grondstof die door de geestelijke realiteit gevormd wordt en eerst na zijn opneming in de ideeën beteekenis erlangt.

Dit idealisme droeg in de Middeleeuwen den naam van „realisme”. In de scholastiek vervult het een belangrijke rol tegenover het Nominalisme dat de begrippen slechts als de namen (nomina) van de uitwendige dingen beschouwt.

In dezen gedachtengang spreekt het van zelf dat Plato het goddelijke, de oorspronkelijke bron van alle ideeën, voor het gewichtigste en werkelijkste van het heelal houdt. „God is het begin, het midden en het einde.” De menschelijke ziel is een deel van het goddelijke en is vervuld van het verlangen zich als een vogel te reppen naar die bron. Het goddelijke is de kern van alle dingen en de diepste zin van het leven. Het goddelijke in den mensch moet bemind en gekoesterd worden. In die ideeën zullen de menschen zich moeten verdiepen. Het schoone, het ware en het goede hebben zij in eere te houden. Wie zijn leven aan zinnenlust gewijd heeft, zal slechts vergankelijke gedachten hebben. Wie evenwel in de wereld van het onsterfelijke en het goddelijke verwijlt, zal eenmaal de hoogste gelukzaligheid bereiken.

Deze denkbeelden die in het gebied van de godsdienst-filosofie inheemsch en van zeer nabij aan de Joodsche en de Christelijke theologie verwant zijn, werden in Alexandrië, den zetel van de Helleensch-Oostersche geleerdheid, met Joodsche, gnostische en mystieke elementen vermengd en tot een wijsgeerig stelsel omgesmeed, dat als Neo-Platonisme een zekere bekendheid verwerven zou. Naar tijdorde en geestelijken oorsprong kan men het terugvoeren tot Philo, een ouderen tijdgenoot van Jezus, van wien wij reeds gelegenheid gehad hebben te vermelden dat hij een aanhanger van het communisme was. Een van de beroemdste Neo-Platonische leermeesters is Ammonios Sacca geweest (geboren in Alexandrië in het jaar 175, gestorven 242). De kerk-

vader Origines en de communist Plotinus zijn bij hem in de leer geweest.

Plotinus werd in het jaar 205, in Lycopolis (Egypte) geboren en is een van de edelste figuren van alle tijden. Tusschen leer en leven bestond bij hem de meest volkomen overeenstemming. In zijn karakter vereenigde hij de zelfverloochenende gestrengheid van het Oosten, met de evenwichtigheid en de blijmoedigheid der Hellenen. Zijn geest was gewapend met heel de wetenschap van zijn tijd. De Grieksche wijsbegeerte was hij geheel meester. Met muziek, wiskunde, werktuigkunde en gezichtsleer was hij in zeldzame mate vertrouwd. Eerst in zijn acht-en-twintigste levensjaar ontwaakte in zijn binnenste een onleschbare dorst naar kennis. In Alexandrië bezocht hij de colleges van onderscheiden leermeesters, — maar geen van hen allen vermocht hem te bevredigen, totdat hij Ammonios Sacca hoorde. Onder diens leiding bestudeerde hij gedurende een tiental jaren het Neo-Platonisme. Toen beraamde hij een reis naar Perzië waar hij de wijzen wenschte te leeren kennen die daar gevestigd waren. Evenwel beletten de verwikkelingen van den oorlog hem dit plan te volvoeren.

In het jaar 244 kwam hij in Rome waar het hem weldra gelukte zich een belangrijken werkkring te scheppen. Mannen, vrouwen en jongelingen waren zijn trouwe hoorders. Zijn geleerdheid en zijn karakteradel, zijn onbaatzuchtigheid en zijn bescheidenheid maakten hem tot een van de meest geëerbiedigde persoonlijkheden van Rome. Bij oneenigheden werd vaak zijn bemiddeling ingeroepen. Zieken vroegen zijn hulp, vaders en moeders kozen hem tot voogd van hunne kinderen. Zijn huis was vol van knapen en meisjes die hij grootbracht en wier vermogen hij trouw en bekwaam beheerde. Het aanzoek van beeldhouwers en schilders die zijn beeltenis wenschten te vervaardigen, werd door hem afgewezen. Het was alsof hij zich schaamde in een lichaam te huizen. Zijn mondelinge voordracht was niet volkomen zuiver en vloeiend, maar zeer inhoudsvol en bezield. Zijne innemende en aantrekkelijke gestalte won aan bekoring wanneer hij het woord voerde. Dan straalden zijn oogen van een zachten glans

en het was alsof men gedwongen werd naar hem te luisteren. Hij mengde zich niet in de vragen van de politiek van den dag. Als een goed volgeling van Plato hield hij zich met vraagstukken bezig die met de maatschappelijke zedeleer in verband stonden.

In het jaar 263 beproefde hij in Rome steun en medewerking te vinden voor de inrichting van een communistisch gemeenebest in een eenzame stad in de Campagna, die met den naam van Platonopolis verdoopt zou worden. De Romeinsche keizer Gallienus (260—268) die ook den Christelijken godsdienstleeraars de vrije hand liet, stond sympathiek tegenover het plan van Plotinus, maar het verzet van de hovelingen, de verwarring in het rijk en de gewelddadige dood van den keizer verijdelden het voornemen.

5. Een en ander over het Natuurrecht in de Middeleeuwen.

De derde bron van het communisme in de Middeleeuwen is het natuurrecht geweest. Hierop steunden alle schrijvers en leiders die onderwerpen van de godgeleerdheid en van het kerkrecht behandelden en ook zij wier meeningen niet geheel en al vrij waren van ketterij, — kortom allen die, hetzij voor een communistische, op gelijkheid en geestelijke vrijheid gebaseerde maatschappelijke orde opkwamen, — hetzij slechts voor een door Christelijke liefdadigheid beperkte ordening van persoonlijk bezit en een naar afgebakende wetten vasten levensnorm. Het natuurrecht is de sociologische basis van de Christelijke opvatting der geschiedenis gedurende de Middeleeuwen.

Reeds uit de omstandigheid dat meer dan éene levensbeschouwing en meer dan één tijdperk zich op het natuurrecht hebben kunnen beroepen, kan de gevolgtrekking afgeleid worden, dat de leer van het natuurrecht zich tot onderscheiden vertolkingen en verklaringen leent en verschillende fazen heeft doorgemaakt. Hoe zou het anders mogelijk geweest zijn dat beginselen, die in de nadagen van de Oudheid zijn opgesteld, ongewijzigd konden worden toegepast op toestanden die eerst in den loop der Middeleeuwen ontstaan waren? Was het denkbaar dat gebeurte-

nissen als de verschijning van de Germanen, de stichting van het Frankische rijk, de kruistochten, de opbloei van de Italiaansche steden, de ontwikkeling van handel en verkeer, — dat dit alles geen invloed zou hebben op den economischen bouw en de theoretische formule daarvan? De theoretische grondslag bepaalt toch niet de sociaal-historische, maatschappelijke, politieke en geestelijke ontwikkeling, — maar omgekeerd. En inderdaad zien wij dat het natuurrecht naar gelang van de maatschappelijke levensverhoudingen van de onderscheiden tijdperken, landen en geestelijke stroomingen, beteekenisvolle veranderingen heeft ondergaan. En bovenal merkwaardig is, dat elke wijziging en elke nieuwe omschrijving van het natuurrecht met een aanwijsbare verandering in het maatschappelijk leven in verband staat.

Aanvankelijk ontstaan op den Helleenschen grond die door een onafgebroken maatschappelijke worsteling doorploegd en doorwoeld was, vormde het natuurrecht zich uit de bestanddeelen van communisme en gelijkheid en vrijheid, zooals wij dat in het eerste deel van dit werk hebben uiteengezet. Naar alle richtingen werd de leer verbreid in het Romeinsche Rijk en zij oefende een onbetwistbaren invloed uit op de Romeinsche rechtsgeleerden. Aangezien evenwel het Romeinsche recht, in overeenstemming met den op het persoonlijk bezit gevestigden bouw van het rijk, een beslist individualistisch karakter had, kon het den communistischen kern van het natuurrecht niet in zich opnemen. De beginselen die aan het natuurrecht ontleend en door de Romeinsche rechtsgeleerden omschreven werden, behelzen slechts het principe van de natuurlijke vrijheid van alle menschen. Daartegenover hebben de Grieksche en de Latijnsche Kerkvaders het oorspronkelijke natuurrecht weder in eere hersteld, zonder evenwel daaraan bindende kracht toe te kennen. In het begin van de Middeleeuwen ontmoeten wij het natuurrecht vermengd met de opvattingen van de Romeinsche rechtsgeleerden. Tegen het einde van dit tijdperk, tijdens de voorspoedige ontwikkeling van steden, handel en bedrijven, vernemen wij van pogingen die er op gericht zijn met behulp van het natuurrecht de maatschappelijke orde van het persoonlijk bezit te rechtvaardigen. Daarentegen zien wij in de Christelijke kringen, waar men de trouw aan de

overleveringen van het oude natuurrecht en van het oorspronkelijk Christendom wenscht te bewaren, de opkomst van de ketterij en de vlucht naar de kloosters, waar het althans mogelijk bleef een leven der gemeenschap te leiden.

Vóórdat wij deze algemeene opmerkingen aangaande de ontwikkeling van het natuurrecht door een uitvoerige toelichting verduidelijken, kan het wellicht dienstig zijn ons een nauwkeurige voorstelling te vormen van de grondlijnen van het natuurrecht en van de veranderingen die het in de handen van Romeinsche rechtsgeleerden en van Christen-theologen ondergaan heeft.

De Romeinsche rechtsleer verdeelt het totaal-gebied van het recht in drie deelen: natuurrecht, volkenrecht en burgerlijk recht. Het eerstgenoemde is daar slechts in ruwe schets aanwezig, men vindt er niet meer dan enkele verbleekte sporen van zijn Helleensch-stoicynschen oorsprong. Tot het natuurrecht worden slechts die menschelijke werkzaamheden geacht te behooren die het gevolg zijn van een natuurlijke aandrift: de verbintenis van het huwelijk en de verwekking en opvoeding van kinderen. Toch wordt reeds toegegeven dat alle menschen vrij geboren zijn en de slavernij derhalve in strijd is met de natuur. Ter zake van den vorm der samenleving en van de inrichting van het bezit wordt niet beslist partij gekozen. Slechts wordt vastgesteld dat het tweede deel van het recht, het volkenrecht, ontstaan uit het verkeer en samentreffen van de volken, de slavernij alsmede de handelsbetrekkingen erkend en in het aanzijn geroepen heeft waarbij te vermelden valt dat, in den gedachtengang van de Romeinsche rechtsgeleerden, de maatschappelijke verhoudingen door het recht geschapen en bevestigd worden. Hieruit volgt dat de instellingen van het volkenrecht geheel en al buiten het natuurrecht stonden. Het derde deel, of wel het burgerlijk recht is de wetgeving, zooals die in elk land hetzij door het volk, hetzij door de heerschers tot stand wordt gebracht.

In de Christelijke godgeleerdheid van de Middeleeuwen zijn de sporen van het natuurrecht veel duidelijker zichtbaar. De invloeden van het oorspronkelijke Christendom en van het Helleensche communisme waren te onmiskenbaar dan dat de

Kerkvaders ze hadden kunnen doodzwijgen. Men stelde zich de zaak aldus voor:

In den natuurlijken toestand (in de gouden eeuw, in den hof van Eden of vóór den zondeval,) leefden de menschen naar de hun gelijkelijk door God en natuur voorgeschreven wet. Zij bezaten alles in gemeenschap, arbeidden in gelijkheid en vrijheid, zonder van-buiten-af-opgelegde voorschriften en reglementen, zonder staat of eenig gezag dat op geweld berustte. Toen heerschte het eigenlijke natuurrecht. Het was het eerste beginstadium van de zedelijkheid van het menschelijk geslacht.

Toen volgde het tweede stadium. De begeerte deed haar intrede. In den menschelijken geest preep een verandering plaats. De hebzucht ondermijnde den natuurlijken toestand. (zondeval). De gouden eeuw nam een einde, het communisme, de gelijkheid en de vrijheid werden gehavend. (De eerste menschen worden uit den hof van Eden verjaagd).

Toen nu het inwendige licht van het natuurrecht uitgedoofd was, voelde de mensch zich zonder leiding en werd hij de prooi van zijn eigen verwarring. In deze eerste zedelijke crisis der menschheid is de rede opgetreden als de redster uit den nood. Zij heeft den mensch den weg gewezen, hem geboden geschonken (Decaloog) en algemeene zedelijke beginselen, die weliswaar niet zoo onzelfzuchtig en onbetwistbaar waren als die van het oorspronkelijk natuurrecht, maar toch een menschelijk samenleven in democratische vrijheid en gelijkheid mogelijk maakten, de begeerlijkheid aan banden legden, de hebzucht en de heerschzucht breidelden en doodslag en oorlog verhinderden. Dit was het stadium van het verstandsrecht.

Maar ook deze toestand, die op een grondslag van redelijk recht gevestigd was, bleek niet van duurzamen aard te zijn. Met den aangroei van het menschengeslacht en de toeneming van de bezwaren bij de verschaffing van de noodige levensmiddelen, werden de begeerten alras machtiger dan de voorschriften van de rede. Heerschzucht en moord, oorlog en roof schokten de redelijke rechtsorde op hare grondslagen. Er ontbrandde een strijd van allen tegen allen. (Kain slaat zijn broeder dood, sticht een stad of stad-staat en stelt het persoonlijk eigendom van den grond in).

De machthebbenden worden de dwingelanden van de zwakken, zij eigenen zich den voortreffelijksten grond toe. Ook de huizen en andere vermogens-elementen maakten zij tot hun uitsluitend privaat-eigendom. De samenleving splitste zich in een handvol rijken en een ongetelde menigte armen. De aarde dreunde van roof en geweld. Ten einde een geordend maatschappelijk samenleven mogelijk te maken en de armen en zwakken te beschermen, werd het positieve recht, het menschenrecht ingesteld. Het is een hardvochtig recht: het behelst niets meer van het natuurrecht en slechts weinig van het redelijk recht, het wettigt het persoonlijk bezit en de verhoudingen die uit de heerschappij van menschen over menschen voortvloeien, maar verleent den zwakken en armen toch een zekere bescherming, het verhindert den oorlog van allen tegen allen en beveiligt de vruchten van den arbeid tegen bedrog en roof. Naar deze opvatting zijn de staat en het persoonlijk eigendom ingesteld met het doel de gevolgen van den zondeval te verzachten en de uitersten van armoede en rijkdom af te stompen. Niemand zal overvloed mogen hebben, zoolang er nog menschen zijn die aan het allernoodzakelijkste gebrek hebben. En ten slotte is het de taak van den godsdienst de hardheden van het stellig recht te verzachten en door Christelijke liefdadigheid en intooming van de machtigen het lot van de onderdrukten althans dragelijk te maken.

Deze historische ontwikkeling van het Christelijk natuurrecht die in haar geheel uit een zedelijk oogpunt veel hooger staat dan die van de Romeinsche rechtsgeleerden, verraadt slechts al te duidelijk de bedoeling het positieve recht en daarmede de orde van het persoonlijk bezit, de staatsmacht en de splitsing in klassen van de samenleving, te verdedigen. Het spreekt van zelf dat de communistische elementen niet geneigd waren in deze opvatting te berusten en het positieve recht, de noodzakelijkheid van de staatsmacht en van het persoonlijk bezit te erkennen. Veeleer zagen zij hierin een poging de beginselen van het oudste Christendom aan de belangen van den heerschers aan te passen. Wij behouden ons voor op deze bezwaren terug te komen. Maar eerst zullen wij onze aandacht hebben te wijden aan de bijzonderheden.

6. Romeinsch en Christelijk Natuurrecht.

De Romeinsche juristen werden in het bijzonder beïnvloed door Cicero, in wiens geschriften een zwakke echo van het natuurrecht der Stoïcynen verneembaar is. De groote, Romeinsche advocaat getuigt:

„Er bestaat een recht dat gelijkgeldend is met de ware rede en overeenstemt met de natuur. Het is eeuwig en onveranderlijk, het is het woord en het bevel van het goddelijk gezag".

(De Republica III, 22)

„De volken en de vorsten mogen vrij wetten maken, maar dezen dragen niet het volledig karakter van het recht, indien zij niet geput zijn uit de springbron van alle recht dat reeds bestond, vóórdat de staat gesticht werd .... In overeenstemming met de natuur te leven, is het hoogste goed". (De Legibus, I)

„De natuur kent geen persoonlijke belangen".

(De Officiïs, I, 7)

De arbeid van de Romeinsche rechtsgeleerden is in het „Corpus juris civilis" (Burgerlijk Wetboek) tot onze beschikking. Dit werk werd in de jaren 529 tot 534 ingevolge opdracht van den Byzantijnschen keizer Justinianus in Constantinopel samengesteld. Het bestaat uit vier deelen: de Institutiones, de Pandecten (Digesten), den Codex en de Novellen. (Nalezing).

In de Institutiones heet het:

„Natuurrecht is datgene wat de natuur alle schepselen leert, want dit recht is niet bijzonderlijk den menschen eigen, maar desgelijks allen dieren. Hieraan knoopt zich de verbinding van man en vrouw die wij huwelijk noemen, de verwekking en de opvoeding van de kinderen.

Volkenrecht heet datgene dat bij alle volken een natuurlijke oorzaak wettigt. Het wordt door allen op dezelfde wijze in acht genomen. Oorlog, krijgsgevangenschap, slavernij zijn in strijd met het natuurrecht volgens hetwelk alle menschen vrij geboren zijn. Tenslotte vinden bijna alle overeenkomsten hun oorsprong in het volkenrecht, als daar zijn koop, huur, inbewaargeving, leening en andere dergelijke verrichtingen". (Boek I, Titel 2, — par. 1—2)

In de Pandecten vindt men dezelfde omschrijving van het

natuurrecht. Het volkenrecht behelst ook het recht van verdediging tegen geweld. (Boek I, Titel 1). Volgens den jurist Gajus is het volkenrecht van denzelfden rang als het redelijk recht.

Men zou deze aanhalingen kunnen verveelvoudigen, zonder daardoor noemenswaardig wijzer te worden. Zooals men ziet, hebben de Romeinsche rechtsgeleerden het communisme van het natuurrecht uitgeschakeld. Een uitzondering hierop vormt de jurist Marcianus van wien in de Digesten (I, 8, 2) het oordeel wordt aangehaald:

„Naar het natuurrecht hebben allen alles in gemeenschap". Maar ook in den oorspronkelijken vorm laat dit woord ruimte voor menige vraag.

De Kerkvaders en het Kerkelijk recht staan aanmerkelijk dichter bij de Stoïcijnsche overlevering van het natuurrecht. Dit was in overeenstemming met de Bijbelsche opvatting van de zedelijke ontwikkeling, — of juister gezegd: den achteruitgang van het menschelijk geslacht. Daarenboven kon het zich beroepen op het gezag van den Apostel Paulus die immers gezegd heeft:

„Want wanneer de heidenen die de wet niet hebben, van nature de dingen doen die der wet zijn, deze de wet niet hebbende zijn zichzelven een wet, als die betoonen het werk der wet geschreven in hunne harten hunne conscientie medegetuigende, en de gedachten onder elkander hen beschuldigende of ook ontschuldigende .... (Romeinen II, 14—15)

Op dit woord van Paulus beroepen zich de Kerkvaders en de Scholastici en zien daarin het bewijs dat de Christelijke theologie op het natuurrecht mag steunen. Volkomen duidelijk is deze plaats van Paulus niet: hij kan zoowel het redelijk recht als het volkenrecht op het oog hebben gehad, maar in elk geval erkent hij dat naast de geschreven wet een natuurwet of natuurrecht bestaat dat den menschen aangeboren is.

Onder de Kerkvaders is Ambrosius degeen die het oorspronkelijk natuurrecht het gereedelijkst erkent. Hij verklaart onomwonden dat het bijzonder eigendom niet uit de natuur voorkomt. De natuur kent uitsluitend gemeenschappelijk bezit. Zij heeft alle dingen aan allen geschonken. Zij heeft het beginsel van de gemeenschappelijkheid in het leven geroepen. Daarentegen heeft

het privaat-eigendoms-recht de wederrechtelijke inbezitneming en de hebzucht op zijn geweten. (De Officiis, 8, I, 28) Maar — en dit „maar" toont de tragische klove aan tusschen theorie en practijk — hieruit volgt niet dat het persoonlijk eigendom een verwerpelijk karakter zou hebben. De leer van het natuurrecht verlangt slechts dat de rijken de armen tegemoetkomen met een deel van de goederen die aanvankelijk in het gemeenbezit van allen zijn geweest. De ondersteuning van de armen is geen bewezen genade, maar een daad van rechtvaardigheid.

Ook Augustinus, de volgeling van Ambrosius, treedt in het strijdperk tegen zijn vroegere sekte-genooten (de Manicheërs) die het persoonlijk eigendom afkeurden. Zijn betoog komt hierop neer: Het persoonlijk bezit op zichzelf is niet uit den booze, wel daarentegen de hartstochtelijke jacht naar rijkdom, de vermeerdering van het bezit en de voorkeur die aan het stoffelijk bezit gegeven wordt boven waarheid, rechtvaardigheid, wijsheid, geloof en de liefde tot God en medemenschen, ja, reeds de gelijkstelling van het eigendom met deze ideale goederen. (Contra Adimantum Manichaei Discipulum XX, 2) Augustinus erkent dat het bijzonder eigendom zijn oorsprong heeft in het recht van den staat en niet in het goddelijk recht, hetgeen hem evenwel in de practijk niet belet den staat en de „orde" boven het goddelijk recht te stellen.

Uit de geschriften van de Romeinsche rechtsgeleerden en van de Latijnsche Kerkvaders is het natuurrecht in het Kanonnieke recht (de wetboeken van de kerkelijke rechtsleeraars) overgegaan, — evenwel langs een omweg over Isidorus van Sevilla (560—636). Deze verdienstelijke en door de Kerk hooggewaardeerde compilator heeft in zijn talrijke geschriften een deel van den geestesschat en van de historische stof van het Romeinsche rijk bijeenverzameld en aan de hoede van de Christelijke kerk toevertrouwd. In zijn „Etymologie" geeft hij een omschrijving van het natuurrecht die echter met de omschrijving van het volkenrecht vermengd is en dientengevolge een eindelooze verwarring veroorzaakt heeft. Blijkbaar had men destijds geen helder besef meer van het natuurrecht. Wellicht was men niet in

staat de zienswijzen van de Stoïcijnen, van de Romeinsche rechtsgeleerden en van de Kerkvaders uiteen te houden, zooals trouwens in het algemeen de geschriften die uit de Middeleeuwen dagteekenen, allerminst door overmaat van nauwkeurigheid uitmunten. Isidorus verklaart daar:

„Het recht is óf natuurlijk óf burgerlijk (van den staat) óf behoort tot het volkenrecht (tusschen de volken onderling). Het natuurrecht is aan alle volken eigen en bevat alles wat den mensch door de aandrift der natuur bekend is en niet door menschelijke wetten bepaald werd, — te weten: de huwelijksverbintenis, de verwekking en de opvoeding van de kinderen, het gemeenschappelijk bezit en een gelijke vrijheid voor alle menschen, (communis omnium possessio et omnium una libertas) de verwerving van al wat in de lucht en het water en op het land gevangen wordt, teruggave van geleende en in bewaring gegeven waarden, en zelfverdediging die geweld met geweld te keer gaat".

Deze omschrijving omvat in de eerste plaats het natuurrecht, zooals dit door de Romeinsche rechtsgeleerden werd opgevat, — ten tweede de werkelijke kenteekenen van het natuurrecht in den zin dien de Stoïcijnen daaraan gehecht hebben, (communisme en vrijheid van alle menschen), — en ten derde het voornaamste bestanddeel van het volkenrecht. Deze verwarring heeft den Scholastieken heel wat hoofdbreken veroorzaakt bij hun pogingen dit kluwen van omschrijvingen te ontwarren en aan elk der onderdeelen zijn plaats aan te wijzen. De moeielijkheid ligt hierin dat, indien het natuurrecht de communistische vrijheid en gelijkheid van allen voorschrijft, daarnaast geen plaats gevonden kan worden voor persoonlijk eigendom, handel en beroepen, gebruikmaking van geweld. Het gezag van Isidorus in kerkelijke kringen was evenwel te groot dan dat de Scholastieken de vrijheid zouden gevonden hebben hem van vergissing en verwarring te beschuldigen. Veeleer spanden zij zich in door hun uiteenzettingen het bewijs te leveren dat de omschrijving voor geen tegenspraak vatbaar was.

De van Isidorus afkomstige omschrijving van het natuurrecht werd door het Kanonnieke recht aanvaard. Dit recht, dat door

de hoofden van de kerk is opgesteld, vinden wij in het Corpus juris canonici. Het is tegen het einde van de Middeleeuwen ontstaan en uit de navolgende bestanddeelen samengesteld. Ten eerste het „Decretum Gratiani", een uittreksel van de besluiten van de conciliën dat in de 12de eeuw door den monnik Gratianus op schrift gebracht is, — vervolgens een verzameling van pauselijke beslissingen, bijeengebracht in de 13de eeuw, — verder kerkelijke beslissingen en wetten van later dagteekening. Theoretisch gewicht heeft het Decretum Gratiani en de kantteekeningen die door de uitleggers daarop gemaakt zijn, daar dezen het dichtst bij den geest van het natuurrecht staan. Zij verzetten zich krachtig tegen den wasdom van het zakenleven dat op den bodem van het persoonlijk bezit staat. Met oprechte vreugde wijzen zij op de elementen van het natuurrecht in de omschrijving van Isidorus om dan te verzuchten: „Het allerzoetst is het gemeenschappelijk bezit van de dingen." Zij geven als hun meening te kennen, dat „het mijn en dijn" uit den zondigen aard ontsproten zijn. Op de verdeeling van de dingen die gemeenschappelijk geweest waren, is de splitsing onder de menschen gevolgd. Persoonlijk eigendom en slavernij zijn — naar het kerkelijk recht — tegennatuurlijke inzettingen, aangezien zij met het natuurrecht in strijd zijn. Gratianus beroept zich op de verklaringen van het natuurrecht die door de Kerkvaders zijn opgesteld (Decretum D, VIII, Deel I) en waarin het gemeenschappelijk karakter van alle dingen is vastgelegd. Dit beginsel werd niet alleen door de moedergemeente van Jeruzalem in practijk gebracht, maar is ook een bestanddeel van de leer der wijsgeeren. Daarom heeft Plato het persoonlijk bezit verbannen uit zijn republiek, den rechtvaardigsten staat dien men zich denken kan. Slechts het gewoonterecht of het overeengekomen recht heeft zich met het mijn en dijn der dingen kunnen inlaten, — zooals ook Augustinus heeft opgemerkt dat alleen het recht van menschelijk maaksel iemand tot de uitspraak verleiden kan: „dit huis is het mijne, — die knecht is mij".

En Gratianus is van meening dat voor het persoonlijk bezit geen plaats is in een leven van een ideaal gehalte. De oorsprong daarvan moet in zondige begeerten gezocht worden en zijn eenige

steun is het gewoonte- of burgerlijke recht. Onmiddellijk daarop volgt ook bij Gratianus de gebruikelijke terugtocht: Hiermede wordt allerminst bedoeld dat allen die eigendom bezitten, zondig zouden zijn. Slechts behoort men nimmer uit het oog te verliezen dat het persoonlijk eigendom een zedelijk-minderwaardige instelling is en de mensch daarin niet verder mag gaan dan voor zijn bestaan noodzakelijk is. Ook de slavernij druischt tegen het natuurrecht in, want in den beginne zijn alle menschen vrij geweest van allen dwang en alle overheersching van de zijde hunner medemenschen. Het was aan de zondigheid voorbehouden de dwingelandij van mensch over mensch tot werkelijkheid te maken.

Aldus Gratianus wiens pleidooien geheel en al in overeenstemming zijn met de voorschriften van de Kerkvaders, in het bijzonder van Augustinus. En de vraag blijft onbeantwoord: hoe komt het dat alleen de slaven de gevolgen van de zondigheid te dragen hebben? Zijn de slavenhouders niet zondig? Deze vragen werden ook door de ketters gesteld.

II. VOLKSVERHUIZING EN WEDEROPBOUW.

1. De Germanen.

TOEN de Romeinen in de tweede helft van de laatste eeuw vóór Christus en in de eerste eeuw na Christus met Germaansche volksstammen in directe of indirecte aanraking kwamen, troffen zij in de landen aan gene zijde van den Rijn maatschappelijke toestanden aan die hun voor een deel geheel vreemd waren, en voor een ander deel hun de verwezenlijking toeschenen van het ideaal dat zij zich van het natuurrecht gevormd hadden. Geen wonder dan ook dat zij meenden hier overblijfsels van het oorspronkelijk natuurrecht te ontmoeten.

Dit geldt in het bijzonder van den Romeinschen geschiedschrijver Tacitus, maar ook Julius Caesar was niet geheel en al vreemdeling op het gebied van het natuurrecht, — slechts hechtte hij meer waarde aan militaire en staatkundige overwegingen. Caesar is de eerste groote Romeinsche veldheer en staatsman geweest die de maatschappelijke toestanden van de Germaansche volksstammen uit eigen aanschouwing beschreven heeft. In zijn mededeelingen over den door hem geleiden Gallischen oorlog (58—61) vóór Christus, spreekt hij van de Germanen met wie hij desgelijks in botsing gekomen was. Hij verhaalt:

„De stam van de Sueven is verreweg de grootste en strijdlustigste van alle Germanen. Zij hebben honderd dusgenaamde gouwen of gebieden. Uit elk daarvan laten zij jaarlijks duizend gewapende manschappen uittrekken ten behoeve van de oorlogvoering. De overigen die thuis gebleven zijn, zijn met de zorg voor de voeding belast. De thuisblijvers van dit jaar worden het volgend jaar onder de wapens geroepen. Op die wijze komen

tegelijkertijd zoowel de landbouw als de voorbereiding tot den oorlog tot hun recht. Landerijen en afzonderlijke akkers die aan een bijzonder persoon zouden toebehooren, kent men bij hen niet. Ook is het niet geoorloofd gedurende langer dan één jaar op dezelfde plaats te blijven en denzelfden akker te bewerken. Daarbij komt dat het graan geen overwegende rol in hunne voeding speelt; het grootste aandeel daarin hebben melk en vleesch. Verder zijn zij groote liefhebbers van de jacht. Van kindsbeen af leven zij zonder plicht of tucht en nooit wordt van hen verlangd iets tegen hun wil te doen. Deze levenswijze en daarbij de aard van de voeding en de dagelijksche oefening staalt de krachten en maakt hen tot menschen van een ontzaggelijke lichaamsgrootte. Indien zij niet weigeren met kooplieden in aanraking te komen, worden zij daarbij meer geleid door het verlangen hun oorlogsbuit van de hand te zetten, dan door de behoefte vreemde voortbrengselen in hun land in te voeren". (Gallische oorlog, IV, 1)

Wij lezen nog bij hem:

„Het overgrootste deel van de voeding der Germanen bestaat uit melk, kaas en vleesch. Niemand hunner heeft een hem toegewezen akkerland of eigen grondbezit. De overheid en de vorsten (leiders of hoofdmannen) bedeelen aan de geslachten en familiën die ook elk min of meer een geheel vormen, voor den tijd van niet meer dan één jaar het akkerland toe en dragen zorg dat allen zich een volgend jaar elders vestigen. Voor deze methode hebben zij verscheiden beweegredenen. Zoo de toeleg dat zij niet in de sleur bevangen mogen raken en het oorlogsvuur door de werken des vredes zou worden uitgedoofd. Dan de bedoeling te voorkomen dat zij zich een uitgestrekt grondgebied toeëigenen en de machtigen onder hen de kleine luiden uit hun bezit verdringen. Voorts ter vermijding van de mogelijkheid dat zij zich blijvende woonsteden gingen bouwen, ten einde zich tegen koude en hitte te beschutten. Zeer nadrukkelijk om de begeerte naar geld in de geboorte te smoren en daarmede ook verdeeldheid en tweedracht op een afstand te houden. En ten slotte het welbegrepen belang bij een tevreden stemming onder het lagere volk dat met voldoening de gelijkheid van iedersbezit waarneemt".

(Gallische Oorlog, VI, 22)

In deze tafereelen die van de hand van een zeer schranderen ooggetuige afkomstig zijn, vinden wij de Germaansche stammen weliswaar niet meer in den toestand van een onverminkt oorspronkelijk communisme, maar in elk geval zien wij hier nog zeer duidelijk de met het natuurrecht samenhangende kenteekenen van een organisatie in de lijn van familiën en stammen die het oudste communisme plegen te vergezellen en deze kenteekenen zijn gelijkheid en vrijheid, eenvoud en degelijkheid. De verdeeling van de stamgenooten in machtigen en geringen kan niet van economischen aard geweest zijn, aangezien Caesar zelf erkent dat aller bezit volkomen gelijk was. Die splitsing moet dus waarschijnlijk op een verschil in persoonlijke bekwaamheid worden teruggebracht: de Germanen waren niet gewoon elkander naar de grootte van hun bezit te schatten, maar naar den graad van bruikbaarheid in regeertaak en krijgsbedrijf. En dit geldt geenszins uitsluitend van de Germanen, maar van alle volken die in een organisatie van stam en geslacht leefden.

Ongeveer anderhalve eeuw na Caesar heeft Tacitus (54—117) zijn „Germania" geschreven die desgelijks een van de bronnen is voor onze kennis van de geschiedenis der Duitsche oudheid. Hij verhaalt daar van de toestanden die bij de Germanen aanwezig waren:

„De landerijen worden met inachtneming van het aantal der verbouwers door allen gezamenlijk in bezit genomen en dan naar rang en waardigheid verdeeld. Deze verdeeling wordt door de aanzienlijke afmetingen van de uitgestrekte vlakten ten zeerste vergemakkelijkt. Met jaarlijksche afwisseling bewerken zij de velden en niettemin blijft er land over".

In de dagen van Tacitus was de ontaarding van de oudcommunistische toestanden reeds aanmerkelijk verder gevorderd dan ten tijde van Caesar. De aanraking met de Romeinen en met de landen ter linker zijde van den Rijn had inmiddels aan levendigheid gewonnen. Aanvankelijk werd de gemaakte buit door de afzonderlijke krijgers aan vreemde kooplieden verkocht. En hoe meer de Germanen met de Romeinsche beschaving in aanraking kwamen, te sneller verdween het oorspronkelijk communisme,

loste de stam-gemeenschap zich op en ontwikkelden zich handel en persoonlijke ondernemingen.

Het privaatbezit begon met roerende goederen en vee, strekte zich daarna uit tot huis en hof en ten slotte werd ook de gemeenschappelijke akker verdeeld, alleen de weide en de boschgrond bleven in het gemeenschappelijk bezit en werden „meent" genoemd. In Engeland heeten de weilanden nog heden ten dage „commons".

In de dagen van Tacitus was de regeering bij de Germanen nog op democratischen leest geschoeid en gebaseerd op het beginsel van de gemeenschappelijkheid. De eenheid was niet het individu of de afzonderlijke burger, maar de familie die door haar hoofd geleid werd. Zij werd door de banden des bloeds en van een eeuwenheugende overlevering bijeengehouden. Ieder deelgenoot van de groep genoot de bescherming van het geheel. Ook was zij de eigenares van den grond. Zij vormde den grondslag van het leger. De huwelijken werden wederkeerig door de geslachten beraamd en afgesloten. Het individu ging volkomen in het geslacht op. Toen de Germanen zich voor goed gevestigd hadden, vormden eenige geslachten een gouw, waarmede een bepaalde ruimte werd aangeduid en die men met een district of „kreis" zou kunnen vergelijken. Maar nog altijd gaven de bloedverwantschap en de saamhoorigheid van den stam den doorslag en niet de plek die zij bewoonden. Hier hebben wij een teekenend onderscheid tusschen de stam-organisatie van den ouden tijd en de door het staatsgezag vertegenwoordigde organisatie van onzen tijd. De oorspronkelijke samenleving is opgebouwd naar het beginsel van de bloedverwantschap en vormt een gemeenschap. De samenleving van later dagteekening is van localen aard en het rechts-element in hare samenstelling is de staat.

Men zal goed doen in de woorden koning, vorst en overheid die wij in de Romeinsche berichten over de oude Germanen herhaaldelijk aantreffen, niet de beteekenis te leggen die zij heden ten dage hebben. Koningen, vorsten en rechters waren toen de gekozen leiders van het vrije volk. Zij waren gemeenschappelijk-democratische regeeringspersonen, leidende deelgenooten van stam en gouw. Zij werden gekozen in bijeenkomsten die op

vastgestelde dagen gehouden werden, — nieuwe maan en volle maan, — en waarin over alle belangrijke aangelegenheden, ook over oorlog en vrede, de beslissing viel. Volledige democratische zelfregeering, vrijwillige tucht van geslacht en stam, — zie daar den ruggegraat van het maatschappelijk leven der oude Germanen.

Daarentegen mogen wij niet uit het oog verliezen dat deze Germaansche maatschappij op een zeer lagen trap van economische en geestelijke ontwikkeling stond. De landbouw was nog in haar kindschheid en werd bovendien belemmerd door allerlei overleveringen die met het oude communisme in verband stonden en alle persoonlijk initiatief reeds bij voorbaat onmogelijk maakten. De resultaten waren dan ook naar rato. De vakbekwaamheid was in haar eerste begin: het ijzer werd nog als een kostbaarheid beschouwd. De eenige handwerkers waren de smid en de pottenbakker. Steden waren niet aanwezig, — of hoogstens onder de Germanen van den linker-Rijn-oever. „De stad van de Ubiërs" waarvan Caesar vaak melding maakt was een Romeinsche nederzetting. De macht van de hoogere economische en technische beschaving van Rome is ten slotte sterker gebleken dan de groote militaire vaardigheid der Germanen.

De Germaansche stammen hebben weliswaar het Romeinsche rijk ten val gebracht, maar zijn niettemin onmachtig geweest de vrijgekomen erfenis te aanvaarden: ten slotte zijn zij onder de hoogere beschaving van Rome bezweken. Op het hoogtepunt van hun overwinning op het Romeinsche rijk, maakten de veelomvattende staatsorganisatie, de ontwikkelde techniek, heel het economisch en geestelijk leven van de wereld der Romeinen een verwarrenden en verbijsterenden indruk op hen en wisten zij niet wat zij daarmee moesten aanvangen.

De voortdringende beweging van de Germanen in Westelijke richting was volstrekt vreemd aan alle plan en beraming — en moest dat ook zijn. De groote historische ondernemingen zijn in het algemeen niet het uitvloeisel van met bewustheid ontworpen voornemens, maar veeleer een gevolg van bewegingen waarvan de deelnemers allerminst de draagwijdte vermoeden. En het welslagen in dergelijke gebeurtenissen is slechts voor die volkeren weggelegd die — de beweging eenmaal in gang zijnde — de

mannen en de geestelijke krachten bezitten die in staat zijn het gebeuren naar hun belang te leiden, het te beheerschen en aan hun inzichten dienstbaar te maken.

Het volgt als vanzelf uit hun ganschen ontwikkelingsgang dat de Germanen bekwame oorlogvoerders konden voortbrengen, maar geen geesten van hooger orde en van een breeden aanleg die in staat zouden geweest zijn de Romeinen, de erfgenamen van de geheele staatkundige en geestelijke beschaving der Oudheid, op den achtergrond te dringen, om daarna een Germaansch wereldrijk te stichten. De stammen-organisatie verstaat niet de kunst zich om een enkel middelpunt te groepeeren en haar ontbreken de vaardigheid van het overzicht en de middelen die voor het beheer van een uitgestekt gebied onmisbaar zijn.

De Volksverhuizing is de voorwaarts-stuwende kracht geweest. Zij is ontstaan, hetzij ten gevolge van ingrijpende veranderingen in het klimaat van Midden-Azië, — hetzij door uitzettingspogingen van China in den loop van de tweede eeuw, waardoor den volken van Midden-Azië het leven onmogelijk werd gemaakt. Uit de steppen van Azië begon nu een Westwaartsche verschuiving van zwervende volksstammen en ook van anderen die reeds sinds langen tijd gevestigd waren. De eene volkengolf stuwde de andere voort, totdat zij op de Oost- en West-Gothen aan den Beneden-Dniepper en den Beneden-Donau stuitten. De Gothen waren de meest naar het Oosten vooruitgeschoven stam van de Germanen. Zij zetten zich in beweging, trokken naar het Westen en Zuidwesten en begonnen op hunne beurt een druk uit te oefenen op hun Slavische buren en op het Romeinsche rijk. Achter hen kwamen de Hunnen opdringen, — wier tochten evenwel spoedig een einde namen. Na de Gothen trokken de Vandalen, Sueven, Bourgondiërs, Franken, Alemanen tegen Rome op en in het jaar 410 maakten de West-Gothen zich meester van Rome. Intusschen was bij geen van de Germaansche stammen ook zelfs het begin van een plan aanwezig betreffende de beheersching van het Romeinsche rijk. De steeds door hen toegepaste decentralisatie en versnippering verhinderden hen iets anders tot stand te brengen dan ten eigen behoeve brokstukken uit het groot geheel te snijden en staten te stichten van opvallend korten duur. Wij noemen

slechts de West-Gothen in Zuid-Gallië en Spanje (415—711), de Vandalen in Noord-Afrika (429—534) de Oost-Gothen in Italië (493—553), de Longobarden in Italië (568—774).

Uit het oogpunt van de staatkundige geschiedenis is de stichting van het Frankenrijk de belangrijkste gebeurtenis. In dit rijk werd de meerderheid van Romanen en Germanen vereenigd. Ondanks een kortstondige ontwikkeling van Germaansche kracht, is aan dit rijk geen langdurig bestaan beschoren geweest. In eenheid van richting en regeertalent is het verweg beslist de mindere gebleven van het Romeinsche rijk. Het is in het einde van de 5de eeuw ontstaan en in het jaar 843, tengevolge van het verdrag van Verdun, uiteengevallen. De meest in het oog vallende figuur is Karel de Groote (768—814) geweest. Te allen tijde en overal betaalden de Germaansche stammen hun overwinningen met de afbrokkeling van hun aloude stam-organisatie en het verlies van hun overleveringen en gebruiken, — kort gezegd, met hun onderwerping aan de toestanden van de Romeinsche beschaving. De splitsing in klassen, de maatschappelijke inrichting, de gansche levenswijze van Rome werden door de Germaansche overwinnaars gaandeweg overgenomen.

Maar ook de Romeinsche beschavingstoestanden hadden niet weinig te lijden onder al de verwikkelingen van de Volksverhuizingen, onder de invallen van Germanen en Hunnen en onder de Germaansche hervormingspogingen. Het zielenaantal van de steden ging zienderoogen achteruit en een verslechtering van de beroepstechniek en inkrimping van handel en verkeer gingen daarmede gepaard. West-Europa viel in den primitieven toestand terug, evenwel zonder den grondslag van den gemeenschappelijken arbeid en van een democratische bestuurswijze, — daarentegen op de basis van het leenstelsel en den boerenstand en onder de hoede van het staatsgezag.

De maatschappelijke hervorming van Europa in de Middeleeuwen is het resultaat geweest van een langs historischen weg tot stand gekomen vergelijk tusschen het Germaansche gemeenschapsrecht en het Romeinsche privaat-eigendoms-recht.

In den aanvang van de Middeleeuwen was het democratische en collectieve karakter van de maatschappij nog niet geheel en

al verdrongen, hetgeen hierdoor verklaard wordt dat de primitieve inrichting de ontplooiïng tegenhield van de zelfzuchtige instincten die het persoonlijk eigendom plegen te vergezellen. De bouw van de Germaansch-Romaansche samenleving is van de 5de tot de 10de eeuw ongeveer als volgt geweest:

Er bestond een dorpsbestuur en een beheer van den grond. (Fronhof) De grond-exploitatie, destijds de voornaamste bron van bestaan, werd uitgeoefend door boeren, gevestigd op bezittingen die toereikende waren een gezin van vijf tot achttien personen te voeden. Een dergelijk bezit bestond allereerst uit den hof en den daaraan grenzenden moestuin als vast eigendom. Verder behoorde daartoe een erfelijk vruchtgebruik dat niet kon worden opgezegd, van een deel van het in de nabijheid gelegen akkerland dat naar gemeenschappelijke, van oudsher dagteekenende regels bebouwd werd, en ten slotte het gebruiksrecht op bosch en weiland, vischwater en jachtgebied. Zulk een boerenbezitting werd hoeve genoemd en besloeg ongeveer 15 tot 18 Hectaren. Zij was voor een deel bijzonder eigendom en behoorde voor een ander deel aan de markgenootschap toe. Maar de boer was niet langer onafhankelijk. Op vastgestelde tijden moest hij den grondheer hand- en spandiensten bewijzen. Bovendien stond het niet vast wie de eigenaar van het gemeenschapsland was. De boeren beweerden dat zij, als deelgenooten van de mark, de eigenaars van die landerijen waren, — daarentegen maakten de grondheeren, krachtens het leenrecht, aanspraak op alle landerijen die zich in hun domeinen bevonden. De quaestie werd ten slotte met behulp van het geweld opgelost en in machtsmiddelen waren de grondheeren de meerderen. Hierin ligt de kiem van de boerenoorlogen van later tijden. Bij de Schotten, de Ieren en de Oost-Slaven hebben de aloude communistische toestanden zich langer staande kunnen houden dan op het gebied van de Romaansch-Germaansche beschaving.

Ambacht en kunst waren de aanhangsels van het grondbezit dat recht had op de heerendiensten. Langzamerhand maakten de handwerkers zich daarvan los en trokken met de kooplieden naar de opkomende steden waar zij zich in gilden organiseerden.

2. De Kerk.

Wonderbaarlijk was de zegetocht van het Christelijk geloof gedurende de eerste eeuwen. Het godsdienstig en zedelijk gemoedsleven van de onderste laag van een klein en onaanzienlijk volk, — de spaarzame denkbeelden die van het bestaan van arme visschers en handwerkers uitgingen, oefenden een onweerstaanbare betoovering uit op allen die met hen in aanraking kwamen. Het Christendom was de eisch van een maatschappelijke zedeleer, maar tegelijk de taal van een ziel die de ijdelheid en nietigheid van alle imperialistisch geweld en machtsontwikkeling had leeren inzien, en ze van zich geworpen had om voortaan eeuwige schatten te verzamelen. En die taal werd verstaan door de zuster-zielen die onder den zakelijken en geestelijken druk van de Romiensche heerschappij en de Romeinsche roofzucht geleefd en geleden hadden. De daden van de laatste republikeinsche keizers, van de proconsuls en van de groote financiers naderden het maximum van al wat langs staats-werktuigelijken, grof-stoffelijken weg tot stand kan worden gebracht.

En toch verlangden Virgilius en Seneca en Tacitus naar een leven van eenvoud en voorvaderlijke deugd. „Wat baat het den mensch, al gewint hij de geheele wereld en hij lijdt schade aan zijne ziel?" In deze woorden die voor de imperialisten en de aanbidders van den rijkdom ten eeuwigen dage onverstaanbaar zullen blijven, vertolkte Jezus de zielservaring die in het gemoed van de besten van het uitgebreide Romeinsche rijk begon te schemeren.

En zij zochten de kleine gemeenten op die de nieuwe waarheid verspreidden. Armen en rijken, geringen en aanzienlijken, onvrijen en vrijen schaarden zich rondom de nieuwe leer. En naarmate de gemeenten in omvang toenamen, veranderde ook hun inrichting en opvatting en vooral hun houding tegenover de buitenwereld.

Wanneer in een dergelijke beweging een scheiding en splitsing tot stand komt, ligt dit in den regel niet uitsluitend aan de onderscheiden geestelijke behoeften, maar evenzeer aan de onderling strijdige stoffelijke belangen van degenen die zich bij

haar hebben aangesloten. Niet weinigen werden voor de Blijde Boodschap en de leer van Jezus gewonnen omdat het hun allereerst om meer rechtvaardigheid in de maatschappelijke orde, om de bevrijding van allen uitwendigen druk te doen was. Anderen werden gedreven door beweegredenen die aan hun gemoedsleven ontleend waren: de oude godsdienst en de oude levensbeschouwing bevredigden hen niet langer, er was een pijnlijke leegte in hun hart ontstaan en zij beproefden die leegte te vullen. Tot de eerste groep behoorden de Joodsche, Helleensche en Romeinsche beschaafden, wier hoofd en hart zich in den ouden godsdienst en zedelijkheid en wereldbeschouwing niet langer thuis gevoelden en die nu zoekende waren naar nieuwe waarheden. Maatschappelijke en staatkundige overwegingen legden bij hen geen noemenswaarig gewicht in de schaal. Hun beschaving en het aanzien van hun maatschappelijke positie maakten hen tot de aangewezen leiders en leeraars en uitleggers van de nieuwe leer. Hun gedachtengang en hun gemoedsleven brachten om strijd mede dat zij de ontwikkeling van de nieuwe leer minder in de richting van het maatschappelijk-economische dan in die van het godsdienstig-wijsgeerige zouden dringen. Bij de eerste groep was het communistisch levens-ideaal, de toepassing van de maatschappelijke zedeleer de hoofdzaak, — bij de anderen was het in de eerste plaats om de zuivere geloofsartikelen te doen, om de wijsgeerige en juridische bewijsvoering van haar beginselen. De deelgenooten van de eerste groep dachten in de eerste plaats aan een strijd tegen de machthebbenden en de rijken. De anderen daarentegen bereidden zich voor op een redetwist met Joden en Heidenen, op een wetenschapplijke verdediging van de nieuwe leer. De vertegenwoordigers van deze laatste soort zijn Paulus en Augustinus, met hun geestesrichting die boven alles waarde hechtte aan de welomschreven wetten en inrichtingen van den staat, — terwijl de Grieksche Kerkvaders de eigenlijke wijsgeerige stichters van de Christelijke theologie geweest zijn en tevens de factoren van het naar vrijheid strevende gevoelsleven en de Helleensch-communistische overleveringen in eere gehouden en verdedigd hebben, — zij het dan ook al te vaak slechts in theorie.

Hieruit ontstonden tegenstellingen die reeds in de eerste gemeenten aan den dag getreden zijn.

Telkenmale werd door den groei van de gemeente een crisis veroorzaakt. Het spreekt van zelf dat een organisatie van zekeren omvang ook een meer ingewikkelde inrichting behoeft. Daarbij komt nog dat partijen die zich in een groot aantal leden verheugen, vroeg of laat met de uitwendige machten in aanraking moeten komen, waarbij een wisselwerking van invloeden onvermijdelijk is.

Tot ongeveer het midden van de tweede eeuw is de inrichting van de Christelijke gemeenten zuiver democratisch geweest en gevestigd op den voet van volkomen gelijkheid. Het onderling verband was van een bijzonder innigen aard. Deels de gemeenschap van alle goederen, deels de van heeler harte toegepaste maatschappelijke zedeleer maakten alle scherpe economische botsingen in de gemeente onmogelijk. Het is kenteekenend dat de eerste ambten in de Christelijke gemeenten tot de diakonie behoorden en de zorg voor armen en zieken betroffen. Allen die zich hadden aangesloten, konden, in zoover zij de daartoe noodige bekwaamheid en geschiktheid bezaten, tot priester gekozen worden. Men noemde hen de Oudsten, — (presbyteroi, hiervan afgeleid priester). Uit die oudsten werd een opzichter (episcopos, bisschop) gekozen. De gemeenten van dien tijd kenden nog niet het verschil tusschen clerus (uitverkorenen) en leeken (plebejers). Eerst door de aanzienlijke toename in aantal en den groei van de bemoeiïngen der kerk (opvoeding van het jongere geslacht en leiding van de nieuwe deelgenooten) en voorts door de onafgebroken uitbreiding van de oorspronkelijke en eenvoudige Christelijke leer tot een theologisch stelsel, — werd de clerus ten slotte een afzonderlijke stand, een geestelijk ambtenaren-corps, waarvan de macht voortdurend toenam, naarmate hte Christendom tot invloed en aanzien in den staat kwam. Zoo werd de clerus een erkende macht die van belasting en krijgsdienst vrijgesteld was en aan de gewone rechtspraak onttrokken werd. Aan de geestelijkheid werd het toezicht opgedragen op het zedelijk levensgedrag van de leeken. Ook werd zij gerechtigd schenkingen en legaten aan te nemen. De presbyters van den eersten tijd werden tot een

hierarchie, een wijd gezag met voorrechten en bijzondere bevoegdheden. En de bijna onbekende, vervolgde gemeenten van arme visschers en handwerkers, van de stillen en ontberenden in den lande, vergroeiden tot een machtige, rijkelijk met goederen bedeelde staatskerk, met tallooze priesters in dorpen en steden, bisschoppen in de groote steden, Metropolitaans of aartsbisschoppen in de hoofdsteden, — en eindelijk den bisschop van Rome als Paus. Uit een godsdienstig en maatschappelijk-zedelijk gemeenschapsverband groeide een staatkundig-economische macht-organisatie van den grootst denkbaren omvang die — in tegenstelling met de oude Christelijke gemeenten — voor zich het recht opeischt de doodstraf toe te passen op alle Christenen die weigerden de waarheid van de Christelijke leerstukken te erkennen.

In den loop der tijden werd de Kerk zeer rijk. De bronnen van haar inkomsten waren de tienden en voorts schenkingen en legaten. Oorspronkelijk werd daaraan een maatschappelijke bestemming gegeven, ten bate van armen en hulpbehoevenden. Evenwel zou later drie-vierde-gedeelte van het vermogen beschouwd worden als behoorende aan de hierarchie en den eeredienst en slechts één vierde als toekomende aan de armen. Ten slotte zou het geheel zonder verdere onderscheiding kerkelijk goed worden en in verband met de ontwikkeling der Middeleeuwsche toestanden ongekende afmetingen aannemen. Op die wijze werd de Kerk de eigenares van een groot deel van den grond. Tegen het einde van de zevende eeuw bezat de Kerk in Gallië een derde gedeelte van den grond en in de achtste eeuw was het grondbezit van de Kerk in het Frankenrijk reeds zoo belangrijk dat de Karolingers op een groot deel daarvan ten behoeve van staat en leger beslag legden. (Schmoller, — De Maatschappelijke Quaestie 1918, blz. 102, 547).

Evenwijdig met deze stoffelijke aanpassing liep een geestelijke aanpassing aan de buitenwereld. De geestdrift van de eerste tijden luwde, de offervaardigheid werd zeldzamer, en in de plaats van de toewijding en de ontbering kwam het aalmoezen-geven. Plichtmatige en voorgeschreven aan de gemeente te bewijzen diensten vervingen den in aller harten wonenden gemeenschapszin.

De priesters en gezaghebbenden van de Kerk vermeden niet langer den omgang met de dragers van het staatsgezag, maar kwamen veelvuldig met hen in aanraking en bewonderden in het geheim de beschaving van die verstandige brave heidenen. De overgroote aanwas van aanhangers afkomstig uit de meest verscheiden lagen van de Romeinsche samenleving had een ontbindende uitwerking op de aloude Christelijke levenshouding. In de derde eeuw trof men reeds in de meest uiteenloopende beroepen Christenen aan: in de Romeinsche legioenen, aan het hof van den keizer, in de ambtenarenwereld, in den handel en onder geleerden. Door alle poriën van de Romeinsche samenleving trok het Christendom binnen en bracht van daar de wijdst verscheiden ervaringen, zienswijzen en overleveringen tot de Kerk terug. En in dit proces van wisselwerking tusschen Kerk en wereld, in deze lange reeks van toenaderingen en schikkingen boette het eerste Christendom een groot deel van zijn oorspronkelijken geest in. Wij hebben dit reeds vroeger bij de bespreking van het natuurrecht vermeld: het communisme maakte plaats voor een volledige erkenning van het privaat-eigendom. De christenvervolgingen zuiverden de kerk van haar al te inschikkelijke vrienden, van wie velen uitsluitend op hun eigenbelang bedacht waren, maar deze stormen waren van tijdelijken aard en geleidelijk nam de Kerk een steeds meer wereldsch karakter aan tot diepe smart van de oude getrouwen en van alle vromen wier hart aan de overleveringen van het oudste Christendom hing. Zij lazen de Bergrede, hernieuwden hun krachten bij de herinnering aan de groote dagen van de oude gemeenten en voelden zich van het heden vervreemd. Terug naar Jezus en naar de zelfverloochening, naar de gemeenschappelijkheid van het bezit en naar de Apostolische armoede. En weg met alle invloeden van wereldzin en staatsgezag die de ware leer ondermijnen en het Christendom vervalschen.

Uit deze ontevredenheid die hier en daar zelfs den vorm van verzet aannam, ontstond in eerste instantie het monnikenwezen of het klooster-communisme, — en later de ketterij. Het monniken- en het ketterwezen stoelden op denzelfden wortel, — met dien verstande dat het eerste zich van de Kerk verwijderde

zonder haar te bestrijden, terwijl het laatste de Kerk wenschte onderstboven te keeren of voor het minst te hervormen en dies genoodzaakt was tegenover de machthebbenden van de Kerk scherp positie te nemen. De monniksorden volgden de gedragslijn van de Utopisten die allen strijd veroordeelden, den staat ongemoeid lieten en beproefden achter den rug van den staat een nieuwe samenleving op te bouwen. De ketters daarentegen toonen meer overeenkomst met de hedendaagsche socialisten die het op een omwenteling en — indien mogelijk op de afschaffing van den staat hebben toegelegd. De kloosters werden voortaan als vrienden en bondgenooten van de Kerk behandeld, zooals de Engelsche utopist Robert Owen met de regeeringspersonen van zijn tijd op vriendschappelijken voet stond. De ketters daarentegen werden als oproerlingen te vuur en te zwaard vervolgd en uitgeroeid.

3. De Communistische Klooster-Vestigingen.

Onder de werking van de officieele kerkelijke inrichting nam het Christendom steeds meer een wereldsch uiterlijk en karakter aan, hetgeen door velen met leede oogen gezien werd. In den loop der tijden werd het omgezet in een economisch-politieke machtsorganisatie ter afwering van ongewenschte communistische aanvechtingen, — en ook dit stuitte velen tegen de borst. Zoo zien wij in de laatste helft van de derde eeuw ernstige Christenen zich uit de wereld terugtrekken en van alle aardsche goederen afstand doen, om hun leven voortaan in de eenzaamheid, in gepeinzen en zelfkastijding door te brengen. Na de verzoening tusschen de Kerk en Keizer Konstantijn, toen het Christendom tot staatsgodsdienst bevorderd was, werd de monniken-beweging levendiger. Onder de pioniers, de baanbrekers van dit nieuwe leven trekt de Heilige Antonius allereerst onze aandacht. Als zoon van rijke ouders in Boven-Egypte geboren, nam hij omstreeks het jaar 270 het besluit zijn goederen weg te geven en in Evangelische armoede als kluizenaar in de Egyptische woestijn te gaan leven. Zijn volgeling Pachomius vereenigde de kluizenaars omstreeks het jaar 320 en stichtte op het Nijl-eiland Tabenna de eerste communistische

klooster-kolonie, of zooals de Grieksche inhoudsvolle naam luidt: Koinobion. (Koinos beteekent: gemeenschappelijk, — Bios: leven). Het was een nederzetting die uit verscheiden huizen bestond en waarvoor haar stichter eenige levensregelen vaststelde, — in de eerste plaats verzaking van persoonlijk bezit, regelmatige handenarbeid, gemeenschappelijke maaltijden, gehoorzaamheid aan den leider (Abt) en onthouding.

Gedurende de eerste eeuwen van de geschiedenis der kloosters maakten de monniken en nonnen geen deel uit van den clerus: zij waren leeken en hadden de vrijheid hun klooster te verlaten. Velen hunner waren gehuwd. De kloosters waren destijds niets anders dan vrome communistische nederzettingen. Tegen het einde van de vierde eeuw begon het huwelijk als een lager vorm van het Christelijk leven te gelden. Maar nog in de zesde eeuw was het huwelijksleven onder de kloosterlingen het tegendeel van een zeldzame uitzondering. Eerst later zou de ongehuwde staat de volstrekte wet van het kloosterleven worden. De eerbied dien allen koesterden voor de ascese en de vrees dat de gezinsvermeerdering de communistische inrichting benadeelen zou, voerden ten slotte tot het huwelijksverbod, tot het voorschrift van het celibaat.

Immers, de grondgedachte van het communistisch kloosterleven was geen andere dan het voornemen zich van alle maatschappelijke verwikkelingen en geestelijke stroomingen op een afstand te houden die de menschen met den wereldzin en het kwade in aanraking brengen, — en in het bijzonder had men daarbij persoonlijk eigendom, hebzucht, gezinsbanden, staatswetten, standsverschillen, heerschappij, dwang en geweld op het oog.

In Noord-Afrika, waar de communistische overleveringen nog zeer krachtig waren, vond het kloosterstelsel een ruime toepassing. Van daar baande het zich een weg naar het Oosten, Palestina, Syrië, Armenië, Cappadocië. De drang naar de kloosters was in het Oosten zóó levendig, dat keizer Valens (375—378) poogde daaraan paal en perk te stellen, hetgeen hem evenwel niet mocht gelukken.

Ook onder schrijvers van Christelijken huize verhieven zich stemmen tegen de nieuwe beweging waarin men — en niet geheel ten onrechte — een protest tegen de kerk meende te bespeuren.

Maar aangezien de kloostercommunisten in het algemeen de Kerk met rust lieten en bovendien de kerkelijke autoriteiten zelven erkenden dat de nieuwe beweging een stuk oud-christelijk idealisme op vreedzame en onschadelijke wijze trachtte te verwezenlijken, werden haar geen moeielijkheden in den weg gelegd. De voornaamste kerkleeraars, met Athanasius vooraan, waren het hiermede eens en zagen reeds in de profeten-scholen van het Oude Testament, in de Egyptische Therapeuten (een soort Esseërs), van wie Philo melding maakt, en niet het minst in de gemeenschappelijkheid van de eerste christengemeenten, ook in andere karaktertrekken van den Apostolischen tijd, de eerste beginsels van het kloosterwezen. (Hase—Kohler, Kirchengeschichte, 1864 I, 233) Christenen uit alle lagen der bevolking, in het bijzonder uit de arbeidende klasse, stroomden den kloosters toe. In de dagen van Augustinus waren het in Afrika meerendeels onvrijen en vrijgelatenen, boeren en handwerkers en andere lieden „van plebejische werkzaamheden" die zich in de kloosters aanmeldden. Men mag aannemen dat de arbeidersklasse toen overal het grootste contingent geleverd heeft. Augustinus stond altijd wantrouwend tegenover alle volksbewegingen. Intusschen werd het kloosterstelsel door hem aangemoedigd, omdat hij hoopte op die wijze de oproerige en communistisch-gezinde bevolking van Noord-Afrika in bedwang te houden. Vermoedelijk was hij van meening dat de communisten in de kloosters minder gevaarlijk waren dan daarbuiten. Augustinus was een groot kerkvorst en Christelijk staatsman, hardvochtig en oprecht jegens zichzelf, hardvochtig en niets ontziende tegen de vijanden van de leerstukken en de oproerlingen. Niets voor zichzelf, alles voor de Heilige Kerk waarin hij het Godsrijk zag. Wanneer Augustinus van de Heilige Kerk spreekt, is het alsof men alle klokken van Rome en Byzantium hoort luiden. Zijn voorliefde voor de kloosters en zijn strijd tegen het communisme herinneren ons aan de houding van zekere hedendaagsche staatslieden die — tegenstanders van het socialisme — zich bereid verklaren bepaalde eilanden en landstreken ter beschikking van de socialisten te stellen als terrein voor hun proefnemingen.

Het kloosterstelsel breidde zich naar het Westen uit, waar het aanvankelijk slechts verbazing en tegenzin ontmoette. De nieuwe nederzettingen vonden evenwel ijverige vrienden in de kerkvaders Ambrosius en Hieronymus, die den geest van het natuurrecht nog niet volkomen waren afgestorven en de beginselen van het communisme in eere hielden.

Aan de kust van West-Italië en van Dalmatië verrezen cenobitische instellingen (kloosters), — desgelijks in Zuid-Gallië. Deze stichtingen waren niet naar één model geregeld en de deelhebbers toonden minder bereidheid tot tucht en minder toewijding aan het ideaal dan in het Oosten. De groote baanbreker van het kloosterwezen in het Westen, Benedictus van Nursia, maakte zich op deze gebreken en zwakheden te verhelpen. Hij was de stichter (480—543) van de naar hem genoemde orde der Benedictijnen. Op den berg Cassino, in de Campagna, stichtte hij een cenobium, waarvoor hij in het jaar 529 de regels (Statuten) vaststelde, die in den loop van den tijd door alle kloosters aanvaard zijn. Van deze regels verdienen drie hoofdpunten de vermelding. Ten eerste betreffende den handenarbeid: de kolonie moet — indien eenigszins mogelijk — door eigen gemeenschappelijken arbeid zich de levensmiddelen verschaffen die zij noodig heeft. Ten tweede, verscherping van de voorschriften aangaande de kuischheid: ongeldigverklaring van de huwelijken der monniken. En ten derde, verbod de kolonie (het klooster) te verlaten, nadat tot de opname besloten is.

De uitwerking van de tucht en van het voorschrift betreffende den handenarbeid grensde aan het wonderbaarlijke. Na de verwoestingen die door de Volksverhuizing en door zoo menigen oorlog waren aangericht, hebben zij machtig bijgedragen tot het herstel van West- en Midden-Europa. Platgebrande streken, kortelings toegankelijk gemaakte landen werden bebouwbaar. Later werden de kloosters tot inrichtingen van onderwijs, tot bewaarplaatsen van schrifturen uit Oudheid en Middeleeuwen. De monniken vervaardigden afschriften van de werken der Latijnsche schrijvers, soms ook kronieken.

De klooster-gemeenschap tot productie bleek een voortreffelijke economische vorm, zoowel in vergelijking met het landgoederen-

stelsel en het kolonaat van het ondergaande Romeinsche rijk, als naast het leenstelsel van het Frankenrijk.

„Het is waarlijk geen wonder", — verklaart Kautsky, — „dat het kloosterwezen zich in de Christelijke wereld snel uitbreidde en weldra belast werd met de bewaring van de overblijfselen der Romeinsche techniek en beschaving. Evenmin behoort het ons te verbazen dat de Germaansche vorsten en grondheeren na de Volksverhuizing de kloosters als de geschiktste inrichtingen beschouwden voor de invoering van een hoogeren productievorm in hun gebied en derhalve de stichting van kloosters aanmoedigden en vaak uitlokten....

„Terwijl ten Zuiden van de Alpen het voornaamste doel van de kloosters doorgaans was als toevluchtsoord voor proletariërs en mishandelde boeren te dienen, was de bevordering van den landbouw, van nijverheid en verkeer ten Noorden van de Alpen allereerst hun taak."

(Vorläufer des neuen Sozialismus, I, 175—176)

Rijkdom, beschaving en macht werden nu het deel van het monnikendom, en tegelijkertijd de vriendschap van de kerkelijke en wereldlijke vorsten. De monniken hielden langzamerhand op deelgenooten van een productie-gemeenschap te zijn en werden de meesters van anderer arbeid. In hun omgang met de geestelijkheid en met de leenheeren verloren de monniken de kloosterdeugden van zelfverloochening, eenvoud en afgestorvenheid aan de wereld. De abten waren vaak geziene gasten in de paleizen en kasteelen van den adel. De wereldzin deed zijn intrede in de kloosters en de grenslijn tusschen geestelijke en monnik werd uitgewischt. De uitgevaste gestalten van het oude kloosterleven werden steeds zeldzamer en in de plaats daarvan zag men weldane en weldoorvoede, in monnikspij gehulde mannen die blijmoedig de wereld inkeken. En de kloosters werden niet langer bevolkt door leden van de arbeidende en onderdrukte klassen, maar door nakomelingen van den adel en van de aanzienlijke standen.

In den loop van de achtste eeuw kwamen de meeste abdijen in handen van adellijken. Zij waren het die den toon aangaven en het behoeft niet gezegd te worden dat dit niet bevorderlijk was aan

de ontwikkeling van de kloostergedachte. De monniken die in dezen gang van zaken niet konden berusten, werden steeds gestrenger in hunne opvatting van ontbering en zelfkastijding, en sommigen hunner beproefden een hervorming van het kloosterleven tot stand te brengen. Een dergelijke poging werd door Benedictus van Aniane (774—821) ondernomen; een duurzaam resultaat was daarvoor evenwel niet weggelegd. En ongeveer op dezelfde wijze ging het met alle andere pogingen die destijds gewaagd werden. De oude Benedictijnsche wet geraakte in onbruik en „wanneer een klooster in de handen van een leek-abt overging, trokken met hem vaak de krijgslieden binnen, die met vrouw en kind in het gebouw huisden en met dobbelspel en drinkgelagen en jachtvermaak de plaats ontwijdden die voor het vrome schouwende leven bestemd was." (Hellman Fruehes Mittelalter, blz. 91.)

In het algemeen is de negende eeuw een tijdperk van zedelijk verval geweest. In staatkundigen zin, verkeerde het Frankenrijk in een toestand van volstrekte ontbinding. Het geslacht van de Karolingers was zoo goed als uitgestorven. Slaven, Noormannen, Magyaren en Arabieren deden voortdurend invallen in de verschillende deelen van het verscheurde rijk. De adel was in open strijd met het koningschap, — de bisschoppen die voor de grootste meerderheid uit de aanzienlijke geslachten waren voortgekomen, verwerden tot politieke agenten van hunne familie. Omstreeks het jaar 900 maakten kroon, pausdom, geestelijkheid en kloosterwezen den indruk jammerlijk ontaard te zijn.

Een min of meer welgeslaagde poging tot hervorming van het kloosterleven is uitgegaan van het Cluny-klooster (Bourgondië) dat in het jaar 910 gesticht werd. De kloosterwet was in den geest van de Benedictijnsche voorschriften opgesteld, — daarbij eenigszins strenger geformuleerd. Zij eischte de onvoorwaardelijke verzaking van alle persoonlijk bezit, een volstrekte gehoorzaamheid die zelfs geen plaats voor de geringste tegenkanting openliet, — en ten slotte een met strengheid toegepaste onthouding. Dank zij den ernst die dit streven bestuurde, bereikte Cluny een hervorming van de kloosters die althans gedurende een of twee eeuwen stand heeft gehouden, maar tegelijkertijd werd

het monnikwezen in de draaikolk van de Europeesche politiek meegesleept, doordien de stichter van Cluny het klooster onder de onmiddellijke bescherming van den paus geplaatst had. De band tusschen het monnikwezen en den Heiligen Stoel erlangde een buitengewone staatkundige beteekenis van het oogenblik toen de stedehouders van Christus met het keizerschap den strijd opnamen om de opperheerschappij der wereld en Gregorius VII, een karakter van bovenmenschelijke afmetingen, aan het hoofd van de Kerk kwam te staan.

Hoe zeer het de hooggeroemde klooster-hervorming van Cluny aan duurzaamheid ontbroken heeft, blijkt onder meer uit de verordeningen van de in het jaar 1212 te Parijs gehouden Synode die zich de verbetering van den zedelijken toestand der kloosters ten doel had gesteld. Onder deze verordeningen vinden wij: Geen monnik mag eigendom hebben .... De bisschoppen moeten alle verdachte deuren en ruimten in de kloosters laten dichtmetselen .... Geen monnik mag zijn slaapvertrek buiten de algemeene slaapzaal (dormitorium) hebben .... Verboden is verder alle twist in het kapittel, alle gedruisch in het klooster, alle bezoek van vrouwen, alle ongeoorloofde spelen, vogelvangst, jacht enzoovoort .... Het is verboden dat twee monniken in hetzelfde bed aanwezig zijn. Elk hunner zal een afzonderlijk bed betrekken en dit in de voorgeschreven kleeding."

Voorts wordt den monniken nog verboden kloostergoederen zelfstandig te pachten en met de opbrengst daarvan handel te drijven. (Hefele Conciliengeschichte, V, 867—869)

De omstandigheid dat dergelijke verordeningen noodig waren, bewijst de mislukking van vroeger pogingen ter hervorming. Het is waarlijk geen wonder dat de in dienzelfden tijd levende Franciscus van Assisi geen neiging bespeurde een kloosterorde te stichten.

De latere ontwikkeling van het monnikwezen zullen wij te zijner tijd verhalen.

Intusschen keeren wij terug tot de slotsom waartoe ons onderzoek ons geleid heeft: de Germanen en het Christendom zijn de levende krachten geweest die den wederopbouw van Europa op de puinhoopen van het Romeinsche rijk tot stand hebben gebracht.

Beiden zijn daarbij van het gemeenschapsrecht en de democratie uitgegaan, maar beiden ook hebben den invloed ondergaan van de Romeinsche overleveringen die van privaatrechtelijke en cesaristische elementen doortrokken waren. Desgelijks ondervonden de beide krachten de inwerking van de economische ontwikkeling en tengevolge van een en ander is de wederopbouw waarvan wij spraken, een vergelijk geworden tusschen gemeenschaps- en persoonlijk recht, waarbij nog te vermelden valt dat het laatste steeds toenemende was.

Van het Romeinsche erfdeel is nog een andere werking uitgegaan. Zoowel het Germaansche keizerschap als het Romeinsche pausdom beschouwden zichzelven als de beheerschers van de gansche wereld en deze wederkeerige bewering had een vijandelijke mededinging tot onmiddellijk gevolg. Van de negende tot de veertiende eeuw hebben het wereldlijk en het geestelijk imperialisme gestreden om de wereldheerschappij. En het zijn deze beide hoofdfeiten:

de ontwikkeling van het gemeenschapsrecht tot het recht dat op het persoonlijk bezit steunt, — en

de strijd tusschen het keizerlijk en het pauselijk imperialisme, — die den kern vormen van de geschiedenis van de Middeleeuwen.

En eindelijk sluit deze waarheid zich hierbij aan:

het verzet tegen dezen loop van zaken en de pogingen tot de oude toestanden van het oorspronkelijk Christendom en van de Germanen terug te keeren, vormen den achtergrond van de bewegingen van het kloosterwezen en van de aanvallen die door de ketters op de maatschappij gericht zijn.

III. VAN HET COMMUNISME NAAR HET PERSOONLIJK EIGENDOM.

1. Economische Toestanden in West- en Middel-Europa.

HET tijdperk waarin de kerkleeraars hun best deden een middenweg te vinden tusschen het communisme en het persoonlijk bezit en dientengevolge het natuurrecht omvormden, was op den primitieven toestand gebaseerd. Het persoonlijk grondbezit bestond reeds, maar de handel was nog hoogst onbeduidend en van een muntstelsel was nog nauwelijks sprake. De steden die uit den Romeinschen tijd dagteekenden, waren ontvolkt en nieuwe steden niet aanwezig. De Germaansche bewoners van Midden- en West-Europa zagen den koopman met een wantrouwend oog aan en hielden hem voor weinig beter dan een dief wanneer hij zijn voorraad tegen hooge prijzen aan den man bracht. Nog scherper luidde het oordeel dat over den handel geveld werd door de Synode van Rome die in 1078 gehouden, door Romeinsche en Gallische bisschoppen bezocht en door Gregorius VII voorgezeten werd. Onder de door deze hooge vergadering genomen besluiten (Canones) meldt ons het 5de, dat het beroep van den soldaat en van den koopman niet zonder het begaan van zonden beoefend kan worden en zij tot boete onbekwaam zijn, tenzij zij er toe overgaan een ander beroep te kiezen.

(Hefele, Conciliengeschichte V, 125)

Sedert de tiende eeuw trad een onmiskenbare opleving in. In het gebied tusschen Rijn en Seine, ook tusschen Vlaanderen en Zuid-Engeland bloeide een levendige goederenruil op. In Lombardije, aan de kust van de Middellandsche Zee, in de

Italiaansche en Zuid-Fransche steden, de Oud-Romeinsche middelpunten van handel en verkeer, ontwaakte nieuw leven. De oude steden begonnen een nieuwen loop, nieuwe steden werden gebouwd. Maar nog steeds ontbrak een toereikende voorraad edel metaal om een ruilmiddel aan te munten en het geld de daarvoor bestemde rol te doen vervullen. Het grootste gedeelte van het tot dusver voorhanden zilvergeld was afkomstig uit het Oosten: uit Indië en uit het rijk der Kaliefen. Het was evenwel onvoldoende voor de handelsbeweging die in de steden plaats greep en in den loop van de tiende eeuw zich begon te ontwikkelen.

Omstreeks dezen tijd werden de Rammelsberger zilvermijnen ontsloten die de rijkste van Europa bleken te zijn. (in de nabijheid van Goslar) Deze rijkdom aan edel metaal stelde de resolute Saksische koningen Hendrik I (919—936) en Otto den Groote (936—973) in staat de moeilijkheden van den tijd der Karolingers te boven te komen, de Hongaren te verslaan, de Slaven terug te dringen, steden te bouwen en het Duitsche rijk te herstellen. Het gansche bedrijfsleven van de steden in Duitschland, Frankrijk, Vlaanderen en Italië won daarbij niet weinig aan kracht, de omzet nam toe. In het jaar 991 sloot Venetië, destijds de voornaamste haven van den handel tusschen Europa en het Oosten en in het bijzonder van den Duitschen handel, verdragen met de Saracenen. Negen jaren later versloeg het de Croatische zeeroovers. In het jaar 1000 had Keulen reeds een depôt van ijzerwaren in Londen. In 1016 werden de Duitsche kooplieden voor den Engelschen rechter met de kooplieden van het land gelijkgesteld. In 1040 bloeide Brugge op als middelpunt van den wolhandel. Het Vlaamsche laken was toen reeds wereldberoemd. Over Noord-Frankrijk breidde de weverij zich uit. De befaamde missen van Champagne moeten van dezen tijd dagteekenen. De uitwisseling van goederen tusschen het Westen en het Oosten bracht nieuw bloed in de gansche samenleving. De gezichtskring verruimde zich. Weldra trad een drang naar uitzetting aan den dag. En voor Europa waren de omstandigheden gunstiger dan in de dagen van het oude Romeinsche rijk, aangezien dit werelddeel — dank zij de Saksische zilvermijnen en het steeds toenemend handelsverkeer van de steden — niet meer zoo uitsluitend als

vroeger op edel metaal van het Oosten was aangewezen, en zich mocht verheugen in hetgeen heden ten dage een actieve handelsbalans genoemd wordt, — (een verschil tusschen uitvoer en invoer, ten gunste van den eerste).

Weldra ondervond Europa een nieuwe belemmering. De Seltsjoeken rukten in Voor-Azië op. In 1071 veroverden zij Jeruzalem, in 1076 Damaskus. Byzantium, de voorpost van den Europeeschen handel en beschaving, voelde zich bedreigd en wendde zich tot Rome om hulp, — edoch vergeefs, tengevolge van den strijd tusschen paus en keizer wegens het benoemingsrecht van de bisschoppen. Daarentegen gelukte het Byzantium een bondgenootschap te sluiten met Venetië dat, als een goed koopman, gebruik maakte van de gelegenheid om zich van den alleenhandel in het Oosten meester te maken.

Deze economisch-staatkundige factoren vertegenwoordigden een groot deel van de drijfkracht tot de militaire uitzettings-expedities van Europa naar Klein-Azië die onder den naam van Kruistochten bekend staan. Zij hebben een godsdienstigen vorm aangenomen, daar het pausdom destijds aan het hoofd van de Europeesche staatkunde stond en de Christelijke denkbeelden en gevoelens veelvuldig de onmisbare stemming van de groote massa in het leven riepen. De godsdienst is gedurende de Middeleeuwen het overheerschend element in het samenstel van denkbeelden geweest. En de ondervinding heeft ons geleerd dat de economische krachten die in de diepte gehuisvest zijn en op den grondslag van de samenleving gewelddadig inwerken, slechts dán de groote massa in beweging kunnen brengen en de vereischte mentaliteit in het leven roepen, indien zij zich in de heerschende gedachtentaal kenbaar maken. In de Kruistochten hebben zich stedelijk-economische en kerkelijk-godsdienstige belangen in een doeltreffende verhouding vermengd.

Uit de Kruistochten (1096—1270) is Italië als de grootste handelsmacht van Europa te voorschijn gekomen. De Lombardische steden met hun bloeiend bedrijfsleven, werden tot even zooveel middelpunten van handel en geldwezen. De steden van Catalanië en Zuid-Frankrijk namen een ongekende vlucht. In alle beschavingsmiddelpunten van West- en Midden-Europa verhieven zich

de geestelijke en stoffelijke levenskracht en het productievermogen. De Scholastiek, een breed opgezette poging om met behulp van de logica en wetenschappelijke middelen de deugdelijkheid van het Christendom te bewijzen, werd tot haar hoogste punt opgevoerd. Parijs, Keulen en Oxford verwierven zich onsterfelijken roem op het gebied van de wetenschap. In de steden erlangde het geldwezen de overhand en — in verband daarmede — het persoonlijk eigendom. Ook de zelfstandige landbouwers zagen zich in het geldwezen opgenomen, daar zij het waren die de opbloeiende steden van levensmiddelen voorzagen.

Als een omwenteling en een ondermijning van het gezag werkte voorts de strijd tusschen de wereldlijke macht en het pausdom die gedurende drie eeuwen, van 1075 tot 1350 woedde en waarin machtige figuren als paus Gregorius VII (1073—1085), Frederik Barbarossa (1152—1190), paus Innocentius III (1189—1216), Frederik II (1215—1250), Philips de Schoone (1285—1314), op den voorgrond zijn getreden. In een van het jaar 1081 gedagteekend rondschrijven aan de bisschoppen verklaart Gregorius VII:

„Wien is het onbekend dat der koningen en vorsten oorsprong en afkomst tot degenen terug te voeren is die van God niets wisten, maar door middel van hoogmoed, roof, list, moord, kortom door misdaden van allerlei slag door den duivel aangericht, — met verblinde begeerte en duldelooze aanmatiging, zich van de heerschappij over hun medemenschen meester hebben gemaakt?"

Republikein noch democraat zou zich tegen monarchie en staat scherper hebben kunnen uitlaten. En inmiddels was de massa er getuige van hoe door de wereldlijke macht pausen werden aangesteld en afgezet en hoe onder de verwikkelingen van dezen strijd de pausen, de geestelijkheid en de monniken allengs opgingen in de staatkunde, steeds meer een wereldsch karakter aannamen en hoe langer hoe verder afdwaalden van de Christelijke idealen van armoede, deemoed en vredelievendheid.

Door dit alles werd de bodem voor de communistische ketterij toebereid. Allen wier hart hing aan de communistische overleveringen van het oude Christendom en het natuurrecht,

scheidden zich af van een kerk wier leiders zich uitsluitend om staatkunde en wereldsche belangen bekommerden en het monnikwezen van zijn eigenlijk doel vervreemdden en tot hun werktuig verlaagden.

Te beginnen met de twaalfde eeuw, toen het pausdom op het toppunt van zijn wereldlijke macht stond, verschenen de communistische ketters en openden den strijd.

Intusschen waren er ook mannen en vrouwen die niets liever verlangden dan tot het oude Christendom en de Apostolische armoede terug te keeren, zonder nochtans met de Kerk te breken. Uit deze gezindheid ontstond in het begin van de dertiende eeuw (1208) de Franciscaner orde (bedelmonniken), een stichting die zich aan den aard van het proletariaat der steden aanpaste en weliswaar ten slotte in het monnikwezen opging, maar niettemin voortreffelijke mannen heeft voortgebracht van wie getuigd kan worden dat zij alle anti-pauselijke, maatschappelijk-hervormende en democratische pogingen langs wetenschappelijken weg gesteund hebben en daarbij voor zware offers ter wille van hun overtuiging niet teruggedeinsd zijn. Van alle monniks-orden staat de linkervleugel van de Franciscanen en met name hun voorlooper Joachim van Floris het dichtst bij de socialisten.

Ongeveer te zelfder tijd is de orde van de Dominicanen gesticht, desgelijks een bedel-orde, maar van huis uit behept met de algemeene geneigdheid het gezag te dienen en de ketters voor het gerecht te sleepen, — kortom, als politiedienaren en inquisitoren op te treden. Er zijn onder de Dominicanen, en in het bijzonder onder de Duitsche en Italiaansche, loffelijke uitzonderingen geweest, als Albert Magnus en Meester Eckehart, Campanella en Giordano Bruno die — naar den geest gesproken — veeleer tot de Franciscanen behoorden. Intusschen laat dit de waarheid van onze kenteekening in haar geheel. Het is ook de Dominicaner Thomas van Aquino (1227—1274) geweest die met behulp van de „Politiek" van Aristoteles het communistisch-democratische element uit het natuurrecht verwijderd en de burgerlijke economische orde die zich gedurende de Kruistochten in de steden gevestigd had, verdedigd heeft.

Men mag, zonder tegenspraak te duchten, de meening uitspreken

dat, van de tiende eeuw af, de opkomst van de stad en haar economische inrichting in steeds toenemende mate het denken, de staatkunde, de maatschappelijke, kerkelijke en zedelijke conflicten in den diepsten grond beheerscht heeft. En dit staat gelijk met de erkentenis dat de algemeene opvattingen steeds meer een burgerlijk karakter aannemen.

Na deze algemeene beschouwing van het tijdperk dat zich van de tiende tot de veertiende eeuw uitstrekt, is het onze plicht kennis te nemen van de theoretische redetwisten ter zake van communisme en bezitloosheid en voorts van het strijden en lijden der communistische ketters.

2. Joachim van Floris. Amalrik van Bena.

Het communisme, zooals het zich van de twaalfde eeuw af tot in de dagen van de Hervorming geopenbaard heeft, mocht, behalve in het Manicheïsme een theoretischen steun vinden in Joachim van Floris en Amalrik van Bena.

Joachim is omstreeks het jaar 1130, volgens andere opgaven, in 1145 in Zuid-Italië geboren en omstreeks het jaar 1202 gestorven. Hij was derhalve een oudere tijdgenoot van Franciscus van Assisi, den stichter van de Franciscaner orde. Hij is de voorlooper van Franciscus geweest en evenzoo zijn de geschriften van Joachim door Franciscanen in bescherming genomen en verspreid. Hij ontving een goede opvoeding, deed een bedevaart naar Palestina, — het was de tijd van de Kruistochten — en ontwierp daar het plan van zijn werken. Hij keerde naar Zuid-Italië terug, trok in een klooster, werd monnik en abt en was vóór en na in de studie der Heilige Schrift verdiept. De pausen moedigden hem in zijn werk aan, ook keizer Hendrik VI (1191) was hem genegen. In de nabijheid van Cosenza (Calabrië) stichtte hij een orde, leefde daar naar een strengen regel, hield zich veelal onledig met handenarbeid, hechtte veel waarde aan properheid, verzorgde de bedden in het ziekenhuis van het klooster, verpleegde de zieken en toonde een grooten deemoed en een niet minder verdienstelijke afwezigheid van alle behoeften. De roep der profetie ging van hem uit. Zijn voornaamste geschriften zijn: „Concordia" (Over-

eenstemming van Oud en Nieuw Testament), — Commentaar op de Openbaring van Johannes, — en een psalmboek dat over de Drieëenheid handelt. De zienswijze van Joachim laat zich als volgt weergeven:

De wereld verkeert in een toestand van bederf. De machtigen bedienen zich van geweld, de onderdanen zijn zedeloos. De geestelijkheid heeft de kennis der waarheid verloren en bestrijdt allen die naar een vernieuwing trachten. De kerk is tot een wereldsche instelling verlaagd en heeft het geloof in hare roeping verloren. Zeer bijzonder zijn de monniken in een toestand van verderf verzonken. Hieruit verklaren zich de onzalige botsingen tusschen paus en keizer, de toename van de mannen der wettelijkheid, van de theoretische twisten, de wijdvertakte kettersche bewegingen, het opdringen van de Saracenen die het Christendom bedreigen. Deze gevaren kunnen slechts worden afgewend door een vernieuwing van de Kerk. En die vernieuwing zal tot stand worden gebracht door orden die terugkeeren tot de Apostolische armoede, tot de verzaking van alle bezit en van alle wereldlijke macht. Deze orden zullen predikers uitzenden die niet alleen de onderdanen maar ook de machtigen en hooggeplaatsten bestraffen. Die zending is noodzakelijk, want een nieuwe tijd is komende, de tijd van den heiligen geest.

God heeft den tijd der wereld in drie tijdperken verdeeld. Het eerste is dat van den Vader geweest die zijn kinderen regeerde met het wapen van de vrees en hen tot knechten maakte. Toen is het tijdperk van den Zoon gekomen: hij heeft met de hulp van wijsheid en tucht geregeerd. Dit tijdperk nadert thans zijn einde. Weldra vangt het tijdperk van den heiligen geest aan, waarin liefde en vrijheid, uit- en inwendig geluk zullen heerschen. De dagen van vrees en knechtschap, van arbeid en dwang zijn ten einde. Het derde tijdperk brengt ons een toestand van vrijheid en vrede, van afwezigheid van alle geweld, van het communisme. Het zal de tijd zijn van de deemoedigen en armen, — er zullen geen verschillen van klasse of voorrecht zijn, geen mijn en dijn . . .

De geschriften van Joachim, ook uittreksels daarvan, werden als „Eeuwig Evangelie" bekend en later veroordeeld als besmet met ketterij, ofschoon Joachim zichzelf altijd als een trouwen

zoon der Kerk beschouwd en de kettersch-communistische beweging scherp gelaakt had en zijn leer van het derde tijdperk slechts een gewijzigde vorm van het in de derde eeuw eenstemmig aanvaarde denkbeeld van het duizendjarig rijk was.

Belangwekkend is in dit verband de meening van Renan.

(Averroës, 292)

„De kettersche beweging van de Middeleeuwen laat zich in twee volkomen afzonderlijke stroomingen verdeelen. De eene wordt vertegenwoordigd door het Eeuwig Evangelie en omvat de mystisch-communistische pogingen die van Joachim van Floris zijn uitgegaan. Nadat zij gedurende de twaalfde en dertiende eeuw aan de orde waren gebleven (Johannes van Parma, Gerardus van San Donnino, Hubertus van Casale, Petrus van Bruys, Waldus, Dolcino, de Broeders van den Vrijen Geest) namen de Duitsche mystici van de veertiende eeuw hunne taak over. De andere strooming is die van het materialistisch ongeloof geweest, is voortgekomen uit de studie van de Arabieren en voer onder de vlag van Averroës."

De leer van Amalrik was van een aanmerkelijk sterker kettersch gehalte. Amalrik (gestorven 1204) werd in Bena, in het bisdom van Chartres (Frankrijk) geboren. Gedurende verscheiden jaren onderwees hij de logica en de exegese (bijbel-verklaring) aan de universiteit van Parijs. Zijn beschouwing van de godheid werd door de universiteit veroordeeld. Toen dit vonnis door den paus bevestigd werd, stierf Amalrik van hartzeer. Hij heeft geen geschriften nagelaten, — slechts eenige leerlingen die zijn leer verbreidden en op hunne beurt deswege veroordeeld werden. De meeningen van de Amalricanen kennen wij slechts uit de acten van beschuldiging, derhalve uit bronnen wier betrouwbaarheid het een en ander te wenschen overlaat. Toch stellen zij ons in staat den gedachtengang van Amalrik daaruit op te bouwen. Het punt van uitgang blijkt Scotus Erigena (in de 9de eeuw, in Engeland) geweest te zijn. Deze laatste was mysticus en pantheïst en geloofde in de wederkomst van de gelukzaligheid der menschen, hetzij dan als paradijs, hetzij in den natuurlijken vorm. In zijn werk „Over de Indeeling der Natuur" (Boek V, Kapittel 2 en 19) zegt hij:

„Hieruit blijkt dat de verdrijving van den mensch uit het paradijs niets anders geweest is dan het verlies van de natuurlijke gelukzaligheid tot wier bezit hij geschapen is. En Johannes zegt in de Openbaring: Ik zag een nieuwen hemel en een nieuwe aarde, want de oude hemel en de oude aarde zijn voorbijgegaan .... En die nieuwe hemel en die nieuwe aarde zijn, zooals de zalige godgeleerde Gregorius van Nazianza verklaart, het herstel van de menschelijke natuur in haar vroegeren toestand."

Erigena was ook pantheïst. Hij haalt de diepzinnige plaats aan uit Dionysus Areopagitus, „dat God zoowel alles geschapen heeft, als in alles geworden is." (Boek III, Kapittel 10) of in de taal van Hegel uitgedrukt: God verkeert in een eeuwig wordingsproces en daarin wordt hij en de wereld geschapen. Hier ligt de kern van alle mystiek.

Amalrik en zijn aanhangers hebben deze denkbeelden opgenomen. Zij leerden dat God in alles is en was, zoowel in Jezus als in de Heidensche denkers en dichters. Hij heeft zoowel door Ovidius als door Augustinus gesproken. Krachtens hun mystieken aanleg en hun pantheïstische overtuiging waren zij gekant tegen gebruiken van den ritus, en tegen kerkelijke ceremoniën en instellingen, ook tegen de vereering van heiligen en tegen alle aanbidding van reliquiën. Voorts waren zij van meening dat wie in den heiligen geest staat, boven de wet staat, — ook de wetten van huwelijk en eigendom gelden voor dezulken niet.

De volgelingen van Amalrik kenden ook de leer van Joachim betreffende de drie tijdperken en beschouwden zichzelven als de baanbrekers van het derde tijdperk (van den heiligen geest). Zij voerden strijd tegen de Kerk, hielden den paus voor den Anti-Christ en Rome voor Babylon.

Door den linkervleugel van de Franciscanen werd deze leer met buitengewonen ijver ontwikkeld en verbreid. Verwant met de Amalricianen is de sekte van den Vrijen Geest, waarvan sommigen, meenende door den goddelijken geest bezield te zijn, alle zedelijkheidsbegrippen ter zijde stelden en daardoor de kettersch-communistische beweging in hooge mate benadeelden.

FRANCISCUS VAN ASSISI

3. Francisus van Assisi. Duns Scotus. Marsilius van Padua. Willem van Occam.

De stichter van de naar hem genoemde Franciscaner-orde werd in het jaar 1181 of 1182 in Assisi (Umbrië, Italië) geboren. Zijn vader was een zeer vermogend koopman die groote reizen maakte. Hij ontving geen eigenlijk gezegde opvoeding, leefde het leven van de aanzienlijke jeugd van alle tijden, vierde zijn levenslust bot, geraakte in een oorlog van zijn vaderstad tegen Perugia in gevangenschap, keerde toen huiswaarts en hervatte zijn vroeger losbandig leven, totdat een ziekte hem overviel. Het herstel liet lang op zich wachten. Hij had nu den tijd over zijn leven na te denken en doorleefde ten slotte een gemoedscrisis die hem een algeheele zinsverandering deed ondergaan. Hij trok zich in de eenzaamheid terug, bad, wijdde zich aan den dienst van de armen, van zieken en melaatschen. Toen gebeurde het dat een inwendige stem hem wees op de woorden in het Evangelie van Mattheus (X, 7—10):

„En henengaande predikt, zeggende: Het koninkrijk der hemelen is nabij gekomen. Geneest de kranken, reinigt de melaatschen, wekt de dooden op, werpt de duivelen uit. Gij hebt het omniet ontvangen, geeft het omniet. Verkrijgt u noch goud noch zilver, noch kopergeld in uwe gordels; noch male tot den weg, noch twee rokken, noch schoenen, noch staf; want de arbeider is zijn voedsel waardig."

Franciscus volgde die roepstem. Arm en blijmoedig van zin verrichtte hij zijn arbeid. In het jaar 1206 vond hij een dozijn aanhangers die hem volgden. Het lag niet in zijn bedoelen een monniks-orde te stichten. Het was hem slechts om een aantal zendelingen te doen die in Apostolische armoede leefden, het gebod van Christus opvolgden, met handenarbeid in hun levensonderhoud voorzagen en — waar dit onmogelijk mocht zijn — door bedelen. In geen geval zou het hun vrijstaan geld aan te raken. Overmatige eischen van onthouding stelde hij hun niet. Hij wilde een zending van echte Christenen in het leven roepen die door hun ijver, hun toewijding en hun voorbeeld de wereld zouden hervormen.

De Heilige van Assisi had de natuur lief, en dit niet uitsluitend als dichter, maar als mededeelhebber van de schepping. Zijn broederlijke liefde omvatte alle dingen en al het bestaande. Desonbewust was hij mysticus. Hij had een afkeer van wijsbegeerte, wetenschap en godgeleerdheid. Een daadwerkelijke hulp, aan zwakken en kranken en armen gereikt, en de zedelijk-godsdienstige vernieuwing van de menschheid waren hem het een en het al van het Christendom. Hij streed tegen niemand, behalve tegen zichzelven. De Kerk is hij trouw gebleven.

Het getal van zijn aanhangers nam buitengewoon snel toe. Tijdens zijn afwezigheid van Italië (1219—20) herschiep zijn plaatsvervanger Elias de Franciscaners tot een orde en verzachtte de levensregels, — hetgeen Franciscus bij zijn terugkeer allerminst behaagde. Op raad van den paus legde hij er zich evenwel bij neder en gaf zijn toestemming tot de stichting van de orde. (De Franciscanen werden ook Minorieten genoemd).

Hij was overtuigd dat zijn aanhangers zich op een hellend vlak begeven hadden, toen zij als monnik-orde opgetreden waren en zich met de Kerk verbonden hadden. Hij verklaart in een manifest:

„Ik arbeid met mijne handen en ben voornemens dit voort te zetten. Ook is het mijn stellige wensch dat de broeders betamelijken arbeid zullen verrichten. Zij zullen op hunne hoede moeten zijn dat zij geen kerken en woningen aannemen op eene wijze die met de heilige armoede in strijd is. Zij behooren te allen tijde gast en pelgrim en vreemdeling te zijn. Ik beveel allen broeders dat zij zich van alle aanzoek bij de Kerk om voorrechten onthouden, zoomin middellijk als onmiddellijk, niet voor de kerk en niet onder het voorwendsel van de prediking en niet ter wille van stoffelijke belangen."

Onder de leiding van Franciscus werd weldra de orde der Clarissen gesticht en in het jaar 1221 ontstonden de Tertiairen, een uit leeken bestaand aanhangsel van de Franciscaner orde. Het waren meerendeels proletariërs die buiten de kloosters leefden en arbeidden en zich aan het maatschappelijk werk van de orde gewijd hadden. DeTertiairen vormden de verbinding tusschen de orde en de kettersch-maatschappelijke bewegingen. Zij moeten

reeds spoedig gevaarlijk geworden zijn, — althans de staatsmacht verbood de aansluiting van de Tertiairen aan de orde.

Na den dood van Franciscus (1226) gingen zijn aanhangers uiteen. Er vormde zich een linkervleugel die zich streng wenschte te houden aan het voorschrift van de Apostolische armoede, van den handenarbeid en de bedelarij. De aanhangers van deze richting werden de ijveraars genoemd. De rechterzijde vertegenwoordigde het tegenovergestelde uiterste: zij verzette zich tegen de Apostolische armoede en wilde van de Franciscaners een gewone monnik-orde maken. Tusschen deze beiden ontstond een partij van het midden die de meerderheid van de leden omvatte en de organisatie aanbeval van een monnik-orde met gematigde wetten en met de vrijheid gezamenlijk eigendom te bezitten, in de Christenheid een zekeren invloed te verwerven en de godgeleerdheid en andere akademische wetenschappen te beoefenen. In den aanvang werd de orde in den geest van de midden-partij beheerd, tot dat in het jaar 1247 de leider van de linkerzijde, Johannes van Parma tot Franciscaner-generaal gekozen werd. Deze had in Parijs in de theologie gestudeerd en was een geestverwant van het Eeuwig Evangelie van Joachim. Hij was een vurig verdediger van een strenge naleving van den regel. Zijn vertrouwdste vriend was Gerardus van San Donnino, de schrijver van de Inleiding („Introductorius") tot de leer van Joachim. In dit werk wordt de critiek op pausdom en kerk scherper toegespitst en bijzondere nadruk gelegd op het zendingswerk van de bedelmonniken, en Joachim uitgeroepen tot profeet van het naderend derde tijdperk. De linkerzijde van de Franciscanen en de volgelingen van Amalrik waren geneigd de geschriften van Joachim en Gerardus boven het Nieuwe Testament te stellen.

In het jaar 1254 zond de bisschop van Parijs den Introductorius aan paus Innocentius IV. Een door den laatste ingestelde commissie van onderzoek veroordeelde het werk als kettersch. Gerardus werd gevangen, Johannes van Parma afgezet, — hetgeen intusschen den linkervleugel der Franciscanen niet verhinderde het Eeuwig Evangelie trouw te blijven en paus en kerk hun jagen naar aardsche schatten te verwijten. Deze richting gaf het aanzijn aan de sekte van de Spiritualen die tegen de zucht

van het pausdom naar macht en bezit opkwamen. Meer dan honderd Spiritualen zijn in den loop van de veertiende eeuw op den brandstapel gestorven, omdat zij — in strijd met de beslissing van paus Johannes XXII — de Apostolische armoede verdedigd en de kerkelijke macht- en schraapzucht veroordeeld hadden. Uit diezelfde linkerzijde der Franciscaners zijn ook de Apostelbroeders voortgekomen die in Lombardije en Zuid-Frankrijk de destijds machtige kettersch-communistische beweging krachtig ondersteund hebben. En van diezelfde linkerzijde maakten ten slotte de hooggeleerde mannen deel uit die in het geschil tusschen paus Johannes XXII en Lodewijk den Beier (1314—1347) geestelijke wapens tegen het pausdom geleverd hebben. De meest beteekenende onder hen was de Engelsche Franciscaner Willem van Occam (Ockeham) leerling van den beroemden Duns Scotus.

Johannes Duns Scotus (geboren in Noord-Engeland, gestorven in Keulen in het jaar 1308) is een van de grootste geleerden onder de Franciscanen geweest. Hij behoorde tot de gematigde richting. Hij zag in de Apostolische armoede het ideaal, de volmaking van de Christelijke levenswijze. Het persoonlijk bezit was noch uit het goddelijk, noch uit het natuurlijk recht voortgekomen, maar was een vrucht van het burgerlijk recht en een gevolg van den zondeval. Er is een tijd gekomen, toen de menschen aangegrepen werden door de zucht zich te verrijken en over hun medemenschen te heerschen. Daar een ieder zich het grootste deel van het gemeenschappelijk eigendom wilde verzekeren, ontbrandde een strijd van allen tegen allen. Aldus is de staat ontstaan en het persoonlijk eigendom gevestigd. Het gemeenschappelijk bezit is verdeeld op gezag van het burgerlijk recht dat het verkeer in de samenleving regelt. Handel en verkeer zijn nuttig voor de maatschappij en dit nut wettigt hun bestaan. Evenwel mogen de voordeelen van den handel niet tot verrijking gebezigd worden. De opkoopers en prijsopdrijvers zijn een gevaar voor de samenleving. (Karl Werner, Duns Scotus, blz. 585).

Denker en strijder, — op dezen dubbelen eerenaam heeft Willem van Occam het volste recht. (geboren in Zuid-Engeland, gestorven in München 1347). Hij was een voorstander van een strenge toepassing van de leer der Apostolische armoede en streed

tegen de wereldlijke en stoffelijke aanspraken van het pausdom. In dezen strijd ontwikkelde hij oorspronkelijke denkbeelden omtrent het ontstaan van den eigendom en van den staat. Hij werd door paus Johannes XXII in Avignon achter slot en grendel gezet en had zijn bevrijding te danken aan Lodewijk den Beier, wiens hof een verzamelpunt was van anti-pauselijke geleerden. Met Occam bevond zich in München zijn vriend Marsilius van Padua (geboren omstreeks 1270, gestorven omstreeks 1342). Zij hadden elkander in Parijs leeren kennen, waar Marsilius in de wijsbegeerte, de geneeskunst en de theologie studeerde. Beiden ontwikkelden de voor die dagen verrassend stoutmoedige theorie van de volks-souvereiniteit. Marsilius heeft dit onderwerp behandeld in zijn boek „Defensor Pacis", (Verdediger van den Vrede) dat van het jaar 1324 dagteekent en dat hij aan Lodewijk den Beier heeft opgedragen.

Volgens Marsilius is het volk de bron van de wetgevende macht. Het volk kiest of benoemt een koning of hoofd der regeering die aan het volk verantwoording schuldig is. Het volk heeft het recht hem rekenschap te vragen. Het moet toezien dat hij zich niet boven de burgers verheft. Om daartoe te allen tijde in staat te zijn, moet het volk zijn opperhoofd nooit vergunnen een aanzienlijke gewapende macht na te houden. Als vertegenwoordiger van het souvereine volk staat het opperhoofd hooger dan de paus wiens macht op een gewelddadige inbezitname en niet op den volkswil berust. Hierbij beriep Marsilius zich op de democratische toestanden van de oude christen-gemeenten die nog geen onderscheid tusschen leeken en priesters kenden en waar de bisschoppen zoomin wetgevende als uitvoerende macht hadden, waaruit volgt dat ook den hoogsten bisschop een dergelijke macht niet toekomt.

Bij Occam wordt de leer van de volkssouvereiniteit op het ontstaan van het persoonlijk eigendom toegepast. Volgens hem heeft de zedelijke ontwikkeling der menschheid drie vormen doorloopen: ten eerste, vóór den zondeval, — ten tweede na den zondeval, — en ten derde na het optreden van de booze gezindheid. In de eerste periode leefde de mensch naar het natuurrecht,

zonder staat en zonder uitwendige voorschriften. Alles was toen gemeenschappelijk en alle menschen gelijk en vrij. In den tweeden graad werd de mensch geleid door het redelijk recht. Het was de rede die hem wetten gaf en hem gebood oprecht te zijn, zijn dierlijke lusten te beheerschen en in gemeenschap en vrijheid te leven. In de derde periode werd het ingrijpen van een uitwendige macht noodzakelijk, hetgeen den staat in het aanzijn riep en met den staat de economische en politieke onvrijheid.

De vraag rijst hoe deze toestand kon ontstaan en zijn beslag krijgen, — in strijd met natuur- en rede-recht, dat immers eeuwig is?

Op deze vraag geeft Occam het volgende antwoord: De staat en het persoonlijk eigendom hebben eerst dan volledig recht op hun bestaan, indien zij met toestemming van het volk gevestigd zijn. De volkssouvereiniteit is een natuurrecht. Wanneer het volk zijn wil ten gunste van het bestaan van den staat en van een op persoonlijk bezit gegrondveste economische orde geopenbaard heeft, en beiden in het algemeen belang zijn ingevoerd, dan staat dit in zekeren zin gelijk met een erkenning door het natuurrecht. Deze leer omtrent de tot-stand-koming van staat en privaatbezit herinnert levendig aan de theorie van het maatschappelijk contract: dat staat en persoonlijk eigendom op een uitdrukkelijke of stilzwijgende overeenkomst tusschen de leden van de volksgemeenschap gevestigd zijn, — een theorie die men gewoon is op den naam van Rousseau te stellen, maar die van aanzienlijk ouder dagteekening is.

De Engelsche Franciscaners Roger Baco, Duns Scotus en Occam hebben ook op het gebied van de wetenschap en van wijsbegeerte en theologie een groote beteekenis, waarop wij hier evenwel niet nader kunnen ingaan, aangezien wij ons te beperken hebben tot de zienswijzen vóór en tegen het communisme.

4. Domingo de Guzman. Thomas van Aquino.

Domingo de Guzman, de stichter van de Dominicaner-orde, was afkomstig uit Oud-Castilië (Spanje), werd omstreeks het jaar 1170 geboren en is in het jaar 1221. gestorven. Na zijn studietijd

aan de theologie gewijd te hebben, ontving hij van Innocentius III de opdracht zich naar Languedoc (Zuid-Frankrijk) te begeven en daar de Albigenzen, de Waldenser ketters, te bekeeren. Hij vertoefde daar van het jaar 1205 tot 1215, predikende en dreigende, zonder echter zijn doel te bereiken. Slechts gelukte het hem een aantal aanhangers te winnen en een orde te stichten waaraan door den bisschop van Toulouse, in het jaar 1215 een kerk als orde-huis werd aangewezen. Nooit heeft deze orde haar aanvankelijke bestemming van kettervervolging en ketterbekeering verloochend. Behoudens weinige uitzonderingen werden de Dominicanen, de „speurhonden Gods" (Latijnsche woordspeling: Dominicanes) inquisitoren en brachten vele ketters op het schavot.

De beroemdste Dominicaner is Thomas van Aquino geweest, (1227—1274). Hij was een Italiaansch edelman, verwant met het geslacht van de Hohenstaufen. Hij onderscheidde zich door een veelomvattende geleerdheid. Zijn beteekenis voor de geschiedenis van het socialisme is van zuiver negatieven aard. Heel zijn werken laat zich samenvatten als een bestrijding van platonische en neo-platonische denkbeelden die steeds met mystisch-communistische elementen vermengd waren, — tevens een veroordeeling van de communistische overblijfsels van den landbouw. Hieruit volgde vanzelf een besliste neiging tot het stadsleven als geheel genomen, —kortom een aanvaarding van den anti-communistischen gedachtengang van Aristoteles. Thomas heeft een belangrijk aandeel gehad in de inburgering van de staatkunde en de zedeleer van Aristoteles in de Middeleeuwen. Men mag hem als den eigenlijken leermeester beschouwen van de pausen van den lateren tijd die encyclieken tegen het socialisme uitvaardigen.

De kennismaking met de geschriften van Aristoteles heeft Thomas zonder twijfel te danken aan zijn Duitschen leermeester Albertus Magnus (1193—1280), wiens onderricht hij in Keulen en in Parijs gevolgd had. Albertus, een Dominicaan, was de meest belezen en meest wetende scholasticus van zijn tijd. Let men op den adel van zijn karakter en van zijn geheele leven, dan behoorde Thomas veeleer tot de Franciscanen. Hij leefde in Apostolische armoede, had de wetenschap lief, bestudeerde de verlichte Arabieren en Joden, als Avicenna (gestorven 1037),

Averroës (gestorven 1198), den Joodschen geleerde Moses Maimonides (gestorven 1204), die in hun beschouwingen een betamelijke plaats inruimden voor de rede en zelfs hier en daar de grens van de vrije gedachte naderden, terwijl zij — hoewel uitgaande van Aristoteles — min of meer onder den invloed stonden van neo-platonische denkbeelden. Averroës heeft zich in het bijzonder bezig gehouden met de „Republiek" van Plato.

Thomas liet zijn leermeester verre achter zich. Door een richtig instinct geleid, liet hij alle aanwezige geschriften van Aristoteles uit het Grieksch in het Latijn vertalen (1260—1270) en leidde ze als gezaghebbende bronnen in het onderricht dier dagen binnen. Terwijl tot dusver van Aristoteles hoofdzakelijk diens Logica, Natuurkunde en Metaphysica bekend waren geweest, verkregen nu ook de Staatkunde en de Zedekunde vasten voet, de geschriften wier beginselen tegen Plato, tegen het communisme en tegen het wezen van het natuurrecht gericht zijn. Reeds hebben wij de gelegenheid gehad, in het eerste deel van dit werk te vermelden dat de „Politiek" van Aristoteles een strijdschrift is tegen de „Politeia" van Plato en het bewijs tracht te leveren dat het persoonlijk bezit volkomen natuurlijk is, immers met de menschelijke natuur beter overeenstemt dan het communisme, — voorts dat de slavernij niet in strijd met de natuur zou zijn, aangezien sommige menschen feitelijk slaafsch van aard zijn, — dat de menschen zeer ongelijk van nature zijn en derhalve de leer van het gemeenschappelijk bezit, van vrijheid en gelijkheid het recht mist zich op de natuur te beroepen.

Dank zij het buitengewoon aanzien dat Aristoteles gedurende de Middeleeuwen genoten heeft, kon het Thomas niet moeilijk vallen een vergelijk tot stand te brengen tusschen de oud-christelijke en door de Kerkvaders bevestigde overleveringen van het natuurrecht en de aan Aristoteles verwante meeningen en toestanden der Middeleeuwen. Want van het volkomen opgeven van alle natuurrecht kon geen sprake zijn: daarvoor had het gezag van de Kerkvaders te diep wortel geschoten. Thomas van Aquino was een man van vergelijk en middenweg, wat men heden ten dage een opportunist noemt en het eigenaardige van dergelijke

karakters is dat zij den diepsten eerbïed voor het beginsel aan den dag leggen, maar zich in de practijk aan de machtsverhoudingen van het oogenblik aanpassen en daarna en daarnaar een geschikte theorie samenstellen. Thomas meent dat het communisme ideale menschen onderstelt en daarom in „statu innocentiae" (in den toestand der onschuld) mogelijk is geweest, aangezien destijds het gevaar niet bestond dat het tot oneenigheid en twist zou leiden. Maar de menschen genomen, zooals zij nu eenmaal zijn, is het privaatbezit natuurlijker. Slechts is het — zoo wel naar natuurlijk als naar goddelijk recht — de plicht der rijken den armen overvloedig aalmoezen te geven, want de overdaad van den een beteekent het gebrek van den ander. Overigens zijn het bezit en de ongelijkheid niet noodzakelijkerwijs de gevolgen van den zondeval en van de ontrouw aan het natuurrecht. De bedoelde instellingen zouden ook zonder die zedelijke rampen ontstaan zijn. De maatschappelijke gesteldheid zou de menschen in elk geval bewogen hebben het bijzonder eigendom en de ongelijkheid te aanvaarden, want de verscheidenheid in het bezit en den maatschappelijken rang staat in nauw verband met de verscheidenheid in den geleverden arbeid. Evenmin kan de staat gezegd worden een onvermijdelijk gevolg van den zondeval te zijn en allerminst is het zijn bestemming de zondigheid der menschen in bedwang te houden: veeleer behoort men daarin den passenden vorm van een gezond menschelijk samenleven te zien.

De zienswijze van Aristoteles en Thomas werd langzamerhand de meest gangbare theorie van de Kerk die ze als wapen tegen de socialisten bezigt. De steeds toenemende ontwikkeling van het persoonlijk bezit en de vlucht die het stadswezen sedert het einde van de Middeleeuwen genomen heeft, hebben het oude natuurrecht dat op het gezag der Kerkvaders en het Kanonieke recht steunde, uit de Christelijke theologie verdrongen. Alleen de communistische ketters hebben het in eere gehouden en daarop hun maatschappelijke zedeleer gegrondvest.

IV. HET WEZEN VAN DE KETTERSCH-MAATSCHAPPELIJKE BEWEGING.

1. Geestelijke stroomingen.

IN zijn geheel genomen, biedt West- en Midden-Europa van de elfde tot ongeveer het midden van de veertiende eeuw een ongemeen bewegelijk schouwspel aan.

Als tallooze eilanden verheffen de steden zich uit het vlakke land. Handel en bedrijven verkeeren in bloeienden toestand. Paus en keizer houden de wereld in spanning met hun strijd om de opperheerschappij. Ongetelde scharen trekken met kruis en zwaard ter bedevaart naar het Oosten. De groote theologische scholen van Parijs, Oxford en Keulen omvatten de gezamenlijke kennis dier dagen in hun vrome bespiegeling. De scholastiek viert hoogtijd. In de Gothiek schept de beeldende kunst onvergankelijke gedenkteekenen ter eere van het streven van den tijd. En de dichtkunst geeft in de „Goddelijke Komedie" van Dante een gedicht van bewegingen en daad, van streven en denken, van verdoling en belofte.

Binnen de stadsmuren wijdt de burgerij haar krachten aan de nieuwe grondvesten der maatschappij. Zij strijdt ter verwerving van zelfstandigheid en macht, tegenover de kerkelijke, koninklijke en leenheerlijke aanspraken op heerschappij. In Parijs onderwerpt Abélard [1]) de leerstukken van het geloof aan een onderzoek door het verstand: hij eischt de overtuiging door de rede in stede van

---

[1]) Pierre Abélard (geboren 1079, gestorven 1142) is een van de vrijmoedigste denkers van de Middeleeuwen geweest. In het jaar 1140 werden zijn geschriften door paus Innocentius II als kettersch veroordeeld. Zijn beroemdste leerling was Arnold van Brescia.

de aanvaarding van het gezag. In Oxford peinst een van de scherpzinnigste koppen, de Franciscaner monnik Roger Baco [2]) over vraagstukken van de natuurwetenschap. Hij bevrijdt de rede uit de dienstbaarheid van het geloof en erkent haar onbeperkte rechten op het gebied van wereldlijke onderzoekingen. In Keulen predikt de dappere Dominicaner monnik, de schepper van de Duitsche mystiek, Meister Eckehart [3]), over het wezen der godheid, over het ontwikkelingsproces van het heelal, over de vereeniging van de menschelijke ziel met haar oorsprongsbeginsel dat het al doordringt.

In alle middelpunten van de Europeesche beschaving zijn kettersche krachten bezig de fundamenten los te werken van den door Paulus, Augustinus en Thomas van Aquino gestichten kerkelijkleerstellingenbouw. Arme handwerkslieden, wevers, schoenmakers, metselaars, meubelmakers, gegroepeerd in geestelijke broederschappen, gilden en vereenigingen, zijn vervuld van het verlangen naar een evangelische levenswijze, naar vrome verinnerlijking. Al hun hopen is gevestigd op een maatschappelijke bevrijding, op de komst van het duizendjarig rijk. Hun stoffelijk omhulsel wordt op den brandstapel tot asch verbrand, maar hun heimwee blijft leven en zwelt straks aan tot orgeltonen die ruimte en tijd vervullen en nimmermeer tot zwijgen kunnen worden gebracht.

Het zijn drie eeuwen van een verheven grootschheid en schoonheid, van een bovenaardsche inspanning en schitterende openbaring van den menschelijken geest, maar ook van tragische vergissingen en mislukkingen, van ongedachte misgrepen en zwakheden van het menschlijk karakter, — toch, ondanks dit alles een schrede voorwaarts op den ontwikkelingsweg der menschheid. En in hun geheel een aanwinst van het onvermoeide streven naar

---

[2]) Roger Baco (geboren 1214 gestorven in Oxford 1292) de groote bevorderaar van de proefondervindelijke onderzoekingsmethode. Wegens zijn scherpe beoordeeling van de Kerk werd hij gevangen gezet.

[3]) Johannes Eckehart (geboren bij Gotha omstreeks het jaar 1260, gestorven in Keulen 1327) heeft zich onderscheiden door een buitengewone diepte van het godsdienstig-wijsgeerig denken, door scheppende macht van de taal, door populaire welsprekendheid en door een eindelooze liefde tot zijn medemenschen. Zijn godsdienstig zedekundige gedachtengang nadert de grens van de ketterij. Zijn geschriften zijn deswege aangeklaagd en ten slotte door paus Johannes XXII veroordeeld.

de volmaking van het zedelijk en maatschappelijk leven der volken.

2. De Katharen.

In den tijd van den overgang der twaalfde in de dertiende eeuw waren de steden van West- en Midden-Europa overvuld van kettersche sekten. Het Balkan-schiereiland, Noord- en Midden-Italië, Frankrijk, Spanje, het gansche Rijndal, van den Elzas tot de Nederlanden, uitgestrekte gedeelten van Midden-Duitschland, van Keulen tot Goslar, — alom werden sekten aangetroffen die als tegenstanders van de Kerk optraden en aanstalten maakten een nieuwe godsdienstige gemeenschap te stichten. De groote massa was van de Kerk vervreemd en trachtte nu haar godsdienstig, zedelijk en maatschappelijk leven van nieuws op oud-christelijken grondslag op te trekken.

De algemeene naam van deze sekten was Katharen (van het Grieksch katharoi, de reinen) Sinds het begin van de elfde eeuw lezen wij van beslissingen van deze katharen die weldra onder talrijke andere namen bekend werden, als daar zijn: Piphilen, Textoren, Patareners, Waldenzen, Albigenzen, Leonisten, Arnoldisten. De meeste van deze benamingen zijn of van plaatselijken, of van persoonlijken oorsprong. In den regel werd zulk een secte genoemd, hetzij naar de plaats waar zij haar hoofdzetel had, of wel naar haar leider, soms ook naar een eigenaardig punt van haar programma. Hun algemeene naam was „katharen", — en hiervan is ons woord „ketter" afkomstig.

Het ontstaan van de Katharen valt omstreeks de tweede helft van de tiende eeuw, — merkwaardigerwijze, — in Bulgarije, waar zij den tegenstand van de boeren tegen het leenstelsel in zijn opkomst tot ontwikkelingsbodem hadden. Sinds de bisschoppelijke synode van Orleans, gehouden in 1022, waar dertien ketters van „vrije liefde" aangeklaagd en elf hunner tot den vuurdood veroordeeld werden, houden de beschuldigingen tot het slot van de Middeleeuwen niet meer op. In het jaar 1025 zien wij ketters verschijnen voor de synode van Atrecht, ter zake van hun bewering dat „goede werken" de hoofdzaak van den godsdienst zijn. Wie

door handenarbeid in zijn levensonderhoud voorziet, — zoo zeiden zij, — wie zijn medemenschen liefheeft en rechtvaardigheid betracht, — die heeft geen sacramenten en geen kerk van noode.

Alom nam de beweging in beteekenis toe. In Lombardije, in Languedoc (Zuid-Frankrijk), in den Elzas, in Midden-Duitschland. In het jaar 1052 werden in Goslar eenige ketters verbrand, omdat zij het dooden van levende wezens afkeurden en daarmede oorlog, moord en ook het dooden van dieren. Reeds twintig jaren te voren (1030) hadden zich ketters in Montfort (bij Turijn) te verantwoorden, omdat zij zich scherp gekant hadden tegen de kerkelijke levensopvatting en opkwamen voor den ongehuwden staat en voor het gemeenschappelijk bezit van aardsche goederen.

Een dergelijke beweging die tegelijkertijd bij verscheiden volken zichtbaar was, had natuurlijk niet een overal volkomen gelijke leer en evenmin een eenvormige wijze van strijdvoering. Men kan in haar wereldbeschouwing twee stroomingen onderscheiden. In de eerste plaats het gnostisch-manicheïstisch dualisme (in strengen of gematigden vorm), — en ten tweede het pantheisme van Amalrik. De eerste beschouwing met haar min of meer scherpe tegenstelling tusschen de beide souvereine machten van goed en kwaad, van geest en stof, was in hooge mate ascetisch, streng van zeden, nu het er op aan kwam de stof te onderwerpen. De aanhangers van de pantheistische strooming die zichzelven beschouwden als deelen van den heiligen geest, als deelhebbers in Christus, als verlost van de zonde, verwierpen alle ascese en alle banden. Het schijnt dat vele volgelingen van deze richting naar eigen lust en luim geleefd hebben. De invloed die van hen uitging, is evenwel van voorbijgaanden aard geweest. De overgroote meerderheid der Katharen bracht de ascese in toepassing en stond op de basis van de gnostisch-manicheïstische wereldbeschouwing.

Het gemeenschappelijk kenmerk van bijna alle kettersche groepen is de apostolische armoede, de strijd tegen de ontgeestelijking van Kerk en monnik-wezen, het streven naar een deugdzaam gemeenschapsleven, het verzet tegen de sacramenten en tegen de leerstukken en de gezagsdragers van het officieele Christendom.

Vele dezer sekten waren in twee deelen gesplitst: de eerste beoefende in strengen zin de kettersche maatschappelijke zedeleer, leefde in ascese, armoede en communisme, — zij werden volmaakten genoemd. De tweede groep, de geloovigen geheeten, scheidde zich wel af van het kerkelijk leven, maar verrichtte in het dagelijksch leven den arbeid dien allen verrichtten en hoopte voorts op den komenden tijd waarin het allen Katharen mogelijk zou zijn naar hun overtuiging te leven.

Hun optreden droeg in het algemeen een vredelievend karakter. De Katharen waren tegen alle geweld gekant, tegen allen uitwendigen dwang. Zij beschouwden de kruistochten als een menschenslachting. Slechts in de uiterste noodweer, waar zij met algeheele vernietiging bedreigd werden, grepen zij naar de wapens. Dit geldt in het bijzonder van de Waldenzen, de talrijkste groep van de Katharen. Allen vertrouwden op de eindelijke overwinning van het goede door de macht van den geest, van de menschenliefde en van de waarheid.

3. De Katharen en het Communisme.

Betreffende hun leer en — wat ons in het bijzonder belang inboezemt, aangaande hun houding tegenover de maatschappelijk-economische denkbeelden missen wij alle gegevens en documenten, aangezien hun geschriften door het kerkelijk en wereldlijk gezag in beslag genomen en vernietigd werden. Wat ons van de Katharen bekend is, is afkomstig van hun aanklagers en tegenstanders die allen op het standpunt van kerk en leerstuk stonden. Hun inquisitoren en rechters waren bisschoppen, Dominicanen en pausen die — zooals vanzelf spreekt — in de eerste plaats hunne aandacht aan de godsdienstige meeningen van de Katharen wijdden en zich aan de maatschappelijk-economische factoren daarvan weinig gelegen lieten liggen, — evenals omgekeerd in onze dagen de beschuldigers van socialisten en communisten de godsdienstige quaestie onaangeroerd laten en daarentegen het volle gewicht leggen op de sociaal-economische zienswijzen en bemoeiïngen van de beschuldigden. In de Middeleeuwen was

juist de godsdienst de hoofdzaak, vooral waar de rechtsspraak in handen van de Kerk was.

Overigens konden de monniken die toch in elk geval theoretische aanhangers van de apostolische armoede waren, het kwalijk als ketterij beschouwen, wanneer de Katharen, of sommige groepen daarvan, het gemeenschapsleven in toepassing wenschten te brengen. Zoo verklaart zich dat wij in de akten van beschuldiging tegen de Katharen uitvoerige berichten aantreffen aangaande hun godsdienstige meeningen en gebruiken, en slechts zeer weinig omtrent hun maatschappelijk-economische overtuiging. Intusschen staat het vast dat zij de evangelische armoede als het levens-ideaal van den volmaakten Christen beschouwden, en het bijzonder eigendom en het huwelijk in hun oogen een kwaad was. Deze meening volgde zoowel uit hun gnostisch-manicheïstische wereldbeschouwing, die immers in het stoffelijke en wereldlijke de belichaming van het booze ziet, — als uit hun eerbied voor de overleveringen van den oud-christelijken tijd. In maatschappelijk-zedekundigen zin was de Bergrede van Jezus de grondslag van de kettersche levenshouding. De Katharen maakten ernst met het gebod dat ons voorschrijft onze vijanden lief te hebben, met het verbod tegen het zweren van den eed, met den plicht van hulp en steun aan arme en kranke broeders, met de vreedzaamheid en de nederigheid, met de reinheid van den omgang van mannen en vrouwen. Zij waren tegenstanders van alle uitwendige bindingen. De sacramenten, en in het algemeen alle kerkelijke leerstukken en inzettingen waren in hun oogen niet alleen volkomen waardeloos, maar bovendien zelfs een belemmering en hindernis. Hunne houding tegenover de Kerk en den staat en tegenover de wetten die daarvan uitgaan, was van afwijzenden aard. Intusschen zouden wij er prijs op stellen ook iets van hunne houding tegenover het communisme te mogen vernemen. Wanneer ook al de inquisitie-monniken weinig of geen aanleiding gehad hebben zich met de sociaal-economische meeningen en ondernemingen van de ketters in te laten, dan ontmoeten wij toch in de zeer omvangrijke litteratuur tegen de Katharen telkenmale aanduidingen die er op wijzen dat de leer van het communisme en het natuurrecht onder de Katharen ingang heeft gevonden.

Een godgeleerde van de twaalfde eeuw, Alanus geheeten, die òf uit Rijsel, òf uit Zuid-Frankrijk afkomstig was, en die zich veelvuldig met de meeningen van de Katharen heeft beziggehouden, heeft ook een werk tegen hen geschreven. (De fide catholica adversum haereticos et Waldenses). Hij zegt daar ter plaatse:

„De Katharen beweerden ook conjugium obviari naturae, quia lex naturalis dictat omnia esse communia (de echtelijke verbintenis is in strijd met de natuurwet die beveelt dat alles gemeenschappelijk zij".

Een andere ketterjager van dien tijd kiest een ander middel ten einde de Katharen in opspraak te brengen. In den vorm van een gedachtenwisseling zegt hij tot hen:

Uw communisme is slechts uitwendig, want in werkelijkheid bestaat er onder u geen gelijkheid. „Velen zijn rijk en velen zijn arm". (Eberhard van Bethunië. Liber antihaeresis).

Ook Joachim van Floris ontmoeten wij onder de aanklagers van de Katharen tot wie hij het verwijt richt dat zij het volk alle denkbare rijkdommen en genietingen beloven. Zoowel het eene verwijt als het andere heeft een zeer modernen klank en nog heden ten dage worden zij tegen socialisten en communisten in het vuur gebracht.

Een dergelijken anti-communistischen woordenstrijd vinden wij in een aanklacht die in de jaren 1210—1213 in Straatsburg tegen ongeveer tachtig ketters werd ingediend. De acte van beschuldiging bestond uit zeventien artikelen waarin de dwaalleer van de beschuldigden was samengevat. Artikel 15 daarvan verhaalt:

„Ten einde hun ketterij te meer aanhang te verzekeren, hebben zij hunne goederen onder elkaar verdeeld."

Voorts wordt den Waldensen ten laste gelegd dat zij geld gezonden hebben aan Pickhard, het opperhoofd der ketters in Milaan en aan Johannes den leider in Straatsburg, om hen in staat te stellen de ketterij te verspreiden en alle priesters „te onderdrukken en dood te slaan". Artikel 16 betichtte hen van de toepassing der vrije liefde. De beschuldigde leider Johannes antwoordde hierop, dat het geld werd afgezonderd om daarmede de armen te hulp te komen die bij hen zeer talrijk waren. De

beschuldiging van ontucht moest hij als volkomen ongegrond van de hand wijzen. Men ziet hieruit dat het niet de goederengemeenschap op zichzelve was, die den ketters verweten werd, maar uitsluitend de bestemming die aan de aldus beschikbaar gekomen geldmiddelen gegeven werd.

Tot dezelfde soort behoort de hierboven reeds vermelde beschuldiging van de Katharen van Montfort (1030) die onder anderen verklaarden: „Wij hebben al ons bezit met allen gemeenschappelijk". Ook verdient onze aandacht de beschrijving van de onderscheiden sekten van de hand van den Dominicaner Stefanus van Borbon (gestorven 1261 in Lyon). In een zeer eigenaardig Latijn deelt hij van de Waldenzen mede, dat „zij alle bezitters van aardsche goederen veroordeelen". Ook maakt hij gewag van de Communiati wier beginsel luidt: „alles moet gemeenschappelijk zijn". Stefanus maakt zich vroolijk over de splitsingen in het sekte-wezen en laat daarop volgen dat, waar het er op aankomt de kerk en het kloosterwezen aan te vallen, alle ketters één lijn trekken. (Inter se dissident et contra nos conveniunt).

Een ander theoloog of monnik die omstreeks het midden van de dertiende eeuw zijn taak vervulde, verhaalt van de Waldenzen:

„Zij drijven geen handel, om leugen, eed en bedrog te vermijden. Zij trachten niet naar rijkdom, maar zijn met het noodzakelijke tevreden".

Een van de invloedrijkste en onverbiddelijkste kettervervolgers, Bernard van Clairvaux, een heilige van het Katholicisme, tijdgenoot en verwoed tegenstander van Abélard en van Arnoldus van Brescia, zegt van de maatschappelijke zedeleer der Katharen:

„Wanneer gij hen ondervraagt, is niets christelijker dan deze ketters. Niets is minder berispelijk dan hun gesprek en met hun woorden zijn hunne daden in overeenstemming. De Kathaar bedriegt niemand, verdrukt niemand, mishandelt niemand. Zijn wangen zijn bleek van vasten. Hij eet niet het brood van den lediggang, zijn handen arbeiden voor zijn levensonderhoud".

Omtrent de eerste Waldenzen die als afgezanten voor het derde Lateraan-concilie (het internationale Congres van bisschoppen, in 1179) verschenen en daar in opdracht van den paus ondervraagd

werden, bericht de Engelsche kerkvorst Walter Map die het verhoor leidde en daarover verslag uitbracht:

„Zij hebben geen vaste woonstede. Zij gaan barrevoets en kleeden zich in een wollen boetgewaad. Zij hebben geen persoonlijk eigendom en alles is bij hen gemeenschappelijk".

De sekte van de Humiliaten bestond uit godsdienstige arbeiders-vereenigingen die in gemeenschap werkten.

Uit al deze berichten, en meer nog uit de gansche houding der Katharen mag worden afgeleid dat deze beweging het ideaal van de oud-christelijke gemeenten in alle oprechtheid najoeg, in beginsel het bijzonder eigendom en de daarop gebouwde maatschappelijke orde verwierp en een gemeenschapsleven trachtte te verwezenlijken dat haar in staat zou stellen de macht der stof te beheerschen en alle deugden te ontwikkelen die haar wereldbeschouwing haar geleerd had in eere te houden. Er zijn geen bewijzen voorhanden dat de Katharen omvangrijke communistische instellingen gehad zouden hebben. Zij verkeerden in de onmogelijkheid hun denkbeelden in werkelijkheid om te zetten, want sinds het oogenblik toen zij tot een beweging waren aangegroeid die tot een practische oplossing van haar vraagstukken had kunnen overgaan, was een niets ontziende vervolging begonnen van de zijde van Kerk en staat, vlamden de brandstapels hoog op en lieten de Katharen bij duizenden en tienduizenden in den kerker en onder het zwaard het leven, om den wille van de overtuiging die zij aanhingen.

Toen zij in het midden van de twaalfde eeuw zich voor de bisschoppelijke rechtbank moesten verantwoorden, getuigden de Katharen van Keulen:

„Wij, beroofden van Christus, zwerven van stad tot stad, als lammeren onder de wolven. Evenals de Apostelen hebben wij menige vervolging te verduren. Gij, evenwel, hebt de wereld lief en hebt met haar vrede gesloten."

Het ligt voor de hand dat onder dergelijke omstandigheden van een toepassing van het communisme geen sprake kon zijn. De bekende en zeer geleerde kerk-geschiedschrijver, J. J. I. Döllinger schrijft:

„Elke kettersche zienswijze die zich gedurende de Middeleeuwen openbaarde, had, hetzij duidelijk uitgesproken, hetzij als onvermijdelijk gevolg, een revolutionnair karakter. Anders gezegd: naarmate zij in macht won, moest zij een verzwakking van het bestaande staatswezen, een staatkundige en maatschappelijke omwenteling veroorzaken. De gnostische sekten, de Katharen en de Albigenzen, die de onmiddellijke aanleiding geweest zijn tot de hardvochtige en meedoogenlooze wetten tegen de ketterij, zijn de socialisten en communisten van dien tijd geweest. Zij richtten hun aanvallen tegen het huwelijk, het gezin en den eigendom. Indien zij de overwinning behaald hadden, zou een algemeene ineenstorting, een inzinking in barbaarschheid en heidensche tuchteloosheid daarvan het gevolg geweest zijn. En dat ook de Waldenzen met hun beginselen omtrent den eed en het strafrecht van den staat in de toenmalige Europeesche wereld niet thuis behoorden, is van algemeene bekendheid."

De beschouwingen van Döllinger hebben een bepaalde bedoeling, in zoo ver het er hem om te doen was het gezag van het Katholicisme te steunen. Blijkbaar heeft hij niet ingezien dat bij een strenge naleving van de maatschappelijke zedeleer van het Evangelie, van de Bergrede en van de oudste Christelijke gemeenten, een feodale of burgerlijke wereldinrichting onbestaanbaar is. Eigenlijk was de opkomst van het monnikwezen reeds een bekentenis in theorie dat de feodale en burgerlijke wereld tegen het Evangelie niet bestand is, — althans wat de eerste eeuwen van het kloosterwezen aangaat. Toen ook de kloosters in de wereld opgingen en het Evangelie ontrouw werden, verschenen de Katharen, de linkervleugel van de Franciscanen, de Waldenzen enz.

De klacht over de verzwakking van de Kerk riep het monnikwezen te voorschijn en toen dit in gebreke bleef, daagden de Katharen op. Zoolang het Christendom zich in zijn oorspronkelijken vorm wist te handhaven, waren er geen kloosters en was daaraan ook geen behoefte. En zoolang in de kloosters de Evangelische deugden in eere werden gehouden, was er geen sprake van een kettersche beweging. Er is hier niet alleen een

volgorde in den tijd, maar ook een verband van oorzaak en gevolg. En ten slotte mag men niet uit het oog verliezen dat de economische verhoudingen in dit proces krachtig hebben ingewerkt.

4. De Inquisitie.

De verdraagzaamheid heeft drie bestaansredenen. In de eerste plaats de overweging dat geweld en dwang op geestelijk gebied volkomen nutteloos zijn. Ten tweede, de eerbied voor de menschelijke persoonlijkheid. En ten derde de twijfel aan de mogelijkheid op godsdienstig en wetenschappelijk gebied onaantastbare waarheden vast te stellen. De laatste reden heeft in dit verband voor ons geen waarde, aangezien zij uitsluitend in tijden van onbevangen critiek en onbeperkte vrijheid van onderzoek tot haar recht kan komen. Ook de tweede overweging kan voor ons niet in aanmerking komen, als uitgaande van een vrijzinnige en individualistische vorming der samenleving, die gedurende de Middeleeuwen nergens werd aangetroffen, met uitzondering van Languedoc, waar in de 11de en 12de eeuw de geestelijke vrijzinnigheid aan het woord was. Zoo blijft ons dan nu de eerste beweegreden die inderdaad in de eerste eeuwen van het Christendom een kracht ten goede geweest is, evenwel met dien verstande dat zij een van de edelste vruchten van de oude beschaving was en derhalve tot een tijdperk behoorde dat weldra zou worden afgesloten.

De omvorming van het Romeinsche rijk door onbeschaafde legerhoofden en in kruiperij bedreven staatsmannen, zooals zij kwamen bovendrijven in de stormen die de oplossing van de Oude Wereld vergezelden, (Diocletianus, Constantinus) de Volksverhuizing, de verschijning van de Germanen met hun ongerept saamhoorigheidsgevoel, daarbij de drang die allen aandreef de beschaving weder op te bouwen, — dit alles had aan de verdraagzaamheid een einde gemaakt. Gehoorzaamheid en onderwerping van het individu werd nu de eisch dien staat, Kerk, monnikwezen aan hunne deelhebbers stelden. Ditzelfde geldt van alle tijden van wederopbouw en herstel.

Hoe eenvoudiger een maatschappelijke organisatie, of wel een geestelijk lichaam is, zooveel inniger is ook het onderling verband van zijn leden. Het bewustzijn dat allen voor één en één voor allen aansprakelijk zijn, is voor een ieder een reden op de gedachten en daden van de afzonderlijke leden een wakend oog te houden en zich zelfs met hun persoonlijke aangelegenheden in te laten. Indien het waar is dat allen als de onderscheiden ledematen van een zelfde lichaam zijn, dan is het wel en wee van het geheel van het doen en laten van elk hunner afhankelijk. Dit is de oorsprong van de voor den modernen mensch onbehagelijke zijde van de solidariteit: de beperking van de vrijheid.

En waar de wereldsche aangelegenheden met de goddelijke dooreengemengd zijn, zooals dat in de theocratie het geval is, daar wordt ook het geestelijk leven aan banden gelegd en voelt het gezag zich verplicht God in bescherming te nemen tegen beleedigingen en de deelgenooten met behulp van geweld zalig te maken. Zoo geschiedde het dat de verdraagzaamheid die in de dagen van het oudste Christendom nog werd aangetroffen, allengs geheel en al verdween.

Reeds hebben wij melding gemaakt van de ketters die in 385 in Trier op den brandstapel stierven, — ook van de ontzetting die daardoor in den boezem der Christenheid werd wakker geroepen. Het onvervalschte begrip van de Evangelische leer was nog in staat zich — in weerwil van enkele ketterjagers — min of meer te handhaven, — en dit te meer daar tot het begin van de elfde eeuw de ketterij een zeldzaam verschijnsel was. De Christenen die het zoomin met de Kerk als met de wereld konden vinden, waren in de kloosters opgenomen en op die wijze van de buitenwereld afgezonderd. Toen evenwel het kloosterleven ontaard was en de beschaving een steeds levendiger karakter aannam, groeide de ketterij tot een beweging van de massa aan en werd zij een gevaar voor den kerkelijken en maatschappelijken bouw van de Middeleeuwen.

Nog in het jaar 1048 liet bisschop Wazo van Luik een waarschuwende stem hooren in een schrijven aan zijn ambtsbroeder van Chalons:

„God wil den dood van den zondaar niet.... Doe weg de

brandstapels. En laat ons toezien dat wij met het zwaard der overheid niet diegenen dooden die het de wil van onzen Schepper en Verlosser is in het leven te behouden. De bisschoppen zijn de gezalfden des Heeren en niet geroepen den dood te geven, maar het leven te brengen."

Desgelijks veroordeelde de levensbeschrijver van Wazo, Anselmus van Luik, de handelwijze van keizer Hendrik III jegens de ketters in Goslar:

„Het mag betwijfeld worden of de rechtvaardigheid betracht is, nu de ketters van Goslar na een langdurig onderzoek van hun bijgeloof en nadat de kerkban over hen was uitgesproken, bovendien zijn opgehangen, en dit alleen omdat zij zich tegen het dooden van kippen verzetten." (Kaltner, Konrad von Marburg, blz. 15.) (Lea, Geschichte der Inquisition I, blz. XV.)

Naarmate de Kerk steeds meer een wereldsche instelling werd en haar rijkdom aangroeide, waarmede de toename van de ketterij gelijken tred hield, oefenden de pausen op keizers en koningen en vorsten een steeds sterker druk uit, ten einde de Katharen te vuur en te zwaard uit te roeien. In de dertiende eeuw was de geestelijke Inquisitie volledig toegerust. Eerlijke, dweepzieke Dominicanen, machtige kerkvorsten, hebzuchtige pausen, roofridders wien het om den aflaat te doen was en allerlei gespuis dat op den buit loerde, woedden tegen Waldenzen, Albigenzen, tegen asceten die het Manicheïsme aanhingen, tegen arbeiders die zich omtrent de maatschappij een overtuiging hadden gevormd, — en het einde was dat de slachtoffers in het gevecht, in den kerker of in de vlammen een wreeden dood vonden.

Door Thomas van Aquino wordt het standpunt van de kerk ten opzichte van de ketterij aldus omschreven:

„De ketterij is een zonde waardoor men verdient niet alleen van de kerk — door den banvloek — maar ook van de wereld te worden uitgesloten. Wanneer de ketter in zijn dwaling volhardt, is de Kerk genoodzaakt alle poging tot redding te staken en moet zij het heil der overige menschen indachtig zijn en hem door een banvonnis uit haar schoot verwijderen. Al het andere laat zij aan den wereldlijken rechter over, wiens taak het is hem door den dood van deze aarde te verbannen."

De „Doctor Angelicus" heeft met deze woorden de rechtspraak van de Inquisitie met zijn gezag gedekt.

De veroordeelde ketter schoot er bovendien zijn bezittingen bij in die de Dominicanen en de overheid onder elkander deelden. Werd iemand van ketterij beschuldigd, dan had hij slechts een zeer geringe kans op uitredding, aangezien de hier gebruikelijke vorm van rechtsbedeeling geen plaats voor de verdediging inruimde. Het aantal der terechtstellingen op den brandstapel was in verhouding niet groot: hierdoor zou het niet mogelijk geweest zijn de ketterij uit te roeien. Maar afdoende in dien zin waren de kruistochten tegen kettersche streken, waarbij duizenden over de kling werden gejaagd. Ook de levenslange opsluiting in het groot toegepast en andere folteringen werden aangewend om de ketters naar lichaam en ziel te breken. Zelfs na den dood werden de ketters vervolgd: hun gebeente werd opgegraven en verbrand, het vermogen van hun erfgenamen verbeurd verklaard. Soms gelukte het vrienden van de slachtoffers een of meer Inquisitoren te vermoorden, maar dezen werden dan heilig verklaard en het uitroeiïngsproces van de ketters ging ongestoord zijn gang.

De strengste wetten tegen de ketters zijn voorzien van de handteekening van Keizer Frederik II (1220, 1224, 1231, 1238) vrijdenker en aanhanger van de Arabische wijsbegeerte, die zooals men weet, de schepping der wereld en de onsterfelijkheid der ziel ontkende. In de oogen van genoemden keizer was de ketterij in de eerste plaats gevaarlijk voor den staat en in de tweede plaats gebruikte hij die wetten als een troefkaart in het spel van zijn onderhandelingen met den paus. De Hohenstaufer Frederik II herinnert ons aan zijn naamgenoot van het Hohenzollern-huis die in den regel als Frederig den Groote wordt aangeduid. Beiden waren ketters en van een cynische geaardheid, beiden verkeerden met de ongeloovige wijsgeeren van hun tijd. In hun regeeringswijze waren beiden alleenheerschers, daarbij oorlogszuchtig, ook bereid het met de Kerk op een accoordje te gooien, — ten slotte zeer tehuis in de Romaansche letterkunde en elk het model van een verlicht despoot.

Op den dag van zijn kroning in Rome (1220) plaatste keizer

Frederik II zijn naam onder een besluit dat alle ketters als misdadigers brandmerkte, de ketters vogelvrij verklaarde en hunne goederen aan den staat trok. In 1231 nam hij de Dominicanen voor gansch Duitschland als Inquisitoren aan. Het uitrukken van de tong en de vuurdood was de straf die op de ketterij stond. Wanneer de vrees voor den dood hen geneigd maakte boete te doen, werden zij tot levenslange gevangenisstraf bij water en brood veroordeeld. In 1232 werden ketters en oproerlingen over één kam geschoren en beweerde hij het als zijn plicht te beschouwen de Kerk en het Rijk in dezelfde bescherming te doen deelen. Deze tegemoetkoming jegens de Kerk is hem evenwel niet van noemenswaardig nut geweest. In zijn strijd met het pausdom heeft hij ten slotte aan het kortste eind getrokken. Frederik II is een levende illustratie van het socialistisch beginsel dat een niets ontziend streven naar wereldsche macht eindigt ook den onafhankelijksten geest te bederven.

De geestelijke Inquisitie of — zooals zij genoemd werd — het heilig Officium veroordeelde de beschuldigden als ketters, sprak den banvloek over hen uit en leverde ze vervolgens aan het wereldlijk gezag uit, daar de theorie verbood dat een geestelijke bloed vergieten zou.

Het wreedst en wraakgierigst heeft de Inquisitie in Frankrijk en Spanje gewoed. In Duitschland is haar werking van voorbijgaanden aard geweest en werd zij door tegenstand belemmerd. In Bohemen en in Engeland heeft zij nooit voet kunnen vatten. De offers die de kettersch-sociale beweging overal gebracht heeft, zijn aanzienlijk geweest. Wij zullen ze in een volgend hoofdstuk eerbiedig gedenken.

De grond is heilig dien wij nu gaan betreden. Het is de van bloed doorweekte bodem van de geschiedenis der martelaren van de kettersch-sociale beweging. Geen martelaren-boek van welke kerk ook dat zich hiermede kan meten. Door pausen en keizers en koningen vervloekt als vijanden van kerk en staat, — door bisschoppen en priesters en monniken als ongeloovigen veroordeeld, werden deze mannen en vrouwen door allen vervolgd en gehoond. Hun leven was toewijding en onverschrokken hun dood.

V. UITBREIDING EN VERVOLGING VAN DE KATHAREN.

1. Bulgarije en de Bogomilen.

DE Zuid-Slaven zijn op den stroom van de Volksverhuizing in het Balkan-schiereiland terechtgekomen. Zij waren georganiseerd in Plemen (stammen), Bratstwos (broederschappen) en Zadruga's (huisgenootschappen). Zij werden in democratischen geest geleid. Weldra geraakten zij in oorlog met hun omgeving en met het Oostersch-Romeinsche rijk. Zij brachten zichzelven nu op voet van oorlog. Krijgsbuit, plundering en veeteelt werden de voornaamste bronnen van hun levensonderhoud. Hieruit ontwikkelde zich een militaire kaste die onder den invloed van de Byzantijnsche beschaving het leenstelsel aannam, het beste akkerland en de bosschen onder haar gezag stelde en de landbouwende bevolking leendiensten oplegde. Deze kwam tegen de onderdrukking in verzet en was te meer geneigd de weldaden te waardeeren van de verdwijnende overgeleverde orde van zaken die op een democratische gemeenschappelijkheid steunde.

Hierbij kwam nog een ander economisch feit: het handelsverkeer tusschen Constantinopel en Duitschland ging in de dagen van Karel den Groote voor een deel door het land van de Avaren (Hongarije). Omstreeks het midden van de 8ste eeuw versloegen de Bulgaren de Avaren en ontrukten hun den Byzantijnsch-Duitschen doorvoerhandel. Hun rijkdom nam hierdoor zoodanig toe dat zij de afgunst van de Grieken gaande maakten. „De Bulgaren," — zoo klaagt een Grieksch schrijver, — „zijn allen kooplieden geworden en zelfzucht en bederf zijn daardoor ontstaan".

Met deze algeheele verandering ging de kerstening van het land

parallel. In het jaar 864 nam Bulgarije den Christelijken godsdienst aan, — zooals vanzelf spreekt, in den Grieksch-Katholieken vorm. En tegelijkertijd deden ook de gnostisch-manicheïstische denkbeelden hun intrede in Bulgarije, waar het volk bleek een ontvankelijke bodem daarvoor te zijn. De strijd tusschen goed en kwaad werd ongemerkt het zinnebeeld van de tegenstelling tusschen de ridderkaste en de rijke kooplieden aan de eene zijde en het uitgezogen en uitgeplunderde volk aan de andere zijde, — of ook tusschen de nieuwe klassen-maatschappij en de oude inrichting die op de gelijkheid van allen gegrondvest was. Naarmate de werkelijkheid pijnlijker en wreeder werd, nam ook de bereidheid van het arbeidende volk toe het Christendom in het licht van de gnostisch-manicheïstische leer op te vatten. Omstreeks het midden van de tiende eeuw had de pope (geestelijke) Bogomil (Gottlieb) reeds vele volgelingen. De beweging drong ook in Servië door en vond weldra ook in Bosnië overtuigde en hardnekkige aanhangers.

Tegen het einde van de tiende eeuw werd door de rechtzinnige priesters den Bogomilen ten laste gelegd, dat zij ongehoorzaamheid jegens de overheid predikten, de rijken vervloekten, de ridders (Boljaren) hoonden, de dienaren van den staat verachtten en voor goddeloozen uitmaakten, de slaven tot opstand aanzetten en hun verboden hunne meesters te gehoorzamen.

Ook onder de Bogomilen bestond de splitsing in volmaakten en geloovigen. De eersten leefden gemeenschappelijk in nederzettingen, terwijl de geloovigen belijders waren van de leer, zonder ze in alle deelen in practijk te brengen.

De vervolging van de Bogomilen begon tegen het einde van de elfde eeuw, op bevel van de pausen Innocentius III en Honorius III. Tot in de vijftiende eeuw werden nu en dan van Hongarije uit bloedige kruistochten uitgevoerd. In het jaar 1234 werd Bosnië door de Hongaarsche Kruisridders te vuur en te zwaard verwoest. De Bosnische ketters verweerden zich hardnekkig, leefden na elke nederlaag weder op, — zoodat zelfs omstreeks het jaar 1400 de kettersche leer tot staatsgodsdienst van Bosnië bevorderd werd. Er was een Hongaarsch-Poolsche kruistocht

noodig, waaraan zestigduizend strijders deelnamen, om de macht van de Bosnische Katharen te breken. Deze verdelgings-oorlogen bleken voor den Islam profijtelijker dan voor het Christendom. Sinds het jaar 1385, toen de Turken een beslissende overwinning op de Serviërs behaalden, kwam het Balkan-schiereiland hoe langer hoe meer onder den invloed van den Islam. Dit belette intusschen de kruisvaarders niet de Bosnische Katharen uit te moorden, totdat ten slotte den Bosniërs het gansche Christendom tot een walg geworden was. Toen dan ook de Turken in het jaar 1463 de vijandelijkheden tegen de Bosniërs openden, gaven dezen zich zonder slag of stoot over: hun ontbrak het vermogen en misschien nog meer de wil zich tegen den Islam te verzetten, — met de belooning in het verschiet door de Christenen volkomen te worden uitgeroeid. De verbitterde gezindheid jegens de officieele Christenen was zóó hevig dat de Bosnische Bogomilen hun met zooveel hardnekkigheid verdedigd sociaal-hervormend Manicheïsme lieten varen en den Islam omhelsden. De Bosnische Bogomilen werden Mohamedanen.

2. Italië. De strijd tusschen Paus en Keizer. Arnoldisten. Humiliaten. Apostelbroeders.

De steden in Lombardije werden het eerst gewekt door den golfslag van het nieuwe economische en staatkundige leven dat in het midden van de tiende eeuw een aanvang genomen had. Zij werden het bemiddelingspunt van den handel tusschen Europa en het Oosten en op die wijze de geldmarkt van het Westen. Maar deze voordeelen hadden ook hun schaduwzijde: zij verleenden aan Lombardije een bijzondere aantrekkingskracht ten opzichte van de imperialistische plannen van de Duitsche keizers en de pausen van Rome. Lombardije is evenals Vlaanderen een van de groote oorlogsterreinen van Europa geweest. Deze economisch-politieke omstandigheden waren zeer bevorderlijk aan de ontwikkeling van het zelfbewustzijn van de Lombardische steden; zij werden tot republieken met een min of meer democratische inrichting en waren er op uit hun zelfstandigheid tegenover paus

en keizer te handhaven. In dit streven stieten zij in de eerste plaats op pretenties van de geestelijkheid: in zulk een gemeenebest eischte de geestelijkheid voor zichzelve een onafhankelijke positie op. Zij stond op haar onschendbaarheid en hare voorrechten, haar eigen rechtsspraak, vrijdom van belastingen, aanvaarding en ten-uitvoer-legging van de geestelijke vonnissen over kettersche burgers. De steden verzetten zich daartegen en er ontstonden twisten die de vertegenwoordigers van de steden naar argumenten deden zoeken waarmede zij de Kerk te lijf konden gaan. En zij vonden die, ten deele in de oude democratische overleveringen, die later door Marsilius van Padua in zijn „Defensor Pasis" tot een uitvoerige theorie omgewerkt werden, — ten deele ook in den Bijbel en het oudste Christendom. Zij wezen op de Apostolische armoede, op de Bergrede, op de democratische inrichting van de eerste gemeenten, kortom, op de oorspronkelijke leer van het Evangelie die zich door welwillendheid jegens het volk, door het beginsel van de gelijkheid en door haar maatschappelijke richting onderscheidde. In deze twisten vormden zich allengs partijschappen die elkander bestreden en intusschen een wakend oog op de Kerk gevestigd hielden. Het was op stedelijk gebied een voorlooper van wat later den naam van „Kulturkampf" dragen zou, — ditmaal tusschen burgerij en geestelijkheid, waarbij de arbeiders en de armen als derde partij het hunne dachten, het officieele Christendom vaarwel zegden en voortaan al hunne aandacht aan maatschappelijke vraagstukken zouden wijden.

Bij deze plaatselijke worstelingen en verwikkelingen kwam zich nu de groote strijd voegen over de Investituur, — het geschil tusschen paus en keizer dat in het laatste kwartaal der elfde eeuw openbaar werd en in Noord-Italië zoo machtigen weerklank vond. Paus Gregorius VII (1073—1085), een figuur van zeldzame beteekenis, democratisch-conservatief, sociaal-christelijk, dwong geheel Noord-Italië vóór of tegen hem partij te kiezen. Zijn afkeurend oordeel over de bedorven geestelijkheid aan de eene zijde, — en daartegenover zijn aanspraken op wereldlijke macht die in de bedevaart van Hendrik IV naar Canossa (1077) hun krachtigste uitdrukking vinden, moesten bij de republikein-

sche burgerij zeer gemengde gevoelens opwekken. De reinheid van zijn karakter, zijn strijd voor sociale begrippen, zijn ongunstig oordeel over den op winst belusten handel, de minachting jegens koningen en vorsten die hij aan den dag legde, moesten in de kringen van handwerkers en arbeiders instemming vinden. In den loop der tijden ontstonden pausgezinde en keizersgezinde partijen, waardoor de oude stedelijke twisten nog te meer ingewikkeld werden. Van steeds aangroeiende beteekenis waren de oneenigheden tusschen de pausen en de Hohenstaufen Frederik I, Barbarossa (1152—1190) en Frederik II (1212—1250). De partijschappen van de Guelfen (pausgezinden) en Gibellijnen (keizerlijken) werden een vast bestanddeel van het politieke leven van Italië. In al deze botsingen bleken de pausen bekwamer staatslieden dan de keizers. De strijd om de investituur bevestigde den kerkelijken Staat, verzekerde het pauselijk gezag, waardevolle staatkundige overleveringen en — wat ons in het bijzonder belang inboezemt — hij verschafte aan de Kerk den steun van de wereldlijke overheid in den meedoogenloozen verdelgingsoorlog dien pausen, bisschoppen en Dominicanen tegen de Katharen voerden. De kroning van den keizer in Rome werd een staatkundig werktuig in de handen der pausen, onder wie Innocentius III (1198—1216) als de grootste onze aandacht trekt en waardoor het mogelijk werd de wereldlijke macht tot den beul te maken van een beweging wier karakter onze bewondering afdwingt, die zich bij meer dan één volk openbaarde en op de maatschappelijke toepassing van een democratisch Christendom gericht was.

Hand aan hand met de ontwikkeling van dezen wedijver ontstonden nog andere tegenstellingen in deze Lombardische steden. Zoo lang de pausen de Duitsche keizers vreesden, namen zij een verdraagzame houding aan tegenover de anti-kerkelijke en kettersche stroomingen in deze steden. Met hun staatsmanskunst die van zooveel dieper inzicht getuigde dan de Duitsche staatkunde eigen was, deden de pausen hun best de steden van Noord-Italië als bondgenooten tegen de keizers te winnen. Dezen daarentegen die, zoodra hun militaire macht hun dat veroorloofde,

den economisch-imperialistischen drang volgden, rukten tegen Lombardije op, overvielen de steden met geweld van wapenen en maakten zich in Italië juist die elementen tot vijand die eigenlijk hun bondgenooten waren, omdat zij denzelfden tegenstander — den paus — hadden. De macht van Barbarossa werd bij Legnano (1176) door de vrije burgers van Lombardije gebroken. Frederik II heeft vergeefs tegen dezelfde elementen gestreden.

Zooals wij reeds met een enkel woord vermeld hebben, heeft dit spel van oorlog en staatsmansbeleid den bodem ontvankelijk gemaakt voor de denkbeelden van de Katharen. De steden en dorpen van Lombardije werden de kweek- en schuilplaats van de Katharen. Reeds omstreeks het jaar 1030 vernemen wij van een rechtbank van bisschoppen die ketters voor zich daagde. Intusschen waren dit slechts plaatselijke verschijnselen. In het algemeen gesproken, leefden de Katharen tot het laatste kwartaal van de twaalfde eeuw zonder lastig gevallen te worden. Zelfs zijn zij in het jaar 1125 in Orvieto de baas geweest, ofschoon kort daarna in een bloedigen strijd door de rechtzinnigen ten onder gebracht. In het jaar 1150 hadden zij zich daar genoegzaam hersteld om de aandacht van de bisschoppen te trekken. Destijds was de ketterij in Lombardije alom verspreid en toen Frederik I Barbarossa inmiddels vrede met Rome gesloten had, werd in 1184 een concilie te Verona belegd, waar paus Lucius III en Barbarossa een streng edict tegen de ketterij uitvaardigden, de bisschoppelijke inquisitie invoerden en het wereldlijk gezag de verplichting oplegden de vonnissen van de Inquisitie aan de ketters en hun vrienden en begunstigers te voltrekken. Niettemin verheugden de Katharen zich in een ongekenden bloei. Wanneer zij in eene stad onderdrukt werden, dan vonden zij een toevlucht in een andere stad, waar de stedelijke overheid niet geneigd was zich tot den beulsknecht van den paus te maken. In den aanvang van de dertiende eeuw werden kettersche organisaties in Milaan, Ferrara, Verona, Rimini, Florence, Prato, Faënza, Piacenza, Treviso, Viterbo aangetroffen. Een pauselijk decreet van September 1207 beval alle geloovigen strengere plaatselijke wetten tegen de ketters in te voeren en zorg te dragen dat daaraan de

hand gehouden werd. Dergelijke edicten volgden elkander met zekere regelmatigheid op, lokten dan in de eene of andere stad een vervolging uit, maar hadden in het algemeen slechts een poover resultaat. Lombardije, en Milaan in het bijzonder, was het Europeesch middelpunt van de beweging der Katharen. Wij hebben reeds vernomen hoe de Waldenzen van Straatsburg beschuldigd werden hun bijdragen of zelfs hun geheele vermogen den hoofdman der beweging in Milaan te hebben toegezonden. Bij den aanvang van de vervolgingen der Waldenzen in Zuid-Frankrijk vluchtten velen naar Lombardije waar zij bij hun geestverwanten bescherming vonden.

De Lombardische ketters legden zich met grooten ijver op het onderwijs toe. De begaafdste leerlingen werden naar de Parijsche universiteit gezonden om zich in scholastiek en theologie te bekwamen en zich voor den redetwist met de vertegenwoordigers van de Kerk voor te bereiden. Toen keizer Otto VI (1198—1215) in het jaar 1209 naar Rome trok om daar gekroond te worden, waren de geestelijken van zijn gevolg in hooge mate verontwaardigd daar scholen aan te treffen waar de gnostisch-manicheïstische leer onderwezen werd. Ook Frederik II vermeldt in afkeurenden zin dat de paus het broeinest van de ketterij, Milaan, ongemoeid laat. Van dit bijzondere geval doet de staatkunde de verklaring aan de hand: het officieele Milaan was Welfisch en derhalve vijandig jegens de Hohenstaufen gezind en dit bewoog den paus de stad met rust te laten.

In den loop van de dertiende eeuw vermengden de sekten van de Arnoldisten, de Humiliaten en de Waldenzen, daarna de Apostelbroeders zich op groote schaal met de Katharen. Wij willen bij deze sekten een oogenblik stilstaan.

De stichter van de Arnoldisten was de anti-kerkelijke volksmenner Arnold van Brescia. In het begin van de twaalfde eeuw in Brescia geboren, studeerde hij te Parijs in de godgeleerdheid waar Abélard zijn leermeester was. Hij maakte een ernstige studie van den Bijbel, nam een weinig van den onafhankelijken geest van zijn grooten voorganger in zich op en legde, evenals deze, een groote welbespraaktheid aan den dag. Na de voltooiïng

van zijn studiën keerde hij naar zijn vaderstad terug, werd priester, maar opende weldra den strijd tegen de machtsaanspraken van de geestelijkheid. Ten aanhoore van allen sprak hij uit dat alle bezit voor Kerk en geestelijkheid en monniken uit den booze is. Zijn preeken vonden onder het volk een buitengewonen bijval en het gevolg hiervan was dat de bisschop en de geestelijkheid er hun aanzien bij inschoten. De zaak werd behandeld voor het Lateraan-concilie van 1139, de paus ontzette Arnoldus uit zijn waardigheid en verbande hem uit Italië. Arnoldus begaf zich naar Parijs.

Intusschen maakten zijn denkbeelden school in het oproerige Rome waar de burgerij ten slotte tegen den paus in opstand kwam en diens bezittingen verbeurd verklaarde. De paus vaardigde het bevel uit dat Abélard en Arnoldus in verzekerde bewaring genomen en hun boeken verbrand zouden worden. Abélard onderwierp zich. Arnoldus daarentegen zette zijn arbeid slechts te ijveriger voort en verwierf ook in Frankrijk een zoo machtigen aanhang dat geen Fransche bisschop den moed had het vonnis van den paus uit te voeren. Eerst toen de Fransche koning aanstalten scheen te maken tegen Arnoldus op te treden, week deze uit het land, trok naar Duitschland en Zwitserland en eindelijk naar Italië waar zijn populariteit inmiddels aanzienlijk was toegenomen. In Rome schaarde de sekte der Lombarden (Katharen) zich rondom hem en aldus werd hij het middelpunt van de geheele revolutionnaire beweging tegen het pausdom.

„Hij verscheen als redenaar op het Kapitool en ging daarbij heftig te keer tegen den paus en de kardinalen. De laatsten noemde hij de Farizeeërs en schriftgeleerden van de Christenheid. Hij beschuldigde hen dat zij door hun hoogmoed, hebzucht, huichelarij en verdorvenheid de Kerke Gods tot een huis van negotie en een roovershol hadden gemaakt. In plaats van een zieleherder was de paus een bloedhond die zijn heerschappij door moord en brand handhaaft, geweld pleegt aan de Kerk, de onschuld verdrukt, zijn geldkist vult en zijn medemenschen plundert." (Hefele, Conciliengeschichte V, 526).

De paus was onmachtig iets tegen Arnoldus te ondernemen, aangezien het volk van Rome hem in bescherming nam. Eerst

toen Frederik I Barbarossa in het jaar 1155 naar Italië trok om daar gekroond te worden, wist deze op aandrang van de Curie de uitlevering van Arnoldus door te drijven, met het gevolg dat deze werd opgehangen en verbrand. Zijn asch werd in den Tiber geworpen om te voorkomen dat zij het voorwerp van de vereering van het volk zou worden. Als belooning daarvoor werd Barbarossa door paus Hadrianus IV zonder medeweten van de Romeinen tot Roomsch keizer gekroond.

De leer van Arnoldus ging uit van het beginsel dat de erflating van Christus paus, bisschoppen, monniken en priesters verplicht tot bezitsverzaking, tot naastenliefde en dienstbaarheid. De wereldlijke macht van de Kerk, haar rijkdom, haar voorrechten en vrijstellingen dragen allen tezamen tot haar ontluistering bij; zij geven het aanzijn aan twist en strijd, aan politiek en rechtsgeding, aan kuiperij en kunstgrepen en leiden ten slotte tot afval van Jezus. Zulke priesters zijn onwaardig het middelaarswerk tusschen God en den mensch te verrichten en de sacramenten te bedienen.

Arnoldus liet een groot aantal leerlingen en aanhangers na die de leer van hun meester verspreidden. Meest van al vonden zij instemming in de wereld van de arbeiders die in de economisch bloeiende steden van Lombardije in godsdienstige genootschappen en ondersteuningskassen georganiseerd waren en allengs onder den invloed van Katharen, Arnoldisten en Waldenzen kwamen. Het beginsel van de gemeenschappelijkheid kwam hoe langer hoe meer bij hen in eere. De godsdienstige arbeidersvereenigingen groeiden nu op tot de kettersch-sociale sekte van de Humiliaten, voornamelijk bestaande uit de wevers van die streken. Onmiddellijk na de instelling van de bisschoppelijke Inquisitie (1184) werden zij vervolgd en als ketters behandeld. Zij gingen met de Arnoldisten in de algemeene beweging van de Katharen op en kwamen toen onder het rechtsgezag van de Inquisitie der Dominicanen.

Aangezien zij tot Frankrijk behooren, stellen wij ons voor de Waldenzen (Albigenzen) in een volgend hoofdstuk te behandelen. Intusschen zetten wij de kettersch-sociale geschiedenis van Italië

voort, waarin de Apostelbroeders de merkwaardigste verschijning geweest zijn.

De leidende gedachte van Arnoldus, dat de ware volgeling van Jezus en de Apostelen een leven van de Apostolische armoede moet leiden, is blijkbaar de grondslag van de schepping van Franciscus van Assisi. Hij is den paus trouw gebleven en heeft nooit aan eenige vervolging blootgestaan. Maar tevens verloor zijn stichting weldra haar meest kenmerkende eigenschap die hem bij de ontwerping vóor den geest had gezweefd. Met uitzondering van hun linkervleugel lieten de Franciscanen zich op schikkingen in, lichtten de hand met den leefregel van hun orde en sloten vrede met de Kerk. Degenen onder hen die de ontrouw van de Franciscanen aan hun regel even oprecht betreurden als de afval van de Kerk van het Evangelie, waagden een poging tot terugkeer tot het ideaal, en het zijn deze mannen geweest die de sekte van de Apostelbroeders gesticht hebben. Hun leider was Gerardus Segarelli.

In het jaar 1248 kwam zich een jonge onbeschaafde boer bij de Franciscanen in Parma aanmelden, met het verzoek in de orde te worden opgenomen. Hij werd afgewezen, daar men hem voor te onnoozel hield om Franciscaner te kunnen worden. Ons boertje liet zich niet afschrikken, koos de kleederdracht van de Apostelen, zooals hij die in afbeeldingen gezien had: witten mantel, sandalen, liet baard en hoofdhaar groeien en begon te prediken: „Doet boete en bekeert u, want het Koninkrijk der Hemelen is nabij." Hij verkocht zijn have en goed, borg het geld in een zak, ging naar het marktplein begon te prediken en wanneer de menschen zich rondom hem verzameld hadden, schudde hij het geld onder de omstanders uit en riep hun toe: „Wie wil, mag het nemen."

Hij verwierf spoedig aanhangers die allen tot boete vermaanden, tegen de zichtbare Kerk optraden en de nadering verkondigden van het Godsrijk van gerechtigheid, gelijkheid en vrede. Zij namen den naam aan van Apostelbroeders, leefden in armoede, trokken al predikende door het land. Het volk luisterde gaarne naar hen. Ook vele vrouwen sloten zich bij hen aan. Zij stonden oneindig dichter bij het gevoelsleven van het volk dan de Franciscanen. Dit nu maakte den naijver gaande van de bedelorden en de geeste-

lijkheid en weldra werden de Apostelbroeders als een gevaar voor het godsdienstig leven beschouwd. Op het Concilie van Lyon (1274) werden de wilde (niet door den paus erkende) bedelorden verboden. Dezen moesten zich bij de bestaande orden aansluiten en in geen geval nieuwe leden opnemen. In weerwil van het Concilie-besluit groeide de sekte van de Apostel-broeders gestadig aan, met het gevolg dat in het jaar 1286 een pauselijk rondschrijven aan alle aartsbisschoppen en bisschoppen gericht werd waarbij zij werden aangeschreven de Apostel-broeders te vervolgen. Enkelen hunner waren reeds van ketterij beschuldigd. De bevolking werd vermaand zich niet bij de sekte aan te sluiten. In 1294 werd de vervolging van de Apostel-broeders door de Dominicanen ernstig ter hand genomen. Segarelli werd gevangen gezet en omstreeks het jaar 1300 tot den brandstapel veroordeeld.

In zijn plaats trad Dolcino die sinds de gevangenneming van Segarelli het eigenlijke hoofd van de sekte geweest was. Hij had een onmiskenbaar talent als leidsman. Dapper en vastberaden, was hij als het ware geboren voor den strijd. Zonder zich het minst om concilie-besluiten en pauselijke bullen te bekommeren, vervolgde hij zijn arbeid in het openbaar, totdat een kruistocht tegen hem gepredikt werd. Zijn strijd tegen de kruisvaarders die hem achtervolgden, is met inachtneming van de evenredigheden, even bewonderenswaardig als die van Spartacus tegen de Romeinen. De loop van zaken heeft ten zeerste in de hand gewerkt dat het verhaal van zijn wederwaardigheden den indruk wekt een roman te zijn. Zoo wilde het gerucht dat hij de zoon zou zijn van een priester van adellijke afkomst. Uit liefde voor de schoone novice Margharita, — zoo verhaalde de dichtende gemeente, — zou hij zich als knecht in een vrouwenklooster in Trient verhuurd hebben. Dat hij haar kort daarna geschaakt heeft, spreekt eigenlijk vanzelf. De geschiedenis wil verder dat hij met zijne Margharita in Trentino een zwervend leven geleid heeft, predikende de gemeenschap van goederen en van vrouwen. Tot in Dalmatië heeft men gemeend zijn spoor te kunnen vervolgen. Daartegen staat slechts vast dat hij uit de streek van Novara afkomstig was, zich in een zekere theologische beschaving

verheugde, veel belang stelde in den Bijbel en in de uitleggingen van de Openbaring, bekend was met de geschriften van Joachim van Floris en min of meer verwant aan de Spiritualen. Als Italiaan die zich een tegenstander van den paus voelt, is hij wellicht Gibellijn geweest, evenals Dante en andere hoogstaande Italianen.

Uit den Bijbel werd door Dolcino de verwachting, de zekerheid geput dat in de jaren 1303 tot 1306 een keerpunt in de geschiedenis der menschheid bereikt zou zijn. Dan zou de keizer het pausdom volkomen overwinnen en God een paus des vredes verwekken.

„Rondom hem zullen zich de aanhangers van het Apostolische leven scharen en God zal over hen zijn geest uitstorten en zij zullen wassen in aantal. De nieuwe keizer en de vredes-paus die de plaats van den overwonnen paus (Bonifacius VIII) zal komen innemen, zullen heerschen totdat — naar het woord van Johannes — Gods groote vijand zich nogmaals verheffen zal en het laatste gericht een aanvang neemt." (Hausrath, Die Arnoldisten, blz. 346).

In den diepsten grond was het de hoop op het duizendjarig rijk, op een tijd van vrede, van broederschap en deugd die Dolcino bij zijn arbeid leidde. Men kan zich voorstellen hoe het gezag van Dolcino toenam, toen in het jaar 1303 aan het leven van paus Bonifacius VIII inderdaad een rampzalig einde kwam. Uit wanhoop wegens den ongunstigen afloop van zijn oneenigheden met den Franschen koning Philips den Schoone wiens soldaten de opdracht hadden hem gevangen te nemen, „verviel hij in waanzien". De hovelingen die hem naar het Lateraanpaleis terug zouden brengen, vonden hem, knagende aan een stok, wanhopende aan God en Beëlzabub aanroepende. Hij stiet zijn hoofd tegen den muur en zijn aangezicht was met bloed bevlekt.... Den 11 October 1303 stierf hij in het Vatikaan dat nu gedurende langen tijd eenzaam zou blijven. De eerstvolgende paus koos Perugia als verblijfplaats, terwijl een reeks opvolgers in Avignon vertoefden." (Hausrath, Die Arnoldisten, blz. 351).

Het gewelddadig levenseinde van Bonifacius had Dolcino nog ten tijde van het leven van Segarelli voorspeld en bovendien het jaar 1303 als dat van de pauselijke ramp aangeduid. Slechts was

het niet een Duitsche keizer, maar een Fransche koning die het pausdom den slag toebracht. Dit voorval verschafte Dolcino een talrijken aanhang en versterkte zijn zelfvertrouwen. Hij begaf zich naar Novara, de provincie waar hij het levenslicht aanschouwd had. Alle vrienden van de beweging stroomden hem daar tegemoet. Spoedig begonnen nu de vervolgingen van de Inquisitie die hem dwongen een zwervend leven te leiden. Zijn vrienden en beschermers werden door de Inquisitie zwaar gestraft, hun huizen verwoest, hun have en goed verbeurd verklaard. Maar overal vond Dolcino geheime vrienden die hem bijtijds van de plannen der Inquisitie in kennis stelden. Deze omzwervingen in de bergstreek ten Noord-Westen van Milaan, (in den hoek die door Italië, Frankrijk en Zwitserland begrensd wordt) zouden in het jaar 1305 eindigen. Toen besloot Dolcino den strijd met de Inquisitie te aanvaarden. Hij bevond zich toen in het dorp Campertolio (bij Novara) vanwaar hij met een schare van zijn aanhangers dieper in het gebergte trok. Daar bouwden de Apostel-broeders een nederzetting, requireerden levensmiddelen en bereidden zich voor op den oorlog. Reeds had paus Clementius V die in Lyon verblijf hield, de geloovigen opgeroepen tot een kruistocht tegen de ketters van Novara. Terechtertijd ontving Dolcino bericht aangaande het leger dat tegen hem was opgetrokken. Hij besloot het niet tot een botsing te laten komen, maar met zijn manschappen het kwartier heimelijk te verlaten. Toen het leger de bergen beklommen had om den aanval te beginnen, vonden zij geen enkelen ketter, hetgeen voor de kruisvaarders een voldoende reden was uiteen te gaan.

Toen vestigde Dulcino zich in de streek van Varallo, bouwde daar een vast legerkamp, dat door zijn bergachtige ligging voor onneembaar doorging. Ketters uit Savoie, Lombardije, Zuid-Frankrijk en Salzburg verzamelden zich rondom Dolcino. Nu vereenigden ook de kruisvaarders zich om hunne leiders en deden een aanval op het ketterkamp. Zij werden bloedig afgeslagen en lieten gevangenen achter die zij tegen proviand-leveranties aan Dolcino inlosten. Een nieuwe aanval had hetzelfde verloop. De dorpen van die streek leden gevoelig onder de gevechten. De vrees voor de, naar het scheen, onoverwinnelijke ketters

verspreidde zich alom. Maar de ketters hadden gebrek aan levensmiddelen en het gebrek werd nijpender, naarmate het terrein van den strijd eenzamer en onvruchtbaarder werd. In het voorjaar van 1306 stierven vele aanhangers van Dolcino tengevolge van uitputting. Ziekte en dood trokken binnen in het kamp dat in Maart 1306 ontruimd werd. Niettemin werd de oorlog voortgezet. Tot Augustus van hetzelfde jaar mocht het Dolcino twee malen gelukken den kruisvaarders een nederlaag toe te brengen, — hetgeen den paus bewoog opnieuw de geloovigen tot den strijd tegen Dolcino op te roepen. De graven en bisschoppen van Novara en Savoie rustten een leger van eenige duizende mannen uit dat onder bevel van twee ridders gesteld werd. Het kwam tot een aanval op de ketters die den ridders een ernstige nederlaag toebrachten. De kruisvaarders namen de vlucht en ontruimden de dorpen van den omtrek die door de vervolgende ketter-soldaten werden uitgeplunderd. Vooral de kerken en de priesters hadden het hierbij zwaar te verantwoorden. Toch waren al die overwinningen niet in staat hen te redden, zoolang zij van de buitenwereld afgesloten bleven en geen toevoer konden ontvangen. In den winter van 1306 op 7 doorstonden de Dolcianen zware ontberingen. Door de uitwerking van koude en honger werden hun gelederen gedund, terwijl de kruisvaarders in de gelegenheid waren hun krachten en hulpmiddelen te vernieuwen en uit te breiden. Den 23 Maart 1307 kwam het bij den berg Zebello tot een beslissenden slag. Het gevecht hield den ganschen dag aan. Van de 1150 volgelingen van Dolcino die weerbaar ten strijde getrokken waren, lieten duizend het leven. Honderdvijftig aan wier door koude verstijfde handen de wapens ontvielen, gaven zich over. Onder de gevangenen waren Dolcino en Margharita die onder een onmenschelijke foltering den laatsten adem uitbliezen.

3. Frankrijk en de Waldenzen. Languedoc en de Albigenzen.

Het verdrag van Verdun (843) dat de verdeeling van het rijk van Karel den Groote voltooide, gaf het aanzijn aan de geografische kern van Frankrijk. Tot het jaar 987 regeerden de

nakomelingen van Karel den Groote over dit gebied. Intusschen werd hunne macht door de vazallen, de hertogen en graven, zoodanig beperkt en verzwakt, dat in den aanvang van de Middeleeuwen het bestaan van een Fransch koningschap nauwelijks merkbaar is. Het lot van Frankrijk berustte in de hand van de vazallen, de afzonderlijke landsheeren. Toen de Karolingers waren uitgestorven, kwam in het jaar 987 het vorstenhuis van de Capetingers aan het roer. De leden van dit huis leerden gaandeweg de kunst de aangroeiende macht van de steden en den handel tegen het ridderwezen en de Kerk uit te spelen en op die wijze den grondslag van den Franschen staat te bevestigen. De bedrijvigheid van Noord-Frankrijk, de missen van Champagne en de bloei van de steden en havens van Zuit-Frankrijk (Languedoc) vormden tezamen een vasten band die Noord en Zuid aaneenkoppelde en een geografische eenheid schiep die door de Capetingers benut werd als de economische basis van hun centraliseerende, nationale politiek.

De aanwas der economische belangen in staat en kerk riep, zooals overal elders, een tegenovergestelde strooming in het leven bij die elementen van het volk die hetzij onder economischen druk, hetzij onder geestelijken nood gebukt gingen. Die tegenstrooming stond in onmiddellijk verband met het Evangelie en mondde uit in de kettersch-sociale beweging. Reeds in het eerste kwartaal van de elfde eeuw drongen invloeden van de Katharen in Frankrijk binnen, waar zij zoowel op maatschappelijk als op zedelijk gebied een heilzamen invloed uitoefenden. In dezelfde richting werkte de propaganda van Arnoldus van Brescia die bij velen de roeping van een maatschappelijk-zedelijken hervormingsarbeid ontwaken deed. Eerst aan het optreden van Petrus Waldes, een te Lyon woonachtig koopman, (1170 of 1173) was het te danken dat in Frankrijk een onafhankelijke kettersch-sociale beweging ontstond die rijk aan omvang en beteekenis werd en zich naar Italië, Duitschland en Bohemen uitbreidde.

Het was de beweging der Waldenzen. Haar stichter, Petrus Waldes, was een rijk koopman in Lyon die, hoewel verstoken van alle geleerdheid, de waarheden van het Evangelie in de bronnen

wenschte na te sporen. Hij liet derhalve door geleerde mannen den Bijbel in de Romaansche taal overzetten, desgelijks uittreksels uit de Kerkvaders samenstellen en legde zich vol ijver op de studie daarvan toe. En hij liet het niet bij de studie, maar ging ook te rade de verworven wetenschap in toepassing te brengen. Hij verkoos voor zich het leven van de bezitsverzaking, stond een deel van zijn vermogen af aan zijne vrouw die haar geloof trouw wenschte te blijven, en verdeelde het overige onder de armen. Hij begon nu de leer van de Apostelen en van het oorspronkelijke Christendom te prediken. Weldra vond hij tallooze aanhangers die zich „de armen van Lyon" noemden, een kenbare kleederdracht aannamen en hun leider volgden. Zooals men ziet, vertoonde het eerste optreden van de Waldenzen een groote gelijkenis met de een kwarteeuw later gestichte Franciscaner-orde. Maar terwijl deze door den paus bevestigd werd en tot een bestanddeel van de Kerk aanwies, bleef het pauselijk gezag weigerachtig zich met de Waldenzen op vriendschappelijken voet in te laten, hetgeen dezen onwillekeurig naar de ketterij drong. De onderstelling is aannemelijk, dat de Curie uit het lot der Waldenzen leering geput had en dientengevolge Franciscus van Assisi door overmatige vriendelijkheid in bedwang hield.

In het jaar 1179 zonden de Waldenzen een afvaardiging naar het Lateraan-concilie in Rome, ten einde een pauselijke erkenning voor hun propaganda te bekomen. Zij werden daar door den Engelschen prelaat Walther Map in verhoor en in het ootje genomen. Hij maakte zich vroolijk over hun onwetendheid en adviseerde dat hun de pauselijke bevestiging geweigerd zou worden. Nadat zij door de Kerk aldus met smaadheid overladen waren, kwamen de Waldenzen weldra in aanraking met de Katharen en werden tot een onderdeel van de kettersch-maatschappelijke beweging. Op het concilie van Verona waar ook Frederik Barbarossa tegenwoordig was, werden zij verklaard tot de ketters te behooren en dientengevolge veroordeeld.

Een uitvoerige uiteenzetting van hunne leer geeft de Dominicaner monnik Bernardus Guidonis in zijn „Practica Inquisitionis" (1331), een van de voornaamste bronnen voor de geschiedenis van de Katharen. Zij waren gesplitst in Volmaakten en Vrienden

of Geloovigen. De eersten waren de leermeesters en leiders. Wanneer zij zich bij de Waldenzen aansloten, stortten zij hun vermogen in de gemeenschappelijke kas die hun dan de noodzakelijke middelen voor hun levensonderhoud verschafte en waar die kas niet toereikend was, verleenden de Vrienden en Geloovigen hun steun, hetgeen zij van ganscher harte deden, want de Waldenzen onderscheidden zich door groote deugden. Toen de Inquisitie van Toulouse tot een Waldens de vraag richtte, wat de inhoud was van zijn leer, antwoordde hij: „Kwaad te spreken noch te doen, niemand iets aan te doen wat men zelf niet ervaren wil, niet te liegen en geen eeden te zweren." Een dergelijk bescheid ontving in het jaar 1394 de Inquisiteur van de Waldenzen in Pommeren. De vurigste tegenstanders van deze sekte vermochten niets te ontdekken dat ten nadeele van den zedelijken levenswandel van deze ketters kon worden aangevoerd. Een wélonderricht inquisiteur geeft de volgende karakterschets van hen:

„Men kent de ketters reeds aan hun wijze van doen en van spreken. Zij zijn bescheiden en hun levensomstandigheden onberispelijk. Zij vermijden allen pronk in hunne kleederdracht die zoomin kostbaar als verwaarloosd is. Zij houden zich verre van den handel, ten einde niet in leugens, eeden en bedrog te vervallen, en geven er de voorkeur aan van de opbrengst van hun handenarbeid te bestaan. Schoenmakers zijn hunne leermeesters. Zij vergaderen geen schatten, maar zijn met het allernoodigste tevreden. Zij zijn kuisch en betrachten de matigheid in spijs en drank. Zij bezoeken geen herbergen, geen plaatsen van dans en ander vermaak. Zij onthouden zich van den toorn, zijn ijverig bij den arbeid, onderwijzen anderen en trachten zelven hunne kennis te vermeerderen, dientengevolge bidden zij weinig. Men herkent hen aan hun bescheidenheid en hun zorgvuldige spraak en zij vermijden gemeenheden, laster en lichtzinnige woorden."

Zij waren in het bezit van vertalingen van den Bijbel en leerden daarvan gansche brokstukken van buiten. De inquisiteur van Passau kende een Waldens, een eenvoudig landman, die het geheele boek van Job woord voor woord kon opzeggen. De mannen en vrouwen die tot deze sekte behoorden, waren gewoon na hun moeizame dagtaak samen te komen en hun avonden aan

de studie te wijden. En als het menigen deelgenoot moeielijk viel het onderwijs te volgen en daarvan vruchten te plukken, bemoedigden hen de leermeesters: „Leer elken dag slechts één woord, dan zult ge aan het einde van het jaar 360 woorden kennen en de overwinning is ons." Onveranderlijk trouw aan hun overtuiging, zijn duizenden van de Waldenzen blijmoedig den vuurdood ingegaan en hebben even zoovele anderen ongeschokt de verschrikkingen van kerker en pijnbank verdragen, om aldus hun geloof te verbreiden.

In de dertiende eeuw zijn zij dan ook de meest verspreide sekte geweest. Met name in Languedoc (Zuid-Frankrijk) waren zij zeer talrijk vertegenwoordigd.

In de elfde en twaalfde eeuw was Languedoc het vrijste en gelukkigste land van Europa. Handel en bedrijven, kunsten en wetenschappen bloeiden in de steden. Narbonne, Toulouse, Albi, Béziers, Carcassonne waren de uitverkoren plaatsen van onderzoek en gedachte. De geestesschatten van de vrije Arabische wijsbegeerte in Zuid-Spanje werden in Languedoc door de bemiddeling van Joodsche vertalers bekend. Alle godsdienstige richtingen genoten daar gelijke bescherming. De steden hadden een bijna volkomen zelfregeering. De hertogen van Aquitanië, de graven van Toulouse en Provence bewaakten hunne rechten en voorrechten tegenover de Kerk en het Fransche koningschap.

In dit hoog beschaafde en rijk gezegende land hebben de Katharen reeds vroeg een talrijken aanhang gevonden. De bevolking noemde hen „bos homes" (goede menschen). Toen kwamen de Waldenzen die zich de noodige vrijheid voor hun propaganda wisten te verzekeren. Van daaruit droegen zij hun leer verder naar Lombardije, Tirol, Salzburg, — en ook naar Zuid-Duitschland: Metz, Straatsburg en Passau.

Het schijnt dat de leer van de Waldenzen in Languedoc minder het karakter gedragen heeft van een oordeel over de maatschappij dan wel van een besliste vijandigheid tegenover de Kerk. In dien dampkring van vrijheid en welwillende samenwerking van alle klassen, — want ook de adel was daar grootendeels op de hand der Waldenzen en leefde veelal in breuk met de geestelijkheid, — geraakte de sociaal-economische critiek onwillekeurig op den

achtergrond en de anti-kerkelijke gezindheid op den voorgrond. Het brandpunt van de Zuid-Fransche beweging was de stad Albi en van daar dat de Waldenzen den naam Albigenzen ontvingen.

De groei en bloei van de beweging in Languedoc verontrustte de kerkelijke overheid. Van een doortastende inquisitie kon daar voorloopig geen sprake zijn, aangezien bijna de geheele bevolking tegen de inmenging van de bisschoppen gekant was en al te ijverige inquisiteurs met geweld uit den weg ruimde. Derhalve besloot de Kerk het middel van de kruistochten tegen de ketters van Zuid-Frankrijk te baat te nemen. Alle geloovigen werden opgeroepen aan den heiligen oorlog deel te nemen tot den prijs van een aflaat voor hun zonden. In 1180 werd de eerste kruistocht tegen Zuid-Frankrijk ondernomen, — edoch zonder noemenswaardige uitwerking, daar de graven van Languedoc de aanvallen afsloegen. In 1195 werd de pauselijke banvloek over graaf Reymond VI van Toulouse uitgesproken, maar ook ditmaal bleef het gewenschte gevolg achterwege. Toen zond de Kerk zendelingen naar Languedoc, met het doel de ketters te bekeeren. Onder deze zendelingen bevond zich Dominicus de Guzman, de stichter van de orde der Dominicanen. Ook hun bemoeiïngen bleven vruchteloos. Toen nam de paus wederom zijn toevlucht tot de kruistochten en schreef het leger voor het „divide et impera" in toepassing te brengen, hetgeen in dit geval beteekende, den oorlog niet met een aanval op den machtigen graaf van Toulouse te beginnen, maar eerst de zwakkere streken afzonderlijk onder handen te nemen. In het jaar 1209 werd de heilige oorlog onder de leiding van Simon van Montfort krachtig begonnen. Béziers en Carcassonne werden bestormd en vele inwoners verloren daarbij het leven, Katholieken en Waldenzen, zonder aanzien des persoons. Toen de kruisvaarders bezwaar maakten tegen een algemeene slachting, snoerde de pauselijke legaat, de abt Arnoldus van Citeaux hun den mond met: „Slaat allen dood! De Heer kent immers de zijnen."

Hiermede was de oorlog nog geenszins tot een einde gebracht. Telkens wêer stak de beweging der Waldenzen het hoofd op. Van tijd tot tijd werd een nieuwe veldtocht ondernomen, tot het jaar 1244, ditmaal met medewerking van den Franschen koning, in

wiens lijn het lag de machtige en bijna onafhankelijke graven van Languedoc te knotten en op die wijze Zuid-Frankrijk onder de onmiddellijke heerschappij van de kroon te brengen. In het jaar 1232 bleek het mogelijk een inquisitie onder leiding van Dominicanen te vestigen en ten laatste is het aan de eendrachtige pogingen van kruisvaarders en Dominicanen gelukt de Albigenzen volledig uit te roeien, — een overwinning die op de verwoesting van Zuid-Frankrijk kwam te staan. De erfgenaam van de graven van Languedoc is niet de Kerk, maar het huis Capet geweest, de Fransche koningen die een halve eeuw later den paus gevangen namen en zijn opvolgers in Avignon hebben vastgehouden. (1309—1377)

Wanneer hij het resultaat van de vervolging der Albigenzen samenvat, zegt Lea in zijn Geschichte der Inquisition Deel II, blz. 119):

„In de twaalfde eeuw was Zuid-Frankrijk het hoogst beschaafde land van Europa.... Toen kwamen de kruisvaarders binnenvallen en wat zij nog ongerept lieten, werd door de inquisitie wreedaardig vernield. Zij heeft een verwoest en verarmd land achtergelaten, waarvan de nijverheid te gronde gericht en de handel verlamd was. De verbeurdverklaringen hadden den adel van het land aan den bedelstaf gebracht. In de plaats daarvan traden vreemden die den grond in bezit namen en de ruwe zeden van het noordelijk leenstelsel of de meedoogenlooze beginselen van het Romeinsche recht opdrongen aan de afgelegen, door de kroon verworven bezittingen. Gedurende langer dan een eeuw was een volk, dat zich in het bezit van vele natuurlijke gaven verheugde, gemarteld, uitgemoord, vernederd en geplunderd. De beschaving die haar tijd vooruit was en de belofte scheen in te houden Europa den weg te wijzen, was onherroepelijk verdwenen en Italië verwierf de eer de bakermat van de Renaissance te zijn. En dit alles ter wille van het herstel van de geloofseenheid in een kerk die in den strijd verhard en vergroofd en verzwakt werd."

Het werk van de Inquisitie in Frankrijk is dermate afdoende geweest dat de sociale ketterij daar eeuwen lang geen wortel meer heeft kunnen schieten.

Dit verhindert niet dat de Waldenzen een machtigen invloed

op kerk en volk hebben uitgeoefend. Onder den indruk van hun propaganda zijn de bedelorden ontstaan, ongeveer op dezelfde wijze als in onze dagen de christelijk-sociale beweging een gevolg van de sociaal-democratische beweging geweest is. De invloed der Waldenzen is het diepst in Bohemen doorgedrongen en heeft daar aan de radicale elementen de geestelijke wapens geleverd die zij in de Hussiten-oorlogen van noode hadden.

4. Vlaanderen. Begijnen en Begharden. Lollharden.

Onze vroegste gegevens omtrent de Katharen-beweging in Vlaanderen dagteekenen eerst uit de twaalfde eeuw en zijn derhalve van belangrijk jonger datum dan de ons ten dienste staande berichten aangaande de beweging in Lombardije en Zuid-Frankrijk. Hieruit mogen wij evenwel niet afleiden dat de kettersch-sociale beweging zooveel later in Vlaanderen begonnen zou zijn. Slechts hebben wij de verklaring te zoeken in de omstandigheid, dat in Vlaanderen een zekere verdraagzaamheid geheerscht heeft en dientengevolge hier in de elfde eeuw nog geen sprake geweest is van Inquisitie-processen die ons de noodige documenten omtrent de beweging hadden kunnen verschaffen. Uit het schrijven van den Luikschen bisschop Wazo is ons reeds gebleken dat destijds kettervervolging in Vlaanderen ongaarne gezien werd.

Meeningen en vereenigingen in verband met de inrichting der maatschappij, ook gnostisch-manicheïstische leerstellingen waren reeds vroeg verspreid onder de nijvere bevolking van de Vlaamsche steden waar een bloeiend bedrijfsleven gevestigd was en velerlei handelsbetrekkingen onderhouden werden. De reeds in de elfde eeuw gangbare aanduiding van de Katharen als Textores (wevers) is afkomstig uit Vlaanderen. De Vlaamsche Katharen maakten een nauwkeurig afgebakend onderscheid tusschen den God van het Oude en den God van het Nieuwe Testament. Met den eersten, den God van de Wet, wenschten zij niets te doen te hebben. Volgens hen was de liefdevolle God van het Nieuwe Testament de eenige ware God en was het diens wil in den geest

gediend te worden en niet met ceremoniën en sacramenten, niet in huizen door menschenhanden gebouwd. Daarbij hechtten zij groote waarde aan goede werken, waren zeer vlijtig in hun dagelijksch werk en verzetten zich — in overeenstemming met de Bergrede — tegen den eed en de doodstraf. (Hase—Köhler, Kirchengeschichte, 1864, II, 128). De kuischheid was een van hun voornaamste deugden. De levensverhoudingen van het oudste Christendom waren hun ideaal.

Op het gebied van de kettersch-sociale beweging waren de Begijnen en de Begharden een bijzonder voortbrengsel van Vlaanderen. Over oorsprong en naam van deze sekte is veel geschreven en geredetwist. Sommige schrijvers voeren een en ander terug op een zekeren Lambert-le-Bègue, — Lambertus den Stamelaar, een Luiksch priester die omstreeks het jaar 1180 een heftige campagne inleidde tegen de verwereldlijking van de Kerk en de gelegenheid tot het koopen van geestelijke ambten. Hij werd gevangen genomen en door de priesters gedood. Men beweert dat hij enkele jaren vóór zijn dood een aantal ongehuwde vrouwen tot een min of meer kloosterachtig, leeken-zusterschap georganiseerd zou hebben. Het aannemelijkst dunkt ons evenwel de lezing die den naam van Begijnen en Begharden afleidt van het oud-Saksische werkwoord „beg" dat bedelen of ook vragen beteekent. De Begijnen waren derhalve een vrouwelijke leekenorde, wier leden in Apostolische armoede leefden en op de edelmoedigheid van anderen waren aangewezen. Dat onder de ongehuwde vrouwen dergelijke groepeeringen konden ontstaan, meenden zij te mogen toeschrijven aan de omstandigheid dat vele mannen onder den invloed van de leer der Katharen tegenstanders waren van het huwelijk, — voor een deel wellicht ook daaraan dat zich, tengevolge van de aanzienlijke sterfte tijdens de Kruistochten, een tekort aan mannen had voorgedaan dat uit den aard der zaak van een teveel van vrouwen vergezeld ging. Waarschijnlijk zal aan beide factoren moeten worden toegeschreven dat de vrouwen er toe kwamen zich een eigen organisatie te scheppen, hetgeen toen niet anders dan op een godsdienstigen grondslag mogelijk was.

Het klooster-stelsel was het voor allen geldige model. Voor den duur van hun gemeenschappelijk leven verbonden zij zich in

kuischheid en gehoorzaamheid te leven, door eigen arbeid en door bedelen in aller levensonderhoud bij te dragen en de plichten van gastvrijheid en krankenverzorging alom te vervullen. Hun klooster droeg den naam van Begijnenhof. Een strenge naleving van de voorschriften van het kloosterleven kon zoomin verwacht als geëischt worden, aangezien de vereeniging geheel en al op den vrijen wil berustte.

Na eenigen tijd volgden de mannen dit voorbeeld en de stichting van Begharden-huizen was hiervan het gevolg. Ongehuwde, werkzame mannen die een leven van vroomheid en broederzin wenschten te leiden, sloten zich aaneen en vormden een arbeidsgemeenschap, een genootschap van gezamenlijk leven en werken. Zij bestudeerden den Bijbel en werden niet moede over God en de wereld te peinzen. Evenals de Waldenzen onderscheidden zij zich door vlijt, matigheid en spaarzaamheid. Zij genoten de algemeene achting en stonden vooral bij de arme volkslagen van de nijvere en bloeiende Vlaamsche steden in hoog aanzien. De organisatie van de Begharden vertoont groote overeenkomst met die van de Humiliaten in de steden van Lombardije.

Er waren evenwel ook Begijnen en Begharden die zich door het gevestigde min of meer genootschappelijk kloosterleven niet bevredigd voelden. Immers, was aan het samenleven eenig gemeenschappelijk bezit, — en dus in elk geval bezit verbonden, hetgeen door hen strijdig geacht werd met de voor den navolger van Christus passende Apostolische armoede en bezitsverzaking. Wij ontmoeten hier dezelfde gewetensvraag die in den boezem van de Franciscaner orde was opgerezen. De Begijnen en de Begharden die deze meening waren toegedaan, gaven de voorkeur aan het rondtrekkende, bedelende leven voor de propaganda.

De bejegening die de beide soorten van Begharden van de zijde der kerkelijke overheid ondervonden, was zeer verschillend. Terwijl de gevestigde en genootschappelijke Begharden en Begijnen in het algemeen beschermd en aangemoedigd werden en den steun genoten van bisschoppen en vrome edellieden, waarvoor zij zich aan een vaste orde-tucht hadden te onderwerpen, werden de rondtrekkende Begharden en Begijnen als ketters beschouwd, hetgeen hun weldra een meedoogenlooze vervolging op den hals

haalde. Tijdens hun zwerftochten kwamen zij in aanraking met de onderscheiden stroomingen der Katharen en gaandeweg werden zij in de anti-kerkelijke beweging opgenomen. Van den Franciscaanschen linker-vleugel namen zij niet alleen de Chiliastische zienswijzen over, maar ook de onkerkelijk-pantheïstische leerstellingen uit de school van Amalrik.

De Begharden en Begijnen verspreidden zich snel in het geheele Rijnbekken. Omstreeks het midden van de dertiende eeuw waren zij reeds in Keulen, Maintz, Straatsburg en Metz sterk vertegenwoordigd. En in diezelfde steden nam ook hun vervolging een aanvang. Het verder verloop van hun wedervaren is op Duitschen grond afgespeeld en wordt door ons in een volgend hoofdstuk behandeld.

Een vereeniging die aan de broederschappen verwant was, is die van de Lollharden. Zij schijnt omstreeks het jaar 1300 in Antwerpen te zijn ontstaan. Hare leden wijdden zich aan de verpleging van zieken en krankzinnigen, — voornamelijk aan de ter-aarde-bestelling van de dooden. Het geld dat zij hiervoor behoefden, verwierven zij deels door arbeid en deels door bedelen. In de geschiedenis van de kettersch-sociale beweging ontmoeten wij hen eerst tegen het einde van de veertiende eeuw in Engeland waar wij hen derhalve hopen aan te treffen.

5. Duitschland: Waldenzen, Begijnen en Begharden. Broeders van den Vrijen Geest, de Duitsche Mystiekers, Broeders van het Gemeene Leven.

De Duitsche landen hebben geen eigen kettersch-sociale beweging voortgebracht. Wat van dien aard in Duitschland te voorschijn is gekomen, was van buitenlandschen oorsprong. Toch werd de kettersch-sociale richting door de aanraking met den Duitschen geest verdiept en verrijkt.

De Duitsche bisschoppen en overheidspersonen waren aanvankelijk allerminst geneigd inquisitie-rechtbanken in te stellen. Het is niet onmogelijk dat de investituur-strijd en in het algemeen de oneenigheid tusschen keizer en paus een zekere verdraagzaamheid

jegens afwijkende meeningen in zaken des geloofs in de hand werkte. In elk geval moet erkend worden dat — ongerekend enkele zeldzame uitzonderingen — een stelselmatige, antikettersche dweepzucht, zooals in Frankrijk en Spanje woedde, bij Duitsche regeerders, priesters en monniken niet werd aangetroffen. In de Duitsche wetboeken van dien tijd wordt dan ook van de instelling van een Inquisitie geen woord gerept. De Saksen-Spiegel (ontstaan omstreeks het jaar 1230) die het recht van de Noord-Duitsche landen samenvatte, stelde weliswaar de doodstraf op ongeloof, giftmenging en toovenarij, maar maakte geen gewag van een bijzondere door een inquisitie gevoerde rechtsspraak. De Zwaben-Spiegel (omstreeks 1270) die het recht van de Zuid-Duitsche landen behelsde, onderwerpt de ketters aan de rechtsbedeeling van de bisschoppen, maar neemt de beschuldigden tegen wraakgierige aanbrengers in bescherming: de aanklager wordt met den brandstapel bedreigd, ingeval hij zijn beschuldiging niet kan bewijzen.

De Bulgaarsch-Lombardische leer van de Katharen had in de twaalfde eeuw in Goslar en omstreken slechts enkele op zichzelf staande aanhangers die hun geloof met den dood betaalden.

De invloed van de Waldenzen, de Begijnen en Begharden, en ook van de Broeders van den Vrijen Geest reikte aanmerkelijk dieper.

Reeds in het jaar 1199 richtte paus Innocentius III tot de Waldenzen van Metz het bevel hun in de volkstaal opgestelde geschriften in te leveren. Toen zij geen acht sloegen op dit bevel, zond de paus drie abten naar Metz, wien het gelukte zich van de kettersche werken meester te maken en ze te verbranden. Overigens werd den Waldenzen bij hun propaganda de vrije hand gelaten. Eenige jaren later predikte bisschop Bernard van Metz tegen hen, maar de burgers der stad stoorden zich niet aan de preek en beschermden de Waldenzen tegen alle vervolging. Zooals wij reeds vermeld hebben, ging het den Waldenzen omstreeks het jaar 1213 in Straatsburg minder voorspoedig, toen zij onder andere van toepassing der goederengemeenschap en van vrije liefde werden aangeklaagd en eenigen hunner naar den brandstapel

verwezen werden. In 1229 werden in Straatsburg wederom Waldenzen voor het gerecht gedaagd, hetgeen het sein gaf tot een vervolging die jaren lang heeft aangehouden. De standvastige ketters werden verbrand, — die geneigd waren hun geloof af te zweren, beliepen kerkelijke straffen en konden althans het leven redden.

Intusschen was Konrad van Marburg bezig als inquisiteur en toonde den Duitschers metterdaad wat deze instelling volbrengen kan. Konrad was wereldlijk priester en bovendien als ketterrechter en voorbereider van kruistochten den paus niet onbekend. In het jaar 1227 werd hem door paus Gregorius VII opgedragen de ketterij in Duitschland uit te roeien en tevens de Kerk te zuiveren. In zijn brief aan Konrad betreurt de paus den ergerlijken toestand waarin de priesterschap verkeert. Deze wordt afgeteekend als overgegeven aan wellust en zwelgerij en dagelijks vervallende in misdaden die door de leeken verafschuwd worden. Konrad wordt uitgenoodigd de onvermijdelijke hervorming tot stand te brengen. Tegelijkertijd wordt hij aangesteld tot biechtvader en zieleherder van de gemalin van den landgraaf Lodewijk van Thuringen. Van kerkhervormingen die Konrad uitgevoerd zou hebben, verneemt men niets. Naar het schijnt, heeft zijn ambt van biechtvader en ketterrechter al zijn tijd in beslag genomen. Weldra werden in grooten getale ketters ontdekt. De Duitsche bisschoppen worden door den paus aangespoord de edicten tegen de ketters met de grootste gestrengheid uit te voeren. Konrad ontving uitgebreide volmachten en toog aan het werk. Links en rechts vielen de offers. Geen laag van de bevolking was tegen de vervolging beveiligd. Een door wraakzucht ingegeven aangifte was voldoende om nameloos ongeluk over gansche familiën te brengen. De onnoozelste verhalen vonden bij Konrad ingang, mits zij hem de gelegenheid verschaften de aangeklaagde ketters op den brandstapel of op de pijnbank te brengen. De onhandigheden van Konrad waren ten slotte zoo talrijk en van dien aard dat de aartsbisschoppen van Trier en van Keulen tot hem het verzoek richtten in zijn gewichtig ambt een weinig gematigder en voorzichtiger op te treden. Maar het woord matiging stond niet in zijn woordenboek. In het jaar 1232 dreef hij zijn ijver zoover,

dat hij de graven van Arnsberg, Looz en Sayn, uit het bisdom van Trier in staat van beschuldiging stelde ter zake van ketterij. Klaarblijkelijk was hij naijverig op de lauweren van de Zuid-Fransche inquisitie die de graven van Languedoc vernederd had. Slechts had hij geen oog voor de waarheid dat de staatkundig-nationale ontwikkeling in Frankrijk en die in Duitschland zich in lijnrecht tegenovergestelde richting bewogen. Terwijl in Frankrijk de beteekenis van het nationale middelpunt en daarmede de afhankelijkheid van den adel ten opzichte van de kroon steeds toenam, was in Duitschland juist het tegendeel het geval en groeiden hier de voorrechten van de vorsten en graven ten koste van het koninklijk gezag dat de macht miste, met de graven om te springen, zooals de Fransche kroon zich dat met de graven van Toulouse veroorloofd had. De beschuldigde Duitsche edelen lieten zich door Konrad niet bevreesd maken en wisten den aartsbisschop van Mainz te bewegen een concilie te beleggen dat in het onderhavig geval recht zou spreken. Ter wille van het hooge aanzien van de personen die in de zaak betrokken waren, gaven koning Hendrik en vele vorsten en bisschoppen gevolg aan de uitnoodiging, zoodat de vergadering die in Juli 1233 bijeenkwam, meer een rijksdag dan een kerkelijke concilie geleek. De graaf von Sayn betuigde zijn onschuld en bood aan de nietigheid van de aanklacht te bewijzen. De inquisiteur Konrad besefte onmiddellijk dat het met zijn heerlijkheid ten einde liep. Een deel van de getuigen die hij had opgeroepen, konden niets van beteekenis verklaren, — de overigen bekenden dat zij de aanklacht uit vrees voor Konrad ondersteund hadden. Het concilie werd tot een rechtbank over den inquisiteur. De zaak werd verdaagd, aangezien men het noodig vond Rome op de hoogte te stellen. Buiten zichzelf van woede wegens de nederlaag die hij geleden had, liet Konrad het concilie in den steek en begon in de straten van Mainz een kruistocht tegen de ketters te prediken. Toen begaf hij zich met zijn begeleider te paard naar Marburg dat hij evenwel niet mocht bereiken: in de nabijheid van die stad werd hij den 30sten Juli 1233 door eenige edelen opgewacht en gedood. Met een gevoel van verlichting ademde Duitschland op als bij den dood van een verderfelijk tyran.

In het jaar 1248 vernemen wij van een kettersch-sociale betooging in de buurt van Schwäbisch-Hall waaraan intusschen geen moeilijkheden in den weg werden gelegd. Vele aanhangers telden de Waldenzen in het bisdom van Passau dat het Oostelijk deel van Beieren en het Noordelijk deel van Oostenrijk (van Bohemen tot Stiermarken) omvatte. Er waren hier 41 scholen of gemeenten van de Waldenzen, hoofdzakelijk in de dorpen. De deelgenooten behoorden bijna uitsluitend tot den boeren- en handwerkersstand. In het laatste kwartaal van de dertiende eeuw had de beweging hier veel van de inquisitie te lijden. Dan hooren wij gedurende een eeuw niets meer van de Waldenzen, daar de Kerk nu bezig was de Begijnen en Begharden uit te roeien. Gedurende dien rusttijd vermeerderden de Waldenzen in aantal, todat de beurt wederom aan hen gekomen was. Omstreeks het jaar 1390 werden in Mainz verscheiden Waldenzen in de bisschoppelijke gevangenis vastgezet. Op de pijnbank noemden zij nog eenige namen van geestverwanten en allen werden aan het wereldlijk gezag overgeleverd. In het jaar 1392 werden in Bingen 36 Waldenzen verbrand. Tegelijkertijd ontdekte men Waldenzen in Oostenrijk, Bohemen, Moravie, Polen, Hongarije, Beieren, Zwaben, Stiermarken, Saksen en Pommeren. Tegen het jaar 1315 telden de Waldenzen in Oostenrijk 80.000 leden. Een van de inquisiteurs, de Dominicaan Arnold, werd in 1318 in Krems op den kansel vermoord. Twintig jaar later werden een groot aantal inquisiteurs en handlangers door bloedverwanten van vervolgde Waldenzen gedood. In Stiermarken werden in 1397 ongeveer duizend Waldenzen gevangen genomen, waarvan honderd op den brandstapel den dood vonden. In den loop van de vijftiende eeuw verslapte de ketter-vervolging in Duitschland.

In het begin van de veertiende eeuw werd de vervolging van de Begijnen en Begharden door de Kerk ter hand genomen. In 1310 werden provinciale conciliën in Trier en Mainz belegd waar scherpe resoluties tegen Begijnen en Begharden uitgevaardigd werden. Reeds in dien tijd waren zij zeer talrijk in het Rijnbekken. Daar traden zij voornamelijk tegen de erkende bedel-orden (Dominicanen en Franciscanen) op, met wie zij openbare twistgesprekken op touw zetten, — naar het schijnt, niet zonder succes,

althans de generaal der Franciscaner-orde vond het noodig den knapsten kop van de orde, Johannes Duns Scotus, naar Keulen te zenden om daar een tegen-propaganda te organiseeren. Kort daarna stierf Scotus, zoodat de Begharden hun veldtocht ongestoord konden voortzetten.

Erger ging het den Begijnen in Parijs, waar in 1310 de Begijnsche Margereta Porete van Aenegouwen tot den vuurdood veroordeeld werd en met ongeschokte standvastigheid de martelaarskroon verwierf. Een gansche reeks van besluiten werden door paus Clementius V. uitgevaardigd (1305—1314) en door zijn opvolger Johannes XXII in het jaar 1317 uitgevoerd. Vele Begijnhoven werden gesloten, de bewoonsters op straat gezet en hun gemeenschappelijk eigendom in beslag genomen. Arm en zonder hulp, vielen velen hunner aan de prostitutie ten prooi. In de twintiger jaren van de veertiende eeuw werden de Begharden in het bisdom Mainz op groote schaal vervolgd. In 1319 vermeldt Johannes XXII dat de besluiten van Clementius in Straatsburg niet zijn toegepast. In 1321 lezen wij in een pauselijk decreet dat in onderscheidene streken van Duitschland „zoogenaamde Begijnen in grooten getale worden aangetroffen, gezamenlijk leven en een bijzondere kleederdracht dragen". De paus verwijt hun dat hun vrome levenswandel niets anders dan een leugenachtige schijn is en hij eischt de ontbinding van hun vereenigingen.

Sinds 1320 waren de Begharden in Keulen aan een verbitterde vervolging blootgesteld. Hun tegenstander was de aartsbisschop Hendrik van Keulen, de aanklager van Meester Eckehart. In 1325 verschenen een groot aantal Begharden voor het bisschoppelijk gerecht, onder beschuldiging kettersche leerstellingen verspreid en de vrije liefde beoefend te hebben. Ongeveer vijftig hunner hielden voet bij stuk, werden veroordeeld en door het wereldlijk gezag voor een deel aan den brandstapel, voor de overigen aan „Vader Rijn" toevertrouwd.

Veel opzien baarde het ketterproces tegen den Hollandschen Lollhard Walter, een van de bekwaamste Begharden-zendelingen. Zijn toespraken en geschriften, in populairen, begrijpelijken stijl, gaven blijk van een buitengewone bekeerkracht tot de leerstellingen van de Begharden. In het jaar 1327, het sterfjaar van Meester

Eckehart, werd hij gevangen genomen, aan de gruwelijkste folteringen onderworpen, maar zijn standvastigheid verloochende zich geen oogenblik. Hij liet zich niets ontwringen en verried geen enkelen naam. Na de uitspraak van het vonnis zag hij blijmoedig den dood tegemoet. Verheugd besteeg hij den brandstapel en weldra maakten de vlammen een einde aan zijn leven. Bij al deze Keulsche processen dringt zich onwillekeurig de gedachte op dat het den aartsbisschop er eigenlijk om te doen geweest zou zijn bewijsmateriaal tegen Meester Eckehart te verzamelen, ten einde dezen op den brandstapel te brengen.

In den loop van hun ontwikkeling hebben de Begijnen en Begharden ook leerstellingen aangenomen die onmiddellijk van Amalrik afkomstig zijn en derhalve niet geacht kunnen worden in hunne lijn te liggen. Anderen die als Begharden veroordeeld werden, behoorden eigenlijk tot de Broeders van den Vrijen Geest, of wel tot de richting die pantheïstisch en antinomistisch van aard was en zonder twijfel ook elementen tot zich trok die geen grenzen van goed en kwaad erkenden en hunne neigingen vrij wilden uitleven. Deze richting had evenveel gemeen met de kettersch-sociale beweging, als heden ten dage het anarchisme met het socialisme.

Het schijnt dat de pantheïstisch-antinomistische richting die in het begin van de dertiende eeuw in Parijs ontstaan was, de Duitsche mystiek sterker beïnvloed heeft dan één andere kettersche strooming van die dagen. De man die zeze leer, kort na haar ontstaan, in Duitschland heeft overgeplant, was een zekere Ortlieb uit Straatsburg. In beschaafde kringen vond zij gereeden ingang. Het is ons reeds bekend dat de leer van Amalrik een God onderstelde die de geheele natuur doordringt en in alle wezens van het heelal werkzaam is als een scheppende kracht. Volgens haar is de ziel van den mensch de goddelijke vonk en aldus is de mensch een deel van de kracht die de wereld schept en het tegendeel van het arme, hulpelooze, door en door verdorven wezen waarvan de Kerk spreekt. En de slotsom is dat de mensch geen sacramenten noodig heeft, geen middelaar ter zaligheid, geen kerkelijke ceremoniën en leerstukken, geen schrikaanjaging. Als een deel van de Godheid keert de ziel na den dood van het

menschelijk lichaam tot haar terug, zonder tevoren een bezoek aan fantastische folterplaatsen als vagevuur en hel af te leggen. En het zal den mensch goed zijn zich van deze waarheid te doordringen, zich als een deel van den heiligen geest te voelen of, — zooals wij dat heden zouden zeggen, als edel-anarchist te leven. De mensch die zich bewust is één met God te zijn, kan niet zondigen, daar de in hem werkende goddelijke natuur met het begrip van zonde onvereenigbaar is. Den reine is alles rein. Alle daden, alle gemeenzaamheid, alle zienswijzen zijn hem vergund, want zijn bedoelen komt voort uit een goddelijke, reine bron. Die mensch staat boven de wet.

De Ortliebers, — zoo werden de aanhangers van deze leer genoemd, — beriepen zich op den Apostel Paulus die, in zijn geestelijke worsteling om bevrijding van de dwingelandij der Oud-Testamentische wet gezegd had:

„Zoo is er dan nu geen verdoemenis voor degenen die in Christus Jezus zijn, die niet naar het vleesch wandelen maar naar den geest. Want de wet des geestes des levens in Christus Jezus heeft mij vrijgemaakt van de wet der zonde en des doods.

(Romeinen VIII, 1, 2).

En verder:

„Maar indien gij door den geest geleid wordt, zoo zijt gij niet onder de wet." (Galatiërs, V, 18).

En ten slotte:

„En weet dit dat den rechtvaardige de wet niet is gezet, maar den ongerechtigden en den halsstarrigen, den goddeloozen en den halsstarrigen, den zondaren .... (Timotheus 1, 9).

Dit diepe inzicht van den Heiden-Apostel in het wezen van de wettelijkheid is verwant aan de gnostische opvatting van de Pneumatici. Bij godsdienstig-zedelijke naturen als Meester Eckehart was het volkomen ongevaarlijk evenals het anarchisme bij groote karakters. Maar bij zedelijk minderwaardige personen kan het tot verwildering, tot een niets ontziende losbandigheid en tot een onbegrensde zelfzucht leiden. En de mogelijkheid laat zich niet ontkennen dat de Broeders van den Vrijen Geest en de Ortliebers in Duitschland menig arm Begijntje en menigen argeloozen Beghard op een dwaalweg hebben gebracht. De

beschuldiging door de inquisitie tegen vele ketters ingebracht wegens geslachtelijke uitspattingen, is wellicht niet altijd een bloot verzinsel geweest, maar in zoover deze afdolingen werkelijk zijn voorgekomen, kunnen zij meerendeels op rekening van de volgelingen van Amalrik en Ortlieb geschreven worden.

In de leer van Ortlieb, evenals in die van de Broeders van den Vrijen Geest zoekt men vergeefs naar communistische bestanddeelen. Wel waren zij tegen het persoonlijk bezit gekant, maar niet om het in genootschappelijk bezit en arbeid om te zetten. Veeleer was het hun bedoeling den vrijen mensch een goddelijk recht op alles toe te kennen. Alle aardsche goederen moesten onder zijn bereik zijn, — zonder arbeid en zonder verplichting.

Meester Eckehart stond dicht nabij de pantheïstische en antinomistische beginselen van de Broeders van den Vrijen Geest, zonder evenwel hun gevolgtrekkingen te aanvaarden. Tot zijn laatsten levensdag is hij de Apostolische armoede trouw gebleven en heeft hij zich verheugd in het bewustzijn van zijn overwinning op alle verzoekingen des vleezes. Zijn beroemde leerlingen: de Duitsche mystici Heinrich Suso (gestorven 1361) en Johann Tauler (gestorven 1361) leefden in den strengsten eenvoud. Zij waren de overtuiging toegedaan dat de mystieke vereeniging van den mensch met zijn God slechts mogelijk is, wanneer de mensch aan alle vergankelijke dingen volkomen afgestorven is. Hun Hollandsche tijdgenoot en geestverwant Johannes Ruysbroeck (1294—1381) heeft denkbeelden verspreid die ten nauwste verwant waren aan hunne leer. In tegenstelling met de anarchistisch-individualistische toepassing die de Broeders van den Vrijen Geest aan hun beginselen gaven, kwamen de mystici die aan Meester Eckehart verwant waren, tot de practijk van de Apostolische armoede of van den kloosterregel. De volgeling van Ruysbroeck, Gerard Groote (1340—1384) van Deventer, stichtte de communistische gemeente van de „Broeders van het Gemeene Leven", — blijkbaar bedoeld als een daad van verzet tegen de Broeders van den Vrijen Geest. Intusschen was Groote niet vrij van alle zucht tot ketterjacht. Toen namelijk omstreeks het jaar 1370 de inquisitie in Duitschland op nieuw haar grijparmen uitstrekte, namen eenige Broeders van den Vrijen

Geest de vlucht naar Holland, waar zij voor hun pantheïstische leerstellingen een vruchtbaren bodem hoopten te vinden. Had Ruysbroeck niet zijn leven lang dergelijke theoriën verkondigd? Niettemin liet Groote er zich voor vinden hen in het openbaar van ketterij te beschuldigen en hen zonder genade te vervolgen. Slechts aan zijn vroegtijdig ingetreden dood heeft Holland het te danken dat het voor de gruwelen van de inquisitie bewaard gebleven is. Zijn stichting van de Broeders van het Gemeene Leven ontwikkelde zich voorspoedig onder de leiding van zijn opvolgers. De deelgenooten van deze broederschappen waren door geen gelofte gebonden, maar leefden in gemeenschap van goederen en van arbeid. Zij legden zich toe op de godgeleerdheid, vervaardigden afschriften van oude manuscripten of bereidden zich voor tot de bekleeding van een priester-ambt. Zij verspreidden zich over de Nederlanden en Noord-Duitschland. In het gemeenschapshuis van Windesheim werden Thomas van Kempen, de beroemde schrijver van de Navolging van Christus en ook Erasmus van Rotterdam opgeleid, de groote humanist, aanhanger van het oud-christelijk communisme en vriend van Thomas Morus. In de nederzetting van de broederschap in Maagdeburg heeft de jonge Maarten Luther een jaar lang vertoefd.

DERDE DEEL

NIEUWE TIJD

VAN DE 14e TOT DE 18e EEUW

I. HET EINDE VAN DE MIDDELEEUWEN.

1. De ondergang van de wereldmacht van Paus en Keizer.

DE ondergang van het Romeinsche rijk is het gevolg geweest van zijn economische zwakte. Het einde der Middeleeuwen echter is verhaast door de opkomst van een nieuwe maatschappelijke orde en dientengevolge met hevige inwendige worstelingen gepaard gegaan. In den loop van de veertiende eeuw werden de teekenen van ontbinding reeds duidelijk zichtbaar. De beide wereldmachten van pausdom en keizerdom wier ondernemingen en tegenstellingen alle andere verschijnselen der Middeleeuwen in beteekenis achter zich lieten, werden door de opkomende macht, den volksstaat en het oppergezag der onderscheiden landen, tot in hun grondvesten geschokt. In elk dier beide hoofdkringen ontstonden nieuwe verzamelpunten die elk op hun beurt het middelpunt werden van onderling verwante elementen en aldus het aanzijn gaven aan een kleiner, maar krachtiger geheel waarin economische en nationale belangen zich ontwikkelden en tot hun recht konden komen. Die onderdeelen streefden steeds meer naar een van den hoofdkring onafhankelijk bestaan. Die nieuwe groepen waren de steden, de zetels van de nieuwe economische orde, de middelpunten van eigen belangen. Aanvankelijk sloten zij zich aan bij de vorsten en koningen, ten einde zich met vereende krachten tegen de aanspraken van de wereldmachten te verzetten.

In onderscheiding van Italië waar de steden beurtelings met pausdom en keizerdom in botsing kwamen, zagen Frankrijk, Engeland en Duitschland hun gevaarlijksten tegenstander in het

pausdom. In den tijd die van deze pogingen getuige was, maakte de letterkunde der afzonderlijke staten zich van de Latijnsche wereldtaal los en werd door de dichters en schrijvers een nationale taal geschapen. De grootste scheppers op dit gebied in West- en Midden-Europa stonden vijandig tegenover het pausdom.

En de staatsmannen schiepen een nationale staatkunde. Machtige geestelijken die hun invloed uitoefenden op de politiek der Kerk en godgeleerden die tegelijkertijd goede vaderlanders waren, legden den grondslag voor de Hervorming: wij kunnen dit in Engeland, Bohemen en Duitschland waarnemen. Een soortgelijk verschijnsel is het Calvinisme in Frankrijk. De koningen van dit land gingen zelfs zoo ver den paus gevangen te nemen en de geestelijkheid aan de wetten van den staat te onderwerpen. Van de veertiende eeuw tot diep in den Nieuwen Tijd heeft Rome zijn bestaan moeten verdedigen, dat eens de glorie van Gregorius en Innocentius beleefd had, al strijdende en dit niet alleen tegenover de groote staten, maar ook tegen zijn eigen conciliën die voor zich het recht van toezicht op den paus verlangden.

Nóg droeviger zijn de wederwaardigheden van het Duitsche keizerdom geweest: men mag zeggen dat het aan een imperialistische inflatie bezweken is. Het heerschte over tallooze landen, maar miste allen staatkundigen ondergrond. Aan deze inflatie is kostbaar Duitsch bloed ten offer gebracht. De eigenlijke Duitsche belangen werden verwaarloosd. Het keizerdom, opgaande in de droomen van zijn wereldmacht, bekommerde zich geenszins om de economische welvaart van het land, om de Hansa en den bloei van de steden, om de eerste vormen van het kapitalisme in Zuid-Duitschland, behalve wanneer er sprake was van de plaatsing van een leening wier opbrengst dan in buitenlandsche ondernemingen vermorst werd. De energiekste elementen van het volk, de nieuwe hoofdmannen van het stedelijk beheer, trachtten zich van een aandeel in de wereldhandel meester te maken en besteedden hun burgerzin overigens uitsluitend aan de hun toevertrouwde gemeentebelangen. Maar nu en dan leefde de gedachte van den nationalen staat in hen op. Dan stichtten zij stedenbonden en steunden den keizer in zijn strijd tegen het pausdom. Telkenmale gebeurde het dan dat de volks-geestkracht verstikt werd onder de

staatkunde die naar de wereldmacht streefde en het einde was dat de politieke aaneensluiting verijdeld werd.

Na den dood van Lodewijk den Beier (1347) verschrompelde het keizerdom tot een schim. Het verdween aan gene zijde van den Duitschen gezichtseinder en verplaatste zijn zetel naar den meest Oostelijken uithoek van het rijk, naar Oostenrijk, naar Weenen en Praag. Het had een middelpuntvliedende neiging. Hierdoor werd den vorsten, elk afzonderlijk, de vurig begeerde gelegenheid geboden hun bijzondere eerzucht te bevredigen en de verbrokkeling van Duitschland voor eeuwen vast te leggen, — en dit alles terwijl de Fransche staatsmacht ten Westen van het rijk zich steeds meer samentrok, den grondslag legde voor een staand leger en de instandhouding van de versplintering van Duitschland tot het richtsnoer van haar staatkunde maakte.

Te midden nu van dezen gang van zaken, zoover de nationale politiek betreft, kwam het tot botsingen en ontbrandde een klassenstrijd die onvermijdelijk is, wanneer een oud maatschappelijk stelsel in staat van ontbinding verkeert en een nieuw in aantocht is.

2. Maatschappelijke Tegenstellingen.

De toename van het aantal steden, de groei van hun zielental, de uitbreiding van het gebied van handel en bedrijf, schiepen een tegenstrijdigheid van belangen tusschen de burgerij en de grondheeren. De opkomende nieuwe maatschappij, de vrucht van de bemoeiïngen van de koopmansgilden en de daaruit voortgekomen handwerkers-gilden, begon het leenstelsel als een belemmering te voelen. De nieuwe orde behoefde vrijheid van beweging voor de groote massa der bevolking, vrijheid te koopen en te verkoopen, vrijheid een bedrijf uit te oefenen of zijn diensten aan een werkgever te verhuren. Het leenstelsel daarentegen berustte op gebondenheid, op een tijdelijk gebruik van den grond en op militaire bescherming in ruil tegen volbrachte diensten. Het bond het meerendeel der bevolking — de landbouwers — aan den grond, — ontnam haar alle vrijheid van beweging, legde haar lasten op in den vorm van gedwongen arbeid, met dit gevolg dat het haar niet mogelijk was de goederen die in de steden vervaardigd

werden, te koopen en te gebruiken. Het verhinderde derhalve de vestiging van arbeiders in de stad en beperkte op gevoelige wijze de vraag naar haar fabrikaten. Het lag dus voor de hand dat allen die belang hadden bij de arbeids- en goederenmarkt van de steden, tegenstanders van het leenstelsel waren.

En het waren geenszins alleen de arbeid en het gebruik die daaronder te lijden hadden. Ook de productie ondervond den schadelijken invloed, daar de grondheeren, zoowel de wereldlijke als de geestelijke, de grondstoffen tot hun beschikking hadden die door de bedrijven in de steden verwerkt moesten worden. De grondheeren en klooster-abten waren de eigenaars van de bosschen en dientengevolge van het hout en de pelzen — zij waren de bezitters van het vee, en dus ook van de huiden en de wol, — en op hun akkers groeiden de hennep en het vlas, — dus al de grondstoffen die de steden voor hun bedrijven behoefden. En dezelfde groote heeren hieven tollen op wegen en bruggen en hadden het in de hand het verkeer te belemmeren en zelfs stil te leggen. Deze monopolies van de grondeigenaren ten aanzien van de arbeidskrachten, de grondstoffen en het verkeer riepen de tegenstelling tusschen de stad en het leenstelsel in het leven. De stad was genoodzaakt voor de vrijheid op te komen en zich in te spannen voor de verwijdering van het leenstelsel dat op de onvrijheid van den boerenstand gegrondvest was. Om die reden koos de stad partij voor de opheffing van de lijfeigenschap, zij bood den landbouwers een vrije wijkplaats aan, — zij ging zelfs zoover een markt in te richten voor de voortbrengselen van den landbouw, waarmede zij zich konden loskoopen van de lijfeigenschap wanneer een edelman geld noodig had. En de adel hád behoefte aan geld ten einde den boeren langs dien weg het geld te verschaffen, voor zijn krijgstoerustingen, zijn weelde en zijn reizen. Sinds de Kruistochten was de geldbehoefte van den adel aanmerkelijk toegenomen: de edellieden hadden niet straffeloos met de genietingen der wereld kennis gemaakt.

Terwijl voor den landbouw een betere tijd op komst scheen te zijn, werkten dezelfde oorzaken in ongunstigen zin op de stoffelijke omstandigheden van de boeren en op hun rechtspositie. Gedreven door geldgebrek was de adel op een versterking van zijn

inkomsten aangewezen, hetgeen zich uitte in een steeds zwaarder druk op de lijfeigenen, in een verhooging van hun lasten en in herhaalde aanvallen op hun gemeenschappelijk bezit aan bosschen, rivieren, jachtvelden, weilanden en akkers, die sinds de oude Germaansche tijden aan de gemeenschap toebehoorden, maar nu door den adel in bezit werden genomen, zoodat de aangroeiende landbouwende bevolking de mogelijkheid werd afgesneden haar bedrijf uit te breiden. De landhoeven werden verbrokkeld, de ondernemingen verkleind en de boeren, voor wie geen land beschikbaar was, vermeerderden het proletariaat.

Het gevolg van dezen gang van zaken was een steeds verder om zich grijpende gisting die in de veertiende eeuw in West- en Midden-Europa een aanvang nam, een revolutionnair karakter droeg en het herstel van de dorpsgemeenschap en van een democratisch beheer tot doel had.

En deze gisting werd verscherpt door de onderlinge botsingen van de verschillende volkslagen in de steden. De landbouw was de grondslag van het dorp, — handel en nijverheid waren de levensbronnen van de stad. Landelijke nederzettingen die het middelpunt werden van wereldlijk en kerkelijk beheer, ook menigmaal hun ontstaan te danken hadden aan de omstandigheid dat zij aan een kruispunt van verkeerswegen gelegen waren, zagen weldra ondernemingen van handel en bedrijf in hun midden verrijzen en groeiden gaandeweg tot steden aan. Aangezien de grond onvermijdelijk het eigendom van een edelman, een bisschop of een abt was, moest de stad haar vrijheid en haar recht op zelfregeering van den grondeigenaar koopen en hierin school de kiem van menige wrijving tusschen stad en leenstelsel. Wie het beroep van den handel of een vak van nijverheid beoefenden, vereenigden zich tot een koopmansgild en langzamerhand maakten de onderscheiden bedrijven en ambachten zich van het oorspronkelijke gild los om afzonderlijke gilden en vereenigingen te vormen. De gilden arbeidden zoowel voor eigen rekening als voor rekening van derden. De verhouding van de gildegenooten was die van een genootschap dat zich ten doel stelt aan allen gelijke kansen te verschaffen, voorts de mededinging te beperken en verkoopprijs

en loontarief vast te leggen. De verhouding tusschen meester en gezel en leerling is gedurende de eerste twee eeuwen, tot omstreeks het midden van de veertiende eeuw voortreffelijk geweest. Daarna vernemen wij dikwijls van strijd tusschen meester en gezellen, van oneenigheden over het loon en zelfs van werkstakingen, ook van een onderlinge aaneensluiting van de gezellen, — ofschoon men niet mag beweren dat deze tegenstellingen het karakter van een algemeene arbeiders-quaestie droegen.

Van ernstiger aard waren de tegenstellingen tusschen de rijkgeworden en de minder bemiddelde leden van het zelfde gild. De oude families maakten zich van de stadsregeering meester, zij vormden een soort van patriciërsstand, uit hun midden werd de stedelijke raad gekozen, terwijl de minder voorspoedige gildebroeders verstoken waren van het kiesrecht. In den loop van de veertiende en de vijftiende eeuw is een hevige strijd om het bezit van het kiesrecht gevoerd, een strijd die vaak geëindigd is met de overwinning van de democratische elementen. In deze staatkundige botsingen slopen allengs maatschappelijke factoren binnen, naarmate de klassen-splitsing die met de ontwikkeling der persoonlijke belangen hand aan hand ging, de bevolking der steden in bezittenden en niet-bezittenden verdeelde. Alle reglementen van de gilden konden het ontstaan van scherpe maatschappelijke tegenstellingen niet verhinderen. Sinds den aanvang van de boeren-oorlogen in de veertiende eeuw, nemen wij overal waar dat de behoeftige lagen van de stedelijke bevolking de bondgenooten van de strijdende boeren waren en men kan naar waarheid zeggen dat de boeren-oorlogen slechts de algemeene naam geweest zijn van het gewapend verzet van de arbeiders-klasse van die dagen. Men heeft ze boeren-oorlogen genoemd, omdat de bevolking van het platte land het voornaamste contigent voor den opstand geleverd heeft. Wij zullen later zien dat eischen van maatschappelijke hervorming en van toepassing van het communisme daarbij een belangrijke rol hebben gespeeld. Die eischen hebben een theologischen vorm aangenomen, omdat de maatschappelijke theorie door theologen verkondigd werd en zij gelijktijdig met de Hervormingsbeweging tegen de Kerk gericht waren.

II. DE BOEREN-OPSTANDEN.

1. Vlaanderen.

DE bevolking van Vlaanderen, voor een groot deel van Germaanschen (Frieschen) oorsprong, was een strijdhaftig en op zijn vrijheden naijverig volk, als wellicht geen ander in West-Europa. Krachtens de verdragen van Verdun (843) en van Mersen (870) waarbij het Frankenrijk van Karel den Groote verdeeld werd, was Vlaanderen ten deel gevallen aan Karel den Kale, wiens erfportie de kern van Frankrijk vormde. Evenals de andere leenmannen van de Fransche kroon, maakten de markgraven van Vlaanderen een naarstig gebruik van de zwakte der Karolingers en gedroegen zich volkomen zelfstandig. Eerst de opvolgers van de Karolingers, de koningen van het huis Capet die langzamerhand een centraliseerende staatkunde in toepassing brachten, stelden krachtige pogingen in het werk ten einde Vlaanderen vaster aan Frankrijk te verbinden. En de gevolgen van deze pogingen waren oorlogen tusschen de Fransche koningen en de graven van Vlaanderen.

Deze staatkundige tegenstelling werd nog te meer ingewikkeld ten gevolge van de klassen-verdeeldheid der Vlaamsche bevolking. De vlucht die de wolweverij en de lakenhandel van Vlaanderen genomen hadden, — de bloei van steden als Brugge, Gent, Yperen splitste de bevolking in klassen die vijandig tegenover elkaar stonden: in patriciërs en minder bemiddelde gildegenooten en proletariërs. Op het land kochten de boeren de heerendiensten af en werden erfpachters. In het Noord-Westen van Vlaanderen waar het leenstelsel nooit wortel had kunnen schieten, vermeerderde het aantal der vrije boeren. De bloei van de steden had een gunstigen invloed op de boeren die immers de leveranciers van

levensmiddelen en grondstoffen waren. Zij verzetten zich tegen de eischen en de voorrechten van den adel. En op zijn beurt liet de adel niets onbeproefd ten einde door zijn staatkundig en maatschappelijk overwicht zich als van ouds van de lasten en diensten te verzekeren die ten gevolge van de verzwakking van het leenstelsel een min of meer twijfelachtig karakter begonnen aan te nemen. De patriciërs en de edellieden, een geringe minderheid tegenover de ambachtslieden, zochten steun bij de Fransche kroon en waren in het algemeen Fransch-gezind, terwijl de boeren en de groote massa van de gildegenooten, anders gezegd, de arbeidende klassen, voor de onafhankelijkheid van hun land opkwamen en den graaf van Vlaanderen in zijn strijd tegen Frankrijk ondersteunden. Vele geschiedschrijvers zien in deze botsingen een strijd tusschen het Germaansche en het Romaansche ras. Het is intusschen duidelijk dat wij hier met een klassenstrijd te doen hebben, waaraan de bemoeiingen van een vorstenhuis een element van staatspolitiek hebben toegevoegd.

Tegen het einde van de dertiende eeuw waren de betrekkingen tusschen Frankrijk en Vlaanderen zeer gespannen en niet lang daarna brak de oorlog uit. Philip de Schoone, de toenmalige koning van Frankrijk, dien wij reeds op voet van oorlog met het pausdom hebben gezien, viel met zijn leger in Vlaanderen binnen. De adel en de patriciërs verwelkoomden en ondersteunden de Fransche troepen die het land bezet hielden, maar de Vlaamsche handwerkers lieten zich niet onbetuigd en brachten de Fransche ridderschap bij Kortrijk (1302) een nederlaag toe. De oorlog eindigde met het verraderlijk vredesverdrag van Athis (1304) waarbij de bevolking een zware oorlogsvergoeding werd opgelegd. De adellijke en patricische vrienden van Frankrijk vormden de „Commissies van Herstel" en genoten den steun van den Franschen stedehouder Jacques de Chantillon. De arbeidersbevolking zuchtte onder de zware lasten en zocht van tijd tot tijd een opluchting in een plaatselijk en kortstondig oproer. Inmiddels organiseerde Brugge een algemeenen opstand die in het jar 1323 uitbrak en met afwisselend resultaat tot 1328 aanhield. De vrije boeren van West-Vlaanderen en de erfpachters van Oost-Vlaanderen hebben aanzienlijke offers gebracht in dezen eersten oorlog

van de Europeesche arbeiders. Van de steden stonden Brugge, Cassel en Yperen aan de zijde van de boeren, Gent daarentegen aan de zijde van de patriciërs en edelen. Het pausdom en de Fransche koning streden tegen het volk: de Kerk door den grooten ban (Interdict) die over het oproerig gebied werd uitgesproken, het koningschap door militaire hulp aan adel en patriciërs verleend, alsmede door het verbod van handel met Vlaanderen.

Uit de kronieken van dien tijd blijkt niet of in dien opstand beweegredenen van socialistischen of ketters-communistischen aard een woord hebben medegesproken. Wij vernemen uit de grieven van de opstandelingen dat de arbeiders in verzet kwamen tegen de uitzuiging en onderdrukking door de hoogere klassen, en derhalve alle inkomen brandmerkten dat niet met eigenhandigen arbeid gewonnen was. Onder de aanvoerders van den opstand hebben de boer Nikolaas Zannekin en de handwerker Jacob Peyt van Brugge zich in het bijzonder onderscheiden. Zannekin beschuldigde de hoogere klassen van minachting jegens de oude zeden en gebruiken van het Vlaamsche volk. Van Jacob Peyt staat het vast dat zijne meeningen kettersch-sociaal besmet waren. Hij had het vooral op de rijken en op de Kerk gemunt en streed den strijd met ongewone geestkracht. Wie zich niet eerlijk en oprecht aan de zijde van het gewone volk schaarde, werd als vijand beschouwd en behandeld. De heerschende klasse voegde hij toe: „Gij bekommert u meer om de gunst der vorsten dan om het welzijn van het gemeenebest waaraan gij uw levensonderhoud te danken hebt". Peyt leerde het volk den grooten ban van den paus te verachten, aan de priesters geen aandacht te schenken en Jezus, den vervolgde en gekruisigde, in den geest te aanbidden en zijne lessen te betrachten. Kort daarna viel Peyt in Furnes als het offer van sluipmoord. Het volk vereerde hem als een heilige, vooral nadat de geestelijkheid besloten had hem als ketter te behandelen en zijn lichaam aan de vlammen prijs te geven.

In de eerste jaren van den Boeren-oorlog mochten de opstandelingen zich in beteekenisvolle gunstige resultaten verheugen. Het scheen alsof geheel Vlaanderen hun zou bijvallen. Intusschen stelden de gevluchte edellieden en patriciërs in Parijs alles in het werk om de Fransche koningen, (Karel IV, (1321—1328) en

Philip van Valois (1328—1350) tot een veldtocht tegen de opstandelingen over te halen „die de maatschappelijke orde bedreigden", — (turbato ordine regiminis universi).

In den aanvang van zijn regeering rustte Philips van Valois een aanzienlijke krijgsmacht uit en trok in Juni 1328 door Atrecht naar Vlaanderen. Met de hulp van de stad Gent versloeg hij de opstandigen bij Cassel (23 Augustus 1328). Negenduizend boeren en handwerkslieden lieten het leven op het slagveld. De nederlaag was beslissend, de oproerige steden gaven zich op genade en ongenade over. De Fransche en Vlaamsche adel nam bloedig wraak op de overlevenden, zelfs vrouwen en kinderen werden niet gespaard.

Inbeslagneming van de bezittingen der gesneuvelde opstandelingen, terechtstellingen van de raddraaiers, zware oorlogsschatting ten laste van de steden, — zie daar de middelen die — althans voor eenigen tijd — den moed der Vlaamsche bevolking braken. In October van hetzelfde jaar 1328 was de orde hersteld en gaf de paus — zij het ook noode — zijn toestemming tot de opheffing van den grooten ban.

2. Frankrijk: de Jacquerie.

De overwinning die Philips van Valois op Vlaanderen behaald had, verscherpte de economische oorzaken van den Engelsch-Franschen successie-oorlog die in het jaar 1339 een aanvang nam en — met eenige tusschenpoozen — ongeveer honderd jaren geduurd heeft. Engeland dat het leeuwenaandeel had in de wol-leverantie aan Vlaanderen en groot-belanghebbende was bij den Vlaamschen lakenhandel en in het algemeen bij den voorspoed van dit land, — Engeland volgde met een wantrouwend oog de bewegingen van Frankrijk tegenover Vlaanderen. En toen de koning van Frankrijk na den slag bij Cassel (1328) heer en meester van Vlaanderen werd, zette Engelands wantrouwen zich om tot een vaste politiek: de koning van Engeland, Eduard III (1327—1377) de geestelijke vader van de Engelsche staatkunde als zeemogendheid en als economische macht, — maakte aanspraak op de Fransche kroon. In het jaar 1328 was Karel IV, de laatste Capet, gestorven. Hij werd opgevolgd door Philip van

Valois, gesproten uit een zij-linie van het geslacht Capet, terwijl Eduard III, als kleinzoon van Philip den Schoone desgelijks deel uitmaakte van het koningshuis van Capet. Aldus ontstond de zoogenaamde Honderjarige Oorlog die Engeland de gelegenheid geschonken heeft zijn macht ter zee en over het economisch leven van Europa te vestigen. Voor Frankrijk is de blijvende beteekenis van dezen oorlog hierin gelegen dat het, na eenige nederlagen te hebben geleden, zijn leger hervormd en daarbij den grondslag van het Fransche militarisme gelegd heeft. Het begin van dezen langdurigen successie-oorlog is getuige geweest van belangrijke bondgenootschappen en van overeenkomsten der hoogere staatkunde. Eduard III, de schoonbroeder van keizer Lodewijk den Beier, trachtte een bondgenootschap met Duitschland te sluiten en ging met de Vlaamsche steden een verbintenis aan die, zoowel uit een militair als uit een economisch oogpunt, zeer voordeelig voor hem was. Tevens eigende hij zich den titel: Koning van Frankrijk toe. Overigens heeft de oorlog in het landbezit van de daarbij betrokken volken geen verandering aangebracht. De opeenvolgende overwinningen en nederlagen wogen tenslotte tegen elkander op, maar het arbeidersvolk leed en verzette zich en verbloedde onder de ondragelijke lasten van deze oorlogspolitiek. Tegen het einde van de ontzettende aderlating was het Fransche volk zóó bijgeloovig geworden, dat het aan de Maagd van Orleans de uitredding van het vaderland uit de Engelsche overheersching toeschreef. Na een tiental jaren aan de voorbereiding besteed te hebben, verklaarde de Engelsche koning Eduard III in het jaar 1339 aan Frankrijk den oorlog. In 1340 kwam het bij Sluys, de haven van Brugge, tot een grooten zeeslag. Den ganschen dag bleef de slag onbeslist, totdat het ingrijpen van de Vlaamsche vloot den evenaar ten gunste van de Engelschen deed overslaan. De volledige Fransche vloot met een bezetting van twintigduizend zeelieden, werd in den grond geboord. Zoo wreekte Vlaanderen zich op Philip van Valois. In den veldslag bij Crécy (1346) vernietigden de Engelsche boogschutters een groot deel van de Fransche ridderschap. In 1346/1347 maakten de Engelschen zich meester van Calais dat meer dan tweehonderd jaren lang in hun bezit gebleven is. In 1356 behaalde een Engelsch leger de

overwinning in den slag bij Poitiers waar het een vijfmaal talrijker Fransch leger tegenover zich had. De Fransche koning Jan de Goede werd gevangen genomen en naar Engeland overgebracht.

Het gevolg van deze oorlogen met hun toerustingen, bedreigingen, nederlagen en verwoestingen was het zedenbederf van den adel en de verarming van de arbeidersbevolking van Noord-Frankrijk. Het aanzien van de kroon daalde aanmerkelijk. De steden die tot dusver de stevigste steunsels van het koningschap geweest waren, begonnen naar middelen om te zien ten einde zich zelfstandig te maken. Rooverbenden, welgeorganiseerd en veelal door geruïneerde edellieden aangevoerd, trokken al plunderende door het land: het rooverswerk werd een zeer winstgevend bedrijf. De grondeigenaars persten uit de boeren, die zij spottend Jacques Bonhomme noemden, tot de allerlaatste overblijfsels van de opbrengst van hun arbeid. Er voer een geest van oproer door stad en land, van oproer tegen koning en adel.

Het eerste sein werd door Parijs gegeven. De kooplieden en gilden aan wier hoofd de edelgezinde Etienne Marcel stond, wisten in 1357 van den troonopvolger, (dauphin) een besluit af te dwingen, waarbij de regeermacht van de kroon op de standen werd overgedragen. Aangezien evenwel de adel en de geestelijkheid weigerden de burgerij te steunen, is het besluit een doode letter gebleven. Terwijl het aldus gistte in Parijs, werd het ook op het land onrustig. In Mei 1358 begon bij Compiègne de boeren-oorlog die zich snel ten Noorden van Parijs tot Amiens uitbreidde en de sympathie won van de arbeidersbevolking der steden. Ook Marcel trad met de aanvoerders van de boeren in verbinding, ten einde met vereende krachten aan het wanbeheer van den ontaarden, onbekwamen en roofzieken adel een einde te maken.

De Fransche boerenoorlog, ook Jacquerie genoemd, was een ongeorganiseerd onbeholpen oproer van de uitgezogen en mishandelde landlieden die tegen hun kwelgeesten in verzet kwamen. Denkbeelden van vrijheid en gelijkheid, sporen van kettersch-sociale stroomingen waren te eenenmale afwezig. De inquisitie van de eerste helft van de veertiende eeuw had in Frankrijk haar werk zorgvuldig verricht. Er was veel maatschappelijke onrechtvaardigheid, veel ellende, maar er waren geen

revolutionnairen, geen ketters, geen maatschappelijke hervormers meer onder de boeren en de arbeidersbevolking van de steden. Slechts in de burgerij werden enkele mannen aangetroffen die burgerlijke vrijheid verlangden, maar zij vonden geen steun. En ofschoon de adel tegen den buitenlandschen vijand niet langer opgewassen was, waren zijn kracht en eendracht nog alleszins voldoende, wanneer het er op aan kwam den binnenlandschen vijand te bedwingen. Heerschende klassen, zelfs die den staat van ontbinding genaderd zijn en zeer bijzonder wanneer zij met de gewapende macht in verbinding staan of daarvan deel uitmaken, bezitten altijd nog voldoende kracht en vastberadenheid om een volksoproer te bedwingen en dit te meer aangezien het een dergelijk ongeschoold massa-oproer ook na een kortstondig welslagen zelden gelukt bekwame aanvoerders te behouden.

Het spreekt van zelf dat Jacques niet teerhartig omging met de edellieden die hem in handen vielen, maar zich bloedig wreekte op zijn onderdrukkers. Na korten tijd waren dezen evenwel weer meesters van den toestand. De geheele beweging bleef beperkt tot het gebied tusschen Amiens en Parijs. In de derde week van Juni waren de edellieden, met behulp van de regeeringstroepen, in staat tot den tegenaanval over te gaan. Bij Meaux en bij Clermont-en-Beauvaisis leverden zij den opstandigen slag en duizenden van de gebrekkig bewapende boeren kwamen daarbij om het leven. Wat men gewoon is de Jacquerie te noemen, heeft van den 21sten Mei tot den 24 Juni 1358 geduurd. De demping van den opstand is met de gruwelijkste wreedheid gepaard gegaan. Een kroniekschrijver van dien tijd maakt de opmerking: „Zelfs de Engelschen, de hevigste vijanden van het koninkrijk hadden niet zoo wreed kunnen optreden, als de edellieden tegen de boeren." De boeren-aanvoerder Guillaume Calle werd, onder voorwendsel van het sluiten van een wapenstilstand, door den Dauphin Karel naar Parijs gelokt waar hij met uitgezochte folteringen gedood werd: met een gloeienden drievoet tot boerenkoning gekroond en daarna onthoofd. Alle nederzettingen van de boeren tusschen Oise, Seine en Marne werden te vuur en te zwaard verwoest. Onder vrouwen en kinderen werd een algemeene slachting aangericht.

III. NATIONALE EN KETTERSCH-SOCIALE WORSTELINGEN.

1. Eenige opmerkingen over de Stroomingen en over de Leiders.

DE afwikkeling van de Middel-eeuwen kreeg in Engeland, Bohemen en Duitschland eerst na eindelooze, hevige worstelingen haar beslag, — beurtelings op het gebied van den godsdienst, van het maatschappelijk leven en van het volksbestaan. Van den godsdienstigen strijd is de Hervorming de vrucht geweest. De sociale beweging kwam in de boeren-oorlogen tot uiting. En de nationale strijd was op de afscheiding van de wereldkerk gericht en soms vergezeld van oorlogen, als van Engeland tegen Frankrijk en van Bohemen tegen Duitschland.

De leiders naar den geest van deze stroomingen en botsingen waren: John Wycliffe in Engeland, Johannes Huss in Bohemen, Maarten Luther in Duitschland. Wycliffe was meer in het bijzonder de geleerde onder hen. Hij stond nog zeer dicht bij de geleerdheid van de Middeleeuwen die hij volkomen beheerschte en in zich had opgenomen: de scholastiek en de theologie. Ook was hij de eenige communist onder de genoemden. In beslistheid en onverzettelijkheid van karakter staat Huss zeer hoog, — verstandelijk verkeert hij geheel en al onder den invloed van Wycliffe. Evenwel is van communisme slechts zeer weinig bij hem te bespeuren en des te meer van den nationaal-Tchechischen hervormer van Kerk en staat. Als onvermengd Duitsche kracht, als strijder van echt nationaal gewas en als ernstig karakter is Luther een hoogst merkwaardige figuur. Hij is een zuiver type van de Duitsche nationaliteit: ontzagwekkende zedelijke ernst en

matelooze zinnelijkheid, — stormende en luidruchtige geestkracht, in bedwang gehouden door de rem van de behoudzucht, — een diep doordringend gewetensonderzoek en een beperkte gezichtseinder, — aanvallen van geestelijke onmacht en dientengevolge een krampachtig zich vastklampen aan het eerste het beste gezag. Van het maatschappelijk gedachtenleven van de Middeleeuwen is bij hem niets te bespeuren.

Elk hunner is tegen zijn wil met den boeren-oorlog en den socialen stijd zijner dagen in aanraking gekomen. Wycliffe met den Engelschen boeren-oorlog (1381) en den aanvoerder, John Ball, van de uiterste linkerzijde van de communisten, — Huss met de Hussiten-oorlogen (1419—1436) en hun aanvoerder, den Taboriet, Andreas Procopius, — Luther met den Duitschen boeren-oorlog (1524—1525) en den desgelijks communistischen leider Thomas Münzer.

De onderlinge gelijkenis van deze onderscheiden bewegingen, het gelijktijdig samentreffen van godsdienstige, nationale en maatschappelijke oorlogen en oorlogvoerders zijn even zoovele onmiskenbare bewijzen van een regelmaat in het verloop der gebeurtenissen. Naar tijdsorde heeft Engeland den voorrang in deze beweging: Wycliffe is de pionier van den nieuwen tijd op godsdienstig en nationaal gebied. Wat de hevigheid van den strijd en de strenge doorvoering van de communistische gevolgtrekking aangaat, wordt Engeland door Bohemen en Duitschland overtroffen.

2. Engeland: Economische en Maatschappelijke Toestand.

De nieuwe sociaal-economische factoren beginnen zich in Engeland omstreeks het midden van de dertiende eeuw af te teekenen. Dozijnen steedsche nederzettingen komen tot een zekere bekendheid, dank zij hun werkzaamheid op het gebied van handel en bedrijf, dank zij ook hun gilden en hun rechtbanken. De steden waren markten voor voedingsmiddelen. De laken-fabrikatie van Vlaanderen was een regelmatige afneemster van Engelsche wol en langzamerhand gingen Engelsche kooplieden tot de inrichting van

laken-weverijen over. Een en ander liet niet na zijn invloed op den bouw der samenleving uit te oefenen. Naarmate de voortbrengselen van den landbouw in waarde stegen, werden door de grondeigenaars en de abten de gemeenschappelijke landerijen ingekrompen en aanzienlijke gedeelten daarvan afgepaald, — of met andere woorden, tot hun privaat-bezit gemaakt. Het dorpsverband verloor gaandeweg zijn aloude beteekenis en de dienstplichtige boeren werden tot lijfeigenen verlaagd. Deze inkorting van de rechten der boeren kreeg haar beslag in een tijd, toen de boerenstand in economischen zin in beteekenis toenam en de boeren als deelhebbers in het gemeenschappelijk dorpsbezit het overtollige graan en ander voedsel tegen geld of vervaardigde voorwerpen bij de stedelingen konden inruilen of wel als landarbeiders hooger loonen bedingen. Deze tegenstelling werd nog toegespitst, toen de Zwarte Dood, de pest, die in 1349 uitbrak, een groot deel van de arbeidersbevolking wegraapte, waardoor de vraag naar arbeidskrachten noodzakelijkerwijs verlevendigd werd. Ten einde te verhinderen dat de arbeiders uit deze verhouding voordeel zouden trekken, vaardigde de regeering, anders gezegd: het door den adel beheerschte Parlement, in het jaar 1350 een uitzonderingswet tegen de arbeidende klasse uit (Statute of Labourers) waarbij de loonen op het peil van 1348 omlaag werden gezet. Deze aanvallen op het dorpsbezit en op de arbeidersloonen kweekten een steeds groeiende ontevredenheid bij de arbeidersbevolking aan. Het werd een bedenkelijke gisting die ten slotte een revolutionnair karakter aannam. Bij den linkervleugel van de Franciscanen sloten zich straks de redenaars aan van de Lollharden die als wevers, velen ook als vervolgde ketters uit Vlaanderen naar Engeland waren uitgeweken, ook berooide theologen, kettersche priesters, — allen omhelsden de zaak van de boeren en verspreidden onder hen de leer van het oudste Christendom, van de Kerkvaders en van het natuurrecht.

3. Revolutionnaire Woelingen.

In de veertiende eeuw was de boerenbevolking en in het algemeen de Engelsche arbeidende stand rijkelijk van leer-

meesters, redenaars en onruststokers voorzien. Het was de tijd van de eerste Bijbel-vertaling in het Engelsch. De schrijvers bedienden zich niet langer van het Noormansch-Fransch of van het Latijn, maar begonnen boeken in de volkstaal te schrijven, waarnaar zich een zekere vraag openbaarde. Twee van de belangrijkste schrijvers uit dien tijd zijn de dichter Geoffrey Chaucer (1328—1400) en William Langland die in het laatste kwartaal van de veertiende eeuw den „Piers Ploughman" (Pieter de landbouwer) vervaardigde. De eerste was in hoofdzaak de dichter van de aanzienlijke standen, — de laatste die van de zelfstandige boeren. Beiden waren tegenstanders van het communisme, maar schreven in de volkstaal. Van het gesproken en geschreven woord van de kettersch-sociale ijveraars zijn — met uitzondering van de Latijnsche geschriften van Wycliffe, waarop wij ons voorstellen nader terug te komen, slechts enkele brokstukken tot ons gekomen waarvan wij nog het een en ander te zeggen zullen hebben. Het middelpunt van deze beweging was Oxford, de zetel der geleerdheid, — van hier uit zonden arme priesters en kettersche godgeleerden hun geestes-voortbrengselen de wereld in.

De grondgedachten van deze toespraken waren zonder twijfel aan de sociale zedeleer van het oudste Christendom en de Kerkvaders ontleend. Wij hooren Langland klagen:

„Zij prediken over Plato en bewijzen uit Seneca dat alle dingen onder den hemel gemeenschappelijk moeten zijn."

(Langland, Piers Ploughman, B. XX, 273—276).

Een van de argumenten van Langland luidt: indien de Heilige Schrift verlangt dat alles gemeenschappelijk zal zijn, hoe verklaart men dan dat God in zijn tien geboden het stelen verboden heeft? Immers, geen diefstal zonder persoonlijk eigendom. En derhalve is dit een instelling van Godswege. Dit betoog bewijst hoe levendig het communisme destijds besproken werd. Grooter gezag en dieper invloed was intusschen weggelegd voor de geschriften van John Wycliffe wier werking zich ver over de grenzen van Engeland gevoelen deed.

4. John Wycliffe.

Onder de mannen die in geestelijken zin den overgang van de Middeleeuwen tot den Nieuwen Tijd geëffend hebben, neemt John Wycliffe (1320—1384) een belangrijke plaats in. Van het standpunt der godsdienst-geschiedenis is hij de pionier van de Hervorming geweest en tevens van de daarmede nauw verbonden bevestiging van het nationale koningschap tegenover de pauselijke wereldheerschappij. In economischen zin stond Wycliffe nog op den grond van de Middeleeuwen, in zoover hij een voorstander was van de gemeenschappelijkheid tegenover de pauselijke wereldheerschappij. In economisch opzicht stond Wycliffe nog met beide voeten in de Middeleeuwen, in zoover hij de gemeenschap boven het individuëele stelde.

Hij studeerde in Oxford in de godgeleerdheid en nam daarbij het totaal van de scholastieke kennis van zijn tijd in zich op. Hij bleek bijzonder ontvankelijk voor den invloed van Occam. Wat deze ten behoeve van Europa verricht had, beproefde Wycliffe in de jaren 1360—1380 voor Engeland tot stand te brengen: Engeland van de pauselijke heerschappij te bevrijden, het bestaansrecht van het Engelsche koningschap vast te stellen en het gemeenschaps-beginsel te beschermen. De taak die hij zich had opgelegd, was tweeledig: allereerst van nationalen aard, want gericht op de bevrijding van den Engelschen staat van het pauselijk oppergezag, en de vestiging van de souvereiniteit van de nationale regeering (koningschap en parlement). En ten tweede een volledige toepassing van het communisme, dat wil zeggen de handhaving van de dorpsgemeente en haar verdediging tegenover de hebzucht van adel en Kerk. Zijn aanprijzing van de Apostolische armoede, dus van een eigendomlooze kerk zou in de practijk zijn neergekomen op de inbeslagneming van de kerkelijke goederen door de wereldlijke macht (koning, adel en steden) en zou hem de duurzame vriendschap van deze machten verschaft hebben, indien hij niet tegelijkertijd het goed recht van de boerengemeenschap en — in theorie — het communisme verdedigd had. De eisch van een Kerk zonder aardsche bezittingen werd door de wereldlijke macht feitelijk slechts in dien zin opgevat, dat de Kerk

van haar stoffelijke goederen ten behoeve van de kroon en de grondbezitters afstand zou hebben te doen. Om die reden waren ook de voormannen der Hervorming die dezen eisch bleven ontkennen en zich om communisme en boeren-programma's niet bekommerden, — zooals Johannes Huss, — of ze beslist van de hand wezen, — zooals Luther, — de uitverkorenen van den adel.

Met Wycliffe stond het geheel anders. Aanvankelijk ontmoette hij een goedgunstig oor bij de groote heeren, maar toen dezen begonnen in te zien waarhenen zijn leer hen voerde, keerden zij hem den rug toe. De hervorming van Kerk en maatschappij die Wycliffe zich tot taak had gesteld, bracht hem in verhouding van vijandschap tegenover de Kerk en later ook tegenover den adel. Gedurende zijn strijd tegen de Kerk werd Wycliffe een ketter: hij tornde aan de sacramenten en verzette zich tegen sommige van de gewichtigste kerkelijke instellingen als oorbiecht, aflaat, heiligenvereering. Verscheiden door hem verkondigde beginselen werden door paus Gregorius XI verdoemd en ook door de Synode van Londen (1382) tot ketterij verklaard. Zijn verdediging van het communisme bleek tenslotte van zuiver theoretischen aard te zijn en zijn geestdrift voor de gemeenschapsrechten van de landbouwende bevolking is in laatste instantie op de aanprijzing van een sociaal koningschap uitgeloopen. Na den boeren-oorlog van 1381 was Wycliffe zeer omzichtig geworden met zijn communisme. Zijn volgelingen, de Wyclifiten, lieten het persoonlijk bezit van de leeken ongemoeid en verlangden alleen dat de paus en de kerk van alle aardsche bezit afstand zouden doen en de priesters en monniken zich hun levensonderhoud op den voet van de gemeenschappelijkheid zouden verschaffen.

Bij de theoretische oplossing van deze vragen ontmoette Wycliffe groote moeielijkheden. De theologie van de Middeleeuwen stond veelal onder den invloed van de overleveringen van het natuurrecht en van Gregorius VII. En die overleveringen verkondigden niets minder dan dat de oorsprong van het koningschap in de zonde lag. De kerkleeraars van het einde der Middeleeuwen hebben hun best gedaan het koningschap en den staat van deze schandvlek te reinigen. Wij hebben Thomas van Aquino, Marsilius van Padua en Occam in die richting aan den

arbeid gezien. De verklaring van Aquino is conservatief, — van Marsilius en van Occam zijn zij democratisch. Volgens Aquino heeft zich de staat aan den zondigen toestand van den mensch en aan de algemeene ontwikkeling aangepast. Daarentegen achten Marsilius en Occam het koningschap slechts dán wettig, indien het met toestemming van het volk ontstaan is. Bij geen van deze beide zienswijzen kon Wycliffe zich neerleggen. Naar zijne meening was het koningschap nog steeds verwant aan de zonde en kon het van dien bezoedelenden oorsprong slechts gezuiverd worden door de aanvaarding van een communistisch-hervormende taak en door de bescherming van de boerengemeenschap tegen alle aanvallen. Alleen door zich bij het communisme aan te sluiten zou het koningschap in den geest van het natuurrecht wettig kunnen worden.

Wycliffe is de overtuiging toegedaan dat van het communisme een kracht uitgaat die bevorderlijk is aan de deugd, terwijl het overigens den besten grondslag vormt van de nationale macht. Hij verdedigt de communistische denkbeelden van Plato tegen de aanvallen van Aristoteles:

„Het communisme staat niet vijandig tegenover het Christendom. Bij de Apostelen was alles gemeenschappelijk. Het communisme staat even hoog boven het persoonlijk bezit als de algemeene denkbeelden boven de afzonderlijke waarheden. Het kan niet ontkend worden dat Aristoteles zich verzet tegen de leer van Plato betreffende de gemeenschap van goederen, maar zijn bezwaren zijn alleen gegrond waar van de gemeenschappelijkheid der vrouwen sprake is. Door het communisme wordt de staat niet verzwakt, maar veeleer versterkt, want hoe meer burgers belang hebben bij het bezit, zooveel meer belang ook hebben zij bij de welvaart van het gemeenebest. Gemeenschappelijke belangen leiden tot eendracht en eendracht is macht."

(De Civili Dominio I, 14, 100—101)

Intusschen was Wycliffe van meening dat het communisme uitsluitend met behulp van zedelijke middelen, en in het bijzonder door een zedelijke versterking van het volk bereikbaar is, en niet door oproer en geweld. Waar het persoonlijk bezit aanwezig is, meent hij dat dit slechts door de deugd en den toestand der genade

gerechtvaardigd kan worden. Aan wie in den staat van doodzonde is, ontzegt hij alle recht op bezit. Deze leer die een groote overeenstemming vertoont met die van Augustinus, bevat een sterker revolutionnaire kracht dan men oppervlakkig zou meenen. Voor boeren-aanvoerders die de gave hadden de massa in beweging te brengen, lag hier de gevolgtrekking voor het grijpen, dat de onrechtvaardige en zondige grondbezitters en abten geen recht hadden op hun bezit en hun gewelddadige onteigening derhalve een deugdzame daad zou zijn. Aldus was de opvatting van John Ball, den prediker van den Engelschen boeren-opstand.

5. John Ball.

De overlevering wil, — maar stellige bewijzen zijn hiervoor niet aanwezig, — dat John Ball een leerling van Wycliffe geweest zou zijn. De tijdgenooten bevestigen slechts dat hij een beroemd prediker was, — en voegen daaraan toe dat hij „veel onkruid onder zijn tarwe mengde". Zijn toespraken handelden steeds over vrijheid en gelijkheid, over democratie en communisme. Achterwaarts blikkende naar de oorspronkelijke vormen der samenleving vroeg hij:

„Toen Adam ploegde en Eva spon,
Waar was, eilieve, toen de baron?"

In overeenstemming met de theologische elementen van het natuurrecht, predikte hij over den natuurstaat. Aanvankelijk werden de menschen in gelijkheid geboren. De verhouding van heer en dienstknecht is door de heerschzucht van verdorven menschen in het leven geroepen en dit in strijd met Gods wil. De tijd was nu gekomen het slavenjuk af te werpen. Wanneer het volk dit inderdaad wilde, zou het zich vrij kunnen maken. Het maatschappelijk leven is gelijk aan een akker. De verstandige landman wiedt het onkruid en bevrijdt den grond en het goede zaad van alle schadelijke gewassen. De adellijke heeren, de advocaten en de rechters zijn het onkruid dat het maatschappelijk leven ontkracht en daarom verwijderd moet worden. Eerst dán zou de landbouwer de vruchten van den akker het zijne mogen noemen en het leven zegenen. Alle menschen zouden dan geadeld worden.

De Fransche kroniekschrijver van dien tijd, Froissart, hoveling en vijand van de boeren, die met een in den laster gedoopte pen de Jacquerie beschreven heeft, brengt ons een rede van John Ball. Froissart heeft geruimen tijd in Engeland vertoefd en — van zijn standpunt — de toestanden van dat land waargenomen. Zie hier wat hij John Ball in den mond heeft gelegd:

„Mijn lieve vrienden! Het staat met de dingen in Engeland slecht geschapen en er zal hierin geen beterschap intreden eer de gemeenschap van goederen is ingevoerd, eer de lijfeigenschap is afgeschaft en alle menschen gelijk zijn. Aan welk recht ontleenen zij die zich de meesters noemen, hun macht over ons? Hoe zijn zij aan die macht gekomen? Waarom houden zij ons geknecht? Wanneer wij van denzelfden vader en moeder, van Adam en Eva afstammen, hoe kunnen zij dan beweren, — laat staan bewijzen, dat zij meer rechten hebben dan wij? Of zou dit wellicht hierin liggen dat wij arbeiden en voortbrengen wat zij verbruiken? Zij gaan gekleed in satijn en in purperen en bonten mantels, terwijl wij ruw linnen dragen. Zij hebben wijn en specerijen en kostelijk brood, terwijl wij ons met roggebrood, zemelen, stroo en water moeten generen. Zij bewonen paleizen en kasteelen, terwijl ons leven voorbijgaat in moeite en afpersing en wij aan regen en wind zijn blootgesteld. En toch hebben zij dien pronk aan onzen arbeid te danken. Zij zien in ons hunne dienaren en kastijden ons, als wij hun bevelen niet opvolgen."

(Froissart, Collection des Chroniques, Deel VIII, hoofstuk 106)

Overeenkomstig de nationale behoefte van zijn tijd, heeft Ball ook de afwezigheid van een krachtige landsregeering betreurd die bereid en in staat zou geweest zijn zich het lot van de boeren aan te trekken. Na een regeering van vijftig jaren was Eduard III in het jaar 1377 gestorven. Zijn opvolger was zijn kleinzoon Richard II (1377—1399) die op elfjarigen leeftijd den troon beklommen had. Ball verzuchtte: „Wee het land waar de koning een kind is!" — Het scheen zijn herinnering ontgaan te zijn dat het Statute of Labourers door Eduard III uitgevaardigd was.

Terwijl Wycliffe zich van alle actie op het volk verre hield, stond Ball midden in het volk en aangezien hij als geestelijke aan de bisschoppelijke rechtspraak onderworpen was, werd hij als

oproerstoker tot eenige maanden gevangenisstraf veroordeeld. Volgens Froissart die in de Lollharden de geestelijke vaders van den boeren-opstand zag, zou ook Ball een Lollharde geweest zijn.

6. De Engelsche Boeren-Opstanden.

In Juni 1381 brak de eerste boeren-opstand uit. Er zijn geen redenen voor het vermoeden dat de boeren-bevolking die in opstand kwam, daarbij een communistisch doel voor oogen zou hebben gehad. Zij verlangde slechts de bescherming van haar dorpsgemeenschap tegen edellieden en abten en voorts dat de landbouwers — boeren en arbeiders — vrijelijk over hun werkkracht zouden mogen beschikken en zoomin door koninklijke uitzonderingswetten als door lijfeigenschap gedwongen werden in dienst van den grondeigenaar hun arbeid te leveren.

Evenals bij de Vlaamsche en de Fransche boeren-oorlogen was een groot deel van de behoeftige arbeiders van de steden in Zuid-Engeland op de hand van de oproerige boeren, terwijl de patriciërs van de steden de zijde van den adel kozen. De arbeiders van Londen en de minder bemiddelde gildebroeders waren in het bijzonder vijandig gezind tegen de vreemde kooplieden en geldhandelaars (Lombarden) tegen wie het inheemsche kapitaal reeds sinds geruimen tijd een concurrentie-strijd voerde, — ook tegen de Vlaamsche wevers in Londen die alle Engelsche arbeiders uit hun verband en uit hun werkplaatsen weerden. Evenwel vermelden de kronieken van dien tijd dat ook Vlaamsche wevers aan de zijde van de boeren aan den opstand deelnamen.

In de tweede Juni-week van 1381 brak de opstand uit en weldra bevond het zuid-oostelijk deel van Engeland zich midden in een klassen-oorlog, waarin de arbeiders aanvankelijk aan de winnende hand waren. Een zekere mate van overleg en regeling viel niet te miskennen, want bijna tegelijkertijd schaarden de boeren van de noordelijke en de zuidelijke graafschappen van Londen zich om hun aanvoerders, Wat Tyler, Jack Straw, John Ball, John Littlewood, en trokken tegen Londen op. Onderweg werden de kasteelen der edellieden en de abdijen geplunderd, de archieven en processtukken verbrand en het boerenleger van proviand

voorzien. Maar de organisatie was zeer gebrekkig en miste alle eenheid en uitbreiding: elke afzonderlijke streek had haar eigen aanvoerder en van een leiding in één hand en van een opperbevel was geen sprake. Ook de bewapening liet veel te wenschen over: tien van de honderd waren met pijl en boog of met oude zwaarden uitgerust. Uitsluitend naar het aantal genomen, was de opstand niettemin indrukwekkend. En de behoeftige lagen van de bevolking der steden verleenden hun hulp. In Londen werden meesters door hun leerlingen een hoofd kleiner gemaakt. Volksmassa's plunderden de huizen van de Lombarden (geldhandelaars). Zij bezetten de stadspoorten ten einde ze voor de naderende boeren te openen. Den 11den Juni bereikten de opstandelingen Black-Heath (in het zuid-oosten van Londen) waar John Ball aan het woord was en de vrienden op de komende dingen voorbereidde. Hier moest — wegens gebrek aan proviand — een deel van de boeren worden teruggezonden. Den volgenden dag betraden de oproerlingen het stadsgebied van Londen. De jonge koning, zijn raadslieden, vele edellieden en de aartsbisschop namen de wijk in den Tower, daar zij niet voldoende krijgsmacht tot hun beschikking hadden om tegen de boeren op te treden. De opstandelingen waren voorshands heer en meester van de stad en wreekten zich op hun onderdrukkers, als daar waren de hofadel, de ministers, advocaten en de Lombarden. Aan het dusgenaamde Strand drongen zij binnen in het Savoy-paleis (thans Savoy-Hotel) van den Hertog van Lancaster en vonden daar een menigte gouden en zilveren vaatwerk en andere kostbaarheden. De kroniekschrijvers van dien tijd berichten eenstemmig dat op allen roof voor persoonlijke rekening de doodstraf stond. Toen een van de boeren op heeterdaad betrapt werd, werd hij onmiddellijk in het vuur geworpen. „Wij zijn de kampioenen voor waarheid en rechtvaardigheid", — verklaarden zij, — „maar geen dieven en roovers". — Vervolgens trokken zij naar den nabijgelegen Temple — een gebouwengroep van het Londensch advocaten-gild — en verbrandden daar de aanwezige processtukken, acten en documenten. Hierna genoot het paleis van den Lord-schatmeester (minister van financiën) de eer van hun bezoek dat met een algeheele verwoesting eindigde. Hetzelfde wedervoer de woningen

van andere grootwaardigheidsbekleeders, waarbij verscheiden ambtenaren gedood werden. Den 14den Juni trokken de boeren naar den Tower en lieten den koning weten dat zij een persoonlijk onderhoud met hem wenschten te hebben en hem derhalve verzochten zich naar het naburig Mile End te begeven. De koning haastte zich aan dit verzoek te voldoen. Nauwelijks waren de poorten van den Tower geopend, toen de boeren naar binnen drongen, den leden van 's konings raad een pak slaag toedienden en den aartsbisschop Sudbury en den kanselier der schatkist vermoordden.

In duizend angsten verscheen de jonge koning in Mile End. De aanvoerders van de boeren waren niet allen bij het onderhoud tegenwoordig, waaruit wederom de gebrekkige leiding bleek. De afgevaardigden stelden den koning in kennis van de grieven van het volk en eischten vrijheid en rechtsgelijkheid voor de boeren, alsmede amnestie voor alle vergrijpen die tijdens den opstand begaan waren. In overleg met zijn raadgevers achtte de koning het geraden voor de overmacht te zwichten en in een schriftelijke oorkonde de eischen van de tegenpartij in te willigen. Slechts stelde hij daarbij de voorwaarde dat het grootste deel van de boeren de hoofdstad verlaten en tot hun landelijke bezigheden, hooien en oogsten, terugkeeren zou. Daarentegen werd hun toegestaan een gewapende troep achter te laten, met de opdracht de oorkonde in ontvangst te nemen. De vertegenwoordigers van het boerenleger verklaarden hiermede in te stemmen en de boeren die voor het meerendeel uit het noordelijk gebied van Londen afkomstig waren, keerden, in kinderlijk vertrouwen op de oorkonde van den koning, de hoofdstad den rug toe en trokken als overwinnaars huiswaarts. De oorkonde luidde als volgt:

„Ik, Richard, bij de gratie Gods, koning van Engeland en Frankrijk en gebieder van Ierland, aan alle gerechtsdienaren en trouwe onderdanen, saluut! Ik doe hiermede te weten dat wij uit eigen genadevolle gezindheid alle onze onderdanen en andere afhankelijke personen vrij verklaren van alle onderhoorige dienstbaarheid en hun voorts vergiffenis schenken ter zake van alle misdaden, verraad, afpersingen waaraan zij schuldig mochten staan, — alsmede voor alle handelingen die hen buiten de wet

hebben gesteld. Hun allen en elk hunner afzonderlijk beloven wij onzen koninklijke vrede."

Het grootste deel der boeren was ternauwernood vertrokken, toen de aanzienlijke klassen den moed voelden herleven en dies besloten het geschil door geweld van wapenen tot een beslissing te brengen. Ook de jonge koning vergat de doorgestane vrees en zijn raadgevers prentten hem de rol in die hij weldra bij de overhandiging van de oorkonde zou hebben te spelen. Het laatste tooneel werd den 17den Juni 1381 in Smithfield Market opgevoerd. Aan het hoofd van het boerentroepje verscheen Wat Tyler. De koning was vergezeld van zijn ridders en van patriciërs van de stad. De aanvoerder van de boeren richtte tot den koning het verzoek hem de oorkonde ter hand te stellen. Maar in plaats van de oorkonde ontving Wat Tyler een degenhouw en werd hij uit het zadel geworpen en door de gezamenlijke ruiters gedood. De boeren snelden toe om hun leider bij te staan, maar hun bijgeloovig vertrouwen in den koning was hun ongeluk. Richard verzekerde hun dat hijzelf hun leider was en plechtig bevestigde hij de vrijheden die hun waren toegestaan. Bevredigd door die belofte, gaven de boeren den strijd op. Toen hadden de groote heeren de vrije hand. Zij schaften de vrijheden van de boeren af, namen de leiders gevangen en veroordeelden hen ter dood. Jack Straw, John Ball en de anderen werden hetzij opgehangen, hetzij onthoofd. Allen die aan den opstand hadden deelgenomen, moesten dit met zware straffen bekoopen. De vertoornde edelen waren rechters in hun eigen zaak. En de koning voegde hun toe: „Gij zijt lijfeigenen en lijfeigenen zult gij ook voortaan blijven en niet als tot dusver, maar op een veel strenger voet."

Het dreigement van den koning en de zelfzucht van de grondbezitters werden niettemin binnen de perken gehouden door de behoeften van de economische ontwikkeling. De dorpsgemeenschap werd langzamerhand afgeschaft, nu de trek van de landelijke bevolking naar de steden in verband met de ontwikkeling van handel en nijverheid steeds grooter afmetingen aannam. En waar de edellieden de hardvochtigheid al te zeer overdreven, brak een opstand uit. Zoo in Kent (ten zuid-oosten van Londen) in het jaar 1450, toen de boeren onder aanvoering van Jack Cades

naar Londen trokken en daar met de raadgevers van de kroon een bloedige afrekening hielden. Daarna in Cornwalis in het jaar 1500. Ten slotte over een groot deel van Engeland in het jaar 1549. Al deze opstandige bewegingen bleven intusschen, wat omvang en scherpte aangaat, bij die van 1381 ten achter.

7. William Shakespeare en het Communisme.

De grootste tooneelschrijver van Engeland en van den Nieuwen Tijd, William Shakespeare (geboren 1564, gestorven 1616) was een tegenstander van de democratie en van het communisme. Zijn tooneelstukken zijn de uiting van de geestelijke richting die aan het woord was bij de hoogere klassen der samenleving die zijn publiek uitmaakten.

In zijn drama Hendrik VI (IIe deel) heeft hij, als te onzen behoeve, de zienswijze van de hoogere klasse omtrent de boeren-opstanden vastgelegd. Het drama heeft voor ons een bijzondere beteekenis, omdat daarin Jack Cade, de aanvoerder van den boeren-opstand van het jaar 1450 als communist en dictator wordt voorgesteld. Overigens ligt het geheel in de lijn van het karakter van Shakespeare dat hier een spotbeeld van Jack Cade ontworpen wordt en de bedoeling voorzit hem belachelijk te maken. In de jaren die sinds de dagen van Aristophanes verloopen zijn, hebben slechts zeer weinige dramaschrijvers getoond eenig staathuishoudkundig inzicht te bezitten. Het was hun bestemming voor hovelingen, edellieden en rijke bourgeois te schrijven en zelfs een genie als Shakespeare vormt geen uitzondering op dien regel.

Wij hebben reeds vermeld dat koning Eduard III, die aan zijn bekwaamheden als krijgsoverste een juist inzicht paarde in de noodzakelijkheid van Engelands macht ter zee en in de beteekenis van den handel, werd opgevolgd door zijn kleinzoon Richard II, onder wiens regeering het eerste boeren-oproer is losgebroken. Op hem volgden Hendrik IV (1399—1413) uit het huis van Lancaster, — Hendrik V (1413—1422) die de anti-Fransche, handelbevorderende staatkunde van Eduard III met succes voortzette, bij Azincourt (1315) een schitterende overwinning op de Franschen behaalde en Normandië veroverde, hetgeen de vader-

landsliefde en het nationaal bewustzijn van het Engelsche volk deed opvlammen, — en ten slotte Hendrik VI (1422—1461) die van den tweeden boeren-oorlog (1450) getuige was en de veroveringen in Frankrijk ongedaan zag maken. In de laatste jaren van zijn regeering ontstond de oorlog van de Witte en de Roode Roos tusschen de huizen van Lancaster en van York, die van het jaar 1459 tot het jaar 1485 duurde, met de vernietiging van den ouden middeleeuwschen leenmans-adel eindigde en het terrein voor een nieuwen adel vrij maakte die aan de beoefening van handel en nijverheid zijn kracht ontleende.

De trilogie „Koning Hendrik de Zesde" schildert de voornaamste gebeurtenissen van deze regeering. In het tweede deel aanschouwen wij den tweeden boeren-opstand en den aanvang van de botsing tusschen de huizen Lancaster en York. In het tweede bedrijf, tweede tooneel hooren wij de klachten van de arbeiders en de verwachtingen die zij op Jack Cade gebouwd hebben. De oproerlingen George Bevis en John Bevis spreken van den opstand die wordt voorbereid en George zegt:

„Jack Cade, de lakenwever, gaat met het plan om het gemeenebest grondig te herzien en alles duchtig onderhanden te nemen". waarmede bedoeld wordt: de oude maatschappij op te ruimen en een nieuwe te grondvesten. Het antwoord van John is:

„Dat is meer dan noodig, want het oude laken is tot op den draad versleten. Het is in Engeland droevig gesteld, sinds de edellieden het heft in handen hebben."

George zegt:

„Wij beleven treurige tijden. Wat baat het een handwerker dat hij de deugd betracht?"

Wij zien nu de onderscheiden ambachten optreden, looiers, wevers, slachters, en eindelijk komt Cade te voorschijn om in groote trekken zijn programma mede te deelen:

„Allen zullen het heele koninkrijk in gemeenschap hebben."

Shakespeare maakt zich dan vroolijk over de stoffelijke verlangens van den oproerling: goedkoop brood, goedkoop bier, vrije liefde enzoovoorts, en laat Cade uitroepen:

„Gij allen, vrienden van het volk, sluit u bij mij aan! Het gaat om de vrijheid. Toont dat gij mannen zijt! Er mag geen lord en

geen edelman in het leven blijven. Spaart alleen die in versleten schoenen rond loopen, want dat zijn brave arbeiders die, als zij konden, aan onze zijde zouden staan."

Een van zijn kornuiten, Michael genaamd, brengt in het midden:

„Zij zijn reeds in slagorde opgesteld en hierheen onderweg." waarop Cade antwoord:

„De beste orde zal zijn, als er in het geheel geen orde meer is."

Michaël geeft nu in overweging de deuren van de gevangenissen open te breken en de gevangenen in vrijheid te stellen. Onmiddellijk vóór den aanvang van den strijd met de edellieden laat Shakespeare den rebellenhoofdman Cade als dictator optreden. Michaël verlangt van Cade dat deze de dictatuur op zich zal nemen. Zijn antwoord is:

„Ik heb daarover nagedacht en zoo zal het zijn. Verbrandt alle oorkonden van het koninkrijk. Mijn mond zal het Parlement van Engeland zijn. En voortaan zal alles gemeenschappelijk zijn."

(Bedrijf IV, Tooneel 7.)

Het tweede boeren-oproer werd gedempt en Cade, die een goed heenkomen zocht, gedood. Het kinderlijk vertrouwen van het volk in den koning heeft wederom medegewerkt tot de nederlaag. Wellicht heeft ook het nationaal gevoel daartoe bijgedragen. Shakespaeare laat hier Lord Clifford optreden en tot de boeren spreken. Hij doet een beroep op hun liefde voor het vaderland en bezweert hen zich los te maken van Cade. Ook hier worden de nationale eerzucht en de oorlogsroem als middelen tegen de revolutie aangewend en verbitterd klaagt Cade dat „de naam van koning Hendrik hen in het verderf sleept en hen er toe brengt hem in den nood alleen te laten." (Bedrijf IV, Tooneel 9.)

Reeds in het begin van den Nieuwen Tijd zien wij dus hoe communisme en omwenteling, nationaal bewustzijn en oorlogsroem met elkander worstelen.

Nog in zijn laatste werk „De Storm" zien wij Shakespeare met den toekomststaat een loopje nemen. Bij nader inzien blijkt de satire die hij beproeft, op een verwarring van communisme met Luilekkerland te berusten. Men waant een hedendaagschen socialistenjager te hooren. Den „eerlijken bejaarden raadsman

van den koning van Napels", den staatsman Gonzalo legt Shakespeare de volgende goedmoedige satire op den toekomststaat in den mond:

„Mijn gemeenebest zal het tegendeel van de tegenwoordige inzichten zijn. Ik zou geen enkelen vorm van handel dulden, geen naam van een ambt, geen titel. Geleerdheid zou onbekend zijn. Rijkdom, dienstbetrekking, armoede nergens te bespeuren. Geen overeenkomsten en erflating, geen afpaling van den grond, geen landbouw en geen wijnteelt. Ook geen gebruik van graan, wijn, olie, metaal. Geen handwerk. Alle mannen in ledigheid en alle vrouwen ook, maar volkomen rein en onbedorven. Zonder moeite en inspanning zou de natuur haar vruchten onder het bereik van allen brengen. Verraad, bedrog, zwaarden, speren, kanonnen, niets van dat alles zou bij mij te vinden zijn".

(Bedrijf II, Tooneel 1.)

De heeren voor wie Gonzalo dit tafreel van Kokanje ophangt, kruiden het onderhoud met dubbelzinnige aardigheden.

Intusschen kan ook „De Storm" van Shakespeare als bewijs gelden hoezeer het communisme de gemoederen bezig hield. De „Utopia" (1516) van Thomas Morus werd in het Engelsch, het Duitsch en het Fransch vertaald en liet zich door geen satire verdringen. Wij komen hierop nog nader terug. En intusschen vervolgen wij onze geschiedenis van de maatschappelijke, kettersche en nationale botsingen.

8. Maatschappelijke en Staatkundige Ontwikkeling.

Wanneer wij de landkaart raadplegen, kan het ons toeschijnen, alsof Bohemen een gebalde vuist was die zich tegen het lichaam van het Germaansche rijk aandringt. En dat die vuist tot het Slavische volk behoorde, was te allen tijde voldoende reden voor de Duitsche stammen en hun vorsten in die richting een oog in het zeil te houden. Aan de andere zijde waren de Boheemsche vorsten, zoodra hun land begon zich in economischen zin te ontwikkelen, op hunne beurt genoodzaakt zich in verbinding te stellen met de Duitschers die onbetwistbaar op een hooger trap van beschaving

stonden. Bij de zeer onvaste toestanden die nog verscheiden eeuwen na de Volksverhuizing in Midden- en Oost-Europa bestonden, — ook bij de pogingen van Franken, Karolingers en Saksen hun oostelijke grenzen te beveiligen, kwam het tusschen de Boheemsche vorsten en de Duitsche Keizers tot bloedige botsingen die niet nalieten in Bohemen een sterk wantrouwen jegens de Duitschers aan te kweeken. Niettemin bleken de economische en geografische betrekkingen sterker dan het wantrouwen, zoodat de Boheemsche vorsten zich in het jaar 895 bij het Duitsche rijksverband aansloten en Duitsche handwerkers, neringdoenden en kooplieden naar Bohemen ontboden met het doel de stedelijke beschaving op een hooger peil te brengen.

Een economische opleving was voor Bohemen weggelegd, toen in het tweede kwartaal van de dertiende eeuw de rijke zilvermijnen van Kuttenberg ontgonnen werden en — dank zij een naar Duitschen trant geleide exploitatie — den Boheemschen koning Ottocar II, van het huis Przemys, de middelen verschaften een Groot-Boheemsch rijk te stichten dat, behalve Bohemen en Moravië ook Oostenrijk, Stiermarken, Karinthie en Krain omvatte. Met keizer Rudolf van Habsburg geraakte hij in een oorlog die in den slag op het March-veld (bij Weenen) in het jaar 1267 ten gunste van Bohemen beslist werd. Ottocar II sneuvelde in dien slag. Overeenkomstig een gesloten verdrag behield Wenzel, de zoon en opvolger van Ottocar, de landen van Boheme en Moravië, terwijl de zonen van Rudolf Oostenrijk, Stiermarken en Krain als loon ontvingen en daarmede den grondslag legden van de macht der Habsburgsche dynastie. Toen het huis Przemys was uitgestorven, werd Boheme van 1310 tot 1437 door de graven van het Luxemburgsche huis geregeerd. Onder deze vorsten was koning Karel I (1346—1378) de meest beteekenende. Met Lodewijk den Beier als tegen-candidat, werd hij tot Duitsch keizer gekozen, in welke waardigheid de geschiedenis hem als Karel IV kent. Hij was een van de beschaafdste vorsten, had de universiteiten van Parijs en Bologna bezocht, sprak en schreef Tchechisch, Duitsch, Latijn, Fransch en Italiaansch. In het jaar 1348 stichtte hij de universiteit van Praag, de eerstgeborene van Duitschland. De beroemdste beoefenaars van de wetenschap werden aangezocht voor het hoog-

leeraarschap. Uit alle streken stroomden de studenten toe en weldra werden zij bij duizenden geteld. Van deze instelling ging dezelfde roep uit als van de universiteiten van Oxford, Parijs en Bologna. Een bekwame regeering, rijkdom, beschaving, bloeiende handel en nijverheid, — dit alles maakte Boheme in de tweede helft van de veertiende eeuw tot een van de welvarendste koninkrijken van Europa. De invloed daarvan op het samenstel van de maatschappij en op de gedachten en de praktijk van de onderscheiden standen kon op den duur niet nalaten zich te openbaren. Tengevolge van den bloei der steden, van de opeenhooping van kooplieden, ambachtslieden, ambtenaren, lakenwevers en wat dies meer zij, steeg de waarde van de voortbrengselen van den landbouw. De boeren wier landbezit van eenige beteekenis was, brachten het tot welvaart en kochten de heerendiensten af. Vele landarbeiders trokken naar de steden. De lijfeigenschap verzwakte in bindende kracht. Vooral de kleine adel ondervond daarvan het nadeel: hij stond nu voor de keus, zijn boeren scherper uit te buiten, of hooger loonen te betalen, — en het een was ongeveer even moeielijk als het andere. Wel bezien bestond de eenige afdoende hulp voor den kleinen adel in een uitbreiding van grondbezit. En de landhonger die aldus geboren werd, verwachtte zijn bevrediging van een hervorming van de kerk. Overal waar getracht werd de boeren in een hardvochtige lijfeigenschap in bedwang te houden en de landarbeiders scherper uit te buiten, openbaarden zich verschijnselen van ontevredenheid en onrust. De toestand waarin zich de kleine adel bevond en ook die van de arme, onderdrukte landelijke bevolking, waren beiden om het zeerst bevorderlijk aan de ketterij.

Reeds sinds de dertiende eeuw was de ketterij, — meest van Waldenzer oorsprong, in Boheme en Silezië verspreid. In het bijzonder was zij tegen het wanbeheer van de kloosters en de kerken gericht. De eisch dat de navolgers van Christus de Evangelische armoede in toepassing zouden brengen, — hetgeen in dit geval wilde zeggen dat de goederen van de kloosters en de Kerk ten gunste van den adel in beslag genomen zouden worden, — kon niet meer onderdrukt worden.

Evenals in alle landen van den Nieuwen Tijd ging ook in

Boheme het ontstaan van de burgerlijke maatschappelijke inrichting met de ontwaking van het nationaal gevoel gepaard. En waar tegelijkertijd een tegenstelling met een ander land of volk aanwezig was, daar putte dit gevoel daaruit zijn kracht. In Boheme groeide het nationaal gevoel zeer snel, onder den invloed van de economische tegenstelling die in dezelfde richting stuwde. Zoowel in de zilvermijnen als in de steden was het Duitsch element overheerschend. Het kwam tot rijkdom en aanzien en was de steun van de Roomsche Kerk tegen de ketterij. In de universiteits-wereld gaven de stemmen van de Duitsche professoren en studenten den doorslag. De stad Praag huisvestte een vermogend Duitschen patriciërsstand. Het nationaal Tchechische gevoel vond derhalve de noodige voedingsstof voor zijn ontwikkeling en voor een partijkiezen tegen de Duitschers.

Dit werd de hoofdlijn van de Tchechische geschiedenis.

Zoo ontstond in de veertiende eeuw in Boheme een gisting, tegelijk van nationalen, maatschappelijken en godsdienstigen aard, die vroeg of laat tot een ontzettende uitbarsting moest leiden, ten ware nog te rechter tijd de wijsheid van den staatsman, met tegemoetkoming en schikking, de gevaren wist af te wenden. En den man die hiertoe in staat zou zijn, hadden Duitschers noch paus noch adel tot hun beschikking.

9. Johannes Huss en zijn Voorloopers.

Reeds tijdens de regeering van Karel IV waren de voorteekenen van de naderende ontploffing duidelijk zichtbaar. Strenggeloovige priesters als Konrad von Waldhausen (gestorven 1369), Militsch von Kremsier en Mathias von Janow openden het vuur op de geestelijkheid en de bedel-orden. Sinds 1380 waagden Boheemsche godgeleerden zich aan netelige vraagstukken als de heiligenvereering, de waarde van reliquien en de Christus-beelden. De meestbeteekenende onder hen was Militsch von Kremsier, geheim-schrijver van Karel IV, aartsdeken en vruchtgebruiker van verscheiden rijke prebenden. In het jaar 1362 ontdeed hij zich vrijwillig van zijn waardigheden, ten einde als volksprediker te kunnen optreden. Hij was tegenstander van den handel, van het

kapitaal en van het kerkelijk bezit. De priesters behoorden in Apostolische armoede te leven, of hoogstens zooveel in gemeenschap te bezitten dat de opbrengst daarvan toereikte voor hun levensonderhoud. Het is waarschijnlijk dat hij met de geschriften van Joachim von Floris bekend is geweest en dezen invloed op zijn denkwijze hebben uitgeoefend. Even onverschrokken, ofschoon minder geneigd tot een beoordeeling van de samenleving was Mathias von Janow, de biechtvader van Karel IV, die het pausdom van verraad aan zijn hooge waardigheid beschuldigt, indien het geen kerkhervorming tot stand brengt. Al deze mannen vertolkten de stemming van hun tijd en waren de voorloopers en geestelijke baanbrekers van Johannes Huss die het streven naar kerkhervorming en naar een nationaal opleven het krachtigst in zich vereenigd heeft en, daarbij geholpen door de geschriften van Wycliffe, den strijd daarvoor aanving.

Het geestelijk verkeer tusschen Boheme en Engeland was in het laatste kwartaal van de veertiende eeuw bijzonder levendig. Koning Richard II, de kleinzoon van Eduard III, was gehuwd met een dochter van Karel IV wiens oudste zoon Wenzel hem op den Boheemschen troon (1378—1419) opvolgde. Wenzel was ook Duitsch keizer, maar werd in 1400 afgezet. Richard II in wiens regeertijd het optreden van Wycliffe viel en de eerste boerenopstand uitbrak, was dus een zwager van Wenzel. Hieronymus van Praag die vele en verre reizen volbracht en overal zijn weetgierigheid bevredigde, vertoefde ook in Oxford en bracht van daar de geschriften van Wycliffe naar zijn vaderland waar zij de theoretische grondslag werden van het nationale en hervormingsgezinde streven en in de wereld van de universiteit druk gelezen en besproken werden.

In de jaren van de opkomst en de verspreiding van de leerstellingen van Wycliffe aan de universiteit van Praag, viel het begin van de loopbaan van Johannes Huss. Hij werd omstreeks het jaar 1369 in Husinez uit behoeftige ouders geboren. Toch gelukte het hem zich een geleerde opleiding te verzekeren, de universiteit van Praag te bezoeken en in de jaren 1390 tot 1396 zich de onderscheiden graden tot dien van magister te verschaffen. Twee jaren daarna gaf hij een theologisch college, in het jaar

1400 werd hij tot priester geordend, in 1401 werd hij deken van de wijsgeerige faculteit, in 1402 rector en in hetzelfde jaar werd hij tot prediker van de Bethlehems-kapel benoemd, waar zijn hartstochtelijke welsprekendheid ten zeerste de aandacht trok. Een jaar daarna stelde hij zich aan het hoofd van een beweging voor kerkhervorming. In een bijeenkomst van de geestelijken brandmerkte hij hun wereldgezindheid en hun ergerlijken levenswandel. Onder den invloed van de leerstellingen van Wycliffe prees Huss de Apostolische armoede van de Kerk aan. Hij verkondigde een algemeene gelijkheid op het gebied van den godsdienst, de afschaffing van de verdeeling in leeken en geestelijken en het zedelijk leven als eenigen maatstaf voor de waardeering van Christenen. Ook was hij een tegenstander van den aflaat en van de heiligen-aanbidding. In 1407 maakte zijn evangelische ijver het misnoegen gaande van een aantal geestelijken die hem bij den aartsbisschop aanklaagden vanwege de verspreiding van kettersche leerstellingen. Daarbij had Huss de Duitsche godgeleerden en wijsgeeren van de universiteit van Praag tot tegenstanders, — en dit om beweegredenen die deels met de scholastiek, deels met den godsdienst en ten slotte ook met de nationaliteit in verband stonden. Huss die een getrouw volgeling van Wycliffe was, was „realist", terwijl de Duitschers aanhangers waren van het Nominalisme. In 1408 werden de voornaamste leerstellingen van Wycliffe door de Duitschers veroordeeld. Nu gelukte het Huss bij koning Wenzel door te drijven dat de getalsterkte van de Duitschers aan de universiteit belangrijk werd ingekrompen. Het antwoord hierop was, dat de Duitsche professoren en studenten Praag verlieten en de universiteit van Leipzig stichtten. Een en ander verzekerde Huss de genegenheid en de vereering van de Tchechen, die in hem den geestelijken leidsman van hun volk begroetten. Het is niet van deze plaats al de godsdienstige twisten op te sommen waarin Huss gewikkeld werd. Voor ons is alleen de verhouding van Huss tot het communisme belangrijk. Het is niet onmogelijk dat hij ook in dit opzicht aan de zijde van zijn Engelschen leermeester gestaan heeft, — slechts weten wij dat hij in het openbaar nooit het communisme verkondigd heeft. Zijn

arbeid ten behoeve van de kerkhervorming en van de beteekenis van zijn volk als volk nam al zijn geestkracht in beslag. Zijn wedervaren is bekend. In het jaar 1413 sprak paus Johannes XXIII den banvloek over hem uit. Tegen het einde van dat jaar begaf hij zich naar Constanz ter wille van zijn verdediging voor het concilie dat daar vergaderd was. Den 6en Juli 1415 stierf hij als onbekeerlijk ketter op den brandstapel. Ongeveer een jaar later werd ook Hieronymus van Praag als aanhanger van Wycliffe en Huss verbrand. Geheel Boheme — met uitzondering van de Duitschers en van enkele aanzienlijke edellieden — beschouwde Huss en Hieronymus als nationale martelaars en koos partij vóór hen en tegen het concilie en den paus, wier decreten en bullen smadelijk van de hand gewezen werden.

10. De Hussieten-Oorlogen.

De vonken die in 1415 en 1416 van de brandstapels van Constanz in het rond spatten, deden de Hussieten-oorlogen ontbranden die van 1419 tot 1436 aanhielden en door nationale, godsdienstige en sociaal-revolutionnaire hartstochten gevoed werden. Het Tchechische volk, hoe vast ook aaneen gesloten tegen Constanz en Rome en tegen alle aanvallen van buiten, was niettemin in sociaal-economisch opzicht in klassen gesplitst, hetgeen de bereikbaarheid uitsloot van een volkomen eenstemmigheid aangaande omvang en doel van de verlangde hervorming. Het werd alengs duidelijker dat een groot deel van de bevolking niet gezind was zich met een hervorming van de kerk tevreden te stellen, maar het op een maatschappelijke omwenteling had aangelegd. De adel en de burgerij eischten niets meer dan de inbeslagneming van de kerkelijke goederen en de toediening van het Heilige Avondmaal in de beide vormen (sub utraque specie) wijn en brood, als zinnebeeld van de christelijke gelijkheid tusschen geestelijkheid en leeken. De eisch van den wijn, (beker, calix) werd de leus van de democratische gelijkheid, de aanmaning tot den terugkeer naar den eenvoud die in de oudste Christelijke gemeenten had voorgezeten. De aanhangers van deze richting noemden zich utraquisten of calixtynen en wenschten

slechts een rustig bezit van de inbeslaggenomen kerkelijke goederen en de bevordering van de schriftuurlijke nederigheid van de geestelijken. Zij vormden de gematigde, adellijk-burgerlijke richting die er zich tegen verzette dat aan de maatschappelijke orde getornd zou worden. Tegenover hen stonden de misdeelde lagen van het volk, de kleine boeren en de boerenarbeiders, de Tchechische handwerkers, verarmde edellieden en dergelijke elementen die een volkomen verwezenlijking van de leer van Wycliffe, en dus ook van de maatschappelijke hervorming eischten.

Dit was de vooruitstrevende richting en haar aanhangers noemden zich de Taboriten: zij hadden hun hoofdkwartier gevestigd in een stadje op een heuvel (ten zuid-westen van Praag) waaraan zij den Bijbelschen naam Tabor gegeven hadden. In tegenstelling met de gematigde richting, vormde de radicale partij wat haar programma aangaat, geen afgesloten geheel: wel eischten al hare volgelingen een grondige hervorming van de Kerk in de richting van het oude Christendom, maar op sociaal-economisch gebied liepen hunne wegen uiteen: sommigen hunner waren voorstanders van een beperkte maatschappelijke hervorming, anderen waren volslagen communisten. Met Tchechische stijfhoofdigheid en beginselvastheid verdedigden beide richtingen hun zienswijze, bestreden elkander zoo vaak zich de gelegenheid daartoe aanbood, maar sloten zich vast aaneen, zoodra het er op aankwam, tegen den gemeenschappelijken vijand front te maken. Een sterken toeloop hadden de Taboriten die voor allen het Avondmaal in de beide vormen beschikbaar stelden. Hun hoofdkwartier, Tabor, werd op de groote feestdagen als een bedevaartsoord voor vele duizenden Tchechen. Ook Begharden, Waldenzen en aanhangers van andere communistische sekten die in hun land aan vervolgingen blootstonden, zochten een toevlucht in Tabor en verkondigden daar hun geloof. Gedurende eenigen tijd is Tabor het middelpunt geweest van de kettersch-sociale beweging in Europa.

Naarmate de aanhang van de Hussieten talrijker werd, steeg ook hun moed. Zelfs beraadslaagden de Taboriten over de afzetting van koning Wenzel, — een maatregel die door den invloedrijken

priester Koranda ontraden werd op grond van de overweging dat verandering in dit geval waarschijnlijk geen verbetering voor hen zou zijn, aangezien koning Wenzel aan den drank verslaafd was en men met hem naar welgevallen kon omspringen. Intusschen was het niet te ontkennen dat de koning zeer ontvankelijk was voor den invloed van den hoogen adel en de geestelijkheid. Het waren dezen die hem bewogen tegenover de hervormingseischen een afwijzende houding aan te nemen en openbare processies die het Avondmaal droegen, te verbieden. Dit is het begin van de Hussieten-oorlogen geweest.

Den 30sten Juli 1419 kwam de volksmenigte in het nieuwe stadsgedeelte van Praag tegen dit verbod in verzet. In den gematigden Taboriet Johannes Ziska vond men een vastberaden aanvoerder. Onder zijn leiding bestormde de menigte het raadhuis en wierp de hooge vergadering der raadsheeren gezamenlijk het venster uit, — de menigte in de straat maakte aan hun leven een einde. Toen de brave en trage koning Wenzel deze jobs-tijding vernomen had, maakte zich een zoodanige opwinding van hem meester, dat hij het slachtoffer werd van een aanval van beroerte die hem na twee weken ten grave sleepte.

Op den Boheemschen troon werd hij opgevolgd door zijn broeder Sigismond die reeds sinds 1410 Duitsch keizer was en bij het proces dat in Constanz tegen Huss gevoerd was, een bedenkelijke rol gespeeld had, hetgeen reeds voldoende was hem bij de Hussieten gehaat te maken, — waarbij nog kwam dat de Tchechen hem als Duitsch keizer, uit den aard der zaak, met een wantrouwend oog aanzagen. Niettemin bleef in Boheme de rust bewaard, toen Sigismond daar bezit kwam nemen van zijn erfenis. De aanzienlijke edelen en de patriciërs bewezen hem alle eer, maar de groote massa nam een afwachtende houding aan. Intusschen werd Tabor versterkt en tot een onneembare vesting gemaakt. Toen nu de Katholieke partij de vervolging van de Hussieten inluidde en het sein gaf tot maatregelen van geweld, — toen in Maart 1320 de pauselijke legaat den kruistocht tegen de Boheemsche ketters predikte, brak de storm los. Den 3den April van hetzelfde jaar kwamen de Taboriten met de Calixtynen

overeen den oorlog gezamenlijk te voeren. En dit bondgenootschap was niet overbodig: uit alle landen van Europa gaven de kruisvaders gehoor aan de roepstem van den paus. Het waren welhaast 150.000 ridders, huursoldaten, gelukzoekers, ook door den aflaat verlokte vrome Katholieken die in het jaar 1421 tegen Boheme oprukten, met het doel de Hussitische ketterij in bloed te smoren. Tot vijf maal deden de kruisvaders een aanval en tot vijf malen werd hun aanval met zware verliezen afgeslagen. Aan beide zijden werd de strijd met hartstocht en wreedheid gestreden.

In 1424 stierf Ziska. Hij werd opgevolgd door de meer naar links overhellende Taboriten, Procopius den Groote en Procopius den Kleine, die in het jaar 1427 hun verdedigende houding voor een aanvallende lieten varen en verwoestende veldtochten naar de omringende Duitsche landen ondernamen, naar Beieren, Oostenrijk, Frankenland, Saksen, Lausitz, Silezië, Brandenburg, waar zij het tegen hen afgezonden rijksleger telkenmale versloegen. Evenals twee eeuwen later de Zweden, zoo waren toen de Hussieten de schrik van alle Duitsche landen.

Toen nu in het jaar 1431 de kruistocht in den slag bij Taus tot een roemloos einde gekomen was, begonnen paus en keizer aan een minnelijke verzoening te denken. Na langdurige onderhandelingen op het concilie van Bazel kwam in 1433 een vrede tot stand die den Hussieten den kelk bij het Avondmaal en de landstaal bij de prediking toestond en de geroofde kerkelijke goederen in het bezit van den adel liet. Deze vrede is onder den naam van „Praagsche Compact-Acte" bekend.

De in dit vredes-verdrag vervatte tegemoetkomingen waren inderdaad toereikend de Calixtynen en de gematigde Taboriten te bevredigen, — maar de besliste hervormingsgezinden en communisten, in het kort de elementen van Tabor die van den aanvang af de voorhoede van de beweging hadden uitgemaakt en in verdediging en aanval talrijke offers hadden gebracht, bleven onverzoenlijk als te voren.

De vrede van 1433 splitste en verbrokkelde de Hussitische beweging en liet de uiterste linkerzijde wier lot weldra beslist zou worden, verzwakt en eenzaam achter.

11. Het Communisme van Tabor.

In de jaren van 1418 tot 1421, dus juist vijfhonderd jaren vóór de Russische en de Duitsche omwenteling, was Tabor, evenals thans Moskou, het middelpunt van alle kettersch-sociale en communistische woelingen in Europa. In de aanvankelijke oud-christelijke geestdrift leefde Tabor als de Jeruzalemsche moeder-gemeente. De geest der broederliefde omvatte allen die zich, rein van harte, kwamen aanmelden. Alle verschillen van stand en bezit verdwenen, — het mijn en dijn, die bron van alle kwaad, was daar volkomen onbekend. Een innige vroomheid en gelukzaligheid, arbeid voor de gemeenschap, bijeenkomsten en feesten onder den blooten hemel vervulden het leven van de Taboriten. Toen kwam de ernst der tijden een beroep op hen doen: strijd en oorlog tegen hun vervolgers en onderdrukkers. De Taboriten verdeelden hun bevolking in huis- en veldgemeenten, waarvan de eersten ten strijde trokken en de laatsten de zorg voor de levensmiddelen op zich namen. Het was een verdeeling van plichten, zooals wij die reeds vroeger bij de Sueven en in het algemeen bij de Germanen ontmoet hebben.

In dezen met oud-christelijke verlossings-verwachtingen en apocalyptische voorspellingen geladen dampkring trad tegen het einde van het jaar 1419 een chiliastische bezieling aan den dag die de menigte meesleepte en in de harten een bewonderenswaardige offervaardigheid, maar ook een vatbaarheid en ontvankelijkheid voor alle uitersten van de communistische gedachte wakker riep, zooals reeds in den loop der Middeleeuwen onder den invloed van Joachim van Floris en Amalrik van Bena ontstaan waren. De Begharden die toen alle kettersch-sociale denkbeelden in zich hadden opgenomen, verkondigden tegen het einde van 1419 in Tabor de naderende wederkomst van Jezus die het duizendjarig rijk, den communistischen toekomststaat zou komen vestigen. Alle martelaren die voor de oud-christelijk-communistische waarheid en rechtvaardigheid gestorven waren, zouden opstaan uit de dooden en met hen ook Huss en Hieronymus. De zegeningen en voorrechten, het weten en de kennis, de onschuld en de volmaaktheid die Adam vóór den zondeval bezeten had, zouden nu het deel zijn van de burgers van

den toekomststaat. Het zou een tijd van gelijkheid en vrijheid zijn waarin van koningen noch van menschelijke wetten sprake zou wezen. De staat, de kerk, de theologie en de gansche scholastische geleerdheid zouden verdwijnen. Onder de uitersten maakte de priester Martineck Huska, bijgenaamd Loquis (de welbespraakte) zich tot den woordvoerder van deze verwachtingen.

De hevige, anti-wettelijke strooming onder deze uitersten leidde een groep zelfs tot de veelwijverij. De aanhangers van deze richting werden onder den ouden sektenaam van Adamiten bekend, daar de minachting die zij voor de beschaving koesterden, hen tot voorstanders van het naaktloopen maakte.

De gematigde Taboriten onder Ziska, die van vervolgingsijver blaakten tegen de uiterste communisten, evenals de Calixtynen tegen het communisme in het algemeen, ondernamen omstreeks het einde van het jaar 1421 een verdelgingsoorlog tegen de Adamiten en roeiden ze te vuur en te zwaard uit.

Wanneer men de gebeurtenissen van de Hussiten-oorlogen na het jaar 1418 overziet, onderscheidt men daarin de volgende richtingen: Calixtynen, voorstanders van een gematigde maatschappelijke hervorming, communisten en uiterste communisten. Wellicht zullen wij de strekking en de beteekenis van deze richtingen gemakkelijker kunnen beoordeelen, wanneer wij ze met de stroomingen in de Duitsche Omwenteling van 1918—1921 vergelijken. De Calixtynen waren de hedendaagsche burgerlijke democraten. De Taboriten omvatten in de eerste plaats alle elementen die aan de linkerzijde van de Calixtynen stonden, derhalve naar de thans geldende begrippen: de socialisten, de communisten en de communistische arbeiderspartij. De gematigde Taboriten onder leiding van Ziska geleken het meest op onze meerderheidssocialisten. De Taboriten van de linkerzijde waren de hedendaagsche onafhankelijken, — terwijl de Chiliasten de meeste overeenkomst vertoonden met de uiterste communisten die van den eenen dag op den anderen de wereld-revolutie verwachten.

De vrede van 1433 die de economische en de zeer bescheiden geestelijke wenschen van de Calixtijnen en van den rechtervleugel der Taboriten bevredigd had, schiep een zeer gevaarlijken toestand voor de linkerzijde. Indien zij zich onderwierpen zou dit

gelijk staan met verraad aan hun verleden. En verzet van hun kant beteekende oorlog tegen hun voormalige bondgenooten die in aantal en economische beteekenis beslist hun meerderen waren, — waarbij nog kwam dat ook de aanhang van kerk en keizer tegen den linkervleugel van de Taboriten front maakte. De vrede had feitelijk een adellijk-burgerlijk-maatschappelijk-hervormingsgezind verbond tegen de communistische elementen in het leven geroepen. Niettemin volhardden dezen in hun verzet, hetgeen hun de verplichting oplegde vroeg of laat een beroep op de wapens te doen. Het geweld moest nu eenmaal beslissen en de uitslag daarvan was allerminst twijfelachtig.

Er waren nauwelijks zes maanden na het sluiten van den vrede verloopen, toen de botsing reeds plaats vond. Tegenover het bondgenooten-leger van 25.000 man stonden de communisten met 18.000 man. De beslissende slag werd op Zondag, den 30sten Mei 1434 bij Lipar geleverd. Het gevecht duurde onafgebroken tot Maandag 3 uur in den morgen en de communisten leden de nederlaag. De lijken van dertienduizend dappere Taboriten, waaronder ook de opperbevelhebber Procopius, bedekten het slagveld. Desondanks grepen de overlevenden in December van hetzelfde jaar wederom naar de wapens, maar zij vormden geen macht meer waarmede rekening gehouden moest worden.

En welke waren de vruchten van het verraad dat aan de communisten van Tabor gepleegd werd? De zeer matige tegemoetkoming waartoe de kerk zich had laten vinden, werd weer teruggenomen. De vrede van Praag was niet bestemd tot een Boheemsche Hervorming te leiden en in 1483 werd den Boheemschen boeren de lijfeigenschap opgelegd.

Uit het overschot van de Taboriten ontstond in 1457 de sekte van de Boheemsche en Moravische Broeders die een gelijkenis met de kwakers vertoont. Beiden onderscheiden zich door bevordering van den vrede en van maatschappelijke hervorming, — ook door hun werkzaamheid en weldadigheid.

De eenige geestelijke vrucht van de Hussiten-oorlogen is de overplanting van de leerstellingen van Wycliffe en Huss naar Duitschland. Zij zijn een element zoowel van den Duitschen boeren-oorlog als van de Duitsche Hervorming geweest.

IV. HET MAATSCHAPPELIJK VERZET IN DUITSCHLAND.

1. De Eerste Duitsche Omwenteling.

DE jaren die tusschen 1516 en 1535 verloopen zijn en waarin vier machtige bewegingen: Hervorming (Luther), pogingen tot vestiging van de Duitsche eenheid (Sickingen), de Boerenoorlogen (Florian Geyer, Thomas Münzer), en de Wederdoopersbeweging (Sebastian Franck, Jan van Leiden) den Duitschen grond hebben doen dreunen, vormen het eerste revolutionnaire tijdperk in de geschiedenis van het Duitsche volk. Geen enkele dier bewegingen is op zichzelve in staat ons een juist beeld te geven van de beteekenis dier bijna twintig jaren. Slechts wanneer men ze in hun onderling verband beschouwt, ontvangt men een indruk van het grootsche streven van dien tijd. Van Wittenberg tot Bazel, en Innsprück, van Tirol tot Zwaben en Holland brandde het omwentelingsvuur in den geest van de Duitsche stammen. De godsdienstige, nationaal-politieke en sociaal-economische opvattingen en overtuigingen werden aan het grondigste onderzoek onderworpen. De ridderschap, de lagere geestelijkheid, de geleerden, de burgerij, de boerenstand, de behoeftige elementen in stad en land traden in de oppositie en gaven — overeenkomstig hun belangen en hun idealen, — uiting aan hun godsdienstige en sociaal-economische meeningen die zij in hun programma belichaamd hadden. Heel Duitschland was in den smeltkroes, — het doorleefde zijn eerste omwenteling. In het middelpunt van den maatschappelijk economischen strijd stond de boerenstand, zooals de burgerij in de tweede Duitsche omwenteling en de klasse der loonarbeiders in de derde van 1918.

Het eerste revolutionnaire tijdperk werd geopend door Luther.

Zijn eerste optreden was veelbelovend. In 1516 gaf hij onder den titel van „Teutsch Theologia" het manuscript van een oud Duitsch mysticus uit. In zijn Duitschen vorm was het een gematigde mystiek-pantheïstisch-communistische verhandeling waarvan de draagwijdte door Luther niet of nauwelijks vermoed werd en die hem vooral door haar innig vromen toon had aangetrokken. In deze zijne bemoeiïng zien wij dan ook voornamelijk een verschijnsel van den toestand van gisting waarin hij in die dagen verkeerde. Zijn eigenlijke zending begon met de openbaarmaking van de 95 stellingen op den 31sten October 1517. Zijn werkzaamheid lag uitsluitend op het gebied van de kerkhervorming en van het Duitsche nationale leven en in dien zin vormt zij slechts een gering onderdeel van de eerste Duitsche omwenteling. Wij stellen ons voor later daarop terug te komen.

Voor ons die ons hier met het socialisme en den maatschappelijken strijd bezig houden, is slechts de omstandigheid van beteekenis dat het optreden van Luther hoe weinig dit ook op een hervorming van de maatschappij mocht aangelegd zijn, toch over alle vonken van de sociale hervorming die onder de asch gloeiden, een machtigen ademtocht liet gaan die ze tot hoog laaiende vlammen aanblies. Vlugschriften en ontwerpen ten behoeve van een grondige hervorming van de rijks-inrichting en van het economisch leven zagen het licht en werden verspreid. Pogingen tot een gewelddadige verwezenlijking werden in het werk gesteld. Voorspellingen van een op-handen zijnd historisch keerpunt prikkelden de verbeelding in breede lagen van het volk .... Sinds 1519 leefde een groot deel van het Duitsche volk in spanning en onrust, in afwachting van de komende rampen die een nieuwe orde van zaken zouden vestigen.

Dat uit de schokkende barensweeën van een groot volk niets dan een broksgewijze, gevoelsarme, kerkelijke hervorming is voortgekomen, past geheel in het tragisch verloop van het Duitsche volksbestaan.

2. Economie en Politiek.

In de vijftiende en de zestiende eeuw behoorden de Duitsche landen tot de rijkste van de Christenheid. De bronnen van den

nationalen rijkdom waren de delfstoffen in den grond, de vlijt van de handwerkers, de ondernemingslust en de bekwaamheid van de kooplieden en de onvermoeide arbeid van de boeren. De Harz, Saksen, Boheme, Stiermarken en Tirol leverden zilver, goud, ijzer, lood, koper en zout. In de mijnen en in de werkplaatsen waren nijvere handen en hoofden bezig, geholpen door de techniek van dien tijd. Verbeteringen van oude methoden van productie, — uitvindingen van nieuwe werkwijzen, — en daaronder beroemde die aan het bedrijf een nieuw aanzijn schonken, — zooals de boekdrukkunst, vestigden den roem van Neurenberg, Straatsburg en Basel. En sinds de dertiende eeuw hadden de kooplieden van Zuid- en Noord-Duitschland genoeg ondervinding en kapitaal opgedaan om hun ondernemingen aan het zich ontwikkelend wereldverkeer, aan de nieuwe handelswegen en de overzeesche ontdekkingen van Portugeezen en Spanjaarden aan te passen.

Reeds in de dertiende eeuw hadden kooplieden van Neurenberg, Augsburg en Ulm den Levantijnsch-Italiaanschen invoer van Venetië en Genua uit naar het Noord-westen van Duitschland en naar Vlaanderen weten te leiden. Noord-Duitsche kooplieden, in het machtig verband van de Hansa georganiseerd, beheerschten den Oost-zee-handel van Lübeck tot Novogorod. Bij den aanvang van den Nieuwen Tijd had de Hansa intusschen minder beteekenis dan de Zuid-Duitsche handel, — ten eerste, omdat deze zich steeds inniger met de productie van het eigen land verbonden had, terwijl de Noord-Duitsche kooplieden zich tot den handel zelf beperkten, — en ten tweede, omdat de Zuid-Duitsche kooplieden in hun verkeer met Noord-Italië waar handel en nijverheid en geldwezen op één hoogen trap van ontwikkeling stonden, een algemeene en uitgebreide kennis hadden opgedaan, in tegenstelling met de Hanseaten die grootendeels een verkeer onderhielden met streken die nog wachtten op ontginning. De volkomener plooibaarheid en het hooger ontwikkelde aanpassingsvermogen van de Zuid-Duitschers werden openbaar, toen het er op aan kwam het handelsverkeer van de Middellandsche Zee naar den Atlantischen Oceaan en de Noordzee te verplaatsen. Het opdringen van de Osmanen dat ten slotte den val van Constantinopel en de verlamming van den Middellandsche-Zee-handel tot gevolg had,

dwong de volken nieuwe verkeerswegen tusschen Europa en Azië te zoeken. Dit voerde tot de vaart om de zuidkust van Afrika, de ontdekking van Amerika, stoffelijken voorspoed van Portugal, Holland en Engeland. Lissabon, Antwerpen en Londen werden de middelpunten van den wereldhandel, terwijl Spanje waar de overmacht van de geestelijkheid en de inquisitie (Torquemada en Arbues) het economisch leven verstikten, zich uitsluitend een staatkundige beteekenis verwierf en onder de regeering van Ferdinand den Katholiek (1479—1516) en van Isabella de machtigste mogendheid werd.

Daar Ferdinand door aanhuwelijking en door verdragen met de Habsburgsche dynastie verbonden was, — derhalve ook met de Duitsche keizers, — ging na zijn dood de Spaansche kroon (1516) en drie jaren daarna ook de Duitsche keizerskroon over op zijn kleinzoon Karel, die zich als koning van Spanje Karel I noemde en als Duitsch keizer onder den naam Karel V bekend is. Hij regeerde van 1519—1556 en beleefde de eerste ontluiking van het kapitalisme, in Zuid-Duitschland (Fugger, Welser) de Duitsche Hervorming, de Duitsche eenheids-beweging, den Duitschen Boeren-oorlog, de opkomst en den ondergang van de communistische Wederdoopers-beweging, — kortom de eerste Duitsche omwenteling op sociaal-economisch, politiek en geestelijk gebied.

Tot deze omwenteling heeft de Zuid-Duitsche handelswereld desonbewust veel bijgedragen, in zoover zij alle geldelijke en productieve mogelijkheden verwezenlijkt heeft die de uitbreiding van den handel tusschen Spanje en Duitschland met zich bracht. Onder de belangrijke Augsburgsche en Neurenbergsche handelshuizen trekken de Fuggers en de Welsers in de eerste plaats onze aandacht. De Duitsche mijn-ontginning, Spaansche en Hongaarsche mijnen, de handel met Lissabon en Antwerpen, geldzaken met keizer Karel V, — al deze belangen waren in hunne handen vereenigd. En naast hen bestonden vele vermogende Zuid-Duitsche handelslichamen die zich aan den handel in metalen en in koloniale producten wijdden of wel zich met behulp van de macht van het kapitaal van het klein-bedrijf meester maakten en leen-

en woekerzaken dreven. Het bestaan van de steden van Zuid- en Midden-Duitschland beheerscht de beschaving van het Duitschland van den Nieuwen Tijd. En dit stedelijk bewustzijn verwijderde zich hoe langer hoe verder van de zedeleer die op de Kerkvaders en de Heilige Schrift steunde, van het middeleeuwsch-christelijk geweten, van de economische opvattingen van het oudste Christendom. Het werd voor een mensch hoe langer hoe moeielijker door zijne werken zalig te worden.

3. Maatschappelijke Gevolgen.

De bloei van het vroeg-kapitalisme in Duitschland had vele en velerlei gevolgen. De verbreeding van den gezichtskring, de toeneming van de welvaart, de algemeene jacht op winst en rijkdom wekten bij de arbeidende menigte het verlangen naar meer vrijheid en gelijkheid en naar een grooter aandeel in de genietingen der wereld. Alle lagen van het volk die zich verongelijkt of onderdrukt waanden, bekroop een gevoel van ontevredenheid met hun lot. En dit te meer naarmate de klassensplitsing van de samenleving onoverkomelijker en de druk op de onderste volkslagen zwaarder werd. De klove tusschen de patricische grondeigenaars, de aanzienlijke kooplieden, de bezitters van monopoliën, de rijkgeworden geldschieters van neringdoenden en de bezittende en handeldrijvende geestelijkheid aan de eene zijde, — en de kleine handwerkers en landbouwers (met inbegrip van het proletariaat dat uit die beroepen was voortgekomen) daarbij ridders en soldaten die tijdelijk werkeloos waren, aan de andere zijde, — die klove werd steeds dieper en breeder, de tegenstelling zichtbaarder en pijnlijker. Daarbij kwam de stijging van de kosten van het levensonderhoud en vooral van de belastingen die aan stad en kerk moesten worden opgebracht. Ten gevolge van de vermeerdering van de aanwezige edele metalen, — en derhalve van de betaalmiddelen, — alsmede door vele monopolies, steeg de prijs der levensmiddelen en de onbemiddelde en proletarische volkslagen hadden daaronder het meest te lijden. En ook de belastingen vermeerderden gestadig: de achteruitgang van het rijk in aanzien en macht en de ontaarding

van de ridderschap verplichtten de steden tot steeds hooger uitgaven ter wille van hun militaire bescherming. Ook de Kerk eischte — en ontving aanzienlijke bijdragen bij doop, huwelijk, sterfgeval en aflaat en op hare beurt maakte zij jaarlijks groote sommen naar Rome over. In een tijd toen breede kringen van het volk door een diepgaande ontevredenheid waren aangetast, was het onvermijdelijk dat deze jaarlijksche goudschatting van Duitschland aan den Heiligen Stoel de gemoederen in beroering bracht en de ontevredenheid aanwakkerde.

Vooral de boeren ondervonden op gevoelige wijze de gevolgen van de economische omwenteling. Indien zij vrij geweest waren, hadden de boeren als voortbrengers van de voedingsmiddelen en de grondstoffen, een belangrijk aandeel van den volksrijkdom kunnen bemachtigen, maar de verhouding van lijfeigenschap waarin zij zich tegenover de grondheeren bevonden, maakte hun dit te eenenmale onmogelijk. Zij hadden aan hun meesters op te brengen: de groote tiende van het koren, de kleine tiende van het vee, de derde korenschoof, — bovendien hadden zij hunne heerendiensten te verrichten, voorts nog onbetaalde diensten met hand en vee en ten slotte nog een soort successie-belasting bij den dood van den huisvader. Terwijl de prijzen van de voedingsmiddelen en de waarde van den grond zich in een stijgende richting bewogen, moesten de boeren nog lijdelijk toezien hoe de grondheeren zich een gedeelte van het dorpsbezit toeëigenden en bovendien van de jacht in de bosschen en de vischvangst in het water het uitsluitend recht opeischten. Want sinds de veertiende eeuw was ook de adel door geldzucht en negotie-geest aangetast, hetgeen zich allereerst in de uitpersing van de onderhoorigen openbaarde. De laatste sporen van het kerkelijk recht verdwenen en desgelijks die van het oude Germaansche gemeenschapsrecht en in de plaats daarvan trad het Romeinsche recht krachtens hetwelk de gemeenschapsgrond den landheer werd toegewezen, terwijl tegelijkertijd de cijnsplichtige boeren als lijfeigenen beschouwd werden.

Dit alles leidde tot een maatschappelijke gisting van buitengewone kracht en wijd verspreide werking en waarin — van ons standpunt gezien — drie hoofdstroomingen te onderscheiden zijn:

ten eerste een drang naar maatschappelijke hervorming in het bijzonder met inachtneming van de belangen van den landbouw, — ten tweede een van het proletariaat uitgaande communistische strooming, — en ten derde een beweging van de burgerij die op kerkhervorming aanstuurde. Evenwijdig daarmede liep een vierde strooming die een doel najoeg dat met het nationale leven in het nauwste verband stond en wier programma in het vlugschrift „Teutscher Nation Notdurft" (1523) is te boek gesteld. De aanhangers van de laatstgenoemde beweging waren de ridderschap (de verarmde lagere adel) de boerenstand en een deel van de burgerij. Hare tegenstanders waren — evenals in 1848) — de landsvorsten en de hooge adel. Wij kunnen evenwel op deze beweging die op het herstel van de rijks-eenheid onder een Duitschen keizer gericht was, niet verder ingaan, daar zij buiten het bestek van onzen arbeid ligt. Wij keeren derhalve tot de socialistische stroomingen en den maatschappelijken worstelstrijd terug.

De boeren kwamen op voor de onaantastbaarheid van de dorpsgemeenschap, voor een democratisch beheer in kerk en gemeente en voor persoonlijke vrijheid. De proletariërs en de theologen die in den gedachtenkring van het oude Christendom leefden, eischten de toepassing van het communisme en stonden aan de zijde van de boeren. Het laatste woord van deze beweging is het optreden van de Wederdoopers geweest.

De bourgeoisie verlangde — in het kort gezegd — de aanpassing van het Christendom aan de persoonlijke belangen en de hieruit voortvloeiende individualistische zedeleer, — verder afscheiding van de wereldkerk en wederoprichting van een nationale kerk. De burgerij wist slechts al te goed, — en ten overvloede kon een eeuwenheugende Christelijke overlevering haar bevestigen, — dat de nieuwe wijze van broodwinning die voor een groot deel uit woekeren, monopoliseeren en uitbuiten bestond, een zondig bedrijf was, maar tegelijkertijd was zij zich haar onmacht tegenover de nieuwe economische krachten bewust en voelde zij zich onbekwaam overeenkomstig het kerkelijk recht en de zedeleer van de Kerkvaders te leven en door hare werken zalig te worden. Het was haar zeer onbehagelijk te moede. In

dezen tijd van een economische crisis en van maatschappelijke woelingen ergerden haar bovenal de rijkdom en de geldelijke en daadwerkelijke mededinging van kerken en kloosters, en niet het minst de goudschatting aan Rome. Zij was van meening dat het maatschappelijk kwaad voor een groot deel aan deze omstandigheden te wijten was. Ten slotte valt hierbij te bedenken dat diezelfde burgerij op hare wijze de Duitsche nationale gedachte vertegenwoordigde en zij reeds uit dien hoofde vijandig tegenover het pausdom stond. Sinds de dagen van Lodewijk den Beyer stonden de steden tegenover het pausdom en eischten zij een nationaal keizerschap. De hervorming van Luther is de geestelijke uitdrukking geweest van de gisting in de burgerij.

Deze hervorming kan in de eerste plaats beschouwd worden als een poging tot oplossing van de zedelijke crisis waarin breede kringen van de burgerij werden medegesleept ten gevolge van de tegenspraak die aan den dag was getreden tusschen de overlevering van Kerkvaders en Heilige Schrift eener- en het nieuwe economische leven anderzijds, — tusschen het middeleeuwsch-christelijk geweten en de hand-over-hand toenemende zelfzucht. De eeuw van de Hervorming heeft zich in zedelijk opzicht nooit op haar gemak gevoeld. Een dergelijke crisis heeft de Joodsche middenstand in Palestina in de dagen van Jezus doorgemaakt. In geestelijken zin onder Farizeeschen invloed, meende men de crisis te kunnen overwinnen door de gestrengheid en de vermenigvuldiging van geboden en verboden, door een tot in kleinigheden toegepaste schriftuurlijke wettelijkheid. Het aantal wetten werd onafzienbaar, hun last verpletterend en hun eenige uitwerking was dat zij den mensch nog dieper overtuigden van zijn zedelijke onmacht. In zulk een crisis heeft Paulus die als dweepziek Farizeeër den last der wettigheid pijnlijk gevoeld had, de gansche Joodsche wettenkraam over boord geworpen, de krukken verbroken waarop hij in zijn zwakheid gesteund had en zich voor de geestelijke verschijning van Jezus gebogen, om uit de majesteit van den Gekruisigde, uit zijn verzoenend offer en uit de goddelijke genade nieuwe kracht en vrijheid en menschenwaarde te putten. De Duitsche burgerij heeft haar Paulus in Maarten Luther gevonden die evenwel als stoere, onvervalschte Germaan, levende aan den zelfkant van de

beschaving, slechts een deel verstaan heeft van Paulus' ziel die in de zedeleer en de mystiek van een volrijpe beschaving gedrenkt was.

En in de tweede plaats is de Hervorming een poging geweest tot stichting van een volkskerk ten einde zich op die wijze los te maken van het pausdom. Maar ook hier werd niet meer dan stukwerk volbracht. Uit een nationaal oogpunt gezien, stond Luther diep onder Sickingen en Hutten. Zijn wenschen gingen niet verder dan een regeering door landvorsten, terwijl de beide anderen naar een nationaal keizerrijk streefden. Wij moeten ons hier met deze karig toegemeten kenschetsing van de Hervorming tevreden stellen: het onderwerp van ons boek is niet de geschiedenis van het Christendom, maar die van het communisme. Wij wenden nu den blik naar den Boeren-oorlog en de Wederdoopers.

4. Voorloopers van den Boeren-Oorlog.

Twee jaren na het einde van den Hussieten-oorlog, derhalve in het jaar 1438 openbaarden zich de eerste ernstige verschijnselen van de maatschappelijke gisting onder den Duitschen boerenstand. Onder den titel „Reformatio Sigismundi" verscheen in 1438 een geschrift waarin de grieven en eischen van de Duitsche boeren werden blootgelegd. Wat de theorie betreft, staat dit geschrift op de basis van de Middeleeuwsch-maatschappelijke gedachten-wereld. Het programma behelst de afschaffing van de lijfeigenschap, de teruggave van de bosschen, weilanden en waterwegen die door adel en kerk aan de dorpsgemeenschap ontnomen waren, sluiting van handelslichamen en gilden die de groote menigte uitzuigen. Als argumenten ten gunste van dit programma worden gevolgtrekkingen gebezigd die aan den Bijbel ontleend zijn en bovendien de verzekering dat de dag der dagen op handen is waarin de armen en nederigen verhoogd en de rijken en aanzienlijken vernederd zullen worden. De invloed van Wycliffe en Tabor is in dit document duidelijk aanwijsbaar. Het spreekt van zelf dat keizer Sigismond die de kruis-legers tegen de Hussieten op de been had gebracht, de laatste was die op een dergelijk hervormingsprogramma kon worden aangezien, maar van den naam van een

keizer ging nog altijd een bijzondere aantrekkingskracht uit en kon niets dan goeds voor de beweging verwacht worden.

Ongeveer veertig jaren later trok de herdersknaap Hans Böhaim, bijgenaamd de Paukenist van Niklashausen, in de omstreken van Würzburg de aandacht door zijn redevoeringen over het naderend tijdperk van de gelijkheid. Bij duizenden stroomden de boeren toe om hem te hooren en ten slotte nam de opwinding een zoodanigen omvang aan dat de aartsbisschop van Mainz zijn vervolging wegens ketterij gelastte, hetgeen zijn veroordeeling tot den brandstapel tot gevolg had.

In het jaar 1493 ontstond in den Elzas een geheime boeren-organisatie, bekend onder den naam „Bond-Schoen", die zich ten doel stelde het „goddelijk recht" — of het natuurrecht — in de plaats van het menschenrecht te stellen en het arbeidende volk van de drukkende lasten te bevrijden. De bond werd ontdekt en zijn leiders stierven op het schavot.

In 1514 werd in Wurtemberg „de arme Konrad" opgericht. Het was een bond van boeren en proletariërs uit de steden. Voor een deel met behulp van de trouweloosheid der aanzienlijken, voor een ander deel door de overmacht der wapens werd ook deze bond vernietigd.

Tegelijkertijd met het ontstaan van een sociaal-revolutionnaire beweging onder de boeren, trad in de steden onder de handwerkers een oud-christelijk-communistische gisting aan den dag. Opstanden die zich door dat karakter kenmerkten, grepen plaats in Erfurt 1509, Ulm en Schwäbisch-Hall 1511—12, Brunswijk en Keulen 1513. De predikers in de steden die deel uitmaakten van de lagere en schamel bezoldigde geestelijkheid, daarbij uit de behoeftige volksklassen waren voortgekomen, zochten voor het maatschappelijk euvel genezing in den Bijbel, hetzij in de Mozaïsche wetgeving betreffende het grondbezit en de maatschappelijke inrichting, — hetzij in het Evangelie en de goederengemeenschap van de eerste Christenen. Deze predikers waren de geestelijke bemiddelaars tusschen de theoretische communisten en hervormers en de arbeidende klassen in stad en land, — tot niet geringe ergernis van de patriciërs, de rijke burgers, den

hoogen adel en ten slotte ook van de kerkhervormers als Luther, Melanchton enz.

Thomas Zweifel, de stads-schrijver van Rothenburg, heeft ons zijn klaagzangen over deze gebeurtenissen nagelaten:

„En aldus is het Heilig Evangelie en Woord Gods in een ergerlijk en schadelijk misverstand geraakt.... Toen de christelijke broederliefde verkondigd werd, wilde het gemeene volk dat alles gemeenschappelijk zou zijn en daarbij geen overheid, geen heer en geen meester, de een even nederig als de ander. De een zou verplicht zijn den ander te leenen, maar de ander niet verplicht tot terugbetaling van het geleende." (Kaser, Politische und soziale Bewegung im deutschen Bürgertum, — blz. 219)

En wanneer de aanzienlijken zich daartegen verzetten, dan durfde het gemeene volk de overheid beschuldigen dat zij de verkondiging van het Woord Gods belette.

5. Communistische en Sociaal-hervormende Stroomingen in het Humanisme, verdwijnende Scholastiek en Doopers-beweging.

Het einde van de Middeleeuwen en het begin van den Nieuwen Tijd, — derhalve de tijdkring waarin de Boeren-oorlogen van West- en Midden-Europa vallen, kenmerken zich door drie geestelijke bewegingen die op het Europeesche voelen, denken en willen een onmiskenbaren invloed hebben uitgeoefend. Deze bewegingen zijn: de Renaissance (de wedergeboorte van de antieke kunst en poëzie), — het Humanisme (de stelselmatige bestudeering van de Grieksche en Latijnsche taal en letterkunde) en ten derde de Reformatie, de hervorming van de nationale kerk).

Aan de Renaissance en het Humanisme is het te danken geweest dat naast de critiek die het Catholicisme aan haar onderzoek onderwierp, ook de gevoels- en gedachtenwereld der Oudheid, het vrije oordeel en het gezag van de rede belangrijke factoren in het leven werden. Wat de Middeleeuwen van de Grieken en Romeinen geweten hebben, werd aan het kerkelijk gezag ondergeschikt en tot haar dienares gemaakt. Daarentegen werd sinds de veertiende eeuw de Oudheid als een onafhankelijke mogend-

heid geëerd en tot den rang van einddoel der beschaving verheven. Wij vermelden hier in het bijzonder de beschaafde Grieken die den zegevierenden opmarsch van de Turken ontweken door naar Italië te vluchten en zich vestigden in Florence, het middelpunt van de economische en geestelijke beschaving van het land, waar zij de kennis van hun taal verspreidden. Het zijn ook deze Grieken geweest die de schatten van hun letterkunde voor de Italiaansche, Duitsche, Hollandsche, Engelsche en Fransche geleerden toegankelijk hebben gemaakt. Thomas a Kempis (1380—1471) zond zes van zijn bekwaamste leerlingen naar Florence om de Grieksche taal te leeren. De Broeders van het Gemeene Leven wijdden hun belangstellende aandacht aan het Humanisme.

Het einde van de Middeleeuwen beteekende ook het einde van de Scholastiek en van haar wijsgeerigen pleitbezorger: Aristoteles. In de plaats van de Scholastiek kwam het vrije onderzoek, de steeds in aanzien stijgende rede. En in de plaats van Aristoteles kwam Plato die weldra de lievelings-schrijver van de Humanisten werd en dit niet alleen aan zijn letterkundige schoonheden, maar ook aan den rijkdom van zijn denkbeelden en de verhevenheid van zijn idealen te danken had. In Florence werd een Plato-Academie gesticht die ook door buitenlandsche leergierige jongelingen bezocht werd. Dank zij de kortelings uitgevonden boekdrukkunst, maakte men nu in Midden- en West-Europa kennis met de geestelijke schatten der Oudheid, waarvan de „Politeia" van Plato en „Nomoi" (de Wetten) de humanisten, in zoover hun geest eenigermate op de critiek van de samenleving gericht was, met het communisme in kennis brachten.

Twee van de meest bekende humanisten, Erasmus van Rotterdam (1467—1536) en de Engelschman Thomas Morus (1480—1535) stonden waardeerend tegenover het communisme. Morus is de schrijver van „Utopia", waarop wij later nog uitvoerig terugkomen. Erasmus, wiens aanzien en invloed niet licht overschat kunnen worden, wees de theologen op den oorspronkelijken Griekschen tekst van het Nieuwe Testament en van de Kerkvaders. In zijn exegese (bijbel-uitleggung) heeft hij een verklaring gegeven van de leerstellingen van Jezus, — geheel in den geest van Plato, van de Stoa en van de zedelijke overtuiging van Cicero.

De theologie was hem vóór alles een maatschappelijk-wijsgeerige zedeleer. Een Christen, — zoo meende hij, — behoorde geenerlei bezit te hebben. Alle aardsche goederen zijn een geschenk van God die niet aan den enkeling maar gemeenschappelijk aan alle menschen de goederen dezer aarde heeft toebedeeld. Toen Morus zijn communistische Utopia in het licht gaf, haastte Erasmus zich zijn humanistischen vriend Ulrich von Hutten daarover te berichten. De Zwitsersche humanisten bezorgden in 1518 in Basel een tweeden druk van de Utopia en in 1524 een Duitsche vertaling. Zoo levendig was de belangstelling in het communisme en zoo groot de ijver de communistische denkbeelden onder de handwerkers te verspreiden.

Men mag als algemeenen regel vaststellen dat de humanisten die de Katholieke kerk trouw gebleven waren, voorstanders geweest zijn van het communisme of ten minste van een grondige hervorming der samenleving naar een maatschappelijk-zedelijk beginsel, — en daarbij aanhangers waren van het leerstuk dat de goede werken als de kracht ter zaligheid prijst. Daarentegen zijn de humanisten die aan de zijde van Luther en diens kerkhervorming stonden, tegenstanders van het communisme, behoudend op maatschappelijk gebied en klein-burgerlijk van opvatting, — aldus in het bijzonder Melanchton, de meest-beteekenende Latijnsche en Grieksche geleerde in Wittenberg. Hij heeft zich veel moeite getroost ten einde al wat in de Latijnsche letterkunde en bij de Kerkvaders van den geest van het communisme en van het natuurrecht doortrokken was, alsmede de communistische plaatsen van het Nieuwe Testament door een vernuftige uitlegging op den achtergrond te dringen. In dit verband stond Aristoteles, die het persoonlijk bezit predikte, hooger bij hem aangeschreven dan de moeder-gemeente van Jeruzalem, hooger ook dan Ambrosius en Chrysostomos. Zooals wij reeds hebben opgemerkt, is de Reformatie onmiddellijk uit de zedelijke crisis voortgekomen waarin de ernstige burgerlijke elementen destijds verkeerden, — van daar de aangeboren afkeer die haar vervulde van al wat naar een proletarisch communisme en naar het natuurrecht van de eerste christengemeenten zweemde. Luther kon den Brief van Jakobus en de Openbaring niet uitstaan wegens de

proletarische gezindheid en de voorspellingen van het Duizendjarig Rijk die daarin aan het woord zijn, — vooral ook wegens de beteekenis die in de beide geschriften aan „de goede werken" als middel en weg ter zaligheid wordt toegekend.

Ook de scholastiek, in zoover de geest van Occam daarin was doorgedrongen, heeft in het Duitsche denken communistische neigingen achtergelaten. Gabriël Biel (gestorven 1495) professor in de theologie in Tübingen, verkondigde de leer dat het persoonlijk eigendom een gevolg was van den zondeval. Ook is hij zijn leven lang trouw gebleven aan de op het natuurrecht gegronde opvatting van de oorspronkelijke gelijkheid van alle menschen.

Dieper en gewichtiger is de invloed geweest van de communistische Doopers-beweging, wier ontstaan met het begin van Luthers werkzaamheid als kerkhervormer en met de revolutionnaire boeren-beweging samenvalt en die uit humanistisch-communistische en oud-christelijke, kerkvaderlijke bronnen haar bestaansrecht bewees. Zij openbaarde zich het eerst in Thüringen, Saksen en Zwitserland en breidde zich vervolgens naar Zuid-Duitschland, Oostenrijk en Moravië uit. Zij is in de geschiedenis als de Wederdoopers-beweging bekend, daar hare volgelingen den doop van zuigelingen voor ongeldig hielden en — naar het voorbeeld van Johannes den Dooper — den doop der volwassenen eischten als teeken van de intrede in de Christelijke gemeenschap. Overigens was de doop voor hen slechts een zinnebeeld. Van meer gewicht voor ons is het Bijbelsch communisme dat door deze beweging werd aangeprezen. Wij kunnen hier de nawerking waarnemen van de geheele middeleeuwsche ketter-beweging. Haar aanhangers meenden het ernstig met de sociale rechtvaardigheid, al hun streven was er op gericht de Bergrede te verwezenlijken, naar den Apostolischen tijd terug te keeren en den weg te banen voor het Koninkrijk Gods. De overgroote meerderheid van hare volgelingen behoorde tot den handwerkers-stand, — hare leidslieden waren veelal humanistisch en theologisch onderlegde mannen. Allen aanvaardden het beginsel van de goederen-gemeenschap, al stond dan ook nog niet onherroepelijk voor hen vast langs welke wegen de practische toepassing zou worden ingeleid — evenals trouwens omtrent vele

kleinigheden nog geen overeenstemming bereikt was. Vermeldenswaardig is nog het meeningsverschil omtrent de te volgen tactiek, — een verschil waardoor de beweging in twee onderscheiden kampen gesplitst werd: de Zwitsersche Doopers met hun aanvoerders Hans Denk, Thomas Grebel, Felix Manz, Balthasar Hubmeijer verwierpen alle geweld en allen dwang van staatswege, terwijl onder de Duitsche Doopers velen waren die in den dampkring van den naderenden Boeren-oorlog leefden en verlangden dat van alle ten dienste staande middelen gebruik zou worden gemaakt, — aldus met name Thomas Münzer. Daarentegen waren Karlstadt en Sebastian Franck vreedzame beoefenaars der wetenschap. De kerkhervormers Luther, Zwingli en Calvijn stonden vijandelijk zoowel tegenover de Zwitsersche als de Duitsche Doopers en communisten.

6. Sebastian Franck en Thomas Münzer.

Franck (geboren 1500 in Donauwörth, gestorven in Basel 1542) was een jongere tijdgenoot van Münzer. Het verschil in leeftijd beliep tien of twaalf jaren. Beiden waren theologen. Beiden ook waren aanvankelijk geestdriftige bewonderaars van het optreden van Luther, maar voelden zich alras door diens leerstelligheid en klein-burgerlijke bekrompenheid afgestooten, weshalve zij huns weegs gingen. Aldus werd Münzer de aanvoerder van een omwenteling en Franck de schrijver van werken die een communistischen, godsdienstig-mystieken geest ademden. In het jaar 1528 legde Franck zijn pastoors-ambt neder en leefde voortaan van zijn arbeid, deels als boekdrukker en deels als zeepzieder. Zijn communistische geloofsbelijdenis heeft hij in zijn „Paradoxa" (1534) het belangrijkste van zijn werken, uitgesproken. De „Paradoxa" verraden een uitgebreide belezenheid in de Kerkvaders en in de geschriften van de Duitsche mystiek. Hij begint met een verklaring van het woord „paradoxon". Het beduidt „een uitspraak die volstrekt zeker en waar is, maar niettemin door alle menschen voor het tegendeel van waar gehouden wordt." Van zoodanige paradoxen bestaan er 280. Nummer 153 behandelt het sommunisme onder het opschrift: „Het gemeenschappelijke is rein, — het mijn en dijn is onrein".

Hij keert zich nu tegen de gangbare opvatting dat het gemeene onrein zou zijn en dat gemeen zijn eensluidend zou zijn met slecht. Onze taal is dermate verburgerlijkt dat men het begrip van „gemeen" waarmede aanvankelijk het gemeenschappelijk leven van het volk werd aangeduid, met „slecht, zedelijk onedel" en „laaghartig" heeft gelijkgesteld. Tegen deze verwarring keert Franck zich in zijn paradoxon en zegt dan:

„Wij behooren alle dingen gemeen te hebben, als zonneschijn, lucht, regen, sneeuw en water, zooals Clementius dat aantoont... De gemeene God heeft van het begin af alle dingen gemeenschappelijk, rein en vrij geschapen. Daarom is uitsluitend wat allen toebehoort en door allen gebruikt wordt, rein als God zelf, terwijl eigendom en eigenliefde in de ooren der menschen een bedenkelijken klank hebben. Want het is den menschen bekend en God heeft het in hunne harten geschreven dat alle dingen gemeenschappelijk en onverdeeld moeten zijn. Zoo is het gemeene dat door de wereld voor onrein wordt uitgemaakt, het eenig reine in de oogen van God. En het eigendom dat zij — in strijd met haar geweten — voor rein houdt, is onrein voor God. Indien er geen eigen wil bestond, zoo lezen wij in Hoofdstuk 51 van de Teutsche Theologie, — dan zou er ook geen eigendom en geen hel bestaan.... Daarom heeft de Heilige Geest in zijn eerste kerk, in zijn reine gemeente, alle dingen gemeen gehad.... Toch houd ik het daarvoor dat er dienaangaande geen streng gebod bestaan heeft. En toen de Christenen verstrooid werden onder de Heidenen die alle gemeenschap met hen weigerden en zelven hun eigendom hadden, heeft God toegestaan dat ook de Christenen hun eigen zouden hebben, maar in dier voege dat zij het zonder eigendom bezitten, als bezaten zij het niet en mits zij niets voor hun behoeftige broeders verborgen houden.... Het zou rechtvaardig zijn indien de Christen in zijn verhouding tot zijn medechristenen geen eigendom had, opdat er gelijkheid zij, alles in de gemeenschap."

Aan de groote worstelingen van zijn tijd heeft Franck niet deel genomen. Hij leefde voor zijn dagelijksch werk en voor zijn boeken, — van deze heeft hij meer dan een dozijn in het licht gezonden.

Thomas Münzer was van een geheel andere geaardheid. Een hartstochtelijke natuur, een man van de omwenteling. Altijd op de hand van de oproerige menigte tegenover de machthebbenden en de bezitters, een hevig tegenstander van al te gemoedelijke hervormers. Hij was klein van gestalte, van donkere gelaatskleur, vurig van oogopslag. Daarbij was hij ongeschikt voor alle partijverband, eenigszins overhellend naar het anarchisme, een karakter van ongewone zelfstandigheid en onverzettelijk in het najagen van zijn doel. Hij was gewoon de ingevingen te volgen die zich in zijn binnenste openbaarden en te allen tijde was hij dapper tot in het overmoedige.

Hij werd in Stolberg (Harz) geboren, genoot een welverzorgde opleiding, studeerde in Leipzig in de theologie (1506) daarna in Frankfort, vertoefde eenigen tijd in Halle, kwam in 1519 in Leipzig met Maarten Luther in aanraking, tijdens het openbaar dispuut tusschen Karlstad en Eck. Medegesleept door het optreden van Luther, blaakte Münzer aanvankelijk van ijver voor de Hervorming, kreeg — op aanbeveling van Luther — een kapelaansplaats in Zwickau waar hij met handwerkers van de doopersgezindheid — de Zwickausche dwepers — kennis maakte en zich bij hen aansloot. Deze aanraking met de doopsgezind-communistische handwerkers in de jaren 1520 en '21 is beslissend geweest voor de toekomst van Münzer. Hij wijdde zich geheel aan de mystiek, las Teutsch Theologia, de geschriften van Tauler, de Commentaar van Joachim van Floris op Jeremia, ging langs die wegen belangrijk verder dan de Hervorming en maakte zich tot woordvoerder van de overtuiging die alle heil verwacht van een grondige hervorming van de geheele samenleving door een godsdienstig-mystiek communisme. Luther beriep zich van het pausdom op het woord van den Bijbel, — Münzer appelleerde van de Heilige Schrift op het mystiek-communistisch inwendig licht, op den goddelijken geest die den mensch vervult en van wien en tot wien alle gemeenschap is.

Toen aldus een keerpunt in het geestelijk leven van Münzer was ingetreden, was de breuk met Luther onvermijdelijk geworden. De vier, vijf jaren die Münzer nog te leven restten, waren vol

onrust, beroering en strijd. Hij werd uit zijn ambt in Zwickau ontzet, trok naar Praag, vervolgens naar Nordhausen en vond gedurende eenigen tijd een rustpunt in Allstädt waar hij zijn godsdienstige hervormingsplannen en zijn communistische propaganda behartigde. Zijn predikatie die tegen de vorsten, de machthebbenden en de rijken gericht was, vond overvloedig weerklank bij de boeren en mijnwerkers die zijn gehoor vormden. Allengs werd Thuringen het gebied van zijn invloedssfeer. Zijn macht en aanzien werden zoo groot dat de door Luther opgestookte Saksische vorsten den moed niet hadden tot maatregelen van geweld tegen den communistischen rebellen-hoofdman over te gaan.

De boeren-oorlog die in het Zuid-Westen van Duitschland werd voorbereid, wierp zijn schaduw ook over Thuringen, waar de arbeidersbevolking ongeduldig werd en daden eischte. Münzer ried aan geduld te oefenen. Intusschen stichtte hij een geheim verband tegen allen „die het Evangelie vervolgen", — wel te verstaan het Evangelie van het communisme.

Münzer putte zijn communistische denkbeelden niet alleen uit den Bijbel, de Kerkvaders en de schrijvers van de mystiek, maar ook uit de „Politeia" van Plato. In een zijner preeken hooren wij hem verzekeren:

„Ja, het is een schoon geloof en wij zullen daarvan nog heerlijke vruchten plukken. Het zal een kostelijk volk in het leven roepen, zooals Plato, de wijsgeer, dat reeds voorspeld heeft."

In het jaar 1524 deelde hij zijn gemeente mede dat een verandering van de wereld op handen was, waardoor de macht aan het lagere volk ten deel zou vallen. Dit geloof was destijds in Duitschland in ruimen kring verspreid en menige vorst was een stille aanhanger daarvan. De revolutie zat in de lucht.

Nadat Münzer het gebied van Mansfeld bewerkt had, trok hij naar Mühlhausen in Thüringen, een kleine, nijvere en welvarende rijksstad, waar de klein-burgerlijk-democratische prediker Heinrich Pfeiffer de onderste volkslagen tegen de raadsheeren en de hooge geestelijkheid opruide, hetgeen de patriciërs genoodzaakt had de stadsregeering op democratischen voet te vestigen. Münzer vond hier dus een toebereiden bodem. Intusschen richtte

Luther een schrijven aan de stedelijke autoriteiten, waarvan het gevolg was dat Münzer en Pfeiffer het preeken verboden werd. Zij trokken toen naar Bebra, waar de Dooper Hans Hut hun gastvrijheid verleende. Münzer zegde zijn ambt- en lotgenoot vaarwel en reisde naar Neurenberg met het doel zijn woordenstrijd met Luther in het licht te geven. Daarna vertoefde hij eenigen tijd aan de Duitsch-Zwitsersche grens, waar hij in voortdurend verkeer met de Doopers was en ook de gelegenheid had de eerste trillingen van den Boeren-oorlog waar te nemen. In Hegau, in de nabijheid van Zwitserland, hadden de boeren in den zomer van 1524 reeds een begin gemaakt met de omwenteling. Op zijn terugreis naar Mühlhausen vertoefde Münzer eenigen tijd in Zuid-Duitschland, predikte naar aanleiding van het Oud-Testamentische jubeljaar en werd door al wat hem voor oogen kwam versterkt in de overtuiging dat een algemeene opstand van de arbeiders, zoowel in de steden al op het platte land, onvermijdelijk geworden was. Hij haastte zich naar het terrein van zijn werkzaamheden terug te keeren om de Thüringers in het leger van de omwenteling op te nemen en zich aan hun hoofd te plaatsen.

7. De Boeren-Oorlog en de Twaalf Artikelen.

In Maart 1525 was de omwentelingsbeweging feitelijk algemeen geworden. Van Allgäu tot den Harz, van Wasgau tot Bohemen, trokken de boeren, de arbeiders van de steden en vele leden van de kleine burgerij ten strijde, deels voor de zaak van de democratie en van de Oud-Testamentische regeling van het grondbezit, — deels ook voor de invoering van het communisme. Het eigenlijke revolutie-leger werd gevormd door de boeren wier program van actie, zooals bekend is, uit twaalf artikelen was samengesteld. Wij laten het belangrijkste van den inhoud hier volgen:

Het Eerste Artikel.

In de eerste plaats is het onze deemoedige bede en verlangen, ook ons aller wil en meening dat wij voortaan zeggenschap en macht zullen hebben en de gansche gemeente haar pastoor zal

mogen kiezen. Ook dat de gemeente de macht zal hebben den pastoor uit zijn ambt te ontslaan, wanneer zijn gedrag reden tot beklag geeft. Verder verlangen wij dat de pastoor ons het Heilig Evangelie duidelijk en klaar zal prediken zonder menschelijke bijvoeging, leerstuk of gebod, het eenig ware geloof. Want indien de genade Gods ons niet wordt ingeprent, blijven wij steeds vleesch en bloed en in de Schrift staat duidelijk te lezen dat wij alleen door het ware geloof tot God kunnen komen en door Gods barmhartigheid zalig moeten worden. Daarom hebben wij een voorganger en pastoor van noode, zooals de Schrift ons leert.

Tweede Artikel.

Ten tweede, aangezien de groote Tiende in het Oude Testament ingesteld en in het Nieuwe Testament vervuld is, willen wij nochtans de graantiende gaarne voldoen. Zoo zal dus de pastoor die door de gansche gemeente gekozen is, die tiende inzamelen en daaruit zijn levensonderhoud bestrijden en hetgeen dan overblijft, zal ten goede komen aan de armen en behoeftigen, indien die in de gemeente aanwezig zijn.

Daarentegen zijn wij niet gezind de kleine Tiende te voldoen, want God de Heer heeft het vee den menschen vrij geschonken en derhalve is hier een onrechtvaardige schatting die door de menschen verzonnen is. Daarom willen wij ze niet langer erkennen.

Derde Artikel.

Ten derde heeft tot dusver het gebruik gegolden dat zij ons als hun eigendom beschouwd hebben. Dit nu is een jammerlijke dwaling, aangezien Christus ons met zijn kostbaar bloed verlost en losgekocht heeft, den herder zoowel als den aanzienlijkste, niemand onzer uitgezonderd. Daarom stemmen wij in met de Schrift, dat wij vrij zijn en vrij willen zijn. Niet dat wij geheel vrij en zonder overheid willen zijn, — dit heeft God ons niet geleerd. Wij willen in gehoorzaamheid aan de geboden leven en niet in den vrijen moedwil van het vleesch, maar God liefhebben, Hem als onzen meester in onzen naaste erkennen en alles doen wat wij zouden wenschen dat ook ons werd aangedaan.

Vierde Artikel.

Ten vierde is tot heden het gebruik geweest dat geen arme man het recht had wild of vogels te vangen of visch in het water, hetgeen ons ongepast en onbroederlijk toeschijnt, daarbij zelfzuchtig en in strijd met Gods Woord. Toen God de Heer den mensch geschapen had, heeft hij hem macht gegeven over alle dieren, over den vogel in de lucht en de visch in het water.

Vijfde Artikel.

Ten vijfde zijn wij niet tevreden met de beschikking van de bosschen, want onze heeren hebben zich alle bosschen toegeëigend en wat de arme man noodig heeft, moet hij zich voor veel geld koopen. Wij zijn van oordeel dat de gemeente weder in het bezit van de bosschen moet worden gesteld.

Zesde Artikel.

Ten zesde hebben wij ernstige bezwaren tegen de regeling van de diensten die elken dag toenemen. Wij verlangen dat deze zaak ernstig overwogen wordt en onze lasten verlicht mogen worden, zooals onze voorouders alleen Gods bevel gediend hebben.

Zevende Artikel.

Ten zevende, dat wij voortaan geen nieuwe lasten zullen aannemen en deswege een overeenkomst tusschen den heer en de boeren zal worden aangegaan. De heer zal geen dwang gebruiken om meer diensten of wat het ook zijn mag, zonder betaling te eischen. Wanneer de heer diensten noodig heeft, zal de boer hem die gewillig en gehoorzaam volbrengen, evenwel op dag en uur die niet tot nadeel strekken van den boer, en tegen een redelijke betaling.

Achtste Artikel.

Ten achtste houden wij het voor onrechtvaardig dat de bezitters van groote landgoederen daarvan geen grondbelasting betalen, terwijl de boer zijn arbeid om niet verricht .... Want de arbeider is zijn loon waard.

Negende Artikel.

Ten negende wijzen wij op de zware straffen die ons worden opgelegd, en dit niet naar het gewicht van de zaak, maar meer uit nijd of gunst. Onze meening is dat de straf naar de geschreven wet moet worden bepaald en niet naar genade of gunst.

Tiende Artikel.

Ten tiende verzetten wij er ons tegen dat sommigen zich weilanden en akkers hebben toegeëigend die aan de gemeente toebehooren. Wij zullen dien grond weder bij ons gemeente-land voegen, tenzij het bezit door koop en verkoop in andere handen is overgegaan, hetgeen minnelijk en broederlijk zal worden onderzocht.

Elfde Artikel.

Ten elfde willen wij de belasting die onder den naam van „het sterfgeval" bekend is, voor goed afschaffen. Wij kunnen het niet aanzien en nog minder goedkeuren dat weduwen en weezen op schandelijke wijze beroofd worden.

Besluit.

Ten twaalfde en tot besluit spreken wij de meening uit dat, indien hier eischen gesteld zijn die strijdig mochten zijn met het Woord Gods, men ons dit moge aantoonen, opdat wij op gronden van de Schrift tot beter inzicht worden gebracht.

Deze twaalf artikelen van den Duitschen boerenstand zijn met groote bekwaamheid opgesteld: verstandig, taktvol, eerbiedig en beginselvast. Het is een boerenstand die zich zijn waarde, zijn rechten en plichten bewust is. Hij verlangde: een democratisch kerkbestuur, afschaffing van alle willekeur bij de benoeming van geestelijken en van belastingen die niet op grond van den Bijbel gerechtvaardigd konden worden, — vrijheid van de menschelijke persoonlijkheid, of met andere woorden afschaffing van de lijfeigenschap, — herstel van de gemeenschapsrechten op bosschen en water, — vermindering van de heerendiensten tot het eertijds vastgestelde peil, — voor alle andere diensten een behoorlijke

betaling. Voorts een matige grondbelasting, afschaffing van alle willekeurige straffen en herstel van een onpartijdige rechtspleging. Ten slotte onaantastbaarheid van de dorpsgemeenschap en teruggave van de akkers en weilanden die door den adel gestolen waren.

Het verloop van den Duitschen Boeren-oorlog geleek slechts al te zeer op dien van den Engelschen Boeren-oorlog. Tot het begin van Mei 1525 kon de omwenteling op gewichtige resultaten wijzen. Nu volgden onderhandelingen die het optreden van de boeren verlamden. Daarbij bleek hun organisatie zeer gebrekkig te zijn, de noodige eenheid ontbrak en ten slotte was de beweging niet in staat een beslissende overwinning te behalen. De afzonderlijk vechtende groepen werden de een na de ander verslagen.

Beieren was de vijand van de boeren-omwenteling geweest. In den herfst van het jaar 1525 was de beweging onderdrukt.

Dat Luther de vorsten en de overheid tegen de opstandige boeren op de hartstochtelijkste en onchristelijkste wijze had aangevuurd, sprak van zelf. Luther bezat slechts een klein gedeelte van de ziel van Paulus. Hem ontbraken de overvloeiende menschenliefde en de doordringende zedelijke beschaving van den Heiden-Apostel of zelfs van een van de groote Duitsche mystici.

Nu begon de groote wraakoefening op de overwonnenen. Een vaderlandslievend geschiedschrijver verhaalt daarvan:

„Overal waar de boeren met geweld van wapenen bedwongen waren, werden zij met schorpioenen gegeeseld. De gruwelen van het oproer werden tienvoudig overtroffen door de gruwelen uitgedacht door een aan alle menschelijk gevoel afgestorven reactie. Het aantal van de boeren die het leven er bij inschoten, wordt op 130.000 geschat. De aanvoerders wien het niet gelukt was te ontvluchten — zoo Thomas Münzer — stierven den folterdood . . . Vele boeren werden uit het land verbannen. De Duitsche edelman had de overwinning behaald en de Duitsche boerenstand zou nog eeuwen lang zuchten onder zijn juk. Geen wonder, voorwaar, dat het volk tot pessimisme verviel en de Saksische boeren Luther bespotten: „Wat preekt die paap van God? Wie weet wat God is en of er een God is?" (Egelhaff, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation. blz. 245—48)

8. Onderwerping van de Wederdoopers. Het einde van de Omwenteling.

Overwinnende heerschende klassen verrichten nooit half werk. Zij halen uit hun welslagen al wat het in zich bergt en naarmate het gevaar waarin zij verkeerd hebben, dreigender geweest is, zijn zij meedoogenloozer in de vervolging van de overwonnenen. Toen het gevaar van de boeren bezworen was, begon de uitroeiïngscampagne tegen de Wederdoopers. Verbranden, onthoofden, verdrinken waren de vormen van de doodstraf die op de doopsgezinde communisten werden toegepast. In de Oostenrijksche Erflanden, in de Duitsche streken, in de Zwitsersche kantons, in de steden van Holland trof de Doopers in de jaren tusschen 1527 en 1536 hetzelfde lot dat het deel van de Katharen in de Middeleeuwen was geweest. Ook de vreedzame Doopers, de stille, communistische gemeenten werden niet gespaard. Gevangenisstraf, verbanning, verbeurdverklaring van het vermogen en de dood op het schavot raapten vele offers weg. Blijmoedig en onverzettelijk gingen zij den dood in. Nergens boden zij hun vervolgers tegenstand, behalve in Münster (1534—35) waar Hollandsche en Neder-Duitsche Doopers een laatste wanhopige poging waagden ter verdediging van hun leven.

Evenals in zoovele Duitsche steden in de vijftiende en zestiende eeuw, streden ook in Münster de onbemiddelde handwerkers van de gilden tegen het patricisch stadsbestuur, de geestelijken van hooger rang en de vakconcurrentie van den arbeid in de kloosters.

De boeren-opstand van 1525 vond weerklank in Münster en er ontstond een oproerige beweging die door de overheid en de plaatselijke geestelijkheid door tegemoetkomingen tot rust gebracht werd. Intusschen bemoeide de aartsbisschop van Keulen zich met het geval, en wel in dien zin dat gezegde tegemoetkomingen teruggenomen werden. Hierdoor werd de haat tegen de geestelijkheid ten zeerste aangewakkerd en het gevolg was dat de stad in 1531 partij koos voor de Hervorming. Aan het hoofd van de Evangelische beweging plaatste zich de kapelaan Bernt Rothmann, een humanistisch gevormd theoloog uit de school van Melanchton, om wien zich weldra alle ontevreden burgers, hand-

werkers en arbeiders schaarden. Bij deze economisch-godsdienstig-gemeentelijke gisting kwam zich nu het Doopers-element voegen dat van Gulik en Holland uit versterkt werd.

De Hollandsche Doopers, de bakker Jan Mathijs uit Haarlem en de snijder Jan Bockelson van Leiden (de laatste was van Duitsche afkomst) onderscheidden zich door hun welsprekendheid en hun bekwaamheid als leiders. Onder de inwoners van de stad trok de laken-koopman Bernhard Knipperdolling in het bijzonder de aandacht. Weldra waren de Doopers heeren en meesters van de stad, hetgeen den bisschop van Münster aanleiding gaf zijn troepen onder de wapens te roepen en in Februari 1534 den oorlog tegen hen te openen. Aanvankelijk gelukte het den Doopers de troepen van den bisschop nu op de vlucht te drijven, straks hen tot den aftocht te dwingen, maar de bisschop hield voet bij stuk en begon een volledige belegering van de stad. Er moest een nieuwe gemeente-raad gekozen worden. De Doopers kwamen zegevierend uit de stembus en namen de regeering in handen. Het kwam er nu op aan oorlog te voeren en tegelijkertijd de beginselen der beweging zooveel mogelijk toe te passen. Indien wij wenschen te weten op welke wijze zij zich van deze dubbele taak gekweten hebben, zijn wij genoodzaakt bij hun tegenstanders te biecht te komen. Ook in dit opzicht zijn de Münstersche Weder-doopers lotgenooten van de Katharen: men kent hen uitsluitend uit de beeltenis die van hun vijanden afkomstig is. Vooringenomenheid en onverstand hebben de hand van den teekenaar bestuurd.

Toen de Doopers tengevolge van hun overwinning bij de stembus de macht in handen hadden gekregen, namen hun aanvoerders Jan Mathijs, Jan van Leiden, Knipperdolling en Krechting de leiding op zich. Ten einde de stad die in staat van oorlog met den bisschop verkeerde, tegen verraad te vrijwaren, werden allen die als tegenstanders van de Doopers bekend stonden, uit de stad verbannen. Hierdoor werd een tweeledig doel bereikt: de zuivering der stad van vijanden binnen de muren en besparing van levensmiddelen. Toen bleek dat nog tegenstanders van de Doopers in de stad waren die beproefden voeling met den vijand te verkrijgen, werden dezen ter dood gebracht.

Van eigenlijk communisme kon in deze omstandigheden nau-

welijks sprake zijn. Al het geld, goud en zilver van de inwoners werd voor een deel vrijwillig, voor een deel krachtens verordening aan de stads-kas afgeleverd. Met vriendelijken drang en met verwijzing naar het Evangelie werden de winkeliers overreed hun beroep te laten varen. Daarentegen werden handenarbeid en akkerbouw geëerbiedigd en bevorderd. Door het gemeenebest werd aan de armen hun levensonderhoud verstrekt. Er werden gemeenschappelijke maaltijden aangericht, gekruid door voorlezingen uit den Bijbel.

Het was de toeleg het leven in Münster in den geest van het Oude en Nieuwe Testament in te richten. De gemeente ontving den naam van het Nieuwe Israël, het opperhoofd dien van koning. De gemeenteraad heette voortaan de Oudsten van de Twaalf Stammen en Münster Nieuw-Jeruzalem. Er zou een Godsrijk op aarde gevestigd worden. De Doopers beriepen zich op het Oud-Testamentisch recht en voerden de veelwijverij in: het stond den man vrij verscheiden vrouwen te trouwen. Op echtbreuk, buiten-echtelijk verkeer, drankzucht en andere ondeugden werden strenge straffen gesteld. Men kan zich voorstellen welken indruk de invoering van de veelwijverij maakte: de tegenstanders zagen daarin een bewijs van de tuchteloosheid en de onzedelijkheid van de communisten en stookten de gemoederen tegen hen op.

Tegen deze gemeente ontbrandde de haat van den bisschop en van alle goede Christenen. Ongeveer vijftien maanden lang hielden de Doopers dapper stand tegen menigen aanval dien het hun gelukte af te slaan. De broeders in de Nederlanden brachten een talrijk leger op de been tot ontzet van Münster, maar de Hollandsche overheid wist alle pogingen van dien aard te verijdelen. Inmiddels was de bezetting gedund en de levensmiddelenvoorraad uitgeput. Binnen de muren van de stad loerde het verraad en daarbuiten dreigden de lansknechten van den bisschop. Zoo kwam Münster tegen einde Juni 1535 ten val.

Bij de overmeestering van de stad vielen Jan van Leiden, Knipperdolling en Krechting in de handen van de overwinnaars. Na onnoembare folteringen die langer dan zes maanden duurden, werden zij op 22 Januari 1536 aan den beul uitgeleverd. De Christenen beijverden zich het aandenken der Wederdoopers in

woord en beeld voor alle eeuwen te brandmerken. Het schrikbewind maakte de laatste sporen van de sociale ketterij onzichtbaar.

9. Naschrift.

De eerste Duitsche omwenteling was geëindigd. De meesters behielden de overhand en hun overwinning was voor Duitschland het begin van een eindeloos tijdperk van economischen, staatkundigen, maatschappelijken en verstandelijken stilstand en achteruitgang. De bloesems van de beschaving der steden verdorden. Het vroeg-kapitalisme bleef een op-zich-zelf-staand geval. Voor de boeren brak een tijd van onvrijheid aan en in vele streken werden zij tot onmacht gebracht en van hun gemeenschapsbezit beroofd. De Hervorming verliep in het zand en alles bereidde ten slotte de ontzettende ramp van den Dertigjarigen Oorlog voor, na het einde waarvan Duitschland, — het Duitschland van de Otto's en van de Hohenstaufen, het Duitschland van de Hansa, van de Fuggers en de Welsers, — uitgezogen en verminkt en verbrokkeld daarneder lag. Maar de orde was bewaard, de klassenstrijd was onderdrukt, het oproer gedempt, de Duitsche volkskracht gebroken. Al de ellende die van het jaar 1550 tot den dag van heden het deel van Duitschland is geweest, is het gevolg van de overwinning die het gezag van landvorsten en grondheeren op de eerste Duitsche omwenteling behaald heeft. Voor eeuwen werd de Duitsche ontwikkeling achteruitgezet. En toen het leven van Duitschland omstreeks het jaar 1750 begon te ontwaken, kon het slechts enkele late bloesems voortbrengen. Winckelmann en Goethe vertegenwoordigden in hun eenzaamheid de Duitsche Renaissance, — de befaamde vergadering in de Pauls-kerk van Frankfort de burgerlijke omwenteling, — Bismarck de Duitsche eenheid, — Wilhelm II en Bülow de Duitsche wereld-politiek. Binnen de grenzen van één enkele eeuw is brokstuksgewijze en in overhaasten wedloop de ontwikkeling der eeuwen samengedrongen. Laat! Laat! zoo klinkt het. De zon ontbrak die alles tot rijpheid moest brengen. Maar de orde had gezegevierd. Hoera!

V. HET UTOPISTISCHE TIJDPERK.

1. Nominalisme, Renaissance en Humanisme.

HET tijdperk waarin de Utopiën het licht zagen, strekt zich van het begin van de zestiende tot het einde van de achttiende eeuw uit. In geestelijken zin is het de periode van de ontdekkingen, van de opleving der natuurwetenschappen, van de „Aufklärung", van de heerschappij van de rede (Rationalisme) en van de moraalwijsbegeerte. In de plaats van het kerkelijk gezag kwam het beroep op de rede, terwijl de wijsbegeerte en de natuurwetenschappen de plaats van de theologie en de scholastiek innamen.

Vooraan in de natuurwetenschappen stond de werktuigkunde en de wiskunde was haar een trouwe hulpe. In de oogen van de onderzoekers was het heelal een wondervolle inrichting die naar vaste wiskunstige regels werkte, een onmetelijke machine, een uurwerk van een volmaakte samenstelling. Het sprak van zelf dat de machine een ingenieur, een bouwmeester had. Die ingenieur was God en het was de taak van het menschelijk verstand diens werken eerbiedig gade te slaan en te doorzoeken. De godsdienst verloor zijn bijzonder karakter dat met de belijdenis samenhing. Hij was niet langer christelijk of joodsch of heidensch, maar deïstisch (van het Latijnsche deus, god). De gedachte en het gevoel die daarbij het luidst spraken wezen op een volmaakt wijzen, voor alle menschen zorgenden wereldbestuurder en goddelijken ingenieur. De gangbare wereldbeschouwing nam steeds meer een mechanisch-mathematisch karakter aan. Merkwaardig nauwkeurig was zij in overeenstemming met de behoeften van de nijverheids-periode.

Tegen het einde van de Middeleeuwen nam deze beweging een aanvang en wel door de overwinning van het nominalisme op het realisme. Wij zullen niet verzuimen deze waarheid nader toe te lichten. De strijd tusschen deze beide richtingen in de scholastiek loopt evenwijdig met de worsteling tusschen de economische ontwikkeling van de steden en die van de feodale inrichting, of tusschen de nieuwe en de middeleeuwsche orde van zaken. In laatste instantie is de plaats die aan de rede wordt toegewezen de kern van dezen strijd. De Realisten die aan de ideeën een bovenzinnelijken oorsprong toekenden en voor wie het vast stond dat deze denkbeelden eerder bestaan hadden dan de dingen die daardoor werden aangeduid, — de aanhangers van deze leer stelden den godsdienst hooger dan de rede. Zij waren van meening dat niet het vrije onderzoek, maar de bevestiging van de waarheden van den godsdienst als de aangewezen taak van de rede moest worden beschouwd. God en de wereld, geloof en gedachte waren voor hen begrippen die elkander volkomen dekten.

Daarentegen beweerden de Nominalisten, wier bekwaamste woordvoerder de ons reeds bekende Occam geweest is, dat de rede niets met de goddelijke dingen te maken heeft. God, ziel en onsterfelijkheid en alle bovennatuurlijke waarheden zijn voorwerpen van het geloof, zij behooren thuis in de wereld van het niet-redelijke, van hetgeen buiten het gebied van de rede ligt. Met andere woorden, de rede heeft daaraan geen houvast en kan hun bestaan zoomin bevestigen als ontkennen. Dientengevolge is het volkomen doelloos de rede een taak op te dragen die buiten haar vermogens ligt. De rede is een werktuig ten behoeve van dagelijksch en wereldsch gebruik en uitsluitend aanwendbaar op de wereld van onze zintuigen. En men kan niets beters doen dan haar op dit gebied den vrijen teugel te laten en haar, buiten het bereik van allen kerkelijken dwang, in den dienst van ons aardsche leven te werk te stellen.

De Realisten kenden slechts ongebroken en ongedeelde waarheden: wat waar is in den godsdienst, moet ook op de aarde waar zijn. De Nominalisten kenden tweeërlei waarheden: die van het geloof en die van het natuurwetenschappelijk onderzoek. Oppervlakkig geoordeeld, staan de Realisten hooger, in zoover voor

hen slechts waarheden uit één stuk bestonden, maar deze waarheden waren onderworpen aan het gezag van den godsdienst: wanneer de man van het vrije onderzoek in botsing kwam met de godsdienstige waarheid, dan moest hij zijn meening herroepen of in de handen van de Inquisitie vallen, of wel zijn geestelijken arbeid geheim houden om dien eerst na zijn dood in het licht te geven. Dit is het lot geweest van Abélard, van Copernicus, van Galileï en Giordano Bruno. De Nominalisten die geneigd waren het goed recht van tweeërlei waarheden te erkennen, bleven geloovige Christenen en bewaarden de trouw aan de geopenbaarde goddelijke waarheden, zonder daarover te redetwisten, en tegelijkertijd lieten zij aan de rede in de dingen dezer wereld den vrijen loop. De ontdekking van Copernicus betreffende de beweging van de aarde, zou een Nominalist niet in het minst geschokt hebben in zijn geloof in de Heilige Schrift: er waren nu eenmaal tweeërlei waarheden.

Intusschen had deze richting in de Scholastiek vèrstrekkende gevolgen. Aan haar is het te danken dat de rede, bevrijd van de dienstbaarheid van den godsdienst, al haar krachten kon wijden aan de opleving van de natuurwetenschap en van de nieuwe economische orde.

Allengs evenwel beperkte de rede zich niet langer tot het gebied dat haar door de Nominalisten was toegewezen. Zij werd onafhankelijk en daagde ook het geloof voor haar rechterstoel. Zoo won het rationalisme terrein. De wonderen die de rede in het rijk van de natuur tot stand bracht, verhoogden haar aanzien en steeds veelvuldiger werd haar hulp door de menschen ingeroepen. Totdat haar ten slotte een scheppende kracht werd toegeschreven. Wanneer de onbedorven rede in groote opvoeders, in wetgevers en wijsgeer-koningen werkzaam was, kon zij volmaakte republieken, deugdzame en gelukkige volken in het leven roepen. Het mag ons dan ook niet verwonderen dat men er toe gekomen is de rede te aanbidden, zooals wij dat in de Fransche Omwenteling gezien hebben.

Maar wij hebben ons onderwerp reeds te lang uit het oog verloren.

Tegelijk met de overwinning van het Nominalisme deed de

Renaissance hare intrede, de wedergeboorte van kunst en letterkunde der Oudheid. Zij omvatte evenwel nog andere elementen dan de herleving van de antieke kunst. De Renaissance is tevens de opstanding van den Europeeschen zoon van het Westen, — de verwijdering van het middeleeuwsch-oostersche bestanddeel en de daarvan onafscheidelijke minachting van de rede en van de stoffelijke schoonheden van het leven. Europa maakte aanstalten den draad van de ontwikkeling weder op te nemen waar die aan de vingers der Oude Wereld ontglipt was. In dien gedachtengang waren de Middeleeuwen een tijdperk van duisternis. De Europeër werd opnieuw een kind der aarde. Hij herwon zijn eerste liefde voor het leven aan deze zijde van het graf. En zijn denken en willen richtte zich als voorheen op het wereldsch geluk. Met al zijn kracht rukte hij aan het juk van het middeleeuwsche geweten, totdat het hem gelukte het af te werpen.

Dit geldt in het bijzonder van de leidende staatslieden en kunstenaars van Italië. Daarentegen werd in de Germaansche landen de doorwerking van de Renaissance ten zeerste gehinderd en belemmerd door de Hervorming. In Italië waar het leven van de steden en de daarmede verbonden economische ontwikkeling van ouder dagteekening waren en dieper wortel hadden geschoten, terwijl het verband met de Oudheid zeer levendig gevoeld werd, in Italië is niets te bespeuren geweest van de zedelijke crisis, waarvan wij naar aanleiding van de Duitsche Hervorming gesproken hebben. De pausen waren vóór alles dragers van een wereldlijk gezag, en in de allerlaatste plaats geestelijke herders. Paus Alexander VI (1492—1503) en zijn beide kinderen, Lucretia en Cesar Borgia, waren amoreele prachtexemplaren. Cesar Borgia die in de Romagna heerschte, heeft Machiavelli voor oogen gestaan, toen deze zijn „Vorst" ontwierp (1515), een staatsman die zich van alle gewetensbezwaren heeft losgemaakt. De zedelijk-strenge en welsprekende Dominicaan Savanarola die tegen deze toestanden in verzet kwam, werd in 1498 levend verbrand. De opvolgens van Alexander VI, de pausen Julius II (1503—1513), Leo X (1513—1521), Clementius VII (1523—1534), waren bevorderaars van de herlevende kunst en van de humanistische geleerdheid. Zij verschaften werk aan de be-

roemdste kunstenaars van hun land en van hun tijd: Leonardo da Vinci (gestorven 1519), Rafaël (gestorven 1520), Correggio (gestorven 1534), Michel Angelo (gestorven 1564). Kunst en wetenschappen hebben groote verplichtingen aan de Renaissance die den paus in bedwang heeft gehouden en Rome toegankelijk gemaakt voor den vrijen geest van de Oudheid. Zij heeft de Middeleeuwen teruggedrongen.

De Humanisten stonden dichter bij de Nominalisten dan bij de leiders van de Renaissance. Hun kennis van de Grieksche taal en letterkunde, en in het bijzonder van Plato en de Stoïsche wijsbegeerte gaf hun — althans in theoretisch opzicht — een ruimer blik op godsdienst en zedeleer, maar niettemin bleven zij, hetzij dan bewust of onbewust, aanhangers van de tweeledige waarheid. Zij hadden Plato lief, maar Jezus toch nog meer, — zij eerden de wijsbegeerte en tegelijk de hoofdwaarheden van den Christelijken godsdienst, — zij achtten zoowel het gezag van den paus als dat van de rede.

De Humanisten waren figuren van den overgang, zij wijzen tegelijk naar het verleden en naar de toekomst. Onder deze merkwaardige persoonlijkheden is Thomas Morus een van de grootsten geweest. Hij heeft een op de rede en de moraal-filosofie steunende utopie geschreven en is als goed Katholiek op het schavot gestorven.

Ook de tweede utopist, de Dominicaan Thomas Campanella, eerde de rede en de natuurwetenschap, maar tevens het pauselijk gezag en de sacramenten.

Het is een wet van de geestelijke ontwikkeling, zoowel van den eenling als van gansche volken, dat zij, waneer zij hun leerstelligen godsdienst verliezen of ook wanneer hun geloof geschokt wordt in den godsdienst waarin zij zijn opgevoed, — hun toevlucht zoeken bij de moraal-filosofie, bij een op de rede gevestigde zedeleer, waarvan zij hulp en steun verwachten. Zoo is het in Hellas geweest: toen de Grieksche godenleer haar inwendige kracht verloren had, nam de geheele filosofie een ethisch en rationalistisch karakter aan, — dank zij het optreden van Socrates. (469—399). De opgang dien de Stoïsche wijsbegeerte sinds de laatste eeuw vóór Christus bij de Romeinen gemaakt heeft, moet

aan dezelfde omstandigheid worden toegeschreven. En zoo is het ook gegaan na de ondermijning van de theologie der Middeleeuwen: de op de rede opgebouwde moraal-filosofie won voortdurend in aanzien en werd in de zeventiende en achttiende eeuw het voornaamste onderwerp van de wijsgeerige bespiegeling. Zelfs kwam het zoover dat men het Christendom begon te verdedigen op grond van de overeenstemming van zijn zedeleer met die van de rede. Men hield de waarheden van de moraalfilosofie voor zóó onbetwistbaar, dat zij geen behoefte hadden aan een anderen steun dan dien van de rede. Men was van meening dat de zedelijke vaardigheid op dezelfde wijze aangeleerd en verworven kon worden als rekenen en schrijven, — dat men de menschen tot zedelijk handelende wezens kon opvoeden, zooals men ze tot goede rekenaars, artsen en ingenieurs opleidt. Wanneer men de almacht van de rede aanvaardt en daarbij aanneemt dat de gedachte, de logica den wil beheerscht, dan valt tegen deze gevolgtrekking niets in te brengen. Dat de opvoeding tot alles in staat was, dat gold in de achttiende eeuw voor een axioma, voor een onaantastbare waarheid. En de opvoeding wordt niet alleen in de school vestrekt, maar ook in het leven, in de samenleving en in den staat, door middel van goede inrichtingen en wetten en gebruiken, zooals het communisme ze in het leven roept.

Toen nu de wijsbegeerte onder den invloed van den bloei der natuurwetenschap sensualistisch-materialistisch werd, dat wil zeggen: toen zij de leer verkondigde dat onze rede geen aangeboren denkbeelden heeft, maar het best met een schoone, gevoelige plaat vergeleken kan worden die door bemiddeling van onze zintuigen indrukken ontvangt en dezen tot gedachten verwerkt, zoodat die gedachten niets anders dan de geestelijke afspiegelingen zijn van de stoffelijke gebeurtenissen in de buitenwereld, — toen drong zich onvermijdelijk de gevolgtrekking op dat het verlangen naar juist denken en handelen niet beter bevorderd kon worden dan door een verstandige inrichting van buitenwereld, samenleving, staat en alle menschelijke verhoudingen. En wanneer men goede burgers wilde aankweeken die het belang der gemeenschap boven het persoonlijk belang stelden, dan behoefde men slechts de samenleving op het communisme en

dus op het gemeenschappelijk belang te grondvesten. Wanneer dit geschied is, dan zal de geestelijke afspiegeling communistisch zijn en heel ons denken en handelen neemt noodzakelijkerwijs een communistisch karakter aan, zooals de oorzaak het gevolg te voorschijn roept.

Daarbij kwam de versterking die het natuurrecht onderging door de ervaring die men in de nieuw ontdekte landen van Amerika had opgedaan. Men had daar stam-organisaties in den oorspronkelijksten vorm van de samenleving aangetroffen, — en zonder persoonlijk eigendom en zonder staat. Hoe dichter de menschen dus bij het natuurleven stonden, zooveel verder waren zij van het privaat-bezit en den staatsdwang verwijderd. Zoo kwam men er toe de utopiën naar vreemde, onbekende landen te verplaatsen en ze met alle deugden op te sieren. Wij zijn reeds van een dergelijk verschijnsel getuigen geweest, als gevolg van den tocht van Alexander van Macedonië naar Azië. De meeste wijsgeeren en leeraars van de rechtswetenschap van den Nieuwen Tijd zijn de overtuiging toegedaan dat oorspronkelijk — in den natuurstaat — het communisme in den een of anderen vorm geheerscht heeft en derhalve ten volle „natuurlijk" verdient te heeten. Men zou een lijvig boekdeel met uitspraken van dien aard kunnen vullen. Wij vermelden hier slechts den belangrijksten beoefenaar van het volkenrecht van den Nieuwen Tijd, Hugo Grotius, (geboren in Delft 1583, gestorven in Rostock, 1645). Hij zegt in zijn werk „Van het Recht van Oorlog en Vrede" (1625. Tweede Boek, Tweede Hoofdstuk):

„God heeft het menschelijk geslacht onmiddellijk na de schepping van de wereld het recht op alle dingen van lager orde geschonken. En dit is ten tweeden male geschied, toen de wereld na den Zondvloed hersteld was. Derhalve kon een ieder aanvankelijk nemen wat hij behoefde en verbruiken zooveel hem dienstig was. Een dergelijke toestand kon slechts bestendigd worden, zoolang de menschen een grooten eenvoud betrachtten of in een hoog opgevoerde liefde met elkander geleefd hebben. Het eerste geval van dien aard vindt men bij eenige volken in Amerika die vele eeuwen lang op deze wijze geleefd hebben zonder daarvan moeielijkheden te ondervinden. Ook kunnen nog de Esseërs en

de eerste Christenen van Jeruzalem als voorbeelden genoemd worden."

Wanneer dus het communisme in overeenstemming was met den natuurstaat, dan was het dit ook met de menschelijk natuur en derhalve met de rede. Het was dus zaak de samenleving op een natuurlijken en redelijken grondslag te vestigen. De euvelen van een op privaat-bezit berustende samenleving zijn onvermijdelijk: zij zijn het uitvloeisel van een economische orde die op onnatuur en dwaling gebouwd is.

Vergelijken wij dit communisme met het communisme van de Middeleeuwen, dan worden wij de verschuiving van het geestelijk standpunt gewaar. In de Middeleeuwen openbaarden de tegenstelling en de strijd zich op het gebied van den godsdienst en van de zedeleer: aan de eene zijde het goede, aan de andere het booze. In den Nieuwen Tijd zien de communisten de tegenstelling op het terrein van het verstand: de strijd woedt tusschen waarheid en dwaling, tusschen het weten en de onwetendheid. De zedelijke tegenstelling wordt niet uit het oog verloren, maar blijkt een gevolg te zijn van de verstandelijke tegenstelling. De waarheid heeft het goede, de dwaling het booze in haar gevolg.

Wij zullen bij de bespreking van de onderscheiden utopistische geschriften nog gelegenheid vinden op enkele kenmerken het volle licht te laten vallen.

THOMAS MORUS

VI. ENGELSCHE UTOPIEN.

1. Thomas Morus.

THOMAS More, wiens naam naar de wijze der humanisten in Morus veranderd werd, zag in het jaar 1478 in Londen het levenslicht. Zijn vader was rechter en verschafte zijn zoon een geleerde opvoeding. Thomas bezocht de Latijnsche school en daarna de universiteit van Oxford, toenmaals het middelpunt van Engelands theologische en humanistische geleerdheid. Op aandrang van zijn vader legde hij zich ook op de studie van de rechtsgeleerdheid toe en vestigde zich in Londen als advocaat. In overeenstemming met zijn persoonlijke voorkeur wijdde hij zich aan de wijsbegeerte en het onderzoek van de maatschappij. Hij bestudeerde Plato en Augustinus en gold weldra voor een van de grootste humanistische geleerden van zijn tijd. Hij koesterde het voornemen, evenals zijn beroemde voorgangers, Duns Scotus en Occam, zich bij de Franciscaner-orde aan te sluiten, maar liet dit voornemen varen en besloot leek te blijven, toen hij tot de overtuiging kwam dat het hem niet mogelijk zou zijn de kuischheids-gelofte na te leven.

Hij trouwde, werd vader, verzorgde zijn rechtsgeleerde practijk en weldra gelukte het hem zich een geachte positie in Londen te verwerven. Hij werd lid van het Parlement, toen de raadsman van de Londensche koopmanschap, wier geschil met de in Londen gevestigde Hansa hij tot een gelukkig einde bracht. Koning Hendrik VIII zond hem in 1515 naar Antwerpen ter regeling van gerezen handels-quaesties tusschen Engeland en Vlaanderen en tijdens die reis wist More nog tijd te vinden een deel van zijn Utopia op schrift te stellen. In 1518 trad hij in staatsdienst. In

1529 werd hij Lord-Kanselier, — het aanzienlijkste ambt van het koninkrijk — in welke betrekking hij ruimschoots de gelegenheid had de zwakke plekken van de Engelsche samenleving te leeren kennen. Hij betreurde de verbrokkeling van de dorpsgemeenschap, de omzetting van de akkers in schapenweiden, de berooving van de boeren die gedwongen werden hun land te ontruimen, ten einde den grondheeren en den abten de gelegenheid te geven zich op de schapenteelt toe te leggen en zich in den wolhandel met Vlaanderen te verrijken.

Het spreekt van zelf dat Morus een overtuigd aanhanger was van het natuurrecht. De ontdekking van Amerika en de maatschappelijke organisaties die daar gevonden werden, schenen een krachtig argument voor de deugdelijkheid van het natuurrecht. Met ongeveinsde belangstelling las hij den „Mundus Novus" van Amerigo Vespuccis, — een klein vlugschrift van acht bladzijden, waarin de beroemde reiziger zijn tweede reis beschrijft, die hij den 4den Mei 1501 uit Lissabon had aangevangen. Deze reis voerde hem langs de Canarische eilanden naar Kaap Verde,

„waar de menschen leven overeenkomstig de natuur. Men zou hen veeleer Epicureërs dan Stoïcijnen noemen. Zij hebben geen persoonlijk eigendom, alles is gemeenschappelijk. Zij leven zonder koning en zonder overheid en een ieder is zijn eigen heer."

Morus koesterde niet den geringsten twijfel aan de zedelijke volmaaktheid van menschen die in den natuurstaat leven. Natuurstaat en volkomen onschuld waren voor hem begrippen van dezelfde beteekenis. In een brief aan zijn vriend, Johannes Colet, een van de belangrijkste Engelsche humanisten, spreekt hij met den hoogsten lof van de voortreffelijkheden van het landelijk leven:

„In tegenstelling met de stad, heeft de aarde op het land een blijmoedig voorkomen en de aanblik van den hemel verrukt daar de ziel. Men ziet er slechts de gezegende gaven van de natuur en de eerbiedwaardige sporen van de onschuld."

In zijn Utopia gewaagt Morus vaak van „de wetten der natuur" en van „het leven naar de natuur".

Een staatsman van dit gehalte moest vroeg of laat in scherpe

tegenstelling met den despotischen koning Hendrik VIII (1509—1547) komen. En die botsing leidde tot een bloedig einde, toen Morus van zijn Katholiek standpunt, de echtscheidingen van den koning niet kon goedkeuren. Hij werd beschuldigd van hoogverraad en stierf in 1535 op het schavot.

2. Utopia.

Men heeft beweerd dat het woord Utopia de beteekenis heeft van Nergensland. Overeenkomstig zijn Griekschen oorsprong zou het dan evenwel Atopia moeten luiden. Het is niet onmogelijk dat Morus zijn communistisch land Eutopia (Gelukzalig Land) heeft willen noemen, — hetgeen volgens de Engelsche uitspraak denzelfden klank als Utopia heeft.

De in 1516 verschenen Utopia is een toepassing van de zedeleer en de staatkunde der kerkvaders, alsmede van de wijsbegeerte van het humanisme op het belangrijkste wereld-vraagstuk van die dagen: de organisatie van de menschelijke samenleving in het algemeen, en van de Engelsche samenleving bij den overgang van de feodale in de burgerlijke inrichting in het bijzonder. Het werk bestaat uit twee helften: in de eerste wordt het maatschappelijk leven aan een onderzoek onderworpen, waarbij dan tevens de wonden worden aangewezen die de op privaat-bezit gevestigde samenleving en het maatschappelijk lichaam van het Engeland der vijftiende eeuw vertoonen. De tweede helft is positief van inhoud en schildert de stichting en de toestanden van de communistische model-samenleving. Naar den vorm is de Utopia in hoofdzaak verhalend. De voornaamste figuur is Raphael Hythlodeus, wereldreiziger en humanistisch wijsgeer, daarbij geleerd, verlicht, en gemeenzaam bekend met de beste voortbrengselen van het Grieksche gedachten-leven, bovendien een beslist communist die van geen schikking weten wil en voor geen omwenteling terugdeinst. Niemand minder dan hij is de ontdekker van Utopia en de lofzanger van de volmaaktheden van dit land.

De tweede figuur is Morus zelf. Hij is in elk opzicht één van zin met Raphael, in zoover het diens oordeel betreft over de maatschappelijke inrichting, maar minder dan deze overtuigd

van de practische uitvoerbaarheid van het communisme en van de onaannemelijkheid van zekere tusschenwegen.

Een derde persoon begroeten wij in Petrus Aegidius, een beschaafd, maar min of meer behoudziek koopman, een — in den alledaagschen zin — goed Christen en burger, toegerust met kennis van den handel en tevreden met de wetten en de toestanden van zijn vaderland. Hij verdedigt de bestaande orde van zaken. Gezien de theoretische onhoudbaarheid en onverdedigbaarheid van den bestaanden toestand, is zijn rol van zeer ondergeschikte beteekenis en doet Aegidius slechts dienst als achtergrond die Hythlodeus te beter doet uitkomen.

Aldus geeft de Utopia uiting aan tweeërlei gedachtenrichting op maatschappelijk gebied, — te weten het omwentelingsgezinde communisme en de voorstanders van maatschappelijke hervorming. Hythlodeus is er van overtuigd dat

„waar het persoonlijk bezit erkend en het geld de maatstaf van alle dingen is, daar moet het uiterst moeielijk, zoo niet onmogelijk zijn het gemeenebest een rechtvaardige regeering en welvaart te verschaffen".

En Morus komt tot de slotsom dat hij weliswaar niet instemt met alles wat Raphael in het midden heeft gebracht, maar

„Toch moet ik toegeven dat er in de gemeenschap van Utopia vele dingen zijn, die mij ook voor ons land zeer wenschelijk toeschijnen, al mag ik dan ook niet hopen ze verwezenlijkt te zien".

3. Kritiek op de Maatschappelijke Inrichting.

In een land waar de edellieden, goudsmeden (bankiers) woekeraars, hovelingen en dergelijken de aanzienlijkste belooningen en jaargelden ontvangen, terwijl voor de boeren, de landarbeiders, smeden, schrijnwerkers, mijnwerkers en andere arbeiders, allen volstrekt onmisbaar voor de instandhouding van de gemeenschap, geen enkele voorzorg getroffen wordt, — in zulk een land is ook het laatste spoor van recht en rechtvaardigheid reddeloos zoek. Het lot van de arbeiders is daar zelfs nog ongunstiger dan dat van de dieren die bij den arbeid gebruikt

worden: zoolang hunne krachten hen tot den arbeid in staat stellen, is de armoede hun deel, en wanneer ouderdom en ziekte hen ongeschikt hebben gemaakt voor het werk, zijn zij tot volslagen gebrek en ellende gedoemd. Daarbij komt nog dat alle wetten een vijandigen geest jegens hen ademen. Wanneer wij dit alles bedenken, komen wij onvermijdelijk tot de slotsom dat de bestaande orde van zaken niets anders is dan een complot van de rijken dat de veiligheid van hun welvaart tot doel heeft. Geld en hoogmoed zijn de wortels van alle kwaad. Wanneer er geen geld meer was, zouden daarmede ook alle misdaden verdwijnen. Zelfs de armoede die toch het gevolg is van het geldgebrek, is niet denkbaar zonder de aanwezigheid van het geld. Ook de rijken zijn hiervan ongetwijfeld overtuigd en zouden voor een verandering in de maatschappelijke inrichting te vinden zijn, maar de hoogmoed, de aanstoker van alle kwaad, houdt hen daarvan terug: de ellende van hun medemenschen is de maatstaf van hun geluk.

Een andere bron van rampen, in het bijzonder voor Engeland, is de omheining van de akkers en de omzetting daarvan in schapenweiden. Het schaap, voorheen het toonbeeld van tamheid en zachtaardigheid, is als een woest roofdier geworden, de ondergang van den boer en van zijn land. Waar de voortreffelijkste wol geteeld wordt, daar laten de edellieden en de abten geen voetbreed gronds meer over voor de ploeg. Zij stellen zich niet langer tevreden met de opbrengst en de aangename verpoozing van den landbouw, maar jagen den rijkdom na. Hun onverzadelijke hebzucht drijft hen het land te ontvolken en met hun schapenkudden te overdekken en zij bereiken hun doel met behulp van bedrog en geweld, — al dan niet naar de letter van de wet. De inkrimping van den landbouw heeft een stijging van alle prijzen tot gevolg en deze maakt het op haar beurt onvermijdelijk dat tal van dienstboden ontslagen worden die hierdoor hun kostwinning verliezen. De stijging van de wol-prijzen in het bijzonder bemoeielijkt de onbemiddelde lakenwevers in de uitoefening van hun beroep. En op den rijkdom van het land wordt door een gering aantal personen beslag gelegd.

De hebzucht van de weinigen heeft het welzijn van dit eiland in

hooge mate benadeeld. De hand-over-hand-toenemende armoede en werkloosheid bevorderen het rooversbedrijf, den diefstal en de landlooperij. De werkloozen hebben slechts de keus tusschen bedelen en stelen en in weerwil van de verscherping van de straffen, vermindert het aantal misdaden niet. Het volk leidt de burgers tot dieven en landloopers op, om ze dan te bestraffen. Mag dit rechtvaardig heeten? Met zware straffen worden de dieven bedreigd, terwijl het toch beter geweest zou zijn hen in staat te stellen hun levensonderhoud te verdienen, zoodat niemand zich voor de noodzakelijkheid geplaatst zag eerst te stelen en daarna te worden opgehangen.

4. Hervorming of Omwenteling.

Kan het tot een goed doel leiden den vorsten en hun regeering een hervorming der maatschappij voor te stellen? Of — met andere woorden: mag een communist deel uitmaken van een niet-communistische regeering? Op die vraag antwoordt Raphael: Neen. Hervormingsvoorstellen aan een niet-communistische regeering voor te leggen, kan tot niets beters leiden.

Echter is Morus van meening dat wij het recht niet hebben de mogelijkheid uit te schakelen van een verbetering die dooı vorstelijk beraad tot stand zou worden gebracht.

„Men mag het schip, terwijl de storm woedt, niet prijs geven, alleen om de reden dat men niet in staat is den storm te bezweren. Evenmin staat het ons vrij voorstellen te doen die met de toepassing van nieuwe idealen gelijk staan en die door geen koning, — behalve door een wijsgeer-koning die evenwel geen voorstellen van noode heeft, — in overweging zouden worden genomen. Veeleer verdient het aanbeveling met overleg te werk te gaan en de zaak met beleid te behandelen, zoodat — wanneer men ook al niet in staat is het allerbeste te bereiken, toch in elk geval het allerslechtste voorkomen wordt. Want het is kortweg onmogelijk dat alle dingen goed zouden zijn, zoolang niet alle menschen goed zijn, en het zal nog wel ettelijke jaren duren, eer wij dien toestand mogen verwachten."

Hierop antwoordt Raphael:

„Vorsten en regeeringen plegen de aandacht die zij beschikbaar hebben, te schenken aan de belangen van den oorlog (veroveringen, gebiedsuitbreiding, aangelegenheden van het leger) en ten slotte een welvoorziene schatkist. Hun ministers en raadslieden zijn hun behulpzaam bij de uitvoering van die plannen en dit verklaart hun aanwezigheid. Zij prijzen de grillen van hun vorst en zingen den lof van des konings wijsheid. Zij houden het volk in bedwang en schrijven drukkende belastingen uit, — alles ter meerdere eere van hun vorst. Wat zou een wijsgeer die van de maatschappelijke inrichting zijn studie heeft gemaakt, bij zulk een vorst kunnen uitrichten? Hij zou een lachwekkend persoon of wellicht nog erger worden. Zijn karakter zou allicht ontaarden evenals dat van de regeerders en het arme volk zou hem voor een slecht mensch houden en minachting opvatten voor de gansche communistische leer. Zou een koning het oor leenen aan den minister die hem vermaande dat het volk hem niet voor zijn persoonlijk genoegen, maar ter wille van het algemeen welzijn de kroon had toevertrouwd? En zou hij toegankelijk zijn voor de waarheid dat zelfs het kleinste koninkrijk nog veel te groot is om door één mensch geregeerd te worden. Het kan niet goed zijn in zulke dingen te schipperen. Alle pogingen de gebreken van de maatschappij door sluw verzonnen hervormingsmaatregelen te verhelpen, leiden tot niets. Het eenige geneesmiddel is een grondige verandering van het gansche maatschappelijk stelsel. Plato heeft van een juist inzicht blijk gegeven, toen hij weigerde wetten te ontwerpen voor een land waar het privaat-bezit in zwang was. Zulke landen kunnen de eene wet op de andere stapelen, zoodat zelfs de rechtsgeleerden den tel kwijt raken, en toch zullen welvaart en geluk en vrede daar geen woonplaats vinden. Want zoolang het persoonlijk eigendom bestaat, zal het grootste en beste deel van het volk tot overmatigen arbeid en armoede veroordeeld zijn. De hervormingswetten zullen misschien een enkele wonde heelen, maar verergeren tegelijkertijd een ander deel van de wond, — anders gezegd: wat het eene deel van het volk ten goede strekt, zal de schade van een ander deel zijn."

Tegen deze revolutionnaire opvatting van het communisme heeft Morus het volgende in te brengen:

„De opheffing van den drang naar persoonlijk voordeel en van de beweegredenen tot persoonlijke inspanning, een en ander onvermijdelijk in het stelsel van het gemeenschappelijk eigendom, zal tot verwaarloozing van den arbeid en tot algemeene verarming leiden. Wanneer het volk daardoor tot verzet geprikkeld wordt en er geen wetten zijn die de productie-middelen en het menschelijk leven beschermen, — wordt dan niet de gelegenheid geboden voor oneenigheid, strijd en bloedvergieten?"

Op deze vragen die sinds de eerste openbaarmaking van communistische stelsels tot de communisten gericht zijn, geeft Raphael geen regelrecht antwoord. Hij verwijst naar het voorbeeld van de Utopiërs die onder den invloed van een deugdelijk verstand, een wijzen godsdienst en goede wetten deugdzaam, plichtbewust en helder van oordeel geworden zijn.

Raphael wijst er Morus op dat diens bewijsvoering tegen de mogelijkheid van het communisme, ontleend is aan maatschappelijke toestanden die steunen op het bijzonder eigendom dat onvereenigmaar met goede wetten en de tegenvoeter is van gezonde rede en verstandige godsdienstigheid. Daarentegen zijn de geest en het karakter van de Utopiërs door een communistische levenswijze gevormd.

5. De Stichting en de Instellingen van Utopia.

Utopus, een koning in den geest van Plato en van de humanisten, heeft het woeste en verdorde schiereiland Abraxa veroverd en in een welvarend eiland herschapen dat voortaan zijn naam draagt en den naam van Eutopia de woonplaats der gelukzaligheid, ten volle waardig is. De bewoners, van huis uit ruw, arm en aan godsdienstige twisten ten prooi, naderen allengs de volmaaktheid en overtreffen alle volken der aarde ten opzichte van menschelijkheid, reinheid van zeden, deugdzaamheid, geleerdheid en stoffelijke welvaart. De middelen die Utopus tot bereiking van dit doel heeft aangewend, heeten communisme en opvoeding, — de laatste genomen in den ruimsten zin van het woord: niet alleen door schoolonderricht, maar ook door de beschaving en de

ondervinding die van omgeving en bezigheid, van zeden en wetten uitgaan.

Het eiland Utopia bestaat uit 54 districten en elk daarvan heeft een fraaie, ruim gebouwde stad als middelpunt van beheer, schoolwezen, handel, bedrijven, voorraadschuren en van den handel met het buitenland. De ziekenhuizen bevinden zich in de nabijheid van elke stad. De bewoners spreken allen dezelfde taal en hebben dezelfde zeden en wetten. Deze gelijkheid is zeer bevorderlijk aan den vrede en de eendracht.

Geen enkel van deze districten heeft minder dan 20 mijlen (32 kilometer oppervlakte en geen daarvan koestert het verlangen zijn grondgebied uit te breiden, want de bewoners beschouwen zichzelven als de bebouwers, en niet als de eigenaars van den grond.

Juist in het midden van Utopia ligt de hoofdstad Amaurote, de zetel van de nationale regeering. De republiek Utopia is een democratische bond van districten die elk hun eigen regeering hebben. Er zijn slechts zeer weinige wetten, maar dezen zijn alleszins toereikend: de burgers kennen ze volledig en dulden geen spitsvondige uitlegging.

De regeering van den staat is samengesteld uit een senaat of raad van 162 leden, dus drie leden voor elk district, die elk jaar in Amaurote bijeenkomen, ten einde over de gemeenschappelijke aangelegenheden van den staat te beraadslagen. Aan den Senaat is de beslissing in de hangende quaesties van de plaatselijke lichamen. Ook oefent hij het toezicht uit op het beheer van de aanwezige en verlangde goederen, ten einde de uitputting van den voorraad te voorkomen. Het eigenlijke bestuur van het land berust bij de districts-regeering (de plaatselijke lichamen). Ieder district telt 6000 gezinnen of boerderijen en ieder familie niet minder dan veertig leden en twee lijfeigenen. Zij staat onder het gezag van een pater-familias en een mater-familias. Door groepen van dertig familiën wordt elk jaar een Phylarch of Syphogrant (landvoogd) gekozen. En tien Phylarchen, dus 300 familiën, kiezen een hoofd-phylarch of Tranibor. De Phylarchen kiezen den vorst of eersten magistraat van het district. Deze wordt

voor het leven gekozen en kan slechts dán worden afgezet, indien hij onder gegronde verdenking ligt het op de tyrannie te hebben toegelegd. De hoofd-phylarchen of opperste magistraten vormen den raad van het district, zij komen in den regel om de twee dagen bijeen en noodigen twee phylarchen tot bijwoning van hun vergadering uit. Openbare aangelegenheden mogen niet buiten den raad om behandeld worden. Inbreuk op dit voorschrift wordt met den dood gestraft.

De landbouw is — in economischen zin — het fondament van het gemeenebest. Iedere burger van Utopia moet daarvan, zoowel theoretisch als practisch op de hoogte zijn. Elk jaar verwisselt een aantal stadsbewoners met de landbouwers van woonplaats, om te verhoeden dat stad en land van elkander mochten vervreemden. Behalve het vak van den landbouw leert ieder Utopiër het een of ander noodzakelijk handwerk: lakenweven, schrijnwerk, smidswerk en huizenbouw. Andere ambachten zijn in Utopia onbekend, want de levenswijze is eenvoudig en alle weelde wordt streng geweerd. De regel is dat een elk het ambacht van zijn vader leert. De voornaamste taak van de Phylarchen bestaat in het toezicht houden op de plichtsvervulling van alle burgers. Lediggangers werden uit het land verbannen. De werktijd beloopt zes uren dagelijks. Waar allen arbeiden, wordt niemand met werk overladen. Slechts ziekte, bejaardheid en beoefening van de wetenschap gelden als vrijstelling van lichamelijken arbeid. Een landbouwer of handwerker die in zijn vrijen tijd studeert en toont op die wijze nuttiger te kunnen zijn voor de gemeenschap dan door handenarbeid, wordt tot de orde der geleerden bevorderd.

Alle zware en onzindelijke arbeid wordt door de lijfeigenen verricht. Dezen zijn deels misdadigers die veroordeeld zijn wegens het een of ander vergrijp waarop in andere landen de doodstraf staat, — voor een ander deel behoeftige arbeiders uit den vreemde. De eersten worden zeer streng behandeld, terwijl de laatsten een welwillende behandeling ondervinden en, desgewenscht, de vrijheid hebben naar hun land terug te keeren. En in dat geval worden zij nooit met ledige handen weggezonden.

Aan het huwelijk van één man en één vrouw wordt streng de

hand gehouden. Echtbreuk wordt met den scherpsten vorm van lijfeigenschap bestraft. Het huwelijk wordt als een zoo plechtige en heilige instelling beschouwd, dat de Utopiërs de noodzakelijkheid erkennen dat man en vrouw die voornemens zijn met elkander te trouwen, elkander zoo volkomen mogelijk kennen. Het is daarom de gewoonte dat een deugdzame matrone den toekomstigen bruidegom zijn aanstaande vrouw geheel ontkleed vertoont en een eerbiedwaardig grijsaard den naakten man aan de goedkeuring der bruid onderwerpt.

Bij de Utopiërs bestaat de gelegenheid tot gemeenschappelijke maaltijden. In het huis van elken Phylarch zijn met dit doel groote localen aangewezen waar gezond voedsel verstrekt wordt. Elke maaltijd begint met de voorlezing van een verhandeling die met de goede zeden en de deugd in verband staat. Gedurende den maaltijd voeren de ouderen onder de aanwezigen een gesprek over een ernstig, maar niet afstootend onderwerp en moedigen daarbij de jongeren aan van hunne zienswijze te doen blijken. De middag-maaltijd duurt slechts kort, — de avond-maaltijd iets langer. Op den laatste volgt muziek en een betamelijke gedachtenwisseling. Om acht uur begint de nachtrust en om vier uur in den morgen is deze ten einde. De morgenuren en de vrije tijd in den loop van den dag zijn gewijd aan openbare voorlezingen, aan studie en aan spelen.

De Utopiërs beschouwen den oorlog als een grove en wreede onrechtvaardigheid. Niettemin getroosten zij zich militaire oefeningen ter wille van de zelfverdediging, van de bescherming tegen invallen van den vijand, en ook ten einde in staat te zijn andere volken te bevrijden van de tyrannie. Voorts verzetten zij zich gewapenderhand tegen elk volk dat groote uitgestrektheden onontgonnen land bezit en de overtollige bevolking van Utopia de vergunning weigert zich daarop te vestigen en een Utopische kolonie te stichten. Een dergelijk verbod beschouwen zij als een vergrijp tegen het natuurrecht.

De inrichting van de republiek van Utopia bedoelt werktijd te sparen en den burgers den noodigen tijd te verzekeren voor de beschaving van den geest. Zij achten dat het geluk van het leven

hierin te vinden is. De algemeene leerplicht is van kracht. De kinderen leeren muziek, logica, rekenkunde en meetkunde, sterrenkunde en natuurlijke aardrijkskunde. Leerlingen die een bijzonderen aanleg toonen, worden vrijgesteld van lichamelijken arbeid en wijden zich aan de studie. Tezamen vormen zij de orde van de geleerden.

De Utopiërs zijn liefhebbers van een gedachtenwisseling over moraal-filosofische en metafysische onderwerpen. Hun beginselen luiden:

De ziel is onsterfelijk en door Gods goedheid tot de gelukzaligheid geschapen. Aan gene zijde van het graf wordt de deugd beloond en de zonde bestraft. Zij achten zich in staat deze zuiver-godsdienstige waarheden die buiten het gebied van de rede liggen, langs den weg van de logica te bewijzen. Hun voornaamste beschouwingen staan in verband met de gelukzaligheid. Naar hun meening ontspringt deze aan het welbehagen dat zich van den wellust onderscheidt, — derhalve het brave en behoorlijke welbehagen. Zij zijn het niet eens met de Stoïcijnen voor wie de bron der gelukzaligheid gelegen is in een deugd die zelfkwelling en zelfverloochening in zich sluit. Onder een leven volgens natuur en rede verstaan zij een leven dat door goede daden jegens anderen en zichzelf vreugde verspreidt. Zij maken onderscheid tusschen echt en onecht genoegen. Het echte verheldert den geest en stemt het geweten tot tevredenheid. Ook kan het voortkomen uit de overdenking van wetenschappelijke waarheden, uit het aanhooren van muziek, uit de herinnering aan goede daden in het verleden en uit de hoop op een toekomstige gelukzaligheid. Het onechte genoegen daarentegen wordt teweeggebracht door grootspraak, eeretitels, weelde, de dusgenaamde edele metalen en edelsteenen, speelzucht, de jacht en ander wreed tijdverdrijf dat tot doel heeft menschen en dieren pijn te berokkenen.

Bij de Utopiërs bestaat een volkomen vrijheid van godsdienst. Hierdoor was het Utopus gelukt de wonden te heelen die de godsdienststrijd het volk geslagen had. Die vrijheid stelde hen in staat godsdienstige vraagstukken te bespreken, de wederzijdsche argumenten te beoordeelen en tot een zekere overeenstemming te

komen aangaande den blijvenden kern van den godsdienst. In verschillende vormen wordt door de groote meerderheid een hooge geestelijke macht aangebeden, den schepper en bestuurder van het heelal, de eerste en laatste oorzaak van alle dingen. Godloochenaars worden niet als goede burgers beschouwd.

Alles samenvattend, verklaart Hytlodeus: Utopia is het eenige gemeenebest dat dezen naam in waarheid verdient. Het is werkelijk een republiek, een gemeenschap, een openbare schat. In andere landen spreekt men van het openbaar, het algemeen welzijn, terwijl een ieder er op uit is, zijn eigen welzijn, zijn persoonlijken rijkdom ten koste van zijn naaste te bevorderen. Geheel anders is het in Utopia gesteld waar niets persoonlijk is en een ieder voor de belangen der gemeenschap opkomt. In andere landen waar niemand beveiligd is tegen armoede en gebrek, hoe aanzienlijk de volksrijkdom ook zijn mag, — in die landen is een ieder genoodzaakt te eigen bate voorzorgsmaatregelen te nemen, zonder daarbij met de gemeenschappelijke belangen rekening te houden. Maar waar alle dingen gemeenschappelijk eigendom zijn, behoeft niemand den honger te vreezen, zoolang de openbare voorraden behoorlijk voorzien zijn en ook om die reden ligt het in aller belang voor de gemeenschap te zorgen. In zulk een republiek zijn allen rijk, ofschoon niemand iets als zijn eigendom beschouwen mag. Deze vorm van de samenleving zal onverwoestelijk blijken en door de terzijdestelling van den hoogmoed en het geld hebben de Utopiërs zich bevrijd van al het kwaad dat tot eerzucht en oproer leidt, kortom van alle zonden die in andere landen de binnenlandsche twisten en den burgeroorlog, en ten slotte het verval en den ondergang der volken veroorzaken.

6. Lord Baco. Nieuwe Atlantis.

De dood van Morus op het schavot (1535) kan, — zinnebeeldig gezien, beschouwd worden als het begin van de nederlaag van het Katholicisme in Engeland en van den strijd voor de Hervorming. De worsteling tusschen de oude en de nieuwe Kerk heeft tot het einde van de zestiende eeuw aangehouden, — dat wil zeggen: tot diep in de regeeringsperiode van koningin Elisabeth. (1558—

1603). In datzelfde tijdperk heeft Engeland den grondslag gelegd van zijn koloniaal-rijk. In het jaar 1584 stichtte Walther Raleigh de kolonie Virginia. In 1588 vernielde een voornamelijk uit koopvaardijschepen samengestelde Engelsche vloot de Spaansche Armada. In 1600 ontstond de Oost-Indische Handels-Compagnie. De geest van den nieuwen tijd, natuurwetenschappen en moraal-filosofie, proefnemingen en redeneering van het bijzondere tot het algemeene, zag zijn aanhang gestadig vermeerderen.

De heraut van den nieuwen tijd, Francis Baco (1560—1626) meer bekend als Lord Baco van Verulam, vond een steunpunt in de leer van de Italiaansche onderzoekers, Telesius en Gallilei, en grondvestte in zijn „Novum Organum" de empirische (op de ervaring gebaseerde) methode. In zijn „Nieuwe Atlantis" gaf hij het aanzijn aan een natuurwetenschappelijke utopie. Dit geschrift is ongetwijfeld ontstaan onder den invloed van de Utopia van Morus, maar overigens hebben beiden zoo goed als niets met elkander gemeen. Baco was van meening dat het menschelijk geluk veroverd kon worden door de toepassing van de natuurwetenschap op de productie en niet door een verandering in de verhouding van het eigendom.

Nieuw-Atlantis is een eiland in de Zuid-zee. Aan het hoofd van de regeering stond daar een wijs wetgever wien het gelukte onder de werking van de natuurwetenschap een bloeiend en voorspoedig gemeenebest te stichten. Het middelpunt van de Nieuw-Atlantische samenleving is „het Huis van Salomo", of „de Universiteit van de Zes Dagen", — thans zouden wij het vermoedelijk een polytechnische school noemen. Deze inrichting van onderwijs, gevestigd in de hoofdstad Bensalem, heeft tot doel de oorzaak en de geheime bewegingen der dingen na te speuren en de grenzen van het menschelijk kennen en kunnen zoo ver mogelijk uit te zetten. Men vindt daar allerlei preparaten en werktuigen die bij natuurkundige en technische proefnemingen dienst kunnen doen, — diepe putten ten einde het inwendige der aarde te doorzoeken, — hooge torens ter bestudeering van den dampkring en zijn verschijnselen, — laboratoria voor de vervaardiging van organische en anorganische stoffen, — ook voor de studie der geneeskunst, — terreinen die

voor landbouw-proeven zijn aangewezen, werkplaatsen voor kunst en ambacht, — ovens waarin een hooge warmtegraad ontwikkeld kan worden, — ruimten voor proefnemingen met licht en geluid. Ook zien wij daar machine-huizen waar allerlei machines en werktuigen vervaardigd worden. De onderzoekers die daar bezig zijn, kunnen de vlucht van de vogels nabootsen. Zij hebben onderzeesche schepen en booten. Desgelijks zijn daar mannen van de theorie aan den arbeid die de gevonden feiten onderzoeken, samenvatten en in leerstellingen omzetten. De bewoners van dit gelukkig en wetenschappelijk gemeenebest vereeren de uitvinders en ontdekkers. Voor elke groote uitvinding en ontdekking wordt ter eere van den schepper een gedenkteeken opgericht en een aanzienlijke belooning bewilligd.

De godsdienst bestaat in den lof van God en van zijn wonderbare werken en in gebeden die tot God worden opgezonden dat hij zijn hulp moge verleenen aan den arbeid van de wetenschap en de menschen in staat stellen den bevochten vooruitgang tot een goed doel aan te wenden. Uit de laboratoria, uit uitvindingen en ontdekkingen komen de krachten voort die de productie bevorderen, den rijkdom vermenigvuldigen en alle bewoners een menschwaardig bestaan waarborgen.

7. Winstanley. „De Wet der Vrijheid."

Het tijdperk van Elizabeth bracht een stoffelijke en geestelijke versterking aan de volkslagen die met handel en ambacht in onmiddellijk verband stonden, en desgelijks van den nieuwen adel. Koningin Elizabeth was schrander genoeg om haar belang in een vriendschappelijke verstandhouding met deze klassen te zien. Niet alzoo haar opvolgers Jacobus I (1603—1625) en de ongelukkige Karel I (1625—1649). Vooral den laatste van deze beiden ontgingen te eenenmale de teekenen der tijden. Hij beproefde het absolute koningschap te herstellen, beschouwde het economisch leven uitsluitend als belasting-bron, vergreep zich aan de godsdienstige en geestelijke vrijheid van de burgerij en verzeilde ten slotte in een hevige botsing met de nieuwe krachten die uit de ontwikkeling der steden, uit de Renaissance, de Hervorming en de

natuurwetenschap waren voortgekomen. In 1642 ontbrandde de burgeroorlog, waarvan Oliver Cromwell de leider zou worden, een man van buitengewone geestkracht, maar ten volle een zoon van de burgerij. In 1649 liet hij koning Karel I terechtstellen.

De woelingen der omwenteling begunstigden de opleving van de denkbeelden die den grondslag vormden van het natuurrecht en het communisme. Een nieuwe beweging won veld. Haar aanhangers noemden zich de „ware gelijkmakers" of de „gravers" (diggers). Zij stelden zich niet tevreden met de staatkundige vrijheid en met de instelling van de republiek, maar eischten daarbij de onteigening van den grond en verkondigden het een ieder toekomend recht op de bebouwing van een stuk land. Zij gaven het voorbeeld en, uittrekkende met de spade, bebouwden zij het land dat van hun gading was.

Hun belangrijkste schrijver was Gerard Winstanley (geboren 1609). Uit zijn geschriften blijkt overtuigend zijn volledige bekendheid met de opvattingen van geschiedenis en samenleving die beurtelings door Kerkvaders, Kanoniek recht en natuurrecht waren aangeprezen. Op deze theoretische basis bouwde hij zijn oordeel over de maatschappelijke toestanden van zijn dagen: toen God of de rede de wereld geschapen had, heerschte het communistische natuurrecht. Toen werd de zondeval veroorzaakt door de zelfzucht, door het mijn en dijn, het persoonlijk eigendom, door het koopen en verkoopen waarmede de lijdensgeschiedenis van de menschheid een aanvang heeft genomen. Slechts door de overdracht van den grond in het gemeenschappelijk bezit zou de zelfzucht onschadelijk kunnen gemaakt worden.

In zijn „Law of Freedom" — (Wet der Vrijheid), dat in 1652 het licht heeft gezien, ontwerpt hij een nieuw plan van de samenleving dat op democratie en communisme gevestigd is en een ieder de noodige vrijheid en brood waarborgt. De ideale gemeenschap wordt op de volgende wijze geregeerd: Aan het hoofd staat een door het volk gekozen Parlement dat tot taak heeft wetten te vervaardigen in den geest van het natuurrecht en de rede, — en tevens toe te zien dat die wetten worden nageleefd. De wet waakt voor het gemeenschappelijk bezit van den grond en regelt aller

plicht tot werken. De handel is streng verboden. Alle oude tyrannieke en kerkelijke wetten en gebruiken worden afgeschaft. De voortbrengselen van den oogst worden in algemeene magazijnen en pakhuizen ondergebracht, — desgelijks de goederen die in de werkplaatsen gefabriceerd zijn. Alle gebruiksartikelen, huisdieren en andere goederen worden naar communistischen trant beheerd. Elke familie heeft den plicht naar bekwaamheid te arbeiden en het recht naar behoefte uit den voorraad te putten. De uitvoering van al deze wetten wordt aan beambten opgedragen die door het volk gekozen zijn. Aanbevolen wordt mannen te kiezen van een rustig en vreedzaam karakter, die onder de voormalige tyrannieke regeering in de verdrukking zijn geweest en dientengevolge een afschuw hebben van alle onderdrukking. Verder komen bij deze verkiezing in het bijzonder allen in aanmerking die zich onder het vroeger bewind door moed, oprechtheid en offervaardigheid onderscheiden hebben en deswege tot gevangenis- en geldstraffen veroordeeld zijn. En ten slotte was voor deze ambtenaren een minimum-leeftijd van veertig jaar vastgesteld, ter meerdere zekerheid dat zij de noodige ondervinding en menschenkennis zouden bezitten.

Bovendien kiest elke gemeente vrederechters en scheidslieden, om alle voorkomende geschillen te beslechten. Verder kiest zij controleurs die toezicht houden op de naleving van de wet betreffende den werkplicht en ook op de inlevering van de gefabriceerde goederen. Deze controleurs moeten den zestigjarigen leeftijd bereikt hebben. Bovendien kiest elke gemeente een tuchtmeester die de wegens luiheid veroordeelde gezellen aan het werk zet. De leerplicht is van algemeen geldende kracht. Het doel is de kinderen in de eerste plaats tot producenten en niet tot boekenwurmen op te leiden. Het weten en de proefneming komen in de plaats van het geloof en de bespiegeling. Een enkelvoudig huwelijk, een zedelijk familieleven en geslachtelijke reinheid worden streng in acht genomen.

8. Chamberlen en Bellers als maatschappelijke Hervormers.

Het tijdperk van de Omwenteling en de jaren die onmiddellijk

daarop gevolgd zijn, riepen een aantal hervormers van de maatschappij te voorschijn, onder wie Peter Chamberlen en John Bellers zich door hun welwillende gezindheid jegens de arbeiders onderscheiden. In het jaar 1649 verscheen van de hand van Chamberlen „Poor Man's Advocate" (de advokaat van den armen man) waarin hij het beginsel ontwikkelt dat de arbeid de bron van allen rijkdom is. De armere klassen, de arbeiders vormen overal de kracht van het land. Zij zijn het die den onmisbaren arbeid verrichten en als soldaten ook op het slagveld hun plicht vervullen. Zij hebben derhalve dezelfde rechten als de rijken, — en dit te meer daar zij dezen voorzien van al wat het leven veraangenaamt. Het zou wenschelijk zijn dat de rijken zich slechts als de beheerders en niet als de eigenaars van de aardsche goederen beschouwden. Het doel van alle productie van rijkdom is niet het genot van de rijken, maar de verdwijning van de armoede. Chamberlen eischt de onteigening van alle koninklijke en kerkelijke domeinen ten bate van een gemeenschappelijke exploitatie voor de behoeftige volkslagen.

John Bellers (geboren 1655, gestorven 1725) behoorde tot de gemeente der Kwakers en zond in het jaar 1696 zijn „Colledge of Industry" (Arbeidskoloniën) in het licht. Hij bracht daarin den rijken onder het oog dat zij hun bestaan aan den arbeid van hun arme medeburgers te danken hebben. „De arbeid van de bezitloozen is het geld van de rijken". Hij stelt hun voor, koloniën te stichten, elk van 300 bezitlooze personen wier keuze op de mogelijkheid gericht is dat zij allen arbeid kunnen verrichten die in den landbouw aan de orde komt. Elke kolonie zou een uitgave van 18.000 pond-sterling vereischen, op te brengen door plaatsing van een evenredig aantal aandeelen. „In een zoodanige kolonie zouden de bezitloozen een gemeenschap vormen die een trouwe navolging van het oud-christelijk voorbeeld was." De waardemeter zou niet in geld, maar in een bepaalde hoeveelheid werk bestaan.

Robert Owen en Karl Marx hadden een zeer hoogen dunk van de wetenschap van Bellers.

9. Burgerlijke Theoriën betreffende de Maatschappij. Maatschappelijk Verdrag. Hobbes. Locke. Smith. Paley.

Het natuurrecht dat, — zooals wij reeds vermeld hebben, — in de Middeleeuwen de opvatting van de maatschappij beheerscht heeft, is ook het middelpunt geweest van de theoriën die in den loop van den Nieuwen Tijd omtrent de maatschappij gangbaar zijn geweest. De vraag: hoe is de overgang tot stand gekomen van het oorspronkelijk communisme tot het privaatbezit? — heeft de schranderste hoofden onafgebroken bezig gehouden. De bewering dat deze overgang uitsluitend langs wederrechtelijken weg, met behulp van bedrog en geweld zijn beslag zou gekregen hebben, zou met een zedelijk vonnis over de burgerlijke maatschappij gelijk staan. Het kwam er nu op aan het goed recht van het persoonlijk eigendom aan te toonen, evenals Occam en Wycliffe voor het bestaansrecht van het koningschap waren opgekomen. En in beide gevallen werd de verdediging op dezelfde wijze ondernomen. Onder den invloed van de in omvang steeds toenemende steedsche huishouding waar de maatschappelijke betrekkingen in onderhandelingen en overeenkomsten werden vastgelegd, onderstelde men dat, naar mate de oorspronkelijke verhoudingen ingewikkelder en minder hanteerbaar werden, — door toeneming van de bevolking en van de behoefte aan goederen, ook door ruil met naburige volken, — de menschen die allen vrij en gelijk waren, hetzij door een uitgesproken, hetzij door een stilzwijgende afspraak goedgevonden hadden de aarde te verdeelen, ten einde aan elk der contractanten het bestaan en de vrijheid te waarborgen, — en dat op dezelfde wijze een regeering was ingesteld wier taak het zijn zou de aldus verkregen orde te handhaven. Het persoonlijk bezit en de staat zouden dus niet aan het geweld, maar aan een overeenkomst (het maatschappelijk verdrag) het aanzijn te danken hebben. En het gevolg daarvan was een nieuw recht, dat dezelfde geldigheid als het natuurrecht had.

De Engelsche behoudzuchtige beoefenaar van de staatswetenschap, Thomas Hobbes, die tijdens de Engelsche Omwenteling

aan het woord was (1651), verdedigde de zienswijze dat aanvankelijk alles weliswaar gemeenschappelijk geweest was, maar deze toestand niettemin den oorlog van allen tegen allen beteekend had, weshalve de menschen zouden zijn overeengekomen het persoonlijk bezit in te voeren, een staat te stichten en het hoofd van dien staat tot souverein uit te roepen. En sindsdien zou het volk niets meer te zeggen hebben, aangezien het van zijn zelfbepalingsrecht afstand had gedaan.

Locke die een aanhanger van de burgerlijke omwenteling was en in 1689 de overwinning van de groot-burgerij toegejuicht had, kwam tegen de opvatting van Hobbes omtrent den souvereinen koning in verzet, maar was van meening dat het privaatbezit reeds vóór het maatschappelijk verdrag ontstaan was en derhalve reeds in den natuurstaat werd aangetroffen en aan deze omstandigheid een dubbele rechtvaardiging ontleende. Hij schraagt deze bewering met de volgende bewijsvoering:

„Wat de natuur ons aan schatten en vruchten levert, is weliswaar het gemeenschappelijk eigendom van alle menschen, maar eerst de persoonlijke arbeid geeft zijn waarde aan het voortbrengsel van de natuur. Aangezien de menschelijke kracht den mensch zelven toebehoort en het zijn persoonlijke arbeid is die aan de dingen hun waarde verleent, is de aldus geschapen waarde het persoonlijk eigendom van den arbeidenden mensch. Wat de mensch uit den natuurstaat in ontvangst neemt, heeft hij met zijn arbeid vermengd. Hij heeft daaraan iets toegevoegd wat tot zijn persoonlijkheid behoort en waardoor hij het tot zijn eigendom gemaakt heeft. Deze arbeid heeft een grenslijn getrokken tusschen de bewerkte dingen en de gemeenschap. Deze arbeid heeft daaraan iets toegevoegd, wat die voorwerpen van de natuur, van de gemeenschappelijke moeder niet ontvangen hadden en dat derhalve tot een persoonlijk recht geworden is. De arbeid is de rechtstitel van het eigendom".

(On Civil Government, Deel II. Londen 1601.)

Deze bewerking werd reeds in den natuurstaat toegepast en hieruit volgt dat het persoonlijk bezit destijds bestond en door het natuurrecht gewettigd is. Dit geldt althans voor hetgeen door eigen arbeid tot stand werd gebracht. Het lag niet in de bedoeling

van Locke door dit voorbehoud de communistische leer kracht bij te zetten, maar de burgerlijke opvatting tegenover de feodale te verdedigen. Hij ging uit van het beginsel dat het burgerlijk bezit het product van den arbeid is, terwijl het adellijk grondbezit zijn oorsprong vindt in roof.

Later werd de leer van Locke die den arbeid als den schepper van het bezit beschouwt, als socialistisch argument tegen de bourgeoisie gebruikt.

Volgens den staathuishoudkundige Adam Smith heeft het oorspronkelijk gemeenschappelijk bezit den arbeider wel de vruchten van zijn arbeid gewaarborgd, maar is daarentegen aan het persoonlijk eigendom de vruchtbaarheid van den arbeid te danken. (Wealth of Nations 1776, Boek I, Hoofdstuk 6.)

De aartsdeken W. Paley, wiens werk „Moral and Political Philosophy" (Londen 1785) een handboek van de Engelsche universiteiten geworden is, beschouwde het persoonlijk bezit als verwerpelijk zoowel uit zedelijk als uit logisch oogpunt, maar economisch voor den arbeid onmisbaar. De beroemde fabel van de duiven is van hem afkomstig.

„Laat ons aannemen dat wij een zwerm van honderd duiven op een veld zien. In stede dat elk hunner naar hartelust geniet van de voortbrengselen van den grond en daarvan zooveel oppikt als hij noodig heeft, maar ook niet meer dan dat, ontwaren wij plotseling dat 99 de graankorrels bijeengaren, zoodat voor hen niets dan stroo en afval overblijft. Wij zien verder dat zij één van hen, misschien de zwakste en boosaardigste, aan hun hoofd plaatsen en in het bezit laten van den bijeengegaarden schat. Den ganschen winter lijden de 99 duiven honger en gebrek, en zien rustig toe, hoe de eene duif zich aan den voorraad te goed doet en op verkwistende wijze de graankorrels om zich heen strooit. Nu gebeurt het volgende: Een van de duiven, stoutmoediger en hongeriger dan de anderen, waagt het een korrel van den hoop aan te raken. Onmiddellijk vallen de 98 over hem heen en takelen hem toe en verscheuren hem ten slotte.

„Wat wij daar zien, is niets anders dan wat elken dag onder de menschen voorvalt. In de menschenwereld zijn wij er getuigen van dat 99 van de honderd zich afsloven en de vruchten van hun

arbeid bijeenschrapen, om een enkeling in staat te stellen in overvloed te leven, terwijl zijzelven zich met de grofste levensmiddelen tevreden moeten stellen. En toch zijn zij het die alles hebben voortgebracht en zij staan het af aan een van hun medemenschen, soms den zwakste en den minst eerbiedwaardige, een kind, een vrouw, een dwaas, een krankzinnige. Zij zien het rustig aan dat de vruchten van hun arbeid verspild en vernield worden. En wanneer een van hen ook zelfs het allergeringste aanraakt, gaan allen hem te lijf en hangen hem wegens diefstal aan de galg".

(Moral and Political Philosophy, III Boek, 1ste Hoofdstuk.)

Deze ongerechtigheid en tegenstrijdigheid weten zich niettemin te handhaven, omdat het persoonlijk bezit het beste middel gebleken is de vruchtbaarheid van den arbeid te verhoogen en de welvaart te vermeerderen.

Op deze wijze is in Engeland het persoonlijk bezit gevestigd en het natuurrecht ter zijde geschoven.

VII. DE ITALIAANSCHE UTOPIE.

1. Thomas Campanella.

HET lot van Italië is na den ondergang van het Romeinsche Rijk tot het laatste derde-deel van de negentiende eeuw, in politiek-nationaal opzicht, nog treuriger geweest dan het lot dat voor Duitschland was weggelegd. Buitenlandsche heerschers, tyrannen uit het eigen volk voortgekomen, pauselijke bemoeizucht, gemeentelijke afscheidingen en botsingen bevorderden de verbrokkeling van het land. Zijn onsterfelijke voortbrengselen op het gebied van godsdienst en letterkunde, van kunst en wetenschap konden het niet beveiligen tegen de woede der Germanen, noch tegen de heerschzucht der Franschen, tegen Spaansche list noch Oostenrijksche bekrompenheid. Telkenmale barstten plaatselijke onlusten uit of werd een samenzwering op touw gezet, — alles zonder noemenswaardige uitwerking.

In een van deze rampzalige complotten is ook de grootste Italiaansche utopist betrokken geweest, — in de hoop zijn Zuid-Italiaansch vaderland van het Spaansche juk te bevrijden.

Campanella was een van de geleerdste en welsprekendste mannen van zijn tijd. In 1568 werd hij, als zoon van arme ouders, in Calabrië geboren. Reeds vroeg legde hij een bijzonderen aanleg voor wijsgeerige studiën aan den dag. Hij las de geschriften van Albertus Magnus en Thomas van Aquino, maar bestreed Aristoteles en keerde zich, naar de gewoonte van de humanistische geleerden, tot Plato, hetgeen uit den aard der zaak medebracht dat hij met het communisme in aanraking kwam. Later verdedigde hij Plato tegen de „hatelijke" en schoolsche bezwaren van Aristoteles. (Politiek, Boek III). Zijn weetgierig-

heid dreef hem ook tot kennisname van de destijds in hoog aanzien staande Joodsche wijsbegeerte, — de zoogenaamde Kabbala. Ook in de natuurwetenschappen stelde hij belang. Hij sloot zich aan bij de Dominicaansche orde, hetgeen hem intusschen niet belette zich ook met staatkundige aangelegenheden in te laten. Campanella toont ten volle de innerlijke tegenstrijdigheid van den humanist: leerstellige rechtzinnigheid en een denk-methode die op de rede gegrondvest is, — eerbied voor het pauselijk gezag en tegelijk voor het vrije onderzoek, — kennis van sterrenkunde en geneeskunst, broederlijk vereenigd met het bijgeloof van sterrenwichelarij en tooverkunsten, — kloosterachtige afzondering en politieke zin.

Het belangrijkste staatkundige belang van zijn eigenlijk vaderland was de vernietiging van de Spaansche heerschappij over Zuid-Italië en de vestiging van een onafhankelijken staat. Campanella was de ziel van de anti-Spaansche samenzwering die in 1599 den beslissenden slag zou wagen. Het voornemen werd evenwel vóór dien tijd verraden en in in 1600 werd Campanella gevangen gezet. Ongeveer zeven-en-twintig jaren heeft hij in de gevangenis doorgebracht en het gemis van zijn vrijheid werd door wreede folteringen verzwaard. Dank zij de bemoeiïngen ven den paus werd zijn kerkerstraf verzacht, zoodat het hem mogelijk was zich in zijn cel met studie bezig te houden. In de gevangenis ontstond zijn utopie „Civitas Solis" (de Zonnestad). Met andere geschriften van zijn hand, vertrouwde hij ook dit aan een Duitscher toe die een en ander in de jaren 1620—1623 door den druk openbaar gemaakt heeft. Na zijn invrijheidstelling trok hij naar Frankrijk waar hij door koning Lodewijk XIII en diens ministers gehuldigd werd. Zijn laatste levensjaren sleet hij vreedzaam in het Parijsche Dominicanerklooster, waar hij in 1639 den laatsten adem uitblies.

2. De Zonnestaat.

Plato heeft zijn „Politeia" en zijn „Nomoi" (de Wetten) geschreven als zoon van zijn land, als aristocraat en als wijsgeer. Hij heeft daarbij het volle licht laten vallen op een veelzijdige en

volkomen ontwikkeling van het hooge staatsgezag, op den wijsgeerkoning en de bekwame staatsdienaren. Morus heeft zijn „Utopia" geschreven als staatsman en practisch politicus, als democratisch Katholiek die over de gebreken van de maatschappij heeft nagedacht. Daarentegen is „de Zonnestad", naar de eigen bekentenis van den schrijver, uitgelokt door de „Utopia" van Morus, — het werk van een bespiegelend denker, van een monnik en rationalist. Terecht heeft hij zijn „Zonne-staat" dan ook als een „Idee van een wijsgeerig gemeenebest" de wereld ingezonden. Wij vinden daar een kloosterachtige gestrengheid van het gezag, een raad van wijsgeeren, voorzien van een onbeperkte macht, een verstandig-menschelijke inrichting van het maatschappelijk leven. Naar het oordeel van Morus ligt de oorzaak van alle kwaad in de economische toestanden die op het privaat-bezit gegrondvest zijn. Campanella heeft weliswaar een open oog voor de nadeelen die aan het persoonlijk eigendom verbonden zijn, maar is toch van meening dat het kwaad voornamelijk te wijten is aan de gebreken waarmede de menschen behept zijn, en bovendien aan een zeer onvoldoende opvoeding. Hij verwacht derhalve alle heil van de aankweeking van een degelijk en deugdzaam menschengeslacht en van een opvoeding die zoowel op het lichaam als op den geest gericht is. Behalve Plato en Morus heeft ook Lucurgus hem voor oogen gestaan.

De „Zonnestaat" is opgesteld in den vorm van een samenspraak tusschen den Grootmeester van de Hospitaal-orde en een bereisd Genuees. Uit een en ander blijkt dat de laatste op een van zijn wereldreizen den Zonnestaat bezocht en met de inrichtingen daarvan kennis gemaakt heeft, hetgeen hem thans in staat stelt zijn bevindingen mede te deelen.

Op een eiland in den Stillen Oceaan worden vier stad-staten aangetroffen waarvan drie geheel en al overeenkomstig de Europeesche levenswijze zijn ingericht, terwijl de vierde de Zonnestaat is. Deze laatste bevindt zich in de noodzakelijkheid tegenover de drie op haar hoede te zijn en is derhalve met zeven sterke muren omringd. De Zonnestedelingen, (Solariërs) houden er een wijsgeerig en gemeenschappelijke levensleiding op na. Alles is gemeenschappelijk, — ook de vrouwen zijn niet het

bijzonder eigendom van dezen of genen man. Het huwelijk is een staatsbelang en geen particuliere aangelegenheid. Campanella onderstelt dat het persoonlijk eigendom een gevolg is van de persoonlijke opvattingen van het huwelijk. Wanneer een man door een bepaalde vrouw geboeid werd, bevestigde hij den band die beiden onderling verbond, terwijl deze voorkeur werd overgedragen op de kinderen die de vrucht waren van deze verbintenis en voor wie eer en aanzien en rijkdom ter zijde werd gelegd. Het is de persoonlijke ouderliefde geweest die de menschen er toe gedreven heeft zich goederen toe te eigenen en het erfrecht ten bate van de kinderen van hun voorkeur in te voeren, waardoor het oorspronkelijk communisme buiten werking werd gesteld. Zoo is de zelfzucht ontstaan en in haar gevolg zijn al de gebreken verschenen die onze maatschappelijke orde ontsieren.

Aan het hoofd van de Solarische gemeenschap staat een priester-wijsgeer, een beoefenaar van de wetenschap van het bovenzinnelijke, die den titel van „Sol" draagt. Hij vertegenwoordigt het hoogste gezag in alle wereldsche en geestelijke aangelegenheden. Drie Ministeriën staan hem terzijde: macht, wijsheid, liefde, die zij in hunne taal Pon, Sin en Mor noemen. „Macht" is het Ministerie van Oorlog. Het Ministerie van Wijsheid houdt zich bezig met alle zaken van kunsten en wetenschappen, van opvoeding en onderwijs. Het Ministerie van de Liefde heeft tot taak zorg te dragen dat een gezond en bekwaam, geestelijk en lichamelijk krachtig menschenslag geteeld wordt. De opvoeding met behulp van school en voorbeeld kan niet veel uitrichten, wanneer niet door een oordeelkundige teelt de bodem zorgvuldig is voorbereid. Daarom is de teeltkeus, het kiezen bij de paring zoo buitengewoon belangrijk. Eerst bij gezonde mensch-exemplaren kunnen opvoeding en onderwijs de gewenschte vruchten afwerpen. Tot dusver zijn de menschen in dit opzicht door het vooroordeel verblind geweest. Zij wisten dat men fraaie en krachtige dier- en plantsoorten door een verzorgde kweeking te voorschijn kan roepen, en toch hebben zij de paring van de menschen steeds aan het toeval of aan zelfzuchtige neigingen en belangen overgelaten.

Menschenteelt en menschenopvoeding vormen de voornaamste

taak van den Zonnestaat. Het doel van het geslachtsleven is niet wellust en genot, maar de voortplanting van den mensch ter wille van de gemeenschap. Alleen lichamelijk en geestelijk complete mannen worden in de gelegenheid gesteld kinderen te verwekken. De minderwaardige mannen mogen alleen met minderwaardige vrouwen, of met vrouwen die reeds zwanger zijn, den bijslaap uitoefenen. De tijd van de geslachtelijke gemeenschap begint bij de vrouw in het 19de en voor den man in het 21ste levensjaar. Onthouding van vleeschelijke gemeenschap tot het 27ste jaar wordt met bijzondere eerbewijzen en in keur van liederen gehuldigd. Wie vóór den vastgestelden termijn door een onweerstaanbaren geslachtsdrang naar de schoone sekse gedreven wordt, heeft dit slechts in vertrouwen mede te deelen aan de vrouwen, de ambtenaars of de geneesheeren die daarvoor zijn aangewezen en die in dat geval een onvruchtbare of reeds zwangere vrouw tot zijn beschikking stellen. In het huwelijk mag de bijslaap slechts twee malen in de week plaats vinden, nadat man en vrouw een bad genomen en tot God gebeden hebben hen met schoone en gezonde kinderen te zegenen. In de slaapkamer prijken de beelden van beroemde mannen waaraan de vrouwen hun onverdeelde aandacht hebben te wijden. Het oogenblik van de paring wordt na overleg met den geneesheer en den sterrenkundige vastgesteld. Te voren slapen de echtgenooten elk in een afzonderlijk vertrek. Eerst als het gewichtige uur geslagen heeft, worden de deuren door een bedaagde vrouw geopend en betreedt de man de slaapkamer van de vrouw die voor hem bestemd is. De overheidspersonen die allen zonder uitzondering priesters zijn, kiezen de paren uit de rijen van de mannen en vrouwen die daarvoor in aanmerking komen. Daarbij zijn zij er op uit groote en schoone vrouwen met groote en welgemaakte mannen te verbinden, gezette mannen met slanke vrouwen en omgekeerd, — mannen die inspannend verstandswerk verrichten en bij wie de geslachtsdrift in den regel verzwakt is, worden met schoone levensvolle vrouwen gepaard, — hartstochtelijke en licht in drift ontstoken mannen krijgen koelbloedige en bedachtzame vrouwen. In één woord: men doet al het mogelijke opdat door een gelukkige menging van geaardheid en karakter, door de kruising van lichamelijken en

geestelijken aanleg een menschensoort ter wereld moge komen dat zich in alle opzichten door een harmonische evenredigheid onderscheidt.

Gedurende de zwangerschap staan de vrouwen onder het toezicht van den geneesheer die hun de voedings- en verdere levenswijze voorschrijft. Na de bevalling zoogen de vrouwen hun kinderen twee jaren, of ook wel langer, wanneer de geneesheer dat wenschelijk mocht achten. Zoodra de zuigelingen gespeend zijn, worden de knapen aan de opzichters en de meisjes aan vrouwelijk personeel toevertrouwd. Tegelijkertijd neemt de opvoeding een aanvang. Allereerst gymnastiek (oefening van het naakte lichaam) zoowel voor knapen als voor meisjes, — over het geheel ontvangen beide geslachten dezelfde opvoeding. Het onderwijs wordt niet in gesloten lokalen verstrekt maar gedurende de wandeling en bij voorkeur in de nabijheid van de zeven stadsmuren wier oppervlak met aardrijkskundige, sterren-, dier- en plantkundige afbeeldingen overdekt is. De onderwijzers zijn verplicht op de bijzondere neigingen en talenten van de kinderen te letten en dienaangaande verslag uit te brengen aan de overheid die bij de beroepskeuze der kinderen daarmede rekening houdt. Het voornaamste doel van de opvoeding is de kinderen tot productieve arbeiders te vormen. Bedrevenheid in landbouw en ambacht wordt van allen verlangd. Alle volwassen Solariërs kwijten zich gaarne van hun arbeidsplicht, want in een gezond lichaam dat tot een doelbewuste werkzaamheid is opgeleid, huist een gezonde geest. Aangezien allen arbeiden, is de werktijd van elken dag niet meer dan vier uren. Alle arbeid en alle diensten genieten dezelfde achting. De kleeding is eenvoudig en in overeenstemming met de natuur, — evenzoo de voeding.

Op den grondslag van den Zonne-staat: gemeenschappelijk bezit, teeltkeus en een op de rede gegronde opvoeding is een onderling verbonden, door gemeenschapsgevoel en werklust bezielde maatschappij ontstaan die de wetenschap liefheeft, God eert en de deugd betracht. De Solariërs zoeken het eeuwige leven in God en het aardsche geluk in de gemeenschap. Er wordt bij hen rijkdom noch armoede gevonden, lediggangers noch slaven, alles in harmonie en evenwicht.

3. Bezwaren tegen het Communisme.

Campanella houdt zich ook bezig met de bekende bezwaren die gewoonlijk tegen het communisme te berde worden gebracht en sinds de dagen van Aristoteles (Poltiek, Boek II) bij alle tegenstanders van het gemeenschappelijk bezit opgeld hebben gedaan.

1. Bezwaar: Het communisme is in strijd met de menschelijke natuur.

Antwoord: De communistische gemeenschap is niet alleen denkbaar, maar ook mogelijk. De Jeruzalemsche moedergemeente onder de Apostelen is communistisch geweest, evenals de oudste gemeente in Alexandrië onder de leiding van den Heiligen Marcus. Op dezelfde wijze heeft ook de geestelijkheid geleefd, tot den tijd van paus Urbanus I. De Staat van Plato wordt geroemd door den Heiligen Clementius, Ambrosius en Chrysostomos.

2. Bezwaar: Het communisme verlamt den aandrang tot den arbeid.

Antwoord: Slechts waar de menschen ten gevolge van het bijzonder eigendom tot de zelfzucht zijn opgeleid, is deze een kracht die tot den arbeid drijft, want het eigendom verzwakt de aandrift van de christelijke liefde en van het gemeenschapsgevoel. Het roept gierigheid, woeker, haat en afgunst en vele andere ondeugden te voorschijn. Dat zondige menschen uitsluitend in de eigenliefde een aansporing tot den arbeid vinden, is zeer begrijpelijk. Maar in een communistische gemeenschap als de Zonne-staat, waarin de menschen met een desbewust doel tot gemeenschapszin en arbeidslust, tot degelijkheid en deugd zijn opgevoed, — waar ieder arbeider een billijk loon ontvangt, waar alle arbeid en dienst dezelfde achting geniet, — daar is de liefde tot de gemeenschap de krachtigste prikkel.

3. Bezwaar: De gemeenschap van vrouwen is tegen-natuurlijk en onzedelijk.

Antwoord: Alleen datgene kan tegen-natuurlijk genoemd worden

wat hetzij het individu, hetzij het geheel benadeelt en vernielt. Doodslag, diefstal, roof, echtbreuk, sodomie enz. zijn in strijd met de natuur, omdat zij een onrecht zijn jegens den medemensch of de ontwikkeling van het menschdom tegenhouden. De vrouwengemeenschap kan niet gezegd worden den naaste te benadeelen of de ontwikkeling van de menschheid te belemmeren. Hieruit volgt dat zij niet in strijd is met het natuurrecht.

Ook is zij niet onzedelijk, want zij is niet het onmiddellijk gevolg van zinnelijke begeerten en uitspattingen. Zij wordt niet veroorzaakt door vleeschelijken lust, maar strekt tot een zedelijk doel van den staat. Zij wordt geregeld overeenkomstig de wetten van de gemeenschap en de regels der wetenschap en der wijsbegeerte. Het is er verre van dat in den Zonne-staat een onbegrensde vrouwengemeenschap geduld zou worden. Niemand heeft daar de vrijheid het met de eerste de beste vrouw aan te leggen: het geslachtelijk leven is daar geheel ondergeschikt gemaakt aan het staatsbelang, — slechts is het niet naar kerkelijke, maar naar wijsgeerige regels ingericht. Een niet tegen-natuurlijke handeling kan slechts dan zondig genoemd worden, wanneer de wellust, de vleeschelijke begeerte en de zelfzucht de drijfveer daarvan zijn. Daarentegen verdient zij zedelijk te heeten, wanneer zij in overeenstemming met het verstand en in het algemeen belang verricht wordt.

VIII. KRITIEK OP DE MAATSCHAPPIJ EN UTOPIËN IN FRANKRIJK.

1. Politiek en Economisch Leven.

NA het einde van de honderdjarige Successieoorlogen (1329—1421) tusschen Engeland en Frankrijk zetten de Fransche koningen de politiek voort die de samentrekking van het staatsgezag in één enkel middelpunt beoogde. Min of meer beschermden zij de boeren en de stedelijke nijverheid, besnoeiden de rechten van den adel en de Kerk en ook van de gilden, in zoover die zelfstandige lichamen waren. De winst aan kracht in het binnenland leidde tot uitbreidingsplannen naar buiten.

Lodewijk XII (1498—1515) maakte aanspraak op Milaan, en veroverde in bondgenootschap met Ferdinand den Katholieken het Koninkrijk Napels, dat Frankrijk evenwel niet in zijn bezit mocht behouden.

Frans I (1515—1547) een tijdgenoot en mededinger van Karel V, voerde oorlogen tegen de Zwitsers en het Duitsche rijk en dwong den paus de tegemoetkoming af, waarbij de keuze van de bisschoppen en abten aan de Fransche kroon werd overgedragen. Onder zijn regeering is ook de Fransche kerkhervormer, Johannes Calvijn (geboren 1509, gestorven 1564) werkzaam geweest. Vele burgerlijke elementen, ook geleerden en mannen en vrouwen van adel, sloten zich bij hem aan, maar werden door de Katholieken vervolgd. Calvijn zelf trok naar Genève.

Onder de Fransche koningen Hendrik II (1547—1559), Frans II (1559—1560), en Karel IX (1560—1574) werden de Fransche Calvinisten (Hugenoten) bloedig vervolgd. In den Bartholomeus-nacht van 1572, de dusgenaamde Bloedbruiloft,

vierde deze vervolging in den letterlijken zin haar hoogtij. Meer dan 20.000 Calvinisten werden vermoord. Hendrik III (1574—1589) die het Gereformeerde geloof begunstigde, werd door den monnik Jacques Clément vermoord. Met hem was het huis van Valois uitgestorven en kwam de Fransche kroon in het bezit van het huis van Bourbon (1589—1792). De eerste van deze vorsten is Hendrik IV geweest. Hij was Calvinist, maar verzaakte zijn geloof en keerde tot de Katholieke Kerk terug. Men kent het gevleugeld woord: „Parijs is een mis waard". Zijn verdraagzame (Edict van Nantes, 1598) en jegens de boeren wélgezinde staatkunde die hun des Zondags een gebraden kip gunde, — heeft zeer veel tot den economischen bloei van het land bijgedragen. In samenwerking met zijn minister Sully die één van zin met hem was, bevorderde hij de nijverheid, — inzonderheid de fabricatie van zijden stoffen, tapijten en kantwerk, bracht nieuw leven in nering en overzeeschen handel en stichtte koloniën in Canada. Ook ontworpen zij een grootsch plan tot breideling van de Habsburgsch-Spaansche Europeesche politiek. Hendrik IV werd door een godsdienstdweper (Ravaillac) vermoord.

Zijn opvolgers Lodewijk XIII (1610—1643) en Lodewijk XIV (1643—1715) en hun eerste-ministers Richelieu en Mazarin voerden een gewelddadige politiek, vernietigden de laatste overblijfsels van de macht van den adel, heropenden de lange reeks van oorlogen met Spanje en Duitschland, onderdrukten de Hugenoten in Frankrijk, beschermden het Protestantisme in Duitschland, zoodat dit land alle rust ontzegd bleef. Het is met name de Fransche staatkunde geweest die den in 1618 in Duitschland uitgebroken Katholiek-Protestantschen oorlog gerekt en verscherpt heeft. Deze oorlog zou zonder twijfel reeds in 1635 geëindigd zijn, indien Frankrijk dien niet tot de volledige uitputting van het Duitsche volk had aangewakkerd. Daarna geraakte Lodewijk XIV in oorlog met Holland en Engeland, Spanje en Oostenrijk, totdat hij in den Spaanschen Successie-oorlog schipbreuk leed en bij den vrede van Utrecht (1713) genoodzaakt werd het leeuwendeel van zijn overzeesche bezittingen aan Engeland af te staan.

Hoe schitterend de toestand van Frankrijk onder Lodewijk XIV,

— en in het bijzonder in het einde van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw ook schijnen mocht en hoe verdienstelijk zijn ministers, — en in de eerste plaats de beroemde Colbert, — zich ook ten opzichte van de bevordering van handel en nijverheid gemaakt hadden, — is het toch een onbetwistbare waarheid dat het economisch leven door de veroverings-politiek en de daaruit voortvloeiende oorlogen te gronde was gericht. De adel trok naar Parijs en naar Versailles en liet het beheer van zijn bezittingen aan zijn rentmeesters over die zich om niets anders dan een hooge grondhuur bekommerden. De opgedreven belastingen die op meedoogenlooze wijze door de belastingpachters en hun ambtenaren geïnd werden, verarmden de boeren. De herroeping van het Edict van Nantes dwong de nijvere Hugenoten hun vaderland te verlaten. De spilzucht van het hof maakte zich meester van wat de oorlogen nog mochten hebben overgelaten. Slechts voor de aanzienlijken onder de burgerij, de speculanten, de belastingpachters en de woekeraars was het mogelijk zich te verrijken en tegen hooge inkoopsommen wisten hunne zonen zich in de rechtersplaatsen en andere begeerde posten te nestelen.

Bij den dood van Lodewijk XIV was de boerenstand van Frankrijk te gronde gericht, de edelman tot hoveling verlaagd, steeds op geldmaken uit, en de bovenste laag van de burgerij vermogend geworden en voor het meerendeel in den adelstand verheven. De langdurige oorlogen hadden het vertrouwen in den zegen van rechtschapen arbeid en handel geschokt en een ieder wilde zoo spoedig mogelijk rijk worden. De tijd kwam van den geldzwendel op groote schaal en dank zij John Law en zijn overstrooming met aandeelen en banknoten, geraakten alle hoofden op hol en werd het land in een hevige financieele crisis gedompeld. (1720)

De regeeringstijd van Lodewijk XV (1715—1774) was na ongeveer 1750 getuige van de industrieele omwenteling. De kreten om vrijheid werden allengs duidelijker hoorbaar. De openbare meening begon zich tegen alle staatsinmenging in productie en verkeer te verzetten en eischte dat aan de natuur en het natuurrecht de vrije loop zou worden gelaten. Weg met het

gezag van de Kerk (Voltaire), weg met alle overblijfsels uit den tijd van leenstelsel en onbeperkte voorrechten, weg ook met de gemeenschap van den grond, weg met de oude gilden en met alle beperkende bepalingen die handel en bedrijf aan banden leggen. Laat den burger in vrijheid arbeiden onder de bescherming van menschenrechten en natuurwetten. En te midden van dien roes der burgerlijke vrijheid werd in de wereld van het persoonlijk eigendom het ontleedmes van het communisme gezet.

Een tijdperk van groote en stoutmoedige denkers was in aantocht. Van ongeveer 1750—1793 is de Fransche geest de wegwijzer van de Europeesche beschaving geweest. Het was het voorspel van de omwenteling.

De denkbeelden van Rousseau, van de Physiocraten en van de Encyclopedisten fonkelden als bliksemschichten aan den gezichteinder.

Ik wensch dezen op de kritiek der maatschappij gerichten gedachtenarbeid in drie groepen te verdeelen.

In de eerste plaats de beoordeeling der maatschappelijke toestanden door aanhangers van het communisme.

Ten tweede het oordeel van leden der bourgeoisie die weliswaar de nadeelen van het persoonlijk eigendom erkennen, maar dezen òf als onvermijdelijk aanvaarden òf met behulp van allerlei hervormingen hopen te verzachten.

En ten slotte de utopistische schrijvers die de werkelijkheid in het land van de communistische verbeelding ontvluchten.

Het zal niet mogelijk zijn aan deze indeeling streng de hand te houden, aangezien de eerste en de derde groep onderscheiden karaktertrekken gemeen hebben. In elk geval zal zij ons goede diensten kunnen bewijzen.

2. Beoordeeling van de Maatschappelijke Inrichting Meslier, Morelly, Mably.

Terwijl Corneille, Racine en Molière hun tooneelspelen voor het hof en den adel schreven, Lafontaine zijn fabelen dichtte, Bossuet zijn sermoenen uitsprak en deze allen het tijdperk van Lodewijk XIV tot de gouden eeuw van de Fransche letterkunde

verhieven, leefde sinds 1692 een behoeftig pastoor in het dorpje Etrepigny (in de Ardennen) en kweet zich daar van zijn plichten als zielenherder, ofschoon hij in den grond van zijn hart het Christendom als een geweldige ongerijmdheid beschouwde en, in den naam van natuurrecht en communisme, staat en samenleving in volle overtuiging vervloekte. Wellicht uit genegenheid voor zijn arme boerengemeente, wellicht ook uit gebrek aan moed, — misschien was hij van meening dat de tijd nog niet gekomen was voor de verkondiging van waarheden die vroeg of laat tot omwenteling zouden leiden, en zijn martelaarschap derhalve geen vruchten kon dragen, — zooveel is zeker dat hij zijn overtuiging niet in het openbaar heeft uitgesproken en er de voorkeur aan heeft gegeven ze in handschrift als uiterste wilsbeschikking na te laten.

Deze niet-alledaagsche pastoor heette Jean Meslier, — in 1664 in de provincie Champagne geboren en in 1729 of 1733 in Etrepigny gestorven. Zijn letterkundige nalatenschap „Le Testament de Jean Meslier" is eerst in 1864 in Amsterdam volledig in drie deelen uitgegeven, nadat reeds ongeveer een eeuw te voren een door Voltaire verminkte uitgave bekend was geweest.

De volledige Amsterdamsche uitgave blijkt het werk van een man die het Christendom haatte met een hartgrondigen haat. Naar zijn meening waren de godsdienst en de kerk niets anders dan middelen om het volk dom en onderdanig te houden. Met weergalooze scherpte rekent hij af met koningschap, adel, geestelijkheid, militarisme, ambtenaars, belastingpachters en geldprotsen. Geen vrijdenker en republikein kan Meslier in scherpte van kritiek overtreffen waar deze de genoemde personen en instellingen onder handen neemt. Hij heeft het daarbij in de eerste plaats op het Frankrijk van Lodewijk XIV gemunt, hetgeen niet belet dat zijn oordeel ook op de algemeene zijde van de aangeroerde vragen toepasselijk was. Het belangrijkst voor ons zijn intusschen zijn beschouwingen over het bijzonder eigendom en het communisme. Hierover brengt hij in het midden:

„Een ander misbruik dat alom verbreid is en gehandhaafd wordt, is de toeëigening van de goederen en de rijkdommen der

aarde die op een gemeenschappelijk bezit en genot aangewezen zijn. De inwoners van iedere gemeente behoorden zich als een onverdeeld gezin van broeders en zusters te beschouwen en zorg te dragen dat allen arbeiden en nuttige voorwerpen vervaardigen, ten einde aan allen de noodige levensmiddelen te verschaffen. De leiding van elke afzonderlijke gemeente mag nooit aan heersch-zuchtigen worden toevertrouwd, maar aan degenen die uitmunten in wijsheid en welwillendheid. Ook ligt het op den weg van de gemeenten met elkander een bondgenootschap aan te gaan tot bewaring van den vrede en tot onderlinge hulp en bijstand.

„Uit de verdeeling van de goederen en rijkdommen der aarde, uit het privaat-bezit zijn alle tegenstellingen voortgekomen tusschen rijken en armen, verzadigden en hongerenden, aanzienlijken en geringen.... Wanneer men al dit onrecht ziet, de weelde van de eenen en de ellende van de anderen, hier overdaad en ginds gebrek, en daarbij bedenkt dat de begrippen van deugd en ondeugd aan deze indeeling geheel vreemd zijn gebleven, dan is het onmogelijk aan het bestaan van een God te gelooven, want het is volkomen ondenkbaar dat God deze verkrachting van het recht zou dulden.

„De eerste Christengemeenten hebben op communistischen voet geleefd totdat het aan de drogredenen van de geestelijkheid gelukt is de gemeenschap der aardsche goederen door de communie te vervangen, — dus door de gemeenschap van denkbeeldige goederen. Toch weten de monniken, althans in zoover zij zelven daarbij betrokken zijn, de gemeenschappelijkheid der aardsche goederen op den juisten prijs te stellen en is er voor gezorgd dat zij geens dings gebrek hebben.

„Pascal is blijkbaar van dezelfde meening, waar hij in zijn „Pensées" opmerkt dat de toeëigening van den grond en de kwade gevolgen daarvan, te wijten zijn aan de pogingen die door allen werden aangewend ten einde zich van het bezit van dingen te verzekeren die gemeenschappelijk behoorden te blijven. En de goddelijke Plato heeft gewenscht een republiek te stichten, waarin het mijn en dijn onbekend zouden zijn.

De ongelijkheid is een miskenning van het natuurrecht.

„Alle menschen zijn van nature gelijk. Zij hebben een gelijk

recht te leven en zich te bewegen, hun natuurlijke vrijheid te genieten en hun deel in de goederen der aarde te hebben, terwijl zij gezamenlijk nuttigen arbeid verrichten om de noodzakelijke levensmiddelen beschikbaar te stellen. Daar zij evenwel een deel uitmaken van de samenleving en deze niet in orde en in gang zou kunnen worden gehouden zonder een zekere afhankelijkheid en uitoefening van gezag, moeten de menschen zich die laten welgevallen, toeziende dat die ondergeschiktheid niet in ongelijkheid ontaardt". (Testament, II Deel, blz. 170—171)

Het behoud van de menschheid is gelegen in de vereeniging van de volken tegen de tirannen en in de erkenning en de naleving van de natuurwetten die de goederengemeenschap en den arbeid van allen eischen.

Dieper invloed dan door Meslier is door Morelly uitgeoefend, den schrijver van den eertijds zoo beroemden „Code de la Nature" (Het Wetboek der Natuur). Van den levensloop van Morelly is zoo goed als niets bekend. Hij was afkomstig uit Vitry-le-François, was de zoon van een ambtenaar en heeft als huisonderwijzer in zijn levensonderhoud voorzien. In het jaar 1753 zond hij een op het natuurrecht bezielden roman in het licht: „Naufrage des Iles flottantes" (De Schipbreuk van de Drijvende Eilanden), een heldendicht in veertien zangen. Hij schildert daarin een samenleving die op het communisme en de vrije liefde gegrondvest is, terwijl hij de instellingen van het persoonlijk recht met drijvende eilanden vergelijkt en daarvan de onvermijdelijke schipbreuk voorspelt. Twee jaren later is zijn Wetboek van de Natuur verschenen dat men gedurende langen tijd ten onrechte op rekening van Diderot gesteld heeft.

Hij gaat van de volgende grondbeginselen uit:

De maatschappelijke ellende komt voort uit de omstandigheid dat de moraal-filosofen en de mannen van de politiek het a b c van de natuur òf niet begrepen òf daaruit een onjuiste slotsom getrokken hebben. De natuur is een bewonderenswaardig vernuftig werktuig dat den mensch van krachten en behoeften voorzien en hem in een omgeving geplaatst heeft die zijn geluk en zijn deugd onfeilbaar in stand zouden hebben gehouden, indien hij de eischen der natuur begrepen en ingewilligd had. De mensch

wordt zoomin goed als slecht geboren, hij heeft geen aangeboren denkbeelden en neigingen, hij komt als een volstrekt onverschillig onzijdig wezen ter wereld. Aan dien toestand van onzijdigheid wordt hij ontrukt door zijn aangeboren behoeften die zijn persoonlijke vermogens steeds te boven gaan, zoodat het op zichzelf staande individu niet in staat is ze te bevredigen. Uit deze spanning tusschen behoefte en kunnen ontstaan werkingen die zeer weldadig zijn voor den mensch. Zij dwingen hem tot arbeiden, tot denken en tot de aansluiting bij zijn medemenschen, of kort gezegd, tot intrede in het verband der samenleving. De verscheidenheid van de menschelijke behoeften en vermogens verhoogt de onmisbaarheid van dit verband. Ten einde de bevrediging der menschelijke behoeften mogelijk te maken, heeft de natuur den mensch de aarde met hare schatten en hare vruchtbaarheid geschonken. De aarde en haar overvloed is het gemeenschappelijk eigendom van allen. Zij is het onderling fundament van hun bestaan. Op dezen grondslag verrijst de samenleving die in de menigvuldigheid en verscheidenheid van bezigheden, bekwaamheden en verbindingen een verwonderlijk evenwicht en een duurzame overeenstemming van belangen zou vormen, indien de wijsgeeren en wetgevers en staatslieden de wetten van de natuur bestudeerd en opgevolgd hadden. Dit hebben zij evenwel verzuimd. Zij hebben de aarde tot persoonlijk eigendom gemaakt, indeeling en splitsing en belangenstrijd te voorschijn geroepen, waardoor de voornemens der natuur verijdeld en de door haar wijselijk geschapen behoeften en krachten ontaard zijn. Dit is de bron van alle euvelen die de samenleving ondermijnen en die door geen menschenwetten en staatsinstellingen, — zij mogen dan democratisch of monarchistisch zijn, — verholpen kunnen worden. Het eenige geneesmiddel is de terugkeer tot de natuurwetten die als volgt luiden:

Geen lid van de samenleving mag iets in het bijzonder en uitsluitend bezitten, — met uitzondering van de voorwerpen die ieder voor zijn dagelijksch werk en voor zijn genoegen werkelijk gebruikt.

Ieder burger is als het ware een ambtenaar van de samenleving

en wordt op kosten van de gemeenschap gevoed, onderhouden en te werk gesteld.

Ieder burger draagt naar zijn vermogen, zijn talenten en zijn leeftijd tot het algemeen welzijn bij. Naar dienzelfden maatstaf worden ook zijn verplichtingen vastgesteld, — een en ander overeenkomstig de wetten van de staathuishoudkunde.

Zie hier eenige bijzonderheden van die staathuishoudkunde.

Elk volk moet in familiën, stammen en gemeenten en — indien noodig in provinciën worden ingedeeld. Iedere stam bestaat uit een gelijk aantal familiën, Alle door hen vervaardigde goederen worden in openbare pakhuizen ondergebracht en daar op vastgestelde tijden aan de burgers uitgereikt De overtollige voorraden van alle goederen die niet aan bederf onderhevig zijn, worden voor tijden van nood bewaard. Handel met naburige volken mag uitsluitend in den vorm van ruilhandel gedreven worden en moet voortdurend onder toezicht staan.

Ieder burger die geschikt is voor den arbeid, moet van zijn twintigste tot zijn vijf-en-twintigste levensjaar in den landbouw werkzaam zijn.

Het bestuur van den staat berust bij den oppersten Senaat die jaarlijks gekozen wordt uit de familie-hoofden van meer dan vijftig-jarigen leeftijd.

Het huwelijk wordt voor een tijdperk van tien jaren aangegaan en behoeft de toestemming van den senaat van de stad.

Meer in bijzonderheden is ons de levensloop bekend van Gabriël B. Mably (geboren in Grenoble 1709, gestorven 1785). Hij ontving een zeer verzorgde opvoeding, studeerde in de godgeleerdheid, maar werd publicist en later secretaris van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken. Hij schreef veel over de geschiedenis van de Oudheid en van Frankrijk, ook over diplomatieke vraagstukken, en verdedigde aanvankelijk de oude orde van zaken. Allengs ontwikkelde zich zijn kritische aanleg en in 1768 gaf hij een geestige polemiek in het licht: „Doutes proposés aux philosophes économistes”. Dit werk was gericht tegen den Graaf Mercier de la Rivière, den woordvoerder van de economen die het privaatbezit, beschermd door een despotische regeering, als de beste orde van zaken beschouwden.

Tegenover deze theoriën verdedigde Mably het communistische natuurrecht en prees hij de wetgeving van Lycurgus en den staat van Plato wier voordeelen hij opsomde in tegenstelling met de nadeelen die aan het persoonlijk eigendom en de ongelijkheid verbonden zijn. De invloed van Morelly op Mably is duidelijk aanwijsbaar.

In een ander geschrift zegt hij:

„Wanneer ik in de een of andere reisbeschrijving van een onbewoond eiland lees waarvan het klimaat zacht en het water gezond is, dan ontwaakt bij mij de lust daarheen te trekken en daar een republiek te stichten, waarin allen gelijk en allen rijk en allen arm (bezitloos) zouden zijn om in vrijheid en broederliefde samen te leven. Onze allereerste wet zou luiden: Niemand mag iets in persoonlijk eigendom bezitten. Wij zouden de opbrengst van onzen arbeid naar de openbare bergplaats brengen. Daar zou zich het vermogen van den staat en het erfdeel van den burger bevinden. De familie-vaders zouden elk jaar regeerders kiezen wier taak het zou zijn aan elk te verstrekken wat hij tot zijn levensonderhoud noodig heeft en hem den arbeid aan te wijzen dien de gemeenschap van hem verlangde." (Aangehaald bij Villegardelle-Köppen, Geschichte der sozialen Ideen, Berlijn 1846, blz. 84)

Mably geeft intusschen toe dat de menschen die in de huidige samenleving zijn opgegroeid, te zeer door het eigenbelang gedreven worden, dan dat het hun mogelijk zou zijn het algemeen belang tot richtsnoer van hun handelingen te maken. Heden ten dage is de hebzucht sterker dan het maatschappelijk plichtsgevoel. Hij stelt daarom voor dat men zich voorshands bepalen zal bij hervormingen die de eigendomsrechten beperken, de hebzucht in bedwang houden en het verwerven van bezit slechts dan vergunnen, indien het de opbrengst van persoonlijken arbeid betreft. Het erfrecht moet worden ingekort. Eigenaars van den grond en van roerend goed behooren het leeuwendeel van de belastinggelden bij te dragen. Daarentegen zouden de arbeiders slechts voor een gering deel hebben bij te dragen in de onderhoudskosten van den staat. Er moet een eind worden gemaakt aan het onderscheid in salaris van de onderscheiden ambtenaren en wanneer

het mogelijk was, zouden allen dezelfde bezoldiging genieten, aangezien de natuurlijke ongelijkheid van den verrichten arbeid in het geheel van aller werk verdwijnt en daar een zeker gemiddelde ontstaat.

3. Beoordeelaars uit de Burgerij. Rousseau, Linguet, Necker, Brissot.

Gedurende de tweede helft van de achttiende eeuw was Frankrijk dermate doortrokken van de beginselen van het natuurrecht, dat ook staatkundig-wijsgeerige schrijvers, die op grooten afstand van het communisme stonden, de neiging toonden het privaat-bezit tot voorwerp van hun onderzoek te maken.

De beroemdste, — ofschoon niet de consequentste, — onder hen was Jean Jacques Rousseau (1712—1778). In zijn in 1753 verschenen geschrift over „de Ongelijkheid onder de Menschen", — (Duitsche vertaling van Mozes Mendelssohn die ze aan Lessing heeft opgedragen), zegt hij:

„De eerste die een stuk grond omheind en daarbij gesproken heeft: Dit is mijn! — terwijl eenvoudige zielen hem op zijn woord geloofden, die man is de stichter van de burgerlijke samenleving geweest. Indien toen iemand den moed gehad had die omheining omver te rukken, de greppels te dempen en zijn vrienden toe te roepen: Wacht u er voor dezen bedrieger geloof te schenken! Gij allen zijt verloren, wanneer gij vergeet dat de vruchten allen toebehooren en de aarde niemands eigendom is! — hoeveel misdaad en oorlog en doodslag, hoeveel ellende en ontzetting zou die man ons geslacht bespaard hebben!"

Ook in den „Emile" (1762) bevinden zich verscheiden uitspraken die een oordeel over de maatschappij behelzen. Hij verkondigt de leer dat alle genot in de samenleving uitsluitend in arbeid betaald kan worden.

„Voor den mensch die deel uitmaakt van de maatschappij is de arbeid de eerste plicht. Ieder burger die niet werkt, rijk of arm, machtig of machteloos, is een schurk." (Emile, Derde Boek)

De conservatieve rechtsgeleerde Simon N. H. Linguet (1736—1794) klaagt in zijn „Théorie des Lois Civiles", verschenen in

1767 (Deel I, 171—200), dat de burgerlijke maatschappij de natuurlijke vrijheid van den mensch belemmert.

„Zoodra de mensch geboren is, klinkt men hem vast aan de ontzettende keten die maatschappij heet. Reeds in zijn wieg ziet hij ze in zijn omgeving, de wezens die op hem gelijken, die met ketenen beladen zijn en met vreugde in hem een lotgenoot begroeten die hun slavernij met hen zal deelen. Hebzucht en geweld hebben de aarde in bezit genomen en zijn overeengekomen slechts aan diegenen een aandeel in dat bezit toe te staan die hún banier volgen ....

De gerechtigheid is de eeuwige en gestadige wil een ieder recht te verschaffen, — aldus beweren de rechtsgeleerden. Maar de arme heeft niets anders dan zijn armoede en derhalve kunnen de wetten hem ook niets anders verschaffen. Zij zijn er veeleer op aangelegd dengene die in overvloed leeft, in bescherming te nemen tegen de aanvallen van hen die zelfs het allernoodzakelijkste derven. Daarin ligt de eigenlijke kern van de wetten. Zij worden door de rijken voorgeschreven, gelijk het ook de rijken zijn die daaruit het grootste voordeel trekken. De wetten zijn als vestingen die de rijken in het land van den vijand gebouwd hebben ter afwering van de gevaren die hen in het bijzonder bedreigen. De oorlogen zijn een gevolg van de wetten, want zij ontstaan uit de liefde tot het bezit. En steunt het bezit op iets anders dan op de wetten? Het kort begrip van de burgerlijke maatschappij is der rijken vrijstelling van den arbeid .... De toestand van den vrijen arbeider is ongunstiger dan die van den slaaf. Want de slaaf werd gevoed, ook wanneer hij niet arbeidde. Maar wat wordt er van den vrijen arbeider wanneer hij geen werk kan vinden? Wie trekt zich zijn lot aan, wanneer hij sterft van honger en gebrek?"

Zulke stoutmoedige denkbeelden van maatschappelijke critiek vindt men veelvuldig bij Linguet. Niettemin is hij tot zijn levenseinde conservatief gebleven. Hij was van meening dat wie de maatschappij wilde, ook haar schreeuwende ongelijkheid en al haar gebreken op den koop toe moest nemen.

Jacques Necker (geboren 1732, gestorven 1804), de minister

van Financiën van Lodewijk XVI, besluit zijn boek over den „Korenhandel" aldus:

„Wanneer men de maatschappij en haar inwendige verhoudingen aandachtig gadeslaat, dringt zich onmiddellijk de gedachte op dat alle burgerlijke instellingen het belang van de bezitters tot doel hebben. Wie de wetboeken opslaat, vindt daar tot zijn ontzetting alom de bewijzen voor deze waarheid. Men ontvangt den indruk, alsof een gering aantal lieden de aarde onderling verdeeld en vervolgens wetten hebben opgesteld om zich tegenover de groote menigte aaneen te scharen, — ongeveer zooals zij de bosschen omrasterd hebben, ten einde zich tegen de wilde dieren te beschermen."

(Duitsche Vertaling, Dresden 1777, blz. 292—293).

Wij verwijzen nog naar blz. 121 van dit werk, waar de verhouding tusschen kapitaal en arbeid, alsmede de samentrekking van het bezit en de vermindering in het aantal van de bezitters behandeld worden.

Aangaande Linguet en Necker veroorloven wij ons de aandacht van den lezer te vestigen op de desbetreffende beschouwingen voorkomende in Karl Marx, Theoriën over de Meerwaarde, — Deel I, blz. 73—84.

Ten slotte nog de volgende aanhaling van J. P. Brissot (geboren 1736, gestorven op het schavot 1794). Wij lezen in zijn „Recherches philosophiques sur la Propriété et le Vol":

„Toen de gelijkheid verbannen was, traden de hatelijke verschillen tusschen de rijken en de armen steeds scherper aan den dag. De maatschappij splitste zich in twee klassen: tot de eerste behooren de burgerlijke bezitters, tot de tweede de volksmassa. En ter bevestiging van het wreede eigendomsrecht diende het dreigement van gruwzame straffen. Men heeft het vergrijp tegen dit recht „diefstal" genoemd. En toch is in den natuurstaat de dief de rijke, degeen die overvloed heeft. In den maatschappelijken toestand daarentegen is diegene een dief die den rijke besteelt. Een eigenaardig voorbeeld van de veranderingen die de meeningen ondergaan!"

Niettemin was Brissot geen revolutionnair, ook geen Jacobijn,

maar een Girondist (een gematigd republikein) en werd in die hoedanigheid door de Jacobijnen tot de guilottine veroordeeld.

4. Utopistisch Tafereel van Vairasse d'Allais.

De eerste Fransche schildering van een communistische utopie is van de hand van Denis Vairasse, uit Allais (Zuid-Frankrijk) en wordt gevonden in zijn „Histoire des Sevarambes", die in 1675 in de Engelsche taal in Londen en daarna in 1677—1678 in de Fransche taal in Parijs het licht zag. Vairasse had een zeer bewogen jeugd achter zich. Hij heeft in het Fransche leger gediend, daarna (1665) op de Engelsche vloot. Hij vertoefde eenigen tijd in Londen en vestigde zich toen als taalonderwijzer in Parijs, waar hij ook een Fransche spraakkunst samenstelde. (1681-1683)

Zijn utopistisch verhaal werd weldra in het Duitsch en het Hollandsch vertaald. Het schildert in bijzonderheden die zijn verbeelding alle eer aandoen, den buitengemeen gelukkigen toestand van de Sevaramben die een Australisch eiland bewoonden en door Sevaris, een wijzen Pars en aanbidder van de zon, maatschappelijk georganiseerd waren. De gelukkige bewoners van dit eiland noemden zich Sevaramben, klaarblijkelijk naar den naam van den stichter van hun staat. Zie hier de grondbeginselen die Sevaris bij de maatschappelijke herschepping van zijn volk hebben voorgezweefd.

De gebreken van de menschenmaatschappij zijn voornamelijk aan de drie volgende oorzaken te wijten: hoogmoed, hebzucht en lediggang. De hoogmoed heeft de ongelijkheid in rang en aanzien bij de menschen te voorschijn geroepen, de onderscheiding in adellijken en gemeenen, meesters en knechten. De hebzucht heeft de maatschappij in rijken en armen verdeeld en al het onrecht gebracht dat de nasleep van deze tegenstelling is. De lediggang leidt tot uitspattingen en samenzweringen en tot verwaarloozing van de schatten van de natuur en van den menschelijken geest. Ten einde deze oorzaken onschadelijk te maken, schafte Sevaris alle rangverschillen af, met uitzondering van degenen die met de zedelijke hoedanigheden van den mensch in verband staan.

Vervolgens haalde hij een streep door het privaat-bezit: alle goederen en rijkdommen, alle grondbezit werd tot eigendom van den staat verklaard.

„Op deze wijze maakte hij een einde aan de hebzucht, aan de rechtsgedingen nopens geldzaken, belastingen, tollen, prijsopdrijving en armoede die zooveel ongeluk over de wereld verspreiden. Sinds deze wetten in werking zijn getreden, zijn alle Sevaramben rijk, ofschoon zij niets hun eigendom kunnen noemen. Alle goederen van den staat behooren hun toe, zoodat elk hunner zich voor even gelukkig houden mag als de rijkste vorst ter wereld." (Histoire des Sevarambes, Amsterdam 1711, Deel I, blz. 276-78)

Goederengemeenschap onderstelt den algemeenen plicht tot den arbeid. Deze werd door Sevaris ingevoerd. Daarbij bepaalde hij dat de dag in drie deelen gesplitst zou worden: acht uren voor den arbeid, acht uren voor de ontspanning en acht uren voor den slaap. Slechts ouden van dagen, zwangere vrouwen, zieken en kinderen zijn van den arbeid vrijgesteld. Daar evenwel de lediggang als de grootste schande beschouwd wordt, zoeken ook de vrijgestelden de een of andere bezigheid.

De opvoeding en het onderwijs zijn voorwerpen van een aanhoudende zorg. Van hun zevende tot hun elfde levensjaar ontvangen de kinderen lager onderwijs en wordt op hun lichamelijke en geestelijke ontwikkeling aangestuurd. Daarna bezoeken zij inrichtingen waar zij voor den landbouw en voor een ambacht bekwaamd worden en de arbeid op vier uren daags is vastgesteld. Matigheid en eerbied jegens de wet, den ouderdom en den godsdienst worden hun reeds vroeg ingeprent. De Sevaramben stellen zich in den regel met éénе vrouw tevreden. Een uitzondering vormen de ambtenaars die het recht hebben er verscheiden vrouwen op na te houden. De regeeringsvorm is heliocratisch, — hetgeen beteekent dat de als godheid aangebeden zon de heerscheres is. Haar stedehouder wordt uit de hoogste ambtenaren door middel van het lot aangewezen. Daarentegen worden de andere ambtenaren onmiddellijk door het volk gekozen.

De Sevaramben wonen gezamenlijk in Osmasiën (groote gebouwen). Elke Osmasie heeft haar magazijn, waar de vervaardigde goederen afgeleverd worden en ieder deelgenoot, luidens

ambtelijke aanwijzing, de noodige levensmiddelen in ontvangst kan nemen.

5. Navolgingen van de groote Utopiën.

Reeds Vairasse is in zijn ontwerp weinig oorspronkelijk. Hij ontleent menigen trek aan Morus en Campanella. De utopiën en utopistische reisbeschrijvingen die daarna het licht hebben gezien, — en in de 18de en 19de eeuw is hun aantal in Frankrijk en Engeland legio geweest, — is meestal platte nabootsing en — als uitzondering — schoone poëzie.

De afwijkingen betreffen in de eerste plaats het huwelijk. Er zijn er die voor het enkelvoudig huwelijk opkomen, sommigen ook voor het huwelijk met een vasten termijn. Anderen verdedigen de vrije liefde. Ook loopen de wegen uiteen ten opzichte van den regeeringsvorm, — men vindt onder de schrijvers voorstanders van monarchie, van democratie en zelfs van anarchie. Werkelijk nieuw is eerst de „Terugblik" van Bellamy, een onmiskenbaar voortbrengsel van de industrieele toestanden in het laatste kwartaal van de 19de eeuw. Op Bellamy stellen wij ons voor later terug te komen.

Volledigheidshalve noemen wij hier de meesten van deze utopiën.

In 1676 publiceerde Gabriel de Foigny de anarchistisch-communistische schildering „Terre Australe Connue". In 1710 Jacques Massé zijn „Voyages et Aventures", een deïstisch-communistisch werk. In 1746 Berington de „Mémoires de Gaudence de Lucques", zeer verwant aan Campanella en Vairasse. In 1768 Fontenelle de „République des Philosophes" een godsdienstlooze, communistische samenleving, met slavernij tot grondslag. In 1770 verscheen „Histoire naturelle et civile des Calligenes," vrije liefde en communisme. In 1781 (?) gaf Restif de la Bretonne in het licht „Découverte Australe", handelende over de zedelijke zijde van het communisme.

De „Télémaque" van Fénélon (1698) waarin het antieke (Grieksche) leven geïdealiseerd wordt, heeft tallooze navolgers gehad, velen daarvan met enkele deelen utopisme vermengd.

AANHANGSEL.

De godsdienstig-communistische nederzettingen in Amerika.

Terwijl de schrijvers van utopistische tafereelen zich vergenoegden met de schildering van min of meer onderhoudende maatschappelijke afbeeldingen, leefden in Christelijke kringen, in het bijzonder in Engeland en Duitschland kettersch-communistische overleveringen die hun aanhangers aan vervolging blootstelden en hen beletten in hun vaderland overeenkomstig hun idealen te leven. Maar de tijden van Inquisitie en brandstapel waren onherroepelijk voorbij — dit is een van de schoonste veroveringen van de burgerlijke verlichting — zoodat de leden van die communistische sekten de vrijheid hadden hun land te verlaten en in Amerika een practische proef te nemen met hun beginselen. De Vereenigde Staten werden het toevluchtsoord van hetgeen er van de kettersch-communistische beweging van de Middeleeuwen was overgebleven, in zoover de belijders in hun binnenste den aandrang voelden hun leven naar hun idealen in te richten.

Later voegden zich nog daarbij de nederzettingen van de aanhangers van Owen, Fourier en Cabet, maar op deze ondernemingen zullen wij in het Vierde deel van dit werk hebben terug te komen, daar zij van de eerste helft der 19de eeuw dagteekenen en ook in geestelijken zin hun ontstaan te danken hebben aan een anderen gedachtengang, met name aan het critische utopisme dat aan de eerste periode van de industrieele omwenteling verwant was.

Een van de oudste godsdienstig-communistische stichtingen is die van de Kwakers. Zij ontstond in 1776 in Watervliet (in den staat New-York). Aan het hoofd stond de Engelsche Ann Lee die in 1774 in Amerika gekomen was. In den loop van den tijd breidde het getal van de Kwaker-gemeenten zich uit, — intusschen heeft het leden-aantal nooit meer dan 5000 bedragen. Zij leidden een kloosterachtig bestaan en waren voorstanders van het celibaat en van een strenge zedelijkheid. Zij verwierven zich aanzienlijken rijkdom. Elke gemeente is in familiën verdeeld, wier bezit communistisch beheerd wordt.

Vervolgens ontmoeten wij de „Harmony" (in Pennsylvanië), gesticht door Zwabische godsdienstig-communistische boeren die onder de leiding van den als dictator aangewezen Georg Rapp (1770—1847) in het jaar 1803 hun land verlieten en in Pennsylvanië een communistische kolonie stichtten. Gemeenschap van goederen, vrijheid en gelijkheid heerschten bij de Rappisten, zooals deze landverhuizers zich naar hun leider noemden. In 1814 verkochten zij hun bloeiende nederzetting voor 100.000 dollars en trokken naar Indiana waar zij een nieuwe kolonie stichtten die ook een voorspoedige vlucht nam en een aanzienlijk vermogen vergaarde. Daar het klimaat hun evenwel niet behaagde, verkochten zij in 1824 hun kolonie aan Robert Owen voor 150.000 dollar en stichtten een nieuwe nederzetting die zij „Economy" noemden en evenzoo tot voorspoed brachten, in weerwil van velerlei ongevallen die een verbrokkeling veroorzaakten. Tot 1807 beschouwden zij het huwelijk als geoorloofd, — toen werd het celibaat door hen ingevoerd. De buitengewone voorspoed van Pennsylvanië sinds ongeveer 1870 ten gevolge van de petroleumindustrie heeft aan de communistische idylle een einde gemaakt. Heden ten dage vormen de Rappisten een maatschappij op aandeelen die waardevolle landerijen, oliebronnen, fabrieken en dergelijken bezit.

Een soortgelijke stichting is die van Zoar, wier leden evenzoo Zwabische boeren waren die wegens hun godsdienstig-communistische overtuiging in het land van Wurtemberg veel te verduren hadden. De geldelijke hulp die hun door Engelsche kwakers verleend werd, stelde hen in staat onder de leiding van hun gezel Jozef Bämler naar Amerika over te steken. In Ohio verwierven zij zich grondbezit en namen in 1819 het besluit voortaan communistisch en ongehuwd te leven. In 1831 gingen zij tot het enkelvoudig huwelijk over. Ook Zoar bereikte een hooge trap van economischen bloei en bestond tot 1898. Uit de afwikkeling van de belangen dezer kolonie ontving ieder lid 1500 dollar als zijn aandeel.

Wij vinden nog de nederzettingen van Bethel en Aurora (in Missouri en Oregon) gesticht door Dr. Keil (1812—1877). Hun

leden waren voor het meerendeel van Duitsche afkomst. Zij leefden op communistischen voet en het huwelijk was bij hen geoorloofd. Beide kolonies leidden een vreedzaam en gelukkig leven tot den dood van hun leider. Eenige jaren daarna gingen zij uiteen.

Merkwaardig is ook de nederzetting Amana (Iowa) die door communisten uit Midden-Duitschland gesticht werd. Reeds in het begin van de 18e eeuw had deze sekte zich in Midden-Duitschland georganiseerd. Eerst in 1842 trokken ongeveer duizend leden naar Amerika. In het jaar 1901 telde Amana 1767 leden die in zeven dorpen woonden en zich op landbouw en ambacht toelegden. Hun vermogen bedroeg destijds 1.647.000 dollar. De goederen die op hun werkplaatsen vervaardigd zijn (zij bezitten molens, smidsen, zeepziederijen en weverijen) onderscheiden zich door hun voortreffelijke qualiteit en vinden gereedelijk afzet. Zij hebben ook loonarbeiders in hun dienst. De werkplaatsen munten door zindelijkheid uit. Elke arbeider heeft naast zich een stoel om rust te nemen. Haasten en jagen is daar onbekend: er wordt langzaam gearbeid en met verscheiden rustpoozen in den loop van den dag. In hun omgang bedienen zij zich nog altijd van de Duitsche taal. In Amana wordt niet alleen het communisme, maar ook het enkelvoudig huwelijk toegepast. De geheele levenswijze getuigt van grooten eenvoud en is in den geest van het oudste Christendom.

In het algemeen kan men van al deze nederzettingen zeggen dat hun meerdere of mindere bloei afhankelijk is van de trouw waarmede hunne leden het oud-christelijke ideaal aanhangen, — en daarbij van de de bekwaamheid van hun leiders.

V I E R D E   D E E L

DE TIJD VAN 1750 TOT 1860

I. DE ECONOMISCHE OMWENTELING IN ENGELAND.

1. De vruchten van de Burgerlijke Revolutie.

DE burgerlijke revolutie die in het jaar 1642 tot uiting kwam, heeft in verschillende gedaanten en met afwisselenden voor- en tegenspoed tot het begin van 1689 geduurd. Zij is geëindigd met de nederlaag van het persoonlijk koninklijk gezag en met de overwinning van het Parlement. Sinds dien tijd is Engeland een republiek met een monarchistischen gevel geweest. Het zielenaantal was betrekkelijk nog gering en bereikte nauwelijks de vijf millioen, waarvan ongeveer anderhalf millioen tot den stand van handel en bedrijf behoorden. De handwerken werden hetzij in de werkplaats, hetzij als huis-industrie uitgeoefend. Daarnevens bestonden fabrieken van grooter omvang die talrijke loonarbeiders in hun dienst hadden, een soort reusachtig menschen-samenstel vormden en onder het gezag van het handelskapitaal stonden.

Reeds tijdens de revolutie begonnen de belangen van den handel onder de leiding van Olivier Cromwell de geheele buitenlandsche staatkunde te beheerschen. In den loop van de 18e eeuw werd deze richting versterkt. De diplomatie en het Parlement, de adel en de geldwereld wisten met behulp van handels-, koloniale en militaire ondernemingen een uitgebreid arbeidsveld voor handel en nijverheid te openen en zich daar een blijvend gezag te verzekeren. Met gunstig resultaat streden zij tegen Holland en Frankrijk, onderdrukten de mededinging van de nijverheid van Ierland, smoorden de industrieele pogingen van Noord-Amerika reeds in de kiem en stichtten het Indische rijk. Zij riepen banken, reederijen en fabrieken in het leven, beroofden

een groot aantal kleine boeren van hun bezit en maakten hen tot proletariërs, die evenwel gemakkelijk werk konden vinden bij den aanleg van de nieuwe heirwegen en kanalen en in de fabrieken die verrezen. Hun grootste tegenspoed is de afscheiding van de Vereenigde Staten geweest (1776—1783) die aan hun verouderde en kortzichtige koloniale politiek geweten moet worden.

2. Technische Uitvindingen en Fabrieks-systeem.

Tengevolge van de toename van den afzet werden aan het verkeer en aan de productie hooge eischen gesteld die de ingenieurs, ook de uitvinders en de natuuronderzoekers prikkelden de behoeften van de markt te bevredigen. Weldra werd Engeland met een aangesloten net van land- en waterwegen overdekt. De stoom-machine werd verbeterd. In de metaal-nijverheid vervulde de steenkool een rol van steeds grooter beteekenis. De Spinning-Jenny en de mechanische weefstoel schonken het aanzijn aan de moderne textiel-industrie. Het snorren van de machines, de laaiende vlammen van de hoogovens, de rookkolommen die uit de schoorsteenen van de fabrieken omhoogstegen, verkondigden in het laatste kwartaal van de achttiende eeuw de nadering van den tijd van steenkool en ijzer.

Met reuzenschreden doorliep Engeland den overgang van den landbouw-staat tot den industrie-staat. Fabrieken en middelpunten van nijverheid verrezen op de plaats waar vroeger slechts gehuchten en dorpjes werden aangetroffen. Het aantal der bevolking steeg met voorbeeldelooze snelheid. De steden breidden zich uit en verslonden het platte land. In het jaar 1750 bedroeg de bevolking van Engeland en Wales zes en een half millioen, — in 1821 meer dan twaalf millioen. In 1760 telde Manchester 40.000 inwoners; in 1860 140.000; Birmingham groeide van 30.000 in het jaar 1760 tot 90.000 in het jaar 1816. Liverpool in dezelfde tijdruimte van 35.000 tot 120.000. In het jaar 1750 besomden in- en uitvoer rond 20 millioen pond sterling, — in 1815 rond 92 millioen.

Het is de industrieele omwenteling geweest die dezen ommekeer tot stand heeft gebracht. De gansche menschheid is langzamerhand onder hare macht gekomen. Haar werking bleek in diepte en omvang onvergelijkelijk machtiger dan die van de antieke beschaving, van de Kruistochten, de Renaissance en de talrijke politieke omwentelingen. Zij heeft den grondslag verstrekt voor een nieuwe maatschappelijke orde en tevens de middelen ter vernietiging van armoede, onderdrukking en het moderne socialisme geschapen.

Het scheppings-proces heeft deze lijn gevolgd: economische behoefte, wetenschappelijk onderzoek, uitvindingen op het gebied van de techniek, overspanning van de vermogens der nijverheid, vrije ontplooiïng van de productie-krachten, nieuwe maatschappelijke opvattingen, beoordeeling van de maatschappij, klassenstrijd, werkstakingen, betoogingen, vernieling van werktuigen, pogingen tot hervorming op staatkundig-maatschappelijk gebied, maatschappelijke omwenteling.

De mannen die deze omwenteling in beweging gebracht en de mogelijkheden van rijkdoms-productie tot in het oneindige vermeerderd hebben, zij zijn voor het meerendeel arbeiders, handwerkers en beoefenaars van het kleinbedrijf geweest. Hun vindingrijke geest had met velerlei tegenspoed te kampen, maar, aangespoord door de maatschappelijke behoeften, volhardden zij onvermoeid in den arbeid, zonder aanzien van de gevolgen en de belooning.

Tot de volmaking van het mechanisch spinnen hebben bijgedragen: Kay (horlogemaker), Wyatt (schrijnwerker), Arkwright (barbier), Hargreaves (wever), en Crompton (werktuigkundige). Den mechanischen weefstoel hebben wij te danken aan den horlogemaker Kay en den godgeleerde Cartwright. De nieuwe land- en waterwegen zijn aangelegd door Brindley en Metcalf, twee ongeschoolde arbeiders die ternauwernood konden lezen en schrijven. De stoommachine en de locomotief zijn aanmerkelijk verbeterd door Newcomen (ijzerhandelaar), Crawley (glasblazer), Watt (werktuigkundige), Stephenson (koeherder en machinist).

De overvloedige geldelijke voordeelen van de industrieele

omwenteling zijn zoomin aan de baanbrekers in de practijk als aan de wetenschappelijke onderzoekers ten goede gekomen, zoomin aan de uitvinders als aan de arbeiders die bij de eerste proefnemingen betrokken waren, — maar aan de kooplieden en geldschieters die met een voldoende mate handelsgeest en initiatief bedeeld waren. De uitvindingen die tot hun beschikking gesteld werden, gingen in den regel boven hun bevatting, — daarentegen bezaten zij twee hoedanigheden die hun hierbij uitstekend te stade kwamen: ten eerste de bekwaamheid de in het leven geroepen en vermenigvuldigde productie-krachten in de practijk op gang te helpen en te organiseeren, — en ten tweede de voor het stoffelijk welslagen noodige meedoogenlooze doortastendheid die er op uit is alles en allen aan haar voordeel ondergeschikt te maken.

Robert Owen die hun tijdgenoot geweest is en de meesten hunner persoonlijk gekend heeft, getuigt van hen:

„De overgroote meerderheid van deze nieuwe meesters had slechts handelsgeest en een zekere vertrouwdheid met de eerste beginsels van de rekenkunde. De snelle ophooping van rijkdom die een gevolg was van de toepassing der nieuw uitgevonden werktuigen, heeft het aanzijn gegeven aan kapitalisten die tot de onwetendste en onbeschaamdste elementen van de bevolking behoorden." (Life of Robert Owen bij himself, — blz. 177).

Uit hun gelederen zijn de leiders van de nijverheid voortgekomen die het kapitalistisch stelsel hebben georganiseerd en zichzelven beschouwden als de bouwmeesters van hun eigen voorspoed, hun welslagen toeschreven aan eigen bekwaamheid, voor zich alle vrijheid van handelen opeischten en dientengevolge alle inmenging van den staat, alle ingrijpen van het gezag voor nadeelig hielden.

3. Smith, Bentham en Ricardo.

Zoowel de belangen en de geestesrichting van het industrie- en handelskapitaal, — als de denkers die de pleitbezorgers werden van de aanwending der nieuwe productiekrachten, kwamen in verzet tegen de oude reglementen van staat en politie die het economisch leven beperkten en belemmerden. Heel de oude orde,

die op handenarbeid, huis-industrie, leerlingwezen, inkrimping van den invoer gebaseerd was, bleek hoe langer hoe meer een ondragelijk beletsel voor het nieuwe stelsel dat op het beginsel van grootbedrijf, op techniek en vooruitgang was opgebouwd.

„Vrijheid" werd nu alsom de leus, vrijheid van het individu, vrijheid van het kapitaal zich uitsluitend naar het eigenbelang te richten. Niet de staat en niet de politie, maar het eigenbelang zal voortaan alles regelen en een ieder aansporen zijn best te doen en zich het grootst mogelijke voordeel te verzekeren.

De eeuw van de industrieele revolutie heeft het liberalisme te voorschijn geroepen als de staatswetenschappelijke en zedelijke uitdrukking van de belangen en de geestesgesteldheid van de kapitalistische klasse. Haar woordvoerders in Engeland waren Adam Smith (1723—1790), Jeremias Bentham (1748—1832) en David Ricardo (1772—1823) die weliswaar persoonlijk den arbeiders zeer welwillend gezind waren, maar als onderzoekers en als schrijvers de belangen van het kapitaal die van het persoonlijk eigendom verdedigden, omdat zij dit voor den hechtsten grondslag van het maatschappelijk leven hielden.

Volgens Smith is de arbeid bij de voortbrenging de bron van den rijkdom der volken. Indien de aarde en hare grondstoffen gemeenschappelijk eigendom waren gebleven, dan zouden de arbeiders als de voortbrengers van de goederen ook de bezitters van den rijkdom blijven en alle toename van waarde zou hun ten goede komen. Want de waarde van een voorwerp wordt bepaald door den arbeid en de moeite die aan de vervaardiging daarvan besteed zijn. Aangezien evenwel het gemeenschappelijk bezit niet meer bestaat, ontvangt de arbeider slechts een loon waarvan geëischt mag worden dat het voldoende is voor zijn levensonderhoud. De waardevermeerdering die de arbeid aan het voorwerp heeft toegevoegd, vloeit den kapitalist toe die de productiemiddelen ter beschikking van den arbeider heeft gesteld. Overigens moet de staat zich niet in het economisch leven mengen, maar alles aan het eigenbelang en de natuurlijke vrijheid overlaten. Arbeid, kapitaal en vrijheid zijn noodzakelijk voor allen economischen bloei. De staat behoort er zich toe te beperken het eigendom te beschermen. En wat ten slotte de betrekkingen

aangaat die tusschen kapitaal en arbeid bestaan, mag van het kapitaal verwacht worden dat het zich door menschenliefde en rechtvaardigheid zal laten leiden en goede loonen en arbeidsvoorwaarden toestaan.

Het voornaamste werk van Adam Smith is in 1776 onder den titel van „Wealth of Nations" (Rijkdom der Volken) verschenen.

Bentham viel zoowel den staat als de communisten aan. Zijn leidende gedachte was dat aan elke maatschappelijke en politieke instelling de eisch mag worden gesteld dat zij het grootste geluk van het grootste aantal tot stand brengt. Hij herinnert er aan dat de staat dit doel nooit voor oogen heeft gehad, maar — onder voorgeven het algemeen belang te dienen — steeds het welzijn van een kliek, van een gering aantal bevoorrechte personen behartigd heeft. Trouwens, het algemeen belang bestaat niet, alleen afzonderlijke belangen, want de maatschappij is een opeenhooping van individuen. Ook het communisme is niet in staat het grootste geluk voor het grootste aantal te brengen, daar het een gelijkmatige verdeeling voorschrijft en daardoor allen die werkzaam en bekwaam zijn, de drijfveer tot den productieven arbeid ontneemt. De natuur heeft den mensch onder twee meesters geplaatst: de smart en het genoegen, of wel nut en nadeel. Zij zeggen ons wat wij moeten doen of laten. Al wat het welzijn en de gelukzaligheid bevordert, is goed, — en het tegendeel slecht. Daar de maatschappij uit afzonderlijke menschen is samengesteld en ieder hunner naar nut en welvaart en gelukzaligheid streeft, komt ook een ieder het recht toe deel te nemen aan de regeering. In zoover een staatsregeering noodzakelijk is, zal zij democratisch van aard moeten zijn. Intusschen zal ook de democratische staat zich in hoofdzaak tot negatieve maatregelen moeten bepalen, tot de wegneming van alle hindernissen die het individu den weg naar het geluk versperren.

De leer van Bentham, ontwikkeld in zijn „Principles of Morals and Legislation", (Beginselen van Zedeleer en Wetgeving verschenen in 1789), is bekend onder den naam Utilitarisme (Nuttigheidsleer). Zij heeft op de Engelsche reform-beweging (1825—1832) een sterken invloed uitgeoefend.

Hij heeft zich tot taak gesteld het Engelsche volk in te lichten

aangaande de uitwerking van de industrieele omwenteling op waarde, prijs, loon, winst, grondrente en voorts de tegenstelling tusschen bourgeoisie en jonkerdom economisch te verklaren. Volgens Ricardo zijn er drie klassen in de maatschappij: de kapitalisten, de arbeiders en de jonkers. De kapitalisten vormen het belangrijkst gedeelte van de maatschappij, zij leiden de productie en maken gezamenlijk de drijfkracht van het economisch leven uit. De winst is de bron van hun inkomen. De arbeiders zijn slechts productiemiddelen evenals de trekdieren, de werktuigen en de machines. De bron van hun inkomen is het loon. De jonkers zijn, in het geheel genomen, parasieten, — de bron van hun inkomen is de grondrente. In laatste instantie dekken de belangen van kapitaal en arbeid elkander in weerwil van de omstandigheid dat verhooging van het loon met vermindering van de winst gelijkstaat. Deze eenstemmigheid wordt slechts verstoord door de invoering van nieuwe machines, die het kapitaal ten voordeel strekt, immers beter wapent in den concurrentiestrijd, maar den arbeider benadeelt, daar zij besparing van levende arbeidskracht en toenemende werkloosheid tot gevolgen heeft. Daarentegen is een scherpe tegenstelling aanwezig tusschen kapitaal en arbeid aan de eene zijde en het door graan-invoerrechten beschermde jonkerdom aan de andere zijde. Want de ontwikkeling en de bloei van de nijverheid en de welvaart van de steden veroorzaken een toenemende vraag naar voedingsmiddelen en deze vraag jaagt op hare beurt de prijzen en de grondrente omhoog, met dit gevolg dat een groot deel van de kapitaalwinst en van de loonen in de zakken van de jonkers vloeit. In economischen zin ligt deze tegenstelling nog dieper. Want de waarde van een ding bestaat in de hoeveelheid arbeid die voor zijn vervaardiging en verzending (van de fabriek tot den verbruiker) noodig is geweest. Indien nu de hoeveelheid arbeid toeneemt, stijgt ook de waarde van dat ding, — neemt de hoeveelheid arbeid af, dan daalt die waarde. Nu is in de nijverheid het laatste het geval: de prijzen dalen, want door de nieuwe uitvindingen op technisch gebied vermindert de hoeveelheid arbeid die voor de vervaardiging van een bepaald artikel noodig is. In den landbouw zien wij het tegenovergestelde gebeuren. Door de ontwikkeling

van de industrie stijgt de vraag naar voedingsmiddelen, de graanteelt wordt tot minder vruchtbare akkers uitgebreid die derhalve een grooter hoeveelheid arbeid noodig hbeben. Grooter arbeidshoeveelheid beteekent hooger waarde en hooger prijzen en aangezien de opbrengst van den minderwaardigen grond den doorslag geeft voor het bedrag van de grondrente, stijgt onvermijdelijk de rente van de betere grondsoorten. De rijzing van de prijzen der voedingsmiddelen leidt tot eischen van loonsverhooging, want het loon is niets anders dan een zeker totaal van levensmiddelen die de arbeider voor zijn bestaan noodig heeft. Hooger looneischen leiden tot oneenigheden tusschen kapitaal en arbeid, tot werkstakingen, tot ontevredenheid bij de massa en stoornis in de productie. De inwilliging van de verlangde verhooging der loonen vermindert de winst, want hoe hooger het loon is, zooveel kleiner is de winst. Loon en winst staan steeds in een omgekeerde verhouding tot elkander. Overigens trekt ook de arbeider geen voordeel uit de verhoogde loonen, die hij in elk geval genoodzaakt is aan levensmiddelen te besteden. De klasse die zich uit de industrieele ontwikkeling de grootste voordeelen ziet toevloeien, is de klasse van de grondeigenaars. En vandaar de klassenstrijd tusschen burgerij en jonkerdom.

Het voornaamste werk van Ricardo is „Principles of political economy and taxation" (Grondbeginselen van Staathuishoudkunde en Belastingwezen) en verscheen in 1817. Door zijn omschrijving van de begrippen: klasse, waarde, loon, grondrente en niet het minst door de aandacht die hij aan de tegenstelling van de onderscheiden klassen gewijd heeft, is hij een voorganger van de socialisten geweest. Onze gansche critiek van de maatschappij, sinds 1820, met inbegrip van die van Marx, neemt bij Ricardo haar uitgangspunt, — desgelijks alle voorstellen betreffende het grondbezit die zich aan zijn theorie van de grondrente hebben aangesloten en de leer verkondigen dat de stijgende grondrente slechts een gevolg is van de zich steeds meer uitbreidende industrieele beschaving en niet van den persoonlijken arbeid van de grondbezitters, weshalve de billijkheid voorschreef dat de op geenerlei recht steunende waardevermeerdering te algemeenen nutte wordt aangewend.

II. ENGELSCHE CRITIEK OP DE MAATSCHAPPIJ IN DEN AANVANG VAN DE ECONOMISCHE OMWENTELING.

1. Robert Wallace. Communisme en Overbevolking.

REEDS in den aanvang van de economische omwenteling hebben de sociale denkers beproefd hun oordeel over de maatschappij onder woorden te brengen, hetgeen hen er van zelf toe gebracht heeft zich met socialistische vraagstukken bezig te houden.

Een der eersten onder deze denkers was de godgeleerde Robert Wallace (1679—1771) die in zijn boek „Various Prospects" de vraag gesteld heeft waarom de mensch met al zijn gaven en met alle schatten der natuur die tot zijn beschikking staan, zich nog op een zoo lage trap van beschaving bevindt. Zoomin in de zedekunde als in de wijsbegeerte, in de natuurwetenschappen noch in het maatschappelijk leven, nergens valt op bevredigende resultaten te wijzen. Deze ontoereikendheid dwingt ons de mogelijkheid te overwegen dat het gewraakte tekort door de invoering van het communisme verholpen zou kunnen worden. Wallace beantwoordt deze vraag voorshands in bevestigenden zin: het communisme — zoo luidt zijn meening — is niet in strijd met de menschelijke natuur, want in de vroegste tijden van ons geslacht is de gelijkheid van goederen in zwang geweest. Het zou ook thans wederom kunnen worden ingevoerd, ofschoon de aanzienlijken en machtigen die zoo geweldige voordeelen uit het privaat-bezit trekken, zich tegen een dergelijke verandering hevig zouden verzetten. Het communisme zou aan de armoede, afbeuling, onwetendheid en onzedelijkheid een einde maken. Niettemin is het onmogelijk.

Het bezwaar ligt in de snelle vermeerdering van de bevolking die in een communistische economische orde onvermijdelijk zou zijn en ten slotte tot een strijd van allen tegen allen zou leiden, aangezien de vermeerdering van de voedingsmiddelen met den aanwas der bevolking nooit gelijken tred zou kunnen houden.

Men bespeurt hoe oud dit bezwaar tegen het communisme reeds is. Toch schijnt het sinds het laatste kwartaal van de 19de eeuw zijn kracht verloren te hebben. Wij zien althans dat de overheid er op uit is de beperking van geboorten te verhinderen die in nagenoeg alle beschaafde landen wordt waargenomen.

2. Spence en de Hervorming van het Grondbezit.

Thomas Spence (1750—1814) is de eerste socialistische voorstander geweest van een gemeentelijke hervorming van het grondbezit. Van huis uit was hij schoenmaker, boekhouder en onderwijzer in New-castle. Later wijdde hij zich aan maatschappelijke onderzoekingen. In 1775 hield hij in het Wijsgeerig Genootschap in New-castle een voorlezing over de onrechtvaardigheid van het persoonlijk grondbezit. Hij liet zijn opstel onmiddellijk drukken en ventte het zelf tot den prijs van enkele penningen, hetgeen het Wijsgeerig Genootschap aanleiding gaf hem van zijn lidmaatschap vervallen te verklaren. Na dien tijd verscheen nog menige nadruk van dit opstel en telkens onder een anderen titel. In 1793 onder den naam: „The real rights of man", — (de werkelijke rechten van den mensch). In 1796 als „The meridian sun of liberty", — (het zenith van de vrijheid). In 1882 „Nationalisation of the land", — (Nationalisatie van den grond).

De leidende denkbeelden van Spence en van de meesten zijner volgelingen zijn:

In den oorspronkelijken toestand van het menschelijk geslacht was de aarde gemeenschappelijk eigendom, zoodat ieder nieuw geboren kind een onvervreemdbaar recht op een gelijk deel van de aarde had. Desgelijks waren toen alle menschen vrij, zonder eenigen dwang van staatswege en zonder wetten door menschen opgesteld. Economische gelijkheid en maatschappelijke vrijheid

zijn dienovereenkomstig de aangeboren rechten van den mensch. Het is onzen lezers bekend dat deze beginselen aan het oude natuurrecht ontleend zijn. Sinds de 18de eeuw, sedert men den mensch een plaats in het dierenrijk heeft aangewezen en hij voor den afstammeling van de eene of andere apensoort doorgaat, heeft men zich de menschheid als een horde menschelijke dieren voorgesteld met de gansche aarde tot weideplaats, evenals de bosschen, de rivieren en de zeeën de gemeenschappelijke voedings- en fokkingsgelegenheid voor de overige vertegenwoordigers van het dierenrijk zijn. Aan den natuurstaat van den mensch is geleidelijk een einde gekomen, — voor een deel ten gevolge van de vermeerdering der bevolking en van de daaruit voortvloeiende moeielijkheden en stoornissen, — deels ten gevolge van de boosaardige begeerten en geweldplegingen van heerschzuchtige individuën die aanzienlijke gedeelten van den grond voor hun persoonlijk gebruik in bezit hebben genomen. Ook is het mogelijk dat er begrippen van persoonlijk eigendom ontstaan zijn ten opzichte van voorwerpen die de menschen door persoonlijken arbeid te voorschijn brachten of belangrijk verbeterden. Boosaardigheid en geweld vernietigden dus den natuurstaat van de gemeenschappelijkheid en schiepen het privaatbezit van den grond, terwijl de eigen arbeid het persoonlijk bezit van roerende goederen te voorschijn riep. Het was niet langer mogelijk den ouden natuurlijken stand van zaken te handhaven, — een nieuwe orde werd, hetzij stilzwijgend, hetzij uitdrukkelijk door een maatschappelijk contract, geschapen, — en op grond daarvan zijn het persoonlijk bezit en de staat gevestigd, ten einde de moeilijkheden en stoornissen onschadelijk te maken en het geweld en de boosaardigheid van sommigen binnen de perken te houden.

Op die wijze is de burgerlijke maatschappij, anders gezegd, de beschaving ontstaan. Zij heeft den rijkdom doen aangroeien, landbouw, handel en nijverheid, wetenschap en kunst bevorderd, maar tevens de menschheid in armen en rijken verdeeld, scherpe tegenstellingen en klassen-botsingen in het leven geroepen, en ten slotte de zelfzucht, de heerschzucht, den gelddorst, den zwendel, de uitbuiting en de misdaad binnengehaald, — kortom alle booze

machten van de maatschappelijke ellende ontketend. Daarom is een hervorming noodig die de voordeelen van den natuurstaat (vrijheid en gelijkheid) en die van de beschaving (vermeerdering van rijkdom en ontplooiïng van kunst en wetenschap) gelijkelijk waarborgt.

Spence verwachtte een dergelijke hervorming van de overdracht van den grond aan de gemeenten. Hij stelde voor dat het volk in een openbare vergadering het maatschappelijk verdrag zou opzeggen en ontbinden, de grondbezitters onteigenen en den grond teruggeven aan de gemeenten die op hunne beurt den grond tegen een matige huur-rente (grondrente) aan de boeren zouden hebben af te staan. Uit die pachtgelden zouden de uitgaven voor staatsbestuur en onderwijs bestreden worden. Van andere belastingen mag geen sprake zijn. Daarentegen moeten handel en nijverheid volkomen vrij blijven en naar ruime begrippen beoefend worden.

Zie daar de grondbeginselen, — zoowel positieve als negatieve, — die tot den huidigen dag het kenmerk zijn van de beweging die de hervorming van het grondbezit beoogt, — waarbij zich dan de rente-theorie van Ricardo gevoegelijk aansluit. Het onderling verschil tusschen de eene en de andere richting bepaalt zich hoogstens tot een meer of minder in de positieve voorstellen. Wij vinden derhalve geen aanleiding de richtingen en hun leiders Ogilvie, Paine, Dove, Henry George en hun Belgische, Duitsche en Fransche navolgers afzonderlijk te behandelen. Allen hebben zich een plaats tusschen het liberalisme en het socialisme gekozen: zij zijn sociaal-liberaal en in den regel meer liberaal dan sociaal. Dit geldt nog het minst ten opzichte van Spence die een volkomen eerlijke proletarische en zichzelve steeds gelijk blijvende natuur was en tot het einde van zijn leven aan alle revolutionnaire arbeidersbewegingen den cijns van wereldsch goed en welzijn betaald heeft.

3. Godwin en het Anarchistisch Communisme.

Zijn tijdgenoot William Godwin (1756—1836) de grondlegger van het anarchistisch communisme stond verstandelijk veel hooger

dan Spence, maar in zedelijke kracht verre beneden hem. Godwin is aanvankelijk theoloog maar maakte gedurende zijn studie-tijd kennis met de geschriften van de Fransche 18de-eeuwsche wijsgeeren. Ten laatste zag hij zich gedwongen zijn predikambt neer te leggen.

Medegesleept door de eerste stormen van de Fransche Omwenteling, schreef hij een werk in twee deelen, „Political Justice" (Maatschappelijke Rechtvaardigheid) dat in 1793 het licht zag en in bijzondere mate de aandacht trok. In dit boek dat eertijds zeer beroemd was, beproefde Godwin het gebrekkige en zondige van de maatschappelijke orde, alsmede de oorzaken daarvan in het licht te stellen en daarbij langs logischen weg het bewijs te leveren dat het algemeen welzijn slechts met inachtneming van de geboden der rechtvaardigheid verwezenlijkt kon worden. De „Political Justice" is derhalve een sociaal-filosofische beschouwing van het standpunt van de zedeleer. Het werk is in acht boeken verdeeld en volgt dezen gedachtengang:

De rede is het machtigste vermogen van een menschelijken geest. Zij lokt de vrijwillige en de onvrijwillige bewegingen van den mensch uit, zij levert de onmiddellijke drijfkracht van de menschelijke handelingen en van haar is derhalve ook de zedeleer van de menschen afhankelijk. De politiek, — genomen in de oude Grieksche beteekenis en dus als maatschappelijke werkzaamheid, — bestaat uit de onderscheiden handelingen van den mensch, dus uit de zedelijke of de onzedelijke werkzaamheid van den mensch, van menschengroepen, van de regeering enz. Als leer gedacht, dekken de begrippen van politiek en ethiek elkander. Het doel van den mensch is gelukzaligheid, geestelijk en lichamelijk welzijn. Gelukzaligheid kan echter uitsluitend bereikt worden door deugd, rechtvaardigheid en zedelijk handelen. De mensch is een wezen dat bestemd is den weg van den vooruitgang af te loopen en den toestand der volmaaktheid steeds meer te naderen. De zaak is alles te verwijderen wat de rede belemmert en haar verhindert tot de zuivere kennis van de ware rechtvaardigheid te komen en deze tot de drijfveer van alle menschelijke handelingen te maken. Aangezien nu de rede hare kennis uit de indrukken put die zij van de buitenwereld ontvangt, kan zij slechts

dán gunstige indrukken ontvangen en die in heilzame en zedelijke kennis en beweegredenen omzetten, wanneer de buitenwereld — en in dit geval het maatschappelijk leven, — goed en rechtvaardig geregeld is. Het komt dus hierop neer dat het maatschappelijk leven naar zedelijke grondbeginselen gevormd moet worden..

De voornaamste hinderpalen die aan een zedelijk maatschappelijk leven in den weg staan, zijn het persoonlijk eigendom en de staatsmacht.

„Van de juistheid of wel de onjuistheid van de zienswijzen die wij dienaangaande zijn toegedaan, hangt het af, tot welke hoogte wij de gevolgen van een eenvoudige (natuurlijk-communistische) maatschappelijke inrichting begrijpen en in staat zijn ons los te maken van de vooroordeelen die ons aan de ingewikkelde maatschappij binden." (Achtste Boek, Eerste Hoofdstuk).

De thans geldende verdeeling van den rijkdom is onverdedigbaar. De roof die aan het arbeidsloon begaan wordt, is onrechtvaardig. Overvloed en honger, willekeur en onvrijheid, hoogmoed en onderworpenheid zijn de onbedriegelijke teekenen van de gevaarlijke ziekte waaraan ons maatschappelijk leven ten prooi is. De heerschappij van het persoonlijk bezit heeft de zelfzucht tot de sterkste beweegkracht van de menschelijke daden gemaakt. En hiervan zijn verdorvenheid, onwetendheid, moord en krijg, haat tusschen menschen en volken het gevolg geweest, zoodat de mensch zijn doel, de gelukzaligheid niet heeft kunnen bereiken.

De genezing zal derhalve slechts in het herstel van de economische gelijkheid te vinden zijn en hiervoor zou het noodig zijn het persoonlijk bezit af te schaffen. Geweld en dwang zullen hiervoor niet gebezigd mogen worden. Ontwikkeling en opvoeding zullen daarheen moeten leiden. De groote menigte moet en kan door vreedzame propaganda tot de overtuiging gebracht worden dat een maatschappij ook zonder persoonlijk eigendom en zonder de regeer-methode van den dwang, bestaanbaar is. Is deze overtuiging eenmaal doorgedrongen, dan is voor de rede de weg vrijgemaakt en leidt zij de menschen tot de hoogste kennis en deugd. De maatschappij der toekomst zal geen hardhandig gezag kennen, — het individu zal zich daar vrij bewegen en een ieder zal zijn

arbeid verrichten in den geest van de maatschappelijke rechtvaardigheid.

In het jaar 1796 huwde Godwin met de voorvechtster van de rechten van de vrouw, Mary Wollstonecraft, de schrijfster van de „Vindication of Woman Rights", — (Verdediging van de rechten der Vrouw). Uit dit huwelijk werd Mary Godwin geboren, later de vrouw van Percy Bysshe Shelley, een van de grootste en meest revolutionnaire dichters van alle tijden.

4. Charles Hall.- De Theorie van den Klassenstrijd.

De belangrijkste socioloog uit het eerste stadium van de economische omwenteling is zonder twijfel de geneesheer Charles Hall (1740—1820) die in 1805 zijn boek „Effects of Civillisation", — (Uitwerking van de Beschaving) in het licht gaf en daarin de onoverbrugbare belangentegenstelling tusschen kapitaal en arbeid omschreven heeft, onder bijvoeging van gegevens der statistiek ter bevestiging van zijne zienswijze.

Ook hij neemt zijn uitgangspunt in de opvatting van het natuurrecht luidens welke de oorspronkelijke vorm der maatschappij zoomin persoonlijk eigendom als staatsbestuur gekend heeft en deze beide instellingen zich eerst sinds de opkomst der beschaving ontwikkeld hebben, om de maatschappij in armen en rijken te splitsen, in uitzuigers en uitgezogenen, in meesters en dienaren. Wie rijkdom zegt, zegt macht. Het is de rijkdom die de bezitters tot de bevelhebbers van de armen maakt. De rijkdom drijft hen naar de fabrieken en de mijnen en dwingt hen het gevaarlijkste en weerzinwekkendste werk te verrichten. De arbeider brengt een waarde voort, maar ontvangt daartegen slechts loon. Uit het verschil tusschen waarde en loon ontstaat de winst die grondeigenaars, ondernemers en kooplieden onder elkander verdeelen. Het middel dat de rijken in staat stelt den arbeiders een gedeelte van de opbrengst van hun arbeid te ontnemen, is het kapitaal, het totaal van bezittingen dat de ondernemer in den vorm van productiemiddelen, grondstoffen en loon ter beschikking van de arbeiders stelt om hun aldus de productie van nieuwe

goederen mogelijk te maken. Maar ook de bezittingen die thans het kapitaal uitmaken, zijn door den arbeid van de armen voortgebracht.

Men vraagt wat de arbeiders beweegt zich op een dergelijke overeenkomst in te laten. Het akkoord tusschen beide partijen is niet vrijwillig tot stand gekomen. De armen hebben geene keus: zij moeten de voorwaarden van de kapitaalbezitters aannemen of wel den hongerdood sterven. Aan de zijde van den bezitter wordt de meest volstrekte dwang uitgeoefend en de arbeider bevindt zich in de meest volstrekte noodzakelijkheid. Bezitters en niet-bezitters, kapitalisten en arbeiders staan in de meest directe tegenstelling tegenover elkander.

Het gemiddelde loon van den Engelschen arbeider bedraagt 25 pond sterling jaarlijks. Het getal der arbeiders bedraagt acht tienden van de totale bevolking. In een volk van tien millioen menschen behooren derhalve acht millioen tot den arbeidenden stand. Wanneer men aanneemt dat een arbeidersgezin uit vijf personen bestaat, dan zijn er 1.600.000 arbeidersgezinnen, wier gezamenlijk jaarlijksch inkomen derhalve 40 millioen pond sterling beloopt. Hoeveel bedraagt het jaarlijksche nationale inkomen? Omstreeks het jaar 1780 werd de grondrente van Engeland op 20 millioen geschat. Sinds dien tijd is dit totaal met 10 millioen toegenomen, zoodat het thans (1804) het cijfer van 30 millioen bereikt. Volgens de schatting van Adam Smith vertegenwoordigt de grondrente een derde gedeelte van de waarde van de opbrengst van den grond, die men dus op 90 millioen pond sterling stellen mag, — er zijn andere berekeningen die tot een opbrengst van 112 millioen pond sterling komen.

Van den landbouw wenden wij ons thans tot de nijverheid. Naar luid van mededeeling van den Eersten-Minister Pitt in het jaar 1804 vertegenwoordigt de uitvoer van nijverheids-producten een waarde van 50 millioen. De binnenlandsche markt van deze artikelen neemt het dubbel of drievoud van den uitvoer op. Deze posten duiden de jaarlijksche opbrengst van den arbeid aan, — tezamen bedragen zij 312 millioen. Hiervan ontvangen de voortbrengers van die opbrengst, anders gezegd de armen 40 millioen pond sterling, dus ongeveer een achtste deel van wat hun arbeid

opbrengt. Acht tienden van de bevolking ontvangen een achtste, twee tienden van het volk ontvangen zeven achtsten van het nationale inkomen. En de eersten zijn de voortbrengers van den rijkdom!

Het nadeel van de armen is het voordeel van de rijken. Hoe verder de beschaving zich verspreidt, zooveel aanzienlijker wordt ook de rijkdom in de handen van zijn bezitters. De toeneming van den rijkdom openbaart zich in de stijging van de grondrente, in de vermeerdering van de staatsschulden die den staat steeds meer afhankelijk maken van de geldmannen, in de toename van fabrieken, werven, reederijen, magazijnen, straatwegen, kanalen, in- en uitvoer. De vermeerdering van den rijkdom houdt gelijken tred met de vermeerdering van het aantal der armen, want de middelste lagen die zich nog eenigermate boven het peil van de armoede kunnen handhaven, zinken geleidelijk onder die lijn. En intusschen zinken de armen nog dieper. Want met het toenemen van den rijkdom, stijgen ook de aanspraken van de rijken en in het bijzonder hun behoefte aan weelde en verfijning van het leven, hetgeen de inspanning van den arbeid verhoogt en zijn duur verlengt. Hierdoor verscherpen de tegenstellingen zich dermate, dat er reden is te vreezen dat de armen ten slotte langs den weg van het geweld zullen beproeven zich van den drukkenden last te bevrijden. Dergelijke pogingen zouden door de rijken met beteugelende maatregelen beantwoord worden. En het einde van dien burgerkrijg zou wellicht zijn dat de staat op militaire leest geschoeid werd en de sabel zich van het gezag meester maakte.

De rijken zijn reeds al te zeer geneigd naar de wapens te te grijpen. Het doel van alle oorlogen laat zich terugbrengen tot: uitbreiding van handel en nijverheid, vermeerdering van grondgebied of wraakneming. De wedijver van alle handels- en industrie-volken om het bezit van grondstoffen en voorwerpen van weelde leidt tot oorlogen die den armen hoegenaamd geen voordeel aanbrengen, ofschoon de rijken steeds beweren dat zij in het belang van het volk ten oorlog trekken. De begeerte naar uitgebreider uitbuiting spoort de volken aan vreemde volken onder hun macht te brengen hetgeen wederom tot nieuwe bloedige

botsingen leidt. De hoogmoed en het strijdlustig karakter van de rijken is oorzaak dat zij bij den geringsten tegenstand dien zij in in het buitenland ontmoeten, tot het geweld hun toevlucht nemen, om de zoogenaamde nationale eer ongeschonden te bewaren. Maar altijd en overal zijn het de armen die de oorlogslasten moeten betalen. Daarom ook staan de rijken steeds gereed vreemde volken aan te vallen. Bovendien hebben de rijken nog andere beweegredenen die hen tot den oorlog drijven. Zoodra zij bemerken dat de armen beginnen hun rechten op te eischen of pogingen in het werk stellen tot verbetering van hun toestand, doemt plotseling een botsing tusschen de verschillende volken op en worden de armen tegen elkander opgehitst om elkander uit den weg te ruimen. De oorlogstoestand waarin wij ons sinds jaren met Frankrijk bevinden, (de oorlog van Engeland tegen de Fransche Omwenteling) is hoogst waarschijnlijk door dergelijke beweegredenen in het leven geroepen.

Toen het Fransche volk in opstand kwam ten einde de politieke gelijkheid en ook vele economische hervormingen in te voeren, sloeg den heerschers en den rijken van alle landen de schrik om het hart. Zij vreesden dat de Omwenteling zich van Frankrijk over geheel Europa zou uitbreiden, indien het streven van de Franschen met een voorspoedigen uitslag bekroond werd. Om dit te voorkomen hebben de rijken hun toevlucht genomen tot een oorlog tegen Frankrijk en op die wijze de armen gedwongen hun kansen op een verbetering van hun lot te vernietigen. Ons hart krimpt van weedom als wij dit alles bedenken. De armen moesten zelven hunne hoop den bodem inslaan en bovendien de kosten van deze onderneming voor hun rekening nemen. De rijken zijn zich het nut van den oorlog slechts al te zeer bewust. Van daar hun toeleg den schoolkinderen den oorlogsgeest in te enten. De geschiedenisboeken zijn vol krijgstafereelen. Zij noemen den oorlog schoon en schitterend en hartverheffend. Zij zijn onuitputtelijk in hun lof van helden en heldendaden, die men met meer recht bloedvergieters en menschenslachters zou kunnen noemen. En daarbij vermijden zij zorgvuldig op de keerzijde te wijzen, op de verminkte lichamen, het hartbrekend gekreun van de gewonden, de ongetelde lijken en de overvolle hospitalen.

Wel moet het een hardvochtige macht zijn die in weerwil van alle redelijkheid en van alle gevoelens van menschelijkheid in staat is de demonen van den oorlog over landen en volken los te laten. En die macht is de rijkdom, het kapitaal dat uit de verwoesting van de oorspronkelijke gelijkheid verrezen is. Ook bij de zoogenaamde wilden wordt de oorlog aangetroffen, doch daar ontstaat hij uit het gebrek aan de noodige levensmiddelen of uit onbekendheid met den landbouw die in staat zou zijn de behoeften van alle deelgenooten te bevredigen. Onder het gezag van de beschaving ontstaat de oorlog uit de zucht naar weelde en naar overtollige, nuttelooze dingen die uitsluitend tot de onderdrukking van de armen dienen. En het is zeker dat er heden ten dage geen oorlogen meer zouden gevoerd worden, indien het volk over het economisch leven en over oorlog en vrede te beslissen had.

En dit werd vóór honderd-twintig jaren geschreven!

Zoo scherp Hall als beoordeelaar is, zoo zachtmoedig en onbeslist is hij als hervormer. Zijn voorstellen luiden: inbreng van den grond in het maatschappelijk stelsel, terugkeer tot den handenarbeid, eenvoud van levenswijze, afschaffing van alle weelde.

Wij zullen later de Engelsche kritiek op de maatschappij van het tweede stadium van de economische omwenteling bespreken. Maar eerst hebben wij van de daaraan verwante gebeurtenissen in Frankrijk en Duitschland kennis te nemen, ten einde tot een juiste voorstelling te komen van den aard der maatschappelijke critiek tijdens den overgang van de 18de in de 19de eeuw.

III. POGINGEN TOT EEN ECONOMISCHE OMWENTELING IN FRANKRIJK.

1. Van Voogdijschap tot Vrijheid.

SINDS het begin van de 17de eeuw hebben de Fransche staatslieden pogingen aangewend tot verheffing van 's lands nijverheid, in het bijzonder door de oprichting van fabrieken. Daar het initiatief hiertoe van de regeering en van de organen van het staatsgezag uitging, droegen deze pogingen een bureaucratisch en reglementeerend karakter. De ondernemers ontvingen een aanzienlijken steun vanwege de regeering, maar zagen ook hun vrijheid van handelen ten opzichte van de wijze van fabricatie en van den verkoop ten zeerste beperkt. Het geheele productieproces werd gereglementeerd, door de politie in het oog gehouden en zoo streng mogelijk aan de voorschriften gebonden. De fabrieken die onder de regeering van Hendrik IV (1589—1610) waren opgericht, kwamen spoedig in verval. Eerst in het laatste kwartaal van de 17de eeuw, onder de leiding van den bekwamen minister J. B. Colbert, leefden de fabrieken wederom op, om ten slotte tijdens de veroveringsoorlogen van Lodewijk XIV voor goed in verval te geraken.

Omstreeks het midden der 18de eeuw ontwaakte de industrieele werkzaamheid van het land tot een krachtiger leven. Er ontstonden fabrieksplaatsen die geleidelijk tot groote middelpunten van nijverheid aangroeiden: Creusot, de ijzersmelterijen van het Oosten, Firminy, Saint- Etienne. De zijde- en textiel-industrie bloeide in Carcassonne, Lyon, Roubaix, Abbéville. Lyon alleen had 48.000 zijde-arbeiders aan het werk. In de linnenfabrieken van Carcassonne werkten 30.000 menschen. Er vormden zich

middelpunten van nijverheid in Parijs, Havre, Rouaan en Limoges. In de steden die zich op het gebied van handel en nijverheid onderscheidden, werden geheele stadswijken verbouwd. Omstreeks het jaar 1760 werd de waarde van de nijverheidsproductie van Frankrijk op 930 millioen francs geschat. Beoefenaars van de natuurwetenschap, scheikundigen, schrijvers toonden een levendige belangstelling in alle industrieele ondernemingen. De geest van de uitvindingen toog aan het werk.

De burgerij, benevens de met haar verbonden vrije beroepskringen, — kort gezegd, de derde stand, ontwaakte tot zelfbewustzijn en tot deelneming aan het staatkundig leven. In deze wereld werd de voogdijschap van den staat als een ondragelijke druk gevoeld. Overal werd de kreet vernomen om vrijheid van beweging. De overtuiging van het nadeel van alle staatsbemoeiïng won steeds meer terrein. De bloei van de steden toonde de boerenbevolking het voordeel dat zij uit den landbouw zou kunnen trekken, indien zij meer grond tot haar beschikking had en ontslagen was van haar verplichtingen jegens adel en kerk.

De steden legden zich toe op de verwerving van vrijheid en politieke macht, de boeren op de afschaffing van alle heerlijke lasten en op de verdeeling van den grond die in het bezit van kerk en adel was.

In dezen dampkring kwam de critiek op de maatschappij aan het woord waarvan wij de voornaamste lijnen reeds hebben aangegeven.

Het bleek dat de economische veranderingen een machtigen invloed uitoefenden op het denken van de leiders der beschaving. Daar evenwel de aangewezen woordvoerders deels aan het hof leefden, (Dr. François Quesnay 1694—1774), — deels tot den adel behoorden (Markies van Mirabeau, de vader van den grooten redenaar van de Fransche Revolutie) of wel de hooggeplaatste ambtenaren waren (Mercier de la Rivière) en derhalve reeds bij voorbaat voor den landbouw waren ingenomen of met het industrieele leven niet in onmiddellijke aanraking kwamen, — ontwierpen zij een economisch stelsel dat de beteekenis van den landbouw schromelijk overschatte en tegelijk te zwaar belastte, de industrie onderschatte en toch het kapitalisme de overwinning

verschafte, — het absoluut gezag steunde en toch de grondvesten van den staat schokte. Het was een geestig stelsel, vol tegenstrijdigheden evenals het Frankrijk van die dagen. Wij bedoelen de Physiocratie.

2. De Physiocraten. Economische Vrijheid. Laissez faire, laissez aller.

Het physiocratische stelsel dat in het derde kwartaal van de 18de eeuw in Frankrijk verkondigd werd, is volstrekt burgerlijk en kan hier slechts vermeld worden in zoover het invloed gehad heeft op het economisch leven en op de Fransche Omwenteling.

Dit stelsel gaat van deze beide denkbeelden uit:

1. Er bestaat een natuurlijke regeling van het economisch leven.

2. Alleen de bearbeiding van den grond, van de natuurlijke stof, (Grieksch: physis) is productief, — dat wil zeggen: brengt meer waarde voort dan de waarde bedraagt van den arbeid die daarin belegd is. Alleen de landbouw kweekt een overschot (produit net) en van dit overschot, van deze meerwaarde leeft de gansche maatschappij. Laten wij deze zienswijze van nabij in oogenschouw nemen.

I. De Physiocraten gaan van het standpunt uit dat er een natuurlijke regeling van de maatschappij bestaat die het economisch leven in evenwicht houdt en derhalve de bemoeiïng en de wetten van den staat niet van noode heeft. De basis van deze natuurlijke orde is: eigendom, veiligheid, vrijheid. De Physiocraten beschouwen deze drie grondslagen als onschendbare menschenrechten. Zooals men ziet, heeft deze natuurlijke orde van de Physiocraten niets te maken met het oude natuurrecht waarop de communisten zich beroepen. Verdedigers van de burgerlijke orde, beschouwen de Physiocraten het persoonlijk eigendom als het natuurlijkste van alle rechten dat, mits vergezeld van economische vrijheid, het welzijn van de volken waarborgt. De beste staatkunde is: „Laissez faire, laissez aller", — dat wil zeggen aan bezitters, ondernemers, kooplieden de volledigste vrijheid van beweging toe te staan. Het belang van het individu

zal zonder moeite tot overeenstemming komen met het belang van het algemeen. „Le monde va de lui-même", — gemeenzaam gezegd de wereld marcheert van zelf en behoeft geen inmenging van den staat.

II. Slechts de bewerking van de natuur is productief. Daarentegen zijn handel en nijverheid improductief: hun werkzaamheid bestaat uitsluitend in omzetting en ruiling van waarden.

De maatschappij bestaat uit drie klassen: de productieve (arbeidende in den landbouw), — de heerschers (de grondbezitters en de hooge vertegenwoordigers van de regeering) en de onvruchtbaren (de improductieven) als daar zijn kooplieden, industrieelen, vrije beroepen, domestieken. Aangezien alleen de landbouw productief is, behoort deze ook de eenige belastingbetaler te zijn, alle overige klassen moeten worden vrijgesteld van belasting.

Het ligt duidelijk voor oogen dat de Physiocraten in weerwil van hun eerbied voor den landbouw en voor het onbeperkte koningschap desonbewust de woordvoerders geweest zijn van de Fransche bourgeoisie die destijds tot haar klasse- en machtsbewustzijn kwam: persoonlijk eigendom, veiligheid van het bezit, vrijheid voor handel en nijverheid, individualisme, — ziehier hetgeen de Physiocraten op theoretisch gebied tot stand hebben gebracht. Zij hebben invloed op Adam Smith uitgeoefend. Zij werden ook de Economen genoemd. Wat er tegenstrijdigs in hunne leer geweest is, zou weldra door de Fransche Revolutie ter zijde worden gesteld. De revolutionnaire bourgeoisie heeft kort proces gemaakt met het absolute koningschap en met de heerschappij van de adellijke grondbezitters. Daarbij heeft haar de hulp ten dienst gestaan van de vrijheids-ideeën van Rousseau. De bourgeoisie heeft van het communistische natuurrecht slechts de politieke vrijheid en gelijkheid tegenover adel en koningschap overgenomen en van de natuurlijke orde der Physiocraten alleen de economische vrijheid en de onschendbaarheid van het privaat bezit tegenover de hervormers der maatschappij en de communisten.

IV. DE FRANSCHE OMWENTELING.

1. De Klassen en de Conflicten van de Grondwet.

DE eindelooze en rampspoedige oorlogen van Lodewijk XIV en Lodewijk XV met Engeland en Oostenrijk (Spaansche Successie-oorlog), alsmede met Pruisen (Zevenjarige Oorlog) en met Engeland (Canada, Indië) hadden het aanzijn gegeven aan een schuldenlast die nog zooveel zwaarder op het land drukte, naarmate de verkwisting van het hof, de maitressen-regeering en het onbekwaam geldelijk beheer de huishouding van den staat ontredderden en steeds hooger eischen aan de belastbaarheid van het volk stelden. Het tekort van de staatsrekening nam steeds toe en kon zonder de hulp van de bourgeoisie niet meer gedekt worden. Lodewijk XVI, (1774—1793) de erfgenaam van deze geld-ellende, zag zich in 1789 gedwongen de staten van het koninkrijk bijeen te roepen. Den 5den Mei had de eerste bijeenkomst in Versailles plaats, maar reeds drie weken daarna waren de derde stand en zijn intellectueele woordvoerders meesters van den toestand. Zij zetten de Staten-Generaal in een Nationale Vergadering om en droegen deze op het volk een grondwet te schenken, dat wil zeggen, aan de nieuwe belangen- en machtgroepeering in den boezem van het volk een principieele uitdrukking te verschaffen.

De Omwenteling had een aanvang genomen. De oude, bestaande orde van zaken werd omver geworpen. De menigte kwam in beweging, bestormde de Bastille en dwong de Nationale Vergadering haar zetel in Parijs te vestigen. De gansche, sinde 1740 geschapen gedachtenwereld werd in den strijd betrokken.

Want slechts bij het individu zijn de instincten, de hartstochten en de persoonlijke belangen de onmiddellijke beweegkracht van de daad. Bij een politiek optreden van de massa, waaraan beraadslagingen en gedachtenwisselingen vooraf zijn gegaan, worden de instincten en persoonlijke belangen eerst in ideeën omgezet, in gedachten, beginselen en theoriën die aan de gepleegde daden een hooger, edeler, zedelijker, algemeen-menschelijker karakter verleenen. Maar zoolang het een klassenstrijd betreft, behaalt het belang van de sterkste klasse ten slotte d overwinning op de algemeene beginselen.

De Nationale Vergadering heeft gedurende twee jaren over de grondwet beraadslaagd, — intusschen werd het land opnieuw georganiseerd, op het grondbezit van de Kerk werd beslag gelegd, — nieuw papiergeld (Assignaten) werd in omloop gebracht. Ook nu ontbrak het niet aan lieden die zich uit de Revolutie een zoet winstje wisten te verschaffen,aan speculanten in grond en geldwaarde. Groote revolutionnaire gedachten vervulden de hoofden van de leiders van het volk, — groote winsten vulden de zakken van de burgerlijk-handels-elementen. De grondwet van het jaar 1791 weerspiegelt getrouwelijk dezen stand van zaken. Zij begint met de Rechten van den Mensch: alle menschen zijn gelijk en vrij en het doel van de maatschappij is deze onvervreemdbare menschenrechten in stand te houden. Op dit verheven beginsel volgt de opsomming van die menschenrechten: vrijheid, eigendom, veiligheid.

De aanhef is natuurrechtelijk-communistisch. De toepassing is physiocratisch-burgerlijk.

Ten slotte komt het puur-burgerlijk gevoel tot uitdrukking: de grondwet van 1791 die alle menschen als vrij en gelijk begroet, maakt tevens tusschen de menschen scheiding in actieve en passieve burgers, kent slechts aan de eersten het kiesrecht toe, schept een getrapte kiesstelsel, stelt vast dat uitsluitend de rijken kiesmannen mogen zijn en hij verlangt van het koningschap slechts dit éene dat het constitutioneel zal wezen.

Hier spreekt van zelf dat de onderste klassen die democratisch, republikeinsch en in den zin van een maatschappelijke hervorming voelden, met deze grondwet geen vrede konden hebben.

Met de bekrachtiging van de grondwet (September 1791) was de taak van de Nationale Vergadering volbracht. In haar plaats trad nu de Wetgevende Vergadering die uit nieuwe mannen was samengesteld en een aantal klein-burgerlijke democraten en republikeinen in haar midden huisvestte die onder den druk van de Parijsche volksmassa, de stijgende prijzen en het dreigend oorlogsgevaar op een stoutmoediger optreden begonnen aan te dringen.

Den 10den Augustus 1792 namen de radicale elementen van Parijs de leiding van de Omwenteling in handen en zetten de koninklijke familie gevangen. Deze opstand van het volk was het begin van het tweede hoofdstuk van de geschiedenis der Revolutie. Er werd een scheur getrokken door de gelederen van de strijders, — de kloof tusschen de bourgeoisie aan de eene en de arbeidersmassa aan de andere zijde was nu duidelijk zichtbaar. Aan den eenen kant stonden de gematigde republikeinen, de aanhangers van een constitutioneel koningschap en de welvarende burgers. Aan den anderen kant de linkervleugel van de republikeinen, de voorstanders van een hervorming der maatschappij en de proletarische revolutionnairen. Tengevolge van het toenemend gebrek trad het maatschappelijk vraagstuk scherper op den voorgrond, ofschoon de leidende Jacobijnen (de republikeinen van de linkerzijde en de besliste democraten) dit samentreffen niet beseften. In de arbeiders-clubs begon men zich met voorstellen en plannen van maatschappelijke hervorming bezig te houden. Het gebrek aan levensmiddelen, de stijging van alle prijzen, de geforceerde verkoop van het nationale grondbezit (de in-beslaggenomen kerkelijke goederen) vestigden de aandacht op de aangeprezen hervorming van het grondeigendom, op officieele zetting van de prijzen der levensmiddelen, — en ten slotte op de beginselen van het communisme.

De verdeeldheid van de krachten der Omwenteling bezielde de tegen-revolutie en haar vrienden in het buitenland met nieuwen moed. Aangezien de Wetgevende Vergadering onmachtig bleek zich tot een krachtig verzet tegen deze elementen te vermannen, werd zij in September 1792 ontbonden en door de Nationale Conventie vervangen die op den grondslag van het algemeen

kiesrecht van alle volwassen Franschen gekozen werd. De republiek werd uitgeroepen, de koning gevonnist en onthoofd. De oorlog tegen de vereenigde Europeesche reactie werd met onmiskenbare geestkracht aangevangen. Maar tegelijkertijd werd elke socialistische aanval op het eigendom van de hand gewezen. Den 18den Maart 1793 stelde de Conventie de doodstraf op elke poging die ten doel had de instelling van het eigendom aan te tasten. Den 31sten Mei 1793 brak in Parijs een opstand uit en den 10den Augustus van hetzelfde jaar had de Conventie een nieuwe grondwet gereed die ditmaal zuiver democratisch was. Niettemin was daarin de onschendbaarheid van het eigendom vastgelegd. Robespierre die van de onderscheiden stroomingen in de radicale menigte uitnemend op de hoogte was, beproefde nog een ontwerp in te dienen waarin het artikel betreffende het eigendom zoodanig opgesteld zou zijn dat ook de socialisten daaraan hun goedkeuring konden hechten:

„Het eigendom is het recht van elken burger op het genot van dat gedeelte van zijn goederen dat hem door de wet gewaarborgd wordt".

Evenwel heeft Robespierre zich voor de aanneming van zijn ontwerp hoegenaamd geen moeite gegeven.

De grondwet van Augustus 1793 is nooit in werking getreden, — de oorzaak stellen wij ons voor in het volgende hoofdstuk uiteen te zetten. Van October 1793 tot Juli 1794 heeft een revolutionnaire regeering, of wel een dictatuur met onbeperkte macht de regeering uitgeoefend. Het stelde legers samen die tegen de Europeesche reactie werden uitgezonden, het stelde maximum-prijzen voor levensmiddelen vast, reorganiseerde het Hooger Onderwijs, voerde het metriek stelsel in, — en onderdrukte tegelijkertijd de republikeinsche oppositie van rechts (Danton) en links (Hébert) en tevens de beweging die op een hervorming van de maatschappij gericht was. Robespierre en zijn aanhangers voelden zich zoowel van buiten als van binnen in het nauw gedreven en namen hun toevlucht tot een schrikbewind waarvan intusschen de meeste slachtoffers tot de revolutionnaire arbeiders en de intellectueelen behoorden. In zijn klein-burgerlijke democratische opvatting heeft hij zichzelven en de omwenteling het bestaan onmogelijk gemaakt,

toen hij onversaagde en voortstuwende elementen naar de guillotine zond. Toen zijn verderfelijk werk voltooid was, werd hij ten val gebracht en onthoofd. De klein-burgerlijke dictatuur werd vervangen door het Directoire dat desbewust de tegen-revolutie binnenleidde, de revolutionnaire elementen van Parijs ontwapende, in 1795 een grondwet gereedmaakte waarbij een census-kiesrecht werd vastgesteld, terwijl in het algemeen van dit regeeringslichaam gezegd kan worden dat het een periode heeft ingeluid van verkwisting van de kerkelijke goederen en beurszwendel op groote schaal.

2. De Revolutionnaire Dictatuur.

Wij hebben reeds vermeld dat de grondwet van Augustus 1793 nooit in werking getreden is. De invoering werd opzettelijk opgeschort en tot de sluiting van den vrede uitgesteld. In de plaats van de grondwet kwam de dictatuur. De reden van dezen maatregel wordt ons medegedeeld door Buonarrotti in zijn werk over de samenzwering van Babeuf.

Buonarroti, een democratisch socialist en vriend van de leidende Jacobijnen, een man wiens geestesadel slechts door de reinheid van zijn zedelijk leven geëvenaard werd, — verhaalt ons dat enkelen onder de ontwerpers van deze democratische grondwet van meening waren, als zouden ook de meest ingrijpende staatkundige hervormingen het geluk van een volk niet noemenswaardig kunnen bevorderen, indien daaraan niet een zedelijke en economische omvorming voorafging. En verder waren zij de zienswijze toegedaan dat de politieke democratie uitsluitend aan de rijken ten goede zou komen.

„Zoolang alles bij het oude blijft, zal de vrijzinnigste staatkundige vorm slechts hún voordeel aanbrengen die niet genoodzaakt zijn te arbeiden. Zoolang de groote massa, door den nood gedrongen, zich een moeitevollen en onafgebroken arbeid moet getroosten en niet in staat is zich van de openbare zaak op de hoogte te stellen, omdat haar bestaan zelf afhankelijk is van de rijken, hebben dezen de beschikking over de regeeringsbesluiten die de leugenachtige regeeringen van het volk weten af te dwingen".

(Buonarroti, Duitsche vertaling, blz. 55—56).

Het staat vast dat Robespierre en de zijnen er geen oogenblik aan gedacht hebben een maatschappij in den geest van Buonarroti tot stand te brengen, maar wel hebben zij geloofd een verbetering van de zeden en een beperking van de zelfzucht te kunnen voorbereiden, of zooals Robespierre gezegd heeft:

„Wij willen de zelfzucht vervangen door de zedelijkheid, de aristocratische eer door de rechtschapenheid, de tirannie van de mode door de heerschappij van de rede, de ijdelheid door de zielegrootheid".

Hij meende dit doel te kunnen bereiken door redevoeringen, vrij-godsdienstige preeken en politie-verordeningen. Totdat men zoover gekomen was, zou de democratie worden opgeborgen. De dictatuur was dus niet een verloochening van de democratische beginselen, — zij had veeleer de taak die zielsgesteldheid voor te bereiden en de geesten in staat te stellen de democratie tot aller welzijn toe te passen. Slechts heeft Robspierre niet beseft, — en als anti-socialist kon hij dat ook niet inzien, — dat een dergelijke zielsgesteldheid niet door ideologische middelen bereikt kan worden. Hij geloofde in de almacht van de rede en wist niet dat de richting en de inhoud van onze gedachten, — en in het bijzonder waar het de massa als geheel betreft, — grootendeels het product zijn van de maatschappelijke omgeving en de voornaamste taak van de dictatuur derhalve zijn moest maatschappelijke hervormingen en verbeteringen van het onderwijs geleidelijk en consequent in te voeren. In plaats daarvan liet Robespierre een groot aantal volksvrienden en arbeiders terechtstellen die voorstanders waren van een hervorming der maatschappij, — en dit met geen ander doel dan de instandhouding van zijn dictatuur. Dit tragisch misverstand heeft zich aan dezen klein-burgerlijken dictator gewroken. Sinds het begin van 1794 is het optreden van Robespierre onbewust contra-revolutionnair geweest, evenals in het algemeen in alle democratische omwentelingen waarvan de geschiedenis melding maakt, de tot macht gekomen rechts-democratische of gematigde sociaalhervormingsgezinde partij onder de links-democratische elementen een slachting aangericht en aldus den weg voor de tegen-omwenteling geëffend heeft.

Wij zullen op de quaestie van de dictatuur nog terugkomen, daar zij eerst in de jaren 1795/96 bij de samenzwering van Babeuf zuiver gesteld is.

3. De Grondwet van 1793.

In het jaar 1793 werd het voor de revolutionnairen die met den socialistischen gedachtengang eenigermate vertrouwd waren, allengs duidelijk dat de strijd die gestreden werd, een botsing was tusschen rijken en armen, tusschen bezitters en bezitloozen. Buonarroti die in dien tijd in de nauwste aanraking stond met de leiders van de Omwenteling en van de groote massa, schrijft hierover:

„Wat in Frankrijk onmiddellijk na de afkondiging van de republiek gebeurd is, houd ik voor de losbarsting van de reeds aanwezige tweespalt tusschen de voorstanders van den rijkdom en van zijn voorrechten aan de eene zijde en de aanhangers der gelijkheid en de vrienden van de talrijke arbeiders aan de andere zijde".

Het spreekt vanzelf dat de rijken en bevoorrechten tegenover de grondwet van 1793 een vijandige houding hadden aangenomen. Zij waren afkeerig van de staatkundige gelijkheid. Daarentegen waren onder de vrienden van de gelijkheid en van de maatschappelijke hervorming de meeningen verdeeld. In de oogen van Babeuf, Buonarroti en hun vrienden was de democratische grondwet allerminst volmaakt, aangezien zij de onschendbaarheid van het eigendom vaststelde, — maar zij zagen in de staatkundige democratie een geschikt middel om tot de economische gelijkheid te komen. Door de democratie naar de maatschappelijke hervorming, — dit was de weg, waarop dan nog een tusschenstation — de dictatuur — onvermijdelijk zou zijn.

Deze revolutionnairen ondersteunden Robespierre en verdedigden de democratische grondwet. Links van hen stonden de communistische abt Jacques Roux en de volgelingen van Hébert die op een herziening van de eigendoms-toestanden aanstuurden en niet ophielden het volk te waarschuwen voor de zinsbegoochelingen en kunstgrepen van Robespierre en Saint-Just. Zij beschuldigden de grondwet van zelfzucht en volksverraad. Zij konden

het niet verkroppen dat de nieuwe grondwet de O.W.-ers, de speculanten in grond en papiergeld, de woekeraars in levensmiddelen ongemoeid liet. Jacques Roux jammerde:

„De vrijheid is nog slechts een schim, wanneer de eene klasse in staat is de andere uit te hongeren en zoolang de rijke door zijn monopolie over leven en dood van den arme beschikken kan. En de republiek is niets meer dan een schim, wanneer de tegenomwenteling zich ongehinderd openbaart in de gestadige stijging van de prijzen der levensmiddelen die drie vierden van de burgers niet kunnen opbrengen zonder daarbij bittere tranen te vergieten. Het zal nooit mogelijk zijn de sans-culottes voor de zaak van de omwenteling en de grondwet te winnen, zoolang aan de levensmiddelen-woekeraars de vrije hand gelaten wordt. De oorlog die binnen onze grenzen door de rijken tegen de armen gevoerd wordt, is ontzettender dan de krijg van het buitenland tegen Frankrijk. Sinds vier jaren verrijken de bourgeois zich aan de omwenteling. De nieuwe handelsadel is verderfelijker dan de oude grondheerlijke adel. Men zou willen vragen of het bezit van de zwendelaars heiliger is dan het leven der menschen."

Men hoort in de stem van Roux de diepe ontzetting van een eerlijk volksvriend, van een onverschrokken communist. Intusschen dunkt ons dat de houding van Babeuf en Buonarroti van juister inzicht getuigde. Zou het niet beter geweest zijn, indien alle vrienden van de Omwenteling een eenheidsfront gevormd hadden om Robespierre in zijn democratie en dictatuur te steunen, maar tegelijk verder te gaan dan zijn voornemens reikten en de groote massa voor den grooten dag van de maatschappelijke omwenteling op te leiden? Robespierre had de menigte noodig om zich tegenover de Gironde staande te houden en zou derhalve gedwongen zijn geweest hun op het gebied van de maatschappelijke hervorming tegemoet te komen, indien de arbeidende volksmassa zich achter hem — en niet tegenover hem — had opgesteld.

Dit zijn zeer gewichtige vragen waarvan men zich niet met een enkel woord kan afmaken. De schranderste kopstukken van de Fransche Omwenteling (1792—96) hebben het daarover niet tot eenstemmigheid kunnen brengen.

4. Lange en Dolivier.

In de eerste jaren van de Fransche Omwenteling was in Lyon een schrijver aan het woord die zich L'Ange noemde en zich met de inrichting van de maatschappij en haar noodzakelijke hervorming bezig hield. De Fransche geschiedschrijver Jules Michelet beschouwt hem als den geestelijken vader van Fourier. Er is een halve eeuw verloopen, eer men iets naders omtrent dien raadselachtigen L'Ange vernomen heeft. Jaurès heeft ontdekt dat hij dezelfde persoon geweest moet zijn als de Duitscher Lange, die in Kehl geboren, in Münster opgevoed werd, op 16-jarigen leeftijd naar Parijs gekomen is en in 1793 als gemeente-ambtenaar in Lyon vertoefd heeft.

Jaurès die de zeer zeldzaam geworden geschriften van Lange bestudeerd heeft, deelt ons dienaangaande het volgende mede:

In het jaar 1790 gaf L'Ange (Lange) een vlugschrift in het licht, waarin hij op de tegenstrijdigheden wijst van de hem reeds in het ontwerp bekende grondwet van 1791 die met algemeen geldige menschenrechten begint en dan de burgerij in actieve en passieve burgers indeelt. Zij noemt de bezitters actief en de arbeiders passief, ofschoon de laatsten den rijkdom voortbrengen. Het bezit van de rijken is niets anders dan het overschot dat zij aan de armen ontnemen. (Wij zouden heden ten dage van „meerwaarde" spreken.) Lange verwacht herstel van de groote menschenvrienden en van den koning. Zijn volgend geschrift is gewijd aan de oprichting van akkerbouw-coöperatie-vereenigingen op aandeelen, ten einde het gebrek aan voedingsmiddelen te verhelpen en aan den woekerhandel in levensmiddelen een einde te maken. Men mag aannemen dat dit plan een diepen indruk heeft gemaakt op Fourier, die destijds als kantoorbediende in Lyon werkzaam was. Fourier vermeldt nergens den naam van L'Ange, maar in zijn eerste werk „Quatre Mouvements" (1808) erkent hij in de voorrede dat het plan van een akkerbouwgenootschap den eersten stoot tot zijn werk gegeven heeft. De grondstellingen van Lange luiden: de totaal-waarde van de in het land geteelde granen mag niet hooger zijn dan het gezamenlijk inkomen van de arbeiders, — ieder arbeider moet derhalve van

zijn loon kunnen leven. Daar dit evenwel niet het geval is, ligt de schuld bij den woekeraar in levensmiddelen. Met geweld kan hier niets bereikt worden. De eenige oplossing is: Frankrijk met een netwerk van akkerbouw-genootschappen te overdekken. Elk honderdtal familiën vormt een genootschap. Tegen deze genootschappen worden aandeelen uitgegeven die door een staatsleening gedekt worden. De voordeelen van de coöperatieve productie en van de verbruikersvereenigingen zullen zoo groot zijn dat ook de rijken daaraan deel zullen nemen.

Een andere hervormer was de geestelijke Pierre Dolivier die een hervorming van het grondbezit aanprees. Zijn critiek is verwant aan die van Spence. Zijn voorstel strekt tot afschaffing van het erfrecht en gelijkmatige verdeeling van de groote landgoederen onder de boeren. Zijn werk dat in 1794 het licht gezien heeft, heet: „Essai sur la Justice primitive".

V. SAMENZWERING VAN BABEUF EN DE ZIJNEN.

1. Oorzaak, Leus en Doel.

DE val van Robespierre in het einde van Juli 1794, het overwicht in de Conventie van contra-revolutionnaire elementen, de aanneming van de anti-democratische grondwet van 1795 drongen de trouw-gebleven vrienden van de maatschappelijke hervorming en de Jacobijnen de gelederen aaneen te sluiten en tegen het Directoire front te maken. De beide revolutionnaire groepen werkten in vereeniging. In rustige gedachtenwisseling werden de Jacobijnen van de waarheid overtuigd dat de democratie zonder een economische omwenteling onbestaanbaar was en dat de politieke revolutie haar voltooiïng in de opruiming van de oude bezittoestanden zou moeten vinden en wel in het gemeenschappelijk bezit van den grond, in den algemeenen arbeidsplicht en in de maatschappelijke gelijkheid. Een deugdzame en eenvoudige levenswijze, opleiding van de knapen en meisjes tot degelijke karakters, uitroeiïng van zelfzucht en heerschzucht zullen het fondament van de nieuwe maatschappij moeten bevestigen en het Fransche volk tot een model voor alle natiën maken.

Francois Noël Babeuf die als hervormer van het grondbezit den Romeinschen naam Gracchus zou aannemen, werd in 1764 geboren. Als auto-didact verwierf hij zich een niet geringe mate van kennis. In woord en geschrift diende hij de Fransche Omwenteling, ijverde in de „Tribune du Peuple" voor een herziening van het grondbezit en voor de toepassing van de democratie. Den 24sten Mei 1797 is hij als sociaal-democratisch martelaar gestorven.

Ofschoon deze samenzwering in den regel in één adem met

Babeuf genoemd wordt, is deze toch niet de eerste aanlegger en leider daarvan geweest. De eigenlijke beweegkracht was Buonarroti.

2. Filippo Buonarroti en de revolutionnaire dictatuur.

Hier ontmoeten wij een man die tot de grootsten van zijn tijd behoord heeft. Rijk in wetenschap, maar nog rijker in karakterdeugden. Hij was een socialistisch-revolutionnaire Franciscus van Assisi. Zijn boek „Conspiration pour l'Egalité" (Brussel 1828) is het verhaal van deze samenzwering. Er gaat van dit werk een onweerstaanbare bekoring uit die geen vertaling tot haar recht kan doen komen.

Buonarroti (of Buonarrotti) was de afstammeling van een Italiaansch geslacht dat den grooten Michel Angelo aan de wereld geschonken had. Hij was in 1760 in Pisa geboren en steeg alras tot hoog aanzijn in zijn ambtelijke loopbaan die hij echter vaarwel zegde, toen de Fransche Omwenteling uitbrak. Aanvankelijk werkte hij in Corsica (1790—92) waar hij in den jongen Napoleon Bonaparte een oprecht bewonderenden vriend vond. Toen begaf hij zich naar Parijs waar de Conventie hem onderscheiden zendingen opdroeg, werd daar een vertrouwd vriend van Robespierre en verwierf van de Conventie het Fransche burgerrecht. Anders dan Babeuf die herhaaldelijk van zienswijze wisselde, hield Buonarroti zich aan de opvatting dat de Fransche Omwenteling in de jaren 1789—1792 op den weg was naar een constitutionneele monarchie en een burgerlijk-anti-adellijke regeering, terwijl de strijd tusschen bezitters en niet-bezitters in 1792 een aanvang had genomen, — voorts dat de grondwet van 1793 van een maatschappelijk standpunt gezien, weliswaar zeer onbevredigend was, maar niettemin met het oog op haar democratisch karakter geschikt kon geacht worden de niet-bezitters in hun strijd bij te staan, indien dezen tot het communisme opgeleid werden. Kort na den val van Robespierre stichtte Buonarroti de Vereeniging van het Panthéon (aldus naar de plaats van bijeenkomst genaamd), een vereeniging die snel in omvang

toenam, in het begin van 1796 bijna zeventien duizend leden telde en onder het garnizoen van Parijs vele vrienden had.

Buonarroti was de voorzitter van de vereeniging. Hij groepeerde de knapste kopstukken om zich heen en vormde aldus een geheim comité met het doel den opstand voor te bereiden die den val van het Directoire en de intrekking van de grondwet van 1795 tot doel zou hebben. Dit comité hield zich bezig met de vraag: welke staatsvorm komt in aanmerking wanneer het Directoire ten val is gebracht? Allen waren eenstemmig van oordeel dat de grondwet van 1793 niet onmiddellijk kon worden ingevoerd. Buonarroti schrijft hierover:

„De ervaringen van de Fransche Omwenteling, en in het bijzonder de oneenigheden en misslagen van de Conventie hadden op overtuigende wijze aangetoond dat een volk waarvan de meeningen en denkbeelden zich onder de heerschappij van de ongelijkheid en het despotisme ontwikkeld hebben, niet bevoegd is bij een revolutionnaire gedaantewisseling met meerderheid van stemmen de mannen te kiezen wien de taak zal worden opgedragen de omwenteling te leiden en te voltooien. Deze moeielijke arbeid kan slechts aan wijze en moedige mannen worden toevertrouwd die, vervuld van liefde tot hun vaderland en tot de menschheid, reeds lang naar de oorzaken van de algemeene euvelen gezocht, zichzelven van alle vooroordeelen en ondeugden losgemaakt hebben, — die hun tijdgenooten op het gebied van de wetenschap overtreffen en, in hun geringschatting van het goud en alle nietige hulde, geen hooger geluk kennen dan de gelijkheid te doen zegevieren.

Het zou wellicht geraden zijn bij den aanvang van een staatkundige omwenteling ter wille van den eerbied dien wij aan de ware democratie verschuldigd zijn, minder aandacht aan de stembriefjes te schenken en boven alles bedacht te zijn dat de hoogste staatsmacht in wijze en sterke revolutionnaire handen berust.

Na langdurige beraadslagingen waarin de voor- en nadeelen van de dictatuur ampel besproken werden, kwam het comité tot de slotsom dat de opstandelingen van Parijs en van de departementen na de verwijdering van de tirannie een Nationale

Vergadering zouden kiezen als draagster van het hoogste gezag. Intusschen zou het geheime comité in wezen blijven, een nuttig onderzoek naar de candidaten instellen en ook verder op de nieuwe vergadering een waakzaam oog gevestigd houden.

In deze overwegingen en meeningen ligt de kern van de sociaal-revolutionnaire dictatuur.

3. Het verloop van de Samenzwering.

Onder de geheime agenten van het complot bevond zich een kapitein Grisel die het geheele plan aan het Directoire verraden heeft. Carnot, de minister van Oorlog, droeg den jongen generaal Napoleon Bonaparte op de Vereeniging van het Panthéon te ontbinden en de voornaamste leden in verzekerde bewaring te nemen. Einde Februari 1796 had de ontbinding plaats, den 10den Mei werden de leiders gevangen genomen. Het onderzoek duurde meer dan elf maanden. Uit vrees voor een opstand van de Parijsche arbeidersbevolking liet het Directoire de gevangenen naar de provinciestad Vendôme brengen. Daar zetelde ook de jury die den 26sten Mei 1797 Babeuf en Darthé ter dood, Buonorotti en anderen tot ballingschap veroordeelde. Babeuf en Darthé beproefden onmiddellijk met dolksteken een einde aan hun leven te maken. Die poging werd echter verijdeld. Bloedend werden zij uit de rechtszaal gesleept, om den volgenden dag onder de guillotine te sterven.

De verrader Grisel werd later door Camille, den oudsten zoon van Babeuf neergeschoten.

Buonarroti bleef in Cherbourg in de gevangenis waar zijn voormalig bewonderaar en vriend van zijn jeugd, Napoleon, hem in 1801 als Eerste-Consul, een aanzienlijken post aanbood. Buonarroto wees deze toenadering met verachting van de hand. In 1807 werd hij in vrijheid gesteld. Hij vestigde zich metterwoon aan de zuid-westkust van Frankrijk waar hij met de Italiaansche revolutionnairen in regelmatige verbinding was. Later trok hij naar Zwitserland waar hij met muziek- en taallessen in zijn nooddruft voorzag. Toen het verblijf in Zwitserland hem ontzegd was, ging hij naar Brussel waar hij zijn boek over de samenzwering

en het proces van Babeuf in het licht zond. Het heeft een sterken invloed uitgeoefend op de revolutionnair-communistische beweging van de jaren 1828—1840. Na de Juli-omwenteling (1830) trok Buonarroti naar Parijs waar hij als een heilige vereerd werd. Een van zijn leerlingen was Auguste Blanqui. In 1834 heeft de politie beproefd Buonarroti over de Fransche grenzen te zetten, maar het burgerrecht dat de Conventie hem verleend had, beschermde den edelen grijsaard tegen de verbanning. Onder den aangenomen naam van Ramond leefde hij als muziekonderwijzer in Parijs waar hij in het jaar 1837 gestorven is.

VI. TERUGWERKING OP DUITSCHLAND.

1. Economische Opleving en Politieke Druk.

DE verwoestingen van den Dertigjarigen Oorlog waren in den aanvang van de 18de eeuw in de Duitsche landen nog pijnlijk zichtbaar. Gansche streken in Midden- en Zuid-Duitschland lagen eenzaam en verwilderd, vele steden waren zoo goed als ontvolkt, handel en nijverheid geraakten dieper in verval. Uitsluitend in Leipzig en Hamburg was nog iets van handelsgeest te bespeuren, — in tegenstelling met de residentie-steden van de talrijke wereldlijke en kerkelijke vorsten, waren die beide steden de oasen in de woestijn van het nationale leven.

Het was voor het zwaarbeproefde Duitsche volk geen lichte taak zijn wonden te heelen. De spilzucht van de vorsten, de hebzucht van de grondheeren en de plaagzucht van het ambtenarenleger drukten het volk terneer onder ondragelijke lasten en vertraagden het genezings-proces.

Eerst na het midden van de 18e eeuw trad een onmiskenbare beterschap in. De industrieële omwenteling in Engeland en Frankrijk, — de bloei van den landbouw in Engeland en Holland, — de Fransche „Aufklärungs"-literatuur en de opkomst van de staathuishoudkunde, — deze vereenigde oorzaken werkten in stoffelijken en geestelijken zin gunstig op de Duitsche landen terug. Voor een deel was het aan den steun te danken die door de onderscheiden regeeringen verleend werd, in het bijzonder door Frederik den Groote die met de West-Europeesche beschaving zeer vertrouwd was, — voor een ander deel aan de herleving van den Duitschen handel, nijverheid en landbouw, — er was een

opleving te bespeuren in het economisch bestaan. Er werden nieuwe methoden van productie ingevoerd, de linnen- en zijde-industrie werd aangemoedigd, nieuwe behandelingswijzen werden op den landbouw toegepast. In het laatste gedeelte van de 18de eeuw verrezen vereenigingen die zich in het bijzonder met den landbouw bezig hielden en dag- en weekbladen die daaraan gewijd waren. („Breslauer ökonomische Nachrichten", Berliner Landwirthschaftsbibliothek", „Journal für Gartenkunst" en zelfs een „Oekonomische Enzyclopedie").

In Hamburg werd een „Gesellschaft zur Beförderung der Künste und nützlichen Gewerbe" gesticht. De havenbeweging was daar reeds tamelijk levendig, vooral sinds de Onafhankelijkheidsverklaring van Amerika (1776) daar de Amerikanen de Engelsche havens bij voorkeur meden en de Duitsche havens opzochten. Er liepen jaarlijks in Hamburg ongeveer 2000 schepen in en uit, waarvan evenwel slechts 150—160 tot de eigen vloot behoorden. Tevens kwam daar ook het zee-assurantie-bedrijf op dat elk jaar voor een totaal van 60 tot 120 millioen thaler polissen afgaf.

De linnen-fabrikatie was gevestigd in Silizië, Ober-Lausitz, Bielefeld en de omstreken van Osnabrück en Minden. De gezamenlijke waarde daarvan werd op 20 millioen thaler jaarlijks geschat.

Belangwekkend zijn de mededeelingen van Justus Moser die nog steeds zeer lezenswaardig genoemd mag worden. Hij klaagt (1769) over het verval van den Duitschen handenarbeid tengevolge van de mededinging der fabrieken.

„Dit kwaad kan alleen hierdoor verholpen worden, dat de rijken zich op den handenarbeid gaan toeleggen. Waar de goud- en zilver-fabrikant en de fabrikant van hoeden en kousen in paleizen wonen en alle voorrechten genieten die het deel zijn van ondervinding, schranderheid en voorspoed, zou daar ook een meester-hoedenmaker en een meester-kousenwever niet hetzelfde aanzien deelachtig kunnen worden?"

In hooge mate aantrekkelijk is ook het tafreel dat Georg Forster (1790) ons van het fabriekswezen in Aken en Burscheid voorlegt:

„Het moet aan den Protestanten-haat worden toegeschreven dat buiten Aken zoovele fabrieken worden aangetroffen. Burscheid, waar de warm-water-bronnen zijn, heeft groote fabrieken van laken en naainaalden.... Vaals desgelijks. Het heeft mij genoegen gedaan Elberfeld, Vaals en Smyrna in één adem te hooren noemen. Want de lakens die hier vervaardigd worden, gaan overland naar Triëst en Venetië en van daar naar Turkijë De qualiteit is voortreffelijk en uitsluitend Spaansche wol van de fijnste soort wordt hier verwerkt." (Georg Forster, Briefe und Tagebücher, blz. 17, 139).

Wij wenschen met een enkel woord te vermelden dat het woord „fabriek" niet in de hedendaagsche beteekenis mag worden opgevat: een industriëele werkplaats werd destijds reeds met dien naam aangeduid.

Het mijnbedrijf van Silezië maakte zichtbare vorderingen. De jaarlijksche metaal-productie bedroeg 12 tot 14 millioen thaler.

Omstreeks het jaar 1780 leverde Saksen reeds 70.000 dozijn kousen en handschoenen. De omzet van de Leipziger Mis werd op 18 millioen thaler geschat.

Alles tezamen genomen, bracht het laatste kwartaal van de 18de eeuw een wederopleving van de onverwoestelijke werkkracht en vlijt van het Duitsche economisch leven. En met deze werkzaamheid en scheppingskracht ging gepaard een opbloei van alle vermogens der geesten in letterkunde, godgeleerdheid en wijsbegeerte, die door een vooruitstrevende en liberale opvatting bezield werden. Zooveel pijnlijker trof de dichters en denkers de staatkundige achterstand, de slaafsche onderworpenheid, de onderdrukking en tyrannie, waarin de landsvorsten en de adel het volk geknecht hielden. Een dichter die zich door zijn wijsheid en zijn politieke ondervinding ten zeerste onderscheidt, Chr. M. Wieland, heeft ons daarvan in den „Goldenen Spiegel" een beeld nagelaten:

„In de oogen van de kleine tyrannen heeft het volk geene rechten en hebben de vorsten geene plichten. Zij behandelen het volk als een massa levende machines die voor hen moeten arbeiden en op rust, gerief en genoegen geen aanspraak kunnen

maken. Hoe moeielijk het ons ook vallen mag ons in een zoo onnatuurlijke denkwijze in te denken, mogen wij er toch niet aan twijfelen dat de vorsten er in geslaagd zijn zichzelven als een soort hooger wezens te beschouwen, die naar welgevallen over de natuur kunnen beschikken, tot alles gerechtigd zijn en van wie niemand het recht heeft iets te eischen. De onderworpenheid van de onderdanen ging zoo ver dat zij het als een onverdiende genade beschouwden, wanneer hun bij hooge uitzondering een menschelijk recht werd toegestaan."

In dit somber tafereel is geen enkele trek te donker gekleurd. Wieland mag hierbij in de eerste plaats aan de toestanden in Zuid-Duitschland gedacht hebben, ook in Pruisen onder Frederik den Groote was geen sprake van een vrijmoedige politieke beoordeeling. De dappere Lessing schrijft hierover aan Nicolai:

„Laat iemand in Berlijn beproeven het deftige hof-gepeupel de waarheid te zeggen en voor de onderdanen tegen uitzuiging en dwingelandij op te komen, zooals dat tegenwoordig zelfs in Frankrijk en Denemarken gebeurt, — en ge zult spoedig bespeuren welk land thans het meest slaafsche land van Europa is."

De tegenstelling tusschen de economische opleving en de politieke onderdrukking werd voor de klassieke Duitsche letterkunde een bron van kracht. Toch is deze literatuur in hoofdzaak burgerlijk van aard. Schiller is haar klassieke vertegenwoordiger, — hij was de ziel van het laatste kwartaal van de 18de eeuw, den tijd van het ontstaan van de moderne Duitsche burgerij, terwijl de geest van Goethe meer dan één eeuw omvatte: van de Renaissance tot diep in de 19de eeuw. Andere geesten hebben zich uitsluitend aan den dienst der schoonheid gewijd en de grenzen van de Renaissance niet overschreden, zooals Winckelmann en Heinse. In enkele tientallen van jaren werden de Duitsche landen overstroomd met heel den geestesarbeid dien West-Europa sinds de 15de eeuw verricht had. Het scheen dat men in den kortstmogelijken tijd het verzuim wenschte in te halen. Ook Schiller wijdde zijn aandacht aan de vraagstukken van de schoonheidsleer, maar bleef daarbij burgerlijk-zedelijk en zag

„in den nuttigen middenstand den schepper van onze gansche beschaving, in wien een duurzaam geluk voor de menschheid tot

rijpheid komt." (Inaugureele Oratie: Was heiszt und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte. Jena 1790).

2. Communisme bij Wieland en Heinse.

Evenals de economische opleving, heeft ook het denken en dichten van Duitschland veel te danken aan de invloeden die van Engelsche en Fransche denkers en dichters zijn uitgegaan. De Duitsche „Aufklärungs"-wijsbegeerte, het drama, de roman, de rechts-filosofie, de wetenschap van staat en maatschappij ontvingen sinds het midden van de 18de eeuw het wachtwoord van Locke, Shaftesbury, Richardson, Fielding, Hume, Rousseau. Zelfs zou de wijsbegeerte van Kant zonder Occam, Locke, Berkeleij en Hume ondenkbaar geweest zijn. Men ziet uit deze opsomming dat de Fransche invloed in het laatste kwartaal van de 18de eeuw af- en de Engelsche toegenomen is.

Zoolang de Duitsche burgerij nog zwak was, speelde de Fransche invloed de eerste viool. Elk hof beeldde zich in een Versailles in het klein te zijn, elke vorst aapte Lodewijk XIV na en al wat uit Parijs kwam, werd als een steun van het onbeperkte koningschap begroet. Sinds het midden van de 18de eeuw begon deze toestand eenige wijziging te ondergaan: de Duitsche burgerij begon teeken van leven te geven en weldra ontbrandde de literaire oorlog tegen het Fransche hof-drama in het bijzonder en tegen de Fransche invloeden in het algemeen. De oogen werden geopend voor het burgerlijk karakter van de Engelsche letterkunde en deze hoedanigheid verschafte haar de voorkeur. Van de Franschen bleef alleen Rousseau in eere en deze was onvervalscht burgerlijk, ondanks de bokkesprongen van zijn critiek op de maatschappij.

De dichter en criticus die deze zwenking in het drama, in den spiegel van den tijd, tot stand heeft gebracht, was G. E. Lessing.

Het verzet van de letterkunde tegen de dwingelandij van de vorsten, tegen de willekeur van de ambtenaren en tegen de haarkloverijen van de politie scherpte het politieke denkvermogen en wekte den zin voor de vraagstukken van de staatswetenschap, van grondwet en leer der maatschappij. Een van de beste literaire woordvoerders van deze richting is Chr. M. Wieland geweest, een

beminnelijk en onderhoudend verteller, opgewekt en geestig in den vorm, ernstig en helder waar het de zaak betrof, daarbij toegerust met een bewonderenswaardige kennis van de Oudheid en van de Nieuwe Geschiedenis van Europa. Voor ons komen hier vooral in aanmerking: „Der Goldene Spiegel" (1772) en de „Nachlasz des Diogenes von Sinope".

Alle vraagstukken van het gebied van de staatswetenschap, van maatschappelijk-zielkundigen aard worden hier in West-Europeeschen geest behandeld, overeenkomstig de opvatting van de „Aufklärungs"-wijsbegeerte, van het liberalisme en de humaniteit, zooals zij gangbaar was in den tijd die onmiddellijk aan de Fransche Omwenteling is voorafgegaan. Het spreekt van zelf dat Wieland in „het leven naar de natuur" zijn ideaal begroette. Ook schildert hij een maatschappij zonder dwang, waar allen in een volkomen gelijkheid leven. Intusschen geeft hij toe dat het communistisch ideaal alleen verwezenlijkt kan worden in een maatschappij van geringer zielenaantal, terwijl een meer samengestelde maatschappij de leiding van een wijs vorst en het gezag van menschlievende wetten noodig heeft. Hij legt een ouden deelgenoot van een communistische maatschappij de volgende woorden in den mond:

„Onze kleine natie die uit ongeveer vijfhonderd gezinnen bestaat, leeft in een volkomen gelijkheid, aangezien wij geen andere verschillen wenschen dan onder de menschen worden aangegeven door de natuur die de verscheidenheid liefheeft. Onze trouw aan onze grondwet en de eerbied dien wij koesteren jegens de ouden van dagen die in onze verbeelding de wacht bij die grondwet houden, zijn voldoende om orde en rust in ons midden te handhaven. Wij beschouwen onze gemeenschap als een kleine familie en de geringe oneenigheden die nu en dan niet te vermijden zijn, laten zich het best met den voorbijgaanden twist van teederliefhebbende broeders en zusters vergelijken .... Van hun 8ste tot hun 12de jaar ontvangen onze kinderen zooveel onderwijs als zij noodig hebben om als leden van onze maatschappij gelukkig te zijn. Van hun 12de tot hun 20ste jaar zijn al onze knapen herders, al onze meisjes herderinnen. Van hun 20ste tot hun 60ste jaar wijden alle mannen zich aan den akkerbouw. De tuinbouw

wordt aan de oude mannen overgelaten. De zijde-teelt, de bewerking van katoen en zijde, de verzorging van de bloemen en de geheele huishouding binnen de muren is aan onze vrouwen en dochters toevertrouwd."

Wanneer de bevolking toeneemt, worden nieuwe koloniën gesticht. De jongelingen die eerzucht en onrust aan den dag leggen, worden in de gelegenheid gesteld de wereld te zien en in het buitenland hun bekwaamheden te staven en tot hun recht te doen komen. aangezien een dergelijke aanleg in een communistische maatschappij aan eenvoud en matigheid, gelijkheid en broederschap schade toebrengt.

In de „Nalatenschap van Diogenes" wordt tot Philomedon, een rijken Corinthiër, het verwijt gericht dat zijn werkeloos bestaan het gemeenebest benadeelt en een arme waterdrager hooger staat dan een rijke leeglooper. En als Philomedon zich verdedigt met de bewering dat hij aan zoovele slaven en arbeiders voedsel en werk verschaft, dan antwoordt hem Diogenes:

„Meen niet dat ge daarom vrij uitgaat, mijn beste Philomedon. Wie heeft u het recht gegeven menschen die van nature uw gelijken zijn, als uw eigendom te beschouwen? Ge beroept u op de wetten, wel te onderscheiden van de natuurwet. Het zijn wetten die hun geldigheid uitsluitend te danken hebben aan de stilzwijgende of uitgesproken overeenkomst die den grondslag van onze gansche burgerlijke samenleving vormt. Dit en niets anders is de kracht die uw slaven dwingt tot een gehoorzaamheid waaraan zij hoe eer hoe liever een einde zouden maken, indien zij niet door een ontzagwekkende macht in bedwang werden gehouden. Ge zult u toch niet inbeelden dat er onder al de vrijgeborenen die om een dagloon in uw dienst arbeiden, ook één enkele gevonden wordt die er niet de voorkeur aan zou geven zich van die verplichting ontslagen te zien. De eenen worden gedreven door een dringende noodzakelijkheid, — anderen door de begeerte zich te verrijken en aldus maken zij zich tot uw vrijwillige slaven. Gij weet slechts al te goed dat de meesten, in stede met moeizamen arbeid een tienduizendste deel van uw inkomen te verdienen, veel liever uw plaats zouden innemen tusschen de glimlachende Venus en Bacchus, den vader van al onze vreugden. Zij verlangen niets

liever dan zich op een behagelijk rustbed neder te vlijen en tienduizend arbeiders aan het werk te zetten, om den wille van de twintig talenten die de opbrengst van hun inspanning zijn. Ik ben er zeker van dat de meesten, wanneer zij slechts den moed daartoe hadden, de hoogst eenvoudige gevolgtrekking zouden maken, dat zij zich al die moeite konden sparen, indien eenigen hunner zich met elkander verstonden en zich met geweld van uw vermogen meester maakten. Wat beschermt u tegen dit gevaar, wat anders dan de burgerlijke politie en bovenal de wet met wier handhaving de geldigheid van het loon-contract staat of valt.

Laat ons nog een geval aannemen, Philomedon, een geval waarvan wij geen uur te voren kunnen voorspellen dat het zich niet op onzen weg zal plaatsen. Tienduizend menschen hebben ongetwijfeld negentienduizend-achthonderd armen meer dan honderd menschen. Verder staat het vast dat tegen honderd van uwe gelijken, minstens tienduizend gevonden worden die bij een verandering in de orde van zaken meer te winnen dan te verliezen hebben. Wanneer het dien tienduizend derhalve mocht invallen het totaal van hun armen uit te rekenen en die berekening hen er toe bracht dat zij gebruik maakten van hun overmacht, de rijken van hun bezittingen beroofden en tot een nieuwe deeling overgingen .... Wanneer de staat verdwijnt, vangt de natuurtoestand opnieuw aan. Dan wordt de oude gelijkheid weer rechtsgeldig en, om kort te gaan, gij zoudt geen grooter deel ontvangen dan de eerlijke handwerker die uw schoeisel vervaardigt. Op die wijze zoudt ge voor de keus geplaatst worden óf aan het werk te gaan óf u met even weinig tevreden te stellen als Diogenes en ik vermoed dat het een u even vreemd zou toeschijnen als het ander.

Wanneer dit alles juist is, dan is er verder geen bewijs noodig voor de waarheid dat de eerste de beste lastdrager in Corinthe een verdienstelijker burger is dan gij. Want voor het schamel bedrag dat de maatschappij tot zijn beschikking stelt, verricht hij zijn werk in haar dienst. Gij, evenwel, doet niets voor haar, ofschoon zij u in de gelegenheid heeft gesteld elk jaar twintig talenten te verteren. Het eenige nut dat gij voor den staat hebt, laat zich het best vergelijken met het nut van de hommel die het

grootste deel verteert van den honing dien de vlijtige bijen met moeite bijeen hebben gegaard. Ook uw voornaamste verdienste bestaat hierin dat gij den staat jeugdige burgers verschaft en ik verstout mij te beweren dat gij ook dit achterwege zoudt laten, indien de prikkel van het genot niet luider bij u sprak dan uw plichtsbesef jegens de maatschappij."

Onder de leerlingen van Wieland ontmoeten wij J. J. Wilhelm Heinse (1749—1803) nauw verwant aan de Renaissance en van onmiskenbare letterkundige begaafdheid. In zijn „Ardinghello" (1787), een reeks tweegesprekken over kunst en wijsbegeerte, alles overvloeiende van liefde voor de Oudheid, laat de schrijver aan het slot van zijn werk een gematigd communistischen staat verrijzen.

Op een van de eilanden van Griekenland wordt door eenige personen een staat gesticht, met een grondwet naar het model van Lycurgus en Plato, terwijl van de bedenkingen van Aristoteles behoorlijk nota is genomen. Ook „de Vorst" van Macchiavelli werd bestudeerd, maar met de bedoeling „daartegen op zijn hoede te zijn".

„Wij hebben wijslijk niets willen weten van den tweeledigen burgerstand van Plato, waarvan de eene helft de eereposten bekleedt en de andere helft zich aan den landbouw wijdt. Daarentegen hebben wij de goederengemeenschap toegepast, in weerwil van de bezwaren die Aristoteles daartegen in het midden brengt. Het kwaad dat wij aldus vermeden, scheen ons te omvangrijk en het wilde ons voorkomen dat de scherpzinnige onderzoeker van alle in zijn dagen bekende republikeinsche regeeringsvormen er niet in geslaagd was de vooroordeelen van zijn opvoeding volkomen te overwinnen. Intusschen was het bezit niet geheel en al verbannen, dank zij de belooningen die in het openbaar werden toegekend. Ook bleef een ieder tot het einde van zijn dagen de eigenaar van hetgeen hij had medegebracht.

„Een tiende gedeelte van de vrouwen hadden het recht hun stem uit te brengen bij de beslissing over zaken van algemeen belang. In vrouwelijke aangelegenheden was de toestemming van de vrouwen onmisbaar. Wat de bevolking betrof, wilden wij ons voortaan laten leiden door den Spartaan van wien de verbaasde

priesteres van Delphi niet wist of zij hem als sterveling dan wel als god begroeten moest, — de kinderen behoorden den staat. Kortom, wij vermeden al de moeielijkheden waarop Aristoteles en voor een deel reeds Aristophanes den vinger hadden gelegd."

In den communistischen staat van Heinse werden nog slaven aangetroffen. Ook werd daar de jeugd voor den oorlog opgeleid. Geheel in overeenstemming met de communistische republieken van de Oudheid.

3. Sociaal-godsdienstig-kettersche Stroomingen: Weishaupt.

Terwijl de Oudheid en de Renaissance bij Wieland en Heinse de overheerschende machten zijn, draagt de sociale en politieke gedachtenwereld van de Illuminaten en van Lessing een politiek-kettersch karakter. Het ketterdom van de Middeleeuwen ontwaakt bij hen tot een nieuw leven. Slechts is het nu niet meer de worsteling van het Manicheïsme tusschen goed en kwaad, maar het streven naar den vooruitgang van de menschheid ter geestelijke volmaaktheid. Het geldt nu de verwezenlijking van een goddelijk toekomstplan dat de opvoeding van het menschelijk geslacht tot doel heeft, de verlossing van den staatsdwang, van allen geestelijken en economischen druk. Dit was het geheimzinnig programma van de Illuminaten. Door Lessing werden deze gedachten onomwonden uitgesproken.

De Illuminaten (Verlichten) vormden een geheime vereeniging op de wijze van de Vrijmetselaars, met wie zij trouwens veel gemeen hadden. Aanvankelijk noemden zij zich Perfectibilisten. Hun arbeid valt in de jaren 1776 tot 1784. Hun stichter was Adam Weishaupt, een Katholiek professor in het natuurrecht en het canoniek recht aan de universiteit van Ingolstadt. Van huis uit kweekeling van de Jezuïten, werd hij weldra hun tegenstander die zich tot taak stelde, met behulp van de strijdmiddelen van de Jezuïten, het kerkelijk Christendom, de dwingelandij, de onwetendheid en de onvrijheid te bestrijden en een rijk van gelijkheid en vrijheid voor de gansche menschheid te grondvesten. Het lidmaat-

schap werd streng geheim gehouden en slechts geleerden, dichters, geestelijken, onderwijzers, hooge ambtenaren, vorsten en andere invloedrijke personen konden in de orde worden opgenomen. Deze orde van de Illuminaten was in drie graden verdeeld en dezen wederom in afdeelingen die er op waren ingericht de leden uit te kiezen en slechts de bekwaamsten tot de hoogste rangen toe te laten. Onder hen die van de orde deel hebben uitgemaakt, ontmoeten wij: Herder, Goethe, Nicolai, den bekenden Berlijnschen boekverkooper, de hertogen van Gotha, Weimar, Brunswijk. De laatsten behoorden tot de onderste afdeeling waar alleen van ontwikkeling en beschaving sprake was en het einddoel niet aan de orde kwam. In de jaren 1780 tot 1783 is Freiherr von Knigge een van hun bekwaamste woordvoerders geweest. Hij was de schrijver van het veelgelezen werk „Umgang mit Menschen". Ik houd het voor zeer waarschijnlijk dat ook Lessing zeer dicht bij de Illuminaten gestaan heeft en van hun leer volkomen op de hoogte was. Het vermoeden ligt voor de hand dat zijn vriend Nicolai hem heeft ingewijd.

Een teekenend beeld van de gemoedsgesteldheid dier dagen danken wij aan Knigge, waar hij ons verhaalt dat „het bedrog van de papen bijna alle menschen van den Christelijken godsdienst vervreemd, maar tegelijk dwepers van hen gemaakt heeft". Ook meent hij dat het despotisme van de vorsten als reactie den drang naar vrijheid te voorschijn roept.

Van deze stroomingen heeft Weishaupt gebruik gemaakt ten einde zijn bevrijdingsplan te verwezenlijken. Het was misschien niet zonder beteekenis dat hij den schuilnaam van Spartacus had aangenomen. Een organisatie van de volksmassa was destijds nog volstrekt onmogelijk en zijn eenig doel was dan ook de geestelijke leiders van den tijd met zijn denkbeelden te bezielen en op die wijze een vreedzame omwenteling tot stand te brengen.

De gedachtengang van Weishaupt laat zich als volgt weergeven: De natuur verkeert in een ontwikkelingsproces van het laagste tot het hoogste. De verschillende soorten, trappen en vormen die ons door de natuur worden voorgelegd, zijn slechts wijzigingen van één en hetzelfde wezen. Maar ook wat als een geheel voltooide soort verschijnt, vertegenwoordigt op zijn beurt wellicht de laagste

trap van een nieuwe verandering van hooger orde. De drijfveer van dit ontwikkelingsproces is de behoefte. Nieuwe behoeften geven het aanzijn aan nieuwe tijdperken van ontwikkeling.

„Uit elke bevredigde behoefte ontstaat wederom een nieuwe en de geschiedenis der menschheid is de geschiedenis van hare behoeften, zooals die de eene uit de andere ontstaan zijn. Deze geschiedenis nu, deze afstamming, deze ontwikkeling van behoeften is tegelijkertijd de geschiedenis van de volmaking van het menschelijk geslacht. Beschaving, loutering van zeden, uitgroei van verborgen sluimerende geestelijke krachten worden daardoor beheerscht en hand aan hand daarmede wijzigen zich de levenswijze, de zedelijke en politieke toestand, de opvatting van het geluk, de onderlinge verhouding van de menschen, kortom, het geheel van de wereld op een gegeven oogenblik."

De onderste trap van de menschheid is de wilde toestand geweest, de ruwe natuur. De behoeften waren zeer beperkt, daarentegen werden vrijheid en gelijkheid, de beide voortreffelijkste schatten van de menschheid, in volle teugen genoten. Maar het lag in het plan van God en van de natuur besloten dat de menschen tot een hooger beschaving zouden worden opgevoed. Toen het menschelijk geslacht in aantal toenam, ontstond gebrek aan middelen tot levensonderhoud. Er kwam een eind aan het zwervend leven. De menschen kozen zich een vaste woonstede, vingen aan den grond te bebouwen en stelden het persoonlijk bezit in. Wie sterk en schrander was, werd heer en meester van de zwakkere broeders die nu niet meer in staat waren hun behoeften te bevredigen en daarvoor de hulp van de anderen noodig hadden. En wie hulpbehoevend is, verliest allicht zijn vrijheid. Zoo verdwenen vrijheid en gelijkheid en tevens de beveiliging tegen beleedigingen en aanvallen. De behoefte aan veiligheid bracht de menschen er toe staten te stichten en aan enkelen hunner een onbeperkte macht te verleenen. En dit heeft geleid tot despotisme, tot het verlies van alle veiligheid en vrijheid, en onderdrukking en vrees in de plaats daarvan. In vijandelijke staten verdeeld, geraakten de menschen onder de macht van nationalisme en vaderlandsliefde en allengs werd het als een deugd beschouwd zijn medemenschen te haten en te dooden. Ten

slotte kwamen de burgers van denzelfden staat ten gevolge van een plaatselijk patriottisme vijandelijk tegenover elkander te staan. De groote menigte is niet in staat door eigen kracht aan dezen jammerlijken toestand te ontkomen, — dit kan alleen verwacht worden van een geheim verbond van de Verlichten die naar een volmaking der menschheid streven. Het geldt hier de menschen tot hun aanvankelijke vrijheid terug te brengen, maar niet tot den ruwen en wilden toestand, — integendeel, tot een aanmerkelijk hooger maatschappelijke orde.

Dit is ook de diepe zin van de geschiedenis van den godsdienst. De hof van Eden is het zinnebeeld van den natuurtoestand die zich door vrijheid en gelijkheid onderscheidt. De zondeval beteekent het ontstaan van de dienstbaarheid en de stichting van staten. Het optreden en de arbeid van Jezus van Nazareth had tot doel de wederinvoering van het redelijk recht, van menschenliefde, van vrijheid en gelijkheid. Want alleen door een omwenteling van den geest kunnen de menschen mondig, zedelijk, vrij en gelijk worden.

In het jaar 1784 werd het bestaan van de orde der Illuminaten aan de regeering van Beieren verraden. De orde werd ontbonden en op hare leden, in zoover het hun niet gelukt was zich daaraan door de vlucht te onttrekken, een wreede vervolging toegepast. Weishaupt vluchtte naar Weimar waar hij in staatsdienst zijn leven gesleten heeft.

Het is wellicht vermeldenswaard dat de Jacobijnen tijdens de Fransche Omwenteling van de reactie het verwijt moesten hooren dat zij hun leer uit de geschriften van Weishaupt geput hadden. (Jaurès, Convention II, S 1519).

In het jaar 1921 verscheen van de hand van Mrs. Webster „World Revolution", een boek zeer vijandig gezind jegens Duitschland. Er wordt daarin betoogd dat Weishaupt de geestelijke vader van alle sociaal-revolutionnaire bewegingen geweest is en daardoor Engeland, Frankrijk en Rusland, — derhalve de Geallieërden van den Wereld-oorlog, —in den chaos heeft willen storten.

4. Gotthold Ephraim Lessing.

Lessing is in een geestelijken dampkring opgegroeid en was aanvankelijk voornemens zich aan de godgeleerdheid te wijden. Door eigen wijsgeerige en letterkundige studiën, ook door den omgang met Rationalisten en Deisten, werd hij op andere wegen geleid, maar keerde toch menigmaal tot ernstige godsdienstige en godgeleerde studiën terug en las aandachtig de Kerkvaders en waarschijnlijk ook de ketters van de Middeleeuwen.

Zijn christendom nam een maatschappelijk-zedelijk-practisch karakter aan. Teekenend in dit opzicht is zijn eerste uitstapje op godgeleerd gebied: zijn verdediging van de Hernhutters (1750) waarin hij de oorspronkelijk-christelijke stemming en practijk boven alle wereldwijsheid en scholastieke spitsvondigheid stelt. Hij schildert daar een Christen van de oude tijden die ons leert

„allen rijkdom te derven, ja, te vlieden, onverbiddelijk jegens onszelven en toegevend jegens anderen te zijn, alle verdienste, ook die met ongeluk en schande gepaard gaat, te achten en haar te beschermen tegenover de domheid die de macht in handen heeft".

En aan het einde van zijn leven dat van zoo menigen strijd getuige was geweest, stonden de sociaal-christelijke-kettersche denkbeelden in het brandpunt van zijn geestelijk scheppingswerk.

Zooals wij reeds vermeld hebben, heeft een onmiskenbare geestverwantschap tusschen Lessing en de Illuminaten bestaan. Zijn sociaal-godsdienstig-kettersche denkbeelden vinden wij in zijn „Gesprekken voor Vrijmetselaars" en vooral in de „Opvoeding van het Menschelijk Geslacht". Beide geschriften dagteekenen van de eerste jaren van de Illuminaten-orde, — het eerstgenoemde is opgedragen aan Hertog Ferdinand van Brunswijk.

„Ook ik," — zegt Lessing in de Opdracht, — „heb uit de bron geput".

In het tweede gesprek ontmoeten wij de theorie van den zondigen toestand van den mensch in den staat. De staten maken scheiding tusschen de menschen. Zij brengen kloven en scheids muren tusschen de volken en ook tusschen de burgers van één en denzelfden staat. Het zou derhalve

„zeer te wenschen zijn dat in elken staat mannen gevonden werden die de vooroordeelen van het eigen volk overwonnen hebben en nauwkeurig weten waar de vaderlandsliefde ophoudt een deugd te zijn".

En ook dit nog:

„Niet de goede handelingen zijn noodig, maar een toestand waarin de weldadigheid ontbeerd kan worden."

Aldus getuigt Lessing in het eerste gesprek en wil daarmede te kennen geven dat een toestand van vrijheid en gelijkheid in het leven moet worden geroepen, omdat alleen in een zoodanigen toestand voor een ieder gezorgd is.

In zijn „Opvoeding van het Menschelijk Geslacht" wordt de ontwikkeling van de menschheid van den wilden staat tot de volmaaktheid behandeld. De wereldgeschiedenis is een goddelijk proces overeenkomstig een vastgesteld plan, ter voorbereiding voor het derde tijdperk.

Dit derde tijdperk is een onderdeel van de leer van Joachim van Floris en van de ketters van de Middeleeuwen. Het is de leer van het „Eeuwig Evangelie." Lessing die zich veel met godsdienstig-mystieke onderwerpen bezig heeft gehouden, was hiermede gemeenzaam bekend.

86. Hij zal gewis komen, de dag van een nieuw Evangelie die ons in de Boeken van het Nieuwe Verbond is toegezegd.

87. Het is mogelijk dat zekere dwepers van de 13de en 14de eeuw een straal van dit nieuwe Eeuwig Evangelie opgevangen en slechts daarin gedwaald hebben dat zij de openbaring te spoedig verwacht hebben.

88. Misschien is hun drievoudig tijdperk van de wereld meer dan een ijdele gril geweest en zeker hadden zij geen schuldige bedoelingen toen zij verkondigden dat het Nieuwe Verbond evenals het Oude zou moeten verouderen.

89. Slechts dat zij hunne tijdgenooten die nog nauwelijks de kindschheid ontgroeid waren, zonder verlichting en voorbereiding als met een tooverslag tot mannen meenden te kunnen maken die dit derde tijdperk waardig zouden zijn ....

90. En juist dit heeft hen tot dwepers gemaakt. De dweper

heeft vaak een helderen blik in de toekomst, maar hij mist het vermogen die toekomst rustig te verwachten. Hij wil ze verhaasten en wenscht dat zij door hem verhaast zal worden. De taak waarvoor de natuur duizenden van jaren behoeft, wil hij in de korte spanne van zijn leven verwerkelijkt zien.

Eeuwige Voorzienigheid, vervolg Uw onnaspeurlijken weg, Laat die onnaspeurlijkheid mij niet doen wanhopen aan Uw bestaan, ook waar het mij mocht toeschijnen dat die weg zich van het doel verwijdert. Het is niet waar dat de rechte lijn altijd de kortste is.

92. Gij hebt op Uw eeuwigen weg zoo vele schreden af te leggen. En ook zoo menigen zijweg te betreden. En wanneer het nu eens zeker was dat het groote, langzame rad dat de menschheid nader brengt tot haar volmaaktheid, door sneller, kleiner raderen in beweging moet worden gebracht ...."

Ja, het duurt lang eer al die raderen door de macht van den vooruitgang worden voortbewogen en zij hun kracht op het groote rad kunnen overbrengen.

5. Friedrich Christoph Oetinger.

Een godgeleerde van een ongewone belezenheid op het gebied van Kerkvaders en rabbinistische en mystieke letterkunde, ook buitengewoon onderlegd in wijsbegeerte en natuurwetenschap, daarbij innig vroom en zeer gevoelig op het stuk van het maatschappelijk leven, — aldus was de Zwabische geestelijke, Friedrich Christoph Oetinger, geboren in Goepingen in 1702, gestorven als prelaat in het jaar 1782. Hij ontving zijn opleiding in de kloosterscholen Bebenhausen en Blaubeuren, daarna in het Tubingsche Stift waar hij later op zijne beurt de jeugd onderwees. Zijn levensgeschiedenis door hemzelven te boek gesteld, is een buitengewoon leerrijk document voor wie in het godsdienstig leven van de 18de eeuw belang stelt. Oetinger kende de geschriften van Jacob Böhme, stond met de Hernhutters in persoonlijk verkeer.

In verband met ons onderwerp is de „Goldene Zeit" (1759—61) voor ons het gewichtigst. Hij behandelt daarin het

Duizendjarig Rijk en ontwikkelt de volgende maatschappelijke beginselen:

„Drie voorwaarden moeten vervuld zijn, zal er van de ware gelukzaligheid in een rijk sprake kunnen wezen, — ten eerste dat de onderdanen bij alle verscheidenheid die het maatschappelijk leven eischt, bij allen onderscheid van stand, een zekere onderlinge gelijkheid hebben. Een elk behoort zijn geluk in het geluk van den ander te vinden „en zij zullen zitten een ieder onder zijn wijnstok en onder zijn vijgenboom . . . ." De tweede voorwaarde is, dat zij gemeenschap van goederen hebben en het bezit op zich zelf nimmer een reden mag zijn in de dingen een bijzonder behagen te scheppen. De een heeft evenveel recht op de bezittingen van den ander, als de ander op die van den een. Immers wanneer alles in overvloed aanwezig was, zou geen gezag en geen eigendom noodig zijn, geen verplichtingen door omstandigheden en door overmacht afgedwongen. Dan zouden allen vrijwillig voor elkander beschikbaar stellen wat elk op zijn beurt noodig had. Hoogstens zou men het een tegen het ander omruilen, maar in geen geval zou van geld sprake zijn.

Wanneer deze drie voorwaarden vervuld waren, zou het recht uit een verstandig gebruik van de levenskrachten zijn voortgekomen. Een ieder zou dan aanspraak kunnen maken op hetgeen zijn verstand gevonden had. Thans evenwel is de ongelijkheid onder de menschen door hun tekort aan krachten veroorzaakt, evenals het tekort aan goederen het eigendom veroorzaakt heeft, terwijl de noodzakelijkheid van de diensten en den arbeid van anderen gebruik te maken, het aanzijn heeft gegeven aan de verplichting tot nakoming van afspraken en overeenkomsten. Op die wijze is de samenwerking onvermijdelijk geworden van het uit de inwendige levenskracht ontsproten natuurrecht met het geschreven recht. Dit geschreven recht heeft de macht van den persoon vastgelegd, verder het bezitsrecht van de voorwerpen en ten slotte de bindende kracht van de handelingen.

Deze drie voorwaarden van geluk zijn in het paradijs werkelijkheid geweest, totdat de zondeval het tegendeel daarvan te voorschijn heeft geroepen. Maar eens zal er een tijd komen waarin de gelijkheid en de macht, de gemeenschap der goederen en het

persoonlijk bezit, de vrijheid van de dienstbaarheid en de verplichting die uit elke handeling voortvloeit, elkander zullen aanvullen en naast elkander bestaan, terwijl de gelijkheid, de gemeenschap van goederen en de vrijstelling van de dienstbaarheid de voorkeur zullen hebben".

In deze uitspraken van Oetinger ligt het kort begrip van de maatschappelijke leer van de Christelijke theologie.

6. Fichte.

Een landgenoot van Lessing, een krachtige figuur, een van de temperamentvolste en degelijkste Duitschers, een democraat van onverdacht nationale huize, — wij hebben J. G. Fichte genoemd. (1762—1814) Als staatsman en redenaar verschijnt hij als het ideaal van de latere republikeinsche volksmannen van 1848. Voor een eenigszins wijder kring van lezers komen van zijn geschriften thans nog alleen de „Reden an die deutschen Nation" in aanmerking. Al het andere behoort tot de geschiedenis van het Duitsche geestelijk leven. De jaren van zijn vorming vielen in een tijd van gisting en van ontevredenheid met het staatkundig en godsdienstig leven van Duitschland. Geen wonder dan ook dat het wereldburgerschap aanvankelijk zijn ideaal was en hij zeer critisch tegenover den godsdienst stond. Evenals Klopstok heeft hij de eerste losbarsting van de Fransche Revolutie (1789) met geestdrift begroet. De oorlog tegen de Omwenteling was voor hem niet een strijd tusschen Duitschers en Franschen, maar een aanval van de despoten op de vrijheid. Het was hem volkomen onverschillig of „de Lotharinger en de Elzasser voortaan zijn stad en zijn dorp in de leerboeken van de aardrijkskunde al dan niet onder het hoofdstuk van het Duitsche Rijk zal vinden". Het jaar 1793 vertegenwoordigt het hoogtepunt van zijn revolutionnair gedachtenleven. Hij geeselde de censuur, verdedigde de Fransche Revolutie en hield zich levendig bezig met het vraagstuk van een ideaal-staat, of, zooals hij dat noemde: een rede-staat. In die dagen is hij opentop Jacobijn geweest. Wel heeft hij ook later tijden gekend van zeer vooruitstrevende gezindheid, toen hij in staat geweest was alle Duitsche vorsten te verjagen, ten einde op

die wijze de eenheid tot stand te brengen van het Duitsche volk waarvoor, naar zijne meening, een gewichtige sociaal-politieke toekomst was weggelegd. In de jaren 1807 en 1813 was hij vuur en vlam tegen alle reactie die van een drijven naar een onbeperkt vorstengezag uitging, maar alles tezamen genomen, helde Fichte na 1794 steeds meer naar het godsdienstig-mystieke, naar het nationaal-politieke en naar het maatschappelijk-kleinburgerlijke over. Hierbij mogen wij niet uit het oog verliezen dat de persoonlijkheid van Fichte grooter was dan zijne denkbeelden die daardoor grooter schijnen dan zij in werkelijkheid waren. Er leefde een sterk proletarisch-zelfbewustzijn in dien man dien de benepenheid van het Duitschland zijner dagen terneer drukte.

In zijne reeds vermelden „Reden an die deutsche Nation" roept hij zijn landgenooten toe:

„Bij alle volken kloppen nog harten die nog altijd niet kunnen gelooven dat de groote beloften van een rijk van recht en rede en waarheid niets dan een ijdele zinsbegoocheling zouden zijn. Zij houden zich overtuigd dat de ijzeren dagen die wij thans beleven, slechts de overgang naar beter tijden zijn. Dezulken, en met hen de gansche menschheid hebben hunne hoop op u gesteld.

Indien er eenige waarheid is in hetgeen ik u heb medegedeeld, dan is in u de kiem geborgen van een ontplooiïng der menschheid tot de volkomenheid. Er is geen uitweg: zinkt gij in de diepte weg, dan verzinkt de gansche menschheid met u".

Deze woorden van Fichte dagteekenen van het jaar 1807, toen Duitschland aan de macht van Napoleon was overgeleverd. De oude hulpmiddelen van de staatkunde waren hier niet meer van nut....

„De strijd met de wapens heeft afgedaan. Er wacht ons een nieuwe strijd van beginselen, van zeden en van karakters".

Het stond nu aan het Duitsche volk zijn eigen wedergeboorte en die van de gansche beschaving tot stand te brengen, — en dit door den zelf-opofferenden arbeid aan de verwezenlijking van het beloofde rijk van rede en waarheid.

„Het morgenrood van de nieuwe wereld schijnt reeds aan de kimmen. Het verguldt de toppen van de bergen en voorspelt den naderenden dag.

Ondanks deze wegsleepende woorden die thans — na den Wereld-Oorlog — uit de pen van een revolutionnairen Duitschen socialist gevloeid konden zijn, leeft in deze „Reden" een sterk nationaal gevoel dat er op uit is in de tragische uren van de vernedering van het Duitsche vaderland het nationaal bewustzijn van het volk te verheffen en te sterken, alle afgoderij van Franschen uit te zuiveren en het volk voor te bereiden tot den beslissenden strijd tegen alle onderdrukkers, zoowel aan deze als aan gene zijde van de grenzen. Wij hebben reeds gezegd dat Fichte een vaderlandlievend democraat en republikein, een ideaal acht-en-veertiger was.

In sociaal-economischen zin was hij een kleinburgerlijk hervormer. Men vindt zijn desbetreffende denkbeelden in zijn „Geschlossener Handelsstaat" een werk dat hij in 1800 in het licht gegeven heeft en dat zijn economische en practisch-politieke zienswijze behelst. Hij ontwerpt daarin het plan van een door den staat beheerde, van het buitenland volkomen onafhankelijke gemeenschap, waarin aan elken bij een beroep ingedeelden werker een bescheiden toelage verzekerd is. Er ligt een aanzienlijke afstand tusschen den rede-staat van Plato en den „Geschlossener Handelsstaat" van Fichte.

Hij is een tegenstander van economische concurrentie, van vrijhandel, van een ontwikkeling der wereld als één groot geheel. In dit alles ziet hij niets anders dan een bron van bedrog en onrecht en twist, van onderlingen haat tusschen de volken en van oorlog. Hij wenscht een afgesloten en aan de landsgrenzen gebonden economisch geheel waarin alles wat tot de bevrediging van de eenvoudigste levensbehoeften onmisbaar is, kan worden voortgebracht en ingeruild. De grond is het eigendom van God, den Schepper der wereld, — slechts het gebruik van den grond is het eigendom van dengene die den grond bebouwt. Het gebruik van den grond en van alle andere stoffen verleent den productieven bewerker het recht op het uitsluitend gebruik daarvan. Dit bezit ten opzichte van het gebruik der dingen is, naar het oordeel van Fichte, ontstaan door een wederzijdsche overeenkomst van de burgers die het gebruik van de dingen onderling verdeeld hebben.

Het is derhalve niet de in-bezit-name, maar het productieve of anderszins nuttige gebruik dat als de oorsprong van het bezitrecht moet worden aangemerkt.

In de theorie mag dit wellicht min of meer socialistisch schijnen, in de practijk is de eigendoms-leer van Fichte van alle beteekenis ontbloot. Het valt den grond-adel gemakkelijk voor de geldigheid van zijn grondbezit de bewijzen te putten uit het gebruik. Ook wordt door die leer de handel in landgoederen niet bemoeielijkt, aangezien verkooper en kooper er zich op kunnen beroepen dat daarbij alleen van een overdracht van het gebruik sprake is. Kortom, de eigendoms-leer van Fichte bevat geen enkel socialistisch element en is ook in het gunstigste geval niets meer dan een bedenksel van het juristen-socialisme.

Ten opzichte van de maatschappelijke organisatie verdeelt Fichte de burgers in drie economische standen. De eerste stand omvat alle personen die werkzaam zijn in den landbouw. De tweede stand wordt gevormd door de handwerkers, — Fichte noemt hen de kunstenaars. En tot den derden stand behooren de kooplieden. Elke stand mag geen ander dan zijn door wederzijdsche overeenkomst vastgesteld beroep uitoefenen: de landbouwer mag zich niet met een handwerk of met handelszaken bezighouden. Enzoovoort. Alles is afgebakend en voorgeschreven alsof het een gild betrof. De staat ziet toe dat de grenzen van elk beroep geëerbiedigd worden. Door den staat wordt ook het aantal bepaald van de noodige personen die zich hebben te wijden aan elk beroep dat aldus van de noodige deelnemers verzekerd is. Op die wijze wordt het evenwicht van de onderscheiden standen bewaard. Het fondament van de maatschappij is de landbouw: deze moet zooveel voedingsmiddelen en grondstoffen voortbrengen dat aller behoeften daaruit bevredigd kunnen worden. De vaststelling van het aantal dergenen die niet voortbrengen, is afhankelijk van de opbrengst van den landbouw. Wanneer de landman in staat is een overschot voort te brengen dat voor verscheiden personen toereikt, dan worden — in verhouding daarvan — meer handwerkers, kooplieden, onderwijzers, ambtenaren tot hun beroep toegelaten. De goederen-ruil tusschen

de beoefenaars van de onderscheiden beroepen wordt tovertrouwd aan de kooplieden wier aantal van staatswege wordt vastgesteld, met inachtneming van de voorhanden voortbrengselen van landbouw en nijverheid die voor den ruil beschikbaar zijn.

En welke is de maatstaf van de waarde die bij de aflevering aan de kooplieden wordt aangewend en tot welken prijs hebben dezen de goederen van de hand te zetten?

De bedoelde maatstaf is een bepaalde hoeveelheid graan. Wanneer bij voorbeeld vier pond meel de voldoende dag-portie voor een persoon uitmaakt, dan is deze hoeveelheid meel de maatstaf van de waarde. Naarmate men langer van een product leven kan, in die mate heeft het ook een hoogere waarde.

„Van dit standpunt moeten nu de andere voedingsmiddelen ten opzichte van hun innerlijke waarde geschat worden. Zoo heeft vleesch als voedingsmiddel een hoogere innerlijke waarde dan brood, aangezien een geringer hoeveelheid daarvan gedurende den zelfden tijd voedt als een grooter hoeveelheid brood. Een hoeveelheid vleesch die — in doorsnee genomen — als voedsel voor één dag voldoende is, is zooveel graan waard, als die persoon voor dien dag noodig zou hebben gehad. En de slotsom is dat hij daarvoor die hoeveelheid graan heeft af te geven."

(Der geschlossene Handelsstaat, blz. 50).

En hoe staat het met den ruil van de nijverheidsproducten?

„Onder bijvoeging van een nieuw element kan met denzelfden maatstaf de waarde berekend worden van fabrikaten en van allen arbeid die niet de productie van voedingsmiddelen tot onmiddellijk doel heeft. De arbeider moet in staat worden gesteld te leven en, indien hij een tijd van opleiding heeft doorgemaakt, moet deze daarbij in rekening gebracht en over zijn arbeiders-bestaan worden omgeslagen. Hij moet derhalve voor zijn arbeid zooveel graan ontvangen als hij noodig zou hebben, indien hij gedurende dien tijd uitsluitend van brood leefde. Aangezien hij bovendien nog andere voedingsmiddelen noodig heeft, staat het hem vrij dezen voor het hem overblijvende graan naar den bekenden maatstaf in ruil te ontvangen. De grondstof die verwerkt moet worden, is zooveel graan waard, als met gelijken arbeid en op denzelfden akker had kunnen worden voortgebracht. (blz. 50-51).

Fichte schrijft zeer uitvoerig en zwaar op de hand. Zijn bedoeling komt hierop neder: De waardemeter is de voedingskracht van een bepaalde hoeveelheid graan. De voedingsmiddelen worden tegen elkander omgeruild in de verhouding van hun voedingskracht. Voortbrengselen van handwerk en bedrijf worden tegen elkander omgewisseld naar de arbeidshoeveelheid die daaraan besteed is en in den landbouw een zekere hoeveelheid graan had kunnen voortbrengen. Het loon van den handenarbeid moet gelijk staan met de waarde van deze moeite, vermeerderd met den kostprijs van de grondstof.

Op deze wijze kunnen de landbouwers en de handwerkers den hun toekomenden prijs ontvangen.

Maar hoe staat het nu met den koopman? Wanneer hij zich naar den vastgestelden maatstaf met de ruiling belast, dan staat de eene waarde tegenover de andere. Waarvan moet hij dan leven? Het antwoord op deze vraag luidt aldus: de staat vergunt hem een van everheidswege vastgestelde verhooging toe te passen en die verhooging is de bron van zijn inkomen.

Hieruit zou logisch moeten volgen dat de goederen boven hun eigenlijke waarde verkocht worden en de prijzen steeds hooger zijn dan de waarde. Hetgeen louter onzin is.

Tot dusver hebben wij van goederen-ruil gespraken. Het is duidelijk dat een algemeen gangbaar ruilmiddel onmisbaar is, ten einde den ruil te vergemakkelijken. Dit algemeene ruilmiddel is het geld. In den handelsstaat van Fichte zal derhalve geld worden aangetroffen, maar geen geld dat in zichzelf waarde heeft, — en dus geen zilver en goud, maar waardebewijzen die vervaardigd zijn van papier of van andere dergelijke betrekkelijk goedkoope stoffen. Het totaalbedrag van die geldbewijzen wordt van staatswege vastgesteld.

„De hoeveelheid van de bewijzen die door den staat in omloop wordt gebracht, is blijkens het bovenstaande volkomen willekeurig. Dit totaal mag groot of klein zijn, het heeft toch steeds dezelfde waarde. Ondersteld dat het den staat behaagt het geheel op een millioen daalders te bepalen en het in een millioen onderdeelen te splitsen waarvan elk den naam van daalder draagt. Welke de waarde is van vleesch en ooft, van vlas, hennep, linnen, laken,

alles in verhouding tot graan, dat is naar de bovenvermelde berekening reeds bepaald. Wanneer men nu de waarde van alle goederen die aan de markt zijn, tot de waarde van graan herleidt, — voegt men dan de waarde daarbij van het graan dat eerlang in den handel zal worden gebracht, dan vindt men, in graan uitgedrukt, de tegenwaarde van alle in omloop zijnde goederen. Nu wordt dit bedrag vergeleken met het totaal-cijfer van het geld dat in de wandeling is. Wanneer de goederen-voorraad een millioen eenheden oplevert, dan heeft die eenheid in de gegeven omstandigheden de waarde van één daalder." (Blz. 96.)

De handel met het buitenland blijft uitsluitend in handen van den staat, evenals alle andere betrekkingen met het buitenland, als daar zijn diplomatie, oorlog, vrede enz. Fichte acht het wenschelijk dat over de gansche aarde dergelijke afgesloten, zich-zelf-toereikende staten gevonden werden. Hij meent dat dan de oorlog, ja, alle twist en afgunst verdwijnen zouden. De volken zouden zich, elk naar zijn aard, groepeeren, een meer en meer nationaal karakter vertoonen en hun eigenaardigheden ontplooien. In ongestoorden vrede zouden die gesloten staten naast elkander voortbestaan. Slechts wetenschap en kunst zouden geen grenzen kennen.

„De schatten van de letterkunde van den vreemde zouden door bezoldigde academies ingevoerd en tegen den binnenlandschen letteroogst ingewisseld worden. Niets verhindert dat de geleerden en kunstenaars van alle volken een vrije gedachtenwisseling met elkander onderhouden. De nieuwsbladen brengen geen tijdingen meer van oorlogen en veldslagen, want alles van dien aard is voor goed uit de wereld verdwenen. Er zal geen ander nieuws zijn dan van de veroveringen van de wetenschap, van nieuwe ontdekkingen, van een verbetering in de wetgeving en een ieder zal zich beijveren de uitvindingen van het eene land in het andere ingang te doen vinden."

In den toon van dit optimisme eindigt Fichte zijn kleinburgerlijke utopie.

VII. TIJDPERK VAN NAPOLEON EN VAN DE RESTAURATIE.

1. Oorlog, Wereld-politiek en Speculatie.

NA de terechtstelling van Babeuf en Darthé, en de verbanning van Buonarroti en zijn vrienden verdween de Fransche sociaal-revolutionnaire beweging voor een tijdruimte van dertig jaren uit het gezicht. Het Directoire wist alle verzet te bedwingen en effende den weg voor de heerschappij van Napoleon. In 1799 wierp hij deze regeering omver en in 1804 werd hij tot keizer gekroond. De Franschen erlangden de gelijkheid, maar het was een gelijkheid voor het despotisme dat evenwel hun verbeelding met oorlogen en overwinningen vulde en hun zakken met de klinkende en papieren winsten van handel, oorlogsleverantie en krijgs-industrie. Voor de kooplieden, de speculanten, de woekeraars en de beursmannen zijn de jaren van de Omwenteling en van het Keizerrijk rijk aan vruchten en aan afwisseling geweest. Inkoop van de in-beslag-genomen landerijen van de Kerk en de Emigranten, veelvuldige rijzing van de graanprijzen, monopoliseering door het kapitaal van binnen- en buitenlandsche grondstoffen, vergemakkelijkt door de blokkade van de Fransche havens door de Engelsche vloot, — dit zijn de oorzaken die den voorspoed van Napoleon Bonaparte tegelijkertijd voorspoedig voor de Fransche bourgeoisie hebben gemaakt.

De wereld-politiek legde aan alle binnenlandsche en constitutioneele quaesties het zwijgen op. Aandachtig volgden allen op de wereldkaart de verrichtingen van de groote politiek. Men had slechts oog voor de economische welvaart en voor de militaire gebeurtenissen.

Reeds in den „Handelsstaat" van Fichte vinden wij daarover behartigenswaardige opmerkingen die de tegenstelling tusschen Frankrijk en Engeland toeschrijven aan de omstandigheid dat Engeland een eiland is. Merkwaardiger nog is de meening van Charles Fourier die uit de ligging van Japan de gevolgtrekking afleidt dat voor dit land een belangrijke economische toekomst is weggelegd, — waaraan hij de voorspelling verbindt, dat Japan eenmaal de groote mededinger van Rusland ten opzichte van China zal zijn.

„Het doordringen van Rusland in China zal de Japanners weldra noodzaken zich een oorlogsvloot aan te schaffen en wanneer deze hen voldoende tegen Rusland beschermt, zullen zij in de gelegenheid zijn een aanval op de wereld-industrie te doen."

Als man van den handel en als ooggetuige schildert Fourier de buitensporigheden van de zwendel-speculatie, van de prijzen-politiek die een rooversbende niet onwaardig zou zijn. Leugenachtige oorlogsberichten waren veelal de middelen met behulp waarvan rijzing en daling van de Fransche crediet-papieren in het leven werden geroepen.

De Fransche bourgeoisie verrijkte zich en vergat den strijd van de Omwenteling en alle grondwetten van de wereld, zoo lang de geluksster van Napoleon helder bleef schitteren, — dat is tot ongeveer 1811.

2. Charles Fourier.

Charles Fourier (1772—1837) is in den vollen zin het geesteskind van deze zeldzaam bewogen tijden geweest. (1792—1810) Hij paarde een matelooze verbeeldingskracht, een onbegrensd optimisme en een krankzinnige zelfoverschatting aan een scherp verstand, een doordringende opmerkingsgave en een buitengewone vrijmoedigheid. Het was een karakter waaraan alle evenwicht ontbrak. Aanvankelijk winkelbediende en koopman, werd hij gedurende zijn verblijf in het nijverheids-centrum van Lyon door de scherpe concurrentie en de verbrokkeling van het economisch leven, — de oorzaken van veler ondergang, ook van den zijne, — er toe gebracht de maatschappij aan zijn critiek te onderwerpen,

terwijl de zienswijze van L'Ange en diens associatie-plannen hem toeschenen een bruikbaren uitweg uit den chaos aan te wijzen. Hier ligt reeds de kern van den ganschen Fourier: afkeerig van concurrentie en verbrokkeling, — en alle heil verwachtende van een samenwerking door middel van coöperatieve ondernemingen op aandeelen. Hij ontwikkelde zijn denkbeelden in zijn voornaamste werk dat „Quatre Mouvements" tot titel draagt, in 1808 verschenen is en voorgeeft in Leipzig gedrukt te zijn. Het is zijn hoofdwerk. Wat hij later geschreven heeft, is niets dan nadere verklaring en toelichting.

Zie hier eenige van de leidende gedachten die in zijn levenswerk telkens weer te voorschijn komen:

1. De menschelijke instincten en hartstochten zijn in zich zelven goed en zouden den mensch, indien zij slechts voldoende speelruimte hadden, tot het geluk voeren. Het zal dus zaak zijn door geschikte maatschappelijke inrichtingen daarvoor de noodige speelruimte te vinden.

2. De handel heeft zoowel op zedelijk als op stoffelijk gebied een verderfelijke uitwerking en bevordert de kwade neigingen van den mensch. Hij is de verontreinigde ziel van de beschaving wier einde nabij is en die door het coöperatie-stelsel vervangen zal worden.

3. Het huwelijk is de algemeene huichelarij en berust op de slavernij van de vrouw. Het moet door de vrije liefde vervangen worden.

4. De beschaving, de huidige vorm van de geschiedenis der menschheid is een aaneenschakeling van gebreken. Toch bergt zij de krachten in zich die de menschheid tot samenwerking en eendracht zullen opvoeren, tot de hoogte waar de instincten van den mensch de noodige speelruimte vinden en rijkdom, geriefelijkheid en vrede verspreiden zullen.

Fourier beeldde zich in dat hij de geheimen van de goddelijke schepping en van de natuur had opgelost. Wat Columbus, Copernicus en Newton voor de kennis van de stoffelijke wereld hadden tot stand gebracht, dat verrichtte hij thans voor de kennis van de wetten die de beweging van de organische en de maatschap-

pelijke wereld beheerschen. Hij houdt zijn „uitvinding" voor belangrijker „dan alle wetenschappelijke arbeid sinds het ontstaan van het menschelijk geslacht". Hij vraagt:

„Mag het ons dan tot droefheid stemmen, dat Plato en Seneca, Voltaire en Rousseau en alle woordvoerders der oude en hedendaagsche onzekerheden, in zoover hunne werken over politiek en practische wijsbegeerte handelen, — in den afgrond der vergetelheid zullen verzinken?" (blz. 26)

Tot de wijsgeeren richt hij de vraag waartoe al hun bespiegelingen dienen.

„Ik ben volkomen onbekend met de werking van de denkbeelden, ik heb zoomin Locke als Condillac gelezen, — maar toch had ik in mijzelven genoeg ideeën om het stelsel van de algemeene beweging te ontdekken, waarvan gij slechts het vierde, dat is het stoffelijk deel, ontdekt hebt. En dan nog eerst na vijf en twintig eeuwen van wetenschappelijke inspanning! Tot in de verste toekomst zal de menschheid haar gelukzaligheid aan mij te denken hebben. Als bezitter van het boek waarin het einddoel van alles vermeld is, heb ik de politieke en wijsgeerige nevels verdreven en op de puinhoopen van een onbetrouwbare wetenschap de theorie van de algemeene harmonie opgebouwd."

(blz. 268)

Het eerste begin van deze nieuwe waarheden was de vrucht van zijn overdenkingen over de „Association agricole" (landbouwgenootschap), zooals dit in 1793 door L'Ange ontworpen was. Hiervan uitgaande, meent Fourier het wiskunstig geheim van de menschelijke lotsbestemming ontdekt te hebben. De verlossing van de menschheid is afhankelijk van den overgang tot de associatie, tot de coöperatie. En deze overgang zal weldra tot stand komen.

„Wij zullen de ooggetuigen zijn van een schouwspel dat in den letterlijken zin geheel eenig verdient te heeten: van den plotselingen overgang van den toestand zonder verband en samenhang tot de maatschappelijke regeling en samenvoeging. Het is de schitterendste beweging die in het heelal denkbaar is. Deze hoopvolle verwachting is bestemd het huidige geslacht schadeloos te stellen voor de rampen die ons getroffen hebben. Elk jaar dat

met deze gedaanteverwisseling gemoeid is, zal de waarde van eeuwen hebben." (blz. 30—31)

Doch waartoe zouden meer aanhalingen dienen? Reeds zijn zij toereikende tot bevestiging van ons oordeel over de onevenwichtigheid van den geest van Fourier. Wij kunnen thans tot zijn leer overgaan.

Zijn beschouwing van de natuur is dezelfde die in de 17de en 18de eeuw gangbaar is geweest. In alle verschijnselen ziet hij bewegingen die zich met wiskunstige zekerheid voltrekken. Hij onderscheidt deze bewegingen in vier soorten: maatschappelijke, dierlijke, organische en stoffelijke. De wet van de stoffelijke beweging is door Newton ontdekt, — het is de wet van de zwaartekracht. Thans is het onze taak de wet van de maatschappelijke beweging te ontdekken. Die wet is in het maatschappelijk leven onder de instincten en hartstochten verborgen. Die instincten zijn allen op een bepaald doel gericht dat den naam draagt van „destinée sociale". Wanneer onze instincten in een passende omgeving werken, mogen wij hen in alle gerustheid volgen. Fourier wordt niet moede te herhalen, dat wij in de „attraction passionnée" (de instinctmatige aantrekking) onze bestemming bereiken en tegelijk de volkomen bevrediging van onze hoogste wenschen vinden zullen. In hooge mate verderfelijk is derhalve de leer van zedemeesters en wijsgeeren die ons inprenten dat wij onze instincten en hartstochten behooren te bedwingen. Die leer heeft trouwens nimmer doel getroffen. Zij heeft alle uitwerking gemist en haar eenig resultaat is dat zij onze bibliotheken met waardelooze geschriften heeft gevuld. De zedeleeraars hebben het veld geruimd voor de Economisten die den handel hebben aangeprezen en bevorderd. Op die wijze hebben zij den zwendel, den prijswoeker, het bankroetiersbedrijf en de kunstgrepen van de beurs gesteund en een eindelooze reeks van bederf en jammeren over de wereld losgelaten.

Er zijn drie brandpunten of doelwitten waarop de menschelijke hartstochten gericht zijn: ten eerste de zinnelijke (de vijf zinnen), ten tweede de geestelijk-hartstochtelijke (vriendschap, vereering, liefde, stem des bloeds), ten derde de verfijnde hartstochten

(wedijver, afwisseling of zin voor nieuwe gewaarwordingen, verzameling van krachten).

De eerste groep heeft dus vijf instincten, de tweede vier en de derde drie, — hetgeen een totaal geeft van twaalf. Dezen werken als twaalf kompasnaalden die de ziel naar de drie brandpunten drijven. Het belangrijkst is de derde groep die naar algemeene en maatschappelijke eenheid streeft, — mits zij zich niet in persoonlijken zin, maar in groepen-organisatie en coöperatie uit en daar vrije speelruimte tot hare beschikking heeft.

(blz. 113)

Uit de menging van deze twaalf instincten ontstaan de meest uiteenloopende karakters. Die samenvoeging opent de mogelijkheid van ongeveer achthonderd verschillende karakters, zoodat men in een vereeniging van achthonderd menschen de kiemen van alle volmaking vinden kan. Wanneer men deze menschen van kindsbeen af oordeelkundig opvoedt, kan men daaronder de grootste talenten ontwikkelen: mannen als Homerus, Caesar, Newton. Wanneer men de Fransche bevolking, die 36 millioen zielen telt, door 800 deelt, dan komt men tot de slotsom dat daaronder 45.000 personen zijn die Homerus, Demosthenes, Molière op zijde zouden kunnen streven. Dit evenwel op voorwaarde, dat die instincten en talenten in een levens-indeeling van coöperatie en naar het voorschrift van Fourier ontwikkeld worden.

En deze nieuwe indeeling van de menschheid is op handen. Het tijdperk van de vereeniging volgt op dat van de beschaving, waarvan het laatste uur weldra zal slaan. Tot dusver heeft de meenschheid de volgende tijdperken doorleefd. Ten eerste, de natuurstaat, het leven in den hof van Eden, of Edenisme, waar vrijheid en gelijkheid heerschten, overvloed van ooft, visch en wild beschikbaar was, — de menschen in elk opzicht in groepen leefden en het individualisme en het enkelvoudig huwelijk onbekend waren. Ten tweede, de wilde staat: tengevolge van de vermeerdering van het menschelijk geslacht en bij ontstentenis van bewust-redelijke, en wélberaamde vereenigingen ontstond een gebrek aan levensmiddelen, hetgeen de oorzaak werd van twist, aanvallen en beroovingen. Ten derde, het patriarchaat. Wie

sterk en stoutmoedig waren, wierpen zich op tot heeren en meesters van de familiën. Zij maakten de vrouw tot hun slavin, voerden het bijzonder eigendom in, zooals men dat kan waarnemen bij alle volken die in een aartvaderlijke orde geleefd hebben of nog leven: zoo is het in de dagen van den Bijbel bij de Joden geweest, zoo ook in China en in andere deelen van Azië. Ten vierde, de barbaarsche staat, — dat is de tijd van de Middeleeuwen, toen het Leenstelsel zich ontwikkelde waarvan de vereering van de vrouw de eenige goede zijde geweest is. Overigens hebben zich tijdens het Leenstelsel de kiemen gezet van de beschaving: handel en nijverheid. Ten vijfde, de beschaving: een volkomen afwezigheid van alle verband, de menschen worden tot atomen verlaagd, zij beschouwen elkander als vijanden en behandelen elkander dienovereenkomstig. Er is een volslagen gebrek aan al wat zweemt naar organisatie. De handelsgeest vernietigt alle gewaarwordingen van hooger orde. Menschelijkheid, vaderlandsliefde, rechtvaardigheid, band tusschen mensch en mensch verdwijnen. Graan-woeker, opdrijven en neerdrukken van prijzen, teveel en tekort van voorraad, list, knevelarij, huichelarij, rijken die steeds rijker worden en armen wier armoede steeds pijnlijker wordt, minachting voor allen die niets bezitten, mededinging en verbrokkeling, economische chaos, verdooving van alle familie-gevoel, de zoon die tegen den vader ten strijde trekt, de arbeider tegen den ondernemer, het kapitaal onderdrukt den arbeid, de regeering staat onder den invloed van de rijken, opstand en omwenteling in het leven geroepen door wie alle hoop lieten varen, — dat zijn de kenteekenen van de beschaving. Allermeest heeft daaronder de vrouw te lijden. Zij wordt gekocht en verkocht, want het huwelijk is niets anders dan een handel in meisjes die van jongs af op het vinden van een kooper worden afgericht. Maar de geslachtsdrift laat zich niet onderdrukken, de „fatsoenlijke" vrouwen hebben hun huisvriend, de mannen hun minnares. Echtbreuk en prostitutie zijn de onvermijdelijke metgezellen van de huichelarij van het enkelvoudig huwelijk.

Intusschen mag niet ontkend worden dat de beschaving ook zegenrijke gevolgen heeft gehad. Zij heeft de wetenschap en de vakkennis bevorderd. Zij heeft de mogelijkheid van een verhoogde

productiviteit geopenbaard en den rijken ondernemers de gelegenheid geschonken een doelmatiger werkwijze op landbouw en nijverheid toe te passen.

Er is een nieuw leenstelsel in aantocht dat zich ditmaal in het bijzonder met handel en nijverheid zal bezighouden. Een gering aantal van rijke lieden zal de leiding in handen nemen van de economische krachten van het land, of de staat zal uitgebreide landbouw-ondernemingen in het leven roepen, waar een zekere organisatie en groepeeering zal worden doorgevoerd en de arbeiders verzekerd zullen zijn van hun bestaan. Inovereenstemming daarmede volgt op de beschaving het Zesde tijdperk dat door Fourier het Garantisme wordt genoemd en bestemd is den overgang te vormen van het Individualisme naar het zevende tijdperk — Fourier noemt het: Sociantisme. Het zal de tijd zijn van de volkomen harmonie en gelukzaligheid. De menschen zullen dan in Phalansteriën wonen, in groote hotels die op coöperatieven grondslag geexploiteerd worden. Ieder genootschap zal uit 1600 tot 1800 leden bestaan, — tweemaal 800 en nog iets daarboven, ten einde de beste karaktermenging te verkrijgen. Ook de arbeid zal naar dezelfde methode worden ingericht en men zal zorg dragen dat de „verfijnde hartstochten" (wedijver, afwisseling en samentrekking van krachten) daar de vereischte speelruimte vinden.

Van een socialisatie van de productiemiddelen weet Fourier niets en hij wil daarvan ook niets weten. De Phalansteriën denkt hij zich als vrije vereenigingen van kapitalisten, arbeiders en personen die een bijzonder talent bezitten voor het beheeren van groote ondernemingen. Van allen arbeid wordt het product in dezer voege verdeeld, dat de arbeider 5/12, het kapitaal 4/12 en het beheer 3/12 daarvan geniet.

Vrije liefde, opvoeding van de kinderen voor rekening van de groep, zeven maaltijden dagelijks, opera en tooneelvoorstelling, blijmoedigheid en levenslust, — dit alles zal door het phalansterium mogelijk worden gemaakt, zoodat de menschen een gemiddelden levensduur van 144 jaren en een lichaamslengte van zeven voet bereiken. (Quatre Mouvements, blz. 251)

Fourier was onverschillig op het stuk van de politiek. Hij

haatte de Omwenteling en de Joden, koesterde een diepen eerbied voor Napoleon en was steeds zoekende naar een rijken welmeenenden man, geneigd zijn plannen uit te voeren. Van zijn geschriften zijn slechts enkele gedeelten leesbaar. De beste uiteenzetting van het Fourierisme heeft Victor Considérant gegeven in zijn boek „Destinée Sociale" dat in 1837, het sterfjaar van Fourier, het licht zag en opgedragen is aan koning „Louis—Philippe, den heerscher en grootsten bezitter van Frankrijk". Het boek bevat intusschen meer dan enkel het Fourierisme, — het is een zeer gewichtig document aangaande de critiek op de maatschappij die in Frankrijk gepubliceerd is vóór de komst van Marx in Parijs (1843). Ik wensch daaruit het volgende mede te deelen:

„Wij zijn geneigd, — zegt Abel Transon, een aanhanger van Saint-Simon en van Fourier, — Engeland als een voorbeeld te beschouwen. Maar wat leert ons de wetenschap? Zij zegt ons dat deze reusachtige nijverheid de strekking heeft den grond en het kapitaal in een steeds geringer aantal handen te concentreeren. En wat zegt ons de ondervinding? Zij roept ons met luider stemme toe: het resultaat van deze wonderen is de onderdrukking van de lagere klassen en de vestiging van een industrieel leenstelsel dat nog afschuwelijker en nog onbeschaamder is dan het leenstelsel van de Middeleeuwen". (Considérant, Destinée Sociale, blz. 223)

En zie hier onze laatste aanhaling:

„Het economisch belang staat op het punt den liberalen geest te vernietigen door de belangen-politiek die het liberalisme als een schijnheilig boerenbedrog brandmerkt, — evenals vroeger de geest van het ridderwezen door het liberalisme als don-quichotterie werd uitgekreten." (blz. 200)

Wie de „Heilige Familie" van Marx kent, zal gemakkelijk den Franschen invloed speuren.

3. Saint-Simon.

Men moet tusschen Saint-Simon en de Saint-Simonisten even beslist onderscheid maken als tusschen Kant en de Nieuw-Kantianen. Saint-Simon was evenmin socialist als Kant dat geweest is, — veeleer behoorden beiden tot de gedachtenwereld

van het liberalisme: Indien Kant een wijsgeerig liberaal geweest is, dan was Saint-Simon een liberaal staathuishoudkundige. Beiden beschouwen den godsdienst als de leer van de practische zedekunde.

Toen de jongeren onder de aanhangers van Saint-Simon kennis maakten met de associatie-leer van Fourier, onder den indruk kwamen van den strijd die door de Engelsche arbeiders gestreden werd, — den invloed ondergingen van de sociaal-democratische denkbeelden van Buanarroti, — begonnen zij omstreeks 1829, — dus vier jaren na den dood van hun meester, — zijn geestelijke nalatenschap in het licht te zien van een strekking die op een hervorming van de maatschappij heenwees. Op dezelfde wijze doen de Nieuw-Kantianen die het moderne socialisme hebben leeren kennen, hun uiterste best hun meester een plaats in de onmiddellijke nabijheid van het Marxisme te verschaffen.

Graaf Henri de Saint-Simon was voortgesproten uit een Fransch hoogadellijk geslacht dat aan den bekenden mémoire-schrijver uit de dagen van Lodewijk XIV een zekere beroemdheid dankt. In den stamboom van de familie prijkt niemand minder dan Karel de Groote. Zijn opvoeding was in overeenstemming met zijn maatschappelijken stand: een opleiding tot hof- en militairen dienst. Als jong officier heeft hij naast Lafayette in den Amerikaanschen Onafhankelijkheids-oorlog tegen Engeland gestreden. Hij koesterde een oprechte bewondering voor het zuiver-burgerlijk karakter van den staatsvorm dien hij daar aantrof. Reeds in dien tijd ging hij om met plannen van een Panama-kanaal, zooals hij trouwens steeds een open oog gehad heeft voor alle vraagstukken die met handel en nijverheid in verband stonden.

Toen hij in Frankrijk terug was gekeerd, nam hij geen aandeel in de Omwenteling, maar maakte gebruik van de geboden gelegenheid geconfiskeerde goederen te koopen en te verkoopen en zich op die wijze een vermogen (140.000 francs) te verschaffen dat hem in staat stelde de leemten van zijn kennis aan te vullen en bovendien zich een bescheiden aandeel in de genietingen van het leven te verzekeren. Na korten tijd was het geld op aristocratisch-intellectueelen trant verteerd. Nu volgen jaren van een kommervol en vaak zorgvol bestaan, totdat de Joodsche bankier Rodrigues en

diens vrienden hem in staat stellen zijn levensavond onbezorgd te slijten. In de jaren 1802—1825 werkte hij onvermoeid voor de pers. Zijn denkbeelden stonden in verband met burgerlijk-industrieele belangen en met zijn persoonlijke menschlievende neigingen. Het kan wellicht nuttig zijn ons met enkele trekken den toestand van die dagen voor oogen te stellen.

Zoolang de stralenkrans van den roem het hoofd van Napoleon omschitterde, had de bourgeoisie die, gedurende de Omwenteling en de daarop volgende oorlogen, rijk geworden was, het keizerlijk despotisme gedwee gedragen. Na de ramp van Moskou en Leipzig (1812 en 1813) kwam zij in verzet. Toen Napoleon van Elba in Parijs terugkwam, vond hij daar een krachtige constitutioneele beweging die hem een belangrijke tegemoetkoming afdwong. Na zijn nederlaag in 1815 die hem voor goed van het tooneel verwijderde, kwamen de Bourbons weder op den troon. (Lodewijk XVIII 1815—1824 en Karel X 1824—1830). Het is bekend hoe zij alle lessen van de Omwenteling in den wind sloegen, adel en geestelijkheid in de macht van vroeger dagen herstelden en hoe de burgerij hierdoor tot verzet geprikkeld werd. Deze nu was economisch belangrijk sterker dan hare voorgangster van 1789. De vakwetenschap en de industrie hadden inmiddels gewichtige vorderingen gemaakt en het kan ons dus niet verwonderen dat zij zichzelve meer dan ooit als de eigenlijke macht in den staat beschouwde. Niettemin werd haar door de Bourbons alle politieke invloed onthouden. Een opstandige bourgeoisie pleegt den steun van de lagere klassen van het volk te zoeken en zich de vertegenwoordiging van het volk tegenover het koningschap aan te matigen.

Men kan Saint-Simon (1760—1825) en nog meer de Saint-Simonisten als het geestelijk product van dezen toestand beschouwen. Deze laatsten kwamen kort vóór de Juli-omwenteling (1830) te voorschijn, toen de burgerlijke kringen een beslist vijandelijke houding tegenover de Bourbons hadden aangenomen. Saint-Simon zelf was slechts van de eerste uitingen van dit verzet getuige geweest en had zelfs pogingen aangewend een verzoening tusschen het koningschap en de bourgeoisie tot stand te brengen.

De kern van de leer van Saint-Simon is vervat in het denkbeeld

dat de belangrijkste taak van de maatschappij hierin bestaat de productie van den rijkdom te bevorderen. Hieruit volgt dat allen die bij de nijverheid betrokken zijn, fabrikanten, mannen van de techniek, pachters, handwerkers, bankiers, kooplieden, een belangrijker factor in de maatschappij uitmaken dan adel en geestelijkheid en het derhalve op den weg van de bekwame leden der burgerij lag de regeering van het land op zich te nemen.

„Niet de politieke staatsvorm, maar het eigendomsrecht heeft een beslissenden invloed op het welzijn van de maatschappij. Het moet daarom in dier voege worden ingericht dat de bezitter daardoor wordt aangespoord de productie zooveel mogelijk te bevorderen. Zijn voornaamste aanbeveling behoorde de toename te zijn van den rijkdom en van de vrijheden der industrie. De wet waarin het beginsel van het eigendom is vastgelegd, is de gewichtigste van alle wetten: het is het fondament van het maatschappelijk gebouw. Daarentegen is de wet die de verdeeling van de staatsmacht regelt, (dus de grondwet) een wet van ondergeschikte beteekenis".

(Saint-Simon Oeuvres I. 248, 257, 259, 267)

Saint-Simon maakt soms onderscheid tusschen het eigendomsrecht en de wet waarbij dit geregeld is. Het recht is in zijn oog vatbaar voor wijziging.

„Aangezien de menschelijke geest zich voortdurend ontwikkelt, is de wet die het eigendom omschrijft, niet bestemd eeuwig van kracht te blijven".

Voorts is hij de meening toegedaan dat het eigendom van den adel aan geweld en verovering zijn ontstaan te danken heeft, terwijl dat van de industrieelen de vrucht van hun rechtmatigen arbeid is. Zijn opvatting van het eigendom is een verdediging van het burgerlijk en een veroordeeling van het adellijk bezit, alsmede van de politieke aanspraken die de hovelingen en de hooggeplaatsten in staat en kerk doen gelden. Een populaire verduidelijking van deze denkbeelden geeft de parabel die Saint-Simon in 1819 in het licht gaf en die hem als beschuldigde voor de rechtbank bracht. (Hij werd door de jury vrijgesproken.) In deze parabel vergelijkt hij het gebeurlijk verlies van de vijftig voornaamste natuurkundigen, scheikundigen, industrieelen, koop-

lieden, reeders en handwerkers met het desgelijks denkbare verlies van vijftig prinsen, hovelingen, ministers en aanzienlijke geestelijken. Het verlies van de eersten zou onherstelbaar zijn, terwijl de plaatsen die door het verlies der laatsten open zouden komen, zonder noemenswaardige moeite aangevuld zouden worden. Saint-Simon geeft derhalve Lodewijk XVIII den raad het met de industrieelen aan te leggen en burgerkoning te worden. De Fransche bourgeoisie verlangde innig naar een burgerkoning en in 1830 — na den val van de Bourbons — werd haar wensch vervuld in den persoon van koning Louis-Philippe (1830—1848).

Ook de wijsbegeerte der geschiedenis heeft hij in den kring van zijn belangstelling betrokken. In een volgend hoofdstuk zullen wij in verband met het stelsel van het Saint-Simonisme, hem het woord geven waar hij ons het verleden in het licht van zijn overtuiging laat zien. Intusschen hebben wij ons reeds thans te doordringen van de waarheid dat Saint-Simon van zuiver-burgerlijk gehalte was. Ook zijn verhouding tegenover de arbeiders was in de eerste plaats burgerlijk van aard.

In zijn eerste werk: „Lettres d' un habitant de Genève" (1802) verdeelt hij de maatschappij in drie klassen: 1, Liberalen (geleerden, kunstenaars, alsmede alle personen van vooruitstrevende zienswijze) 2, bezitters die geen nieuwigheden wenschen, 3, allen die de leus van de gelijkheid tot de hunne maken. Tot de arbeiders die de gelijkheid najagen, zegt hij:

„De bezitters hebben de macht over de niet-bezitters verworven, niet ten gevolge van hun bezit, maar dank zij hun verstandelijke meerderheid". (Ouvres II, blz. 24, 27, 40.)

Hij schroomt niet tot de arbeiders te zeggen:

„Bedenk wat in Frankrijk gebeurd is, toen uw kameraden daar de macht in handen hadden: toen hebben zij den hongersnood over het land gebracht. (blz. 40).

Saint-Simon doelt hier op den tijd van de Conventie (1792—94). Het was hem niet bekend dat de arbeiders toenmaals allerminst gezegd konden worden de heeren en meesters te zijn. Hij wist niet dat de hongersnood teweeg was gebracht door de tegenstanders van de Jacobijnen, door de opkoopers en woekeraars en prijsopjagers. In de oogen van Saint-Simon is de

regeering van de Conventie „de volledigste regeeringloosheid" geweest. (blz. 136).

„De Conventie heeft Lodewijk XVI, den edelen menschenvriend en het koningschap omvergeworpen en daarmede de fundamenteele inrichting van Frankrijks maatschappelijke organisatie vernietigd. Zij heeft een democratische grondwet ingevoerd die de groote macht legde in de handen van wie het armst en het onwetendst waren". (blz. 136).

Saint-Simon is het liberalisme trouw gebleven, hij was en bleef een voorstander van de heerschappij van de industriëelen, maar als verlicht man was hij tevens een aandachtig opmerker van de bewegingen in de arbeidersklasse. Het ontging hem niet dat de Engelsche industrie-arbeiders sinds 1810 vijandig tegenover de industriëelen stonden, de machines vernielden, voor kiesrecht en bescherming van den arbeid opkwamen (1816—1818). Bovendien had hijzelf een zorgvol bestaan en was hij zeer vatbaar voor zedelijk-gadsdienstige aandoeningen. Zoo kwam hij er toe zich met de maatschappelijke beginselen van het Christendom bezig te houden. Hij kende Lessings „Erziehung des Menschengeslechts" en onderging den invloed van de denkbeelden die daarin ontwikkeld worden. Sinds ongeveer 1819 legde Saint-Simon steeds meer nadruk op de noodzakelijkheid dat de arbeiders geholpen zouden worden. In zijn „Catéchisme des Industriels" vermaant hij de ondernemers zich het lot van de arbeiders aan te trekken.

„De leiders van den industriëelen arbeid zijn de aangewezen beschermers, de natuurlijke gidsen van de arbeidersklasse. Zoolang de leiders van de nijverheid zich niet met de arbeiders vereenigen, zullen dezen zich door intriganten en schreeuwers laten verleiden revolutie te maken teneinde de politieke macht te bemeesteren." (Oeuvres I, blz. 221).

En hij beroept zich daarbij op de gebeurtenissen die zich in Engeland afspelen.

In de laatste jaren van zijn leven sprak zijn belangstelling in het welzijn van de arbeiders luider dan alle andere overwegingen. Zijn denkbeelden hierover vindt men in het geschrift dat korten tijd vóór zijn dood het licht heeft gezien „Le nouveau Christianisme"

(1825). Aan het nieuwe Christendom wordt de taak opgelegd de betrekkingen tusschen kapitaal en arbeid aldus te regelen dat „zoo spoedig mogelijk een lotsverbetering van de armste klasse" tot stand komt. Het nieuwe Christendom maakt zich los van de Katholieke en Protestantsche leerstukken en vormen van eeredienst en zet zich om in een maatschappelijke zedeleer wier eerste gebod is dat de menschen elkander als broeders zullen behandelen.

Saint-Simon verhaalt dat hij zich met deze werelbeschouwing in de eerste plaats gewend heeft tot de rijken. Hij heeft beproefd hen daarvoor te winnen door hun duidelijk te maken dat zijn leer

„allerminst vijandelijk tegenover hun belangen stond, aangezien een verbetering van het lot der armen slechts bereikbaar is door middelen die een vermeerdering van de genietingen van het bestaan ook van de rijken waarborgen. Ik heb de kunstenaars, de geleerden en de groote ondernemers duidelijk moeten maken dat zij dezelfde belangen hebben als de groote massa van het volk, dat ook zij voor een deel tot de arbeidende klasse behooren en voor een ander deel de aangewezen leiders daarvan zijn en dat ten slotte de bijval van het volk de eenige waardige belooning is voor de diensten die aan dat volk bewezen zijn".

En het Heilig Verbond en de andere koningen en vorsten roept hij toe:

„Vereenigt u in den naam van het Christendom en vervult de plichten die den machthebbenden zijn opgelegd. Weet dat het Christendom u beveelt alle uwe krachten te wijden aan de verheffing van het maatschappelijk geluk der armen".

Na de verkondiging van dit nieuwe evangelie is Saint-Simon gestorven. Wanneer wij het geheel overzien, komen wij tot deze slotsom: Saint-Simon was zoo min socialist als democraat, maar een liberaal met neigingen die op het maatschappelijke en het zedelijke gericht waren. Slechts door zijn verstandelijke ontwikkeling en door zijn onafhankelijkheid van de geldquaestie is het hem mogelijk geweest zijn liberaal-zedelijke theoriën duidelijker en vollediger te verdedigen. Dit geldt in het bijzonder van zijn leer van het eigendom die — tijdens de opkomst van de arbeidende klasse bij het begin van den proletarischen klassen-

strijd — in zich de kiem bevatte van een uitlegging die met een aanval op het burgerlijk eigendom gelijk stond.

En met deze ombuiging van de leer van hun meester hebben de Saint-Simonisten zich belast.

4. De Saint-Simonisten.

De weinige aanhangers die zich onder het vaandel van Saint-Simon schaarden, behoorden bijna zonder uitzondering tot het beschaafde en bemiddelde deel van de bevolking. Sinds 1827 zonden de kiezers een steeds groeiend aantal tegenstanders van de regeering naar de Kamer van Afgevaardigden. En reeds sinds 1821 waren door de ontwikkelde jongere generatie van Parijs geheime genootschappen gesticht die ten doel hadden de Bourbons ten val te brengen, de souvereiniteit van het volk te vestigen en „het volk te bevrijden". Deze jongeren knoopten verbindingen aan met de Italiaansche Carbonarie, leerden van hen de kunst van de samenzwering, legden zich ijverig toe op de studie van de Fransche Omwenteling, van de maatschappelijke toestanden in Engeland, en waren in het algemeen ontvankelijk voor alle nieuwe denkbeelden, zooals dit vanzelf spreekt bij een revolutionnair geslacht dat op een geheime organisatie is aangewezen.

Onder deze jonge mannen bevonden zich Saint-Amand Bazard (1791—1832) een logisch, helder denkend hoofd, — en P. B. J. Buchez (1796—1865) die zich later gewijd heeft aan de propaganda van de productie-genootschappen met steun van den staat. In 1825 sloot Bazard zich bij de Saint-Simonisten aan. In 1828 leerde hij de geschriften van Buonarroti kennen en in 1829 begon hij in vereenigingen lezingen over de leer van den meester te houden. Hij had tot medewerker B. P. Enfantin (1796—1864) bestuurder van financieele instellingen, later directeur van een spoorweg-onderneming, een man die verbeeldingskracht en dweepzucht aan geestkracht en scherpzinnigheid paarde. Naast hen stonden de gebroeders Pereire die later groote geld-instituten zouden oprichten, voorts Ferdinand de Lesseps, de latere schepper van het Suez-kanaal en leider van den aanvankelijken arbeid van het Panama-kanaal. Men ziet hieruit dat het op handel en

nijverheid steunend liberalisme hier het laatste woord had, — hetgeen intusschen niet belette dat de maatschappelijke factoren het duidelijkst op den voorgrond kwamen en de Saint-Simonisten voor socialisten werden aangezien.

In de volledige werken van Saint-Simon en Enfantin (Oeuvres de Saint-Simon et d' Enfantin) vindt men in Deel 41 en 42 de fraaie „Exposition de la Doctrine Saint-Simonnienne" die deel uitmaakte van de lezingen die hij in de jaren 1829 en 1830 gehouden heeft. Hij ging daarbij uit van eenige denkbeelden van Saint-Simon, ontwikkelde die met behulp van de resultaten van eigen studie en waarnemingen en verbond een en ander tot een welgesloten stelsel. Zie hier de voornaamste lijnen van dit systeem

Saint-Simon heeft geleerd dat tijdperken van organisatie en van critiek elkander opvolgen in de geschiedenis der menschheid. In de eerstgenoemde heerscht eenheid van denken en gelooven, een zekere maatschappelijke belangengemeenschap. In een zoodanige periode heeft Griekenland tot de 5de eeuw vóór Christus verkeerd, toen het geloof in het veelgodendom onbetwist was, — zoo was het ook in de Middeleeuwen tot het optreden van Luther, toen de Katholieke Kerk de geesteseenhied vertegenwoordigde. Op de tijdperken van den opbouw volgen die van de critiek, waarin de eenheid van denken te niet gaat en maatschappelijke tegenstrijdigheden ontstaan. Zoo is het in Griekenland na de 5de eeuw vóór Christus geweest toen een menigte wijsgeerige stelsels verrezen. In de Middeleeuwen begint de tijd van de critiek met de Hervorming die door verscheiden denkstelsels en omwentelingen vergezeld wordt, allen tezamen voorloopers van een tijdperk van organisatie. Saint-Simon is de zending opgedragen ze in te leiden. Hij heeft ze in zijn „Nieuw Christendom" verkondigd en zijn leer is bestemd het door Luther geopende tijdperk van critiek af te sluiten.

Terwijl hij deze lijn vervolgt, verklaart Bazard dat deze afwisselende tijdperken van organisatie en van critiek, de eenen door verbintenis, de anderen door tegenstelling kenbaar zijn. Evenwel zijn de tegenstellingen en botsingen van korter duur en ondergeschikter beteekenis, — het voornaamste streven van de menschheid en de wet van de geschiedenis wijzen op aaneen-

sluiting. De tegenstellingen tusschen geslachten en steden hadden de vereeniging tot een volk ten doel. De strijd en de tegenstelling tusschen de volken zijn een streven naar de vereeniging onder de macht van éénzelfde geloof, naar een geestelijke eenheid. Thans strekt de menschheid zich naar de groote, algemeene, organische aaneensluiting uit waarin liefde en wetenschap en rijkdom zullen groeien en bloeien.

De tegenstellingen en botsingen werden steeds veroorzaakt door de heerschappij van stoffelijk geweld dat den weg effende tot een uitbuiting van menschen door menschen. Maar de macht van dit geweld neemt steeds af en die verzwakking blijkt uit den afstand die den slaaf van den hedendaagschen arbeider scheidt. De opgang van deze verschijningsvormen is: slavernij, lijfeigenschap, loonarbeid. Hier openbaart zich op zichtbare wijze hoe de uitbuiting van menschen door menschen in den loop der tijden in beteekenis heeft afgenomen. De persoon van den slaaf was het eigendom van zijn meester, de lijfeigene had reeds een weinig vreiheid, de arbeider van dezen tijd is reeds vrij in politieken zin en hem ontbreekt alleen de bevrijding van de economische afhankelijkheid. Deze vooruitgang openbaart zich in de toename van de aaneensluiting, maar de groei daarvan wordt nog belemmerd door het starre vasthouden aan de overgeleverde wet van het eigendom die den bezitter in staat stelt te leven zonder te arbeiden en daarbij over zijn medemenschen te heerschen. Wel beweert men dat het eigendom de grondslag van de gansche politieke orde is en ook wij (de Saint-Simonisten) zijn het in het algemeen daarmede eens, maar het eigendom is een maatschappelijk feit en als zoodanig aan de wetten van den vooruitgang onderworpen. Het eigendom kan dus op verschillende tijden en op verschillende wijzen opgevat, omschreven en geregeld worden. (Deel 41, blz. 231.)

Heinrich Heine die in zijn Parijsche Brieven aan de Augsburger Allgemeine Zeitung het Duitsche publiek omtrent deze beweging inlichtte, zeide op zijn bekende ironische manier: „De Saint-Simonisten willen het eigendom niet afschaffen, maar het onder hun omschrijvingen verdonkeremanen.”

In elk geval eischten de Saint-Simonisten de opheffing van het erfrecht.

„De goederen van den overledene gaan over in het bezit van den staat die een vereeniging van werkende burgers geworden is. Het volk in zijn geheel en niet de enkele familie behoort erfgenaam te zijn. De voorrechten van de geboorte die reeds in zoo menig opzicht gekortwiekt zijn, behooren volkomen te verdwijnen. (blz. 243) Moet iemand tot rijkdom komen, alleen omdat hij de zoon van zijn vader of de bloedverwant van zeker iemand is? Het eenig recht op rijkdom is de bekwaamheid dien voort te brengen. In den genootschaps-staat, in het verbond van de werkers zal een ieder de plaats innemen die in overeenstemming met zijn bekwaamheid is en alle bekwaamheid zal beloond worden overeenkomstig haar verrichtingen. De staat neemt het karakter aan van het beheer eener economische onderneming aan wier hoofd diegenen geplaatst worden die door hun bijzonder talent daarvoor zijn aangewezen. Evenals men thans inrichtingen ter opleiding van officieren heeft, zoo zullen er in den staat van de associatie scholen zijn ten behoeve van de aanstaande leiders van de industrie. Het zal de taak van deze leiders zijn het economisch leven den weg te wijzen, de werkers naar hun bekwaamdheden in te deelen, hen in de voor hen geschikte post te plaatsen en hen ten slotte in de verhouding van hun verdiensten te beloonen. Niet de democratie, maar een naar rangorde samengestelde leiding zal het economisch proces te regelen hebben. Alleen op deze wijze zal het mogelijk zijn lediggang, overlading met werk, armoede, uitbuiting van menschen door menschen en alle overblijfselen van de slavernij te verwijderen en de nieuwe organische periode, het tijdperk van de maatschappelijke eensgezindheid ingang te doen vinden.

De hedendaagsche arbeider die in politieken zin vrij geworden is. moet ook in industrieel opzicht bevrijd worden. Maar dit doel mag niet langs den weg van een gewelddadige omwenteling bereikt worden.

De leer van Saint-Simon wil niets weten van omverwerping en revolutie, — zij wil slechts wijziging en evolutie, — een nieuwe opvoeding, een algeheele wedergeboorte is de gave die zij de wereld brengt. (blz. 279).

Tot dusver heeft de ontwikkeling zich langs den weg van het geweld en van schokkende rampen voltrokken, omdat de menschen de wetten van den vooruitgang niet kenden. Het is deze onwetendheid geweest die de evolutie tot een revolutie heeft gemaakt. Thans weet de menschheid dat de vooruitgang nimmer rust. Zij kent de wet van de maatschappelijke crisis en het zal derhalve gemakkelijk zijn de verandering geleidelijk te doen plaats vinden en de overrompeling door het geweld te vermijden.

„De veranderingen in de maatschappelijke organisatie die door ons worden aangekondigd, zullen zich zoomin plotseling als door middel van geweld voltrekken, maar door een vreedzamen en trapsgewijzen overgang". (blz. 281)

In den naar het voorschrift van Saint-Simon verbonden staat zal de hoogste maatschappelijke rang worden ingenomen door den godsdienst, — door de predikers van het nieuwe Christendom, — de tweede rang door de beoefenaars van de natuurwetenschappen, — de derde door de mannen van de nijverheid. Zedelijk-godsdienstige bezieling, helder geschoold verstand, degelijke industrieele vakkennis zullen de verlossing der menschheid tot werkelijkheid maken. (Deel 42, blz. 388).

Deze lezingen van Bazard trokken wijd en zijd de aandacht en waren er geheel op aangelegd de verstandelijk-ontwikkelden, kunstenaars en liberalen van breede opvattingen te bekoren. Intusschen vertoonde zich weldra in de gelederen van de Saint-Simonisten een scheuring die alle vruchtbare propaganda onmogelijk maakte. In scherpe tegenstelling met de overtuiging van Bazard en Rodriguez, omhelsde Enfantin de leer van Fourier ten opzichte van de vrijmaking van de vrouw, hetgeen hem noopte het beginsel van de vrije liefde aan het Saint-Simonisme vast te koppelen. De meerderheid van de aanhangers verzetten zich daartegen. En Enfantin trok met zijn getrouwen naar Menilmontant, waar hij als vader van de gemeente geruimen tijd vertoefde.

Als beweging was het Saint-Simonisme onmogelijk geworden, maar aan de maatschappelijk-revolutionaire beweging van 1830—1848 heeft het een schat van sociaal-historische en sociaal-economische denkbeelden vermaakt die nog in lengte van jaren hebben doorgewerkt.

VIII. BEGIN VAN DE ARBEIDERSBEWEGING IN ENGELAND.

1. Invloed van de Fransche Omwenteling.

IN dezen tijd van economische en politieke beroering, diep geschokt door de uitbarsting van de Fransche Omwenteling, is de eerste democratische en sociaal-politieke arbeidersbeweging in Groot-Brittannië ontstaan. Haar eerste leider was de Schotsche schoenmaker Thomas Hardy (1752—1832) die zich in 1772 in Londen vestigde en de democratische denkbeelden in zich opnam die daar den dampkring vervulden. Tegen het einde van 1791 stichtte hij een vereeniging van arbeiders en noemde die de „Londensche Correspondeerende Vereeniging". Weldra gelukte het hem met de Fransche Jacobijnen voeling te verkrijgen. Soortgelijke vereenigingen ontstonden in Sheffield, Coventry, Leeds, Nottingham, Norwich en Edinburg. Zij stonden met elkander in schriftelijk verkeer, — vandaar de naam van „Correspondeerende Vereeniging. Aangezien het staatkundige vereenigingen destijds verboden was zich met elkander in verbinding te stellen, werd de briefwisseling tusschen de afzonderlijke leden gevoerd. De beginselen van deze vereenigingen waren: democratie en wetgeving in het belang van de arbeiders. (Sociale politiek). In een verklaring die in April 1792 door de genoemde vereeniging verspreid werd, lezen wij:

„De vrijheid is een aangeboren recht van den mensch. Wij beschouwen het als onze plicht haar ongeschonden te bewaren ten bate van onze medeburgers en van onze nakomelingen. Het is het recht van den burger aan de regeering deel te nemen, — zonder dit recht kan geen mensch zichzelf vrij noemen. Het volk van Groot-Brittannië is voor een groot deel niet vertegenwoordigd in

het Parlement en uitgesloten van alle deelneming aan de regeering. De gevolgen van de beperkte, ongelijke en derhalve onvoldoende vertegenwoordiging alsmede van de misbruiken bij de verkiezingen zijn: drukkende belastingen, onrechtvaardige wetten, schending van de vrijheid en verkwisting van de penningen van den staat. Het eenige geneesmiddel tegen deze kwalen is de gelijke, algemeene, rechtvaardige vertegenwoordiging van het volk in het Parlement. De Correspondeerende Vereeniging is besloten dit doel met alle geestkracht na te jagen, maar veroordeelt alle daden van geweld en alle anarchie. Haar eenige wapens zijn argumenten, vastberadenheid en eendracht".

Einde September 1792, toen in Frankrijk de republiek was uitgeroepen, zond de Vereeniging den volgenden gelukwensch aan de Conventie in Parijs:

„Franschen! Gij zijt reeds vrij en wij maken ons op ter verovering van de vrijheid in Brittannië. Terwijl u de benijdenswaardige roem toekomt, de voorvechters van de vrijheid te zijn, is onze geest vervuld van de zegeningen die voor de menschheid zijn weggelegd. Wanneer gij, hetgeen onze innigste wensch is, — de beslissende overwinning bevecht, dan zal een Drievoudig Verbond (niet van kronen, maar van de volken van Amerika, Frankrijk en Brittannië) aan de volken van Europa de vrijheid en aan de gansche wereld den vrede brengen.

Vrienden! Gij strijd den strijd voor de menschheid."

Figuren van beteekenis in de democratische politiek sloten zich bij de Vereeniging aan. Spence werkte vol ijver te haren behoeve. Toen het werk van Godwin, de „Political Justice", in het licht verscheen, werd het door de leden van de arbeidersvereenigingen gelezen. Het leden-aantal nam zienderoogen toe en het einde was dat de regeering die sinds 1793 met Frankrijk in oorlog lag, de leiders van de Vereeniging liet gevangen nemen onder beschuldiging van hoogverraad. De meesten hunner werden vrijgesproken, maar de organisatie werd door de onafgebroken vervolging verzwakt en omstreeks het jaar 1799 werd de Vereeniging ontbonden. De meeste arbeiders-leiders die in de jaren 1810—1820 op den voorgrond gekomen zijn, hadden hun opleiding aan de Vereeniging te danken.

2. De Luddisten. (Machine-vernielers).

Tot het ontstaan van het moderne proletariaat hebben de meest uiteenloopende elementen medegewerkt: loonarbeiders, werklieden in de huis-industrie,van huis en hof verdreven boeren, handwerkers en fabrieksarbeiders, op wier levensomstandigheden de economische omwenteling op zeer onderscheiden manieren had ingewerkt. Velen van de genoemden verlangden den tijd van de gilden met heimwee terug. Anderen waren meer revolutionnair aangelegd en wachtten alle heil van de democratie, van een hervorming der maatschappij, ook wel van een regeling van den landbouw in communistischen zin. Bij de meesten evenwel sprak luidst van al een bittere haat tegen de ondernemers en den geheelen fabrieks-toestel. Het Britsch proletariaat genoot het betwistbaar voorrecht het eerst van allen in een economische orde en levenswijze gedrongen te worden, in het kapitalistische stelsel waarvan de aanpassing de knapste koppen van de 19de eeuw heeft bezig gehouden. Gedurende de eerste tientallen jaren van de industrieele omwenteling heeft een chaos geheerscht waaruit de nieuwe machines als zonderlinge, monsterachtige wezens omhoog rezen en de blikken der verbijsterde toeschouwers tot zich trokken.

Omringd door de wonderen van wetenschap en techniek, door werktuigen van allerlei slag die allengs gemeenzame verschijningen en gebruiksvoorwerpen voor hem geworden zijn, kost het een kind van de 20ste eeuw de grootste moeite zich een voorstelling te maken van de velerlei stemmingen die het begin van het machine-tijdperk in het binnenste van zijn eerste slachtoffers heeft wakker geroepen. Nog in het midden van de 19de eeuw ontmoette men beschaafde Engelschen in wier oogen de machines een ziekelijke misgeboorte van den menschelijken geest, een teeken van het verval van hun vaderland waren. Met onverholen instemming werd de volgende zienswijze van Baco aangehaald:

„In het jeugd-tijdperk van een staat bloeit de krijgskunst, — in het mannelijk tijdperk de geleerdheid en dan gedurende langen tijd die beiden gezamellijk, — in de nadagen de technische kunsten, de bedrijven en de handel".

En het hoofd-orgaan van de Chartisten schreef:

„Men vindt tegenwoordig zelden iemand die den moed heeft de quaestie van de machines te behandelen. Het schijnt dat zij een zekere vrees inboezemt. Een ieder ziet dat zij de hevigste van alle omwentelingen ontketent, terwijl zij de verhoudingen van de klassen in den grond verandert, maar niemand waagt het in te grijpen".

Wat handwerkers en fabrieks-arbeiders sinds de 16de eeuw gevreesd hadden, overviel hen in de tweede helft van de 18de eeuw: een inval van ijzeren demonen die het oud-eerwaardige snel op zijde drongen, de bekwaamste menschenhanden verlamden en rijkdom en ellende om zich heen strooiden. Met verbazing en ontzetting aanschouwde het in diepten van ellende verzinkende proletariërsgeslacht de veelarmige, onvermoeide, met onuitputtelijke krachten toegeruste wezens en in de geheimzinnige stilte ging het woord van mond tot mond: Laten wij ons vereenigen en dezen vernielen, nu hun aantal nog gering en hun duurzaamheid niet beproefd is. Wanneer wij hen ongestoord zich leten vermenigvuldigen en aangroeien, dan worden zij onze meesters en wij hunne slaven.

De eerste wet tegen de vernieling van machines en van fabrieksgebouwen werd in Engeland in het jaar 1769 uitgevaardigd. Het vergrijp werd gelijkgesteld met misdaden waarop de doodstraf stond. Het begin van de industriëele omwenteling had dus reeds toen een verandering in de opvatting van de overheid omtrent de waarde van de machines teweeg gebracht. In weerwil van de draconische straffen nam het aantal van de machine-bestormers in Midden- en Noord-Engeland toe. In Nottingham had een zekere Ned Ludham of Ned Ludd een kousen-weversstoel vernield. Zijn daad vond navolging in Lancashire en de machine-stormers werden allengs met den naam van Luddisten aangeduid.

In de jaren 1811 en 1812 groeide het Luddisme aan tot een massa-beweging zoowel van politieken als van economischen aard. De heerschende klassen sloeg de schrik om het hart en door de regeering werd een wets-ontwerp ingediend waarbij op machinevernieling de doodstraf gesteld werd. Bij de tweede lezing in het Hoogerhuis (Februari 1812) was ook Lord Byron aanwezig die

een welsprekende rede tegen het ontwerp uitsprak en daarin de arbeiders verdedigde.

Het ontwerp werd in Maart 1812 tot wet verheven, maar heeft evenmin als de wet van 1769 de machine-vernieling kunnen verhinderen, — en dit ondanks de strenge handhaving van de wet. Bij deze aanvallen op machines en fabrieken is het eenige malen tot doodstraf gekomen, maar telkens bleek het buitengewoon moeielijk de daders te ontdekken. Eerst toen aanzienlijke geldsommen werden uitgeloofd, — eens zelfs een bedrag van vier-en-twintig duizend gulden — werden de namen van de aanvoerders verraden. Alleen door de rechtbank van York werden doodvonnissen tegen Luddisten uitgesproken. Den 13den Januari 1813 bestegen daar drie arbeiders, waaronder de aanvoerder George Mellor, het schavot. Tot het einde toonden zij een moedige houding en van het schavot hield Mellor een korte toespraak tot de menigte. In zijn bericht over de terechtstelling vermeldt de „Annual Register" (1813) dat Mellor en zijn bondgenooten allerminst het uiterlijk van sluipmoordenaars hadden en dat zij in andere omstandigheden ongetwijfeld degelijke menschen geworden zouden zijn. Drie dagen daarna ondergingen vijftien arbeiders hetzelfde lot: zeven werden in den voormiddag, acht in den namiddag terechtgesteld. De onbarmhartige vonnissen verlamden aanvankelijk de Luddisten-beweging, maar gaandeweg herwon zij hare kracht en in het jaar 1816 was het Luddisme dat in den grond een elementaire revolutionnaire beweging was, wederom in volle werking. Dit was ook de opvatting dienaangaande van Byron die den 16den December 1816 een Storm-lied voor hen neerschreef, waarin hij hen met de mannen van den Amerikaanschen Onafhankelijkheids-oorlog vergelijkt.

3. Ontwakende Geestdrift.

In het jaar 1815 hadden de oorlogen van Napoleon een einde genomen. De buitenlandsche vrede dien Engeland sinds tientallen van jaren niet gekend had, deed weder zijn intocht, maar de vreugdevuren die deswege ontstoken werden, wierpen hun rossen gloed op tafereelen van nood, ellende, oproer, samenzweringen

en betoogingen. De hoop op een verbetering van den toestand bleef ijdel. Lage geldloonen, hooge prijzen van de levensmiddelen, werkloosheid en drukkende belastingen, politieke en economische onvrijheid (heerschappij van den adel en verbod van vereeniging) —door dit alles werd de ontevredenheid van de massa tot het uiterste geprikkeld. Sinds 1816 verkeerde Engeland in een toestand van oproer die bovendien door de speurhonden van de politie werd aangewakkerd en menig nutteloos offer vergde. In 1816 vlamde het Luddisme weer op. In Nottingham werden dertig machines door de kousenwevers vernield. In het Oostelijk deel van Engeland werden de hooibergen door de landarbeiders in brand gestoken. Zij vernielden de dorsch-machines, hielden betoogingen met vaandels en banieren waarop de leus prijkte: „Brood of bloed!" In Birmingham, Preston, Newcastle hadden betoogingen van werkloozen plaats. In Dundee en Glasgow kwam het tot een bloedige botsing met de militaire macht. In Midden-Engeland werd een poging tot oproer op touw gezet dat 23 samenzweerders het leven of de vrijheid kostte. In 1819 werd in Manchester een reusachtige betooging voor algemeen kiesrecht gehouden, waarbij door de troepen op de menigte geschoten werd en eenige honderden gedood of gewond werden. In 1820 werd in Londen wederom een opstand beraamd, — het einde daarvan was de terechtstelling van vijf medeplichtigen. In deze vier jaren van elementair-revolutionnaire bewegingen schreef Shelley zijn Marseillaise voor de arbeiders.

In deze vier jaren valt ook de geboorte van het moderne Engelsche socialisme.

4. Robert Owen.

Met Owen begint de geschiedenis van het moderne socialisme in Engeland. Ook in het algemeen behoort hij tot de grootste figuren in de geschiedenis van het socialisme. Hij is de eerste socioloog geweest die eerder dan alle burgerlijke staathuishoudkundigen en staatslieden de beteekenis van de economische omwenteling beseft en in verband daarmede als socialist naar de middelen gezocht heeft die het mogelijk zouden maken het

resultaat van die omwenteling in den dienst van den maatschappelijken vooruitgang te stellen. Persoonlijk was hij bekwamer dan Fourier en Saint-Simon. Dieper dan zij is hij in het wezen van het kapitalisme doorgedrongen. Slechts in historische kennis en breedheid van blik werd hij verre door hen overtroffen.

Robert Owen werd in het jaar 1771 in Newton (Wales) als kind van een klein-burgerlijke familie geboren. Zijn vader was zadelmaker, ijzerkoopman en postmeester. Tot 1781 bezocht hij de dorpsschool waar hij zich door zijn begaafdheid onderscheidde. Toen werd hij volontair, daarna kantoorbediende in Stamford, later in Londen en Manchester. Reeds vroeg toonde hij een bijzonder talent voor organisatie, — bovenal had hij de gave menschen te leiden. Aan de bewonderenswaardige gezondheid en harmonie van zijn lichamelijke en geestelijke krachten, aan zijn zin voor orde, zijn ijver, zijn evenwichtige en onverstoorbare gemoedsgesteldheid dankte hij een wil die het eens gekozen doel nooit opgaf. Zijn onverzettelijk zelfvertrouwen en een ongewone besluitvaardigheid maakten hem tot een aangewezen leider van menschen. Owen behoorde tot de zeer zeldzame naturen wier denkprocessen zonder wrijving en storende afleiding verloopen en die daardoor in staat zijn aan de uitvoerende zenuwen zonder tijdverlies duidelijke en besliste bevelen te geven. Van de menschen die aldus georganiseerd zijn, worden sommigen groote veldheeren, anderen talentvolle staatslieden, soms ook geslaagde revolutionnairen, wanneer hun daden door een juisten kijk op de hen omringende samenleving bestuurd worden.

In het jaar 1790 werd hij directeur van een textiel-fabriek in Manchester die vijfhonderd arbeiders in het werk had. De jonge man wiens optreden zich door bescheidenheid kenmerkte, verkreeg weldra een onmiskenbaren invloed op de arbeiders die onder zijn gezag stonden, ofschoon het fabrieks-proletariaat dier dagen uit de onderste en meest verwaarloosde lagen van het volk voortkwam. Zijn wedde bedroeg driehonderd pond sterling jaarlijks en een aandeel in de zeer winstgevende onderneming werd hem in uitzicht gesteld. Intusschen bleef hij niet langer dan tot 1795 op dezen post, — toen hij zich voor eigen rekening vestigde. De zondvloed van de industriëele omwenteling bracht rijkdom en

aanzien aan de mannen van zaken die de kunst verstonden zich de gelegenheid ten nutte te maken, — en schande en ondergang aan wie zich niet wisten aan te passen aan den nieuwen toestand. Owen zag, begreep en overwon. Zonder aarzelen besloot hij voor eigen rekening te gaan fabriceeren. Hij koos de spinnerij van fijne garens waarmede de grootste winsten te behalen waren. Zijn onderneming nam een buitengewone vlucht en reeds in 1797 kocht hij in vereeniging met enkele deelgenooten voor de som van 60.000 Pond Sterling een textielfabriek van de firma Dale & Arkwright in New-Lanark in Schotland, waar zijn baanbrekende sociaal-hervormende werkzaamheid een aanvang nam. In verband met het welslagen van zijn onderneming werd hij een van de beroemdste mannen van zijn tijd. In het jaar 1800 nam hij de gansche leiding van de fabriek op zich. Tevens ondernam hij de maatschappelijke wedergeboorte van het fabrieksdorp New-Lanark, waar hij niet alleen fijne garens voortbracht, maar ook van de inwoners gezonder en gelukzaliger menschen en edeler karakters maakte.

De hervorming die Owen in New-Lanark invoerde en die het bedoelde resultaat bereikten waren de volgende:

Hij stichtte scholen voor jonge kinderen en baseerde het onderwijs op eigen aanschouwing en waarneming. Straf en belooning werden door hem afgeschaft. De jongens ontvingen onderricht in gymnastiek, de meisjes in bezigheden van de huishouding.

Kinderen, jonger dan tien jaar, werden in de fabriek niet aangenomen. De gemiddelde arbeidsdag werd door hem op 10½ uur vastgesteld.

De fabriekslokalen werden verfraaid en overeenkomstig de eischen van de gezondheidsleer ingericht. Ook verrichtte hij al het mogelijke ter verbetering van den hijgiënischen toestand van het dorp en ter bevordering van reinheid, orde en stiptheid van de bevolking. Door de inrichting van een coöperatieven verbruikswinkel waar deugdelijke waar tegen billijke prijzen verkocht werd en ook door den verheffenden invloed die van een schoone omgeving uitgaat, verloren de drankhuizen hun aantrekkingskracht. De arbeiders betrachtten grooter matigheid ten opzichte

van het gebruik van geestrijke dranken en de verslaafdheid aan den drank verdween met haar onzaligen nasleep.

Er werden steunkassen opgericht ten behoeve van zieken en ouden van dagen. Toen in het jaar 1806 een handelscrissis was uitgebroken en alom werkloosheid heerschte, betaalde Owen aan de werkloozen het volle loon uit, totdat de crissis voorbij was.

De grondslag van het gansche hervormingsplan van Owen was het denkbeeld dat de ondeugd slechts dán verwijderd kan worden, indien men de bron daarvan afsluit. De omstandigheden waarin de menschen leven, moeten van dien aard zijn dat het goede in den mensch daardoor bevorderd wordt.

Want het karakter van den mensch is volstrekt afhankelijk van de omgeving waarin hij geboren is en leeft en werkt. De groote quaestie is daarom de omstandigheden, — de karaktervormende factoren, — aldus te wijzigen dat de betere elementen ontwikkeld worden en de mensch maatschappelijk voelt en werkt.

Sinds 1812 ijverde hij voor hervorming van het onderwijs en voor een wetgeving op het fabriekswezen. Hij sprak vaak in openbare vergaderingen, werd vrijdenker en in 1817 ook socialist. In de plaats van de armen-wetgeving verlangde hij voor de werkloozen de instelling van coöperatieve genootschappen die zich met den landbouw of industrie zouden hebben bezig te houden. Ten slotte gaf hij den arbeiders den raad zich in productie-genootschappen te organiseeren en de technische uitvindingen die onder de heerschappij van het kapitaal tot een vloek geweest waren, tot hun eigen voordeel aan te wenden en in een zegen voor allen te veranderen. De oorzaak van de verslechtering van den toestand der arbeiders, de toeneming van de werkeloosheid en van de afhankelijkheid zag hij in de geweldige vermeerdering van de machines. Hij was van meening dat de rijkdom van de rijken dientengevolge in snel tempo aangroeit, voor de bezitloozen loonsverlaging en werkloosheid veroorzaakt en ten slotte ook de vrouwen en kinderen dwingt in de fabrieken te werken. In de jaren 1818—1821 schreef hij dagblad-artikelen, brochures en memories aan de regeering. Zie hier eenige beschouwingen die daarin voorkwamen.

Vóórdat de industrieele omwenteling in het economische leven

van Engeland diep had ingegrepen, dus tot ongeveer 1790, werd de productieve arbeid door volwassen mannen verricht. Dat vrouwen en kinderen in de nijverheid regelmatigen loonarbeid uitvoerden, behoorde tot de uitzonderingen. Men mag aannemen dat in het jaar 1792 ongeveer een vierde deel van de bevolking zich met productieven arbeid bezig hield. Wanneer de bevolking toen ongeveer 15 millioen geteld heeft, dan zijn daarvan 3.750.000 menschen productief werkzaam geweest. De wetenschappelijke (mechanische en chemische) productie-kracht beliep zich in het zelfde tijdperk waarschijnlijk op het drievoudige van de kracht van den handenarbeid, zegge: 11.250.000, — hetgeen voor de totale productieve kracht een geheel aanwijst van 15 millioen. Hieruit volgt dat het cijfer van de productie-kracht gelijk stond met dat van de bevolking. Men kan dit ook aldus zeggen: de verhouding van productiekracht en bevolking was toen als 1 : 1.

Toen is de snelle toepassing gekomen van de mechanische uitvindingen die reeds sinds 1760 bezig waren in den productieven arbeid binnen te dringen en zich daar het eene terrein na het andere te veroveren. Zij hebben een buitengewonen ommekeer te weeg gebracht. Zij hebben de fabrieken met arbeidende vrouwen en kinderen gevuld en bovendien den werktijd verlengd. De toename in het totaal van de productieve krachten is fabelachtig. In het jaar 1817bedroeg de bevolking van de Britsche eilanden 18 millioen, waarvan een derde gedeelte productieven arbeid verrichtte, derhalve 6 millioen. Intusschen had het totaal van de mechanische productiekracht een onvergelijkelijk sterker vermeerdering ondergaan: men kan die thans (1817) veilig op 200 millioen schatten. Onafgebroken, gelijkmatig en bijna zonder kosten zijn deze 200 millioen ijzeren arbeiders bezig rijkdom voort te brengen. Tegen elken Brit hebben zij de beteekenis van tien arbeidskrachten die bij dag en bij nacht allerlei goederen vervaardigen. Daarbij heeft elke menschelijke arbeider tegen meer dan dertig concurrenten, mechanisch en zonder behoeften, om zijn leven te vechten. Dertig tegen één!

In de jaren van 1792 tot 1817 hebben derhalve de navolgende

veranderingen in het economisch leven van de Britsche Eilanden plaats gegrepen.

De bevolking is van 15 millioen gestegen tot	18.000.000
De handenarbeid van ¼ van 15 millioen tot $^{1}/_{3}$ van 18 millioen	6.000.000
De mechanische productie-krachten zijn gestegen tot	200.000.000
De oude mechanische productie-krachten bedroegen	11.250.000
Het totaal van de productiekracht beliep dus in het jaar 1817	217.250.000

Tegenover ieder lid van de Britsche bevolking hebben wij dus in het jaar 1817 meer dan twaalf productie-krachten. Hetgeen hierop neerkomt dat het vermogen van Groot-Brittannië tot het scheppen van rijkdom sinds 1792 vertwaalfvoudigd is. Dezen overvloed van rijkdom kan Brittannië, hetzij in oorlogen en in andere nuttelooze ondernemingen verkwisten, —hetzij met oordeel en inzicht aan de verbetering van den toestand der bevolking besteden. En het is deze rijkdom geweest die de Britsche regeering in staat heeft gesteld een kostbaren oorlog te voeren die bijna een menschenleeftijd geduurd heeft en waarvan het doel geweest is Napoleon omver te werpen.

De geweldige toename van de productie-krachten van Brittannië is intusschen hoogst onbelangrijk, wanneer men ze vergelijkt met de onmogelijkheden die voor het land nog open staan. Wij bedoelen de ongebruikte of verkeerdelijk gebruikte kapitalen die toereikend zouden zijn om jaar in, jaar uit, productie-krachten vrij te maken die de krachten van den handenarbeid verre zouden te boven gaan. Reeds met een bevolking van onder de 20 millioen en met behulp van productie-krachten die uitsluitend door het blinde eigenbelang geleid worden, zou Engeland in staat zijn, zijn eigen markten meer dan voldoende te voorzien en bovendien de wereldmarkt met fabrikaten van allerlei soort te overstroomen. De Britsche regeering laat niets onbeproefd wat zou kunnen strekken tot de openstelling van nieuwe markten, ook in de meest verwijderde werelddeelen en wanneer het haar mogelijk was een nieuwe wereld te voorschijn te roepen, dan zou het de Britsche nijverheid niet moeilijk vallen die nieuwe vraag te bevredigen.

En toch roept de armoede vergeefs om verlichting van den nood.

Geheele klassen van de maatschappij verzinken in armoede. De waarde van den handenarbeid — het loon — is steeds dalende. De armen zijn verbitterd en nemen hun toevlucht tot geweld. Alle menschenvrienden zijn vervuld van ontzetting bij den aanblik der ellende en zoeken vergeefs naar middelen tot leniging van den nood. En die is inderdaad ongeneeslijk en het staat zelfs te vreezen dat hij in omvang en diepte zal toenemen. Want hij is het gevolg van den vooruitgang der wetenschap, van de vermeerdering der mechanische productie-krachten en van den aangroei van den rijkdom. En in de huidige omstandigheden zijn die oorzaken gedoemd tot dezelfde uitwerking.

Wat is nu de oorzaak van de armoede der groote massa en van de algemeene ellende? Die oorzaak ligt in den snellen aangroei van de nieuwe productie-krachten voor wier voordeelige toepassing de maatschappij geen maatregelen genomen heeft. De maatschappij heeft verzuimd een inrichting te treffen die voor allen de mogelijkheid geopend had zijn deel te ontvangen van de voordeelen der nieuwe wetenschappelijke en economische veroveringen.

Het groote vraagstuk van onzen tijd ligt dus niet op het gebied van de voortbrenging, maar op dat van de verdeeling. Snelvloeiende en waardevolle stroomen van rijkdommen waarvan de doelmatige besteding niet verzekerd is, — rijke bronnen van wetenschap waarvan geen voordeel getrokken wordt, — dat zijn de werkelijke oorzaken van onze plagen. Daaruit komen ellende, armoede, onwetendhid, lediggang, misdaad, medoogenlooze straffen en bloedige oorlogen voort, — al tegader verschijnselen die op een zedelijk en lichaamlijk ongezonden toestand van de maatschappij wijzen. Zoowel de staathuishoudkundigen en staatslieden als de geestelijke voorgangers en wetgevers zijn onbekwaam gebleken den toestand te doorzien en den weg ter beterschap te vinden.

Zoo is Owen er toe gekomen socialist te worden. In den „Coöperative Magazine 1827, blz. 509 wordt het woord „Socialist" het eerst aangetroffen. De toenmalige achterlijkheid van de groote massa der arbeiders verhinderde hem evenwel in hun klassenstrijd en hun overwinning te gelooven. Daarbij kwam nog dat zijn gansche vrijdenkers-opvatting hem alle heil deed verwachten van

verlichting en een vreedzame wijziging van de omstandigheden. Aldus geraakte hij verdwaald in het Utopisme en werd hij een voorstander van de stichting van communistische koloniën. In 1820 trok hij zich uit de zakenwereld terug en stichtte in Amerika en in Engeland communistische koloniën die allen mislukten. Allengs vervreemdde hij van de eigenlijke arbeidersbeweging die sinds 1824, — het jaar van de opheffing van het verbod tot vereeniging, — in een klassen-strijd overging.

Van de denkbeelden van Owen heeft hij alleen zijn beschouwing van de maatschappij en zijn coöperatief stelsel overgenomen, — om later ook tot de stichting van verbruiksvereenigingen over te gaan.

5. Combe, Gray, Thompson, Morgan, Bray.

Geheel en al onder den invloed van Owen staat Abram Combe (1785—1827) In het jaar 1820 bracht hij, als duizend anderen, een bezoek aan New-Lanark, waar hij onmiddellijk onder den invloed van de beginselen van Owen geraakte.

Drie jaren later gaf hij een belangwekkend boeksken in het licht: „Metaphorical Sketsches of the Old and the New System" en in 1825 stichtte hij de communistische kolonie in Orbiston bij Glasgow waar hij weldra, tengevolge van oververmoeidheid, den dood vond. Spoedig daarna ging zijn communistische schepping te niet.

John Gray (1798—1850?) een bekende van Combe en aandeelhouder in diens communistische kolonie van Orbiston, was een consequent voorstander van de hervorming van het ruil- en circulatiemiddel. Hij bezocht de middelbare school in Repton, en vond toen een plaats op een handelskantoor in Londen waar de malaise in de jaren van 1816 tot 1820 hem er toe bracht over de inrichting der maatschappij na te denken. In het jaar 1825 gaf hij een brochure in het licht „Lecture on Human Happiness" (Voordracht over het Menschelijk Geluk). Men vindt daarin den ganschen gedachtengang van Owen terug, — ook een statistische tabel, waarin wiskunstig wordt aangetoond dat de voortbrengende klasse slechts een vijfde deel van de opbrengst van haar werk

ontvangt, terwijl vier vijfde deelen in de zakken van de niet-productieve klasse terechtkomen. De concurrentie heeft niet alleen opgehouden eenig nut op te leveren, maar werkt direct nadeelig. Gray prees het plan van Owen, slechts voegde hij aan het slot van zijn brochure daaraan de volgende aankondiging toe:

„In een volgende verhandeling zullen wij beproeven een andere onderneming op den grondslag van een nationaal kapitaal te ontwerpen. Bij invoering daarvan zouden aan onzen rijkdom geen andere grenzen gesteld zijn dan de uitputting van onze productiekrachten en de bevrediging van onze wenschen".

De toegezegde verhandeling is het in 1831 verschenen boek „Social System" dat de geheele maatschappelijke hervorming tot het ruilproces beperkt. De hoofdlijnen van zijn hervorming zijn dezen:

Het betaalmiddel dat op een voorraad van edele metalen gebaseerd is, moet volledig worden afgeschaft. Het geld als ruilmiddel moet even gemakkelijk te verkrijgen en te vervaardigen zijn als de goederen waarbij het als ruilmiddel dienst doet. Als waardemeter moet het geld even onveranderlijk zijn als een el of een pond. Goud is niet gemakkelijk verkrijgbaar en evenmin onveranderlijk van waarde, — en derhalve onbruikbaar als ruilmiddel en als waardemeter. En wat van de gouden munt geldt, is ook toepasselijk op de banknoten die ook vertegenwoordigers van een waarde zijn. Zij berusten op borgstellingen wier totaalwaarde grooter is dan die van het geld dat daarop gebasseerd is. Wij hebben derhalve voortdurend te kampen met een gebrek aan ruilmiddelen, daar dezen in hun geheel de totaalwaarde van de ruil-goederen nooit bereiken. Het doel van geld is de menschen in staat te stellen te allen tijde het een of ander voorwerp tegen een van gelijke waarde, maar van anderen aard in te ruilen. Om hiervoor dienstig te zijn mag het geld zelf geen ruilwaarde hebben, maar behoeft het niets anders dan een ontvangstbewijs te zijn, waarin bevestigd wordt dat zijn bezitter een zeker waarde-bedrag tot den nationalen rijkdom-schat heeft bijgedragen en gerechtigd is te allen tijde voor een gelijke waarde aan goederen uit den nationalen rijkdom-schat in ontvangst te nemen. Die ruil mag niet naar willekeur en bij wijze van concurrentie tot stand komen,

maar langs de vastgestelde lijnen van een organisatie. Het beginsel van de coöperatie waarvan Gray in zijn eerste werk melding maakt, moet zich uitsluitend tot den ruil beperken. Hierin ligt het belangrijkste verschil tusschen hem en Owen. Gray wenscht dat de productie van goederen haar privaat-economisch karakter behouden zal. Eerst wanneer de goederen gereed zijn, moeten centrale genootschappelijke inrichtingen zich met den ruil belasten. Tot dit doel wordt een nationale bank opgericht die het uitsluitend recht bezit papieren geld (ontvangstbewijzen) uit te geven. Voorts worden goederen-huizen gebouwd aan wier hoofd agenten staan die zich met de nationale bank in verbinding stellen, van haar papieren geld in ontvangst nemen en haar van het binnenkomen en het afvloeien van de goederen op de hoogte houden. De onderscheiden producenten leveren hunne waren aan de nationale goederen-huizen, betrouwbare schatters taxeeren den kostprijs (grondstoffen, slijtage van de machines, arbeidsloon) en voegen daarbij een zeker door de nationale handelskamer vastgesteld surplus dat de winst en de onkosten wegens bemoeiïngen en beheer vertegenwoordigt. Die kostprijs benevens dit surplus vormt den verkoopprijs van de goederen in het klein. De producenten ontvangen dan papieren geld (ontvangstbewijzen) tegen het bedrag van de afgeleverde goederen, waarvoor zij dan in andere goederen-huizen de door hen gewenschte goederen kunnen ontbieden. Op deze wijze zou er steeds een vaste verhouding bestaan tusschen het papiergeld en den aanwezigen goederen-voorraad, — de producenten zouden steeds in de gelegenheid zijn hunne goederen tegen andere van gelijke waarde te ruilen en ten slotte zou het hun gemakkelijk vallen zich een denkbeeld van vraag en aanbod te vormen. De boekhouding van de nationale bank zou elk gegeven oogenblik een balans van de goederen tot haar beschikking hebben en op grond daarvan zou over-productie en crisis vermeden kunnen worden. De hoofdzaak is hier de productie: hoe meer iemand voortbrengt, te meer kans heeft hij zijn veelvuldige behoeften te kunnen bevredigen. De productie zal de vraag bepalen en niet — zooals thans — de vraag den omvang van de productie.

In tegenstelling met Gray die desonbewust van Owen uitging en

bij de privaat-productie belandde, trad William Thompson (ca. 1785—1833) als aanhanger van de Utilitaristische leer en als tegenstander van Owen op. Hij wijdde zich aan het onderzoek van de maatschappelijke problemen en werd weldra tot een streng doorgevoerd communisme en tot de theorie van Owen bekeerd. De eerste resultaten van zijn onderzoekingen waren belichaamd in een omvangrijk werk: „Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth most conducive to human happiness" — (Onderzoek naar de beginselen van de verdeeling van den rijkdom die het meest bevorderlijk zijn aan het menschelijk geluk). Het draagt nog duidelijk de sporen van zijn aarzelingen en van de moeite die het hem gekost heeft met zichzelven tot overeenstemming te komen. Eerst zijn beknopt geschrift dat van het einde van 1825 dagteekent en twee jaren later in het licht verschenen is, „Labour Rewarded" (De Beloonde Arbeid) volgt zonder afwijking de lijn van Owen.

Als aanhanger van Bentham was hij de overtuiging toegedaan dat het geluk het doel van de maatschappij is, dat de goederen-productie de voornaamste voorwaarde van het geluk vormt en dat de veiligheid van het bezit de sterkste drijfveer van de productie is. Zonder goederen-productie kan aan een vervulling van de behoeften en de verlangens der menschen niet gedacht worden en indien het bezit van het product van den arbeid niet volkomen beveiligd is, kan er geen sprake zijn van een verheffing en bevordering van de productie.

De industriëele omwenteling heeft evenwel het bewijs geleverd dat de productie alleen niet in staat is de gelukzaligheid te verzekeren. Voor de gelukzaligheid is dus niet alleen de productie onmisbaar, maar tevens een zoo algemeen mogelijke verdeeling van de economische goederen, — waaraan thans nog het een en ander ontbreekt. Want de arbeider is de voortbrenger van den rijkdom, maar de kapitalist ontneemt hem het grootste deel daarvan, hetgeen oorzaak is van groote ongelijkheid en onzekerheid, en dus van een ernstige krenking van het beginsel der gelukzaligheid. De gansche toestand van de maatschappij is verkeerd en onrechtvaardig. De productie van den rijkdom kan niet toenemen waar de zekerheid van het bezit en van het genot

ontbreekt. En wanneer de zekerheid en de gelijkheid de eenige middelen zijn die een onafgebroken productie van rijkdom en de grootste hoeveelheid geluk waarborgen, dan blijft geen andere wijze van verdeeling over dan de verheven eenvoud van de rechtvaardigheid: dat een ieder de vrije beschikking zal hebben over de gezamenlijke producten van zijn arbeid. Dit is ook de eisch dien de arbeiders laten hooren.

„De nijvere mannen van de industrie wier tijd besteed en wier lichamelijke en geestelijke krachten verbruikt zijn voor de vervaardiging van die goederen waarvan zij een vermeerdering van hun eigen levensgeluk verwacht hebben, — zij treden op en verkondigen hun recht van eigendom op al datgene wat hun arbeid vervaardigd heeft."

Maar zou dan alles bestemd zijn voor den arbeider en niets voor den kapitalist die de productie-middelen tot zijn beschikking stelt en hem tot den arbeid in staat stelt? Thompson antwoordt hierop:

Het spreekt van zelf dat de arbeider betaling verschuldigd is voor het gebruik van die productie-middelen, indien hij ze ongelukkigerwijze niet zelf bezit. De vraag is slechts hoeveel van het producht van zijn arbeid voor deze gebruikmaking moet worden afgetrokken. Wij hebben hier de keus tusschen twee methodes ter vaststelling van deze waarde: de methode van den arbeider en die van den kapitalist. Van het standpunt van den arbeider geoordeeld, zou hier een bijdrage moeten worden toegestaan als vergoeding voor de slijtage en de waarde van het gebruikte kapitaal, terwijl de bezitter of de beheerder van het kapitaal bovendien recht zou hebben op een behoorlijke schadeloosstelling die hem hetzelfde levensgenot zou verzekeren als waarop de bekwaamsten onder de productieve arbeiders aanspraak maken. De kapitalist zou daarentegen den meesten nadruk leggen op de waardevermeerdering die door den arbeid, doch met behulp van machines en ander kapitaal verkregen wordt. Deze meerwaarde (surplus value) zou den kapitalist ten goede moeten komen wegens de hoogere verstandelijke ontwikkeling en bekwaamheid die hem in staat hebben gesteld zijn kapitaal bijeen te garen en daaruit aan de arbeiders voorschotten te verleenen.

Wanneer men achtereenvolgens naar elk van deze beide beginselen het bedrag berekent dat door de arbeiders betaald zal moeten worden voor het gebruik van het kapitaal dat zij voor de aanwending van hun productie-krachten noodig hebben, dan komt men tot tweeërlei wijd uiteenloopende slotsom. Het is het onderscheid tusschen een bijna volkomen gelijkheid en een overmaat van rijkdom aan de eene en onderdrukking en armoede aan de andere zijde.

Met een enkel woord verdient nog vermeld te worden de Christelijke volgeling van Owen: John Minter Morgan (1782—1854). In het jaar 1826 verscheen van zijne hand de „Revolt of the Bees" (De opstand van de Byen) en in het jaar 1834 „Hampden in the Nineteenth Century". In den vorm van tweespraken wordt daar propaganda gemaakt voor de leer van Owen. Hun dichterlijke en bezielde taal heeft deze boeken den toegang tot menig arbeidersgezin verschaft.

J. F. Bray, een letterzetter van Leeds, komt de eer toe de beste samenvatting te hebben gegeven van het stelsel van Owen. Men vindt dit overzicht van blijvende waarde in zijn schitterend geschreven boek „Labour's Wrongs" (De grieven van de arbeiders) van het jaar 1839.

6. Individualistische Sociologen. Ravenstone, Hodgskin.

Evenwijdig met de socialistische loopt een individualistische critiek op de maatschappij die weliswaar scherp anti-kapitalistisch is, maar toch op zekeren afstand van het socialisme blijft Zij ziet in het kapitalisme en in de industriëele omwenteling die het kapitaal tot heer en meester van den arbeid gemaakt heeft, een ziekelijken toestand van het in het ongereede geraakte maatschappelijke leven. Het geneesmiddel dat zij aanbeveelt is een sociale hervorming die ten doel heeft een maatschappij van zelfstandige arbeiders — in landbouw en industrie- in te richten en de kapitalistische toeëigening van de opbrengst van den werklust onmogelijk te maken. Zij is derhalve een tegenstandster van de rente, van de kapitaalwinst, van de monopoliën, van inkomende

rechten en andere hooge belastingen, zooals trouwens van alle uitdrukkelijke verrichtingen en maatregelen van den staat.

De aanhangers van deze zienswijze zijn òf vrijhandelsgezind-liberaal òf anarchistisch. Zij zijn de tegenvoeters van de strijdwijze en van het doel van de socialisten, met wie zij uitsluitend de critiek op de maatschappij gemeen hebben. Hun uitgangspunt ontleenen zij aan Locke, aan Smith, Ricardo en deels aan Godwin. Zij zijn allen de meening toegedaan dat aan de menschen of aan de natuur zekere wetten zijn ingeschapen die hen gelukkig zouden maken, indien de staatswetten of de kunstmatige regelingen niet daartusschen kwamen en de vrije doorwerking van de natuurwetten verhinderden.

De geestelijke hoofdman van deze school is Piercy Ravenstone, — zijn opvolger Thomas Hodgskin. In den tijd van 1820 tot 1830 ontmoet men soortgelijke beschouwingen bij andere schrijvers, waarvan de meesten anoniem medewerkten aan verschillende tijdschriften die aan den strijd voor de vrijheid gewijd waren. Een van deze naamlooze publicisten werd door Marx ontdekt en als „pamfletist" beproken.

Het voornaamste werk van Piercy Ravenstone is: „A few doubts as to the correctness of some opinions generally entertained on the subjects of Political Economy" (Twijfelingen aangaande de juistheid van zekere algemeen gangbare meeningen over onderwerpen van de staathuishoudkunde). Dit werk verscheen in 1821. Drie jaren later zond hij een brochure in het licht die over het stelsel van de staatsschulden handelde en door Marx uitvoerig besproken is. (Theoriën over Meerwaarden, Deel III). Hij is een scherpzinnig, goed-onderlegd onderzoeker. Voor hem is de staathuishoudkunde reeds gelijkluidend met de wetenschap van het maatschappelijk leven. Het doel van deze wetenschap behoorde te zijn het menschelijk geluk te grondvesten en niet den rijkdom van enkelen ten koste van de arbeidersklasse voortdurend te doen aangroeien.

De kern van zijn leer laat zich als volgt samenvatten:

De voornaamste krachten van de maatschappij zijn de productie van menschen en die van goederen. Het is een natuurwet dat de menschen steeds talrijker worden en de natuur den mensch wapent

met het vermogen door arbeid in zijn levensonderhoud te voorzien. De toename van de bevolking heeft tot gevolg een vermeerdering van de productie, van de stoffelijke en geestelijke middelen die wederom tot veranderingen leiden in de samenstelling van de maatschappij. Bij een ongestoorde werking van deze krachten zou een vermeerdering van de bevolking steeds vergezeld gaan van een vermeerdering van goederen en van een verwezenlijking van het geluk, — hetgeen het eigenlijke doel van de maatschappij is. Want alleen langs dien weg is een doorgevoerde verdeeling van den arbeid bereikbaar die op hare beurt de menschen in staat stelt de goederen-productie op voordeelige wijze te ontwikkelen, uitvinders en onderzoekers aan te moedigen en hun geest te verfrisschen. De uitvindingen zijn niet uitsluitend het werk van degenen die hun naam daaraan schenken, maar veelal de vrucht van den gezamenlijken arbeid van het volk of van de menschheid. De belangrijkste krachten van de menschheid worden echter door zekere maatschappelijke instellingen belemmerd en deze hindernissen veroorzaken moeielijkheden in het maatschappelijk leven, meestal in den vorm van armoede en onderdrukking van de voortbrengende klassen. Welke zijn nu de instellingen die het voortwoekeren van deze euvelen mogelijk maken? Eigendom, (kapitaal) hooge rente en hooge belastingen. Zij verkorten het recht van de arbeiders op de door hen voortgebrachte goederen en vermeerderen het aantal van de niet-productieve klasse die steeds grooter aandeel van de productie der arbeiders ontvangt.

Kapitaal als zoodanig bestaat niet, — het is slechts bewaarde arbeid. Toch is het tot een afgod geworden, tot een bovenzinnelijk wezen waaraan alle veroveringen van het maatschappelijk leven worden dankgeweten, terwijl de arbeid die het eigenlijke kapitaal schept,, als een bedelares beschouwd wordt die bij de genade van het bovenzinnelijk wezen leeft. De bewaarde arbeid die aan zijn producenten ontnomen werd, is in de handen van de niet- productieve klasse in macht omgezet. Die zich hiervan hebben meester gemaakt, zijn oorspronkelijk de overheid en ambtenaren geweest die door het volk gekozen waren, — de menschen schijnen nu eenmaal te zwak te zijn om zonder overheid te kunnen leven. In den loop der jaren hebben dezen zich de levensbronnen van het

land toegeëigend en daarmede den grondslag gelegd van hun politieke macht. Economische en politieke macht gaan steeds hand aan hand. De wijze waarop het eigendom verdeeld is, bepaalt den regeeringsvorm, de zeden en het karakter van een volk. Toen zij eenmaal in het bezit waren van de politieke macht, zijn de heerschers begonnen den arbeid steeds dieper omlaag te drukken. De tegenstelling tusschen kapitaal en arbeid werd een klove die niet meer overbrugd kon worden. Alle strijd van de arbeiders is met onvruchtbaarheid geslagen. Het is een strijd tusschen de zwakheid en het geweld, tusschen het geteugelde paard en den gespoorden ruiter. Het gansche volk lijdt schade in die stuipachtige worsteling. Alleen is de arbeidersklasse machteloos. Allen wien het welzijn van den staat ter harte gaat, moeten haar bijstaan. Slechts door een omwenteling kan het volk zich van den druk van het kapitaal bevrijden.

In een dergelijke gedachtenwereld voert ons een naamloos pamflet binnen, dat in den vorm van een ongeteekenden, aan Lord John Russell gerichten brief in het jaar 1820 het licht heeft gezien. Wij laten hier eenige beschouwingen van den schrijver volgen.

Sinds de uitbreiding van het aandeel dat de machine in de nijverheid heeft, is de arbeid buitengewoon productief geworden. Kapitaal of betaalde arbeid kan in den ruimsten overvloed beschikbaar worden gesteld. En toch moeten de produceerende arbeiders zes zevenden van de opbrengst van hun productie aan de kapitalisten afstaan, — alleen om vergunning te bekomen tot gebruik van de productiemiddelen en de grondstoffen. Ook de kapitaalrente is zeer hoog. En naarmat de kapitaalrente hooger is, in diezelfde mate is het aandeel lager dat de arbeiders voor hun eigen product ontvangen en zooveel armer wordt ook de productieve klasse. De hooge stand van de kapitaalrente bewijst dat weinig kapitaal aanwezig is, in weerwil van de omstandigheid dat het zoo gemakkelijk kan worden voortgebracht. Wat mag de oorzaak zijn van deze tegenstrijdige verschijnselen? Wij hebben de verklaring daarvan te zoeken in de ruiling die gedreven wordt tusschen nuttige goederen van ons eigen land tegen weelde-artikelen van het buitenland, verder in het papiergeld, oorlogen,

invoerrechten op granen, wettelijke beperkingen van de bedrijven. Dit zijn de oorzaken die een snelle toename van het kapitaal in den weg staan en tegelijk een daling van de kapitaalrente tegenhouden, of anders gezegd — die een verhooging verhinderen van het aandeel in de opbrengst van zijn werk dat den arbeider wordt uitgekeerd. De genezing zal dus gezocht moeten worden in de verwijdering van deze invloeden en voornamelijk in de vestiging van de vrijheid der industrie. Heeft deze eenmaal vasten voet verkregen, dan zal het geen moeite kosten de andere oorzaken onschadelijk te maken. Dan zal het kapitaal snel aangroeien, de kapitaalrente dalen en het aandeel der arbeiders in hun product stijgen. De verbetering in den economischen toestand van de arbeiders zal tot een verkorting van den arbeidstijd leiden. En korte arbeidstijd en hooge loonen zijn de zekerste kenteekenen van den bloei van een land.

Vroeg of laat moet de tijd komen waarin het kapitaal zóó overvloedig voorhanden zal zijn, dat niemand bereid zal worden bevonden voor het gebruik daarvan rente te betalen. Wanneer de rentevoet tot het nulpunt gedaald is, heeft het uur van de bevrijding der menschheid geslagen.

Door levensomstandigheden en aanleg gedrongen tot de bestudeering van de maatschappelijke inrichting, werd Thomas Hodgskin (1787—1869) een volgeling van Piercy Ravenstone. Zijn voornaamste geschriften zijn: „Labour Defended" (De Verdediging van den Arbeid) dat zonder vermelding van den naam van den schrijver, in het jaar 1828 verschenen is. Voorts „Popular Political Economy", — een reeks voordrachten die hij in het jaar 1826 aan de Londensche school voor Arbeiders gehouden heeft. Ten slotte „Natural and Artificial Rights of Property" (Natuurlijke en Kunstmatige Eigendomsrechten), anoniem in het jaar 1832 verschenen. Zijn theorie van de geschiedenis munt niet uit door consequentie. Wij wenschen intusschen te beproeven ze in het kort samen te vatten.

De maatschappij is een natuurlijk verschijnsel dat aan bepaalde wetten onderworpen is. De wereldgeest, de verhevenste zedelijke macht, heeft de maatschappij onder die wetten gesteld, met het doel een rechtvaardige wereldorde te scheppen. De taak van den

staathuishoudkundige is van zuiver negatieven aard en bestaat slechts in het navorschen van die wetten en het toezicht dat zij worden nageleefd. De natuurwetten zijn weldadig, de menschenwetten zijn schadelijk. Aanvankelijk heeft de gelijkheid geheerscht. De arbeid werd als rechtstitel voor bezit en rijkdom beschouwd. Onder den drang der natuurlijke instincten namen de menschen in aantal toe en tegelijk vermeerderden zich de stoffelijke behoeften die op hunne beurt de menschen noodzaakten alle mogelijkheden te overwegen en door waarnemingen, uitvindingen en ontdekkingen wetenschap en bekwaamheid te bevorderen. Uitvindingen zijn nooit het werk van een enkel afzonderlijk persoon. Zij vertegenwoordigen het resultaat van het denken en zoeken der gansche maatschappij. De uitvinders en ontdekkers bezitten slechts de gelukkige gave door een geringe toevoeging van eigen vinding de reeds aanwezige kennis tot een geheel te verbinden. Ook de aardrijkskundige ligging noopt soms een volk tot een sterker ontplooiïng van zijn bekwaamheid en macht. Indien de natuurlijke loop der dingen niet door het ingrijpen der menschen verstoord was, zou de vooruitgang van de menschheid op den weg der rechtvaardigheid algemeen geweest zijn. Maar het geweld is daartusschen gekomen en heeft tegen de natuurwetten gezondigd. Het heeft arbeid en rijkdom van elkander gescheiden en de niet-arbeiders tot wetgevers verheven. De gevolgen hiervan zijn geweest: ongelijkheid, onderdrukking, ellende, weelde, overlading met arbeid, lediggang, oorlogen, misdaden. Toch hebben de wetten van de menschen de natuurwetten niet geheel en al kunnen verdringen. Door de werking van de wetten die met de maatschappij zijn samengegroeid, komt langzaam — en alle menschenwetten ten spijt — de bevrijding van de onderdrukten tot stand. De lijfeigene heeft de boeien van de lijfeigenschap verbroken en zich het recht op het product van zijn arbeid verworven. Thans is de kapitalist verschenen en heeft den grondheer gedwongen hem rente te betalen. In onzen tijd wordt de middenklasse steeds talrijker, — zij toont ons opnieuw de vereeniging van arbeid en bezit. En dank zij de uitbreiding van de mechanische uitvindingen die gaandeweg allen zwaren arbeid zullen verrichten, zal de

middenklasse de gansche maatschappij tot vrije en gelijke menschen maken.

Het staathuishoudkundig geloof van Hodgskin berust op de overweging dat het kapitaal niet productief is, — dat het vaste kapitaal (de productiemiddelen) door de arbeiders voortgebracht en van scheppende kracht voorzien wordt, terwijl het circuleerende kapitaal (loon in den vorm van levensmiddelen) dagelijks door de arbeiders wordt voortgebracht.

Voor de productie van goederen zijn slechts drie dingen noodig: ten eerste kennis en een vindingrijke geest, — ten tweede technische bekwaamheid, — en ten derde geschiktheid en kracht voor de hanteering van de werktuigen. Dit zijn de middelen die door hoofd- en handarbeiders verschaft zijn. Zij hebben Engeland rijk gemaakt en niet het zoogenaamde kapitaal dat welbeschouwd, niets anders is dan een afgetrokken begrip. Indien de ondernemers aan het productie-proces medewerken, dan verdienen zij als bijzondere arbeiders een betamelijke belooning. Maar als kapitalisten staan zij kortweg gelijk met uitzuigers, wier belangen lijnrecht tegen die van de arbeiders indruischen. Hieruit wordt de groote strijd tusschen kapitaal en arbeid geboren. Men behoort het als een zegen te prijzen dat de arbeiders in beweging zijn gekomen, zich onderling hebben aaneengesloten en hun best doen de overmacht van hun aantal door ontwikkeling en beschaving te voltooien. En er zal geen vrede en geen geluk op aarde wonen, vóórdat arbeid en rijkdom in dezelfde handen vereenigd zijn.

(Vergelijk Marx, Theoriën über Mehrwert, Deel III. Wat Hodgskin vast en circuleerend kapitaal noemt, heet bij Marx konstant en veranderlijk kapitaal).

IX. DE EERSTE SOCIAAL-REVOLUTIONNAIRE ARBEIDERSBEWEGING IN ENGELAND. (1825—1855)

1. Burgerlijk-proletarisch Verbond voor het Kiesrecht. (1825—1832)

OMSTREEKS het jaar 1825 begon het Britsche proletariaat zijn eerste sociaal-revolutionnaire beweging, waarin drie hoofdstukken of ontwikkelingstrappen te onderscheiden zijn.

Het eerste hoofdstuk vormt de strijd om het kiesrecht dien het in vereeniging met de bourgeoisie (middle class) gestreden heeft. De economische omwenteling die in de jaren van 1760 tot 1825 het maatschappelijk leven van Groot-Brittannië onderstboven heeft gekeerd en in het bijzonder in Noord-Engeland en Schotland belangrijke industrie-centra in het leven heeft geroepen, deed bij de middenklasse en de arbeiders het verlangen geboren worden aan hun politieke onmondigheid een einde te maken en den strijd om het kiesrecht te beginnen. De democratische denkbeelden die tijdens de eerste Engelsche Omwenteling tegen het onbeperkte koningschap (1642—1649), ook gedurende de eerste jaren van de Fransche Revolutie (1789—1793) aan het woord waren geweest, erlangden in het derde tiental jaren van de negentiende eeuw nieuw leven en kwamen in de kiesrecht-beweging tot uiting. Naar het uitwendige kwam een verbond tusschen bourgeoisie en proletariaat tot stand ter verovering van het algemeen kiesrecht, maar in de diepte hadden de economische tegenstellingen tusschen de beide klassen zich reeds te scherp afgeteekend, dan dat een eerlijke samenwerking van de zijde der bourgeoisie verwacht mocht worden. Het meest ontwikkelde deel van de arbeidersklasse had reeds de maatschappelijke leerstellingen van Owen, Gray en Hodgskin in

zich opgenomen. Zij waren doordrongen van de waarheid dat de loonarbeid de eenige productieve en meer-waarde scheppende arbeid was. Slechts voelden zij zich nog niet sterk genoeg om het politieke strijdperk zelfstandig binnen te treden. Derhalve sloten zij zich aan bij den middenstand, industriëelen, neringdoenden en kooplieden van wie de meesten destijds nog van het kiesrecht verstoken waren. Na de Juli-revolutie in Parijs (1830) werd de strijd bijzonder hevig, totdat de Tories en hun adellijke regeering gedwongen werden een kiesrecht-ontwerp in te dienen. In het jaar 1832 werd door het Parlement een nieuwe kieswet aangenomen, die de bourgeoisie tevreden stelde, maar de arbeidersklasse die voor zichzelve niets bereikt had, volkomen ontgoochelde: het proletariaat bleef als te voren, van alle politieke rechten verstoken.

2. Anti-parlementarisme en Syndicalisme (1832—1835).

De ontnuchtering wegens de nieuwe kieswet en den gemeenschappelijken politieken veldtocht met de bourgeoisie riep weldra een in geestelijken zin zeer inhoudsvolle anti-parlementaire en syndicalistische strooming onder de arbeiders te voorschijn. De geheele parlementair-politieke strijd werd voor een misleiding uitgekreten, voor een kunstgreep die ten doel had en bestemd was het proletariaat van zijn eigenlijk doel af te leiden.

De leuze werd nu: Economische Actie! Er ontstonden in ledenaantal zeer krachtige vakvereenigingen die, ten deele door de algemeene werkstaking, ten deele door het middel van de coöperatieve productie de overdracht van de productie-middelen aan de arbeiders-klasse zouden hebben te bewerkstelligen. Het gansche Britsche proletariaat werd sinds 1833 in die strooming medegesleept. Alle denkbeelden die in het begin van de 20ste eeuw over syndicalisme, arbeidsraden, verandering van het Parlement in een Kamer van arbeiders verdedigd worden, zijn reeds te vinden in de Engelsche arbeiders-pers van de jaren 1833 en 34. Een wijd verspreide klassen-strijd, werkstakingen op groote schaal, betoogingen, congressen waren aan de orde van den dag en hadden allen tot doel het proletariaat te bevrijden van het

juk van het kapitalisme. Deze merkwaardige beweging, — geestelijk de belangwekkendste in de lange geschiedenis van de Britsche arbeiders-klasse — zag weldra tegenover zich de verbitterde vijandschap van bourgeoisie en regeering die er na korten tijd in slaagden de beweging te onderdrukken. Wanneer wij de gebeurtenissen dier dagen met eenige aandacht volgen, ontmoeten wij de volgelingen van Owen en de voorstanders van een maatschappelijke hervorming, ondanks alles zich één voelende met hun klasse, — en daarnaast de Syndicalisten, bereid den klassen-strijd te aanvaarden en het op een revolutie te laten aankomen. En het heeft zonder twijfel tot hunne nederlaag bijgedragen dat deze uiteenloopende elementen niet in staat gebleken zijn te midden van den grooten strijd hun onderlinge meeningsverschillen het zwijgen op te leggen.

Het laatste document van deze beweging heeft er recht op hier herdacht te worden. Het is den 30sten September 1834 verschenen in de „Pioneer and Official Gazette", het centraal-orgaan van de vak-vereenigingen. Wij laten hier een uittreksel volgen:

„Beschouwingen over de toenemende neiging tot vereeniging onder de arbeiders der gansche wereld. De neiging tot vereeniging onder de arbeiders van de meest beschaafde volken van Europa is de uiting van een sterk natuurlijk gevoel waarvan wij den loop tot ver in het verleden kunnen terugvinden. Sinds onheugelijke tijden bevindt de natuur zich in een toestand van beweging, — zij schrijdt steeds voort, — zij werkt onafgebroken, met ons en in ons. Het individu handelt weliswaar dikwijls onder den drang van drijfveeren die met plaatselijke en tijdelijke omstandigheden en instellingen in verband staan, maar de natuur werkt voortdurend op de menschheid als geheel en dit door de nooit rustende wetten van opneming die de ontwikkeling van alle organische wezens beheerschen, zoodat dezen zich onmerkbaar en toch van het eene oogenblik op het andere wijzigen. Men kan feitelijk van geen enkel organisch wezen zeggen dat het is, want allen gaan onafgebroken van den eenen vorm in den anderen over, van de eene wijziging tot de andere.

Op dezelfde wijze gaat het met de maatschappij der menschen:

zij bevindt zich steeds in een proces van omvorming. De wet der ontwikkeling werkt hier door den geest en door den strijd der menschen om den wille van het geluk der menschheid.

Een nieuw stelsel van den arbeid is bezig zich baan te breken. De nieuwe industriëele orde en de onderlinge worstelingen van de onderscheiden klassen zijn stellige voorteekenen van een naderende maatschappelijke orde. De groote ondernemers zullen voor arbeiders-comitees of voor industrie-ministeries het veld moeten ruimen. Dergelijke instellingen zullen trapsgewijze tot de afschaffing van het privaat-bezit leiden. Intusschen wordt de strijd voortgezet en een nameloos lijden is het deel van de arbeiders. Maar wij moeten ons wapenen met geduld. De geest van den nieuwen tijd is een onweerstaanbare macht. De vereenigingen zullen niet verdwijnen. Er zal nog menige werkstaking worden afgekondigd en menige vergissing worden begaan. Maar hoe groot ook het leed mag zijn dat hierdoor over ons gebracht wordt, er zullen steeds betere organisaties verrijzen, want elke strijd en elke moeielijkheid behelst voor ons een les. Langzamerhand zal een nieuwe wereld opdoemen. De kapitalistische dwalingen en begoochelingen die het maatschappelijk leven belemmeren en in boeien klinken, zullen voor allen kenbaar worden. Een nieuwe wetenschap, een nieuwe vrijheid zal ontstaan, — en dat alles om deze ééne reden dat de oude, uitgezakte grondslag van de gedachte en de daad te eng en te klein geworden is voor de geestelijke vruchtbaarheid en de mechanische vorderingen van de eeuw die bereids begonnen is."

3. Chartisme, 1836—1855.

Tegen het einde van het jaar 1836 begon de arbeiderspartij weder op te leven. Zij was de nederlagen van de jaren 1834 en 35 te boven gekomen en werd nu een politieke klasse-partij die er naar streefde het kiesrecht en het Parlement op een democratischen grondslag te brengen, teneinde langs dien weg de socialistische orde te bereiken. Door ondervinding was de beweging wijzer geworden. De jaren 1825 tot 1832 hadden haar de nutteloosheid doen inzien van het bondgenootschap met de

bourgeoisie. De jaren 1832 tot 1835 toonden haar de onmogelijkheid van een snelle overwinning met geen ander wapen dan de economische actie. Zij zocht nu haar kracht in haar democratisch karakter om als zelfstandige arbeiderspartij in Parlement en vak-vereeniging te werken voor het doel dat zij zich gesteld had.

Haar programma was het in 1837/38 ontworpen Charter (handvest) dat niets anders was dan een wetsontwerp met de volgende zes punten:

1. Algemeen kiesrecht. 2. Gelijke indeeling van de kiesdistricten. 3. Afschaffing van den Census voor candidaten voor het Parlement. 4. Een wetgevende periode van één jaar. 5. Geheime stemming. 6. Geldelijke vergoeding voor de leden van het Parlement. Naar aanleiding van dit Charter werd de beweging Chartisme genoemd. Zij was in den besten zin van het woord sociaal-democratisch: haar doel en haar naam dekten elkander volkomen.

Van het jaar 1837 af werd het Chartisme een groote beweging, een voor geen offers terugdeinzende revolutionnaire worsteling om de politieke macht. Tot het einde had zij evenwel haar zwakke punten: Wij denken hier aan de onmogelijkheid tot een vaste, algemeene organisatie te komen, daar de reactionnaire wetten op het recht van vereeniging niet vergunden een vereeniging voor het geheele land met plaatselijke afdeelingen te stichten. Het stond hun niet vrij verder te gaan dan tot de oprichting van plaatselijke vereenigingen die niet met elkander in verbinding mochten treden. Dit leidde soms tot de bedenkelijke oplossing van het geheim genootschap. De spionnen van de regeering zagen daarin een gunstige gelegenheid de nooit geheel ontbrekende oproerige neigingen aan te wakkeren en processen wegens hoogverraad aanhangig te maken die de beweging vaak op zware offers kwamen te staan. In den regel deden de leiders en de sprekers dienst als de schakels tusschen de plaatselijke organisaties, hetgeen hen tot personen van invloed in de beweging maakte. Maar ook zij waren menschen en hadden hunne menschelijke zwakheden. Onderlinge oneenigheid gaf vaak het sein tot verdeeldheid in de vereeniging. Er vormden zich klieken, men

bezondigde zich aan afgoderij en dit alles bemoeielijkte in hooge mate een wélgeregeld optreden van het geheel.

Een andere bron van zwakheid was het gebrek aan eenheid in de strijdwijze. Er waren in de beweging twee richtingen vertegenwoordigd die elk de strijdwijze van hun voorkeur aanprezen en deswege niet tot overeenstemming konden komen. De eene noemde zich de „Physical force party" (de partij van de natuurlijke geweldsmiddelen), — de andere was de „Moral force party" (de partij van de zedelijke machtsmiddelen). De eerste beoogde de geheime voorbereiding van een gewapenden opstand. De andere verwachtte meer van een geleidelijke opvoeding en van een langzaam voortwerkende organisatie op het terrein van de politiek en van de vakvereeniging. Dit verschil maakte bij voorbaat alle eenheid van handelen onmogelijk en verijdelde tevens alle onmiddellijk welslagen. De worstelingen van de Chartisten grensden menigmaal aan het heldhaftige, vooral in de jaren 1839 en 1842. In het laatstgenoemde jaar kwam het tot een massale werkstaking die bijna den naam van algemeene staking verdiende.

Ook ontbrak het de beweging aan talentvolle leiders. Haar meest bekende leider was de Ier Feargus O' Connor. (1798—1855). Hij was democraat en voorstander van de belangen van den landbouw. Voorts tegelijk eigenaar en redacteur van de „Northern Star", het voornaamste orgaan van de Chartisten. Zijn machtige welsprekendheid verschafte hem een buitengewonen invloed op de groote massa, maar hij behoorde niet tot de geesten van den eersten rang. Zijn arbeid is tenslotte verloopen in hervormingen ten bate van den landbouw in het klein.

Na 1848 geraakte de Chartistische beweging in verval. Het kon schijnen dat zij niets uitgewerkt en bereikt had. Inderdaad heeft dit gansche tijdperk een rijke erfenis van denkbeelden, hervormingen en proletarische verovering nagelaten.

De jaren van den pionier-arbeid der sociaal-democraten zijn een tijd geweest van deugdelijk en baanbrekend hervormingswerk. Het is de tijd van de verjonging in Engeland, van de eerste schreden op den weg aan het einde waarvan de democratische Engelsche staats-inrichting lag. Het Chartistentijdperk is getuige geweest van het ontstaan van de eerste fabriekswet ten behoeve van

kinderen en jeugdige personen (1833), van de eerste Mijnwet (1842) ter bescherming van kinderen en vrouwen, — van den 10-urigen werkdag (1847), van de afschaffing van de graanrechten (1846), van de opheffing van het verbod van politieke vereenigingen (1846).

Het Chartisten-tijdperk heeft aan het proletariaat het coöperatiestelsel, zeer geslaagde vakvereenigingen en — niet het minst — een internationaal bewustzijn vermaakt. Zij heeft het proletariaat als strijdende en vooruitstrevende klasse in de letterkunde en in de staathuishoudkunde binnengeleid. De bekendheid met het Chartisme heeft den groei der gedachtenwereld van Engels en Marx krachtig bevorderd, John Stuart Mill tot ethisch-socialist gemaakt en op Disraeli, Carlyle, Kingsley, Maurice, Ruskin en in het algemeen op de conservatieve of christelijke socialisten een diepgaanden invloed uitgeoefend.

Het tijdperk dat naar Owen en naar de Chartisten verdient genoemd te worden, heeft een beteekenis die niet licht overschat kan worden en niemand heeft deze beter gekenschetst dan Marx dit gedaan heeft in de toespraak waarmede hij — tien jaren na de verdwijning van het Chartisme — de Internationale Arbeiders-Associatie geopend heeft:

„Na een dertigjarigen, met de bewonderenswaardigste volharding gestreden strijd hebben de Engelsche arbeiders de tien-uren-wet in veilige haven binnengebracht . . . " De tien-uren-wet was niet alleen een practisch succes, zij was ook de zegepraal van een beginsel. Voor de eerste maal heeft de staathuishoudkunde van de bourgeoisie voor die van de arbeiders-klasse de vlag moeten strijken. De economie van den arbeid zou eerlang nóg schitterender overwinning op de economie van het bezit behalen. Wij bedoelen de Coöperatie-beweging en in het bijzonder de fabrieken die op het beginsel van de coöperatie berusten en door eenige, op zichzelven aangewezen dappere „handen" in het leven geroepen zijn".

Het strijden en lijden van het proletariaat is nooit onvruchtbaar. Ook wanneer het niet onmiddellijk zijn doel bereikt, effent het toch den weg voor de beslissende overwinning.

X. FRANKRIJK. 1830—1848.

1. Het Burger-koningschap.

HET steeds groeiend verzet tegen de feodaal-clericale regeering bewoog koning Karel X zijn toevlucht te nemen tot maatregelen die tot doel hadden de oppositie te breken. Den 25sten Juli 1830 onderteekende hij drie „Ordonnances" die de vrijheid van drukpers opschortten, de kieswet nog aanmerkelijk slechter maakten en de laatste verkiezingen die ten gunste van de oppositie waren uitgevallen, ongeldig verklaarden. Deze drie beschikkingen waren de laatste druppels die het vat deden overloopen. De tegenstanders van de regeering riepen de arbeiders te wapen op de barricade en aan het einde van de „drie glorievolle dagen" was Karel X van den troon gestooten. Maar de republiek waarvoor de Parijsche arbeiders hun bloed vergoten hadden, zij kwam niet en in de plaats van haar het burgerkoningschap van de familie Orleans, in den persoon van Louis-Philippe (1830—1848) terwijl de macht in de handen lag van de leiders van de geldwereld. In zijn „Klassenkämpfe in Frankreich" verhaalt Karl Marx:

„Na afloop van de Juli-omwenteling, toen de liberale bankier Lafitte zijn kornuit den Hertog van Orleans naar het Hotel de Ville begeleidde, liet hij zich ontvallen: Van nu af hebben de bankiers de macht in handen".

En dit was inderdaad het geheim van de revolutie. Onder Louis-Philippe heeft niet de Fransche bourgeoisie, maar slechts een deel daarvan de lakens uitgedeeld. Het waren bankiers, beurskoningen, spoorwegpotentaten, eigenaars van kolen- en ijzermijnen en bosschen, — voorts een deel van het met deze machten vereenigd grondbezit, de zoogenaamde geld-aristocratie.

De eigenlijke industriëele bourgeoisie vormde een deel van de officieele oppositie: haar vertegenwoordiging in de Kamers was in de minderheid.

Tijdens de regeering van den burger-koning werd de economische omzetting die door de Napoleontische oorlogen en de restauratie van de Bourbons was tegengehouden, weder ijverig ter hand genomen. De middelen van productie en van verkeer werden op kapitalistischen voet georganiseerd. Wanneer men ze vergelijkt met de resultaten die in Engeland verkregen waren, dan valt er op de industriëele vorderingen die in Frankrijk bereikt werden, niet of nauwelijks te roemen, maar toch oefenden zij een heilzamen invloed op het sociaal-economische denken en op de arbeidersbeweging. Toen Pecqueur, de belangrijkste staathuishoudkundige van dien tijd, zijn „Economie Sociale" (1839) in het licht gaf, plaatste hij op het titelblad het veelbeteekenend motto: „La vapeur est, à elle seule, une révolution mémorable", — (de stoom is op zichzelf een merkwaardige omwenteling). De aanleg van spoorwegen, de bouw van stoombooten en zeilschepen, de toeneming van de kolen- en ijzerproductie, de bloei van den binnen- en den buitenlandschen handel, de zeer aanzienlijke vermeerdering van de maatschappijen op aandeelen, de drang naar het bezit van koloniën, — dit waren onbedriegelijke kenteekenen dat de industriëele omwenteling haar weg vervolgde.

Voor de arbeiders en ook voor de eigenaars van kleine bedrijven bracht deze omwenteling voorloopig niets dan nadeelen. Zonder politieke rechten en in economisch opzicht zonder hulp en steun, onder het gezag van een staat die zich in de macht van de geldaristocratie bevond, was de massa aan de bitterste ellende ten prooi. Lange werkdagen, schamele loonen, hooge indirecte belastingen, politieke ontevredenheid die door de intellectueelen en de kleine burgerij aangewakkerd werd, — dit alles maakte de arbeiders van de groote steden en van de industrie-middelpunten zeer ontvankelijk voor opstandige plannen en socialistische denkbeelden.

Van 1830 tot 1839 hadden in de meeste steden van Frankrijk tal van republikeinsche en socialistische aanslagen plaats en van 1837 tot 1848 werd Frankrijk meer en meer een vruchtbare

bodem voor de meest uiteenloopende socialistische denkbeelden en voornemens. Novellisten en romanschrijvers, theologen en rechtsgeleerden beijverden zich de onhoudbaarheid van het kapitalistische stelsel te bewijzen en de bestaande orde van zaken te veroordeelen.

Aldus klaagt Jean Reybaud, in 1843, — het jaar van de komst van Karl Marx in Parijs.

2. Klassenverdeeling in Bourgeoisie en Volk.

Het maatschappelijk resultaat van deze economische ontwikkeling was de splitsing van de maatschappij in twee klassen, die algemeen als bourgeoisie en volk bekend waren. In zijn „Histoire de dix ans", — verschenen in 1841, — zegt Louis Blanc:

„Onder bourgeoisie versta ik de totaal-groep van de burgers die in het bezit is van de productie-werktuigen of het kapitaal, — die met haar eigen hulpmiddelen werkt en niet van anderen afhankelijk is. Het volk is dat geheel van de burgers dat geen kapitaal bezit en in zijn bestaan van anderen volkomen afhankelijk is. (Deel I, blz. 8).

Deze klassen-indeeling was zoo algemeen erkend, dat de arbeider Charles Béranger in een verzoekschrift aan de Kamer van Afgevaardigden (3 Februari 1831) verklaart:

„Er zijn waarschijnlijk weinigen onder u die nooit van het volk hebben hooren spreken, het volk is het geheel van hen die arbeiden, die van hun maatschappelijk bestaan beroofd zijn en niets bezitten. Gij raadt mijne bedoeling: het proletariaat".

(Octave Festy, Mouvement Ouvrier, 1830—34, blz. 82).

In dien tijd waren volk en proletariaat gelijkwaardige begrippen. Wij vinden bij Festy de critiek van Enfantin op de Juli-revolutie:

„Het volk, het proletariaat vocht op de barricades, maar na de overwinning heeft de bourgeoisie zich tegen het proletariaat gewapend". (blz. 36-37).

Het belang dat deze vaststelling voor ons heeft, blijkt uit de volgende overweging. Wanneer toenmaals volk en proletariaat

twee namen waren voor dezelfde zaak, dan had het begrip van volksheerschappij of democratie feitelijk de beteekenis van heerschappij van het proletariaat of van de arbeidersklasse en niet zooals men heden ten dage de democratie als de heerschappij van het gansche volk in tegenstelling met de monarchie opvat. In de jaren 1831 tot 1848 had het woord democratie de beteekenis van heerschappij van het volk in tegenstelling met de bourgeoisie.

Eerst wanneer wij ons in deze historische gedachtenwereld verplaatsen, zijn wij in staat de anders onbegrijpelijke en schijnbaar tegenstrijdige woorden van het Communistisch Manifest te verstaan:

„De eerste schrede op den weg van de revolutie der arbeiders is de verheffing van het proletariaat tot heerschende klasse, de verovering van de democratie".

In dit verband en in deze plaats beteekent democratie de heerschappij van de arbeiders-klasse.

Friedrich Engels ging nog verder en kwam er rond voor uit:

„Democratie, dat is thans het communisme. Met uitzondering van degenen die niet meetellen, zijn in het jaar 1846 alle Europeesche democraten min of meer bewuste communisten".

(Literarischer Nachlasz, Deel II, blz. 405).

3. Geheime Samenzweringen en aanslagen.

Wij hebben reeds vermeld dat tijdens de Restauratie, en in het bijzonder na het jaar 1821, deels liberale, deels democratische bewegingen ontstonden die geheime organisaties oprichtten, met het doel de Bourbons van den troon te stooten en de volkssouvereiniteit te heroveren. Het model van deze organisaties was die van de Carbonari, een Italiaansche samenzwering tegen de buitenlandsche overheersching. De strijdwijze van de Carbonari bestond in den gewapenden aanslag. Op elken Carbonaro rustte de plicht zijn geweer in orde en vijftig patronen gereed te houden, zich op een gegeven sein beschikbaar te stellen en zich onder het bevel van zijn aanvoerders te scharen.

Een aantal Parijsche studenten, onder leiding van Bazard en Buchez, vereenigden zich in de geheime organisatie van de „Amis

de la Vérité", ten einde democratische toestanden in te voeren. Wie als lid in den bond werd opgenomen, had den volgenden eed af te leggen:

„Ik zweer al mijn krachten in het werk te zullen stellen om de beginselen van vrijheid en gelijkheid, van den haat tegen de dwingelandij te doen zegevieren. Ik beloof de liefde voor de vrijheid alom ingang te verschaffen waar mijn invloed mij daartoe in staat stelt."

Bazard en Buchez waren destijds studenten in de medicijnen en onder het jongere geslacht zijn zij de eersten geweest die socialistische denkbeelden omhelsd hebben. Het is ons reeds bekend dat Bazard de beste en bekwaamste uitlegger van het Saint-Simonisme was.

De Fransche Carbonari traden ook met Buonaroti in verbinding die van Brussel uit de denkbeelden van de samenzwering van Babeuf onder hen verspreidde. In het jaar 1825 sloot Louis Auguste Blanqui zich bij deze beweging aan. Over het geheel genomen, hadden deze bewegingen, voor een deel een burgerlijk-liberaal, voor een ander deel een democratisch-republikeinsch karakter. Na de Juli-omwenteling (1830) vielen de burgerlijk-liberale elementen af, om vervangen te worden door de arbeidersbevolking van Parijs en van enkele industrieele middelpunten van het land. Zij werkten samen met de democratisch-republikeinsche elementen in de geheime genootschappen van deze laatsten, met dien verstande dat het proletarisch-communistische gedeelte dat over de grootste hoeveelheid geestkracht beschikte, onder leiding van Blanqui de voorhoede uitmaakte.

Tusschen Augustus 1830 en Mei 1839 vinden wij in Frankrijk achtereenvolgens vier groote geheime organisaties: Amis du Peuple (de Vrienden van het Volk), — Droits de l'Homme (de rechten van den Mensch), — Société des Familles (Vereeniging van de Families), — en Société des Saisons (Vereeniging van de Jaargetijden). Na het jaar 1839 waren er nog kleine geheime genootschappen die zich Nouvelles Saisons (Nieuwe Jaargetijden) noemden, maar geen rol van beteekenis vervuld hebben, aangezien Buonarrotti en Blanqui ontbraken: de eerste was gestorven en de

tweede vertoefde van 1839 tot 1848 in de gevangenis. De meesten van de leidende personen van deze geheime bonden: Flocon, Raspail, Marrast, Blanqui, Barbès, Caussidière zullen wij later als aanvoerders van de Februari-omwenteling ontmoeten, — hetzij als burgerlijke republikeinen, hetzij als socialisten en communisten.

De ontwikkeling van de burgerlijk-democratische denkbeelden tot proletarisch-communistische woelingen kwam geleidelijk tot stand en werd in de eerste plaats bevorderd door den invloed van Buonarroti, en voorts door de opstanden van de Lyonsche wevers (1831 en 1834) die voor een deel door hongerloonen, voor een ander deel door republikeinsch-socialistische propaganda veroorzaakt waren. Door de burgerlijke regeering en in dit geval door den liberalen staatsman Thiers, denzelfden die in 1871 de slachting van de Commune verzorgde, — werd dit oproer in bloed gesmoord. De „Amis du Peuple" en de „Droits de 'l Homme" waren nog overwegend burgerlijk-democratisch of republikeinsch-maatschappelijk-hervormingsgezind, — de „Familles" en de „Saisons" daarentegen proletarisch-communistisch. In de beide laatstgenoemde vereenigingen hebben de Duitsche communisten Weitlin, Schapper, Bauer en andere leden van de te Londen gevestigde Arbeiders-Ontwikkelings-Vereeniging die later de kern van den Communisten-bond vormde, — het revolutionnaire communisme leeren kennen. In de reeds vermelde Fransche geheime vereenigingen hebben de persoon en het boek van Buonarroti een sterken invloed gehad. Ook is daar de idee van de revolutionnaire dictatuur tot ontwikkeling gekomen, — om later door Weitling en den Communistenbond te worden overgenomen.

Bij de toetreding van een lid tot de „Société des Familles" werden den candidaat de volgende vragen voorgelegd en door hem op de volgende wijze beantwoord:

„Wat denkt gij van de regeering?"

„De regeering werkt in het belang van een klein aantal bevoorrechten."

„Wie zijn thans de aristocraten?"

„De geldmannen, de bankiers, de valuta-speculanten, de bezitters van de monopoliën, de groot-grondeigenaars, — kortom de uitbuiters".

„Noem mij den rechtsgrond van de regeering".
„Op grond van het geweld".
„Wat is het overheerschende gebrek van de maatschappij?"
„De zelfzucht, de jacht op geld, de eerbied voor den rijkdom, de minachting voor de bezitloozen".
„Wat is het volk?"
„Het totaal van de arbeiders. Hun toestand staat gelijk met dien van de slaven. Het lot van het proletariaat verschilt niet noemenswaardig van dat van de lijfeigenen en de negers".
„Wat behoort de grondslag van de maatschappij te zijn?"
„De maatschappelijke gelijkheid. De rechten van den burger zijn: een verzekerd bestaan, kosteloos onderwijs, deelneming aan de regeering. De plichten van den burger zijn: toewijding aan de maatschappij, een broederlijke gezindheid jegens zijn medeburgers".
„Zal de aanstaande omwenteling van politieken of van socialen aard zijn".
„Het zal een sociale omwenteling zijn."
„Zal het volk in staat zijn zichzelf te regeeren nadat het in de omwenteling gezegevierd heeft?"
„Daar de maätschappij in zedelijken zin te ziek is om onmiddellijk voor gezonde toestanden in aanmerking te kunnen komen, zullen buitengewone middelen noodig zijn. Gedurende eenigen tijd zal het volk een revolutionnaire regeering noodig hebben."
Een revolutionnaire regeering beteekende toen een communistische dictatuur.
Een nog scherper omschreven proletarisch-communistisch karakter had de Vereeniging van de Jaargetijden. Haar poging tot opstand van Mei 1839 waarbij ook Duitsche leden (Weitling, Schapper) betrokken zijn geweest, is op een mislukking uitgeloopen. De aanvoerders Blanqui en Barbès werden gevangen genomen en ter dood veroordeeld, welk vonnis in levenslange gevangenisstraf veranderd werd. Marx die deze organisatie en hare wijze van werken kende, zegt daarvan:
„Het is bekend dat de liberale bourgeoisie tot 1830 aan het hoofd van de samenzwering tegen de Restauratie heeft gestaan.

Na de Juli-omwenteling is de republikeinsche bourgeoisie in hare plaats gekomen. Het proletariaat dat reeds onder de Restauratie in het complotteeren onderwezen was, trad nu meer op den voorgrond naarmate de bourgeoisie door de vruchtelooze straatgevechten van alle samenzwering werd afgeschrikt. De „Société des Saisons" waarmede Barbès en Blanqui den opstand van 1839 uitvoerden, was reeds uitsluitend proletarisch".

Marx meent nog:

„dat dit gedeelte van het proletariaat in de moderne omwenteling niet meer toereikend is, en dat alleen het gezamenlijke proletariaat ze tot een goed einde kan brengen".

4. Auguste Blanqui.

De meestbeteekenende figuur van dezen tijd is Auguste Blanqui. Een scherp verstand, een uitgebreide kennis, een vlijmscherpe en sobere welsprekendheid, een volkomen afwezigheid van alle vrees, een onbegrensde toewijding aan de zaak van het proletariaat, waarvoor hij zijn beste levensjaren in gevangenissen en in ballingschap heeft doorgebracht — van de zijde van de politie heeft hij zelfs lichamelijke mishandeling te verduren gehad, —dit alles tezamen verleent Blanqui de grootschheid van een heldenfiguur.

Hij werd in 1805 in Puget-Ternier geboren, — zijn vader was onderprefect, zijn broeder de beroemde staathuishoudkundige: Adolphe Blanqui. Nadat hij het gymnasium had afgeloopen, werd hij als student ingeschreven bij de universiteit van Parijs. Hij studeerde tegelijk in de geneeskunde en de rechtsgeleerdheid. Hij sloot zich aan bij de geheime politiek-revolutionnaire vereenigingen van Bazard en Buchez en nam in 1827 voor het eerst deel aan een straatgevecht, waarbij hij gewond en gevangen genomen werd. Tegen het einde van 1829 werd hij opgenomen in de redactie van den links-liberalen, later Saint-Simonistischen „Globe". In 1830, in de dagen van de Juli-revolutie stond hij op de barricade. Teleurgesteld wegens den loop der gebeurtenissen sloot hij zich bij de „Amis du Peuple" aan, werd in 1832 betrokken in het proces dat tegen deze vereeniging aanhangig

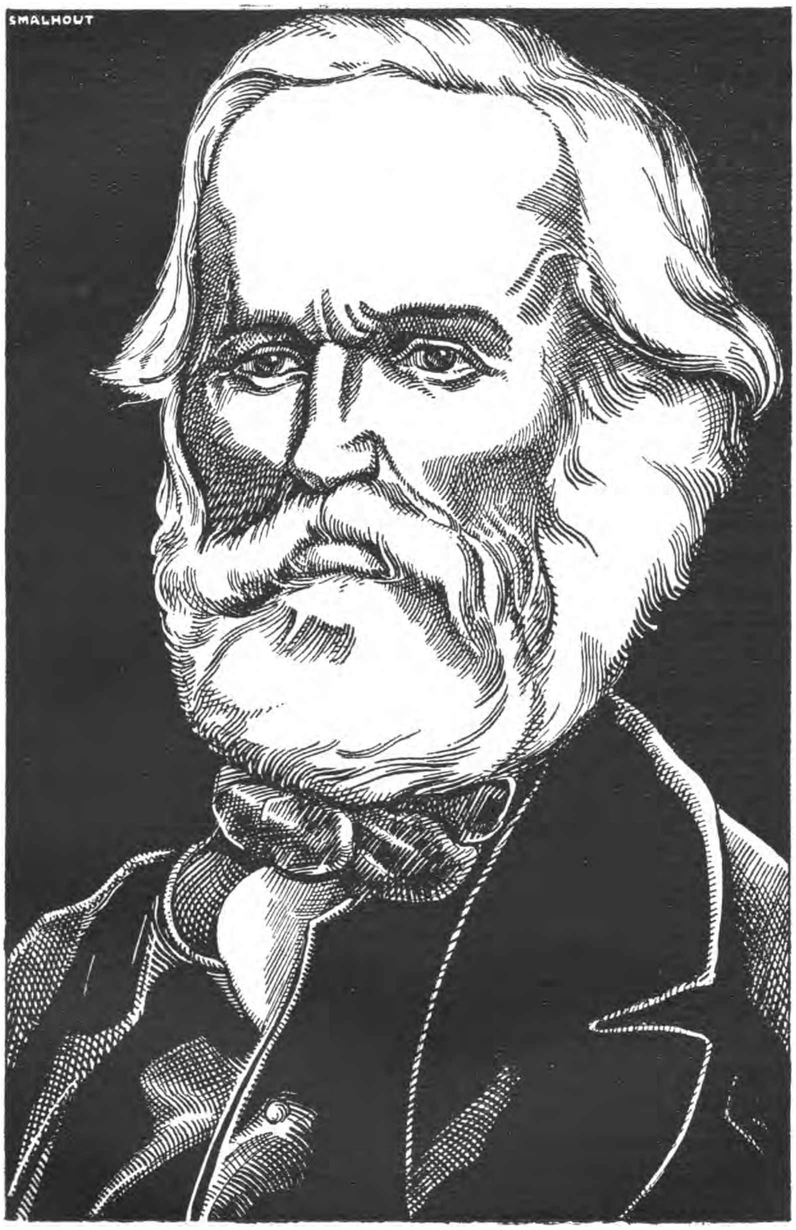

AUGUSTE BLANQUI

werd gemaakt en nam deze gelegenheid te baat tot de rechters te zeggen:

„Het geldt hier een strijd tusschen de rijken en de armen, waarin de eersten de aanvallers zijn. De bevoorrechten mesten zich met het zweet van de armen. Het parlement is niets dan een machine die 25 millioen boeren en 5 millioen arbeiders in haar raderwerk grijpt, hun het bloed uitperst, om het in de aderen van de rijken over te tappen. De belastingen zijn een diefstal die door de leegloopers aan de arbeidende klassen begaan wordt".

(De la Hodde, blz. 65).

Hij werd tot een jaar gevangenisstraf veroordeeld.

In de „Droits de l' Homme") vormde hij den linkervleugel. In de „Société des Familles" was hij de leider, werd gevangen genomen en tot twee jaren kerkerstraf veroordeeld. Tengevolge van de algemeene amnestie herkreeg hij in 1837 de vrijheid, nam toen het leiderschap van de „Saisons" op zich, had den 12den Mei 1839 deel aan een poging tot opstand, werd gevangen genomen en tot twee jaren kerkerstraf veroordeeld. Tengevolge van de algemeene amnestie herkreeg hij in 1837 de vrijheid, nam toen het leiderschap van de „Saisons" op zich, had den 12den Mei 1839 deel aan een poging tot opstand, werd gevangen genomen en — als reeds vermeld — ter dood veroordeeld, met de bekende wijziging in levenslange gevangenisstraf. De Februari-omwenteling van 1848 bracht hem de vrijheid.

Toen hij in Parijs was aangekomen, sprak hij zich in sterk-afkeurenden zin tegen de inmiddels gevormde Voorloopige Coalitie-regeering uit en eischte een zuiver-socialistisch-revolutionnaire regeering. Het was zijn bedoeling dat deze regeering voor eenigen tijd met het gezag van een dictatuur bekleed zou zijn, ten einde door hervormingen in die richting — neutrale school, kosteloos onderricht, bevordering van het vereenigingsleven, sociale wetten — de bevolking langzamerhand voor een republikeinsch-communistische maatschappij op te leiden.

„Want het communisme kan niet bij decreet worden ingevoerd, maar moet door een jarenlange opvoeding en voorbereiding stap voor stap verwezenlijkt worden".

Hij wist dat de revolutie op zichzelve zoomin de menschen als

de toestanden verandert, maar slechts de gelegenheid biedt voor hervormingen in staatsbestuur en economische inrichting. Bij de overwinning van de omwenteling behooren alle rechters en hooge ambtenaren onmiddellijk ontslagen en door leeken-rechtbanken vervangen te worden. Een „Dictature Parisienne" moest de regeering in handen nemen, tot tijd en wijle het land voor democratie, republiek en de vestiging van het coöperatie-stelsel rijp geworden was. Bij elke revolutie ligt het zwaartepunt in de bemachtiging van de politieke macht en de aanwending daarvan in het belang van de hervormingen die op het gebied van beschaving en economisch leven noodzakelijk zijn. De revolutionnairen behooren zich tegen alle utopie te vrijwaren, want utopisten zijn meestal reactionnair op politiek gebied. Blanqui was een bewonderaar van Marx wiens „Misère de la Philosophie" tot zijn lievelingslectuur behoorde.

Wegens zijn optreden tegen de in schijn republikeinsche NationaleVergadering (Mei 1848) werd hij tot tien jaren gevangenisstraf veroordeeld. In 1869 beijverde hij zich de ontevredenheid tegen Napoleon III aan te wakkeren en de geesten te winnen voor de republikeinsche regeeringsvorm. Toen in 1870 de oorlog was uitgebroken, bleef hij voorloopig in Parijs en gaf een tijdschrift uit: „Patrie en Danger", — (het vaderland in gevaar). In Februari 1871 verliet hij Parijs, nadat hij in een brochure de leiders van de nieuwe republiek als reactionnairen en verraders gebrandmerkt had. Hij begaf zich naar zijn zuster die in de „provincie" woonde. Hier werd hij op last van de regeering van Versailles gevangen genomen, zoodat hij aan de Commune van Parijs niet heeft kunnen deelnemen, ofschoon de laatste had aangeboden hem tegen een aantal gijzelaars uit te ruilen. Zooals Marx in zijn „Bürgerkrieg" opmerkt, wisten de heeren van Versailles dat zij daarmede de Commune een „kop" zouden verschaffen. Tenauwernood ontging Blanqui het doodvonnis van een krijgsraad. Hij werd verbannen en keerde eerst in 1879, na de algemeene amnestie naar Parijs terug. Hij gaf een tijdschrift uit: „Ni dieu, ni maître" (Geen god en geen meester) en is in Parijs op hoogen leeftijd, den 1sten Januari 1881 gestorven.

5. Socialisten en Sociologen. Pecqueur, Proudhon, Cabet, Leroux, Blanc.

Terwijl de keur van het proletariaat revolutionnair gezind was en op den weg van de bemeestering van de politieke macht haar sociaal-economisch doel trachtte te bereiken, droeg de socialistische gedachtenwereld van dien tijd een volkomen vreedzaam en evolutionnair karakter (1830—1840). Het proletariaat vervult hier geen werkzame rol, het is slechts het voorwerp van leedwezen en medelijden en menschenliefde. Het Fransche socialisme van dien tijd is voor een deel zedelijk-godsdienstig, voor een ander deel utopistisch.

Het scheen alsof het proletariaat en het socialisme niets met elkander van doen hadden. Aan de eene zijde stonden Buonarroti en Blanqui als proletarisch-revolutionnaire communisten, — aan de andere zijde de zedelijk-godsdienstige en utopistische socialisten en sociologen. De meesten hunner waren hoogst belangrijke en zeer vruchtbare schrijvers, maar stonden òf onder den invloed van de Saint-Simonisten en Fourieristen òf waren in een klein-burgerlijken kring van gevoelens en voorstellingen bevangen. Als Saint-Simonisten of Fourieristen verwachtten zij den maatschappelijken vooruitgang van de ontwikkeling van het kapitalisme, van de grootmoedigheid van de kapitalisten en van den staat, — of wel zij trachtten de moeilijkheden van het klein-bedrijf te verhelpen door de verschaffing van goedkoop crediet en de uitschakeling van tusschenpersonen.

Na Bazard was Constantin Pecqueur de belangrijkste Saint-Simonist. (1801—1887) In zekeren zin is hij ook de oorspronkelijkste van de Fransche socialisten van dit tijdperk. Zijn beste werk is „Economie Sociale", in 1839 verschenen, — dat den invloed van de stoom-machine op handel, nijverheid, landbouw en in het algemeen op de beschaving behandelt. Het was aanvankelijk een beantwoording van een prijsvraag die door de Académie des Sciences politiques et morales was uitgeschreven, omtrent den invloed van stoom, spoorwegen en stoombooten op de beschaving. Pecqeur verwierf den prijs, ofschoon de Académie niet met zijn socialistische gevolgtrekkingen kon instemmen. Hij is in geestdrift

ontstoken over de veroveringen van de moderne techniek en ziet daarin het middel:

1. den rijkdom te vermeerderen door de samenvatting van de versnipperde afzonderlijke bedrijven.

2. de gelijkheid en den broederzin te bevorderen, daar de moderne fabrieken en middelen van verkeer de menschen nader tot elkander brengen, hen tot gemeenschappelijken arbeid dwingen en hen van wederzijdsch dienstbetoon afhankelijk maken. „Om kort te gaan", — zoo beweert hij, — „de samenwerking en alle maatschappelijke actie komen daaruit voort." (I, 80)

De stoommachine in de fabriek en de locomotief langs de handelswegen brengen orde, regelmaat en verband waar tot dusver anarchie, verwarring en vervreemding heerschten. Watt en Stephenson hebben de afbrokkeling en de atomiseering overwonnen en gemeenschappelijken arbeid en dienst geschapen (I, 64, 65, 95) met dit gevolg dat de samenwerking de algemeene strekking van onzen tijd verdient te heeten. (I, 81)

Voorts vestigt hij de aandacht op de centralisatie die het gevolg is van de verdwijning van klein-bedrijven en kleine neringen. Ook de oprichting van maatschappijen op aandeelen staat daarmede in verband. In het jaar 1838 werden aan de Parijsche beurs de aandeelen van 860 binnenlandsche industrieele ondernemingen genoteerd. (I, 88) De vereeniging van een groot aantal arbeiders onder een zelfde dak is een onvermijdelijk gevolg van de vastlegging van het kapitaal en van de vereeniging van verwante industriën, tevens van de daarmede samenhangende verdwijning van kleine werkplaatsen en onbelangrijke centra van nijverheid. .... Alle invloeden van het afzonderlijk en persoonlijk leven der individuen wijken voor de invloeden van het openbare leven. In deze nieuwe wijze van productie is een industriëele, zedelijke en politieke omwenteling verborgen. (I, 83) De onbetwistbare en nuttige zijde van de economische ontwikkeling is de geleidelijke socialisatie van de bronnen van rijkdom, van het gereedschap van den arbeid en van de voorwaarden van de algemeene welvaart. (I, Inleiding VII) Zoowel het verleden als het heden schijnen zich te bewegen in de richting van de socialisatie van de arbeidsinstrumenten, — anders gezegd, dat de grond en de grondstoffen

onttrokken worden aan het bezit van de enkelen en langzamerhand in gemeenschappelijk bezit worden omgezet dat ondeelbaar, onvervreemdbaar, maatschappelijk en gemeenschappelijk zal zijn.

„Langzaam en niet zonder velerlei oponthoud gaan wij dien toestand tegemoet langs den kronkelenden en onbekenden weg van de onverbiddelijke noodzakelijkheid en van de macht der omstandigheden. Wij zijn derwaarts op weg, voortgedreven door den godsdienst, de politiek, de veranderingen in de bewerktuiging van de industrie. En langs al die wegen komen wij eenmaal tot inrichtingen die de socialisatie organiseeren, haar tot een maatschappelijke wet, de opperste grondwet van de toekomstige economische orde verheffen." (II, 12—13) Maar het proces van de socialisatie is in laatste instantie niet van stoffelijke krachten, maar van de zedelijke wedergeboorte van den mensch afhankelijk. Door haar zal hij in staat worden gesteld het eigenbelang door de toewijding aan het algemeene welzijn te vervangen. Er is een verandering noodig van de drijfveer tot den arbeid. In haar geheel beschouwd, is de vraag van de socialisatie ten slotte een vraag van zedelijken en godsdienstigen aard. (II, 24—25) De liefde tot den mensch moet voortvloeien uit de liefde tot God. En de Voorzienigheid voedt de menschen langzaam op, totdat zij dit zedelijk peil bereikt hebben. De middenklasse, arbeidzaam, vlijtig, ondernemend en bekwaam, gaat voorwaarts op den weg van rijkdom en beschaving. En in overeenstemming daarmede wordt zij steeds meer geneigd bevonden de arbeiders ruimer te bezoldigen en beter te behandelen. Ten slotte zal zij de arbeiders een aandeel in de winst toestaan. (II, 233, 132)

Het staat vast dat de nieuwe uitvindingen ook hun nadeeligen kant hebben: de eigenaars van de nieuwe machines beschouwen zichzelf in den aanvang als bevoorrechte bezitters van een monopolie. Maar deze nadeelen zijn van voorbijgaanden aard.

„Door haar ingrijpen op politiek en zedelijk gebied zal de Voorzieningheid de socialisatie weten te verwezenlijken en het einde zal zijn dat de werktuigen tot het welzijn van de gansche maatschappij bijdragen."

Pecqueur was ook een warm voorstander van den wereldvrede en van de internationale scheidsgercehten. Zijn zielsgesteldheid

vertoonde een treffende gelijkenis met die van de optimistische vrijhandelaars, met dien verstande dat zijn kennismaking met de Saint-Simonisten hem tot het socialisme had bekeerd. Uit zijn werken spreekt een beminnelijke, menschlievende en fijn beschaafde geest. Hij is waarschijnlijk ook de vader van het woord „socialisatie" dat zeer vaak in zijn werken voorkomt. Het ideaal van Pecqueur was een socialistisch-ethische maatschappelijke orde, — een „republiek Gods".

Aanmerkelijk luidruchtiger en bewegelijker, maar geenszins zoo leerrijk en breed van opvatting, was het werk van zijn tijdgenoot, P. J. Proudhon. Deze werd in 1809 in Besançon geboren. Het was ook de geboortestad van Fourier en beiden kenmerkten zich door een gelijke mate van grootspraak en inbeelding. In weerwil van de behoeftige levensomstandigheden van zijn ouders genoot hij een welverzorgde opvoeding. Zij het ook niet regelmatig, toch bezocht hij tot zijn 19de jaar het gymnasium. Hij was dus geen autodidact, zooals ik in mijn „Karl Marx" ten onrechte beweerd heb. Op 20-jarigen leeftijd leerde hij het boekdrukvak, werd corrector en schreef artikelen, aanvankelijk over onderwerpen die met de oude talen in verband stonden. In 1840 voltooide hij zijn meest beroemde werd „Wat is het eigendom?" — een vraag waarop zijn antwoord luidde: „Eigendom is diefstal". In 1846 zond hij zijn werk in het licht: „Economische Tegenstrijdigheden of de wijsbegeerte van de ellende", — waarop Marx antwoordde met zijn „Ellende van de Wijsbegeerte". In de jaren 1844 en 45 waren beiden in Parijs met elkander in aanraking gekomen en hadden zij menige gedachtenwisseling over maatschappelijke en wijsgeerige vraagstukken.

In 1848 bracht hij de oplossing van de maatschappelijke quaestie die hij meende gevonden te hebben in de oprichting van een volksbank waar allen die een nering of bedrijf uitoefenden op goedkoope voorwaarden of wel om niet crediet zouden vinden, alsmede de gelegenheid hun producten tegen de volle waarde in te ruilen. Dit geschrift maakte hem in Parijs beroemd en bracht hem bij de verkiezingen van Juni 1848 in de Nationale Vergadering. Daarna gaf hij een tijdschrift uit, ook brochures en

boeken die hem van wege de reactie menige vervolging op den hals haalden. In 1865 stierf hij in Parijs.

Proudhon was meer een man van den pennestrijd dan een ontwerper van een stelsel. Zijn voornaamste beginselen laten zich als volgt samenvatten.

De instelling van het bezit is onrechtvaardig en nadeelig. Het feit van de bezetting van een stuk gronds kan nooit het bezit daarvan rechtvaardigen. Evenmin kan dit bezit met een beroep op den arbeid verdedigd worden, want niemand heeft den grond gemaakt. Overigens leert ons de ondervinding dat de arbeid niet tot bezit leidt, want de arbeiders zijn arm. Rechtmatig is slechts het bezit — in onderscheiding van het eigendom — van de voorwerpen die iemand met behulp van zijn eigendom schept. Intusschen vindt de ruiling in het stelsel van het eigendom nooit met een waarde tegen een andere gelijke waarde plaats: de arbeider kan met zijn loon nooit het goed terugkoopen dat hij vervaardigd heeft. De bezitters van het eigendom — van de productiemiddelen — eigenen zich een deel van het vreemde arbeidsproduct toe in den vorm van grondrente, winst en interest. Om deze onrechtvaardigheid te verwijderen heeft men het socialisme of het communisme niet noodig, maar kan men volstaan met de inrichting van een maatschappij waarin allen die arbeiden, de waarde die door hun arbeid wordt voortgebracht, tegen een gelijke arbeidswaarde zouden kunnen inruilen. De arbeiders moeten in de gelegenheid gesteld worden hun goederen zelfstandig te vervaardigen, te weten met behulp van het goedkoope crediet dat hun verleend wordt door de volksbank die zij hebben opgericht. Wederzijdsch crediet en omruiling van gelijke waarden. Een zoodanige maatschappij behoeft geen staat, — zij heeft niets anders noodig dan een volkomen persoonlijke vrijheid en gelijkheid. Zijn stelsel is vervat in de woorden Mutualisme (wederkeerigheid) en Anarchisme (afwezigheid van allen staatsvorm). Het is klein-burgerlijk, in zoover het voor de gansche ontwikkeling van het kapitalisme de oogen sluit, — een ontwikkeling die een sterke neiging aan den dag legt naar samenwerking en samenvoeging van de economische krachten, zooals Pecqueur dit richtig heeft ingezien.

Nog een enkel woord over eenige minder belangrijke figuren.

Etienne Cabet (1788—1856), advocaat, gevestigd in Corsica. Aanvankelijk burger-republikein, werd hij in de jaren van het burger-koningschap vervolgd, daarna door de oppositie naar de Kamer afgevaardigd, waar hij dapper voor zijn overtuiging opkwam. In 1834 werd hij tot gevangenisstraf veroordeeld. Hij vluchtte naar Londen waar de kennismaking met de beweging van Owen en de lezing van de „Utopia" van Thomas More hem tot het communisme bekeerden. Toen hij naar Frankrijk teruggekeerd was, schreef hij zijn utopistischen roman: „De Reis naar Icarië" die grooten opgang maakte en tot de verspreiding van de communistische denkbeelden veel heeft bijgedragen.

Pierre Leroux (1797—1871) is de eerste werkelijke arbeider geweest die Saint-Simonist geworden is (1824). Hij was letterzetter van beroep, richtte den „Globe" op, werd later het Saint-Simonisme ontrouw, werd een mystiek-godsdienstig voorstander van de hervorming der maatschappij en oefende een zekeren invloed uit op George Sand die toenmaals zoogenaamd socialistische romans schreef.

Louis Blanc (1811—1882) was een publicist van beteekenis. Zijn historische werken werden druk gelezen. Als sociaaldemocraat verschafte zijn boekje „Organisation du Travail" (1839—40) hem een zekere beroemdheid. De organisatie van den arbeid werd het programma van de Februari-omwenteling. Na een scherpe veroordeeling van de concurrentie als de bron van de hedendaagsche ellende, stelde hij voor: onteigening door den staat van spoorwegen en mijnen, oprichting van productiegenootschappen van arbeiders met hulp van den staat. In 1848 vervulde Blanc een belangrijke rol. Ook in de Maart-revolutie in Duitschland hadden de denkbeelden van Blanc een duidelijk aanwijsbaren invloed. Voor Lassalle vormden zij het punt van uitgang en het positieve element van zijn beweging.

6. Februari-Omwenteling 1848.

Voor de revolutionnairen en de arbeiders is een ernstige bestudeering van den loop der Februari-omwenteling in 1848 veel

gewichtiger dan van welke andere omwenteling ook. Sinds Februari 1848 verschijnt het proletariaat op het tooneel der geschiedenis met eigen eischen, met zijn aanspraak op politieke en economische macht. De nadering, de losbarsting en het einde van deze revolutie behelzen voor ons gewichtige lessen die wij ons voor heden en toekomst ten nutte hebben te maken. Ook ontmoeten wij daar een merkwaardige overeenkomst met de Duitsche November-revolutie van 1918.

De steeds groeiende kleinburgerlijk-republikeinsche oppositie, het schaamteloos optreden van de geldwereld, de omkoopbaarheid van hooge waardigheidsbekleeders, de toenemende verspreiding van socialistisch-evolutionnaire denkbeelden, de misoogst van de jaren 1845 en 1846, de handelscrisis van 1847 en de prijsstijging van hetzelfde jaar, — al deze factoren schenen samen te spannen om het burger-koningschap onder smaad en schande te bedelven. Een deel van de bourgeoisie en de kleine burgerij van Parijs riepen de arbeiders op de barricades. Den 24sten Februari 1848 volgden zij die roepstem en na eenige botsingen met de gewapende macht, behaalde de revolutie de overwinning. De koning nam de vlucht en de menigte stroomde samen voor de redactie-gebouwen van „National" en „Réforme" waar een lijst van de Voorloopige Regeering opgesteld en door het „volk" in de straat goedgekeurd werd. Aanvankelijk wenschten de republikeinen een zuiver burgerlijke regeering, maar de vrees voor de barricade-strijders die hen vervulde, bewoog hen de socialisten Louis Blanc en Albert in het ministerie op te nemen. Aan het hoofd van de regeering stond Lamartine, een dichter, redenaar en republikein, maar geen socialist. Hij en zijn geestverwanten gaven van een bedenkelijke aarzeling blijk, toen het er op aan kwam de republiek uit te roepen, maar het dreigement van de Parijsche arbeiders, bij monde van Raspail, dwong de nieuwe meesters den volgenden dag de republiek te vestigen. Den arbeider Marche mocht het gelukken de regeering de erkenning van het recht op arbeid af te dwingen. Met een geladen pistool in de hand stond Marche vóór Lamartine totdat dit recht onder woorden gebracht en op schrift gesteld was. Deze eisch heeft toen een dergelijke rol vervuld als in de Duitsche November-revolutie de eisch van de

socialisatie. Ten einde zich van Louis Blanc en Albert te ontslaan, benoemde het ministerie een comité voor den arbeid dat in het Palais Luxembourg gevestigd werd onder de leiding van Blanc en Albert. Pecqueur was de secretaris van dit comité. Om dit recht op arbeid in de practijk te verwezenlijken, werden de zoogenaamde Nationale Werkplaatsen opgericht, evenwel met het onmiskenbaar doel de eischen van de arbeiders in kwaden reuk te brengen en de socialistische denkbeelden als klinkklaren onzin aan de kaak te stellen. Inmiddels organiseerde de regeering een gewapende macht om de arbeiders die zich te zeer op hun overwinning lieten voorstaan, in bedwang te houden en hen ten slotte te verpletteren. Wij hebben reeds vermeld dat Auguste Blanqui zich destijds in Parijs bevond. Hij doorzag de plannen van de Voorloopige Regeering en eischte dat deze gezuiverd en door een socialistische regeering vervangen zou worden die als dictatuur het land voor de hervormingen zou voorbereiden. De Voorloopige Regeering beriep zich op haar democratische beginselen en eischte, op de basis van het algemeen kiesrecht, de bijeenroeping van een Nationale Vergadering. De sociaal-democratische elementen waren onder de bekoring van dit voorstel, vielen de regeering bij en bestreden Blanqui en zijn communistischen aanhang. Nu had de regeering gewonnen spel. Zij versterkte de gewapende macht, — naar het heette, tegen de communisten, maar inderdaad tegen het proletariaat. Toen Blanqui den 16den April 1848 een groote betooging op touw had gezet met het doel de Voorloopige Regeering omver te werpen en door een socialistische te vervangen, gelukte het de Voorloopige Regeering met behulp van de socialisten, het publiek en de gewapende macht een nameloozen angst voor de communisten in te boezemen. Op den genoemden datum schreed een indrukwekkende, ongewapende betooging door de straten van Parijs. Op de vaandels prijkten de leuzen: „Weg met de uitbuiting van menschen door menschen!" — „Recht op arbeid!" — „Organisatie van den arbeid!" — Maar het wachtwoord dat door de regeering was uitgegeven, — het voorwendsel dat het niet op de arbeiders en tegen de socialisten, maar tegen de communisten ging, — dit sluwe verzinsel had tot gevolg dat de betooging door de gewapende macht met den kreet

van: „Weg met de communisten!" — ontvangen werd. De sociaal-democraten en de republikeinsche kleinburgers, vervuld van communistenvrees, stemden met die kreten in en verijdelden op die wijze de betooging van Blanqui. Het naaste resultaat van dit alles was een versterking van de reactie. Tegen het einde van April hadden de verkiezingen voor de Nationale Vergadering plaats. De socialistische candidaten werden allen verslagen. Verscheiden arbeiders werden gedood.

De Voorloopige Regeering trad af, gelauwerd door de bourgeoisie en gevloekt door alle communistische en sociaal-revolutionnaire elementen. Belangstelling verdient het oordeel dat Heinrich Heine daarover heeft uitgesproken:

„Het armzalig verloop van de omwenteling is te wijten aan de ontrouwe lasthebbers van het volk die de heugelijke winst van de volkssouvereiniteit door hun onbekwaamheid of lafheid of dubbelhartigheid verbeuzeld hebben. Reeds in het eerste uur van het bestaan der Voorloopige Regeering is de onmacht van deze kleine menschen aan het licht getreden. Ook de naam van Voorloopige Regeering dien zij zichzelve gegeven had, was een kenteeken van haar twijfelmoedigheid en sloeg al wat zij ondernemen mocht, reeds bij voorbaat met onvruchtbaarheid. Nooit heeft het volk, het groote weeskind, uit den gelukspot van de Revolutie ellendiger nieten getrokken dan de menschen die van deze voorloopige Regeering deel hebben uitgemaakt. Er waren onder hen nietswaardige komedianten die in alles het evenbeeld waren van de handwerkers die Shakespeare ons in zijn Zomernachtsdroom laat zien. Deze onnoozele gasten waren blijkbaar voor niets zoo bang als dat men hen in ernst zou houden voor hetgeen zij voorstelden en Snug, de schrijnwerker, verzekerde bij voorbaat, dat hij geen werkelijke leeuw, maar een voorloopige leeuw, dat hij Snug de schrijnwerker was, dat het publiek vooral niet bang moest worden als hij brulde, want dat het maar een voorloopig brullen was." (Heinrich Heine, Deutschland bl. 242)

Den 4den Mei kwam de Nationale Vergadering bijeen en vormde een zuiver burgerlijke regeering. Elf dagen later maakte Blanqui gebruik van een betooging die ten gunste van Polen en Italië en van een democratische buitenlandsche politiek op touw

was gezet, om zich aan haar hoofd te plaatsen en ze in de Kamer van Afgevaardigden binnen te leiden. Hij nam daar het woord en herinnerde de heeren dat zij hun glorie uitsluitend aan de opoffering van de arbeiders te danken hadden, dat de nieuwe regeering zich druk maakte wegens Oostenrijk en Rusland, maar niet de minste poging beproefde de moordenaars van de Fransche arbeiders ter verantwoording te roepen en dat haar eigenlijke taak toch was zich met de maatschappelijke vraagstukken bezig te houden. Het optreden van Blanqui vereenigde voor eenigen tijd alle socialistische elementen. Er werd een lijst ontworpen waarin alle socialistische richtingen vertegenwoordigd waren. Maar het was te laat. De reactie was opnieuw op haar zetel bevestigd en hield het zwaard vast omklemd. De nieuwe regeering zond de Luxembourg-commissie naar huis, sloot de Nationale Werkplaatsen en ried de werkloozen aan bij het leger dienst te nemen of naar de provincie terug te keeren. Zij tartte de menigte, totdat deze in de laatste week van Juni naar de wapens greep. De straten van Parijs waren overdekt met barricades en met de mannen die daar hun leven waagden. De republikeinsche generaal Cavaignac voerde de troepen aan en na een gevecht van drie dagen was de proletarische omwenteling in het bloed van haar dapperste strijders gesmoord. De republikeinsche of democratische bourgeoisie had de echte republikeinen verslagen en den weg gebaand voor Louis Napoleon die tot president van de Fransche republiek verkozen werd om door den staatsgreep van 2 December 1851 zich van de dictatuur en een jaar later van de keizerskroon meester te maken. Intusschen was Auguste Blanqui in de gevangenis. Louis Blanc en de meeste sociaal-democraten waren over de grenzen gevlucht.

Zoo eindigde de Februari-revolutie met een gevoelige nederlaag, — dank zij de oneenigheid en het gebrek aan revolutionnaire ondervinding bij de socialisten en de arbeiders.

VIJFDE DEEL

DE NIEUWSTE TIJD TOT 1920

I. DUITSCHLAND (1800—1847)

1. Oorlogen en Nationale Vrijheid en Eenheid.

EEN van de noodlottigste misslagen van de Duitsche staatkunde is de deelname geweest van de Duitsche staten aan de oorlogen tegen de Fransche Revolutie en tegen het Frankrijk van Napoleon. (1792—1815) Het Duitsche volk dat eerst omstreeks 1750 begonnen was zich van de gevolgen van den Dertigjarigen Oorlog te herstellen, werd in een zee van avonturen medegesleept en gedwongen schatten aan goed en bloed te offeren voor binnenlandsche dwingelandij en reactie, voor de Engelsche industriëele en koloniale politiek, voor tirannie van czaar en adel, alles ten nadeele van eigen burgerlijke vrijheid, van de economische ontwikkeling van Duitschland en van een vrijzinnig Europeesch staatsbestier. Zonder de coalitie-oorlogen van de contra-revolutie zouden het Schrikbewind van de Jacobijnen en het imperialisme van Napoleon nimmer tot uiting gekomen zijn. Aan de mislukking en de ontaarding van de Fransche Revolutie hebben de Duitsche staten en Engeland voornamelijk schuld gedragen.

In het eerste tiental jaren van de 19de eeuw is het de Fransche volkskracht bijna gelukt de Europeesche reactie te verslaan en de Duitsche burgerij in staat te stellen zich in vrijheid industriëel te ontwikkelen. Onder de slagen van Napoleon was het oude Duitsche Rijk ineengestort, Pruisen en Oostenrijk waren tot machteloosheid gedoemd en de Engelsche concurrentie ondervond op het vasteland van Europa een gevoelige inkrimping. Maar deze zeldzaam gunstige gelegenheid viel niet samen met een sterk

geslacht van breede opvatting. Een ziekelijk-gevoelige onderdanen-trouw, een kortzichtige vaderlandsliefde, een bekrompen staatkundig inzicht dreven het Duitsche volk weder in de armen van de reactie en de onvrijheid, ofschoon het weten kon dat ook de onbeduidende hervormingen die Stein en Hardenberg na Jena in Pruisen tot stand brachten, uitsluitend aan de Fransche Omwenteling te danken waren.

Maar het besef van de nationale saamhoorigheid, het streven naar eenheid bleef — in weerwil van alle rampen — in het hart van de Duitsche burgerij leven. Met dit streven hielden de koning van Pruisen (Friedrich Wilhelm III (1797—1840) en Czaar Alexander I rekening, toen zij na den rampspoedigen terugtocht van Napoleon uit Rusland (1812—1813) het Duitsche volk beloofden dat Duitschland vrij en zelfstandig zou zijn, — een belofte die de koning van Pruisen den 22sten Mei 1815 herhaalde en met de toezegging van een grondwet verduidelijkte.

Met onuitputtelijke geestdrift trokken de Duitsche stammen ten bevrijdingsoorlog uit (1813—1815), versloegen Napoleon, heroverden voor Engeland de wereldmarkt en de koloniën en voor de vorsten van het eigen land de tronen en de troontjes. En zij werden beloond met het Heilig Verbond, de heerschappij van Metternich, de kneveling van de pers en van het vereenigingsleven, de gevangenzetting van goede vaderlanders die volksmenners gescholden werden, de nationale versnippering in den Duitschen Bond (1 Keizer, 5 Koningen, 29 souvereine vorsten) en ten slotte den Bondsdag van Frankfort.

Maar de klachten van de dichters, de protesten van de studenten en de intellectueelen, van de verlichte burgers en de politieke schrijvers die door middel van Burschenschaft en Turn-vereeniging voor nationale eenheid en vrijheid ijverden, — alles bleef vruchteloos, totdat het Fransche volk in de Julirevolutie (1830) en de kleine burgerij en het proletariaat van Frankrijk in de Februari-omwenteling (1848) voor het liberalisme en het socialisme den weg baanden.

2. Economische en Maatschappelijke Gisting.

Versnipperd, uitgemergeld en arm waren de Duitsche stammen, toen de contra-revolutionnaire veldtochten en de bevrijdingsoorlogen een einde genomen hadden. De Fransche bezetting had ongeveer een milliard Mark uit het volk geperst. De jaren 1816 en 1817 brachten een mislukking van den oogst en hongersnood en de volgende jaren broodsgebrek dat uit den overvloed voortkwam: de koopkracht van de massa was ongeveer tot het nulpunt gedaald. De pakhuizen, de voorraadschuren en de winkels waren boordevol, maar op de markt was geen vraag. De concurrentie van Engeland, toegerust met de veroveringen van de moderne techniek, vermoordde de linnen-industrie van Silezië en dompelde de wevers in de diepste ellende. Ook de nijverheid van Saksen werd zwaar getroffen en de algemeene verarming verhinderde een reorganisatie van de industrie op den grondslag van de nieuwuitgevonden machines, — waarbij nog kwam dat het ongelooflijk lage peil van de loonen de aanschaffing van arbeidsparende machines schijnbaar onnoodig maakte. Alleen Rijnland-Westfalen, waar de Fransche revolutie een vrijzinniger toestand in het leven had geroepen en de Fransche staatkunde — met het oog op een inlijving van het Rijn-bekken — een welwillende houding had aangenomen, toonden een industriëele opleving en een aanpassing aan den stroom van de industriëele omwenteling.

Na 1830 trad allengs een beterschap in. De Juli-revolutie van Parijs bezielde de Duitsche burgerij met nieuwen moed. In Brunswijk, Keur-Hessen, Saksen en Hannover kwam het tot opstanden die van de onderscheiden regeeringen enkele tegemoetkomingen afdwongen. In de Zuid-Duitsche staten werden de zittingen van de Standen-kamers ietwat levendiger en in de Tweede Kamer van Baden waagde men het zelfs over de bijeenroeping van een Duitsch Parlement van gedachten te wisselen. Ook de economische werkzaamheid ontwaakte, de natuurwetenschap gaf teekenen van leven. In zijn „Geschichte des Materialismus" herdenkt Albert Lange de economische en geestelijke ontwikkeling van het Duitschland dier dagen:

„Wat de Juli-monarchie en het Fransche constitutionnalisme bemind maakte in de kringen die nu begonnen den toon aan te geven, was hun houding tegenover de stoffelijke belangen van de bezittende klassen. Eerst thans was het mogelijk geworden dat een koopman en oprichter van maatschappijen op aandeelen, als Hansemann, een woordvoerder van de openbare meening werd. De vakvereenigingen en dergelijke lichamen kwamen in het begin van de dertiger jaren als paddestoelen te voorschijn. Op het gebied van het onderwijs werden politechnische inrichtingen, ambachts- en handelsscholen door de burgers van de oplevende steden opgericht. De voornaamste bemoeiïngen van de regeeringen waren op het verkeerswezen gericht en de belangrijkste sociaal-politieke schepping van dit tiental jaren was de Duitsche Tolvereeniging (1834) die den vrijhandel binnen de Duitsche grenzen gevestigd heeft.

In dienzelfden tijd werd met den aanleg van spoorwegen in Duitschland een begin gemaakt. In dit opzicht is het jaar 1835 merkwaardig geweest: het aanschouwde den eersten spoorweg, voorts het voor dien tijd dappere werk van Strausz: „Das Leben Jesu", — en was getuige van de verschijning van Gutzkow's „Wally die Zweiflerin", een vrijdenkers-roman die den schrijver op vestingstraf te staan kwam.

Tegelijkertijd nam de natuurwetenschap een nieuwe vlucht en leverde Duitschland zijn contingent van groote natuuronderzoekers: Liebig (Chemie), Johannes Müller (Physiologie), Alexander von Humboldt (Aardrijkskunde), Karl F. Gausz (Mathematiek, Electromagnetisme, Telegraphie).

Het denken en dichten wendde zich af van al wat overspannen en idealistisch en romantisch was. In de plaats van de idealistische wijsbegeerte die het gedachten-product hooger stelde dan het zinnelijk waarneembare, kwam een realistische beschouwingswijze. Voortaan ging het zijn vóór het denken, het ding vóór het begrip of de idee. In de taal van de philosophie heet dit: het materialisme nam de plaats in van het idealisme.

In de godsdienstwetenschap had dit een diep ingrijpende beteekenis. Had men vroeger gezegd dat God den mensch geschapen heeft, dan heette het nu dat de menschen als soort en als ras

telkenmale uit al het onbegrijpelijke dat hun denken en voelen vervulde, een God hebben samengesteld. Zij vormden dien God uit het geestelijk bezinksel van hun ondervinding en van hun overdenkingen over wereld en menschheid, uit al de gevoelens en gewaarwordingen die hun hoofden en harten beheerschten en doorwoelden. Het was een proces waarvan hun geest de grondstof was en de godheid het product. Zij herschiepen hun geest tot iets absoluuts, tot een bovenzinnelijke macht die boven alle voorbehoud en beperking verheven was.

In theologischen zin is deze opvatting atheïstisch en godloochenend. In Duitschland werd zij verspreid door Ludwig Feuerbach wiens voornaamste werken: „Wesen des Christentums" en „Vorläufige Thesen" in 1841 en 1843 het licht zagen.

Philosophisch was de nieuwe koers van het hoogste gewicht. Terwijl men vroeger geloofde dat een oneindige geest of God de wereld geschapen had en ze nog steeds regeert — of een weinig moderner — dat een oneindige geest zich ontwikkeld en deze ontwikkeling het ontstaan van de stoffelijke wereld (vaste sterren, planeten, delfstoffen, plantn, dieren) tot gevolg heeft, — thans is men de meening toegedaan dat de stof te allen tijde bestaan heeft en door de krachten die daarin huizen, zijn eigen ontwikkeling ordent en regelt: van het anorganische (de delfstoffen) tot het organische (het planten- en dierenrijk). Verder dat de geest niet zonder de stof kan bestaan, maar òf slechts een werking van het organische is, — zooals de hersens de indrukken van onze zintuigen in gedachten omzetten en de maag de spijzen in bloed verandert, — òf dat het geestelijke steeds de stof doordringt en in het organische zich altijd duidelijker openbaart, totdat het in den mensch als rede te voorschijn treedt.

Naar de zuiver natuurwetenschappelijk-materialistische opvatting bestaat de geest niet als een bijzondere kracht en is het geestelijke slechts een product van lichamelijke kracht, maar steeds en overal verbonden met de materie. Geest en stof vormen het elementaire bestanddeel van de wereld, het eigenlijke wezen van het heelal. Men zou deze laatste opvatting pantheïstisch of ook monistisch kunnen noemen.

De aanval op de theologische en idealistische wereldbeschou-

wing, op God en de engelen ging gepaard met een aanval op het absolute koningschap en den ambtenaren-staat. Niet door den koning en de politie wordt de staat geschapen en in stand gehouden, maar de arbeidzame en bedrijvige burgers hebben staat en maatschappij in het leven geroepen en staande gehouden en die kringen zouden derhalve de regeering moeten uitoefenen of daaraan tenminste een werkzaam aandeel nemen.

De oppositie tegen de dwingelandij van de landsvorsten vond steun in den drang van de Duitsche burgerij naar een vereeniging van de nationale economische krachten, naar een nationale eenheid van alle Duitsche stammen, naar een hervorming van het Duitsche Rijk tot nieuwe macht en heerlijkheid.

Vrijheid van godsdienstig denken in de plaats van kerkelijke leerstukken, natuurwetenschappelijk onderzoek in de plaats van wijsgeerige bespiegelingen, economische inspanning in de plaats van politie-maatregelen, een liberale grondwet in de plaats van de persoonlijke monarchie, nationale eenheid in de plaats van versplintering in staten en staatjes, — dat is sinds ongeveer 1830 het programma van de Duitsche burgerij geweest. De woordvoerders in de philosophie waren de Jong-Hegelianen, David Friedrich Strausz (1808—1874), Ludwig Feuerbach (1804—1872), Bruno Bauer (1809—1882). In de letterkunde ontmoeten wij het Jonge Duitschland, — Börne, Heine, Gutzkow, Laube. Het was een zeer bewegelijk en verstandelijk ontwikkeld geslacht dat voor alle menschelijke vraagstukken aandacht beschikbaar had. Evenwel is het slechts weinigen gelukt werken van blijvende waarde voort te brengen. En dit laatste is uitsluitend in de ballingschap mogelijk geweest: In Frankrijk, België, Zwitserland en Engeland, waar zij een toevlucht gezocht hadden om niet in Duitsche gevangenissen weg te kwijnen of onder de censuur te verschrompelen.

Deze belangrijke vrijzinnige strooming vond haar meest doorgevoerde uitdrukking in „Der Einzige und sein Eigentum" van Max Stirner (Caspar Schmidt), waarin alle algemeene begrippen, als God, menschheid, gemeenschap, zedelijkheid, als louter inbeelding van de hand werden gewezen en slechts aan het individu en zijn kracht een werkelijk bestaan werd toegekend.

„Mij trekt noch het goddelijke, noch het menschelijke, evenmin het ware, goede, rechte, vrije, maar alleen het mijne en dit is niet algemeen, maar eenig, zooals ook ik eenig ben."

Stirner is de meest consequente vertegenwoordiger van het individualistische anarchisme. Zijn boek had reeds bij de verschijning een deel van zijn polemische scherpte te danken aan zijn verzet tegen de communistische partij die in die dagen het levenslicht aanschouwde.

3. Socialistische Levensteekenen, Critiek, Dichtkunst, Tijdschriften. 1825—1847.

De eerste socialistische strooming die omstreeks het jaar 1842 in Rijnland-Westfalen en in Berlijn, waar de moderne techniek was doorgedrongen, aan den dag kwam, was herkomstig uit het buitenland. In die dagen was het Duitsche socialisme weinig meer dan een echo van het Fransche, maar in de Links-Hegeliaansche kringen werd reeds beproefd de Duitsche philosophie tot de voedster van het socialisme te maken. Wij zullen hierop nader terugkomen en vermelden thans slechts in het algemeen dat sinds het jaar 1842 socialistische denkbeelden in Duitschland in omloop waren en dat naast de nationale eenheidsbeweging een socialistische beweging bezig was te ontstaan. Tegelijkertijd werd de aandacht gevestigd op de beteekenis van woelingen onder de arbeiders, in het bijzonder in Silezië en Boheme onder de wevers. (1844)

In zijn „Revolution und Kontra-Revolution" wordt door Marx opgemerkt:

„Deze opstandige bewegingen van de arbeiders, niet tegen de regeering, maar tegen de ondernemers, verleenden nieuwe kracht aan de socialistische en communistische propaganda." (blz. 24)

Men kan veilig de bewering uitspreken dat het jaar 1844 het geboortejaar van het moderne Duitsche socialisme is. In dat jaar is Marx in Parijs begonnen zijn overtuiging onder woorden te brengen en schreef de jonge Lassalle, destijds student in Berlijn, dat de eerste woelingen in de arbeiderswereld ook de eerste levensteekenen van het communisme waren. Ook was het in

datzelfde jaar 1844 dat Heine zijn „Weberlied" dichtte, en — bovenal — „Deutschland, ein Wintermärchen", waarvan de inleiding volstrekt communistisch is. In 1844 heeft Alfred Meiszner zijn gedichten in het licht gezonden. En ten slotte is 1844 ook het geboortejaar van de Duitsche socialistische journalistiek.

4. Sociaal-critische en Sociaal-revolutionnaire Pogingen. Gall, Büchner.

De eerste poging tot een juist begrip van de maatschappelijke toestanden in Duitschland (1815—1830) staat op naam van Ludwig Gall (1791—1863), regeeringsambtenaar en leider van een scheikundig bureau ter onderzoeking van levensmiddelen. Hij zag hoe — tengevolge van de werkloosheid — de armoede steeds wijder om zich heen greep en „allen in den gemeenschappelijken afgrond dreigde mede te sleepen". En tegelijk zag hij de voorraadsschuren vol graan, de werkplaatsen en fabrieken als eene uitgebreide mogelijkheid tot productie, — en de tallooze handwerkers, boeren en arbeiders die bereid waren den rijkdom te vermeerderen, maar niettemin aan de ellende ten prooi waren. Duitschland, evenals Frankrijk en Engeland, verkeerde toen in een crisis die het gevolg was van een betrekkelijke over-productie. Reeds bij voorbaat wees Gall het argument van de hand, dat armoede en rijkdom van alle tijden waren en menschelijke instellingen nu eenmaal niet op volmaaktheid konden bogen. Naar zijn meening waren degelijke beweringen niets dan armzalige uitvluchten. Want inderdaad

„levert de aarde meer levensmiddelen en kleeding dan noodig zouden zijn om het tweevoud van het huidig menschenaantal te onderhouden. Het is niet waar dat te allen tijde tusschen de onderste en de hoogere klassen een zoo weerzinwekkende klove gegaapt heeft als heden ten dage het geval is. Want deze kloof wordt van jaar tot jaar bij elken vooruitgang van kunsten en wetenschappen verwijd, daar al de vooruitgang uitsluitend den hoogeren standen ten goede komt." (Was soll helfen? blz. 9—10).

De oorzaak van deze ellende ziet Gall in de waardeloosheid van de menschelijke arbeidskracht, — waarmede hij blijkbaar de

machteloosheid van de arbeiders tegenover de kapitalisten bedoelt. Evenwel had hij zich nog geen duidelijk beeld gevormd van de klassen-indeeling van de moderne maatschappij. Hij voegt boeren, handwerkers en loonarbeiders in één zelfde groep tezamen, en verheft de geldbezitters, — allen die van rente, winst, huur, bezoldiging en pensioen leven, — tot een afzonderlijken stand, — om dan vast te stellen:

„Deze beide standen, door tegenstrijdige belangen scherp van elkander gescheiden, staan als vijanden tegenover elkander. De toestand van de geldbezitters wordt steeds gunstiger naarmate die van de arbeidende klassen voortdurend verslechtert, steeds kommervoller en wanhopiger wordt. Deze verschuiving is gevaarlijker dan ooit een dreigende verandering geweest is en voert onvermijdelijk ten verderve. Zij is bestemd alle bezit in de handen van de bevoorrechten te vreenigen alle andere klassen van staatsburgers tot hun dienstbaren en lijfeigenen te maken, alle streven naar verbetering te smoren, alle beschaving te vernietigen en, in het kort gezegd, een toestand in het leven te roepen dien ook de hoogste wijsheid onmachtig zal zijn te verhelpen". (blz. 93—94).

Gall stelde destijds voor, door de uitgifte van graan-crediet-bewijzen den boeren in hun geldnood tegemoet te komen en meende dat een verbetering in den toestand van den landbouwer een gunstige terugwerking op handel en nijverheid zou hebben.

Er is reden aan te nemen dat Gall de geschriften van Fourier en Owen gekend heeft. In later jaren heeft hij de samenwerking (coöperatieve ondernemingen) aangeprezen, totdat hij de sociaal-politieke propaganda heeft laten varen en zich onverdeeld aan de levensmiddelen-chemie gewijd heeft.

Minder voor de sociale politiek dan voor de opwekking van de arbeidersklasse tot de revolutie heeft de dichter George Büchner (17 October 1813—19 Februari 1837) geijverd. Nadat hij het gymnasium van Darmstadt had afgeloopen, studeerde hij te Straatsburg in de geneeskunde en de natuurwetenschappen (1831—1833) waar hij zonder twijfel met de gedachtenwereld van de „Amis du Peuple" en van de „Droits de l' Homme" kennis heeft gemaakt. Waarschijnlijk heeft hij ook de redevoering gekend die Blanqui in het jaar 1832 ten overstaan van de

Parijsche jury heeft uitgesproken. Toen hij in 1834 naar Giessen was teruggekeerd, sloot hij zich aan bij de geheime republikeinsch-vaderlandsche vereeniging die door den pedagoog en pastoor F. L. Weidig geleid werd. Hij ontwierp daar de brochure die tot de boeren gericht werd onder den titel: „De Hessische Landbode. Vrede aan de hutten! Oorlog aan de paleizen!" Dit vlugschrift werd door Weidig van toepasselijke bijbelspreuken voorzien die aan het geheel een profetisch-christelijke kleur gaven.

Hij verkeerde voortdurend in gevaar te worden gevangen genomen en toen hij in 1834 een geheime „Vereeniging van Menschenrechten" had opgericht, vluchtte hij terechtertijd naar Straatsburg en vervolgens naar Zürich waar hij zich als privaat-leeraar vestigde en na korten tijd stierf. Zijn strijdmakker, Dr. Weidig, een van de meest onzelfzuchtige en beschaafde Duitsche mannen, werd in April 1835 gevangen genomen, in den kerker gefolterd, tot dat hij — nog steeds in voorloopige hechtenis — den 23sten Februari 1837, vier dagen na den dood van Büchner, door zelfmoord aan zijn leven een einde maakte.

De drama's van Büchner: Dante's Dood, Wozeck, en andere behelzen niets dat men socialistisch zou kunnen noemen, — hoogstens spreekt daaruit een levendig medegevoel met de onderdrukte klassen. Slechts in zijn brieven aan Gutzkow ontmoet men enkele zinsneden, getuigenis afleggende van den invloed dien de geheime Fransche vereenigingen op het republikeinsch-sociaal denken van Büchner hebben uitgeoefend. Den 5den April 1833 schrijft hij aan zijn familie naar aanleiding van de bestorming van de wacht in Frankfort:

„Mijne meening is dat, indien er iets bestaat dat in onzen tijd helpen kan, dit het geweld zal zijn".

Hij was overtuigd dat de Duitsche vorsten door andere middelen niet tot een hervorming te bewegen zouden zijn.

In Juli 1835 schrijft hij uit Straatsburg aan Gutzkow:

„De verhouding tusschen armen en rijken is het eenige revolutionnaire element in de wereld. Alleen de honger kan de godin van de vrijheid worden."

Büchner geloofde niet dat het doel door verlichting van de burgerij, door verspreiding van vrijzinnige denkbeelden bereikt

zou kunnen worden. Hij schrijft uit Straatsburg aan zijn familie:

„Overigens behoor ik allerminst tot het zoogenaamde Jonge Duitschland, tot de letterkundige partij van Gutzkow en Heine. Alleen een volkomen miskenning van onze maatschappelijke toestanden kan de menschen in den waan brengen dat de dag-literatuur in staat zou zijn een volledige hervorming van onze godsdienstige en maatschappelijke denkbeelden tot stand te brengen".

En later schrijft hij aan Gutzkow:

„Om de waarheid te zeggen, komt het mij voor dat gij en uwe vrienden niet den verstandigsten weg gekozen hebt. Door middel van de idee en uitgaande van de beschaafde klasse, de maatschappij te hervormen? Dat is onmogelijk! Onze tijd is alleen vatbaar voor stoffelijke invloeden. Gij zult nooit over de scheur heenkomen die de beschaafde helft van de maatschappij scheidt. Ik ben er zeker van dat de beschaafde en bemiddelde minderheid haar vijandelijke houding tegenover de groote massa nooit zal opgeven".

In Büchner zien wij den maatschappelijken opstandeling die er reeds een voorgevoel van heeft dat alleen het proletariaat de revolutionnaire klasse vormt. Hij gelooft dat het alleen door den honger en door christelijk-ethische dweepzucht tot daden kan worden gebracht. Hij is van meening dat men op maatschappelijk gebied van een volstrekt rechtsbeginsel moet uitgaan. De sociale denkbeelden van Büchner staan geheel onder den invloed van de godsdienstig-sociaal-hervormende stroomingen die destijds in Frankrijk door Lamennais, Leroux en anderen vertegenwoordigd werden.

Geheel anders was het met de Duitsche vluchtelingen gesteld die in deze jaren als schrijvers of als arbeiders in Parijs vertoefden. Dezen waren genoodzaakt dieper in de sociaal-politieke denkbeelden door te dringen en velen hunner konden zelfs niet nalaten aan den arbeid van de geheime sociaal-revolutionnaire vereenigingen deel te nemen. Met dezen zullen wij ons thans hebben bezig te houden.

II. DUITSCHE REVOLUTIONNAIRE VEREENIGINGEN IN HET BUITENLAND.

1. De Bond van de Bannelingen.

DE na 1815 begonnen vervolging van de mannen die de vrijheid en de eenheid van Duitschland gepredikt hadden, — ook de economische noodtoestand, bewogen vele Duitschers in het buitenland een toevlucht te zoeken en van daar het woord te voeren voor de goede zaak. Na de Juli-revolutie, na het Hambachsche feest van de Zuid-Duitsche democratie dat door 30.000 personen bezocht werd, (1832) na de bestorming van de wacht in Frankfort (1833) trokken velen van wie om redenen van politiek vervolgd werden, naar Parijs waar zij bij de vooruitstrevende Fransche elementen ondersteuning vonden. Allereerst werd door hen de „Duitsche Volksvereeniging" opgericht, (Association patriotique allemande) een vereeniging die zich ten doel stelde de politieke vrijheid en het streven naar de eenheid van Duitschland te bevorderen. Hieruit ontstond de „Bond van de Ballingen" (begin 1834) die door Jacob Venedey en Dr. Theodor Schuster geleid werd.

Venedey (geboren 1805 te Keulen) was privaat-leeraar in Heidelberg geweest, had deelgenomen aan het feest van Hambach, was naar Frankrijk gevlucht en gaf in Parijs het thans uiterst zeldzaam geworden tijdschrift „De Balling" uit. Hij sympathiseerde met de Fourieristen, maar bleef niettemin Duitsch democraat. In 1848 keerde hij naar Duitschland terug en werd tot lid van de Nationale Vergadering van Frankfort gekozen.

Zijn medelid in den Bond van de Ballingen was Dr. Schuster, te voren privaat-leeraar in de rechtswetenschap in Göttingen waar hij onmiddellijk na de Juli-revolutie in samenwerking met Dr.

Rauschenplat en Dr. Ahrens beproefde zich van het gezag meester te maken. Hij vluchtte naar Frankrijk en sloot zich daar bij de geheime vereenigingen aan. In den Bond van de Bannelingen stond hij tegenover Venedey en vertegenwoordigde daar het sociaal-hervormingsgezinde standpunt. De geschriften van de volgelingen van Saint-Simon en Fourier hadden zijn denkbeelden sterk beïnvloed. Voor hem bestond de indeeling van de maatschappij in een minderheid van bezitters en een bezitlooze meerderheid. In navolging van Buchez was hij een voorstander van productie-genootschappen die door den staat gesteund zouden worden. Bij dit standpunt van Buchez is Schuster blijven staan. Toen de proletarisch-revolutionnaire strooming sterker werd, trok hij zich van de beweging terug. Hij gaf de rechtsstudie op, ging over in de geneeskunde en vestigde zich als geneesheer in Parijs.

De Bond van Ballingen stond in verbinding met de Fransche vereeniging „Droits de l' Homme". In de algemeene statuten van den bond wordt als zijn doel vermeld: „de bevrijding van Duitschland van het juk van een smadelijke dwingelandij en vestiging van een toestand die, naar menschelijke berekening de inzinking in de knechtschap onmogelijk maakt. Dit doel is slechts bereikbaar bij vestiging en instandhouding van de maatschappelijke en politieke gelijkheid, vrijheid, burgerdeugd en volkseenheid, eerstens binnen de landsgrenzen van Duitsche taal en zede en voorts bij alle overige volken van den aardbodem."

In de Fransche vereeniging van „Droits de l' Homme" vond men een rechtschen vleugel (zuiver democratisch-nationaal) en een linker (sociaal-politiek en internationaal). Alzoo ook in den Bond van de Ballingen. De linkervleugel organiseerde zich onder leiding van Schuster als Bond van de Rechtvaardigen (1836) die aanvankelijk communistisch-utopistisch, later communistisch-revolutionnair was, om ten slotte over te gaan in den Bond der Communisten, (1847) ten behoeve waarvan Marx het Communistisch Manifest heeft opgesteld.

2. De Bond der Rechtvaardigen. Weitling.

Van de vijfhonderd leden die de Bond der Bannelingen telde, gingen ongeveer vierhonderd naar den Bond der Rechtvaardigen

over. Het woord van Büchner: „Men moet op maatschappelijk gebied van een volstrekt rechtsbeginsel uitgaan", — was toen de uiting van het algemeen gevoelen onder de voorstanders van een sociale politiek.

Deze gedachtengang werd niet weinig versterkt door de „Paroles d'un Croyant (Woorden van een Geloovige) van Lamennais. Dit werk was in 1834 verschenen en werd onmiddellijk door Ludwig Börne in het Duitsch overgebracht. Lamennais was een opstandig priester die in Bijbelschen stijl voor democratie en sociale rechtvaardigheid ijverde. Heine heeft van hem gezegd, dat hij de Jacobijnenmuts boven op het kruis geplaatst heeft. Behalve door Börne, is zijn boek ook door Rauschenplat en Weitling in het Duitsch vertaald, — hetgeen althans eenig denkbeeld geeft van den opgang dien het gemaakt heeft.

Zooals wij reeds vermeld hebben, legde Schuster weldra zijn werkzaamheid in den bond neder. In zijn plaats kwam Weitling, destijds werkman en reeds toen zeer onderlegd in de communistische literatuur. Hij werd de eigenlijke leider van den bond.

Een van zijn medewerkers was Karl Schapper (1812—1870). Geboren in Weilburg (Nassau) werd hij in Gieszen tot houtvester opgeleid. Hij nam deel aan den Frankfortschen aanslag, vluchtte naar Zwitserland en van daar naar Parijs, waar hij zich bij de geheime vereeniging van de „Familles" en van de „Saisons" aansloot. Hij was een man niet van de wetenschap, maar van de daad, — een samenzweerder die zich in de geheime vereenigingen uitnemend thuis gevoelde, en te allen tijde bereid was een democratischen slag te slaan. Zijn verdere lotgevallen vallen samen met die van den Communistischen-Bond.

Van de kameraden van Schapper noemen wij nog:

den schoenmaker Heinrich Bauer, geboortig van Frankenland, een man van een niet-alledaagsche geestkracht. Hij nam een werkzaam deel zoowel aan de Duitsche als aan de Fransche geheime vereenigingen, —

den horlogemaker Jozef Moll, in 1811 in Keulen geboren en in 1849 gevallen als slachtoffer van de omwenteling in Baden, — en voorts Dr. Aug. Herman Everbeck (pseudinym Wendel Hipler) uit Dantzig. Hij heeft vele jaren in Parijs als schrijver door-

gebracht. Evenwel is het hem niet gelukt den weg van het utopistische naar het revolutionnaire communisme af te leggen. Hij heeft „Icarië" van Cabet in het Duitsch vertaald.

Dr. German Maurer, een Berlijnsch onderwijzer die bij het oude communisme is blijven steken. Hij heeft van Parijs uit aan vele Duitsche dagbladen medegewerkt. Later heeft hij in Frankfort a. M. gewoond.

In de jaren 1837 tot 1844 is Weitling de eigenlijke denker van den bond geweest. Hij onderscheidde zich zoowel door een helder en zuiver werkend verstand als door zijn onzelfzuchtig karakter. Hij is de eenige, werkelijk groote Duitsche communist uit den tijd vóór Marx.

Hij werd den 5den October 1808 als het onecht kind van een Fransch officier en een Duitsche moeder in Maagdeburg geboren. Zijn slanke gestalte, blond haar en blauwe oogen zijn voor hem het moederlijk erfdeel geweest. Hij leerde het kleedermakersvak, verliet in 1828 zijn geboortestad, werkte tot 1835 in Saksen en in Weenen en trok toen naar Parijs waar hij zich bij den Bond der Rechtvaardigen en, hoogst waarschijnlijk, ook bij de „Familles" aansloot. Kort daarna keerde hij naar Weenen terug, vertoefde daar tot 1837, toen hij in Parijs zijn communistische propaganda begon.

In opdracht van den Bond der Rechtvaardigen stelde hij zijn eerste communistisch geschrift op: „De menschheid zooals zij is en zooals zij behoorde te zijn", (1838) Naar het voorbeeld van Lamennais is het in Bijbelschen stijl geschreven. Het motto luidt:

„En Jezus, het volk ziende, werd met ontferming bewogen en hij sprak tot zijne jongeren: de oogst is groot, maar de arbeiders zijn weinige".

De oogst, — verklaart Weitling, — is de tot aardsche volmaaktheid rijpende menschheid en de gemeenschap der goederen is hare vrucht. De natuurwet en de christelijke liefde behooren het hoogste gezag te zijn in de menschelijke samenleving. Weitling vergenoegde zich niet met een communistisch sermoen, maar ontwierp de grondwet voor de toekomstige communistische maatschappij, — de organisatie van de menschheid in familiën, familiebonden en kringen, ter verzekering van

een gemeenschappelijk bestaan en zelfbestuur. Landbouw en bedrijven zouden door gekozen lichamen geleid worden. De regeering van het land zou worden toevertrouwd aan een raad die uit de hoofden der familie-bonden was samengesteld. De critische en de positieve gedachten die in dit werk zijn neergelegd, vormen den voorraad van de gansche propaganda van Weitling. Zijn latere werken: „Garantiën der Harmonie und der Freiheit" (1842) en „Das Evangelium des armen Sünders" (1843) zijn slechts de uitwerking van die denkbeelden.

Weitling heeft veel van Fourier, Owen en Blanqui geleerd, maar ook veel zelfstandig overdacht en verwerkt. Hij heeft den Duitschen arbeiders een duidelijk beeld van de toekomst verschaft, een ontwerp van een communistische organisatie. Ook heeft hij hen de toepassing geleerd van de tactiek der revolutionnaire dictatuur, gedurende den overgangstijd van het persoonlijk eigendom tot het communisme.

Een onverklaarbare zwakheid heeft zijn arbeid tijdelijk ontsierd: hij was zeer onervaren in de politiek, en evenals Saint-Simon en Fourier verlangde hij van de koningen en machtigen der aarde dat zij de taak van de verlossing der menscheid ter hand zouden nemen. Het slot van de „Garantiën" vertoont een bedenkelijke gelijkenis met de laatste volzinnen van het „Nieuwe Christendom".

Later is hij zonder voorbehoud revolutionnair geworden. Hij had reeds aan den opstand onder leiding van Blanqui en Barbès (12 Mei 1839) deelgenomen, maar schijnt daarbij de gevangenis ontsprongen te zijn, — fortuinlijker dan Schapper, Bauer en Moll die een langdurige voorloopige hechtenis ondergingen. Zoodra deze laatsten in vrijheid gesteld waren, trokken zij naar Londen waar zij het centraal-bestuur van den bond vormden. Weitling vestigde zich in Zwitserland en zette daar zijn propaganda voort, — in het bijzonder in het maandschrift: „Hilferuf der deutschen Jugend". Dit tijdschrift werd voortgezet onder den titel: „Die junge Generation". In het artikel van den „Hilferuf" waarin het programma ontvouwd wordt, lezen wij:

„Ook wij, Duitsche arbeiders, willen onze stem verheffen ten bate van het welzijn der menschheid, ten einde te toonen dat wij op

de hoogte zijn van onze belangen en zonder ons aan Latijnsche en Grieksche en geleerde uitdrukkingen te buiten te gaan, in goed Duitsch weten te zeggen waar ons de schoen knelt en waar Abram den mosterd haalt".

Gutzkow die deze woorden in zijn Parijsche brieven mededeelt, ontmoette in een van de afleveringen van het genoemde tijdschrift, een opstel over „Parijs in het jaar 2000" dat hem belang inboezemde en waarvan hij nog het volgende zegt:

„Parijs en de wereld in den loop van enkele eeuwen zoodanig te willen hervormen dat niemand meer weet wat de woorden geld en soldaten en volk beteekenen, — dit en de oogverblindende tooverbeelden van een algeheele verandering van den toestand der arbeiders en van een stelselmatig doorgevoerde goederengemeenschap, dergelijke voornemens kenmerken zich door een vermetelheid die het noodig maakt deze in de Duitsche arbeiderswereld om zich grijpende denkbeelden niet te verbieden, maar ernstig te weerleggen."

In Zwitserland had Weitling tot medewerkers August Becker en Sebastiaan Seiler. Becker had in Gieszen gestudeerd en was daar een intiem vriend van George Büchner geweest. Hij nam de vlucht naar Zwitserland. In 1842 schreef hij van daar brieven aan de „Rheinische Zeitung" van Keulen. Seiler was herkomstig van Silezië, werd gerechts-schrijver in Liegnitz, diende bij de artillerie, kwam in Parijs terecht, nam deel aan de „Saisons", werd uit het land verbannen, trok naar Zwitserland, vervolgens naar Brussel en Parijs waar hij een ooggetuige van de Februari-omwenteling geweest is. In Londen (1850) werkte hij samen met Marx, Engels, Willich en anderen, — waaruit volgt dat hij lid was van den Communisten-Bond.

De toeneming van de communistische gisting in Zwitserland verontrustte de conservatieve kringen die de overheid tot ingrijpen wisten te bewegen. In 1843 werd Weitling in Zürich gevangen genomen, terwijl zijn papieren en brieven in beslag werden genomen en ter nadere onderzoeking toevertrouwd aan een commissie aan wier hoofd de bekende leeraar in het staatsrecht Bluntschli stond. Het rapport dat in 1843 het licht zag, het zoogenaamde Bluntschli-rapport, werd — ondanks de vijandige

gezindheid die de pen van den verslaggever bestuurd had, — een machtig propaganda-middel van de communisten die voor rekening van de regeering een verzameling bouwstof ontvingen, als slechts zelden verkrijgbaar wordt gesteld. Naar aanleiding van dit verslag werd Weitling wegens godslastering en aanvallen op het eigendom in staat van beschuldiging gesteld en tot vier maanden gevangenisstraf veroordeeld. Een beroep op het Hooggerechtshof verhoogde de gevangenisstraf tot zes maanden, en na afloop van de straf, tot verbanning uit het land. Hij werd naar Maagdeburg gebracht en begaf zich van daar over Hamburg naar Londen, toen naar Brussel en eindelijk naar New-York, waar een afdeeling van den Bond bestond die door Weitling tot de kern van een bevrijdingsbond gemaakt zou worden.

3. Weitling en de revolutionnaire Dictatuur.

Het doel van dien Bevrijdingsbond zou zijn „de verwezenlijking van den democratisch-communistischen familie-bond". Hij is democratisch omdat het wezen van de ware democratie niet in een uitgebreide stem-opneming en politiek-parlementaire kunstgrepen bestaat, maar in de organisatie van arbeid en genot, van rechten en plichten met inachtneming van het communistische einddoel. Daar deze basis eerst door de revolutie verkregen kan worden, „veroveren de strijders die de revolutie tot stand brengen, in de eerste plaats het voorloopig revolutionnaire kiesrecht en kiezen in vergaderingen die onder de bescherming van de wapens gehouden worden, een voorloopige revolutionnaire regeering en revolutionnaire scheidsrechters ter vestiging van de nieuwe orde van zaken. Het kiesrecht wordt dan slechts aan diegenen toegekend die sociaal-nuttigen arbeid verrichten en daarbij vlijt, bekwaamheid en liefde voor orde aan den dag hebben gelegd. Uitgesloten van het kiesrecht zijn: kapitalisten, kooplieden, geestelijken, advokaten, lakeien en andere „parasitische elementen".

De familie-bond is geen regeering, geen staat, maar een centraal beheer dat de ruiling van de voortgebrachte goederen regelt. De afzonderlijke takken van het geheel worden bestuurd

door patroons-corporaties en door lichamen die door de producenten gekozen worden en de loonen en den werktijd vaststellen.

Na de zegepraal van de sociale omwenteling wordt door het revolutionnaire leger afgekondigd dat de beginselen van den Bevrijdingsbond voortaan geldig zullen zijn voor de regeering van het land. Het proletariaat wordt van wapens voorzien, de rijken van kwaden wille en de tegenstanders van de revolutie worden ontwapend. Rechtbanken en politie worden afgeschaft. Het kiesgerechtigde volk wijst zijn vertrouwensmannen aan voor de bezetting van de opengevallen plaatsen. Algemeene arbeidsplicht wordt tot wet verheven. Verkwisting en lediggang worden als misdaden bestraft. Arbeids-bewijzen doen dienst als geld, verklaringen aangaande tijd en hoedanigheid van den arbeid, waartegen een hoeveelheid van gelijke waarde aan goederen bij den openbaren goederen-voorraad in ontvangst kan worden genomen. De rijken van goeden wille die zich met woord en daad bij de revolutie aansluiten, genieten een pensioen dat in overeenstemming is met de tot dusver door hen gevolgde levenswijze. Door de invoering van de arbeidsbewijzen in de plaats van het geld zullen de rijken die tegen de revolutie gekant zijn, zich weldra genoodzaakt zien hun vermogen ter beschikking van de gemeenschap te stellen, daar zij zich voor hun goud en zilver zoomin voedings- als genotsmiddelen kunnen verschaffen. De geheele bevolking, in zoover zij tot arbeiden in staat is, wordt in beroepsorganisaties ingedeeld en kiest uit haar midden ter behartiging van haar belangen: beroepsbesturen, beroepskamers en een sociaal-parlement van den democratisch-communistischen familiebond. Deze besturen bepalen in alle plaatsen de arbeidswaarde van de onderscheiden producten en gaan daarbij te rade met de gesteldheid en de hoeveelheid daarvan.

„De voorloopige regeering blijft zoo lang in functie als de maatschappelijke oorlog aanhoudt, — zij wordt gedurende dien tijd door aanvullingsverkiezingen versterkt. De sociale oorlog wordt geacht voort te duren, zoolang op eenige plek van de aarde de kronen en de geldzakken regeeren en met hun medeplichtigen het volk dom houden om het des te veiliger te kunnen uitzuigen".

4. De levensavond van Weitling.

Bij het uitbreken van de Maart-revolutie (1848) ijlde Weitling naar Duitschland en beproefde in Berlijn te werken, zonder zich hier evenwel te kunnen handhaven. Hij vertrok naar Hamburg waar hij een talrijken aanhang had, maar werd over de grens gezet, waarop hij naar New-York terugkeerde. Hier werkte hij voor zijn denkbeelden en voor zijn bestaan en dat van zijn gezin. Het was een leven van strijd en kommer en zorgen. Hij hield zich bezig met allerlei uitvindingen en plannen, leefde nog bijna twintig jaren en stierf den 25sten Januari 1871. Hij was een van onze grootste en beste mannen die niet naar verdienste gewaardeerd is. Zijn zwakke zijde was een al te voorspoedig ontwikkeld zelfbewustzijn, dat hij met Saint Simon, Fourier en Proudhon gemeen had. Daarentegen had hij ook de deugden van de utopisten: een opbouwend talent, een onzelfzuchtig, offervaardig karakter. Dat men ook thans nog zijn geschriften met vrucht kan lezen, is een bewijs te meer van zijn beteekenis.

5. Ontwikkeling van de Rechtvaardigen tot den Communistenbond.

Schapper, Bauer en hun makkers die wegens hun deelneming aan den opstand van de „Saisons" in Parijs in hechtenis waren genomen, werden tegen het einde van 1839 uit de voorloopige hechtenis ontslagen. Zij begaven zich naar Londen waar zij den 7den Februari 1840 de Duitsche Vereeniging voor Arbeidersontwikkeling oprichtten. Onder de Duitsche arbeiders die zich metterwoon in Londen gevestigd hadden, werd deze vereeniging het middelpunt van de communistische beweging. Er werden in Londen verscheiden afdeelingen van den Bond opgericht die ook met de Chartisten betrekkingen aanknoopten en langzamerhand bekend werden met de democratisch-sociaal-politieke gedachtenwereld, zooals deze zich in den loop van de economische omwenteling en onder den invloed van de nieuwere Engelsche geschiedenis ontwikkeld had. Hier kwamen de leden van den Bond voor het eerst in aanraking met een in het volle daglicht

geleide sociaal-democratische arbeidersbeweging en het is deze aanraking geweest die in 1845 geleid heeft tot de stichting van een internationale vereeniging van alle sociaal-democratische elementen die in Londen een toevlucht gevonden hadden. Dit waren de „Broederlijke Democraten" die uit Engelschen, Franschen, Duitschers, Italianen en Polen bestonden en de sociaal-revolutionnaire denkbeelden in woord en geschrift verbreidden. De Duitsche Vereeniging voor Arbeidersontwikkeling werd als een tweede thuis voor alle niet-Duitsche socialistische arbeiders die tijdelijk in Londen vertoefden. Van hier uit onderhield het centraal-bestuur van de „Rechtvaardigen" het schriftelijk verkeer met de kameraden in Parijs, Brussel, Zwitserland en Duitschland. Hier bleef men op de hoogte van de vorderingen van de communistische leer die in den Parijschen „Vorwärts", den „Gesellschaftsspiegel" van Elberfeld ter sprake kwamen. En bovenal namen zij aandachtig kennis van de nieuwe inzichten die door Marx en Engels verbreid werden. Bovendien stond Friedrich Engels die tegen het einde van 1842 in Engeland was aangekomen niet alleen met dit centraal-bestuur in verbinding, maar ook met de Parijsche afdeelingen van den Bond waar de denkbeelden van Cabet, Proudhon en Weitling almachtig waren en nieuwe meeningen niet geduld werden. Naast Everbeck werkten in Parijs Dr. Karl Grün en Mons Hess, welke laatste als de verbindingsschakel, de brug tusschen het critisch-utopistische en het Marxistische communisme te beschouwen is. Hij verdient derhalve dat wij ons afzonderlijk met hem bezighouden, — hetgeen geschieden zal.

In Zwitserland was het in de jaren 1845/46 met den Bond van de Rechtvaardigen niet beter gesteld. De deelgenooten verdwaalden in sociaal-godsdienstige dweperij of in plannenmakerij.

Het geestelijk zwaartepunt van den Bond bevond zich derhalve in Londen waar ijverig gedacht werd over wezen en doel van het communisme. De voor een deel gedrukte en voor een deel gelithographeerde brieven die Marx uit Brussel aan de leden van den Bond deed toekomen, hielpen de mannen van Londen wegwijs te worden. En zoo geschiedde het dat het centraal-bestuur (Schapper, Bauer, Moll) in November 1846 een rondschrijven

aan de leden richtte waarin de proletarisch-communistische quaesties omtrent doel en strijdwijze helder waren uiteen gezet, — om in een rondschrijven van Februari 1847 nog verduidelijkt te worden. Intusschen (Januari 1847) hadden de Londeners hun vertrouwensman Jozef Moll naar Brussel gezonden om met Marx en Engels overleg te plegen en hen tot samenwerking uit te noodigen.

Wij zijn thans de opstelling van het Communistisch Manifest genaderd, alsmede de Maart-revolutie (1848) en moeten derhalve onze blikken richten naar de gebeurtenissen in de Duitsche landen. (1840—1847).

III. POLITIEKE EN SOCIALE BEWEGING IN DUITSCHLAND. (1840—1847).

1. Stormvogels.

KONING Friedrich Wilhelm III die gedurende 43 jaren in Pruisen geregeerd had, was in 1840 gestorven. Zijn opvolger was Friedrich Wilhelm IV (1840—1858) een man van vele gaven, maar een wankel karakter, een vorst die zijn best deed zich bij alle richtingen bemind te maken, maar het bij allen verkorf omdat het hem onmogelijk was een vaste lijn te volgen en hij bovendien niet het geringste besef had van den eigenlijken toestand van het volk. Ook miste hij de kracht de vooroordeelen waarin hij geboren en opgevoed was, af te leggen. Veel goede wil, maar zonder de volharding die noodig was voor de bereiking van een doel. Bij karakters van deze soort hebben de overgeleverde vooroordeelen steeds sterke wortels, zoodat zij alle nieuwe denkbeelden en inzichten verdringen.

Op de eerste lichtstralen van den nieuwen tijd die de intellectueelen, de Jong-Hegelianen en Jong-Duitschland met nieuwen moed bezielden, volgde een bittere teleurstelling die haar sterkste uitdrukking vond in de politieke zangen van Herwegh, Prutz, Sallet, Heine, Freiligrath. In de veertiger jaren stond de politieke dichtkunst op een hoogen trap en — meer nog dan de klassieke periode van het einde der 18de eeuw — ontleende zij hare krachten aan de stoffelijke en nationale opleving eenerzijds en den politieken en geestelijken druk anderzijds.

2. Sociale Poëzie. Heine, Meiszner, Beck.

„De quaestie van het socialisme", — aldus schreef Karl Grün in het jaar 1845, — „begint ook in Duitschland aan de orde te

komen. Dagbladen die tot dusver zelfs het bestaan van het socialisme niet schenen te vermoeden, herhalen thans onvermoeid de beteekenisvolle woorden: verheffing van het proletariaat, organisatie van den arbeid, socialisatie".

De industrieele ontwikkeling openbaarde zich merkwaardig snel in de poëzie die zoowel de licht- als de schaduwzijden van het nieuwe economisch beeld bezong. Helaas, die lichtzijden waren niet vele in getal. Ook de dichters hadden zich niet geheel aan den invloed van de maatschappelijke critiek kunnen onttrekken en toonden allereerst en allermeest oog te hebben voor de ellende van hun tijd.

De sociaal-critische strooming kwam in de eerste plaats uit Frankrijk. De Parijsche Brieven van Heinrich Heine aan de „Augsburger Allgemeine Zeitung" (1841—1843) over den politieken en socialen toestand in Frankrijk prikkelden tot een bestudeering van het Fransche socialisme. Ofschoon Heine vóór alles kunstenaar en aristocraat was, werd hij toch door zijn sociaal-zedelijk geweten genoodzaakt aan het Fransche communisme zijn aandacht te wijden. De talrijke vluchtelingen die in Parijs woonden en het bedrijf van journalist beoefenden, konden evenmin nalaten zich met de socialistische litteratuur en beweging bezig houden. In 1842 verscheen van de hand van Dr. Lorenz von Stein „Der Sozialismus und Communismus des heutigen Frankreich", een werk waarin de in Frankrijk sinds 1831 bekende klassentegenstelling van bourgeoisie en peuple, — (bourgeoisie en proletariaat) met kennis van zaken is uitgewerkt. Het geschrift van Stein is opvallend ongelijk. Sommige gedeelten zijn schitterend geschreven, andere daarentegen, — in het bijzonder het gedeelte dat over het communisme handelt, — zouden ook door den eersten, den besten politie-agent opgesteld kunnen zijn. In elk geval heeft het geheel ruimschoots bijgedragen tot de verbreiding in Duitschland van de sociaal-critische denkbeelden.

Nog sterker is de werking die is uitgegaan van de propaganda van Mozes Hesz van wien wij in een volgend hoofdstuk zullen hebben te vermelden dat hij zich van 1839 af beijverd heeft het socialisme met de Jong-Hegeliaansche denkbeelden te verbinden.

De wevers-opstand in Silezië verleende een onmiddellijke

belangrijkheid aan de sociale poëzie. George Weerth en Ferdinand Freiligrath maakten door hun vertalingen uit de Engelsche sociale poëzie het lezend publiek van Duitschland bekend met de schaduwzijden van de industrie die door Weerth „de godin van dezen tijd" genoemd werd.

In Oostenrijk werd hte sociale geweten door Alfred Meiszner en Karl Beck wakker geschud. Van hooge beteekenis is de „Ziska" van Meisner waarin de sociaal-ethische denkbeelden van de Hussiten op Tabor met machtig talent zijn uitgedrukt. Zijn geloof in de uiteindelijke verlossing van de menschheid van alle geestelijke en stoffelijke ellende was van een bergenverzettende kracht.

„Ja, hij zal zeker komen, de langbeloofde tijd waarin alle vreemde machten zullen wijken voor den geest.... Reeds wordt de geest op de armsten en nederigsten uitgestort. Het komt, het komt, het beloofde Pinksterfeest van het nieuwe weten. En als hij nadert, de nieuwe Heiland die de erfenis van zonde en gebrek te niet zal doen, die spreken zal van de deeling van den arbeid, een deeling die alle kinderen der aarde rechtvaardig bejegenen zal, dan zult gij opstaan, stralend, omkranst met rozen, schooner zelfs dan het kruis van Christus".

Ontroerend is de zielekreet van de armen in Beck's „Warum sind wir arm?"

Hemelhoog boven deze allen staat het onsterfelijk dichtergenie van Heinrich Heine, — Griek als kunstenaar, Jood als woordvoerder van het sociaal gevoel. Wij lezen in zijn brief aan de „Augsburger Allgemeine Zeitung" van den 15den Juni 1843:

„Indien ik in de dagen van Keizer Nero in Rome gerentenierd en wellicht het correspondentschap van den „Post-Bode" van Beotie waargenomen had, dan zou het een onuitputtelijk onderwerp van de scherts van mijne vakgenooten geweest zijn, dat ik bijvoorbeeld nooit van de kuiperijen van de Keizerin-Moeder repte en het telkens weer over de Galileërs had. Mijn welonderrichte collega's zouden zonder twijfel ironisch geglimlacht hebben, als ik van het hoffeest van Caesar niets gewichtigers had weten te verhalen dan dat eenigen van die Galileërs met pek besmeerd en in brand gestoken waren, hetgeen een schitterende

verlichting van den Paleis-tuin moet hebben opgeleverd.... Intusschen is die kostelijke inval door de uitkomst te schande gemaakt. Die martelaars-fakkels hebben vonken om zich heen gestrooid waardoor de Romeinsche wereld en al haar vermolmde heerlijkheid in vlammen zijn opgegaan...."

Hiermede wijst Heine op de beteekenis van zijn berichten over de Fransche communisten. Reeds drie jaren te voren, had Heine in zijn boek over Ludwig Börne gezegd:

„De merkwaardigste woorden van het Nieuwe Testament zijn voor mij: Nog vele dingen heb ik u te zeggen, doch gij kunt die nu niet dragen, maar wanneer de geest der waarheid zal gekomen zijn, zal hij u in al de waarheid leiden, want hij zal van zichzelven niet spreken, maar zoo wat hij zal gehoord hebben, zal hij spreken en de toekomende dingen zal hij u verkondigen.

Hieruit volgt dat het laatste woord niet uitgesproken is en wellicht hebben wij hier den schakel waaraan een nieuwe openbaring zou kunnen worden vastgeknoopt. Zij vangt aan met de verlossing van het woord, maakt een einde aan het martelaarschap en sticht het rijk van de eeuwige vreugde: het duizendjarig rijk. Zoo vinden alle beloften tenslotte een rijke vervulling".

Het is het Derde Evangelie van den socialen vrede en den gemeenschappelijken arbeid, van het broederlijk samenleven.

3. Kritiek van de Maatschappij. Hesz, Grün, Lüning, Oelckers.

Terwijl de Duitsche handwerksgezellen de socialistische leer van Fourieristen en Saint-Simonisten naar Duitschland brachten, waren de Duitsche denkers bezig uit de Duitsche wijsbegeerte, — uit Hegel en Feuerbach — het socialisme af te leiden en een Duitsch socialisme te scheppen.

De belangrijkste van dezen — tot het optreden van Marx — is Mozes Hesz geweest, de pionier van het socialisme in Rijnland.

Hesz werd den 21 Januari 1812 in Bonn geboren. In het ouderlijk huis, in een atmosfeer van Joodsche vroomheid en geleerdheid, groeide de knaap op. Hij bezocht de school en werd door zijn grootvader in de verwachtingen van de komst van den

Messias ingewijd. Intusschen had zijn vader in Keulen een suikerfabriek opgericht. In 1826 werd Mozes door zijn vader in de fabriek aan het werk gezet, maar het beviel den knaap niet in het kantoor. Hij wilde studeeren, las reeds op jeugdigen leeftijd de werken van Spinoza, zooals vóór hem reeds zoovele jonge Joden gedaan hadden die met het geloof van hun ouders niet langer vrede konden hebben. In 1830 studeerde hij gedurende eenigen tijd aan de universiteit van Bonn. Het schijnt dat hij in dien tijd veel over godsdienstige vraagstukken heeft nagedacht. Vol ijver las hij de Evangeliën en de kerkgeschiedenis, maakte zich los van het Joodsch-rechtzinnige vooroordeel tegen het Christendom, hetgeen hem van het ouderlijk huis steeds meer vervreemdde. Hij vluchtte naar het buitenland waar hij eenigen tijd vertoefde, maar zag zich weldra genoodzaakt — in den letterlijken zin — „uit armoede" terug te keeren. Of hij op deze reis met sociaal-revolutionnairen in aanraking gekomen is en door hen in het Derde Evangelie is ingewijd, is niet bekend. Slechts staat het vast dat hij zich — te beginnen met het jaar 1835 — zeer bijzonder met sociaal-godsdienstige en Hegelsche denkbeelden heeft bezig gehouden. De vrucht van deze overpeinzingen is zijn „Heilige Geschichte der Menschheit" — 1837) waarin de verschillende gedeelten van de wereldgeschiedenis op mystiek-godsdienstigen trant als de trappen der ontwikkeling worden beschouwd die de menschheid tot geestelijke en stoffelijke eenheid en harmonie zullen voeren. De woorden „socialisme" of „communisme" komen hierin niet voor, — het was in die dagen gevaarlijk volkomen duidelijk te zijn. Hesz spreekt van de „nieuwe heilige grondwet" die de menschheid het bewustzijn van eenheid en den „heiligen volksstaat" zal schenken.

Vier jaren later zond hij „de Europeesche Triarchie" in het licht, waarin de meening ontwikkeld wordt dat het heil der menschheid afhankelijk is van de vereeniging van Duitsche wijsbegeerte met Franschen revolutiegeest en Engelsche sociale practijk. In hetzelfde jaar verscheen het „Wesen des Christentums" van Feuerbach dat een diepen indruk op Hesz gemaakt en hem de gegevens en de bekwaamheid verschaft heeft de verbinding

tusschen de Duitsche wijsbegeerte en het socialisme tot stand te brengen. Indien men zijn werk met een brug wil vergelijken, dan is het misschien niet meer dan een noodbrug geweest, want weldra kwam Marx te voorschijn om met behulp van de dialectiek van Hegel zijn stelsel op te bouwen, dat wij in een volgend hoofdstuk zullen hebben te behandelen. Met enkele woorden verhaalt Hesz hoe hij uit Feuerbach het socialisme gededuceerd, of liever losgewikkeld heeft. Hij schrijft:

„Het wezen Gods, — zegt Feuerbach, — is het bovenzinnelijk wezen van den mensch en de eigenlijke leer van het goddelijk wezen is de leer van het menschelijk wezen. Theologie is Anthropologie, — de leer aangaande God is de leer aangaande den mensch. Dit alles is waar, maar het is niet de geheele waarheid. Er behoort daarbij vermeld te worden dat het wezen van den mensch het maatschappelijk wezen is, de samenwerking van de onderscheiden individuen tot één en hetzelfde doel, voor volkomen dezelfde belangen. En de ware leer van den mensch, het echte humanisme is de leer van de vereenzelviging van mensch en maatschappij, dat wil zeggen: anthropologie en socialisme".

Zoo schreef Hesz in het jaar 1845 en hij heeft daarmede het volgende willen zeggen: Feuerbach heeft aangetoond dat de godsdienst niets anders is dan een verheerlijking van den menschelijken geest en de ware kennis van God de kennis is van den mensch der werkelijkheid. Aan deze opvatting voegt Hesz dan toe: neen, niet van den afzonderlijken mensch, maar van de menschensoort in haar maatschappelijke samenwerking, in de sociale eensgezindheid van haar belangen. De waarachtige theologie is liefde tot den naaste en menschelijke samenwerking. Men kan dit eenvoudiger en korter aldus zeggen: alle godsdienst is sociale zedeleer.

Het is thans niet moeilijk in te zien dat deze reeks van gevolgtrekkingen een min of meer gedwongen karakter heeft, maar in dien tijd (1841—1845) heeft zij ingang gevonden, omdat zij tusschen het socialisme en de Jong-Hegeliaansche wijsbegeerte en het critisch-godsdienstig onderzoek een verband heeft aangebracht.

Tegen het einde van 1842 is het Hesz geweest die Friedrich

Engels, bij hun ontmoeting in Keulen, met deze denkbeelden in kennis heeft gebracht en hem in het socialisme heeft binnengeleid. Bij Marx vonden deze deducties van Hesz minder gereedelijk ingang. Marx was wijsgeerig te goed onderlegd om met deze spitsvondigheden vrede te kunnen hebben.

Omstreeks dezen tijd was Hesz medewerker aan de „Rheinische Zeitung" die door Marx geleid werd. In den winter van 1842/43 vertoefde Hesz in Parijs, waar hij met de leden van den Bond der Rechtvaardigen in aanraking kwam. Ook schreef hij in de verschillende Duitsche socialistische tijdschriften. In 1846/47 bekende hij zich tot de zienswijze van Marx. In dienzelfden tijd schreef hij in de „Deutsche Brüsseler Zeitung" voortreffelijke artikelen over „de gevolgen van de omwenteling van het proletariaat" die het in menig opzicht winnen van Engels' ontwerp voor het Communistische Manifest. Zijn opstellen hebben de waarde en maken den indruk van een populaire uiteenzetting van verscheiden hoofdstukken van het Communistisch Manifest van Marx dat evenwel eerst eenige maanden later geschreven is. Waarschijnlijk zijn zij ingegeven door de lezingen die Marx in den herfst van 1847 in de Arbeidersvereeniging van Brussel gehouden heeft, en door de gedachtenwisseling die daarop gevolgd is.

De laatste twintig jaren van het leven van Hesz waren aan joodsch-nationale, sociaal-democratische en natuurwetenschappelijke vraagstukken gewijd. Hesz was een door en door humaan socialist, verdraagzaam, vredelievend, — een echte Nazarener. In zijn jonge jaren was hij met een Duitsche prostituée getrouwd en tot het einde van zijn leven heeft hij met haar een gelukkig echtelijk leven geleid, — zijn leven lang heeft hij haar met achting en liefde bejegend. Betreurd door haar en door zijn vele vrienden is hij den 6den April 1875 in Parijs gestorven.

De hierboven vermelde Karl Grün (1813—1884) was een aanhanger van Hesz. Van huis uit taalgeleerde, daarna dagbladschrijver en van 1844 af werkzaam als schrijver van humanitair-socialistische richting. Ook hij heeft gedurende eenigen tijd een toevlucht in Parijs gevonden. Hij onderrichtte Proudhon in de Duitsche wijsbegeerte, had regelmatigen omgang met Considérant en Cabet. Er is een sterke invloed van hem uitgegaan. Zijn

socialisme loste zich in liefde op, in liefde tot den naaste en rechtvaardigheid. Ook voor hem vertegenwoordigde Feuerbach het punt van uitgang. Hij was tot de slotsom gekomen:

„De laatste uitwerking van het wezen van het Christendom is dit: de liefde moet de plaats van het geloof innemen . . . . Het wezen van het Christendom is het hart, de liefde die in werkelijkheid moet worden omgezet".

Dr. Otto Lüning onderging in meerder mate den invloed van de Fransche leiders dan van de Duitsche wijsgeeren. In zijn tijdschrift „Dies Buch gehört dem Volke" verklaart hij met Louis Blanc in te stemmen. Hij zag in de concurrentie een van de voornaamste bronnen van alle kwaad, evenzoo in de „afscheiding tusschen den arbeider die het voorwerp produceert en den fabrikant die het aan den man brengt, waarbij den arbeider slechts een zeer ontoereikend loon wordt uitgekeerd." (blz. 88). Evenals Louis Blanc zocht hij de beterschap op den weg van een vereeniging der arbeiders tot coöperatieve productie, alsmede in een van staatswege doorgevoerde maatschappelijke hervorming. Hij was van oordeel dat de arbeiders hun strijd tegen den toestand en niet tegen de fabrikanten behoorden te richten.

Herman Th. Oelckers (1816—1869) heeft gestreden en geleden, een onvermoeid werkzaam schrijver. In 1844 zond hij in het licht „Bewegung des Sozialismus und Kommunismus", waarin hij verklaarde een aanhanger van de organisatie van den arbeid op staats-socialistischen grondslag te zijn. In 1848/49 heeft hij deelgenomen aan de revolutie en is deswege in Saksen tot tien jaren tuchthuis veroordeeld.

IV. KARL MARX.

1. Zijn Beteekenis.

TERWIJL het Fransche socialisme zijn denkbeelden en plannen uitwerkte en verbreidde en de Duitsche leiders zoekende en tastende waren naar een wijsgeerigen ondergrond voor de socialistische gedachtenwereld, werkte Karl Marx in Parijs aan de ontwikkeling van zijn leer die bestemd was alle andere socialistische stelsels te verdringen en het gemeengoed van alle socialistische en denkende proletariërs te worden. Van dien tijd af is het socialisme de zaak van de arbeidersklasse en vertegenwoordigt deze een van de groote vraagstukken van de staatkunde.

Vóór Marx was het proletariaat de Asschepoester van de politiek, het voorwerp van het medelijden der sociologen. Na Marx is het de kroonpretendent, de heerschersklasse in wording, de omverwerper van de oude en de bouwmeester van de komende maatschappelijke orde.

Vóór Marx putte het socialisme zijn kracht uit een vóórhistorisch gouden tijdperk, uit het natuur-recht, uit het oudste Christendom, uit de humaniteits-idee, uit de sociale zedeleer. Sinds Marx is het socialisme een proletarisch-revolutionnaire politiek van het heden wier doel het is alle geestelijke en stoffelijk krachten van het maatschappelijk geheel te ontwikkelen. Vóór Marx was het socialisme de hoop der stillen en vromen in den lande op een duizendjarig rijk, op een Derde Testament. Sinds Marx het politiek en economisch doelwit van talrijke en steeds groeiende strijdvoerende partijen en klassen.

Marx vond het socialisme als een geloofsartikel, als een leerstellige, vaststaande, voor alle komende eeuwen geldige leer.

Hij heeft het tot een beweegkracht gemaakt in het ontwikkelingsproces dat de maatschappij van het persoonlijk tot het gemeenschappelijk eigendom ondergaat.

Het proletariaat en het socialisme waren te voren gescheiden. Marx heeft hen als ziel en lichaam tezamen verbonden: hij heeft het proletariaat een ziel ingeblazen.

Het moderne proletariaat is in geestelijken zin het levenswerk van Karl Marx geweest. Slechts is het hem niet vergund geworden het in alle onderdeelen te verwezenlijken. Van daar onze afdwalingen, onze verwarring en ons leed.

Dezen arbeid, hoe onvolledig dan ook, heeft Marx tot stand gebracht, dank zij het vermogen dat hem ten dienste stond door alle warreling en mengeling van verschijnselen en gebeurtenissen heen te zien, in het wezen der dingen door te dringen en in het tijdperk waarin wij thans leven, de doorgaande lijn te ontdekken. Deze doordringende blik, waarvoor alle maskers, alle zinledige leuzen, alle onoprechtheden, ook alle zakelijke stoornissen, belemmeringen en tegenspoeden als nevelen voor de zon verdwijnen, is het wezen van het genie, van den held in het rijk des geestes.

2. Marx en de Denkvormen van Hegel.

Marx is den 5den Mei 1818 in Trier geboren. Zijn vader was advokaat en stamde uit een geslacht dat vele rabbijnen onder zijn leden telde. In 1824 gingen zijn ouders tot het Christendom over. Hij doorliep het gymnasium van zijn geboortestad, studeerde achtereenvolgens aan de universiteiten van Bonn en Berlijn en promoveerde in 1841 in Jena tot doctor in de wijsbegeerte. Hij was voornemens zich in Bonn als privaat-leeraar te vestigen, maar kwam weldra tot het inzicht dat in die richting voor hem niets te bereiken was. Hij werd nu publicist en kort daarna medewerker aan de in 1842 in Keulen opgerichte „Rheinische Zeitung" en eindelijk hoofdredacteur van dit blad, dat intusschen wegens zijn artikelen door de censuur hevig bemoeielijkt werd. In 1843 trad hij uit de redactie en huwde met Jenny von Westfalen. In den herfst van datzelfde jaar trok hij naar Parijs, om daar het socialisme te bestudeeren en tezamen

met Arnold Ruge, een uitgever en staatkundige van jong-hegeliaansche richting, de „Deutsch-Französische Jahrbücher" uit te geven. In dit tijdschrift, waarvan slechts twee afleveringen (1844) het licht hebben gezien, vindt men de eerste levensteekenen van het Marxisme, — in het bijzonder in de verhandeling over „Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie".

Wij hebben reeds vermeld dat Marx zich van zijn voorgangers hierdoor onderscheidt dat hij het socialisme, het strijdend proletariaat en de ontwikkeling der maatschappij tot elkander gebracht en deze factoren tot een geordend stelsel samengesmolten heeft. Blijft de vraag, hoe deze denkbeelden in zijn geest gerijpt zijn.

Toen Marx zich in 1843 in Parijs kwam vestigen, bezat hij een degelijke kennis van de wijsbegeerte en daarbij een drang tot vrijheid en het verlangen het socialisme te leeren kennen. Het kenmerk van een beschaafden geest is de vaardigheid zich in de onderwerpen van zijn belangstelling in te werken en tegelijkertijd te midden van de vele en menigvuldige verschijnselen het blijvende te onderkennen en het onderling verband dier verschijnselen te ontdekken. Dit vermogen bezat Marx in den hoogsten graad.

Wat had hij in Parijs gevonden? Een menigte socialistische denkbeelden, plannen en meeningen, alsmede proletarisch-revolutionnaire overleveringen uit den tijd van de Fransche Revolutie, van de samenzwering van Babeuf en van de geheime genootschappen van Blanqui. Het spreekt vanzelf dat hij zich ook van het Engelsche Chartisme op de hoogte stelde dat in het jaar 1842 zijn hoogsten bloei bereikt had. Deze zeer uiteenloopende verschijnselen verbond hij tot een geheel met behulp van de denkmethode van Hegel en op deze wijze hoopte hij de wet van de historische ontwikkeling op het spoor te komen.

En van welken aard is nu die denkmethode, de zoogenaamde dialectiek van Hegel?

Onder dialectiek verstonden de oude Grieken de kunst van woord en wederwoord, van de weerlegging van den tegenstander door de vernietiging van zijn beweringen en bewijzen, de kunst de tegenstrijdigheden en tegenstellingen tot hun recht te doen komen. Wanneer men dezen vorm van gedachtenwisseling nauwkeuriger beschouwt, dan blijkt zij — in weerwil van haar ontken-

ningen en van haar schijnbaar negatieven, want vernietigenden denk-arbeid — zeer nuttig te zijn, in zoover zij in de botsing der meeningen de waarheid te voorschijn brengt en tot denken prikkelt.

G. W. F. Hegel (geboren in Stuttgart 1770, gestorven in Berlijn 1837) was een Duitsch wijsgeer en mysticus die het denkbeeld van de ontwikkeling in de logica heeft binnengeleid. Tegelijk heeft hij den naam „dialectiek" in eere hersteld en daarmede zijn denkmethode aangeduid.

Volgens deze methode heeft elk van onze begrippen zijn tegenstelling of tegendeel, — anders gezegd: al wat positief is, heeft zijn negatie. Dit is een waarheid die aan een oppervlakkige beschouwing gemakkelijk ontsnapt. Deze bemerkt weliswaar de aanwezigheid van zeer verschillende dingen, want al het bestaande heeft zijn tegenstelling: zijn — niets, koude — hitte, licht — duisternis, zachtheid — hardhard, welgevallen — smart, rijkdom — armoede, kapitaal — arbeid, leven — dood, deugd — zonde, idealisme — materialisme, realisme — nominalisme, classicisme — romantiek. Wie in alle eenvoudigheid denkt, geeft er zich geen rekenschap van dat hij door een wereld van tegenstellingen en tegenstrijdigheden omringd wordt. Eerst voor de denkende en schiftende rede worden de menigvuldigheid en de verscheidenheid tot tegenstellingen en tegenstrijdigheden, tot een botsing van negatief en positief toegespitst. En niet vóórdat deze botsing, deze strijd van tegenovergestelde machten is uitgestreden, kan iets hoogers geboren worden.

De tegenspraak die Hegel hier op het oog heeft, is niet een gevolg van verwarring, ook niet een vertroebeld denken dat met zichzelf in tweestrijd is: het is niets meer en niets anders dan een uitwendig contrast. Wij weten hoe in den loop der tijden het recht tot onrecht wordt, verstand tot onverstand, nut tot nadeel, — hoe wetten en instellingen verouderen en in tegenspraak komen met de levende belangen en de nieuwe denkbeelden van de maatschappij. Dan ontbrandt de sociale strijd om de wetten en instellingen met de nieuwe belangen en inzettingen in overeenstemming te brengen en een hooger maatschappelijken trap te bereiken. Die hoogere trap noemt Hegel; de negatie van de negatie of de synthese.

Men kan deze methode in haar geheel nog duidelijker weergeven en ze op de volgende wijze aanschouwelijk maken:

Wij hebben hier een ei. Dit is iets positiefs. Maar het bevat een kiem die, eenmaal tot leven gewekt, den inhoud van het ei langzamerhand verteert (negeert). Toch is deze negatie geen vernieling en vernietiging zonder meer, want haar resultaat bestaat hierin dat de kiem zich tot een levend wezen ontwikkelt. Wanneer de negatie voltooid is, dan breekt het kuiken door de schaal van het ei heen. Hier hebben wij dus de negatie van de negatie of de synthese waardoor een hooger staand organisch wezen geboren is.

Volgens Hegel is het gewichtigste stadium in het levensproces, — of in de ontwikkeling van denkbeelden, dingen en wezens, het ontwaken van de negatieve krachten, het optreden van de factoren van tegenspraak en tegenstelling.

„De tegenspraak", — aldus zegt Hegel woordelijk, — „is de wortel, de oorsprong van alle beweging en levensverrichting. Beweging, aandrift en werkzaamheid zijn alleen mogelijk waar een tegenstelling aanwezig is.

Eerst wanneer het positieve en de negatie hun invloed op elkander hebben uitgeoefend, kan het ontwikkelingsproces voortgang hebben en tot een hooger trap worden opgevoerd. Waar echter, — naar Hegel zegt — de kracht tot de ontplooiïng en toespitsing van het verzet ontbreekt, daar gaat het denkbeeld, het ding, het wezen aan de tegenspraak te gronde.

Wanneer wij deze dialectische wereldbeschouwing goed begrijpen, dan is ook de kern van het Marxisme ons duidelijk geworden.

Het spreekt vanzelf dat Hegel, de grootste en meest-Duitsche van alle Duitsche philosophen, zijn methode niet met de eenvoudige woorden heeft toegelicht, waarvan wij ons hier bediend hebben. Want Hegel behoorde tot de school die men gewoon is de idealistische te noemen: de idee, het geestelijke, het volstrekte, het goddelijke was voor hem de oorspronkelijke, zichzelf bewegende kracht die zichzelf en de wereld, als haar uitwendig kleed, van trap tot trap ontwikkelt, totdat zij in den mensch tot godheid wordt, zoodat men van Gods wording in de geschiedenis spreken mag, — hetgeen men ook aldus kan uitdrukken, dat

God-zelf het voorwerp is van een ontwikkelingsproces en zich uit in het hoogste van den mensch.

Dit is het hoogtepunt van de Duitsche mystiek. Maar — wel beschouwd — kunnen wij dit alles ter zijde laten. Het komt er voor ons slechts op aan de dialectische methode van Hegel goed te begrijpen, want daarin ligt de sleutel die ons den toegang tot het werk van Marx ontsluiten zal.

Met de geheele Duitsche wijsgeerige school die na 1830 zich steeds meer van het idealisme verwijderd heeft en de materialistische richting genaderd is, is ook Marx in de jaren 1840/41 tot het materialisme overgegaan. Niet het geestelijke, — zoo luidde de nieuwe leer, — was het oorspronkelijke en zich-bewegende, maar het stoffelijke en de krachten die daarin huisden, vormden het oorspronkelijke en zich-ontwikkelende. En deze ontwikkeling voltrekt zich door de onderlinge aanraking van tegenstellingen.

Dit waren de denkbeelden die Marx met zich naar Parijs bracht. Met inspanning van al zijn krachten wierp hij zich op de studie van het Fransche socialisme en van de Fransche arbeidersbeweging. Aan de hand van de dialectiek erkende hij onmiddellijk in het proletariaat de negatie van het bestaande en in den strijd dien dat proletariaat voor de verwezenlijking van het socialisme voerde, de hoogere synthese. Het positieve was blijkbaar de op privaat-bezit en concurrentie gebaseerde economische orde, waartegen de strijd, de tegenstelling, de tegenspraak gericht was. Dat het noodzakelijk was dezen strijd aan te wakkeren en daaruit — mits toegespitst en tot het einde gestreden — een hooger vorm van het maatschappelijk leven zou ontstaan, — dat leerde hem de dialectiek.

Hier hebben wij reeds de sociologische grondbeginselen van Marx: onoverbrugbare tegenstelling tusschen de aanhangers van de oude orde (het positieve, het privaat-eigendom) en de aanhangers van de komende orde (synthese en socialisme). Maar wie waren die aanhangers? Niet min of meer op den voorgrond tredende individuen of groepen van menschen die uit ideale beweegredenen, — door gevolgtrekkingen van hun verstand of wel uit zedelijke motieven — tot de eene of tot de andere zienswijze overhelden, maar klassen met bepaalde economische

belangen die in een onverzoenlijke tegenstelling tegenover elkander staan, een tegenstelling die door den strijd beslist moet worden.

Wij zullen goed doen ons te herinneren welke meeningen dienaangaande reeds in het Frankrijk van 1837 gangbaar waren, hoe de economische beschouwing de bespiegeling op zijde begon te dringen en hoe men reeds geneigd was de tegenstelling tusschen bourgeoisie en „volk" (proletariaat) tusschen kapitaal en arbeid te aanvaarden. En ten slotte hebben wij te bedenken dat het verschijnsel van de opeenhooping van kapitaal en het verdwijnen van den nijveren middenstand door de socialisten was opgemerkt en vastgesteld. Wanneer wij ons dit alles voor den geest brengen, zal het ons geen moeite kosten te begrijpen dat Marx met behulp van zijn dialectiek dit geheel van verschijnselen in een deugdelijk sociaal-wijsgeerig verband vereenigd en aldus het fundament van zijn stelsel gelegd heeft. En dit niet alleen. Toen deze arbeid verricht was, was daarmee ook de richting aangewezen van den weg dien hij voortaan te volgen had: de bestudeering van het economisch leven, de ontleding van de kapitalistische economische orde, naspeuring van de rol van het proletariaat en van de krachten die bezig zijn zich in den schoot van de oude maatschappij te vormen en bestemd zijn haar tot een hooger stadium te voeren.

In de opstellen van Marx in de „Deutsch-Französische Jahrbücher" zijn de hoofdlijnen van zijn volgenden arbeid reeds uitgestippeld. Een jaar later werden zij door hem in de „Heilige Familie" verduidelijkt en ten slotte helder en beslist uitgesproken in de tegen Proudhon gerichte „Misère de la Philosophie" (1847) en weldra in het Communistisch Manifest dat hij in December 1847 en Januari 1848 heeft opgesteld.

3. De Materialistische Opvatting van de Geschiedenis.

Meer en meer wijdde hij al zijn krachten aan de studie van het ontstaan en de ontwikkeling van het kapitaal en steeds onomstootelijker vestigde zich bij hem de overtuiging dat de economische ontwikkeling de grondslag van de burgerlijke maatschappij is en de geestelijke verschijnselen de uitdrukking van de economische

bewegingen zijn. Wij wenschen deze opvatting van de geschiedenis met een enkel woord toe te lichten.

Reeds een vluchtige blik op de geschiedenis der menschheid leert ons dat de menschen in de onderscheiden tijdperken zeer verschillende meeningen omtrent recht, zedelijkheid, godsdienst, staat, wijsbegeerte, landbouw, handel, nijverheid voor juist of onjuist gehouden hebben, dat zij zeer uiteenloopende inrichtingen en vormen van staat en maatschappij hebben gekend, en dat zij ten slotte een eindelooze reeks van oorlogen en veranderingen doorleefd hebben. Van waar deze verbijsterende verscheidenheid in der menschen denken en doen?

Toen Marx zich deze vraag voorlegde, was het er hem minder om te doen aangaande het ontstaan van het denken, het recht, den godsdienst, de maatschappij, den handel te worden ingelicht: hij was bereid dit alles als historisch gegeven te aanvaarden. Voor hem kwam het er veeleer op aan de beweeggronden te ontdekken die de veranderingen en omwentelingen in vorm en inhoud van de geestelijke en maatschappelijke verschijnselen te voorschijn roepen of de neiging daartoe veroorzaken. In het kort gezegd: niet de oorsprong, maar de dialectiek (de ontwikkeling en verandering) der dingen, het revolutionnaire element van de geschiedenis was het voorwerp van zijn belangstelling.

En het antwoord van Marx luidt: de drijfkrachten van de menschenmaatschappij die den opeenvolgenden inhoud van het voelen en denken, dus van het menschelijk bewustzijn te voorschijn roepen of de onderscheiden maatschappelijke instellingen en botsingen doen ontstaan, komen niet in de eerste plaats voort uit het denken, de idee, het wereldverstand of den wereldgeest, maar uit de stoffelijke toestanden van het leven. De basis van de geschiedenis der menschheid is derhalve van stoffelijken aard. En onder dien toestand van het stoffelijke leven hebben wij te verstaan: de wijze waarop de menschen als maatschappelijke wezens met behulp van de hen omringende natuur en van eigen lichamelijke en geestelijke vermogens hun stoffelijk leven inrichten, in hun levensonderhoud voorzien, de goederen vervaardigen die zij voor de bevrediging van hun behoeften noodig hebben en deze goederen verdeelen en ruilen.

Van al de onderdeelen van het stoffelijk leven is de productie, de vervaardiging van de levensmiddelen, het gewichtigste. En deze productie wordt bepaald door de productie-krachten. Dezen zijn van tweeledigen aard, zakelijk en persoonlijk. De zakelijke productie-krachten zijn: de grond, het water, het klimaat, de grondstoffen, de werktuigen en de machines. De persoonlijke productie-krachten zijn: de arbeiders, de natuurwetenschappelijke onderzoekers, de mannen van de techniek, en eindelijk het ras, de historisch verworven, voor den arbeid gunstige eigenschappen van bepaalde groepen van de menschheid.

In het totaal van de productie-krachten nemen de arbeiders de eerste plaats in: zij vormen de eenige kracht die in de kapitalistische maatschappij waarde voortbrengt. De daaropvolgende plaats naar de belangrijkheid wordt door de moderne vakwetenschap ingenomen. Zij is een bij uitstek herscheppende en verdeelende kracht in de maatschappij. (Kapital I, hoofdstuk 12, 13 en 14). (Elend der Philosophie, blz. 100/101).

Vermeerderen zich de productie-krachten door toenemende bekwaamheid van de arbeiders, door de ontdekking van nieuwe grondstoffen, van schatten in den bodem en van nieuw afzetgebied, door de uitvinding van een nieuwe werkwijze, van gereedschappen en machines, door toepassing van de wetenschap op de productie, door doelmatiger inrichting en uitbreiding van handel en verkeer, — anders gezegd, wijzigt zich de stoffelijke grondslag of het economisch fundament van de maatschappij, — dan zijn de oude productie-verhoudingen niet langer dienstig voor de belangen van de productie. Want die productie-verhoudingen: de vroegere maatschappelijke inrichting, de vóórdien geldende wetten, de instellingen van den staat en de stelsels die met het geestelijk leven in verband stonden, waren in overeenstemming met een toestand van productie-krachten die nu bezig is te verdwijnen of wellicht reeds verdwenen is. De maatschappelijke en geestelijke bovenbouw past niet langer bij den economischen onderbouw. Er is een tegenstelling tusschen productie-krachten en productie-toestand ontstaan.

Deze tegenstelling tusschen de nieuwe werkelijkheid en de oude vormen, deze botsing tusschen nieuwe oorzaken en de verouderde

werking van thans verdwenen oorzaken, begint langzamerhand op de gedachten der menschen invloed te oefenen. Zij beginnen te gevoelen dat zij tegenover een nieuwe uitwendige wereld staan, dat een nieuw tijdperk is aangebroken. De maatschappelijke indeeling wijzigt zich. Voorheen geminachte standen en klassen winnen aan economische en maatschappelijke macht. Andere standen die vroeger in hoog aanzien stonden, komen op een lager peil te staan.

Terwijl deze omwenteling in den socialen onderbouw zich voltrekt, klampen de oude godsdienstige, rechtsprekende, wijsgeerige en politieke stelsels zich vast aan de plaats die zij krachtens de overlevering innemen. Zij trachten hun bestaan te rekken, ofschoon zij verouderd zijn en de geestelijke behoeften niet langer kunnen bevredigen. Want het menschelijk denken is van de behoudende partij, het volgt niet dan schoorvoetend de uitwendige gebeurtenissen, evenals ons oog geneigd is de zon te zien op een plaats waar zij zich in werkelijkheid niet meer bevindt, aangezien haar stralen eenige minuten noodig hebben om onze gezichtszenuw te treffen. Wij herinneren aan het fraaie beeld van Hegel: „De uil van Minerva begint haar vlucht eerst bij de nadering van de schemering."

Laat, wellicht te laat, maar eindelijk toch ... Er staan machtige denkers op die den nieuwen stand van zaken verklaren, die nieuwe begrippen en nieuwe denklijnen scheppen, in overeenstemming met den nieuwen toestand. In het menschelijk bewustzijn rijzen ontstellende twijfelingen en vragen op, om straks aan nieuwe waarheden het aanzijn te geven. Het komt tot meeningsverschillen, tot woordentwist, oneenigheid, scheiding, klassenstrijd en omwenteling.

4. De Klassenstrijd.

Een van de belangrijkste bijdragen van Marx tot het juist begrip van historische gebeurtenissen is zijn beschouwing van de maatschappelijke klasse en van den klassenstrijd. Een bepaalde maatschappelijke menschengroep die gemeenschappelijke economische kenteekenen vertoont, vormt een klasse. En de menschen-

groep wier voornaamste bron van inkomsten het arbeidsloon is, vormt de arbeidersklasse. Daarentegen maken de menschen wier voornaamste bron van bestaan winst, rente en grondhuur zijn, de kapitalistische klasse uit. Tusschen deze beide klassen bestaat een wijde onoverbrugbare tegenstelling van economischen aard, zoowel ten opzichte van de bezoldiging als aangaande inrichting van de maatschappij. Want uit de oorspronkelijke tegenstelling wegens loon en werktijd ontwikkelt zich allengs, onder den invloed van het zich verhelderend verstand van het proletariaat, een hartstochtelijke worsteling waarvan de economische orde de inzet is. De kapitalistische klasse vecht voor de instandhouding van de bestaande orde, — het proletariaat voor een omzetting van het economisch en maatschappelijk leven in de richting van het socialisme. Een uitgebreide sociale klassenstrijd wordt onvermijdelijk tot een politieken strijd. Het allereerste doel van den strijd is het bezit van de staatsmacht, wier steun de kapitalistische klasse gebruikt voor de handhaving van haar positie, terwijl het proletariaat het op de bemachtiging van de staatsmacht aanlegt om met haar hulp de meer verwijderde onderdeelen van haar programma te verwezenlijken.

Marx is van oordeel dat deze strijd bestemd is vroeg of laat te eindigen met de zegepraal van de arbeidersklasse die gedurende den overgangstijd van het privaat-eigendom tot de socialistische orde een regeering met onbeperkte macht instellen en geleidelijk de maatschappij omzetten zal.

Marx is de eerste geweest die de uitdrukking „proletarische dictatuur" gebezigd heeft. (Klassenkämpfe in Frankreich, 1848, blz. 98).

Twee jaren later (in een brief aan Weydemeijer te New-York) heeft hij aanspraak gemaakt op het vaderschap van het denkbeeld, „Dat de klassenstrijd tot de dictatuur van het proletariaat leidt". En in zijn critiek op het programma van Gotha, — in een van het jaar 1875 gedagteekenden brief aan het partijbestuur van de sociaal-democratie — houdt hij de dictatuur van het proletariaat voor de regeermacht van den overgangstijd in het eigenlijke revolutie-tijdperk.

5. De Kern van zijn Economische Leer.

Het voornaamste economische vraagstuk was voor Marx: Wat is de drijfkracht en het doel van de kapitalistische orde en hoe verklaart zich de ontzaglijke toeneming van den rijkdom? Dit vraagstuk heeft hij in zijn „Kapital" behandeld. (Deel III, 1867—1894).

Zijn antwoord op deze vraag laat zich aldus weergeven: Rijkdom is de voorraad van de gebruiksgoederen die een volk voortbrengt. In den gewonen gang van zaken brengt de kapitalistische orde elk jaar meer goederen voort dan in het voorafgaande jaar. Dit meerdere hoopt zich op en roept op zijne beurt wederom een toename te voorschijn en op deze wijze vermeerdert zich de rijkdom.

Maar wie brengt dit meerdere voort? Door welke menschengroep, door welke klasse wordt de rijkdom vermeerderd?

Ten einde deze vraag te kunnen beantwoorden, stelt Marx een onderzoek naar den inhoud van het begrip waarde in. Immers, de rijkdom wordt met waarde-eenheden afgemeten. Maar wat is waarde? Marx verdwaalt niet in ijdele bespiegelingen, maar verplaatst zich naar het kantoor van den fabrikant en stelt zich op de hoogte van de wijze waarop daar de waarde wordt vastgesteld. Hem blijkt nu dat de fabrikant de productiekosten tot den grondslag van de waarde maakt. Welke zijn die productiekosten? Productiekosten zijn de uitgaven voor grondstoffen, slijtage van gebouwen, machines en gereedschappen, salarissen en loonen en ten slotte de gewone winst die op de goederen gelegd wordt. Naar de meening van Marx kan alleen die arbeid geacht worden van waarde-voortbrengenden aard te zijn die met de voortbrenging en het vervoer van grondstoffen en goederen in onmiddellijk verband staat. De sociaal-noodzakelijke arbeid van hand en hoofd die besteed wordt aan de productie van de grondstoffen en aan hun verzending naar de plaats van productie, is de bron en de maatstaf van de waarde. De vergoeding die aan dezen waarde-voortbrengenden arbeid wordt toegekend, blijft steeds onder het totaal van de voortgebrachte waarde, zoodat de productief optredende arbeid in den regel den fabrikant hooger waarde

opbrengt, dan hij daaraan in den vorm van loon uitbetaalt. Dit verschil is de bron van de meer-waarde, waaruit de fabrikant zijn winst, de bankier zijn rente, de grond-eigenaar zijn huur en de tusschenhandelaar zijn winst bemachtigt.

De afzonderlijke fabrikant ontvangt echter niet de in zijn fabriek voortgebrachte meer-waarde, aangezien hij met de wereldmarkt en met de concurrentie rekening heeft te houden. Wanneer bijvoorbeeld de in zijn fabriek voortgebrachte meer-waarde 50 procent en die van de andere fabrikanten 60, 40 en 30 procent bedraagt, dan ontstaat daardoor op de markt een gemiddelde winst van ongeveer 45 procent.

Wanneer dus de productieve arbeid de waarde bepaalt, dan volgt daar uit dat, hoe minder hoofd- en handenarbeid aan een zeker artikel besteed is, in die mate ook de waarde geringer zal zijn. Dit is feitelijk het geval, zoodra de machine-arbeid de plaats van den menschelijken arbeid komt innemen: de goederen worden — in overigens normale tijden — goedkooper. Hoe minder menschelijke arbeid voor de productie van een artikel vereischt wordt, — zooveel geringer wordt ook de meer-waarde, zooveel minder ook de winst op dezelfde hoeveelheid. De winstverhouding daalt. Ten einde aan deze daling tegemoet te komen, neemt de fabrikant zijn toevlucht tot de fabricatie van grooter hoeveelheden, waarvoor evenwel ook evenredig grooter hoeveelheden grondstof en machtiger, meer ingewikkelde machines en uitgebreider lokalen noodig zijn. De aanschaffing daarvan is uitsluitend in het bereik van krachtige kapitalisten of ondernemingen op aandeelen, terwijl de onbemiddelde klein-industriëelen en allen die op handenarbeid zijn aangewezen, te gronde gaan. Er vangt nu in het economisch leven een proces van samentrekking en centralisatie aan dat de kloof tusschen de klassen dieper maakt en de maatschappij in een handvol groot-potentaten en een groote meerderheid van bezitloozen splitst, in de groote industrieele centra een ongetelde massa proletariërs bijeen drijft, daardoor hun organisatie en hun klasse-bewustzijn versterkt, en ten slotte den klassenstrijd verscherpt, totdat deze het kookpunt van de revolutie bereikt heeft. Het laatste bedrijf van dit drama bestaat hierin dat de kapitalisten uit hun eigendom ontzet worden

door de volksmassa die de productiemiddelen aan de leiding en het beheer van de gansche natie toevertrouwt en aldus de economische revolutie verwezenlijkt. Met dien verstande dat een overgangs-tijdperk zal worden vastgesteld waarin de proletarische dictatuur de leiding van het omwentelings-proces op zich neemt en alle hindernissen uit den weg ruimt die zich daartegen verzetten.

6. Evolutie en Revolutie.

Marx kent geen tegenstelling van revolutie en evolutie. Dit heeft hij met Hegel gemeen. De dialectiek van Hegel is evenzeer uit-één-stuk en even afgesloten als het levenswerk van Marx. Het Communistisch Manifest is niet minder evolutionnair dan het „Kapital" of de „Kritik der politischen Oekonomie", — zooals op zijne beurt het „Kapital" niet minder revolutionnair is dan het Communistisch Manifest.

Hoe hebben wij dit op te vatten?

De dialectiek van Hegel is een evolutie die tot stand komt door de werking van tegenstellingen, door het denkend verstand toegespitst. Het is niet een uit-zichzelf-voortvloeiend, vreedzaam en onhoorbaar worden, groeien en aanpassen, maar een losmaking van de negatie die het positieve gewelddadig omvormt. De gansche arbeid van de negatie is van revolutionnairen aard, totdat de negatie van de negatie te voorschijn komt. Dit is de kern van den gedachtengang van Hegel: de openbaring van de tegenstellingen in het wordingsproces van heelal en maatschappij, de strijd waarin het oude positieve wordt opgelost. De dialectiek van Hegel is een evolutie met de middelen van de revolutie.

En aldus is ook de dialectiek van Marx. Wie een van de werken van Marx leest, behoort zich in de eerste plaats rekenschap te geven van de zaak waarop het hier aankomt: een objectief proces, de economische ontwikkeling, de ontleding van de kapitalistische productie en circulatie, — of de werkzaamheid van het proletariaat.

Het economisch proces is de materie van de evolutie, — de werkzaamheid van het proletariaat en van zijn leiders is het revolutionnaire hervormen.

In het Communistisch Manifest en in de toespraken tot den Communistenbond is het proletariaat het onderwerp dat behandeld wordt. Derhalve wordt alle nadruk op den revolutionnairen factor gelegd. Hier is Marx de denker van de revolutie.

In het „Kapital" is het kapitalistische regime het onderwerp dat behandeld wordt. Dientengevolge komt de evolutionnaire factor op den voorgrond. Marx is hier de ontleder van de economische ontwikkeling.

De rol die Hegel in zijn „Logik" aan het denkend verstand toebedeelt, te weten de toespitsing van de tegenstellingen, — wordt door Marx toevertrouwd aan de klasse-bewuste, zichzelve opofferende voorhoede wier taak het is den uit den productietoestand voortkomenden klassenstrijd op de spits te drijven.

Want zoowel bij Hegel als bij Marx is de botsing der tegenstrijdigheden en de toespitsing van de tegenstellingen het krachtigste middel tot de ontplooiïng van het leven en de dienstbaarmaking van alle krachten van het heelal.

Evolutie met behulp van revolutionnaire middelen: sociaaleconomisch inzicht en sociaal-revolutionnaire actie, — dit is het testament van Karl Marx.

De overige bijzonderheden van het leven van Marx zijn zóó bekend dat de volgende mededeelingen als voldoende beschouwd mogen worden.

Tot 1845 woonde hij in Parijs, werd toen over de grens gezet en vestigde zich in Brussel waar hij tot 1 Maart 1848 vertoefde. Van begin Maart tot einde Mei 1848 vertoefde hij in Parijs, in de jaren 1848/49 in Keulen, als lid van de redactie van de „Neue Rheinische Zeitung", — daarna weder eenige maanden in Parijs. Einde 1849 begaf hij zich naar Londen waar hij tot zijn dood (14 Maart 1883) gebleven is en zijn economisch werk „Das Kapital" geschreven heeft.

7. Zijn Vriendschap met Friedrich Engels.

Engels is de adjudant van Marx geweest. Hij onderscheidde zich door een machtig weten en kunnen, maar ten slotte was hij een talent van denzelfden rang als Hesz, Grün, Lüning, Proudhon,

Blanc en zoovele anderen. Zijn beteekenisvolle plaats in de geschiedenis van het socialisme heeft hij te danken aan de omstandigheid dat hij zich reeds vroeg heeft aangesloten bij Marx, wiens genialen aanleg hij onmiddellijk beseft heeft, wiens arbeid hij gedurende zijn langdurig leven ten koste van zware offers zoowel geestelijk als stoffelijk, bevorderd heeft en aan wiens vriendschap hij heeft vastgehouden met een ijverzucht die uit een diepe intellectueele genegenheid voortsproot.

Engels werd in 1820 in Barmen-Elberfeld geboren. Zijn vader was fabrikant en een vroom, kerkelijk Christen. Hij volgde met vrucht het onderwijs van het gymnasium en deed toen zijn intrede in het practische zakenleven. Hij maakte een godsdienstige crisis door, werd aanhanger van de levensbeschouwing van de Jong-Hegelianen en atheïst, om daarna door Mozes Hesz tot het socialisme bekeerd te worden.

Hij was nauwelijks 20 jaar, toen hij zijn schrijversloopbaan begon, — aanvankelijk in zeer vaderlandslievenden geest en in den trant van het Jonge Duitschland. In het einde van 1842 werd hij naar Manchester gezonden om in de fabriek van zijn vader werkzaam te zijn. Hij zond van daar artikelen aan de „Rheinische Zeitung" over de Engelsche maatschappelijke toestanden. In 1843 kwam hij met de leiders van het Chartisme en van de school van Owen in aanraking en werd medewerker van de organen van die groep. In dienzelfden tijd schreef hij een beoordeeling van de staathuishoudkunde die in de „Deutsch-Französische Jahrbücher" (1844) van Marx verschenen is en den grondslag tot beider vriendschap gelegd heeft. In 1845 gaf hij „Die Lage der arbeitenden Klasse in Engeland" in het licht en ijverde voor het communisme in Parijs, Brussel en het Rijnland. Ook leverde hij eenige bijdragen voor „Die Heilige Familie", — een afrekening van Marx met zijn vrienden van de Jong-Hegeliaansche richting die het liberalisme trouw waren gebleven. In 1847 schreef hij een ontwerp voor een communistisch manifest, — hij behoorde tot de oprichters van den Communistenbond.

Zijn geestelijk leven was van nu af met dat van Marx innig verbonden. Hij werd medewerker aan de „Neue Rheinische Zeitung" (1848/49), nam deel aan den opstand in Baden (1849),

werkte mede aan de „Neue Rheinische Revue" (Londen, 1850). Van 1850 tot 1869 was hij in Manchester in den handel werkzaam. Gedurende dien tijd hield hij zich voornamelijk met onderwerpen bezig die òf met het militairwezen òf met de natuurwetenschappen in verband stonden, — voorts ondersteunde hij Marx rijkelijk met geld en met dagblad-artikelen. Na 1870 leefde hij in Londen samen met Marx. Met diens hulp schreef hij den „Anti-Dühring" (1877).

Na den dood van Marx (1883) heeft Engels het 2de en 3de deel van het „Kapital" uitgegeven. Ook heeft hij nog eenige volkenkundige, wijsgeerige en politieke verhandelingen in het licht gezonden. Hij is in 1895 gestorven.

In het laatste tiental jaren van zijn leven is zijn opvatting van het socialisme reformistisch en parlementair geweest en in die richting heeft hij invloed uitgeoefend op zijn geestelijken leerling en opvolger, Karl Kautsky, — en ook op den grootsten leider van de Duitsche sociaal-democratie, August Bebel.

8. Oprichting en Statuten van den Communisten-Bond.

Van 1845 af verbreidden Marx en Engels hun sinds kort gevestigde opvattingen onder de leden van den Bond der Rechtvaardigen. Het nieuwe element bestond hierin dat het communisme niet langer een uitgewerkt plan voor een maatschappelijke orde was die met behulp van invloedrijke menschenvrienden of van de stichting van koloniën verwezenlijkt zou kunnen worden, maar de beteekenis had van een organisatie van de arbeidersklasse tot een zelfstandige politieke partij wier taak het was door revolutionnaire middelen de staatsmacht te bemeesteren om langs dien weg de kapitalistische economische orde omver te werpen en in communistischen geest te hervormen.

Deze denkbeelden vonden in Londen te gereeder ingang, omdat de Chartisten door de democratie een maatschappelijke hervorming trachtten tot stand te brengen.

Tegen einde Januari 1847 werd Jozef Moll door het hoofdbestuur naar Brussel afgevaardigd om Marx en Engels uit te

noodigen zich bij den Bond aan te sluiten, terwijl hem voorts werd opgedragen met hen over den stand van zaken van gedachten te wisselen. De Bond riep een congres bijeen dat den 1sten Juni 1847 in Londen gehouden werd en waaraan door Engels en Wilhelm Wolff — als vertegenwoordiger van Marx — werd deelgenomen. In September gaf het hoofdbestuur — onder redactie van Karl Schapper — het eerste nummer van de „Kommunistische Zeitschrift" uit, waarvan het motto luidde: „Proletariërs van alle landen, vereenigt u!" De Bond der Rechtvaardigen ging over in den Bond der Communisten en belegde een congres dat van 30 November tot 8 December 1847 vergaderd heeft. Het werd bijgewoond door Marx, wien tezamen met Engels werd opgedragen het Communistisch Manifest op te stellen. Het belangrijkste gedeelte van de toen ontworpen en goedgekeurde statuten luidde:

Artikel I. Het doel van den Bond is de omvèrwerping van de bourgeoisie, de heerschappij van het proletariaat, de opheffing van de oude op klasse-heerschappij berustende burgerlijke maatschappij en de stichting van een nieuwe maatschappij zonder klassen en zonder privaat-eigendom.

Artikel II. De voorwaarden die voor het lidmaatschap gesteld worden zijn: a) een levenswijze en een werkzaamheid die met dit doel in overeenstemming zijn, — b) revolutionnaire geestkracht en ijver in de propaganda, — c) instemming met het communisme, — d) onthouding van alle medewerking aan anticommunistische politieke of nationale vereenigingen, — e) onderwerping aan de besluiten van den Bond, — f) geheimhouding aangaande alle aangelegenheden van den Bond, — g) opneming in de gemeente met algemeene stemmen.

Artikel III. Alle leden zijn gelijk en broeders en als zoodanig verplicht elkander te allen tijde bij te staan.

Marx aanvaardde de terugreis naar Brussel, schreef het manifest en zond dit naar Londen waar het gedrukt werd. Nauwelijks had het de pers verlaten, toen in Parijs de revolutie uitbrak die weldra in alle Duitsche staten weerklank zou vinden.

9. De Terugwerking van het Communisme op Duitschland. Stefan Born, Proces Mentel.

Duitsche arbeiders die in Brussel, Parijs en Londen gearbeid hadden, brachten de nieuwe boodschap huiswaarts. Berlijn, Keulen en Breslau zijn de eerste Duitsche steden geweest waar de communistische denkbeelden ingang gevonden hebben. De gezellen die na den volbrachten leertijd in hun omgeving terugkeerden, werden lid van de handwerkers- en de gezellen-vereenigingen en deden hun best de nieuwe denkbeelden te verbreiden. Omtrent deze werkzaamheid in Berlijn zijn wij ingelicht door het proces-Mentel dat in 1846/47 in Berlijn gevoerd werd, — bovendien door Born die in 1848/49, deels in den geest van Marx, in Berlijn en Leipzig aan het werk was.

Stefan Born werd in 1824 als kind van een Joodsch gezin in Lissa geboren. Aanvankelijk bezocht hij het gymnasium, totdat de ongunstige geldelijke toestand van zijn vader hem noodzaakte zich op een handwerk toe te leggen. In 1840 werd hij in een Berlijnsche boekdrukkerij als letterzettersleerling aangenomen. Intusschen besteedde hij zijn vrijen tijd aan de voort-zetting van zijn studiën, zoodat hij tegen het einde van 1846 bij de afsluiting van zijn leertijd, ook een bekwaam schrijver en een man van algemeene beschaving geworden was. Vol belangstelling in de nieuwe communistische denkbeelden begaf hij zich naar Parijs en vervolgens naar Brussel, waar hij aan de administratie van de „Deutsche Brüsseler Zeitung" verbonden werd. Hier kwam hij in aanraking met Marx wiens leer hij — althans in hoofdzaak — omhelsde, terwijl hij in de practijk voor de coöperatieve productie (Louis Blanc) geijverd heeft.

Born was tactvol en gematigd, revisionnistisch gezind, daarbij een goed redenaar en bekwaam organisator en bovenal een dapper strijder op de barricade. In 1848 was hij, zooals wij weldra zullen zien, de meestbeteekenende figuur onder de arbeiders van Berlijn, Leipzig en Dresden. In 1849 heeft hij zich uit de beweging teruggetrokken en zich in Zwitserland gevestigd, aanvankelijk als boekdrukker, steeds ijverig lid van de coöperatieve vereenigingen, vervolgens dagblad-redacteur en docent te Basel

in de Fransche letterkunde. In de laatste jaren van zijn leven zijn nog de „Erinnerungen eines Achtundvierzigers" (1898) van zijne hand verschenen.

De eerste communistische invloed dien Born onderging, was afkomstig (1846) van den kleermakersgezel Christian Friedrich Mentel, geboortig van Berlijn, die van 1840 tot 1845 in verscheiden steden van West-Europa zijn beroep had uitgeoefend en in 1846 naar zijn vaderstad teruggekeerd was. Mentel trad weldra tot de handwerkersvereeniging toe en zocht in het geheim naar kameraden die hij in de nieuwe leer zou kunnen inwijden. In de Herinneringen die wij reeds vermeld hebben, verhaalt Born ons hoe Mentel daarbij te werk ging:

„Met de grootste omzichtigheid rondtastende, trachtte zulk een afgezant in naam van Mentel leden voor zijn geheime vereeniging te werven.... Door den schoenmaker Haetzel, een rusteloos ijveraar, dien hij voor de goede zaak gewonnen had, werd ik in zijn geheimen ingewijd. Hij behoorde niet tot de richting van den kleermaker Weitling die vroeger in Zwitserland was opgetreden, maar sprak vaak van een geheime arbeidersvereeniging die zich tot taak gesteld had op den grondslag van de eerlang te veroveren politieke vrijheid het proletariaat van de boeien van het kapitalisme te bevrijden. In hetgeen Mentel min of meer verward te berde bracht, werd mij zijn meening duidelijk dat een nieuwe tijd in aantocht was en er daarbij geen sprake was van een nieuwen staat waarvan het denkbeeld in het hoofd van een kleermakersgezel als Weitling was opgedoken, maar van de ondersteuning van een partij die met historische noodzakelijkheid uit de gegeven toestanden zou voortkomen en in wier wereldbeschouwing het alledaagsche liberalisme nog slechts de waarde van een afgedanen en theoretisch reeds overwonnen tusschenvorm had. Deze zienswijze scheen mij zeer aannemelijk".

Het bestaan van de door Mentel opgerichte organisatie werd weldra verklikt en de vereeniging door de politie ontbonden. De leiders werden gevangen genomen en in staat van beschuldiging gesteld. Na een langdurige voorloopige hechtenis werden Mentel, Haetzel en hun kameraden door de Berlijnsche rechtbank, sommigen tot korte vrijheidsstraffen veroordeeld en de anderen vrijgesproken.

V. DE DUITSCH-CONSERVATIEVE SOCIALE HERVORMING.

1. Haar Romantisch Karakter.

TEGELIJKERTIJD met het democratisch socialisme en het communisme van Marx openbaarde zich een sociaal-hervormingsgezinde geestelijke strooming die zich critisch tegenover het liberalisme en de individualistische, op het eigenbelang van den afzonderlijken mensch gebaseerde economische orde plaatste, maar toch haar ideaal niet in het communisme, doch veeleer in een gemoderniseerde middeleeuwsche orde terugvond of wel in een koningschap dat zich in het bijzonder de sociale nooden aantrok. De dragers van de op gezag en overleveringen berustende instellingen, theologen, adellijken, romantisch aangelegde denkers en dichters konden zich niet bij denkbeelden, eischen en economische vormen neerleggen die — zonder zich om Kerk en staat en samenhang te bekommeren — aan het individu een onbeperkte vrijheid van handelen toestonden en in de plaats van de onderwerping, van de gemeenschap en van de maatschappelijke gebondenheid den enkeling geenerlei beperking oplegden. In hun oogen was de nieuwe tijd als een gebouw dat op drijfzand was opgetrokken, een chaos, een anarchie, als een door en door onzedelijk en goddeloos uitrazen van verstandelijke en economische krachten, iets dat noodwendig tot scherpe maatschappelijke tegenstellingen, tot uitersten van armoede en rijkdom en ten slotte tot een algeheele omvèrwerping moest leiden. In deze stemming waren voor hen de Middeleeuwen met hun gevestigde orde in Kerk en economisch en maatschappelijk leven, met hun godsgeloof en hun leenen, hun kloosters en zelfstandige kringen en gilden als een tot in alle onderdeelen voltooid gebouw, als een fijn bewerktuigd

organisme waarin ieder christen zijn aangewezen plaats had, waarmede elk was samengegroeid en dat al zijne leden in het leven hield. Of ook, zij vestigden hun blikken op den staat, op de monarchie, als op de onveranderlijke pool, het vaste punt in den wedloop der verschijnselen. Aandachtig beluisterden deze denkers en dichters de klachten van het proletariaat, de scherpe verwijten van socialisten en communisten, het opstandig revolutionnair gerommel van de onderwereld. Het waren voor hen de verschijnselen van een naderende ontbinding, de onvermijdelijke gevolgen van den liberalen uitrafelenden arbeid in staat en samenleving en zij vernamen daarin een beroep op alle christenen, op alle economen die aan de zedeleer een plaats inruimden in hun wereldbeschouwing, op alle staatslieden die de monarchie in stand wenschten te houden, — een beroep dat allen die van goeden wille waren, bezwoer tegenover de liberaal-kapitalistische wereld front te maken, het proletariaat den uitweg uit de ellende te wijzen en de maatschappij weder op christelijke, godsdienstige, gemeenschappelijke en ordelievende grondslagen te vestigen.

Deze sociaal-conservatieve richting telde een menigte belangrijke schrijvers, staatsrechtbeoefenaars en dichters, maar slechts weinige economen van beteekenis in haar midden. Zij heeft geen afgesloten gedachtenstelsel voortgebracht. Velen hunner keerden zich tegen Adam Smith en diens op vrijheid gebouwde leer van de samenleving, — anderen tegen den almachtigen, alles tot zich trekkenden staat die alle zelfstandige krachten verstikt. Wederom anderen idealiseerden de Middeleeuwen, het Germaansche recht, de Katholieke Kerk en kweekten in hun binnenste een onoverwinnelijken afkeer tegen liberalen en joden aan. (Antisemitisme)

Slechts twee mannen hebben beproefd een sociaal-conservatieve economische leer te scheppen, — het zijn Karl Winkelblech (pseudoniem Marlo) en Karl Rodbertus. Hun invloed op de practische politiek is zeer luttel geweest, maar het waren deugdelijke hoofden en edele karakters. Een van hen, Marlo, heeft in 1848 in handwerkers- en gezellen-congressen een propagandistische werkzaamheid aan den dag gelegd, terwijl Rodbertus een onmiskenbaren invloed op Ferdinand Lassalle en de christelijk-sociale beweging heeft uitgeoefend.

2. Marlo — Winkelblech.

De beteekenis van Marx reikte over geheel West-Europa. Zijn opvatting van de maatschappij was evolutionnistisch van aard, in zoover hij de vroegere fazen van de geschiedenis der menschheid als in hûn tijd gerechtvaardigd beschouwde. Voor hem stonden het kapitalisme en de vrijheid in den grenzenloozen wedloop der individuen allerminst gelijk met den chaos, maar veeleer met een vooruitgang ten opzichte van het verleden, met een omwentelende kracht van het heden en van een naderende toekomst. Marx zag vooruit, naar het ontstaan van de wordende socialistische economische orde.

Daarentegen was het streven van Marlo daarop gericht het Germaansch-Middeleeuwsche recht, de maatschappij die op het beginsel van een georganiseerde gemeenschap en van de gebondenheid aan het beroep berustte, aan de moderne toestanden aan te passen, — met verwijdering van alle uitwassen, voorrechten en ingeslopen gebreken. In de plaats van de beroepsvrijheid dacht hij zich een vaste beroepsregeling, in de plaats van de vrije mededinging het gildewezen, in de plaats van de onbeperkte bewegingsvrijheid der individuen de samenbinding van heel het economisch leven, van beroep en nijverheid in economische gemeenschappelijke eenheden. Zoomin liberalisme als communisme, zoomin de bourgeoisie die zich van de staatsmacht en den volksrijkdom meester maakt, als het proletariaat dat in zijn revolutionnaire woede alles gelijk wil maken en aldus alles vernielt. Noch de staat die alles in zijn machtskring betrekt, noch de bureaucratie die allen ondernemingslust verstikt. In de plaats daarvan in vrijheid werkende, in zichzelf bestaande instellingen die het gemeenschapsleven tot zijn recht doen komen.

Het ideaal van Marlo was een gemoderniseerde navolging van de Middeleeuwen, een organisatie van het gezamenlijk economisch leven in gilde en inning, waarin meesters en gezellen op den voet van maatschappelijke gelijkheid staan, waarin prijzen en loonen door een vertegenwoordiging van meesters en gezellen in onderling overleg worden vastgesteld, waar beroepskamers de verdeeling van de grondstoffen en van de bestellingen regelen en waar een

sociaal parlement, samengesteld uit de leiders van gilden, de geheele economische wetgeving bespreken en deze aan het politieke staatsparlement ter goedkeuring voorleggen. Desgelijks wordt een ministerie van den arbeid belast met de te-werkstelling van alle werkloozen, daar allen die werken willen een recht op arbeid hebben.

Indien het privaatbezit van de productiemiddelen bestendigd wordt, mogen zij toch niet in den geest van het Romeinsch recht onvoorwaardelijk aan de willekeur van den eigenaar worden overgelaten, maar moeten zij in den zin van het Christelijk-Germaansch recht aan dienstplichten ten behoeve van de gemeenschap gebonden zijn. In onderscheiding van de Middeleeuwsche orde zal thans een democratische gelijkheid heerschen en zullen alle voorrechten worden afgeschaft. De geheele productie van een land behoort naar de behoeften van het land te worden ingericht. Marlo heeft zijn stelsel het federatieve socialisme genoemd: de afzonderlijke productie-lichamen zullen een eigen beheer hebben, in een federatieve verhouding tot elkander staan en niet door het centraal gezag van den staat bestuurd worden.

Marlo (Karl Winkelblech) werd in 1810 in Ensheim (Baden) geboren. Aan de universiteiten van Marburg en Gieszen studeerde hij (onder Liebig) in de scheikunde. Van 1830—1839 was hij in Marburg leeraar in dat vak. In 1839 werd hij als professor in de toegepaste chemie aan de hoogere vakschool in Cassel verbonden. In 1838/39 vertoefde hij eenige maanden in Parijs. In 1843 maakte hij, ter wille van zijn studie, een reis door het noordelijk deel van Europa. Bij een bezoek dat hij aan de destijds beroemde blauwselfabriek in Modum (Noorwegen) bracht, bewonderde hij de inrichting van de machineriën en het natuurschoon van het omringende landschap, toen een Duitsch werkman die aan de fabriek werkzaam geweest was, hem een somber tafereel kwam afschilderen van de ellende van het fabrieksproletariaat. Hij verhaalt daarvan:

„Evenals zoovele natuuronderzoekers, had ook ik in de werkplaatsen van de industrie slechts oogen gehad voor de ovens en de machines, maar niet voor de menschen, — alleen voor de voortbrengselen van de menschelijke vlijt en niet voor de

producenten. Dientengevolge was ik een volkomen vreemdeling in het uitgestrekte rijk van de ellende dat het fundament van onze geblankette beschaving is. De overtuigende woorden van dien arbeider doordrongen mij van het besef van de volstrekte nietigheid van mijn wetenschappelijk streven en in enkele oogenblikken was het besluit bij mij gerijpt de kwalen van ons geslacht en hun oorzaken te doorgronden en te verhelpen."

En bij dit besluit heeft hij volhard en in het bijzonder heeft zijn hart warm geklopt voor de Duitsche gezellen van den handenarbeid.

De beteekenis van Marlo als staathuishoudkundige ligt in zijn ontleding van de onderscheiden economische stelsels van de Oudheid tot 1850. Het moderne communisme van Marx heeft hij niet gekend en — indien hij het gekend had — zou hij het zonder twijfel van de hand hebben gewezen, want het beginsel waarvan Marlo uitging, was de gemeenschap en niet de politieke en economische klassenstrijd. Marlo's opvatting van de maatschappij

„verwerpt alls heidensche beginselen en steunt op de christelijke beginselen. Zij bevat alle zedelijke inzettingen van de Middeleeuwen, in hooger volmaaktheid. Zij heeft de deugden daarvan zonder de schaduwzijden, de romantiek zonder de barbaarschheid. Met haar gilden en gemeenten en maatschappelijke groepen en familiën vormt zij een groote vereeniging die uit kleinere vereenigingen is samengesteld en waarin het belang van elk onderdeel met dat van het geheel samenstemt."

Straks zullen wij Marlo nog ontmoeten als de geestelijke leidsman van de gezellen van den handenarbeid. (1848/49)

3. Karl Johann Rodbertus.

Tusschen Rodbertus en Marlo en ook tusschen Rodbertus en Marx bestaat een zekere geestelijke verwantschap, hetgeen niet verhindert dat groote verschillen ten slotte scheiding tusschen hen maken. Met Marlo heeft Rodbertus het verzet gemeen tegen het Romeinsche recht, tegen het kapitalisme, tegen de verbrokkeling van de maatschappij in afzonderlijke individuen. In beider oogen was de gemeenschap de levenskracht der menschenmaatschappij.

Beiden ook hebben de sociale quaestie buiten de politiek gehouden.

Met Marx had Rodbertus de theorie van de arbeidswaarde gemeen, alsmede de opvatting van de concentratie van het kapitaal.

Van Marlo—Winkelblech onderscheidde Rodbertus zich door zijn onvoorwaardelijke verwerping van een kunstmatige wederopwekking van de inningen, alsook door de waarde die hij toekende aan den staat en aan alle regeermethode die van één enkel middelpunt uitgaat, — en tenslotte door de meening dat de staat reeds thans de productieverdeeling ten gunste van de arbeiders zou kunnen regelen.

In 1805 werd Rodbertus in Greifswald geboren, waar zijn vader professor was in het Romeinsch recht. Nadat hij het gymnasium doorloopen had, studeerde hij in Göttingen en Berlijn in de rechtsgeleerdheid. Daarna trad hij in staatsdienst. Vervolgens ondernam hij groote reizen en kocht het in Pommeren gelegen landgoed Jagetzow. Hier wijdde hij zich geheel aan staathuishoudkundige en historische studiën, bekleedde eereposten en begon in 1839 in sociaal-hervormingsgezinden geest te schrijven. In 1842 zond hij het eerste deel in het licht van een breed opgezet werk „Zur Erkenntnis unserer wirtschaftlichen Zustände", dat evenwel weinig aandacht bleek te trekken. In 1848 werd hij minister van Eeredienst en Onderwijs, maar legde zijn portefeuille na enkele weken neder. Later werd hij aanhanger van Bismarck. Van zijne hand verschenen een groot aantal opstellen. Ook was hij de schrijver van de „Vier soziale Briefe an Kirchmann". Van 1862—1864 verkeerde hij regelmatig met Ferdinand Lassalle, — tien jaren daarna met Hasenclever, den leider van de school van Lassalle. Van 1872 af nam hij tegenover Bismarck een meer critische houding aan, veroordeelde diens binnenlandsche politiek en voorspelde zijn nederlaag in de sociale quaestie. In de laatste jaren van zijn leven (1874/75) overwoog hij als candidaat van de socialisten op te treden. In December 1875 is hij gestorven.

Volgens Rodbertus bestaat de aardsche drijfkracht van de maatschappij niet in den geest en evenmin in den wil, maar in het leven zelf. Hij bedoelt hiermede dit te zeggen: de maatschappij der menschen wordt niet door bewuste krachten voortbewogen, maar door krachten die buiten het gebied van de rede liggen en

door den levensdrang. De ziel van dit maatschappelijk leven is de gemeenschap. De taal en de wetenschap berusten op de gemeenschap van den geest, zeden en recht op de gemeenschap van den wil, arbeid en samenleving op de gemeenschap van de aanwezige stoffelijke krachten. Niet het individu, ook niet het persoonlijk eigendom, niet de persoonlijke vrijheid, maar de gemeenschap der menschen aan geestelijke en stoffelijke goederen is de ziel van de maatschappij. De individueele vrijheid, anders gezegd het liberalisme heeft slechts een negatieve beteekenis: de vrijheid ontbindt en verwijdert de onvolkomen communistische vormen om andere nieuwe, meer volmaakte communistische vormen daarvoor in de plaats te stellen. De maatschappij der menschen vervolgt haar weg naar de economische inrichting van de gemeenschappelijkheid, van de stammen-orde naar de staats-orde en eindelijk naar de alomvattende organisatie van de maatschappij der toekomst. In onze dagen verloopt de economische vrijheid van het individu in tegenstellingen, in toenemenden rijkdom van een minderheid en de steeds verder om zich grijpende verarming van de arbeidende klassen. Want niet de arbeid is de beheerschende factor van het economisch leven, maar het bezit. De zelfzucht is tot een deugd verheven. De mededinging leidt niet tot het geluk van de besten, maar tot het voordeel van de speculanten. Het kapitaal vereenigt zich tot afzonderlijke ondernemingen die een staat in den staat vormen. Het maakt zich meester van de staatsmacht. Het doemt de handwerkers en de loonarbeiders tot steeds dieper ellende. Bij het kwaad van het pauperisme komt zich dat van de regelmatig wederkeerende crisisbezoeking voegen die op de minderbemiddelden een verwoestende uitwerking heeft, — en dit te meer, daar de arbeidende klassen krachtens de ijzeren loonwet slechts het minimum van levensmiddelen als loon ontvangen dat voor hun levensonderhoud noodzakelijk is, terwijl de gansche winst van het steeds toenemend productievermogen het kapitaal in den schoot valt.

Dit is het gebrek in de organisatie van de hedendaagsche maatschappij. Dit is de eigenlijke „sociale quaestie": stijgende goederenvoorraden bij een gelijkblijvend gering consumptievermogen van de binnenlandsche markt. Het overschot aan

goederen wordt uitgevoerd en van daar de aandrang ter openstelling van overzeesche landen. Die openstelling van nieuwe markten verdaagt voor eenigen tijd de oplossing van de sociale quaestie, aangezien de ophooping daardoor tijdelijk verholpen wordt. Een gelijke uitwerking heeft de koloniale politiek: de sociale quaestie wordt uitgesteld, als Europa weer voor eenigen tijd adem kan scheppen. Maar aan dit herhaalde uitstel komt eenmaal een einde en dan zal de eenige keus zijn: oplossing van de sociale quaestie of ontbinding van de maatschappij.

Welke zal die oplossing zijn?

Ofschoon Rodbertus, naar het geheel van zijn wereldbeschouwing het communisme als oplossing zou moeten aanvaarden, is dit voor hem een einddoel dat hij slechts in een onafzienbare toekomst voor bereikbaar houdt. Wanneer de sociale quaestie naar zijn oordeel bestaat in de wanverhouding tusschen het toenemend productie-vermogen van het geheel en den stilstand of betrekkelijken achteruitgang in koopkracht van de arbeidende klassen, dan ligt het voor de hand dat de oplossing zal worden gevonden in een aandeel in de hoogere productiekracht dat aan de arbeiders wordt toegekend. Hiervoor zal de staat hebben te zorgen en wel volgens een ontwerp waarvan de hoofdlijnen de volgenden zijn:

De afzonderlijke goederen worden geschat naar het aantal normale arbeidsuren dat daaraan besteed is. Die normale werkuren bepalen de waarde van de voortgebrachte goederen, want de arbeid is de bron en de standaard van de waarde. De verdeeling van al hetgeen voortgebracht wordt, geschiedt op dezen voet: 30 procent van de waarde komt den arbeider ten goede (loon) 30 procent aan de kapitalisten (winst) 30 procent aan de grondeigenaars (grondrente) en 10 procent aan den staat (belasting). Wanneer deze schaal van verhouding eenmaal is vastgesteld, dan ontvangt de arbeid zijn aandeel in de toenemende productiekracht en de maatschappij in haar geheel beweegt zich in de goede richting. De tegenstellingen worden vermeden en de kloven gedempt.

In de plaats van het metalen geld en van de geheele muntregeling komt het biljet van den werktijd en op die wijze wordt werktijd tegen werktijd uitgeruild. De staat zal dan hebben toe

te zien dat de deelverhouding tusschen arbeid, kapitaal en grondbezit stipt wordt nageleefd.

Het ontging Rodbertus dat, zoolang de productiemiddelen zich in particuliere handen, — in dit geval in de handen van de kapitalisten bevinden, ook de verdeeling onvermijdelijk op privaat-kapitalistische basis zal moeten geschieden. Ook heeft hij uit het oog verloren dat het niet de staat is die regeert, maar de sterkste economische macht, — in dit geval derhalve het kapitaal. Het kan ons dan ook niet verwonderen dat Rodbertus bij den staat aan doovemans deur geklopt heeft. En ook bij de arbeiders heeft hij geen gehoor gevonden, omdat hij hun aanried geen vakvereenigingen en geen coöperatieve bonden op te richten, ook geen wetten voor hun bijzondere bescherming te verlangen. Bovendien wss hij een tegenstander van een zelfstandige politiek van het proletariaat. Het schijnt dat hij zich eerst tegen het einde van zijn leven met een socialistische arbeiderspolitiek verzoend heeft.

In zoover het de beginselen en theoriën aangaat, hebben Marx, Marlo en Rodbertus alle schrijvers en bewegingen beheerscht die in Duitschland en Oostenrijk tusschen de jaren 1860 en 1920 elk naar eigen richting op het gebied van de sociale politiek zijn opgetreden. Wij noemen als voorbeelden Lassalle, Kautsky, Bebel (sociaal-democratisch), bisschop Ketteler, Moufang, Vogelsang, Schings, Hitze (katholiek-sociaal), Herman Wagener, Rudolf Meijer (sociaal-conservatief), de hoogleeraar Wagner, Schönberg, Schmoller (katheder-socialisten), de predikant Todt en de hofprediker Stöcker (protestantsch-sociaal). Met uitzondering van de sociaal-democratie en haar vertegenwoordigers, waren deze stroomingen en haar woordvoerders min of meer anti-semitisch. Het nationaal-socialisme dat sinds eenigen tijd de aandacht trekt, is uit deze richtingen voortgekomen. Wij wenschen hier evenwel uitdrukkelijk te vermelden dat Marlo en Rodbertus beiden volkomen vrij van alle anti-semitisme waren. Wij zullen op de onderscheiden christelijk-sociale stroomingen in binnen- en buitenland (Maurice en Kingsley in Engeland, Périn en de Mun in België en Frankrijk) niet verder ingaan, daar zij het socialisme meer belemmerd dan bevorderd hebben.

VI. DE TWEEDE DUITSCHE REVOLUTIE (1848—1849).

1. Politieke Gebeurtenissen.

WIJ hebben te zijner tijd in het licht gesteld dat de Eerste Duitsche Omwenteling (1516—1536) zich hoofdzakelijk tot de landbouwers beperkt heeft. Ook dat een streven naar de Duitsche eenheid en communistische elementen daarin gemengd waren. Het resultaat van gezegde omwenteling was een gedeeltelijke kerkhervorming alsmede de overwinning van de landsvorsten en den grondadel. De Tweede Duitsche Revolutie die wij thans te bespreken hebben (1848/49) is in hoofdzaak een burgerlijk-liberale en nationale beweging geweest, waarin ook denkbeelden van een sociale hervorming een rol hebben gespeeld.

Het politiek verloop van de Tweede Duitsche Revolutie is — kort samengevat — als volgt geweest. Zoowel in Oostenrijk als in Pruisen — derhalve de twee belangrijkste bonds-staten — was sinds 1830 het streven van de burgerij steeds meer gericht geweest op de verwijdering van het absolute monarchaal gezag en van de nationale verbrokkeling, en voorts op de bevordering van het liberalisme en van de nationale eenheid. In de kleine bonds-staten — in het bijzonder in Zuid-Duitschland — openbaarde dit drijven zich in nog sterkere mate. De onafgebroken geldnood van de regeeringen kwam de burgerij uitnemend te stade en stelde haar in de gelegenhied tegenover de vorsten nadrukkelijk voor hare eischen op te komen. Reeds tegen het einde van 1847 heerschte een sterke geest van verzet en toen de mare van de Parijsche Februari-revolutie (1848) in Duitschland doordrong, brak ook hier de storm los, — den 13 Maart in Weenen en den 18den van dezelfde maand in Berlijn. In de kleinere bondsstaten was de

gisting reeds sinds einde Februari gaande. Aanvankelijk bogen de vorsten en de adel het hoofd voor den opstekenden storm. Zij namen de vlucht of verklaarden zich eensgezind met de revolutie, in de hoop aldus tenminste het leven te redden. Maar de golven van de omwenteling kwamen weldra tot rust, voor een deel tengevolge van de aangeboren behoudzucht van de Duitsche burgerij, — voor een deel ook tengevolge van haar vrees voor het proletariaat dat, zooals wij in een volgend hoofdstuk zullen vernemen, met sociaal-politieke eischen optrad.

In Berlijn werden door de burgerlijke ministers onderhandelingen geopend met de kroon, ten einde tot overeenstemming te komen aangaande een grondwet en een burgerlijk-adellijke coalitie-regeering. In Weenen wenschte de burgerij in de eerste plaats een keizerlijk hof in haar midden terug te zien en de rust en orde te herstellen die voor het zakenleven onmisbaar zijn.

De Duitsche Nationale Vergadering die uit het algemeen kiesrecht was voortgekomen en den 18den Mei in Frankfort a.M. in de St. Pauls-kerk haar zittingen had aangevangen, verdwaalde in eindelooze debatten en deed geen enkele poging de souvereiniteit van het Duitsche volk te vestigen en daaraan een duurzaam karakter te geven. Ook stond zij vijandig tegenover alle sociaal-politieke denkbeelden. Intusschen herstelden de vorsten zich van den revolutie-schrik en toen einde Juni de nederlaag van het Parijsche proletariaat bekend werd, stak de reactie het hoofd weer op en begon zij haar toebereidselen te treffen voor het herstel van den ouden toestand.

In October trok Windischgrätz tegen Weenen op en bestormde de stad den 30 en 31 October en den 1sten November. En Weenen bezweek voor de overmacht der wapenen. Negen dagen daarna werd de Pruisische vergadering door graaf Wrangel uiteengejaagd. In Maart 1849 werd de oude toestand in Weenen hersteld. Einde Maart bood de Nationale Vergadering van Frankfort den koning van Pruisen de Duitsche kroon en het Duitsche volk de gereedgemaakte liberale rijksgrondwet aan. De koning van Pruisen wees het aanbod van de hand, het Duitsche volk nam de grondwet aan, maar de regeeringen ontbonden de volkskamers. De rechterzijde verliet de Nationale Vergadering.

De linkerzijde, als romp-parlement overgebleven, trok naar Stuttgart.. De weigering van de grondwet voerde in Mei tot een opstand in Dresden en tot een beweging die den 23sten Juli 1849 eindigde met de overgave van Rastatt. Het waren alom Pruisische troepen die de orde herstelden.

De Tweede Duitsche Revolutie was geëindigd. Wederom was de overwinning van de landsvorsten en van den adel het slot. Intusschen waren de overwinnaars genoodzaakt met de overwonnenen een schikking te treffen, aangezien de laatsten in het bezit waren van de economische macht. Deze tegemoetkomingen maakten de vorsten en den adel tot de uitvoerders van de wilsbeschikkingen van het jaar 1848, ofschoon zij volstrekt ongeschikt waren het werk in den geest van dat jaar te voleindigen. In weerwil van een buitengewone inspanning gedurende de hierop volgende halve eeuw, is slechts stukwerk tot stand gekomen dat door de jaren 1914 tot 1918 verbrijzeld is. Geen bemoeiïngen van het verstand en van den wil, ook al worden zij door personen van heroische afmetingen volbracht, kunnen straffeloos de ontwikkeling van de klassen en van hun strijd vervalschen en tegenhouden.

2. Maatschappelijke Stroomingen. 1848/49.

In de jaren van de Duitsche Revolutie aanschouwden een aantal tijdschriften het levenslicht die een min of meer sociaaldemocratisch karakter hadden. Reeds ontmoet men in deze geschriften nu en dan de uitdrukking „sociaal-democratie". Wij noemen van deze tijdschriften: de „Neue Rheinische Zeitung", in Keulen, geleid door Marx, Engels, Wilhelm Wolff, Freiligrath, — Berliner Zeitungshalle van G. Julius — „Volksfreund", Berlijn, van Gustav Adolf Schlöffel, — „Das Volk", Berlijn, van Born, — „Die Verbrüderung", Berlijn-Leipzig, van Born en Schwenniger, — „Der Urwähler, Berlijn, van Weitling, — „Fliegende Blätter", Breslau, van F. Behrend, — „Die Hornisse", Cassel. Daarnevens ontstonden organen van vakvereenigingen, zooals „Promotheus", „Konkordia", in verband met de organisatie van de arbeiders-verbroedering.

In het mengelmoes van wenschen en eischen van wege de

arbeidende lagen der bevolking waren twee onderscheiden stroomingen zeer duidelijk waar te nemen. De eene daarvan werd door Marlo vertegenwoordigd, en haar leuze was: reorganisatie van het economisch leven op den grondslag van de inningen, — de andere had Born tot woordvoerder en verlangde: erkenning van de klassentegenstelling tusschen kapitaal en arbeid, organisatie van de arbeidersklasse, coöperatieve productievereenigingen met steun van den staat. In het kamp van Marlo bevonden zich de handwerkers, terwijl de fabrieksarbeiders en andere proletariërs zich rondom Born geschaard hadden.

De getalsterkte van de beide kampen laat zich uit de volgende statistische gegevens min of meer berekenen. In 1846 telde men in Duitschland ongeveer 457.000 handwerksmeesters die ongeveer 385.000 gezellen en leerlingen bezig hielden. Voorts waren er 79.000 fabrieksondernemingen met 551.000 arbeiders. In het overige Duitschland met inbegrip van Oostenrijk, moet de getalverhouding tusschen de beide kampen nog gunstiger voor het handwerksbedrijf geweest zijn.

De inwendige gesteldheid van den handwerker was overheerschend: een zeker zwak voor het inningswezen, en afkeer van de vrijheid van beroep, daarbij de meening dat een nieuwe regeling van het gildewezen noodig was, aangezien het moderne economisch leven een terugkeer, zonder meer, tot de Middeleeuwen niet toeliet.

Aan deze richting kwam professor Marlo tegemoet. Als afgevaardigde van de volksvergadering van Cassel had hij deelgenomen aan de handwerkersbijeenkomst in Hamburg (eerste week van Juni 1848) en in Frankfort a.M. (15 Juli—15 Augustus). Hij heeft daar op de aanwezigen een sterken invloed uitgeoefend. De bijeenkomst van Frankfort was in den vollen zin een congres dat uit 116 afgevaardigden was samengesteld en zich tot taak gesteld had een beroepsregeling uit te werken en een plan te ontwerpen tot oplossing van de sociale quaestie. Ook de gezellen zonden afgevaardigden die evenwel niet werden toegelaten. Toen dezen tegen die weigering protest hadden ingediend, besloot het congres tien vertegenwoordigers van de gezellen toe te laten, doch hun slechts een adviseerende stem toe te kennen. De gezellen sloegen deze tegemoetkoming af en belegden in Frankfort een eigen

congres dat tegelijkertijd met het congres van de meesters bijeenkwam. Overeenkomstig den raad van Marlo luidden de wenschen van de handwerksmeesters: in de plaats van de beroepsvrijheid een gemoderniseerde, op het gildewezen gebaseerde beroepsregeling, een onderling verbond van het gereglementeerde kleinbedrijf, instelling van beroepsraden en beroepskamers en van een sociaal parlement.

Het resultaat van de beraadslagingen van het handwerkersbazencongres van Frankfort werd op schrift gesteld in een rekest dat bij het economisch comité van de Nationale Vergadering werd ingediend. Maar het genoemde comité dat, evenals de Nationale Vergadering, liberaal was, weigerde het rekest in overweging te nemen.

Ook het gezellen-congres onderging den invloed van Marlo. Het programma dat daar werd vastgesteld, vermeldde: de invoering van een gemoderniseerd inningswezen, belangrijk afwijkende van de vroegere regeling, thans met inachtneming van de hoog ontwikkelde industrieele toestanden, met erkenning van de gelijke rechten van alle producenten en zich uitstrekkende over alle beroepszaken die in de hedendaagsche maatschappij tot stand kunnen komen. Voorts werd dezerzijds de wenschelijkheid uitgesproken van beroepsraden en -kamers, ook van een ministerie van arbeid. Verder nog algemeen kiesrecht, leerplicht, vakscholen, 12-urige werktijd (met inbegrip van de rusttijden voor den maaltijd), wettelijk vastgestelde minimum-loonen, ziekenkassen, progressieve vermogens- en inkomstenbelasting, beschermende rechten op den invoer van afgewerkte fabrikaten, verkoop van de kroon-domeinen of wel verpachting op langen termijn aan landbouwers en beoefenaars van het klein-boeren-bedrijf, stichting van vestigings-koloniën ten behoeve van de overtollige bevolking.

De vrees voor overbevolking zat in die dagen in de lucht. Ook Marlo was daar niet geheel vrij van en kwam er zelfs toe als maatregel tegen een te snelle toename van de bevolking een beperking van de huwelijken van onbemiddelde personen voor te stellen.

Een gansch andere stemming heerschte in de grootsteedsche middelpunten van het industriëele leven. Reeds weinige dagen na

het uitbreken van de Maart-revolutie hoorde men gewagen van de klasse-tegenstellingen tusschen kapitaal en arbeid. Zoo schreef de „Berliner Zeitungshalle" in dato 23 Maart:

„De waarheid is dat ook bij ons, evenals in Frankrijk en Engeland, de breuk tusschen de burgerklasse en de arbeidersklasse een voldongen feit is."

Het eerste nummer van het door Stefan Born geleide „Volk" (25 Mei 48) verklaart:

„Wanneer wij van het volk spreken, dan beweert te vaak een ieder daartoe te behooren en toch is dit orgaan bestemd slechts een bepaalde klasse in den staat te vertegenwoordigen en wel de arbeidende klasse die onderdrukt wordt en loonarbeid verricht".

Het vereenigingsleven van de arbeiders werd steeds levendiger, weldra ontstonden arbeiders-organisaties, straks onder leiding van Born een algemeene arbeiders-bond die ten doel had de Duitsche arbeidersklasse op politiek terrein en voor de coöperatie te organiseeren. Het orgaan van den arbeidersbond droeg den naam van „de Verbroedering". Het verscheen in Leipzig gedurende de jaren 1848 en 49 en stond aanvankelijk onder leiding van Born. Hier ontwikkelde hij de gedachte dat het er niet om ging uitgewerkte utopiën te ontwerpen en uit vernuftige verzinsels ideaalstaten samen te stellen, maar den klassenstrijd te ontwikkelen waarvan het doel zou zijn „de gemeenschappelijke exploitatie van de productiemiddelen in te voeren. Al wat gereed is," — zoo luidt de vermaning van Born, — „werkt in reactionaire richting, — alleen in de beweging, in het ontwikkelingsproces is het leven en de vooruitgang.

De belangrijkste verrichting van den Arbeidersbond is het arbeiderscongres in Berlijn geweest, (laatste week van Augustus 1848). Het bestond uit 40 gedelegeerden die de groote steden van Duitschland vertegenwoordigden. (Berlijn, Breslau, Chemnitz, Dresden, Hamburge, Koningsbergen, Leipzig, München). Ook het Frankfortsche gezellen-congres had een afgevaardigde gezonden. Voorzitter was de oude Breslausche professor Nees von Esenbeck (1776—1858), — vice-president was Stefan Born, secretaris L. Bisky, een Berlijnsch goudwerker die een onbetwiste populairiteit genoot.

De beslissingen van het congres liepen over: politieke organisatie, oprichting van vakvereenigingen en coöperatieve productie-instellingen, recht op arbeid, algemeen en gelijk kiesrecht in staat en gemeente, — vermindering van den militairen diensttijd, — afschaffing van de eischen van welgesteldheid bij het sluiten van een huwelijk, — opheffing van alle indirecte belastingen, — vaststelling van een tien-urigen normalen werkdag, — beperking van het aantal leerlingen, — verbod van allen arbeid door kinderen van minder dan 14 jaren, — algemeene leerplicht, —verplichte ontwikkelings-scholen voor jonge arbeiders, — medezeggenschap van de arbeiders bij de keuze en benoeming van de leiders van de fabrieken.

Uit den Arbeiders-bond is later de organisatie van de Arbeiders-verbroedering" voortgekomen, wier orgaan ook den naam van „Verbroedering" droeg. De leiders waren Born, de architect Schwenninger (van Eessen) en de goudwerker L. Bisky. Zij belegden samenkomsten en congressen, leidden de beweging, traden met Marx, Wolff en Schapper in verbinding en legden in alle richtingen een levendigen ijver aan den dag, totdat bij het einde van de revolutie ook voor de verbroedering het laatste uur geslagen had.

3. Het einde van den Communisten-Bond.

Reeds in de eerste dagen van de Revolutie waren de meeste leden van den Bond naar Duitschland getrokken ten einde in communistischen geest deel te nemen aan den strijd. Alom onderscheidden zij zich door hun dapperheid en door hun talent als aanvoerders in de pers, in de vergaderingen en op de barricades. Evenwel traden zij nergens onmiddellijk voor de proletarische omwenteling op, aangezien naar het oordeel van Marx de Duitsche toestanden nog niet voldoende gerijpt waren. Marx, Engels, Freiligtath, Wolf, Weerth waren werkzaam aan de „Neue Rheinische Zeitung", het leidende revolutionnaire blad van Duitschland. Born was in Berlijn en Leipzig aan het werk. Later stond hij aan het hoofd van den opstand in Dresden (Mei '49). Hij voerde het bevel bij den strijd op de barricades en leidde op voorbeeldige wijze den terugtocht van de strijders naar

Freiburg. Engels, Willich en Moll namen deel aan de grondwet-campagne in Baden. Schapper was in Wiesbaden bezig

Na de mislukking van de omwenteling zochten de meesten weder hun toevlucht in Londen, waar de Bond gereorganiseerd werd en dat weldra het middelpunt werd van de internationale, socialistisch-revolutionnaire beweging. Tot het midden van 1850 hoopten de meesten hunner op een hervatting van de revolutie. In den nazomer van dat jaar kwamen Marx en Engels echter tot de overtuiging dat zij zich met een ijdele hoop gevleid hadden en het proletariaat nog een halve eeuw opvoedenden organisatorischen arbeid zou hebben door te maken alvorens het zijn sociaal-revolutionnaire taak zou kunnen vervullen. Met deze zienswijze bleken de meer geestdriftig aangelegde communisten, als Willich, Schapper en anderen, zich niet te kunnen vereenigen. Aldus kwam het tot een afscheiding en tot hevige oneenigheden, waarop Marx den zetel van den Bond naar Keulen verlegde. Hier werden den 1en December 1850 de statuten van den Bond herzien.

Het hoofddoel van den Bond was voortaan:

„met behulp van alle middelen van de propaganda en van den politieken strijd de vernietiging van de oude maatschappij, de geestelijke, politieke en economische bevrijding van het proletariaat en de communistische revolutie te verwezenlijken. In de onderscheiden ontwikkelingsvormen die de strijd van het proletariaat zal hebben te doorloopen, vertegenwoordigt de Bond steeds het belang van de beweging in haar geheel, zooals hij zich ook steeds beijvert alle revolutionnaire krachten van het proletariaat in zich te vereenigen en te organiseeren. De Bond is een geheim genootschap en kan niet ontbonden worden, zoolang de proletarische revolutie haar einddoel niet bereikt heeft. De propaganda in Duitschland werd van Keulen uit geleid tot de gevangenneming van den Keulschen bonds-afgezant, Nothjung, een kleermakersgezel. (In Leipzig, 19 Mei 1851). De documenten en adressen die in zijn bezit gevonden werden, veroorzaakten de gevangenneming van verscheiden leden van den Bond. Het bekende Keulsche communisten-proces van November 1852 maakte een einde aan den Communisten-Bond.

VII. SAMENLEVING EN POLITIEK.

1. Het Tijdperk van het Liberalisme.

NA de demping van de opstanden van de jaren 1848/49 toog alom de contra-revolutie aan het werk. In Frankrijk had Napoleon III zich tot keizer doen uitroepen. Door zijn buitenlandsche staatkunde (Krim-oorlog, Italiaansche oorlog, Mexico) en de onderwerping van het proletariaat had hij zich van den steun van de bourgeoisie verzekerd. In Groot-Brittannië wendde de arbeidersklasse zich van de proletarische denkbeelden af en werd een aanhangsel van de liberale partij. In Pruisen werd in 1849 het drieklassen-kiesrecht ingevoerd, de pers aan banden gelegd, de staatswetenschap door F. J. Stahl, een tot het Christendom bekeerden jood, in autoritaire, monarchistisch-christelijke banen geleid. Met de hulp van Czaar Nikolaas I gelukte het Oostenrijk de Hongaren te onderwerpen. De Duitsche Bond werd uit de dooden opgewekt. De tijdruimte van deze tegen-revolutie heeft zich intusschen over niet meer dan tien jaren (1849—1859) uitgestrekt. De sinds 1850 met kracht optredende kapitalistische en nationale ontwikkeling maakte korte wetten met de slagboomen die door de reactionnaire machten waren opgesteld. De goud-ontdekkingen in Californië en Australië, de uitbreiding van het spoorwegwezen, van telegraaf en stoomvaart, de bloei van de mijnindustrie, van fabriekswezen, van banken en beurzen, de zegetocht van de natuurwetenschappen en daarnevens het ontwaken van het nationaal bewustzijn in Italië, Duitschland, Polen en de Balkanlanden verhaastten den polsslag van het maatschappelijk en politiek leven in West- en Midden-Europa en zelfs in Rusland openbaarden zich liberale en sociaal-hervormingsgezinde

bewegingen. Daarbij kwam de nederlaag van Rusland in den Krim-oorlog (1854/55) en van Oostenrijk in den Italiaanschen oorlog (1859) derhalve van de toenmalige steunpilaren van de Europeesche reactie.

De jaren 1860 tot 1870 stonden reeds in het teeken van het liberalisme. In Groot-Brittannië behaalden John Stuart, N. Mill en William E. Gladstone staatkundige overwinningen. In de Vereenigde Staten van Amerika woedde een burgeroorlog (1861—1865) waarvan de nationale eenheid en vrijmaking van de slaven de inzet was en waarin de liberaal Lincoln overwinnaar bleef. In Frankrijk stak de burgerlijk-republikeinsche oppositie het hoofd op en bracht den troon van Napoleon aan het wankelen. In Pruisen organiseerde de liberale burgerij zich in het Nationalverein en verzette zich tegen Bismarck die ten slotte door den binnenlandschen politieken toestand, alsmede door zijn tegen Oostenrijk gerichte oorlogs-staatkunde gedwongen werd de wegen van het liberalisme (algemeen kiesrecht, 1867) te betreden. In Rusland werd in 1861 de zoogenaamde vrijmaking van de boeren ter hand genomen, — voorspel van een langdurig revolutionnair tijdperk waarin het niet aan afwisseling van vooruitgang en reactie ontbreken zou. Japan verbrak zijn middeleeuwsche afsluiting en begon zijn eeuw van verlichting en van modern economisch leven.

Dit gezegende tiental jaren van 1859 tot 1869 is bij uitstek vruchtbaar geweest. Het heeft ons veel gebracht: de voornaamste werken van Darwin, den aanleg van het Suez-kanaal, de vrijmaking van de slaven in Noord-Amirika, het begin van de Russische omwenteling, de ontbinding van den Duitschen Bond als een gevolg van den oorlog van 1866, de opheffing van het verbod van vereeniging en het algemeen kiesrecht in Pruisen, het kiesrecht van de arbeiders van de groote steden in Groot-Brittannië, de voorbereidselen van de vestiging van de eenheid van Duitschland en van Italië en het ontwaken van Japan. En ten slotte dagteekenen uit dien tijd de eerste nationale en internationale pogingen van het proletariaat van het Europeesche vasteland zich als klasse te organiseeren en den strijd voor een nieuwe orde aan te binden.

2. De Overgang tot Imperialisme en Socialisme.

De jaren 1869 tot 1879 zijn getuigen geweest van de voleindiging van de liberale periode. De overwinning van Pruisen en Duitschland over Frankrijk (1870/71), de oprichting van ontelbare zaken en ondernemingen op het gebied van nijverheid, handel, verkeer en geldwezen, — de kwijnende toestand van den landbouw, deels tengevolge van het toenemend overwicht der industrie, deels ook tengevolge van de Amerikaansche concurrentie, — de betrekkelijke over-productie van nijverheidsvoortbrengselen, — al deze oorzaken gaven het aanzijn aan een tijdperk waarin de eene economische en politieke crisis op de andere volgde en de jaren van voorspoed zeer weinige in aantal waren.

Dit tijdperk heeft tot in de negentiger jaren voortgeduurd en is in zijn geheel de voornaamste oorzaak geweest van den drang naar overzeesche markten en naar de verdeeling van de niet-kapitalistische landen in Afrika en Azië, — een drang, die het kenmerk van het imperialisme uitmaakt.

Maar tegelijk hebben wij hier den vinger gelegd op de factoren die de socialistische beweging in West- en Midden-Europa op nieuw hebben doen ontwaken. Tegen het einde van de zeventiger jaren was de glorie van het liberalisme jammerlijk getaand. Nieuwe behoeften en nieuwe denkbeelden drongen zich op den voorgrond. Het was de inmenging van den staat, het vraagstuk van de beschermende rechten, de koloniale politiek, — in één woord, het imperialisme als staatkunde van de heerschende klassen en het socialisme als ideaal en als programma van de arbeidersklasse. Europa zag zich onverhoeds overstroomd door de wateren van een omwenteling die het liberalisme niet in staat was te bedwingen.

De navolgende statistische cijfers die voor een deel op schattingen van vakmannen en voor een deel op officieele tellingen berusten, veraanschouwelijken de grondlijnen van de omwenteling in de jaren 1850 tot 1880.

Aan stoomkracht (spoorwegen, scheepvaart, fabrieken) werden verbruikt, — uitgedrukt in paardekracht:

	1850	1880
Engeland	1.290.000	7.600.000.
Frankrijk	370.000	3.070.000.
Duitschland	260.000	5.120.000.
Rusland	20.000	1.740.000.
Oostenrijk	100.000	1.560.000.
Vereenigde Staten	1.680.000	14.400.000.
Geheel Europa	2.240.000	22.000.000.

Productie van Ruw-ijzer in tonnen.

	1850	1880
Engeland	2.250.000	7.780.000.
Frankrijk	570.000	1.730.000.
Duitschland	402.000	2.780.000.
Amerika	560.000	3.840.000.
Wereld-productie	4.422.000	18.140.000.

Staal in tonnen, gemiddelde jaarlijksche productie.

	1850/60	1880/89
Engeland	2.600.000	25.100.000.
Frankrijk	800.000	3.800.000.
Duitschland	1.300.000	12.000.000.
Amerika	700.000	21.000.000.
Overige landen	700.000	6.100.000.
Totaal	6.100.000	68.000.000.

Steenkool-productie, — in tonnen.

	1850	1880
Engeland	49.000.000	147.000.000.
Frankrijk	440.000	19.400.000.
Duitschland	6.700.000	59.100.000.
Amerika	8.000.000	70.500.000.
Wereld-productie	81.000.000	340.000.000.

Fabrieks-artikelen. (Textiel-, Metaalwaren, Kleeding, Dranken, Leder, Diversen).

In Millioenen Ponden Sterling.

	1840	1888
Engeland	387	830
Frankrijk	264	485
Duitschland	150	583
Amerika	96	1443

Bevolking van Europa naar schatting.

1480	1780	1880
46.700.000	110.000.000	315.000.000

De wereld-tentoonstellingen van Londen (1851), Parijs (1855), Londen (1862), Parijs (1867), Philadelphia (1873) gaven een getrouw beeld van den ontzaglijken vooruitgang van de industrie.

Niet minder merkwaardig is de toename van de bevolking. In geen ander tijdperk van de geschiedenis van ons geslacht is de aanwas zoo snel geweest als in de 19de eeuw. Deze versnelling is een gevolg van de verbetering van de hygiënische toestanden en — in het algemeen — van de levensomstandigheden, dank zij de vorderingen van de natuurwetenschappen, (werktuigkunde, warmte, electriciteit, chemie) van de techniek van het verkeer en de toepassing van de natuurwetenschap op de nijverheid en den landbouw.

Gezegde toeneming van de bevolking is hoofdzakelijk den steden ten goede gekomen. De ongeëvenaarde opeenhooping van menschen in de middelpunten van nijvrheid en handel heeft de uitwisseling van de gedachten ten zeerste vergemakkelijkt. Het spreekt van zelf dat allen die de prooi waren van deze kapitalistisch-industrieele ontwikkeling en daardoor her- en derwaarts geslingerd werden, het hunne dachten van dit nieuwe, in een ongekend snel tempo zich bewegende maatschappelijk leven, dat sommige lagen der samenleving omhoog voerde en andere neerplofte in den afgrond.

Vooruitgang, ontwikkeling, beweging en omwenteling werden de telkens wederkeerende leuzen van de massa. Hegel, Darwin, Marx werden de beweegkracht van groote geestelijke en sociale stroomingen. Het menschelijk denken dat in de Middeleeuwen godsdienstig, in den Nieuwen Tijd wiskunstig-mechanisch van aard geweest was, wendde zich in den nieuwsten tijd steeds beslister naar de vraagstukken van leven en maatschappij. Godsdienst, mechanisme, organisme, — of God, natuur, leven van den mensch en van de maatschappij, — aldus zijn de titels van de voornaamste hoofdstukken in de jaarboeken van de Europeesche menschheid sinds de vierde eeuw van onze jaartelling.

FERDINAND LASSALLE

VIII. DE TIJD VAN DE EERSTE INTERNATIONALE.

1. Lassalle en de Algemeene Duitsche Arbeidersvereeniging.

DE eerste levensteekenen van een zelfstandige arbeidersbeweging kwamen uit Leipzig waar de maatschappelijke denkbeelden van 1848/49 nog onverzwakt nawerkten. De elementen van de arbeidersbevolking die geen vrede hadden met de beschavingsbemoeiïngen van de liberalen en het verlangen koesterden een zelfstandige politiek te voeren, vormden in 1862 een comité waaraan de bijeenroeping van een algemeen arbeiderscongres werd opgedragen. Het geval wilde dat Lassalle in dat zelfde jaar voor de Berlijnsche arbeiders een lezing gehouden had „over het bijzonder verband tusschen het huidig historisch tijdperk en de idee van den arbeiders-stand". Zoo kwam het dat hij voor hen geen onbekende was en zij zich dan ook tot hem wendden ten einde zijn raad in te winnen. Hij zond nu zijn „Offenes Antwortschreiben" waarin hij den arbeiders tot taak stelde een zelfstandige arbeiderspartij te vormen, voor het algemeen kiesrecht den strijd te beginnen en met de hulp van den staat coöperatieve productievereenigingen op te richten. Hij was van meening dat de arbeiders niets te wachten hadden van de middelen die door de liberalen werden aanbevolen: zoolang de loonarbeid in stand bleef, zouden de arbeiders nooit kunnen oprijzen uit hun ellende: de ijzeren loonwet verijdelt alle pogingen tot verbetering.

Ferdinand Lassalle (1825—1864) de stichter van de Duitsche sociaal-democratie, stamde uit een Joodsche koopmansfamilie van Breslau. Hij doorliep het gymnasium en vervolgens de handelsschool in Leipzig, daarna de Berlijnsche universiteit waar hij zich

aan de wijsbegeerte en de klassieke philologie wijdde. Hij onderscheidde zich door een ongewone geestkracht en een even groote werkkracht, daarbij bezat hij een buitengewoon levendig temperament. Hij was zonder twijfel een overtuigd socialist, maar tegelijk nationaal-Duitsch gezind, bovendien heerschzuchtig van aard. In Engeland of Frankrijk zou hij een beroemd staatsman geworden zijn, — een Disraeli of een Gambetta. In Pruisen stond alleen de loopbaan voor hem open van een vaak vervolgden socialistischen leider en intellectueelen gelukzoeker.

Ofschoon gansche brokstukken van zijn redevoeringen en geschriften thans den indruk maken verouderd te zijn, gaat van het geheel nog altijd een sterke voortstuwende werking uit. Het is hem te allen tijde gemakkelijk gevallen de bewondering van zijn medemenschen gaande te maken, maar daarentegen zeer moeielijk hun vertrouwen te winnen. Zijn karakter was minder uit-één-stuk dan zijn verstand. De natuur had hem voor een snel welslagen geschapen en allerminst voor het martelaarschap. Ofschoon hij in menig opzicht den geestelijken invloed van Marx onderging, was zijn wereldbeschouwing idealistisch en geloofde hij in de onmisbaarheid van den staat. In laatste instantie is hij tot het einde een oud-Hegeliaan gebleven, in zoover hij van meening was dat de stoffelijke en historische verschijnselen slechts uitingen zijn van Gods ontwikkeling. Ook geloofde hij in de onsterfelijkheid van de ziel. Hij heeft zich ten zeerste beijverd de genegenheid van Marx te winnen, toch heeft er nooit een vriendschappelijke verhouding tusschen hen bestaan. Beter geslaagd in dit opzicht was zijn omgang met Rodbertus, Alexander von Humboldt en andere Pruisische geleerden. Ook Bismarck heeft hem persoonlijk gewaardeerd. Lassalle was in den besten zin van het woord een Pruisische Jood. Zijn drama „Franz von Sickingen" is een voorlooper van het Duitsche streven naar nationale eenheid, — daarbij rijk aan gedachten en vol kracht. Uit zijn aanraking met het bovenvermelde comité van Leipzig is in 1864 de Algemeene Duitsche Arbeidersvereeniging voortgekomen waarvan hij voorzitter geweest is. Bij zijn dood telde deze vereeniging ongeveer 4000 leden.

Een van de meestbegaafde volgelingen van Lassalle was J. B.

von Schweitzer, scherpzinnig rechtsgeleerde en schrander politicus, met wien de discipelen van Marx, Wilhelm Liebknecht (1826—1900) en August Bebel (1840—1913) in botsing zijn gekomen, daar hij — in den geest van Lassalle — de arbeidersvereeniging een plaats in de Pruisisch-Duitsche ontwikkeling wenschte te zien innemen, terwijl de beide genoemden zich in een anti-Pruisische, Groot-Duitsch-democratische, internationale richting bewogen.

Gedurende verscheiden jaren bestreden Liebknecht en Bebel de volgelingen van Lassalle en stichtten ten slotte in 1869 in Eisenach een afzonderlijke partij, de zoogenaamde „Eisenachers" die zich in geestelijk opzicht aansloten bij de Internationale Arbeiders-Associatie die in 1864 in Londen was opgericht. Bij het uitbreken van den Fransch-Duitschen oorlog (1870/1) namen de beide partijen een verschillend standpunt in. In den Noord-Duitschen Rijksdag stemden de aanhangers van Lassalle (Schweitzer, Fritzsche en Mende) vóór de oorlogs-credieten, terwijl de Eisenachers, Liebknecht en Bebel, buiten stemming bleven. Eerst na de gebeurtenissen van Sédan, toen de Pruisisch-Duitsche inlijvings-politiek aan het woord kwam, hebben de vertegenwoordigers van de beide socialistische partijen hun stemmen tegen bedoelde credieten uitgebracht. Bebel en Liebknecht werden toen wegens hun houding tegenover den oorlog en ook wegens hun deelneming aan de Internationale in staat van beschuldiging gesteld en tot vestingstraf veroordeeld, terwijl de derde beschuldigde, Adolf Hepner vrijgesproken werd.

2. Oprichting en Verloop van de Eerste Internationale.

Evenals in Duitschland, was ook in Frankrijk en Engeland in de jaren tusschen 1861 en 1864 een wederopleving van de arbeidersbeweging zichtbaar. Het bezoek van een Fransche arbeiders-deputatie aan de Londensche Wereld-Tentoonstelling van 1862 die hen met de leiders van de Engelsche arbeiders in aanraking bracht, — de gemeenschappelijke sympathiën van het Engelsche en het Fransche proletariaat voor den Poolschen

opstand van 1863, — de strijd om het kiesrecht dien de Engelsche arbeiders streden, — dit alles tezamen leidde tot de oprichting van de Internationale Arbeiders-Associatie (I.A.A.) die in de laatste week van September 1864 in Londen haar beslag kreeg. De openbare bijeenkomst die bestemd was deze oprichting te vieren en te bevestigen, vond in den avond van den 28 September 1864 plaats en werd door de vertegenwoordigers van Engelsche, Fransche, Italiaansche en Duitsche arbeiders-organisaties bijgewoond. Onder de aanwezige Duitschers bevond zich Karl Marx die ook hier de leider van de gedachten wisseling was. Het manifest („Inauguraladresse") en de statuten zijn van zijne hand. De voornaamste punten van dit document zijn: organisatie van het proletariaat tot een zelfstandige staatkundige partij, — uitbreiding van de wetgeving tot bescherming van de arbeiders en van toezicht op het fabriekswezen, — oprichting van coöperatieve productievereenigingen, — onvermoeide strijd tegen de diplomatie die leeft van kuiperijen en de volken tegen elkander ophitst, — aaneensluiting van de proletariërs van alle landen, — vernietiging van de klasse-heerschappij, — economische vrijmaking van de arbeiders-klasse.

De I.A.A. had haar zetel in Londen en werd geleid door een hoofdbestuur dat meerendeels uit Engelsche partijleiders bestond en waarin ook Marx zitting had. Zij is nooit tot een massa-beweging geworden. Haar taak was de krachtigste leiders en groepen van arbeiders bijeen te brengen. Zij was een inrichting tot opleiding en haar doel was een zekere eenstemmigheid te bereiken ten opzichte van de strijdwijze en het doel van de arbeidersbeweging. In dien tijd heeft zij deze taak niet kunnen vervullen. Marx ondervond den tegenstand van de volgelingen van Proudhon en van Bakunin.

De I.A.A. heeft vijf groote congressen gehouden waar over gewichtige vraagstukken beraadslaagd is, als daar zijn: bescherming van de arbeiderscoöperatie, vakvereenigingen, oorlog, herziening van het grondbezit. Deze congressen zijn bijeengekomen te Genève (1866), Lausanne (1867), Brussel (1868), Basel (1869). Tot 1867 overheerschte de invloed van de volgelingen van Proudhon. Van 1867—1869 gaf de zienswijze van Marx den

doorslag: er werden besluiten genomen ten opzichte van de socialisatie van den grond en van de middelen van verkeer. In 1868 trad de Russische revolutionnair Michael Bakunin (1814—1876) tot de Internationale toe. Dit was het sein tot den strijd tegen Marx. Binnen de I.A.A. richtte Bakunin een geheime organisatie op, de „Alliance Internationale" die de I.A.A. weigerde te erkennen. De oneenigheid leidde ten slotte tot een scheuring op het congres in Den Haag (1872). De zetel van de I.A.A. werd naar New-York verplaatst en in 1876 volgde de ontbinding.

De I.A.A. heeft veel bijgedragen tot de uitbreiding van het vakvereenigingswezen en tevens de zegepraal van het Marxisme voorbereid.

In den strijd tusschen het Marxisme aan de eene en de leer van Bakunin en Proudhon aan de andere zijde heeft vaak het misverstand een belangrijke rol gespeeld. Ook werd de gedachtenwisseling menigmaal door persoonlijke grieven vertroebeld, zoodat de eigenlijke geschilpunten in het duister bleven. In hun wezen waren de beide richtingen communistisch. De leer van Proudhon had zichzelven overleefd en alleen de strijd tegen den staat was daarvan overgebleven. De richting van Marx eischte de actie in de vakvereeniging en het parlement alsmede de bemachtiging van het staatsgezag als middel tot het communistisch einddoel. Daarentegen zagen de elementen die onder den invloed van Bakunin en Proudhon stonden, de beste tactiek in het anti-parlementaire en anti-militaristische syndicalisme. De laatste richting die door Bakunin, Guillaume en Hins geleid werd, was een uitvloeisel van de liberale leer van de maatschappij die het individu als oppermachtig beschouwt en voor wie de staat en alle van een centraal gezag uitgaande leiding uit den booze is. Slechts weken zij in zoover van deze leer af dat zij in de plaats van het privaatbezit de gemeenschappelijkheid stelden of wel de wederkeerigheid van uit eigen machtsvolheid werkende groepen. Daarentegen erkende de richting van Marx de afhankelijkheid van den mensch van den socialen ontwikkelingsvorm waarin hij zich bevindt, zoodat hij slechts in den gegeven staat en den gegeven economischen vorm kan werken. De aanhangers van Bakunin en

Proudhon legden allen nadruk op de vrijheid van den enkeling, op den onbelemmerden arbeid van de deelgenooten binnen de grenzen van de zelfstandige groep. Marx daarentegen liet het volle licht vallen op de organisatie van de arbeidersklasse die haar in staat zou stellen als partij en vakvereeniging den klassenstrijd te voeren, zich meester te maken van de staatsmacht, de dictatuur van het proletariaat in te stellen en den overgang te leiden tot het communisme bij welks verwezenlijking de staat zal verdwijnen om vervangen te worden door het democratisch beheer van de op de basis van de coöperatie georganiseerde maatschappij.

Zoomin Marx als Proudhon en Bakunin geloofden in de onmisbaarheid van den staat, geen hunner wenschte den staat te bestendigen. Allen zagen zij in den staat een dwangverband dat diende tot de instandhouding van het privaat-eigendom tegenover de bezitloozen. Alleen was Marx de meening toegedaan dat de staat — als voortbrengsel van het persoonlijk eigendom — eerst losgelaten kon worden, nadat het persoonlijk bezit was afgeschaft, — terwijl Proudhon en Bakunin in den staat een op zichzelf staand kwaad zagen dat alle pogingen tot een maatschappelijke omwenteling verhinderde en derhalve zoo spoedig mogelijk uit den weg moest worden geruimd. Ten einde daartoe te komen achtte Bakunin het beste middel het geheime complot en de revolutionnaire greep naar de macht.

De belangrijkste gebeurtenis in de geschiedenis van de Eerste Internationale is de strijd van de Parijsche Commune geweest. (1871).

3. De Commune van Parijs.

Als verklaring van het ontstaan van de Parijsche Commune kunnen voornamelijk drie feiten genoemd worden. Allereerst de Fransch-Duitsche oorlog die een voortzetting was van de overgeleverde Fransche staatkunde, te allen tijde willens de totstandkoming van de Duitsche eenheid te verhinderen. Ten tweede, de overleveringen van de groote Fransche Revolutie, waarin het gemeentebestuur van Parijs een belangrijke rol vervuld had. En ten derde, de uitbreiding van de Internationale in Parijs en in de

groote provinciesteden, en in het algemeen van de denkbeelden die op een hervorming der maatschappij gericht waren.

De militaire voorspoed van Pruisen (1864, 1866), de stichting van den Noord-Duitschen Bond (1867), en de toenadering tot Zuid-Duitschland (1868) waren geweldige struikelblokken voor de Fransche diplomatie. En toen ten leste de Spaansche kroon aan een lid van het geslacht Hohenzollern-Sigmaringen werd aangeboden en door dezen aangenomen (1870) voelde Frankrijk zich bedreigd en liep in de val die Bismarck had opgesteld. Pruisen was zoowel in militair als in diplomatiek opzicht volkomen op den oorlog voorbereid en wachtte slechts op een voorval dat de Fransche regeering tot een oorlogsverklaring zou noodzaken. En dit geschiedde den 19den Juli 1870. In de eerste dagen van Augustus begon een reeks van gevechten en veldslagen waarvan de uitslag voor Frankrijk in hooge mate ongunstig was. In den aanvang van September was de nederlaag van Frankrijk volkomen. Den 4den September kwam de Parijsche bevolking in opstand, wierp de keizerlijke regeering omver en riep de republiek uit. Er werd een voorloopige regeering tot verdeeling van het land ingesteld waarin alleen Gambetta een zuivere opvatting bleek te hebben van zijn taak, terwijl generaal Trochu, — voorzitter van het ministerie en gouverneur van Parijs, van het begin af een dubbelzinnige rol speelde, daar hij den binnenlandschen vijand, het Parijsche proletariaat en de republikeinsche elementen, niet minder haatte dan de buitenlandsche vijanden, de Pruisen. Den 31sten October waagde Blanqui die in Parijs aanwezig was, een poging ten einde een bekwamer en betrouwbaarder regeering in te stellen, maar de gebeurtenissen op het slagveld maakten een binnenlandsche reorganisatie onmogelijk. Want ook de legers die Gambetta op de been had gebracht, werden het eene na het andere verslagen, zoodat het in de laatste dagen van Januari 1871 eindelijk tot onderhandelingen over een wapenstilstand moest komen. Den 8sten Februari hadden de verkiezingen voor de Nationale Vergadering plaats. De uitslag daarvan was een reactionnaire meerderheid en dientengevolge een reactionnaire regeering met Thiers aan het hoofd. De vergadering

zetelde eerst in Bordeaux, daarna in Versailles en van hier uit werd de strijd tegen het proletariaat van Parijs voorbereid.

Den 26sten Februari werd de voorloopige vrede geteekend die om den afstand van Elzas-Lotharingen door geheel Frankrijk als een ongehoorde vernedering beschouwd werd en de gemoederen van een koortsachtige opwinding vervulde. Dit geldt vooral van Parijs. De Parijsche Nationale Garde die tot bewaring van de openbare orde was ingesteld en vele radicale en proletarische elementen telde en haar eigen artillerie bezat, koos in de laatste dagen van Februari een centraal-bestuur dat, na een vergeefschen aanval van de Versailles-regeering op Montmartre en het zich daar bevindende geschut, — zich den 18den Maart 1871 tegenover de landsregeering plaatste en Parijs tot een zelfstandige gemeente (commune) verklaarde.

Dit centraal-bestuur werd omgezet in een voorloopige regeering, — dat wil zeggen: in een dictatuur. Maar reeds acht dagen later (26 Maart) deed zij een beroep op het algemeene kiesrecht van Parijs, — anders gezegd: zij legde hare macht wederom in de handen van het souvereine volk van Parijs dat zich onder een democratische regeering stelde. Als zoodanig, als democratisch gemeentebestuur, heeft de Parijsche Commune bestaan van den 26sten Maart tot haar definitieve nederlaag in de laatste dagen van Mei. Zij kan geen dictatuur genoemd worden, aangezien zij uit directe democratische verkiezingen was voortgekomen. Het was een coalitie-regeering die uit leden van de Internationale, volgelingen van Blanqui en Proudhon, burgerlijke republikeinen en ontgoochelde patriotten was samengesteld. De Commune zou een dictatuur gebleven zijn, indien het door de Nationale Garde aangewezen bestuur haar macht tot het einde behouden en geen beroep op het algemeen kiesrecht gedaan had. Dit is van het hoogste belang voor de kennis van de historische waarheid. De Commune is een coalitie-regeering geweest en heeft het derhalve niet tot een consequente houding, tactiek en doelbepaling kunnen brengen. Zeer vergoeilijkend, maar tevens zeer duidelijk is de berisping die Marx tot het centraal-bestuur richt wegens zijn democratische angstvalligheid en zijn beroep op het kiesrecht.

„In plaats tegen het in die dagen volkomen machtelooze

Versailles op te trekken, vergunde men de partij van de orde wederom haar kracht met het wapen van het stembiljet te beproeven, toen de Commune den 26sten Maart gekozen werd. Dien dag werden door de mannen van de orde in de stembureaux welwillende en verzoenende woorden gesproken tot hun tegenstanders die slechts als te grootmoedig waren geweest. Maar tegelijkertijd namen zij zich plechtig voor een bloedige wraak te nemen, zoodra het oogenblik daarvoor gekomen was".

(Marx, Bürgerkrieg in Frankreich).

En aan zijn vriend Kugelmann in Hannover schreef Marx destijds dat het Commune-bestuur twee fouten begaan had die mogelijk de nederlaag zouden veroorzaken. De eerste fout bestond hierin dat de Commune-regeering na den mislukten aanval van de Versaillanen op Montmartre niet de Parijsche Nationale Garde tegen Versailles had laten optrekken, om zich op die wijze van de regeeringsprsonen meester te maken. En de twede fout was dze:

„het Centraal-comité heeft zijn macht te vroeg uit handen gegeven om plaats te maken voor de Commune. Wederom een teveel van achtnswaardige nauwgezetheid."

(Neue Zeit, Deel XX, 1, blz. 709).

Het zijn dezelfde fouten die het Fransche proletariaat reeds in 1848 begaan had en die het Duitsche proletariaat in 1918/19 begaan zou. In beide gevallen heeft de overwinnende revolutie de dictatuur veel te snel opgegeven en een beroep gedaan op het democratisch kiesrecht. En in de beide gevallen werd het socialisme in laatste instantie verslagen.

De voornemens van een bloedige wraak die de partij van de orde vervulden bij de uitoefening van het haar door de overwinnaars verleende kiesrecht, werden in de laatste Mei-dagen op barbaarsche wijze verwezenlijkt. Op de nederlaag van de Commune volgde een meedoogenlooze slachting en de verbanning van alle verdachte elementen. De Fransche bourgeoisie heeft het socialistische spook voor de tijdruimte van een tiental jaren verjaagd. Eerst in den loop van de tachtiger jaren is het socialisme in Frankrijk uit de dooden opgestaan. In 1889 werd in Parijs de Tweede Internationale opgericht.

IX. HET TIJDPERK VAN HET IMPERIALISME. (1880—1914).

1. De Economische Wortels van het Imperialisme.

OP de oorlogsperiode van 1854 tot 1879, waarin het Duitsche en het Italiaansche volk — ook de Vereenigde Staten van Amerika — hun nationale eenheid veroverd hadden en de Zuid- en West-Slavische volken den strijd begonnen voor hun bevrijding — was een industrieel-imperialistische tijd gevolgd die gaandeweg zijn invloed over alle volken der aarde uitbreidde.

Afrika werd doorzocht en verdeeld en met spoorwegrails en telegraafdraden omgord Geheel Azië werd uit zijn middeleeuwsche droomen en stuiptrekkingen door het schel gefluit van locomotief en stoommachine gewekt. De spoorwegen doorsneden de prairiën van Noord-Amerika, leidden de volksverhuizing naar zijn maagdelijk Westen, vergemakkelijkten de openstelling van zijn vruchtbaren grond, van zijn steenkool- en metaalmijnen en van zijn petroleumbronnen. De menschheid scheen geen andere taak te hebben dan rijkdommen voort te brengen en stoffelijke goederen op te stapelen.

Een enkele blik op onderstaande cijfers die de ontwikkeling aanduiden van de productie van steenkolen en ijzer, dus van de belangrijkste grondstoffen van de moderne industrie, kan ons hiervan overtuigen.

Steenkolen-productie (in tonnen).

	1880	1913.
Engeland	147.000.000	292.000.000.
Frankrijk	19.400.000	41.000.000.
Duitschland	59.000.000	277.000.000.
Vereenigde Staten	70.500.000	517.000.000.

Ruw-ijzer (in tonnen).

	1880	1913
Engeland	7.780.000	10.400.000.
Frankrijk	3.070.000	5.300.000.
Duitschland	5.120.000	19.400.000.
Vereenigde Staten	3.840.000	31.500.000.

Bevolking.

	1880	1913
Europa	315.000.000	419.000.000.
Vereenigde Staten	51.000.000	105.700.000.

De revolutionnaire rol van den stoom en de werktuigen werd welhaast door de electriciteit en de chemie overgenomen. De in economisch opzicht alles en allen overheerschende beteekenis van Engeland die het tot ongeveer 1880 nagenoeg onbetwist wist te behouden, ging allengs op Duitschland en Noord-Amerika over.

Intusschen bespeurden de industriëele landen aan den lijve de uitwerking van de wetten die aan het kapitalistisch economisch leven onafscheidelijk verbonden zijn. Wij kunnen deze invloeden als volgt omschrijven.

1. De snel aangroeiende productiviteit van den arbeid veroorzaakt in verband met de aan geen regels gebonden en onberekenbare goederenfabricatie en de afzakking van de massa naar het proletariaat, een sterke wanverhouding tusschen vraag en aanbod die nu en dan een afzet-crisis te voorschijn roept. Gedwongen stilstand van den handel, werkloosheid, waardevermindering van de goederen maken het voor een ieder duidelijk dat de schitterende overwinningen van het kapitalisme ontegen-

zeggelijk hun schaduwzijde hebben. Uit dezen loop van zaken ontstaat de drang naar een uitbreiding van het afzetgebied.

2. De hand over hand toenemende mechanische kracht en de steeds hooger opgevoerde techniek van de machine verminderden de hoeveelheid van levenden arbeid en derhalve de waardehoeveelheid die in elk artikel besloten ligt. Dit feit vond zijn uitdrukking in een daling van de prijzen van de onderscheiden industrie-artikelen. Hoe minder waarde een artikel bevat, zooveel geringer is ook de meer-waarde of de winst die het artikel den ondernemer oplevert. Hieruit ontstaat de neiging tot een daling van het winst-percentage, — een daling die zich in normale tijden in alle industrielanden geopenbaard heeft en voor de ondernemers een moeielijk oplosbaar raadsel geweest. is. Men heeft gemeend die oplossing te vinden in een vermeerdering van den omzet, in den overgang tot de groot-productie op steeds uitgebreider schaal, ten einde door een massa-productie en een massa-afzet het totaal van de winst te verhoogen. Deze overgang was slechts voor kapitaal-krachtige ondernemers uitvoerbaar. De ondernemers wien hiertoe de weg was afgesneden, gingen te gronde, of wel zij vereenigden zich tot maatschappijen op aandeelen. De massaproductie eischte aanzienlijke voorraden van grondstoffen die — wat Europa en Japan betreft — uitsluitend in overzeesche landen, tropische en half-tropische, verkrijgbaar zijn. Deze omstandigheid veroorzaakte een drang naar overzeesche bezittingen, — van daar de koloniale politiek, aanbouw van oorlogsschepen, bewapening, uitbreiding van de nationale macht in vreemde landen, diplomatieke verwikkelingen en oorlogen.

3. De vermeerdering van de geproduceerde hoeveelheid die een onmiddellijk gevolg is van de daling van het winst-percentage leidt tot de overwinning van het grootbedrijf en tot de opeenhooping in slechts weinige handen van enorme winsten. De kapitalen die in de landen van hun domicilie niet of althans niet winstgevend gebruikt kunnen worden, worden in niet of minder kapitalistische landen belegd waar het winstpercentage nog hoog en de arbeidersbeweging nog zwak is. Ter bescherming van de aldus belegde kapitalen breiden de kapitalistische staten hun heerschappij over de niet of minder kapitalistische staten uit, hetzij

door onmiddellijke verovering hetzij door die streken tot invloedsferen te verklaren, hetzij onder de leus van de zoogenaamde „vreedzame doordringing". Ook deze uitbreiding eischt aanbouw van een vloot en militaire uitrusting ten einde de belegde kapitalen en de kortelings verworven economische belangen te beschermen en mogelijke mededingers op een afstand te houden. Deze omstandigheden waren de voornaamste oorzaak van de moderne imperialistische staatkunde en van de wereld-oorlogen.

Het imperialisme is een poging van de kapitalistische klasse en van de met door standpunt en denkbeelden verbonden nationalistische en militaristische lagen van de samenleving tot behoud van de huidige orde van zaken.

2. Uitbreiding van het Socialisme. Karl Kautsky.

De hierboven aangegeven revolutionneering van samenleving en politiek is tegelijkertijd de voornaamste oorzaak van de vorderingen van de socialistische beweging geweest. In de jaren 1880 tot 1914 heeft zij een uitbreiding ondergaan, als door geen sterveling vermoed is. Bijna geen eenigermate beschaafd land waarin haar vertegenwoordigers of haar organisaties niet worden aangetroffen. Haar aanhangers werden bij millioenen geteld en overal waren het de beginselen van het Marxisme die de kern vormden van haar theoriën.

Zooals Duitschland in de techniek en de industrie, in de toepassing van wetenschappelijke beginselen en werkwijzen de leiding in de Oude Wereld in handen heeft gehad, zoo heeft ook het Duitsche proletariaat in de theorie en de practijk van het socialisme de eerste viool gespeeld. De Fransche arbeidersbeweging heeft uit Duitschland haar bezieling ontvangen. Het welslagen van het Duitsche socialisme heeft het toenmaals nog geringe aantal Engelsche socialisten bewogen in Londen een sociaal-democratische organisatie te stichten. De Slavische landen zijn begonnen de Duitsche sociaal-democratie tot voorbeeld te nemen. Op de internationale socialistische en arbeiderscongressen genoot de Duitsche afvaardiging bijzonder aanzien. Kort gezegd, in de

veertig jaren van 1875 to 1914 heeft de Duitsche sociaal-democratie aan het hoofd van de wereldbeweging der arbeiders gestaan. Haar leiders August Bebel en Wilhelm Liebknecht waren ver over de grenzen van hun land beroemd.

Gedurende het grootste gedeelte van dit tijdperk is Karl Kautsky de theoreticus van de Duitsche sociaal-democratie geweest. Tot zijn optreden als Marxist, dat wil zeggen tot 1882 en nog eenige jaren daarna is in Duitschland van Marxisme weinig te bespeuren. Een opmerkelijke uitzondering hierop vormt Josef Dietzgen die zich door zelfontwikkeling een belangrijke economische en wijsgeerige kennis verworven en de leer van Marx verbreid heeft, maar wien de gave ontbrak in den toon van het volk te schrijven. In het algemeen putte de beweging haar wetenschap, haar denkbeelden en gewaarwordingen uit de geschriften van Lassalle, uit de herinneringen aan 1848, en uit de Fransche litteratuur. Vele socialisten gingen bij Rodbertus of bij Eugen Dühring ter schole, bij anderen reikte de kennis niet verder dan tot de publicaties van de I. A. A. Ook waren er die zich op zedeleer en menschenliefde beriepen.

Slechts schrede voor schrede is Kautsky met zijn verbreiding van de denkbeelden van het Marxisme doorgedrongen. Hij was een leerling van Friedrich Engels, — daarbij een denker die over een grooten voorraad natuurwetenschappelijke, historische en economische wetenschap beschikt. Tenslotte bezit hij een kristalhelderen stijl en een onvermoeibare werkkracht. Hij werd in 1854 in Praag geboren. Zijn vader stamde uit een Tschechisch-Poolsch geslacht en beoefende de schilderkunst. Zijn moeder was van Duitsch-Italiaansche afkomst en behoorde tot het gilde der romanschrijfsters. Toen hij nog zeer jong was, vestigden zijn ouders zich metterwoon in Weenen waar hij het gymnasium bezocht heeft. Zijn eerste diepere indukken stonden in verband met zijn nationaliteit: zijn Tschechische afkomst bracht hem in botsing met zijn mede-scholieren. De Commune van Parijs vestigde zijn aandacht op maatschappelijke vraagstukken. Hij begon de Engelsche economisten en sociologen te bestudeeren: Mill, Malthus en Spencer. Ook met de Fransche socialisten maakte hij weldra kennis. In 1875 sloot hij zich aan bij de socialistische

arbeidersbeweging, hij schaarde zich bij den linkervleugel. Nu zette hij zich aan de lezing van Marx en gaf in 1880 zijn eerste boek in het licht: „Einflusz der Volksvermehrung" dat van een voor dien tijd ongewone kennis van de economische leer van Marx getuigenis aflegt. Intusschen verhinderde dit hem niet een bijzondere beteekenis te hechten aan de quaesties van de bevolking en van den landbouw.

Eenigen tijd daarna, — nadat hij aan den „Sozialdemocrat" van Zürich had medegewerkt, — werd hij Marxist en richtte de „Neue Zeit" op, het eerste orgaan dat zich de verbreiding van het Marxisme tot doel stelde.

Van 1884 tot 1887 woonde hij in Londen als medewerker van Friedrich Engels. In het tijdperk van 1887 tot 1907 vallen zijn beste en vruchtbaarste jaren waarin van zijne hand verschenen zijn: „Thomas Morus", „Marx", Oekonomische Lehren", — „das Erfurter Programm" en vele nadere geschriften en artikelen die een duidelijk merkbaren invloed op de Duitsche en de internationale socialistische beweging hebben gehad. Er is heden ten dage geen enkele schrijver in de internationale socialistische beweging die niet van Kautsky geleerd heeft.

X. DE TWEEDE INTERNATIONALE. (1889—1914).

1. Van Welslagen en Mislukken.

IN de jaren die tusschen de ontbinding van de Eerste en de oprichting van de Tweede Internationale verloopen zijn, hebben verscheiden congressen van socialisten en van vakvereenigingen plaats gevonden waarin evenwel geen doorgaande lijn te onderkennen is en die evenmin van een gemeenschappelijk middelpunt zijn uitgegaan.

In 1889, naar aanleiding van de Parijsche Wereld-Tentoonstelling, zijn in Parijs twee socialistische arbeiderscongressen bijgekomen, — het eene belegd door de Possibilisten (Reformisten), het andere door de Marxisten. Het resultaat hiervan is de oprichting van de Tweede Internationale geweest. Bij diezelfde gelegenheid werd ook de viering van den 1sten Mei vastgesteld.

De Tweede Internationale heeft acht congressen gehouden: Brussel (1891), Zürich (1893), Londen (1896), Parijs (1900), Amsterdam (1904), Stuttgart (1907), Kopenhagen (1910), Basel (1912). De zetel van de Tweede Internationale was sinds 1900 in Brussel gevestigd. Hier was ook het Internationaal Bureau waarvan E. Vandervelde de voorzitter en C. Huysmans de secretaris was. Elk land dat aangesloten was, had daar twee afgevaardigden die van tijd tot tijd bijeenkwamen om over gewichtige quaesties een besluit te nemen en de congressen voor te bereiden.

Naar de belangrijkste besluiten die zij genomen heeft, kan met de Tweede Internationale in drie tijdperken indeelen. Tot en met 1896 was de voornaamste bemoeiïng een duidelijke grenslijn tusschen het socialisme en het anarchisme te trekken en de anarchisten buiten de congressen te houden. Tot en met 1904 heeft

de gedachtenwisseling zich hoofdzakelijk bepaald bij de vastlegging van de beginselen van den klassenstrijd. De laatste periode heeft zich gekenmerkt door de pogingen die zijn aangewend ten einde de volken op het stijgende gevaar van imperialistische oorlogen opmerkzaam te maken. Tevens kwam daarbij de vraag ter sprake welke houding de Internationale tegenover een dergelijke ramp zou hebben aan te nemen.

Slechts ten opzicthe van haar breuk met de anarchisten heeft de Tweede Internationale een stellig resultaat bereikt. De slotsom van de beraadslagingen van de congressen van Zürich en Londen werd in Parijs (1900) aldus samengevat: alleen die organisaties zullen worden toegelaten die de beginselen van het socialisme en van den politieken klassenstrijd erkennen.

Gedurende de tweede faze (1900—1904) werd door de Internationale vastgesteld dat het een socialist niet geoorloofd is van een burgerlijke regeering deel uit te maken, — met uitzondering van „buitengewone omstandigheden". Men meende hiermede de quaestie van het ministerialisme te hebben opgelost. Practisch was zij in 1898 in Frankrijk aan de orde gekomen toen Millerand, ten gevolge van de Dreyfus-affaire, in het ministerie Waldeck-Rousseau-Gallifet werd opgenomen. Krachtens dit besluit werd Millerand in 1904 uit de partij verwijderd. Hetzelfde lot heeft in 1906 Viviani en Briand getroffen, — beiden later minister-president. Intusschen is de uitzondering van de „buitengewone omstandigheden" de deur geweest waardoor het ministerialisme tijdens en na den oorlog weer heeft weten binnen te dringen; in samenwerking met de burgerlijke partijen werden door de arbeiders- en de socialistische partijen coalitie-regeeringen gevormd.

De arbeid van de Internationale is ten opzichte van het gevaar van den wereldoorlog zonder de geringste uitwerking gebleven. Alle beraadslagingen dienaangaande hebben niet tot een bindend besluit kunnen leiden.

2. De Tweede Internationale en de Oorlog.

De Tweede Arbeiders-Internationale die in 1888—89 tot stand

is gekomen, heeft op elk van haar congressen de oorlogsquaestie aan de orde gesteld Aangezien deze congressen in steeds toenemende mate een sociaal-democratisch karakter aannamen, waren ook de beslissingen ter zake van den oorlog sociaal-democratisch. Sinds 1900 kwamen in de plaats van de botsingen tusschen de volken en van de despotische willekeur de imperialistische en koloniaal-politieke begeerlijkheden als mogelijke oorzaken van oorlogen in aanmerking. Slechts twee malen kwam het tot een uiteenzetting tusschen de sociaal-democratische en de syndicalistische, anti-staatsgezinde stroomingen. In Brussel (1891) werd de laatsgenoemde richting door Domela Nieuwenhuis vertegenwoordigd, — in Stuttgart (1907) door Hervé. Beide keeren zegepraalde de social-democratische opvatting. De resolutie die op het congres van Stuttgart aangenomen werd, had kracht van wet.

De Fransche socialisten stelden de oorlogs-quaestie aan de orde naar aanleiding van de in 1905 uitgebroken Marocco-crisis die als een bliksemschicht den naderenden wereldoorlog belichtte. Op het congres van Stuttgart openbaarden zich drie richtingen in den boezem van de Fransche delegatie. De anti-militarist (thans chauvinist) Gustave Hervé eischte de algemeene werkstaking en den opstand van het proletariaat als eenig antwoord op de losbarsting van den oorlog. Edouard Vaillant en Jean Jaurés verdedigden het voorstel van Hervé als een laatste middel. Jules Guesde hield alle maatregelen tegen den oorlog voor utopisch, omdat de oorlog een onvermijdelijk gevolg van het kapitalisme is. Volgens hem was de verlichting van het socialisme de beste propaganda tegen den oorlog. Van de Belgen voerde Vandervelde het woord die overhelde tot de houding van Vaillant-Jaurés, aangezien ook het kleinste volk bij het in stand houden van den vrede belang heeft. Onze neutraliteit heeft wellicht geen overwegende belangrijkheid, maar ons land zou voor een doortocht gebruikt kunnen worden.

Namens de Duitsche delegatie spraken Bebel en Vollmar. Beiden bestreden de zienswijze en de voorstellen van Hervé als in elk opzicht onuitvoerbaar. Zij wezen op het gewicht van het beschavingselement van de nationale gedachte. Bebel herinnerde ook aan de opwinding di zich bij het uitbreken van een oorlog

van breede kringen der bevolking pleegt meester te maken en alle verzet tegen de verdediging van het land in een uiterst moeilijk parket brengt.

De gedachtenwisseling was van langen duur en zeer levendig, maar kwam niet tot een beslissing. Een zeer aanzienlijke meerderheid van het congres verklaarde zich ten gunste van de nationale verdediging en van den klassenstrijd. „Noch verraad aan het vaderland, noch aan het socialisme!" — aldus vertolkte Jaurés in een vergadering te Parijs het resultaat van het congres van Stuttgart. Dit was ongetwijfeld de opvatting van de groote meerderheid, maar hiermede bleef de tegenstrijdigheid bestendigd die hieruit voortvloeide dat, zoolang het privaatbezit en het kapitlisme en de concurrentie heerschen, de belangen van de verschillende nationaliteiten en die van het internationale socialisme niet evenwijdig loopen. De opheffing van deze tegenstrijdigheid verwachtte het congres eerst van de zegepraal van de arbeidersklasse in de voornaamste landen. Ten slotte werd door het congres een resolutie aangenomen waarvan de hoofdinhoud van August Bebel afkomstig was, met uitzondering van de beide laatste alinea's die door Luxemburg, Lenin en Martoff daaraan waren toegevoegd.

„Het Congres bevestigt de resoluties van de voorafgaande Congressen tegen het militarisme en het imperialisme en stelt op nieuw vast dat de strijd tegen het militarisme niet gescheiden kan worden van den socialistischen klassenstrijd in zijn geheel. Oorlogen tusschen kapitalistische staten zijn in den regel de gevolgen van hun concurrentiestrijd op de wereldmarkt, want elke staat beijvert zich niet alleen zijn afzetgebied te bestendigen, maar ook nieuw afzetgebied te veroveren, waarbij onderwerping van vreemde volken en landroof een hoofdrol vervullen. Oorlogen komen bovendien voort uit den onafgebroken wedstrijd van het militarisme in de versterking van de weermacht, — waarbij in aanmerking te nemen is dat het militarisme als het belangrijkste werktuig moet worden beschouwd van de burgerlijke klasse-heerschappij en van de economische en politieke onderdrukking van de arbeidersklasse. Ook worden deze oorlogen bevorderd door de vooroordeelen van het eene volk tegen het andere die door de

beschaafde volken in het belang van de heerschende klassen stelselmatig onderhouden worden, ten einde daardoor de massa van het proletariaat zoowel van haar eigen klasse-taak als van de plichten van de internationale klasse-solidariteit af te leiden. Oorlogen zijn derhalve een onvermijdelijk bestanddeel van het kapitalisme. Zij zullen eerst verdwijnen wanneer de kapitalistische economische orde uit den weg is geruimd, of wanneer de offers aan menschen en geld die door de volmaking van de militair-technische ontwikkeling geëischt worden en het verzet dat door de militaire uitrustingen in het leven geroepen wordt, de volken aandrijft dit stelselmatig af te schaffen. Vooral de arbeidersklasse die meer in het bijzonder de soldaten beschikbaar heeft te stellen en die in hoofdzaak de stoffelijke offers brengt, is van nature een tegenstander van de oorlogen, aangezien dezen lijnrecht ingaan tegen haar doel: de instelling van een op socialistischen grondslag berustende economische orde die de solidariteit van de volken verwezenlijkt.

Het Congres beschouwt het derhalve als een plicht van de arbeidende klassen en in het bijzonder van hun vertegenwoordigers in de parlementen, onder vermelding van het klasse-karakter van de burgerlijke maatschappij en van de drijfveeren die hier in het spel zijn, de uitrustingen te land en te water te bestrijden en de daarvoor noodige geldmiddelen te weigeren, — alsmede het daarheen te leiden dat het jonge geslacht van de arbeidersklasse in den geest van de volkenverbroedering opgevoed en van klassebewustzijn vervuld zal worden.

Het Congres ziet in de democratische organisatie van de weerbaarheid, in het volksleger ter vervanging van de staande legers, een belangrijken waarborg die alle aanvallende oorlogen onmogelijk maken en de nationale tegenstellingen verzachten zal.

De Internationale is niet in staat de actie van de arbeidersklasse tegen het militarisme in scherp omlijnde vormen voor te schrijven: die actie zal in de onderscheiden landen uit den aard der zaak van zeer verschillend karakter moeten zijn en met bijzonderheden van tijd en plaats rekening hebben te houden. Maar het is is haar plicht het verzet van de arbeidersklasse tegen

het militarisme en den oorlog zooveel mogelijk te bevorderen en in het juiste verband te brengen....

De actie van de arbeidersklasse zal rijker vruchten dragen naarmate de geesten door een onvermoeide agitatie beter voorbereid zijn en de arbeiderspartijen der onderscheiden landen veelvuldiger aangespoord en bewerkt worden. Het Congres houdt zich overtuigd dat, in de plaats van de armzalige maatregelen van de regeeringen, onder den druk van het proletariaat de inroeping van scheidsgerechten mogelijk zou zijn en tevens de weldaad van de ontwapening binnen het bereik van de volken zou komen, — met dit gevolg dat de reusachtige verkwisting van geld en kracht die door de bewapening en de oorlogen veroorzaakt wordt, een einde zou nemen en de vrijkomende gelden aan de zaak der beschaving besteed zouden worden."

Thans volgt het bijvoegsel van Luxemburg-Lenin-Martoff:

„Wanneer een oorlog dreigt uit te breken, zijn de arbeidende klassen en hun parlementaire vertegenwoordigers in de betrokken landen verplicht, met den steun van de samenvattende werkzaamheid van het Internationale Socialistisch Bureau, alles in het werk te stellen ten einde met behulp van de middelen die hun het meest doeltreffend toeschijnen, het uitbreken van den oorlog te voorkomen, — met inachtneming van de omstandigheid dat bedoelde middelen zich wijzigen in verband met de verscherping van den klassenstrijd en van den politieken toestand in zijn geheel.

Indien de oorlog desondanks uitbreekt, zijn zij verplicht alle pogingen in het werk te stellen die tot een bespoediging van het einde kunnen bijdragen, — en voorts de door den oorlog in het leven geroepen economische crisis dienstbaar te maken aan de ontwaking van het volk en daardoor het einde van de kapitalistische klasse-heerschappij te verhaasten."

De besluiten van de internationale congressen van Kopenhagen (1910) en Basel (1912) waren in den geest van de resolutie van Stuttgart en bevatten woordelijk de beide laatste paragrafen.

De oorlogs-gemoedsgesteldheid van einde Juli en begin Augustus 1914 die zich van de leiders en de massa had meester gemaakt, is sterker gebleken dan de congresbesluiten. Slechts

een gering deel van de socialistische arbeidersbeweging werd langzamerhand toegankelijk voor de beginselen van den klassenstrijd. Een volle en krachtige toepassing hebben zij alleen bij de Bolsjewisten in Rusland gevonden.

De wereld-oorlog (1914—1918) heeft aan de Tweede Internationle een einde gemaakt. Juister nog kan men zeggen, dat de Internationale schipbreuk heeft gelden tengevolge van de nog steeds onverzoende tegenstelling tusschen het nationaal instinct en het socialistisch-revolutionnair bewustzijn.

Thans rest ons nog in het kort de geschiedenis te verhalen van de afzonderlijke socialistische partijen.

3. Duitschland.

Nergens heeft de vonk van het socialisme zóó snel vlam gevat als in Duitschland. De Duitsche arbeiders — tot 1871 maakten de Oostenrijksche arbeiders deel uit van het organisch geheel van het Duitsche proletariaat — toonden zich in steeds toenemende mate bereid den strijd voor het socialisme vol te houden. Bij de verkiezingen van den eersten Duitschen Rijksdag (1871) verkregen de Eisenachers en de volgelingen van Lassalle tezamen 102.000 stemmen, — in 1874 waren het reeds 352.000 stemmen en steeg het aantal van de socialistische afgevaardigden van twee tot tien. Tot dien tijd had de strijd tusschen de beide kampen nog steeds voortgeduurd, maar de groote massa drong aan op een vereeniging en deze kwam in 1875 in Gotha op een gemeenschappelijk congres tot stand. Hier werd het Programma van Gotha ontworpen, een democratisch, sociaal-hervormingsgezind, pacifistisch mengelmoes dat door het congres werd aangenomen.

Twee jaren later werden op nieuw verkiezingen voor den Rijksdag gehouden. De Vereenigde Socialistische Partij bracht op haar kandidaten bijna een half millioen stemmen uit en veroverde dertien zetels in den Rijksdag. Met het stemmen-aantal namen ook de vervolgingen toe van partijleiders, redacteurs en sprekers en — na twee mislukte aanslagen op het leven van keizer Wilhelm I — werd een door vorst Bismarck ingediende uitzonderingswet aangenomen die in de socialistische organisatie aanvankelijk

groote verwarring aanrichtte, maar toch onmachtig bleek ze te vernietigen. De partij werd op geheimen grondslag gereorganiseerd en won voortdurend aanhangers. Bij de verkiezingen van 1887, in weerwil van het dreigende Fransche oorlogsgevaar, verkreeg zij 763.200 stemmen, — in 1890 1.427.128 en 35 zetels. De uitzonderingswet werd opgeheven en vorst Bismarck kort daarna ontslagen. In 1891, op het congres van Erfurt werd het door Kautsky opgestelde Erfurtsche programma aangenomen, zoodat het tot dusver geldende Gothasche programma ingetrokken werd.

Het programma van Erfurt waarbij Kautsky een breed opgezette Toelichting geschreven heeft, is in zijn theoretisch gedeelte Marxistisch, — in zijn practisch gedeelte democratisch-sociaal-hervormingsgezind. Te eenenmale ontbreken daarin de maatregelen die tijdens den duur van een omwenteling door de socialisten genomen zouden moeten worden. De gedachte van de revolutie, zooals die in de critiek van Marx op het programma van Gotha met beslistheid wordt uitgesproken, geraakte bij de partij in onbruik. Bij de intrekking van de uitzonderingswet droeg de partij een democratisch-sociaal-hervormingsgezind karakter. De oppositie die daartegen ontstond en door Max Schippel, Paul Kampffmeijer en Hans Müller geleid werd, was in waarheid revolutionair, althans zoover de proletariërs betreft, die daarvan deel uitmaakten. Intusschen werd deze oppositie weldra door het gezag van Bebel en Liebknecht en door de koele, doeltreffende welsprekendheid van Ignaz Auer doodgedrukt. Geleidelijk naderde het revisionnistisch tijdperk, nog voor een wijle vertraagd door de langdurige economische crisis in de eerste helft van de negentiger jaren.

Kort na de intrekking van de socialisten-wet werd het revisionnistisch tijdperk ingeleid door Georg von Vollmar, terwijl het tegen het einde der eeuw door Eduard Bernstein werd afgesloten. De beweging werd bevorderd door den bloei van het Duitsche zakenleven die een hoopvolle stemming aankweekte en van een opleving van het vakvereenigings-leven vergezeld ging.

Het leden-aantal van de vrije vakvereenigingen steeg van 238.000 in het jaar 1890 tot ver over de twee millioen in het jaar 1914, — de leiders Karl Legien, Robert Schmidt, Paul Umbreit

waren in den grond der zaak revisionnistisch. Karl Kautsky, Franz Mehring, Rosa Luxemburg aanvaardden met alle krachten den strijd tegen het revisionnisme, — evenwel zonder resultaat. Tusschen theorie en practijk gaapte een wijde kloof, een groote tegenstrijdigheid waarvan de partijgenooten zich niet altijd rekenschap hebben gegeven. In feest-artikelen en gedurende de partijdagen, — in het bijzonder op den gedenkwaardigen partijdag van Dresden in 1903 — zegevierde de proletarisch-revolutionnaire richting, — daarentegen kende het werk van iederen dag geen hooger ideaal dan de invoering van een parlementaire regeerwijze en de bevordering van de sociale wetgeving. Het revisionnisme, en daarmede het nationaal gevoel, zegevierde over de geheele linie. De arbeidersklasse stond min of meer ongeloovig tegenover de revolutionnaire mogelijkheden en met „reaal-politieken" zin tegenover de eischen van den dag van heden. De voortreffelijke partij-organisatie die zooveel aan het ongeëvenaarde beheers-talent en de offervaardigheid van Paul Singer te danken had, bedekte voor veler oogen de inwendige geestelijke zwakheid van de partij. De verwonderlijke opbloei van Duitschlands industrie en buitenlandschen handel en daarbij de snelle, onafgebroken getals-groei van de partij en van de stemmen die op haar kandidaten werden uitgebracht, begunstigden het revisionnisme. Bij de Rijksdagverkiezingen van 1912 behaalde de partij een totaal van 4.250.000 stemmen, — 34.8 procent van alle uitgebrachte stemmen. Zij bezette 110 zetels in den Rijksdag, een schijn-parlement zonder de geringste uitvoerende macht en met geen ander doel dan als zinnebeeld van de Duitsche eenheid te dienen en .... belastingen toe te staan. En aan die bestemming heeft de Rijksdag beantwoord.

Toen in het begin van Augustus 1914 de wereldoorlog ontbrandde, voelde de overgroote meerderheid van de sociaaldemocratische partij van Duitschland (S.D.P.) zich als een organisch deel van de natie en niet langer als de vertegenwoordigster van een klasse wier belangen en idealen lijnrecht tegen die van de kapitalistische orde ingaan.

4. Oostenrijk-Hongarije.

De Oostenrijksche sociaal-democratische beweging heeft in het

algemeen evenwijdig geloopen met die van Duitschland, met dien verstande dat zij sinds haar ontstaan (1867) meer dan de Duitsche onder vervolging van regeeringswege te lijden heeft gehad. Tot 1871 heeft zij een organisch bestanddeel van de Duitsche uitgemaakt. In 1869/70 werden haar leiders Andreas Scheu, Johann Most en Pabst — naar aanleiding van een groote arbeiders-demonstratie — in Weenen gevangen genomen en tot vijf jaren zware kerkerstraf veroordeeld, — evenwel na enkele maanden begenadigd.

Na 1871 verzwakte de Oostenrijksche beweging, voor een deel tengevolge van de economische en financieele crisis van 1873 die in een verslechtering van den toestand der arbeiders tot uiting kwam.

De beweging splitste zich in een radicale en een gematigde richting, een scheuring die tot 1888 voortduurde, ofschoon het Duitsche voorbeeld van de verzoening van Eisenachers en Lassallemannen de samensmelting tot één enkele partij in Oostenrijk had kunnen bevorderen en de Oostenrijksche regeering (1877/78) het bevorderen en de Oostenrijksche regeering (1877/78) het Duitsche voorbeeld volgde en de socialisten onder een uitzonderingswet plaatste. De tweedracht werd verscherpt door het optreden van de anarchisten die een terroristische tactiek volgden en onder de verbitterde arbeiders aanhang wonnen. Eerst na 1886 is het Victor Adler (gest. 1918) gelukt de arbeiders tot één geheel te vereenigen en twee jaran later, op den partijdag van Hainfeld (1888) de eenheid te herstellen. Daarna is de partij belangrijk vooruitgegaan, ofschoon het aan wrijving tusschen de verschillende nationaliteiten niet ontbroken heeft. De partij heeft stelselmatig aan de opvoeding van de groote massa gewerkt. Betoogingen, vergaderingen, de pers, scholen ter ontwikkeling, door deze middelen is het Oostenrijksche proletariaat dat uit zoovele verschillende nationale elementen was samengesteld (Duitschers, Tschechen, Polen, Slovenen, Croaten, Serviërs) tot een van de best gediciplineerde afdeelingen van de Tweede Internationale gemaakt. De Weensche arbeidersgroep is de eenige geweest die de Mei-viering — overeenkomstig het Parijsche besluit van 1889 — op den 1sten Mei door stillegging van den

arbeid gevierd heeft. Ook komt deze partij de eer toe door een rustelooze beweging de Oostenrijksche regeering gedwongen te hebben het algemeen kiesrecht toe te staan (1907). Van de stemmen die toen werden uitgebracht, verkreeg de partij niet minder dan 1.042.000, zij zond 87 afgevaardigden naar den Rijksraad. Ook telde de partij in verhouding vele leden van een meer dan middelmatige beschaving. Wij noemen Otto Bauer, Rudolf Hilferding, Gustav Eckstein, Karl Renner, Max Adler. Ten opzichte van hare strijdwijze onderscheidde zij zich nauwelijks van hare Duitsche zuster-partij. Slechts kwam het revisionnisme in Oostenrijk minder op den voorgrond, daar de constitutionneele toestanden in Oostenrijk nog minder geschikt waren dan in Duitschland voor een vreedzame proletarische overwinning. Aangezien de Rijksraad niet den minsten invloed had op de buitenlandsche staatkunde, heeft de oostenrijksche sociaal-democratie in de volstrekte onmogelijkheid verkeerd op de diplomatie van haar land een druk uit te oefenen ten gunste van een verstandige politiek tegenover Servië en van de instandhouding van den vrede.

In Hongarije is de beweging ongeveer als in Oostenrijk geweest, met dit onderscheid evenwel dat de anarchistisch-terroristische elementen in Hongarije afwezig waren. De arbeidersbeweging dagteekent van 1867. De toestand van rechtloosheid was een ernstige belemmering. Ondanks allen strijd en alle offers is het haar vóór den oorlog niet mogen gelukken een kiesrecht te veroveren dat niet al te ongunstig voor de groote massa was. Ook de wettelijke erkenning van de vakvereenigingen is tot de vrome wenschen blijven behooren. Het Hongaarsche proletariaat heeft inderdaad geen reden de oude orde van zaken te betreuren.

5. Groot-Brittannië.

Na de mislukking van het Chartisme (1855) heeft de Engelsche arbeiderswereld zich met onverdroten ijver aan de ontwikkeling van vakvereeniging en coöperatie gewijd. Haar deelneming aan de Eerste Internationale is zeer onbelangrijk geweest en heeft slechts de beteekenis van een tusschenspel gehad. Niet vroeger dan in 1882 hebben zich de eerste teekenen van een socialistische

beweging vertoond. Haar pionier was Henry Mijers Hyndman, een bemiddeld en beschaafd Engelschman, min of meer behept met nationale vooroordeelen (1842—1921). In 1880 bracht hij een bezoek aan Marx, nadat hij diens „Kapital" in een Fransche vertaling gelezen had. In 1882 stichtte hij de Democratische Federatie die in den aanvang een sociaal-hervormingsgezind programma had, maar weldra den naam Sociaal-democratische Federatie (S.D.F.) en een socialistisch programma aannam. Deze organisatie maakte veel propaganda, verbreidde de leer van Marx, zette betoogingen van werkeloozen op touw, maar met dat al mocht het haar niet gelukken invloed en aanhang in arbeiderskringen te winnen.

Medewerkers van Hyndman waren Belfort-Bax, William Morris en Eleanor Marx, een dochter van Karl Marx. Gedurende eenige jaren bleven zij van de S.D.F. gescheiden, — zelfs stichtten zij een eigen organisatie, de Socialistische Liga. Later zijn zij in den schoot van de S.D.F. teruggekeerd, toen de Liga onder de macht van de anarchisten gekomen was.

Naast de S.D.F. was in 1884 de Fabian-Society ontstaan die propaganda maakte ten behoeve van een hervorming der maatschappij. Haar belangrijkste vertegenwoordigers waren Sidney Webb, Beatrice Webb en G. Bernard Shaw. De theorie van de Fabians is revisionnistische van aard. Zij zijn van meening dat het socialisme niet een verwijderd einddoel, maar een zich steeds voortbewegende reeks van sociaal-politieke maatregelen is die langs parlementair-politieken weg nagejaagd en ingevoerd moeten worden. In democratische landen zal de instemming met die maatregelen bereikbaar zijn door een bewerking van de openbare meening. In het bijzonder van de beschaafde burgers, door middel van schriftelijke en mondelinge propaganda.

Omtrent de noodzakelijkheid van een arbeiderspartij is de Fabian Society niet tot een gevestigde meening gekomen. Uit haar beginselen blijkt niets van het besef van een dergelijke noodzakelijkheid. In het gunstigste geval beschouwden de Fabians het bestaan van een zelfstandige arbeiderspartij als een schrikaanjagend middel tegenover weerspannige staatslieden die zich tegen alle maatschappelijke hervormingen verzetten. Intusschen

behoort erkend te worden dat de Fabians op het gebied van de beoordeelende en de opbouwende critiek nuttig maatschappelijk werk verricht en aanspraak op de dankbaarheid der arbeiders verworven hebben.

Intusschen waren een tiental jaren sedert de stichting van de S.D.F. voorbijgegaan, zonder dat het haar leiders gelukt was een socialistische arbeidersbeweging in het leven te roepen en de vakvereenigingen tot klassebewuste organisaties ae maken. Deze mislukking van de S.D.F. bewoog eenige Schotsche en Noord-Engelsche arbeiders- en socialisten-leiders een nieuwe organisatie op te richten met het doel den geest van het socialisme in de vakvereenigingen te leiden en de arbeiders los te maken van de burgerlijke partijen. De man van wien dit denkbeeld is uitgegaan, was de mijnarbeider James Keir Hardie (1856—1915). In 1893 mocht het hem en zijn vrienden gelukken de Onafhankelijke Arbeiders-partij (Independent Labour Party, I.L.P.) te stichtten en deze in nauwe aanraking met een aantal leiders van vakvereenigingen te brengen. De voornemens van Keir Hardie werden bevorderd door de aanhangige processen die het bestaan van de vakvereenigingen bedreigden. Te midden van dit gevaar waren de arbeiders zeer geneigd hun toevlucht te nemen tot een zelfstandige politieke actie. In 1900 ontstond de Labour Partij (Arbeiderspartij), wier leden-aantal weldra bij millioenen geteld werd, daar alle groote Engelsche vakvereenigingen tot haar toetraden.

De Labour-partij is een groote vakvereenigings-sociaal-hervormende arbeiderspartij die zich reeds met het denkbeeld van een zelfstandige politiek vertrouwd heeft gemaakt en zich thans steeds meer met de socialistische idee vereenzelvigt. Behalve de meeste vakvereenigingen behooren ook tot de Labour Partij de S.D.F., de Fabians en de I.L.P. Sinds den dood van Hardie staat zij onder de leiding van J. Ramsay MacDonald, een zeer vaardig schrijver en redenaar, daarbij gematigd socialist en lid van de I.L.P. Het leden-aantal is van 376.000 in het jaar 1900 gestegen tot 1.612.000 in het jaar 1914, toen zij door afgevaardigden in het parlement vertegenwoordigd werd. Sindsdien is het tempo van den groei nog aanmerkelijk versneld. Wij stellen ons voor daarop

nader terug te komen. Bij het uitbreken van den oorlog heeft een groot deel van de S.D.F., bijna de geheele Fabian-Sosiety en de Labour-partij zich ter beschikking van de oorlogsregeering gesteld. Slechts de I.L.P. is zich aan den oorlogsroes niet te buiten gegaan.

6. F r a n k r ij k.

De eerste teekenen van de wederopstanding van de Fransche arbeidersbeweging na de nederlaag van de Commune waren reeds in 1876 zichtbaar, toen de arbeiders die in de vakvereenigingen georganiseerd waren, in Parijs een congres belegden. Tegelijkertijd trad Jules Guesde (1846—1920) als medewerken aan het dagblad „Droits de l' Homme" met socialistische artikelen op. Als hoofd-redacteur van de „Egalité" zette hij dezen arbeid voort en trad in verbinding met de Duitsche sociaal-democratie, ten slotte ook met Marx en Engels. Hij werd daarbij ondersteund door Paul Lafargue, (1840—1913) den schoonzoon van Karl Marx.

De terugkeer van de Communards uit de verbanning en de invrijheidstelling van den ouden Blanqui (1879) droegen eenerzijds tot de verlevendiging van de socialistische beweging bij, maar veroorzaakten tegelijkertijd een versnippering van de leidende krachten.

In 1880/81 ontstond de Parti Ouvrier Français (P.O.F.) waarvan het programma door Guesde en Lafargue met behulp van Marx was opgesteld. In 1882 scheidden de reformistische elementen onder leiding van Paul Brousse en Benoit Malon (1841—1893) uit de P.O.F. en richtten een afzonderlijke organisatie op wier leden den naam ontvingen van „Possibilisten", omdat zij het voor mogelijk hielden de vrijmaking van de arbeiders door hervormingen — dus zonder omwenteling — tot stand te brengen. Deze possibilistische partij heeft tot 1899 bestaan.

Voorts ontstonden nog onderscheiden socialistische organisaties, onder leiding van Jean Allemane, voorts van de Blanquisten onder leiding van Edouard Vaillant (1840—1917). Bovendien bestond sinds 1893 een organisatie van onafhankelijke socialisten (Millerand, Viviani, Briand, Augagneur, Jaurès). Bij de verkiezingen voor Kamer en gemeenteraad stonden de verschillende candidaten als mededingers tegenover elkander en

JEAN JAURÈS

versnipperden de socialistische kieskracht. Deze tweedracht in den boezem van het socialisme en niet minder de oude overleveringen uit de dagen van Proudhon en ten slotte de anarchistische stroomingen bevorderden de anti-parlementaire richting onder de revolutionnaire arbeiders, zoodat de Fransche socialistische beweging in het begin van de 20ste eeuw een armzalig beeld opleverde, — en dit te meer, daar ook de oneenigheden die het Proces-Dreyfus vergezelden, afbreuk hebben gedaan aan de beweging. Intusschen stak Jaurès als middelpuntzoekende kracht boven allen uit. Eerst na het Amsterdamsche Internationale Congres (1904) waar de Dresdensche resolutie aangaande den klassenstrijd als richtsnoer werd aangenomen, vereenigden deze groepen zich tot een aaneengesloten partij die, dank zij het groote redenaarstalent van Jean Jaurès (1859—1914), bijeengehouden werd en eenige beteekenis verwierf.

Deze samensmelting had tot gevolg dat Millerand, Viviani en Briand uit de partij werden uitgebannen, daar zij niet geneigd waren op het punt van het ministerialisme — de deelneming van socialisten aan een burgerlijke regeering — toe te geven. De Vereenigde Socialistische Partij maakte nu aanzienlijke vorderingen. Bij de Kamer-verkiezingen van 1906 behaalde zij 877.800 stemmen en 54 afgevaardigden. In 1910 een millioen stemmen en 76 zetels en in 1914 1.400.000 stemmen en 110 afgevaardigden.

Toen kwam de oorlog. Den 31 Juli 1914 viel Jaurès als het slachtoffer van nationalistischen sluipmoord. De socialistische leiders Guesde en Sembat traden in de regeering. Vaillant ijverde voor de deelneming van Italië aan den oorlog aan de zijde van de Entente. De partij was overwegend nationalistisch.

Theoretisch gewichtiger dan de socialistische partij is gedurende het tijdvak 1892—1908 het Fransche vakvereenigingsleven geweest dat onder den naam „Syndicalisme" bekend geworden is. Naar het Fransche recht waren de vakvereenigingen tot 1884 onwettige organisaties. Eerst in 1884 kwam een wettelijke regeling tot stand en werd voor de vakvereenigingen de mogelijkheid tot ontwikkeling geopend. In 1886 werd het nationaal verbond van de vakvereenigingen opgericht. Dit verbond behar-

tigde in de eerste plaats de belangen van de vakvereenigingen en arbeidde tevens in politieke en sociaal-revolutionnaire richting. Aristide Briand speelde op de congressen van het Verbond een groote rol en ijverde daar voor de algemeene staking als het bevrijdingsmiddel van het proletariaat (1892). Daar het Verbond zich — naar de meening van de anti-parlementaire of anarchistisch-communistisch gezinde arbeiders zich te veel met de politiek inliet, — werd in 1892 het Verbond van deArbeidsbeurzen opgericht dat onder de leiding stond van Ferdinand Pelloutier, een intellectueel ontwikkelden anarchist-communist. Pelloutier is de eigenlijke stichter geweest van het syndicalisme. In 1895 kwam het tot een welwillende verhouding tusschen de beide verbonden en de vrucht daarvan was de „Confédération Générale du Travail (C.G.T.) waarin ten slotte in 1902 de beide verbonden zijn samengesmolten.

Onder den invloed van Pelloutier, Hubert Lagardelle en George Sorel — de laatste was een geleerde van beteekenis — is de syndicalistische theorie ontstaan die de idee van den klassenstrijd en de Marxistische opvatting van de geschiedenis in verband heeft gebracht met de wijsbegeerte van Bergson en de leer van Proudhon en Bakunin die vijandig tegenover het staatsbeginsel stond. Het programma vermeldde:

Afschaffing van het loonstelsel, — ontwikkeling van den klassenstrijd, onteigening van de klasse der kapitalisten door revolutionnairen strijd en algemeene staking, — overdracht van de productie aan de vakvereenigingen, — ten einde den staat geheel uit te schakelen en overbodig te maken. Evenals de staat behooren ook de democratie, het militarisme en de vaderlandsliefde tot de hulpmiddelen van onderdrukking en misleiding waarvan de bourgeoisie zich bedient ten einde het proletariaat in stoffelijk en geestelijk opzicht in bedwang te houden. De syndicalistische theoriën en practijken telden in de C.G.T. vele tegenstanders, zoodat de eensgezindheid daar nooit bereikt is. Overigens heeft het leden-aantal van de C.G.T. nooit het halve millioen overschreden. Maar er heerschte een stemming van geestdrift en strijdlust en er werd ijverig propaganda gevoerd ten gunste van het anti-militarisme. Zij stond aan de meedoogenlooze

vervolging bloot van den minister-president Clémenceau en desgelijks van Briand die weleer de algemeene staking had aangeprezen.

Sinds 1900 is het met de syndicalistische agitatie en werkzaamheid bergaf gegaan en bij het uitbreken van den oorlog was de groote meerderheid van de C.G.T. voor den godsvrede gewonnen. Haar orgaan „Bataille", — dat oorspronkelijk propaganda gemaakt had voor den klassenstrijd, werd nu het orgaan van den oorlog van het Fransche tegen het Duitsche imperialisme. De strijd van de Bakunisten tegen Marx tijdens de Eerste Internationale en de uitbanning van de anarchisten uit de Tweede Internationale werden nu door de Bataille gebezigd ter aanwakkering van de oorlogsvlam tegen Duitschland. De laatste Bakunist, professor Guillaume, schreef in de eerste maanden van den oorlog, kort vóór zijn dood, in de Bataille een reeks artikelen onder den titel: „Karl Marx, de Pan-Germaan". En de Hollandsche anarchist Cornelissen die ingevolge een besluit van het congres van Londen (1896) uit de Tweede Internationale verwijderd was, geniet de eer van het vaderschap van anti-Duitsche, ophitsende artikelen van de Bataille die verdiend hadden in de Action Française geplaatst te worden.

7. Italië.

De moderne Italiaansche arbeidersbeweging is in 1867 onder den invloed van de I.A.A. ontstaan. Er werden afdeelingen opgericht in Milaan, Florence, Genua, Napels, Catanië die zich bij de splitsing van de I.A.A. onder leiding van Andrea Costa en Carlo Caffiero bij de Bakunistische richting aansloten. Van den aanvang af zijn zij aan scherpe vervolgingen van de zijde der overheid blootgesteld geweest en hebben zij voor hun overtuiging groote offers moeten brengen.

Langzamrhand kwam de beweging het anarchisme te boven. De leer van Marx drong door. Er ontstonden hechte arbeidersorganisaties die zich ten slotte in 1892 op het congres te Genua tot een arbeiderspartij aaneen gesloten en op het volgend congres te Reggio Emilia (1893) den naam van Italiaansche Socialistische Partij aangenomen hebben.

Ook Costa heeft zich bij deze partij aangesloten. De meest beteekenende leiders waren: Filippo Turati, Enrico Ferri. De ontwikkeling van de partij en van haar pers en literatuur voltrok zich in een snel tempo. Reeds in 1892 mocht de partij bij de Kamer-verkiezingen op noemenswaardige resultaten wijzen: zij verkreeg 26.000 stemmen en 6 afgevaardigden, — in 1897 135.000 stemmen en 16 afgevaardigden, — in 1904 175.000 stemmen en 32 afgevaardigden, — in 1913 883.000 stemmen en 53 afgevaardigden.

Maar de partij was zoowel aan Duitsche als aan Fransche invloeden blootgesteld en ondervond de nadeelige uitwerking van het revisionnisme en van het anarchistisch-syndicalisme, waarbij nog kwam dat de Italiaansche partij een in verhouding aanzienlijk getal intellectueelen in haar midden telde en dientengevolge voor theoretische meeningsverschillen en overleggingen omtrent de strijdwijze zeer toegankelijk was. Bissolati, Bonomi, Canapa vormden den uitersten rechtervleugel, — Arturo Labriola, zoon van den Marxist, professor Antonio Labriola, Leone, Orano vertegenwoordigden de verbinding van anarchisme en syndicalisme. Turati, Treves, Mussolini en Ferri waren de meest bekende figuren van het centrum.

De oorlog tegen Tripoli — een deel van het voorspel van den wereld-oorlog — vormde een keerpunt in de geschiedenis van de partij. Plotseling werden vele partijgenooten door een springvloed van imperialisme aangegrepen. Toch mocht het nog gelukken op het congres van Modena (1911) het oorlogsvuur te bedwingen en een jaar later de voorstanders van den oorlog — waaronder ook Bissolati en Bonomi — uit de partij te bannen. Een en ander is bij het uitbreken van den oorlog de partij ten goede gekomen. Zij verklaarde zich ten gunste van de onzijdigheid en verwijderde de voorstanders van een gewapende tusschenkomst uit haar midden. Tot dezen behoorde Benito Mussolini die geheel en al in de oorlogsstemming opging en weldra in het karakter van den dweepzieken nationalist en van den schepper van het fascisme zou optreden.

8. Rusland-Polen.

De moderne socialistische arbeidersbeweging van Rusland dagteekent van het begin van de tachtiger jaren, maar is allerminst de eerste revolutionnaire beweging in het Russische rijk geweest. Reeds spoedig na het einde van de Napoleontische oorlogen openbaarde zich de strijd tegen de absolute macht van den Czaar. De belangrijkste poging van dien aard is van de zoogenaamde Dekabristen uitgegaan (1826). Van dezen onderscheidden Pestel en Ryleeff zich, deels door hun republikeinsche gezindheid, deels door voorstellen betreffende den landbouw en het grondbezit. Beiden vonden den dood op het schavot.

Nu volgde een reeks van jaren waarin de denkbeelden van Saint-Simon en Fourier tot uiting kwamen in de Russische letterkunde. (1830—1850) De meest bekende sociaal-revolutionnaire schrijver van dien tijd was Alexander Herzen die aanvankelijk in Moskou werkte. Hij was tot het inzicht gekomen dat de strijd tegen het Czarisme noodzakelijkerwijs zou moeten samenvallen met den strijd vóór het socialisme. Intusschen was zijn leer een verwaterd vrijzinnig-agrarisch socialisme. Zijn voornaamste arbeid is te vinden in de door hem opgerichte „Kolokol" (de Klok), een tijdschrift dat in Rusland werd binnengesmokkeld en daar een politiek-revolutionnaire uitwerking had. In 1869 werd hij door Bakunin in de redactie opgevolgd. Sinds de veertiger jaren hadden beiden in het buitenland gearbeid.

Ook in Petersburg bevinden zich vele intellectueelen die een levendige belangstelling in maatschappelijke vraagstukken aan den dag legden, — Dostojevsky behoorde tot hen. Zij werden verraden, gevangen genomen en terdood veroordeeld, maar begenadigd, met dien verstande dat hun een veeljarige tuchthuisstraf in Siberië werd opgelegd.

Tegen het einde van de vijftiger jaren werkten de staathuishoudkundige Tschernyschewsky (1829—1891) en de literatuurcriticus Dobroljubow mede aan het tijdschrift „Sowremjennik" (de Tijdgenoot). Hun artikelen ademden een democratischen, sociaal-hervormingsgezinden geest. De eerstgenoemde werd in hechtenis genomen (1862). Na een voorloopige gevangenschap

die twee jaren duurde en waarin hij zijn beroemden roman „Wat tedoen?" geschreven heeft, werd hij tot zeven jaren tuchthuisstraf veroordeeld.

In dezen dampkring, die nog verzwaard werd door de moeilijkheden aan de vrijmaking van de boeren verbonden, ontstonden geheime genootschappen die zich ten doel stelden het land en de vrijheid voor het volk te veroveren. Hierop volgde het tijdperk van de verlichting, van het natuurwetenschappelijk positivisme en van het dusgenaamde politieke nihilisme. Tengevolge van de geheime „Alliance" van Bakunin, was ook de invloed van de Eerste Internationale zichtbaar onder de Russische studenten.

In 1873 werd het „Kapital" van Marx door Lopatin in het Russisch vertaald. In den loop van de zeventiger jaren bespeurt men reeds sterker invloeden van het moderne socialisme. De belangrijkste woordvoerder daarvan was in die dagen Lawrow (1823—1898). En tegelijkertijd ontwikkelde zich de industrie. In 1870 hadden in Petersburg werkstakingen plaats. De denkers van het socialisme die tot dusver de bekeering van de boeren als hun doel beschouwd hadden, begonnen thans hun blikken op het proletariaat te richten, hetgeen uit den aard der zaak vergezeld ging van diepzinnige gedachtenwisselingen over de beteekenis voor het socialisme van de Russische dorpsgemeenschappen (Mir) en de vereenigingen die zich op huisindustrie en handwerk toelegden (Artel). Vele socialisten waren van meening dat Rusland ook zonder de industrialisatie en den strijd van de proletariërs tot het socialisme zou kunnen komen en slechts van de boeren-genootschappen zou behoeven uit te gaan om met het socialisatie-proces een begin te maken. Anderen daarentegen waren de zienswijze toegedaan dat de Mir ten doode opgeschreven was en Rusland, evenals West-Europa, te voren de periode van industrie en proletariaat zou hebben door te maken. De eerstgenoemden waren derhalve agrar-socialisten en stelden een onvoorwaardelijk vertrouwen in de socialistische ziel van den Russischen boer. Daarentegen wijdden de moderne socialisten meer en meer hunne aandacht aan het opkomende proletariaat en beijverden zich dit klasse-bewust en organisatorisch sterk te maken. De propaganda in de dorpen was nagenoeg volkomen vruchteloos,

terwijl onder de arbeiders geheime strijd-organisaties ontstonden die in 1882 onder de leiding van Plechanow (gest. 1918), P. B. Axelrod en Wjera Sassulitsch een sociaal-democratisch, Marxistisch karakter aannamen.

Naast deze agrar- en proletarisch-socialistische stroomingen ontstonden in de zeventiger jaren terroristische organisaties die door studenten en intellectueelen geleid werden en zich ten doel stelden de regeering door aanslagen vrees aan te jagen en een algeheele wanorde aan te richten. De meedoogenlooze vervolging waaraan allen blootstonden die voor de vrijheid ijverden, bracht menigen strijder tot de overtuiging dat Rusland nooit eenige noemenswaardige vrijheid verwerven zou, wanneer de alleenheerschappij en haar bloeddorstige organen niet vernietigd werden. In 1876 ontstond de revolutionnaire vereeniging „Land en Vrijheid", — daarna de machtige, door de uiterste vastberadenheid gedragen „Narodnaja Wolja" (Volksvrijheid) waarvan het bestuur gevormd werd door Scheljabow, Michailow en Sophia Perowskaja. Door de leden van deze vereeniging werden verscheiden hooge waardigheidsbekleeders uit den weg geruimd en eindelijk — den 1/13 Maart 1881 — werd Czaar Alexander II door Hrynewjezki gedood.

De werkzaamheid van de Narodnaja Wolja (1879—1881) had feitelijk een demoraliseerende en verlammende werking op de regeering uitgeoefend. Slechts heeft ht uitvoerend comité den misslag begaan met deze mogelijkheid geen rekening gehouden en geen voorbereidende maatregelen getroffen te hebben. Na den welgeslaagden bom-aanslag op Alexander II heeft in de regeeringskringen een zoodanige verwarring geheerscht, dat het uitvoerend comité, mits zorgvuldig voorbereid, in staat geweest zou zijn zich van de regeermacht meester te maken en de politieke omwenteling te voltooien, — te meer daar de vrijzinnige elementen van Rusland met het optreden van de Narodnaja Wolja min of meer instemden. Deze nalatigheid heeft zich zwaar gewroken. De leden van het uitvoerend comité werden in hechtenis genomen en terechtgesteld. En Alexander II werd opgevolgd door Alexander III, een ruwen despoot, die geheel en al onder den invloed stond van den aarts-reactionnair Pobjedonostzew.

De regeertijd van Alexander III (1881—1894) is tevens een keerpunt geweest in de geschiedenis van het socialisme in Rusland. De intellectueelen, tot dusver de ziel van de sociaal-revolutionnaire beweging, traden op den achtergrond. Alleen de anarchist-communist Krapotkin is nog in deze periode werkzaam. Het proletariaat belastte zich nu met de taak van de revolutionneering van Rusland. Op het stichtings-congres van de Tweede Internationale (Parijs, 1889) werd de Russische arbeidersbeweging vertegenwoordigd door Plechanow en Lawrow en de slotsom van hun verslag was in de volgende woorden vervat:

„De verstandelijk ontwikkelde elementen van Rusland waren onmachtig iets tegen het Czarisme uit te richten, daar zij van de massa van het volk gescheiden waren. De Russische revolutionnaire beweging zal uitsluitend als arbeidersbeweging overwinnen".

Gedurende het volgend tiental jaren had de industrialisatie van Rusland haar ongestoord verloop, bevorderd als zij werd door de belegging van buitenlandsch kapitaal en door de oorlogsvoorbereiding. Tegen het einde der eeuw hadden in Petersburg belangrijke werkstakingen plaats. In 1898 werd uit de onderscheiden arbeiders-organisaties de Russische Sociaal-democratische Partij opgericht, waarin zich weldra twee richtingen afteekenden die sedert het partij-congres van 1903 als Bolsjewieken en Mensjewieken bekend zijn. Op dit congres dat in Genève bijeengekomen is, verwierf de door Lenin geleide richting de meerderheid (Russisch: Bolschinstwo), terwijl de richting die door Martow en Axelrod vertegenwoordigd werd, in de minderheid (Menschinstwo) bleef. Aldus zijn de namen ontstaan van de sindsdien algemeen bekend geworden Russische socialistische partijen.

Tijdens de eerste Russische Omwenteling (1905) die een gevolg was van de nederlagen die Rusland in den oorlog tegen Japan geleden had, kwam tusschen de beide richtingen een vereeniging tot stand die echter slechts kort van duur is geweest. De Mensjewieken zijn, bijna zonder uitzondering, evolutionnisten. Zij beschouwen de omwenteling als het einddoel van een langdurig kapitalistisch ontwikkelingsproces. Daarentegen zien de Bolsjewieken in de revolutie den hefboom die de evolutie verhaasten

zal. De Mensjewieken staan het dichtst bij den linkervleugel van de S. P. D. In de Rijksdoema, de eenige vrucht van de Revolutie van 1905, ontbraken de arbeiders. In dit lichaam hadden de Mensjewieken de meerderheid in handen. Daarentegen was de bolsjewistische invloed in de arbeidersorganisaties overwegend. Ook werden door de partij scholen in het buitenland bekostigd ter wille van de revolutionnaire opleiding van de meer begaafde Russische arbeiders.

Een van de levenskrachtigste gedeelten van de Russische sociaal-democratie is de Joodsche Bond geweest die omstreeks het midden van de negentiger jaren is opgericht, onder de Joodsche arbeiders en arbeidsters van Litauen en Polen zijn leden aanwierf en tot 1904 de voorhoede van de Russische socialistische beweging heeft uitgemaakt.

Behalve de Sociaal-democratische Partij van Rusland bestond sinds 1901 een Sociaal-revolutionnaire Partij van Rusland (S.R.R.), voorstandster van het agrarisch socialisme en van de methode der persoonlijke vreesaanjaging. Intusschen heeft zij nooit den omvang van een massa-beweging gehad. Het was een overblijfsel van voormalige revolutionnaire stroomingen. In deze beweging zijn het nationaal-Russische en het anti-Germaansche sentiment belangrijke ractoren geweest.

Bij het uitbreken van den oorlog kozen de S. R. R., evenals Krapotkin, Plechanow en hun aanhang partij voor de verdediging van het vaderland, terwijl de Bolsjewieken en het meerendeel van de Mensjewieken het internationale standpunt innamen.

De Poolsche socialistische beweging vertoont een groote gelijkenis met de Russische, zoowel wat de denkbeelden als wat de feiten betreft. Ook in Polen had men een utopistisch socialisme gekend en daarna een agrar-socialistische en een terroristische periode beleefd. De Petersburgsche organisaties, „Land en Vrijheid" en „Narodnaja Wolna", telden onder hun leidende leden enkele buitengewoon energieke Poolsche studenten. De Polen beschouwen Hrynewjezki als een van de hunnen. In 1878 werd de Poolsche organisatie „Proletariat" opgericht, waarin Kunitzki (vroeger bestuurslid van de Narodnaja Wolja) zich door een zeldzaam talent voor samenzweringen, en Ludwig

Warynski, S. Mendelsohn en S. Dickstein door hun socialistische kennis onderscheiden hebben. De meeste pioniers van deze eerste beweging zijn op het schavot gestorven, ondergingen langdurige gevangenisstraffen of verkommerden in de ballingschap.

Langzamerhand verbleekte de internationale kleur en werd de beweging nationaal. In 1892 werd de Poolsche Socialistische Partij (Polska Partya Socyalistyczna, P. P. S.) opgericht. In steeds toenemende mate werd hier de gedachte van de wederopstanding van Polen vereenzelvigd met de hervorming van de maatschappij. In den loop der jaren werd de P.P.S. bij de massa van het volk de draagster van de nationale gedachte, hetgeen haar zoowel van de Russische als van de Duitsche socialisten verwijderde. In den oorlog zag zij vooral een middel tot bevrijding, in de eerste plaats van Rusland en daarna van Duitschland en Oostenrijk. Uit haar gelederen zijn de mannen voortgekomen als Daschinski en Pilsudzki die het Poolsche leger gevormd en den oorlog tot het einde uitgevochten hebben.
Rosa Luxemburg heeft den strijd tegen de P.P.S. opgenomen. Zij heeft de sociaal-democratie van Rusland-Polen vereenigd (1893) ten einde de „sociaal-patriotten", — zooals zij weldra de P.P.S. betitelen zou — te bestrijden. Het is haar slechts gelukt den linkervleugel van de P.P.S. af te scheuren (1906) die zich als zelfstandige partij gevestigd heeft. Eerst in den loop van den oorlog heeft zij zich met de Sociaal-democratie vereenigd, om daarna gezamenlijk tot het communisme over te gaan.

9. Vereenigde Staten van Noord-Amerika.

De communistische koloniën die door ketters, leiders van secten, utopisten en dwepers in Noord-Amerika gesticht zijn, komen hier voor ons niet in aanmerking. Eenigen daarvan werden in een vorig deel van dit werk besproken. Vermelding verdient nog Brook Farm (bij Boston) dat gedurende de jaren 1841/1847 door Amerikaansche Fourieristen, meerendeels geleerden en schrijvers, Dr. Channing, Hawthorne, Ripley, Dana en anderen in stand werd gehouden. Ook Brook Farm behoort tot een afgesloten tijdperk in de geschiedenis van het socialisme.

Heden ten dage is het te doen om de moderne socialistische beweging waarvan het proletariaat de drager is. En deze beweging is daar in het derde kwartaal van de 19de eeuw ontstaan. Haar eerste stichters zijn Duitsche communisten geweest die na 1848 hun vaderland vaarwel hadden gezegd, om in Amerika een nieuw vaderland en een nieuw arbeidsterrein te veroveren. Met uitzondering van Wilhelm Weitling die een middenweg gevolgd heeft tusschen het utopistische en het socialisme dat van het bestaan van den klassenstrijd uitgaat, — is het pionierswerk voor het socialisme in Amerika door vrienden en aanhangers van Karl Marx verricht. Wij noemen Josef Weijdemeijer, Hermann Meijer, F. A. Sorge, Josef Dietzgen. De verspreiding van de communistische beginselen is in de eerste plaats aan de Duitsche Turn-vereenigingen te danken geweest. Ook heeft de oprichting van een Amerikaansche afdeeling van de Eerste Internationale veel tot de verbreiding van het socialisme bijgedragen.

In 1877 werd de „New-Yorker Volkszeitung" opgericht en in hetzelfde jaar de „Socialistische Arbeiderspartij" (Socialist Labour Partij S.L.P.) Deze beweging werd versterkt door de Duitsche immigratie die het gevolg was van de Duitsche socialistenwet (1878) maar ook anarchistische elementen en volgelingen van Lassalle naar Amerika voerde. De onvermoeide Johann Most die reeds sinds het einde van de zestiger jaren in Oostenrijk, Duitschland en Engeland in revolutionnaire richting gewerkt had, stak ook naar Amerika over waar hij zijn anarchistisch-terroristische denkbeelden verspreidde. In 1886 kwam het in Chicago, naar aanleiding van een werkstaking, tot een groote betooging en tot bommen-aanslagen die tot de in-hechtenisneming leidden van de communisten August Spies, A. R. Parsons, Louis Lingg, Georg Engel, Samuel Fielden, Adolf Fischer, Oscar Neebe en Michael Schwab. Spies, Parsons, Fischer en Engel werden den 11den November 1887 terechtgesteld. Lingg had reeds een dag te voren een einde aan zijn leven gemaakt.

De jaren 1886 en 1887 waren bovendien merkwaardig wegens de door Henry George in het leven geroepen beweging ten gunste van de hervorming van het grondbezit. Ten slotte nog door de verschijning van Bellamy's boek: „In het jaar 2000." De beweging

van George die reeds in 1879 met zijn boek: „Vooruitgang en Armoede" begonnen was, vond een sterken weerklank in Engeland. Het boek van Bellamy dat in alle beschaafde talen is overgezet, bevorderde de socialistische beginselen. Met welgevallen zagen de lezers de wonderen van de moderne techniek in den dienst van de gesocialiseerde samenleving.

In de tachtiger jaren sloten Amerikaansche elementen zich bij de S.L.P. aan, — daaronder Daniël de Leon, een New-Yorksch universiteits-docent, en de schrijver Lucien Sanial, beiden strenge Marxisten, tegenstanders van al wat naar schipperen zweemde. Slechts beging De Leon den misslag te trachten een socialistische vakvereenigings-actie in het leven te roepen, in plaats van de socialistische elementen in de algemeene vakvereenigingen te laten doorwerken. Tot bestrijding van den Amerikaanschen Vakvereenigingsbond (American Federation of Labor, A.F.L.) stichtte hij de „Socialist Trade and Labor Alliance" wier doel het was de beweging van de vakvereenigingen in het socialistische vaarwater te leiden en de organisatie van industriebonden in de plaats van de vakvereenigingen te stellen. De Amerikaansche vakvereenigings-leiders gebruikten de beweging van de Leon als voorwendsel ten einde de arbeiders in den waan te brengen dat de socialisten tegenstanders waren van de vakvereenigingen. Bovendien waren de meeste Duitsche elementen van de S.L.P. gekant tegen de strijdwijze van De Leon en gaven daarvan uiting in de „New-Yorker Volkszeitung", terwijl De Leon in het weekblad „People" voor zijn meening propaganda maakte.

Ten slotte kwam het tot een scheuring. De oppositie scheidde zich af van de S.L.P. en stichtte in 1901 de „Socialist Partij of America" (S.P.A.) die zich tot 1920 voorspoedig ontwikkelde, terwijl de S.L.P. achteruit ging.

Bij de presidents-verkiezingen is behaald door:

Jaar	S.L.P.	S.P.A.
1904	31.249	402.283
1908	13,824	420.713
1912	29.259	897.011
1920	31.175	915.412

In de jaren 1903—1905 hebben zich in de Vereenigde Staten ook enkele verschijnselen van een syndicalistische richting voorgedaan. Deze beweging is merkwaardigerwijze in de Duitsche vakvereenigingen van de bierbrouwerij-arbeiders onstaan.

In het jaar 1905 stichtten De Leon en zijn vrienden de „Industrial Workers of the World (I.W.W.) een op de vakvereeniging berustende organisatie voor den klassenstrijd, die de economische actie op den voorgrond stelde, maar de parlementaire actie niet verwierp. Weldra volgde een scheuring daar een deel van de I.W.W. alle parlementaire actie als reactionnair beschouwde. Het andere deel dat trouw bleef aan het programma van de Leon, heeft den naam aangenomen van Workers Internationaal Industrial Union. Gedurende den oorlog hebben de leden van de I.W.W. groote offers veil gehad voor hun overtuiging. In September 1917 zijn 95 van haar leiders gevangen genomen en tot langdurige kerkerstraffen veroordeeld.

XI. WERELDOORLOG EN REVOLUTIE (1914—1920).

1. Defect en Scheuring in de Tweede Internationale.

DE tegenstellingen en tegenstrijdigheden die zich in de kapitalistische orde steeds herhaalden en voortdurend aan kracht wonnen, ontketenden in hun onvermijdelijke botsingen ten laatste een wereldbrand waarvan het mythendichtende vermogen der oudheid niet in staat geweest zou zijn een beeld te ontwerpen.

In Juli 1842 voorspelde Heinrich Heine aan het tweede geslacht dat na hem zou komen, dus aan zijn kleinzonen en kleindochters:

„Reeds hoor ik van verre den dreunende tred van woeste, duistere tijden en de profeet die een nieuwe Openbaring zou willen schrijven, zou thans geheel nieuwe beesten moeten verzinnen, zóó ontzettend dat de zinnebeeldige dieren van Johannes daarnaast op tortelduiven zouden gelijken . . . ."

Er stak een storm op die over de geheele wereld loeide. De strijd tusschen de entente (Engeland-Frankrijk-Rusland) en Tweebond (Duitschland-Oostenrijk) werd tot een onderlinge worsteling van de gansche menschheid.

En te midden van deze ineenstorting van een beschaving dreef de massa zonder roer en zonder anker in het rond, want reeds bij het opsteken van den storm was de Tweede Internationale, beginselloos en opportunistisch als zij was, als kaf voor den wind verstoven.

Bij het uitbreken van den oorlog hebben de oorlogvoerende volken zich niet in kapitalisten en proletariër, maar in Geallieerden en Tweebond gesplitst. Binnen de grenzen van de oorlogvoerende landen, heerschte voorloopig de godsvrede (Fransch:

union sacrée, — Engelsch: industrial truce). Alle botsingen van de beroepen werden vermeden. En aan gene zijde van de grenzen stonden de volkengroepen tegenover elkander in de houding en verhouding die door de diplomatie was voorbereid. De scheidinglijn werd dus niet getrokken door den socialistisch-proletarischen klassestrijd, maar door het kapitalistische imperialisme. De Tweede Internationale heeft den druk geen weerstand kunnen bieden: het nationalisme en het revisionnisme hadden haar met de bestaande orde verbonden en sleepten haar nu mede in den oorlogszwijmel.

Toen een deel van België in Augustus 1914 door Duitsche troepen bezet werd, kon het Internationale Socialistisch Bureau niet langer in Brussel blijven. De secretaris Huysmans trok naar Den Haag en vormde daar met medewerking van de Hollandsche leiders een nieuw bureau, terwijl Vandervelde een plaats in de Belgische regeering aannam. Vergeefs beijverde Huysmans zich een internationale bijeenkomst te beleggen. Alleen de neutralen verschenen (1817/18) in Kopenhagen en vaardigden daar een beroep uit op de socialisten van de oorlogvoerende landen, ten einde den oorlog zoo spoedig mogelijk te doen ophouden. De socialisten van de „geallieerde" landen hadden den 17 Februari een bijeenkomst in Londen en eischten daar de voortzetting van den oorlog. Alleen de Bolsjewieken en de Mensjewieken hadden geweigerd aan de vergadering deel te nemen.

Den 12den en 13den April had in Weenen een conferentie van de Duitsche en Oostenrijksche socialisten plaats. Langzamerhand kwamen de socialisten tot het inzicht dat zij zich op een dwaalweg bevonden, en ontrouw waren geworden aan hun oude overtuiging. Zij deden derhalve hun best tot het internationale standpunt terug te keeren.

De eerste internationale verschijnselen van de scheuring waren de minderheids-conferenties van Zimmerwald en Kienthal. In September 1915 kwamen in Zimmerwald (Zwitserland) revolutionnaire onafhankelijke socialisten, uit Rusland (Lenin, Zinoview, Radek), uit Duitschland (Ledebour, Hoffmann), uit Frankrijk (Blanc, Brizon, Loriot) en ook uit enkele neutrale landen bijeen en trachtten het beginsel van den klassenstrijd in eere te

herstellen. In April 1916 vond een dergelijke samenkomst in Kienthal (Zwitserland) plaats. Op beide beeenkomsten ontbraken de Engelschen wien door hun regeering de passen geweigerd waren. Na het uitbreken van de Russische revolutie (Maart 1917) belegde Huysmans een vergadering van de Tweede Internationale in Stockholm. Toen de Fransche en de Engelsche regeering onwillig bleek de noodzakelijke passen uit te reiken, was de bijeenkomst daardoor onmogelijk gemaakt.

In de verschillende oorlogvoerende landen nam intusschen de aanhang van de oppositie voortdurend toe. In Duitschland was Karl Liebknecht de eerste die tegen den godsvrede in verzet kwam. (December 1914) Hij had daarbij de medewerking van Rosa Luxemburg, Leo Jogiches en Franz Mehring die in Maart 1915 het tijdschrift „de Internationale" en iets later den Spartacus-bond oprichtten die van tijd tot tijd „Spartacus-brieven" in het licht gaf.

Een jaar later had ook in de S.P.D. een splitsing plaats: 18 leden van de partij, onder leiding van Haase, vormden de Socialistische Arbeidsgemeenschap die zich in April 1917 als „Unabhängige Sozialdemokratiesche Partei Deutschlands" (U.S.P.D.) constitueerde. De oude S.P.D. werd toen als de meerderheidspartij, de U.S.P.D. als de minderheidspartij bekend. In verbinding met den Spartacus-bond legde laatstgenoemde zich op de revolutionneering van de gemoederen toe.

Ook in Frankrijk trad in de partijvergaderingen een geest van oppositie aan den dag, — hier onder de leiding van Jean Longuet. Gedurende langen tijd bleef de uitslag twijfelachtig, totdat de minderheid eindelijk tot meerderheid was aangegroeid. Intusschen was het karakter van de Fransche oppositie veel minder revolutionnair dan de U.S.P.D. en de Spartacus-bond. Waarbij nog in aanmerking dient genomen te worden dat de oppositie van Longuet niet alleen stond en links van haar een communistische strooming bezig was te voorschijn te komen.

In Engeland scheidde een deel van de S.D.F. zich af, kwam voor het internationale standpunt op en belandde ten slotte in het communisme.

In de Vereenigde Staten was de meerderheid van de Socialistische Partij tegen de inmenging van hun land in den oorlog

gekant, terwijl de minderheid zich op het standpunt van den oorlog geplaatst had. Na het uitbreken van de Russische revolutie openbaarde zich in de meerderheid een communistische strooming, hetgeen tot afscheiding en verbrokkeling leidde.

2. De Russische Revolutie.

Tot het begin van 1917 konden de Russische legers zoowel op gunstige als ongunstige resultaten wijzen die echter allen tezamen de Russische strijdkracht aanmerkelijk verzwakt hadden. In de Oostzee en in de Dardanellen was Rusland door de Duitsche en de Turksche zeemacht geblokkeerd, hetgeen de mogelijkheid van werkdadige hulp van de zijde der Geallieerden feitelijk afsneed. Eindelijk kwam de ineenstorting op militair en economisch gebied terwijl ook het technisch verkeer volkomen ontredderd was. Werkstakingen, woelingen, openbaar verzet en ten slotte ook revolutionnaire bewegingen waren aan de orde van den dag. In het midden van Maart 1917 deed de Czaar afstand van den troon en werd een Voorloopige Coalitie-regeering ingesteld. De groote meerderheid van het leger en van de boeren eischte een onmiddellijken vrede, — daarentegen drongen de Geallieerden — daarbij gesteund door de socialistische propagandisten van Frankrijk en België — op de voortzetting van den oorlog aan.

Kerensky, het hoofd van de Voorloopige Regeering, bereidde een aanval voor die tegen het Duitsche-Oostenrijksche-Turksche front in Galicië gericht zou zijn, maar na een geringen aanvankelijken voorspoed met de volkomen ontbinding van het Russische leger eindigde. Intusschen groeide de bolsjewistische beweging in den boezem van de Russische arbeiders- en socialistische organisaties en den 7den November 1917 zegevierden de Bolsjewieken over de geheele linie. Binnen enkele weken voltrok zich toen in Rusland een politieke en een agrarische revolutie waaraan slechts zeer weinige Europeanen geneigd waren een langen levensduur te voorspellen. De bolsjewistische regeering bood het Duitsche keizerlijk bewind een onmiddellijken vrede aan, mits zonder inlijving. Schijnbaar ging de keizerlijke regeering op dit voorstel in, maar trachtte, met behulp van list en behendigheid van

diplomaten, een overwinningsvrede tot stand te brengen. Sovjet-Rusland aanvaardde den vrede van Brest-Litowsk (1 Maart 1918) maar de groote werkstakingen van de Duitsche arbeiders (einde Januari 1918) als even zoovele protesten tegen de onderdrukking van de Russen, waren onheilspellende voorteekenen voor het lot van Duitschland. Oppervlakkig geoordeeld, eindigden Lenin en Trotzky als overwonnenen de onderhandelingen van Brest-Litowsk, maar in waarheid hadden de Duitsche legerleiding en regeering daar den grondslag voor den vrede van Versailles gelegd.

Uit de economische en politieke puinhoopen die in het begin van 1918 het Russische rijk samenstelden, hebben Lenin en Trotzky en hun medearbeiders de Sovjet-republiek te voorschijn geroepen die Kühlmann, Hoffmann en Czernin in de onderwereld heeft zien verdwijnen, — die alle door de Entente betaalde en aangestookte burgeroorlogen in het Russische rijk overwonnen heeft: Tschecho-Slowaken, Kornilow, Judenitsch, Koltschak, Denikin, de Polen en Wrangel met zijn Fransche geldschieters.

Sovjet-Rusland heeft voor het internationale proletariaat een vast steunpunt geschapen en een rood leger op de been gebracht. Het heeft zich als voorhoede opgesteld in den revolutionnairen dienst van het Midden- en West-Europeesche proletariaat. Het heeft iedere revolutionnaire bevrijdingsbeweging in Europa en Azië ondersteund. Daarentegen heeft het zich gedwongen gezien — bij de aarzeling en de lijdelijkheid van het Midden- en West-Europeesche proletariaat en bij het klasse-bewuste anti-revolutionnaire optreden van het internationale kapitaal — het socialisatieproces van Rusland op te schorten en in het staats-socialisme en de medewerking van het buitenlandsch kapitaal zijn toevlucht te zoeken.

Ten einde het internationale proletariaat voor de wereldrevolutie op te leiden en bekwaam te maken, — een taak waartegen de Tweede Internationale niet opgewassen is gebleken — hebben de Bolsjewisten in Maart 1919 de Derde Internationale ingesteld die de proletarische organisaties voor den beginseltrouwen strijd om den wille van hun onmiddellijke belangen en voor de uiteindelijke bevrijding door de proletarische dictatuur zal hebben op te voeden.

3. De Derde Duitsche Revolutie. 1918/19.

In Augustus 1914 is het Duitsche volk ten oorlog getrokken en eerst in Augustus 1918 is het tot het inzicht gekomen dat het niet meer de kracht bezat zich tegenover een wereld van vijanden staande te houden. Het is bezweken onder de verpletterende overmacht van de zeer uiteenloopende krachten van het internationale kapitaal en van de Russische omwenteling. De Duitsche regeering en het Duitsche legerbestuur hadden uitnemend de kunst verstaan zich overal vijanden te maken en dezen op een gegeven oogenblik tezamen te brengen. Tegen het einde van September 1918 was de militair-keizerlijke heerschappij haar einde genaderd. Het hoofdkwartier drong op de inleiding aan van onderhandelingen ten behoeve van een wapenstilstand. Graaf Hertling, de laatste rijkskanselier van Oud-Duitschland, trad in het ambtelooze leven terug. Prins Max van Baden, daarbij gesteund door de sociaaldemocraten Scheidemann en Bauer, belastte zich met de regeering van een nieuw en gistend Duitschland dat den 30sten October 1918 in een toestand van acute revolutie overging. De dragers van het oude gezag ontvingen den eersten stoot in Kiel, daarna in Stuttgart en München en den 9den November in Berlijn. Prins Max droeg zijn waardigheid aan Friedrich Ebert over, den vertrouwensman van de S.P.D. De keizer deed afstand van den troon, verliet het hoofdkwartier en begaf zich naar Holland. Scheidemann riep de Duitsche republiek uit. Ten gevolge van de vacature van den keizerlijken troon verdwenen ook de overige Duitsche dynastiën en potentaten. Zonder dat één druppel bloed vergoten werd, zegevoerde de revolutie in alle Duitsche landen, zooals zij enkele dagen te voren in Oostenrijk de overwinning had behaald.

De zegepraal van de revolutie was de vrucht van de militaire ineenstorting. Nu werd het evenwel zaak het resultaat van de omwenteling te bestendigen en hierbij openbaarden zich de heillooze gevolgen van de verwaarloosde socialistische opvoeding in den tijd die aan den oorlog was voorafgegaan. Gedurende de revolutiedagen werden overal, naar Russisch voorbeeld, arbeiders- en soldatenraden ingesteld, maar alom in Duitschland ontbrak het

aan eenheid en doelbewustheid. De leiders van de S.P.D. die geen revolutie gewenscht hadden en zich met een parlementaire regeerwijze tevreden zouden hebben gesteld, beschouwden de verovering van de democratische republiek als de hoogste van alle bereikbare zegeningen en eischten de uitschrijving van verkiezingen voor een Nationale Vergadering. De socialisatie van de productiemiddelen die in kapitalistisch opzicht als rijp konden beschouwd worden, — de verwezenlijking van het socialisme lag niet binnen het bereik van hun gedachten. De Spartacus-groep, met Rosa Luxemburg aan het hoofd, riep luide om de proletarische dictatuur en vormde aldus een scherpe tegenstelling met de S.P.D. De leiders van de U.S.P.D. aarzelen tusschen democratie en dictatuur en ijverden voor de opschorting van het beroep op de kiezers. Overigens werkten de S.P.D. en de U.S.P.D. aanvankelijk (van 9 November tot 29 December 1918) in onderling overleg. Drie vertegenwoordigers van elke der beide groepen (Ebert, Landsberg, Scheidemann, Barth, Dittmann en Haase) vormden tezamen de Voorloopige Regeering, of den Raad van de Volksmandatarissen.

Het gebrek aan eenheid in de keuze van de middelen en de bepaling van het doel is ten slotte de S.P.D. ten goede gekomen die met haar democratische leus vele arbeiders en socialisten en bovendien een groote menigte kleinburgerlijke meeloopers voor zich gewonnen had. Ook kozen vele bourgeois voor de sociale democratie partij, daar zij in haar een bolwerk tegen de sociale revolutie zagen, — en dit te meer toen de Voorloopige Regeering, na het heengaan van de drie U.S.P. -leden, met twee rechtssocialisten (Noske en Wissell) aangevuld werd en met den steun van de monarchistische officiers-kaste den strijd tegen den revolutionnairen linkervleugel inzette.

De drie meestbeteekenende socialistische leiders van de revolutie: Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht en Kurt Eisner, vielen als slachtoffers van den sluipmoord, een noodlot dat zij met duizenden van de beste socialistische strijders gedeeld hebben. In de winter- en lentemaanden van 1918/19 herhaalde zich in Duitschland het treurspel van het Frankrijk van 1793 en van 1848, toen de gematigde sociale en constitutioneele hervormers een vernietigingsoorlog hadden aangebonden tegen de geestkrachtigste elementen

van de revolutie en op die wijze den weg baanden voor de reactie.

De Voorloopige Regeering schreef de verkiezingen uit voor den 19den Januari 1919. Hier behaalde de S.P.D. meer dan 11,5 millioen stemmen, de U.S.P. ruim 2,3 millioen, terwijl de Spartacus-mannen zich van stemming onthielden. De stemmen die op de socialistische partijen waren uitgebracht, maakten ongeveer 47 procent uit van het totaal-stemmen-aantal. Zij verwierven 185 mandaten in een vergadering van 421 leden. Overeenkomstig de beginselen van het parlementarisme konden de socialisten — daar zij de minderheid vormden — geen regeering samenstellen, terwijl de beginselen van het socialisme hun verboden zich met burgerlijke partijen te verbinden. De socialisten zouden zich derhalve in de lijn van de logica bewogen hebben, indien zij geweigerd hadden de regeering te aanvaarden. In den toenmaligen toestand zouden de burgerlijke partijen niet den moed gehad hebben het roer van den staat in handen te nemen, daar de golven van de revolutie nog steeds niet tot rust waren gekomen. De S.P.D. die het volk niet in klassen, maar in hervormingsgezinde en anti-democratische partijen had ingedeeld, belastte zich met de regeering, in vereeniging met het Centrum en de burgerlijke democraten. Zij nam daarmede een zware verantwoordelijkheid op zich, zonder dat zij de macht had de door de massa geëischte socialisatie ter hand te nemen. Men kan zeggen dat de S.D.P. heerschte, maar de militairen, de bureaucratie en het kapitaal regeerden.

De eenige vrucht van de revolutie is de democratische grondwet die den 11den Augustus 1919 kracht van wet kreeg. Deze politiek van de S.D.P. heeft in verband met den druk dien de Entente krachtens het vredesverdrag van Versailles onafgebroken heeft uitgeoefend, — het herstel van Duitschland op socialistischen grondslag onmogelijk gemaakt.

Een groot aantal van de ontgoochelde proletariërs hebben bij de communistische partij, den voormaligen Spartacus-bond, hun toevlucht gezocht.

Ten slotte heeft in 1920 een scheuring plaats gehad in de U.S.P., met dit gevolg dat een gedeelte zich bij de communisten heeft aangesloten, terwijl de anderen in 1922 tot de S.P.D. zijn teruggekeerd.

4. Sociale Gisting in Frankrijk en Groot-Brittannië. 1917—1924.

De jaren 1917 tot 1920 zijn ook voor de overwinnende landen van Europa een tijd van inwendige gisting geweest. Indien de Duitsche Revolutie geslaagd was, zou dit zonder twijfel het sein gegeven hebben tot een omwenteling die zich over geheel West-Europa had uitgestrekt.

Op de bijeenkomst van den Franschen Vakvereenigingsbond in Clermont Ferrand (December 1917) behaalden de revolutionnaire elementen de meerderheid. In Maart 1918 belegden dezen een vergadering in Saint-Etienne.

Sinds het begin van 1918 hadden in Frankrijk werkstakingen op groote schaal plaats. Tot de eischen van de stakers behoorden de onmiddellijk sluiting van een wapenstilstand en de onthouding van alle gewapende tusschenkomst in Rusland.

In 1919 ontstond een communistische strooming die op het Congres van Tours (December 1920) met 3252 tegen slechts 1450 stemmen tot de aansluiting van de partij aan de Derde Internationale besloot. Dit veroorzaakte een scheuring in de partij.

In Groot-Brittannië braken sinds 1917 herhaaldelijk werkstakingen uit die voor een deel een sociaal-revolutionnair karakter droegen. Het brandpunt van den strijd was de socialisatie van de mijn-ondernemingen en in 1920 zou dit geschilpunt tot een algemeene staking geleid hebben, indien de leiders van de spoorweg- en transport-arbeiders niet in het laatste oogenblik den strijd ontweken hadden, uit vrees dat de algemeene staking feitelijk met het begin van de sociale revolutie zou hebben gelijk gestaan.

Intusschen heeft de verzwakking van de economische actie, sinds 1920, een verlevendiging van de parlementaire actie tot gevolg gehad die de Britsche arbeiderspartij een belangrijke aanwinst bij de verkiezingen van 1924 verschaft heeft. Zij veroverde 102 zetels in het Parlement en nam den 23 Januari 1924 bezit van de regeering onder de leiding van Ramsay MacDonald, den Schotschen boerenzoon, als minister-president.

XII. DE SOCIALISTISCHE ARBEIDERSBEWEGING IN NEDERLAND. *)

TOEN de Eerste Internationale onder leiding van Marx in de zestiger jaren haar werkzaamheid begon, was er van een socialistische beweging in ons sombere landje van die dagen nog niets te bespeuren. De economische ontwikkeling van Nederland, welke bij die van de omringende landen ver ten achter was, leidde niet tot een opstandigheid van het proletariaat, zooals het vroeg industriëel ontwikkeld Engeland reeds een halve eeuw te voren had beleefd. Toen hier dan ook in 1869 de eerste Nederlandsche sectie der Internationale werd opgericht, was deze slechts een vereeniging van vakvereenigingen en personen, gering in aantal, doch geenszins een beweging, die volgens de beginselen der Eerste Internationale kon worden geleid. Het initiatief tot de oprichting kwam uit de vakvereenigingen, vooral te Amsterdam. Doch de arbeiders en voornamelijk de vakvereenigingsleider Heldt stonden tegenover de sectie afwijzend, zoodat haar invloed uiterst gering bleef. Van socialistisch inzicht was en bleef men gespeend, vooral omdat de vakbeweging in die dagen hoofdzakelijk gevormd werd door arbeiders uit niet-industriëele bedrijven zooals typografen, meubelmakers, sigarenmakers, bouwvakarbeiders e.d. De traditie van het handwerk hield deze arbeiders nog zóó gevangen, dat hun eischen niet boven die ter behartiging van speciale belangen als uitkeering bij ziekte en overlijden, naast die betreffende loonen, uitkwamen.

Er volgde een tijd van veel stakingen en de wenschelijkheid om tot samenvatting in een algemeene vereeniging te geraken,

*) Onderstaand hoofdstuk is speciaal voor de Nederlandsche bewerking van dit boek geschreven door M. Zwalf, Leeraar M.O. Staathuishoudkunde en Statistiek te Amsterdam.

werd dra gevoeld. In 1871 vereenigden zich de leden der sectie van de Internationale tot het Nederlandsch Werklieden Verbond. Als tegenhanger hiervan werd het Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond (A. N. W. V.), waarvan Heldt de leiding kreeg, opgericht. Laatstgenoemd verbond beantwoordde aan den waren geestestoestand der arbeiders van die dagen door voor de beteekenis van de beginselen der Internationale geen begrip te toonen en door zijn voortdurend streven om in vredelievende samenwerking met de werkgevers eenige voordeelen te bereiken. Met de feitelijke opheffing der Internationale in 1872 verdween daarna ook de organisatie der Nederlandsche sectie, die nimmer in staat was om de klassenstrijd-idee bij de arbeiders te doen postvatten. Het meerendeel der aangeslotenen had zelfs geen flauw begrip van de theorie en de methode der arbeidersbeweging, die Marx in de Internationale heeft belichaamd. Het A. N. W. V. beperkte eveneens haar werkzaamheid niet tot de vakactie, doch strekte haar ook uit tot de politiek. In dit opzicht volgde het echter getrouw het vooruitstrevend deel der liberale partij. Een zelfstandige politieke actie, uit klasse-inzicht geboren, bleef het ten eenenmale vreemd, waarmede het tot machteloosheid was gedoemd. Het industriëel achterlijke Nederland dier dagen kon het sterk door ideologieën bevangen en in technische ontwikkeling nog op grondslag van het handwerk staande proletariaat geen scherpe klassentegenstellingen bewust doen worden.

Sinds 1870 neemt de kapitalistische ontwikkeling in handel en industrie ook ten onzent een hoogere vlucht. Op het eind van de zeventiger jaren komt er dan ook meer teekening in de Nederlandsche arbeidersbeweging. Reeds geruimen tijd hadden de christelijke arbeiders bezwaren om in het A. N. W. V., waarvan ook atheïsten lid waren, te blijven. Ze streefden naar een werkliedenverbond op protestant-christelijken grondslag, waarbij het vooral de gilden-idee was, die hen nog beheerschte. In 1877 werd van godsdienstige zijde gezorgd voor het totstandkomen van hun afzonderlijke organisatie „Patrimonium", waarmee, den Hollandschen aard getrouw, de machtelooze verbrokkeling der arbeidersbeweging op confessioneelen grondslag een aanvang nam.

Op 7 Juli 1878 werd uit een niet tot het A. N. W. V. toegelaten

vereeniging de Sociaal-Democratische Vereeniging te Amsterdam geboren, die het program van Gotha der Duitsche soc.-dem. partij als beginselprogram overnam. Deze vereeniging deed zich krachtig gelden en ontwikkelde zich door aansluiting van soortgelijke vereenigingen in 1881 tot den Sociaal-Democratischen Bond. Het orgaan der Vereeniging en later dat van den Bond was het in 1879 opgerichte weekblad „Recht voor Allen" onder redactie van F. Domela Nieuwenhuis. Van dit blad ging een groote propagandistische kracht uit onder de niet-kerkelijke arbeiders. Vooral de ex-predikant en felle strijder voor recht en vrijheid, de redacteur Domela Nieuwenhuis, verwierf zich grooten invloed. De socialistische beweging tot de oprichting van de S.D.A.P. in 1894 werd geheel door zijn indrukwekkend figuur beheerscht. Hij was de onbestreden leider, de zelfbewuste, toegejuichte volksredenaar, de onbuigzame, fanatieke strijder, de dweepende, zichzelf beminnende martelaar. Doch toen de socialistische arbeidersbeweging een machtsfactor van groeiende beteekenis in de maatschappij werd en zich in politiek opzicht moest doen gelden, toen bleek hij de historische taak der arbeidersklasse te miskennen en geraakte hij in de stilstaande wateren van het Anarchisme verzeild, waardoor de levenskrachtige stroom van de in macht toenemende arbeidersbeweging hem moest voorbijgaan. Het waren vooral de jaren van zijn Kamerlidmaatschap, die in dit opzicht leerzaam zijn. In 1888—1891 had hij voor het district Schoterland zitting in de 2e Kamer. Doch zijn politieke werkzaamheid bevredigde hem niet — kon slechts zijn latent aanwezigen tegenzin tot het parlementarisme aan den dag doen treden. Het conflict, waarvoor hij zich daardoor geplaatst zag, loste hij met de hem eigene consequentie op door elken parlementairen arbeid af te wijzen. Hierdoor werd de breuk met hen, die toen spoedig het zaad voor een levenskrachtige socialistische beweging uitstrooiden en dat tot de S.D.A.P. zou uitgroeien, een feit. De invloed van hem, die het Nederlandsche proletariaat het eerst uit zijn dommel wist op te wekken tot den klassenstrijd, begon hiermede te tanen, om spoedig zoo goed als geheel te verdwijnen.

In de tachtiger jaren kwamen in ons land de eerste massale demonstraties voor. Zoowel het A. N. W. V. als de Sociaal-

Democratische Vereeniging en daarna de Bond ijverden voor algemeen kiesrecht. Dit was eigenlijk de eerste politieke eisch van het Nederlandsche proletariaat, die de mogelijkheid op politieke machtsvorming opende. De arbeidersbeweging miste echter het inzicht in de middelen om met deze beweging tot resultaten te geraken, zoodat na eenige jaren van ongekende beweging voor dien politieken eisch deze, zoo hoopvol begonnen, demonstraties op niets uitliepen. De kiesrechtuitbreiding, die bij de grondwetsherziening van 1887 tot stand kwam, had voor de arbeidersklasse zoo goed als geen beteekenis. Slechts ¼ van de mannelijke bevolking, die bij algemeen kiesrecht tot de stembus zou worden toegelaten, kreeg daarmee het kiesrecht, tot welk kwart deel uiteraard de arbeiders niet behoorden. Deze kiesrechtdemonstraties stonden echter niet op zichzelf. Ze waren één der uitingen van revolutionaire beweging, ontstaan als gevolg van de economische malaise, die in de jaren 1885 en later heerschte. Groote werkloozendemonstraties en ongekend felle stakingen kwamen toen veelvuldig voor. Deze tijd was vruchtbaar voor de socialistische propaganda; eindigde met de verkiezing van Domela Nieuwenhuis in de Kamer, doch leverde in organisatorisch opzicht geen blijvend resultaat op. Daar de hechte grondslag voor een doelbewust geleide en daadkrachtige organisatie niet werd gelegd, zocht men bevrediging voor dit gemis door zich aan anarchistische en utopische frases over te geven. Te meer kreeg deze destructieve richting invloed, doordat Nieuwenhuis, die in 1891 niet als Kamerlid werd herkozen, zich tot haar profeet verklaarde. Daarbij kwam nog, dat met den onbevredigenden gang van zaken in het organisatieleven, ook de persoonlijke verhoudingen hier sterk onder leden, zoodat verdachtmaking en intriges aan de orde van den dag waren.

Er waren in dien tijd, in tegenstelling tot de tot dusver beschreven periode, eenige intellectueelen tot de arbeidersbeweging toegetreden, die op den gang van zaken invloed poogden uit te oefenen. Omtrent Domela Nieuwenhuis geeft v. d. Goes, die tot deze intellectueelen behoorde, in verband met hen zijn meening als volgt weer: „Persoonlijk verschijnt hij als de op zijn gezag jaloersche leider, die niemand naast zich wilde dulden, die slechts

oogen had voor zijn eigen positie in de partij, die om haar het belang van de partij verwaarloosde, ja voor haar bestaan-zelve, zooals het vervolg heeft geleerd, volkomen onverschillig werd toen zijn positie aanving te wankelen." Het waren vooral v. d. Goes en Troelstra, die het toen moesten ontgelden. Aan een ontwikkeling der beweging zelve viel door den invloed van den naar het Anarchisme afzakkenden leider Nieuwenhuis, daarin krachtig geholpen door den Anarchist Chr. Cornelissen, niet te denken, zoodat mede door den onhoudbaren inwendigen toestand dier organisatie, slechts een gezonde arbeidersbeweging mogelijk werd geacht in tegenstelling tot de oude beweging, die aan den persoon van Nieuwenhuis onlosmakelijk verbonden scheen.

Het besef van het gevaar, dat school in het voortduren van dien toestand, werd door een minderheid helder ingezien. De „Twaalf Apostelen", onder wie, naast het reeds genoemde tweetal, de het eerst internationaal aangesloten Van Kol en de ex-arbeiders Vliegen, Polak en Schaper de voornaamsten waren, richtten op 26 Augustus 1894 te Zwolle de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij op. Aanleiding tot dit besluit vond men in een motie van het Congres van den Soc.-Dem. Bond in 1893, luidende: „De Partij besluit onder geene voorwaarde hoegenaamd, ook niet als agitatiemiddel, mee te doen aan de verkiezingen", waarmee de arbeidersbeweging definitief in anarchistische richting werd gestuwd. Deze stap tot stichting van een nieuwe partij was een daad van grooten moed getuigend, want Nieuwenhuis gold toen nog als de profeet. Het doorsnijden van den band met de oude beweging beteekende toen, verdachtmaking en tegenspoed ten spijt, de met weinig inzicht toegeruste, doch met veel wanbegrip beladen strijdvaardige arbeiders op te wekken tot daadkrachtig voeren van den op doodloopend spoor geleiden klassenstrijd. De beteekenis dier daad was, zooals Troelstra het eens schreef, „het socialistisch proletariaat van een zuiver negatieve en afbrekende in een herscheppende macht te hebben omgezet". Hiermede werd de duistere oertijd der socialistische arbeidersbeweging van Nederland afgesloten en had men den sprong gemaakt van utopistische verwarring tot wetenschappelijk geleide socialistische organisatie.

De S. D. A. P., die aanving met 63 leden, telde er een jaar later 700; het congres van 1895 omvatte behalve het bestuur 16 afgevaardigden. Vat op de arbeiders kreeg zij toen nog maar heel weinig — men moest van de „heeren" der S. D. A. P. niets hebben. De Partij-historicus Vliegen geeft den toestand van toen aldus weer: „De stemming, die in de socialistische beweging heerschte na de scheuring, was er eene van onpeilbare verbittering", hetgeen hij in letterlijken zin aan den lijve heeft ondervonden. Hoewel de Soc.-Dem. Bond in den beginne niet veel veeren aan de nieuwe partij moest laten, verzwakte hij, die inmiddels den nieuwen naam van Socialistenbond had aangenomen, toch aanmerkelijk. Er werden zelfs pogingen gedaan om de in den Bond achtergebleven sociaal-democraten te behouden, waarmede slechts bereikt werd, dat de Bond een halfslachtig karakter ging vertoonen, wat zijn toch al onbeteekenende daadkracht nog meer verzwakte. Op het Londensche congres der Internationale in 1896 werd de Socialistenbond om zijn afwijzing der politieke actie buiten de Internationale geplaatst. Aan de verkiezingen van 1897 nam de Bond als organisatie niet deel en door innerlijke verdeeldheid kon hij zelfs geen anti-verkiezingspropaganda voeren, die in overeenstemming met zijn waren aard zou zijn geweest. Daarentegen bleek de verkiezingsstrijd voor de S. D. A. P., die vooral onder de leuze van staatspensionneering werd gevoerd, een succes te zijn, zoodat ze twee vertegenwoordigers, met namen Troelstra en Van Kol, in de Kamer kreeg. Dit beteekende het einde voor den Socialistenbond. Op het congres van 1897 kreeg Nieuwenhuis, naar zijn meening, niet genoeg zijn zin, waarop hij zelfs het zinkende schip, dat de Bond toen was, verliet, waarna deze sterk verzwakte organisatie in 1900 overging naar de S. D. A. P. De Socialistenbond verdween hierin spoorloos, na in 1899 reeds zijn blad „Recht voor Allen" te hebben opgeheven, omdat de S. D. A. P. sinds 1 Juli van dat jaar haar dagblad „Het Volk" liet verschijnen. En hetzelfde jaar werd ook de Kamerfractie der S. D. A. P. met Schaper uitgebreid, die bij een tusschentijdsche verkiezing gekozen werd.

* * *

Inmiddels had ook de vakbeweging een nieuwe gedaante aangenomen. Het internationaal congres van Brussel in 1891 had tot de oprichting van Nationale Arbeiders-Secretariaten besloten, waarin de organisatorische eenheid van vakbeweging en socialistische partij zou worden belichaamd. In 1893 kwam ter uitvoering van dit besluit in ons land het N. A. S. tot stand, waarbij de Soc.-Dem. Bond, die het initiatief tot de oprichting genomen had, zich aansloot. Het telde aanstonds 5000 leden. In den boezem van het N. A. S. werd toen de strijd tusschen Anarchisten en Sociaal-Democraten fel gestreden. De S. D. A. P. sloot zich een jaar na haar oprichting bij hem aan. Haar invloed groeide in het N. A. S. zoozeer, dat de Anarchisten, die onder leiding van G. van Erkel er vasten voet hadden gekregen, voor hun ondergang gingen vreezen. Er kwam dan ook een voorstel om het N. A. S. uitsluitend uit vakvereenigingen te doen bestaan, waarna in 1898 zoowel de Socialistenbond als de S. D. A. P. moesten uittreden. De syndicalistische richting kreeg nu de overhand, doch daarmee stond de groei van het N. A. S. tevens stil. Telde het in 1897 nog ruim 17000 leden, in 1900 was dit aantal met een 5000 afgenomen, terwijl er in 1903 in totaal nog maar 8000 leden over waren gebleven.

De vakbond, die, zelf nimmer bij het N. A. S. aangesloten, van andere, de moderne beginselen op het voetspoor der Engelsche en Duitsche vakbeweging zou getuigen en die ten slotte bewust richting zou geven aan de eenige vruchtbare ontwikkelingsmogelijkheid der nationale vakbeweging, de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkersbond, werd in 1894 opgericht. Spoedig werd hij de sterkste vakbond, die, voorbeeldig georganiseerd, een toppunt van ontwikkeling bereikte. Het was op zijn initiatief, dat tegenover het vruchteloos gewroet der syndicalistische vakcentrale in 1905 pogingen tot oprichting van een modern vakverbond werden ondernomen. Het Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen begon zijn werkzaamheid op 1 Januari 1906 met een aanvankelijk ledental van 10 vakvereenigingen met 17.730 leden. Van toen af aan nam dit verbond in omvang en beteekenis gestadig toe, hand in hand met de S.D.A.P., terwijl het N.A.S. een onbeteekenende factor in de vakbeweging

bleef. Aansluiting bij de Internationale der vakbeweging zocht het N.V.V. in 1907, waarop het N.A.S. voor hem daarin moest plaats maken.

Zooals de onmacht van het syndicalisme met de ontwikkeling van het kapitalisme in de landen, waar het bij de arbeidersklasse min of meer voet aan den grond had gekregen n.l. de Latijnsche landen en in de Vereenigde Staten (I.W.W.), meer en meer bleek, zoo ging het ook in ons land, waar de golven van het revolutionaire willen niet zoo onstuimig hoog plegen te slaan. Het zijn dan ook niet de arbeiders uit de kapitalistisch sterk ontwikkelde industrieën, die gevoelig blijken voor het beeld van de utopische maatschappelijke organisatie, die het syndicalisme beoogt en nog minder voor de tactiek van de directe economische actie, die tot de verwerkelijking van die organisatie zou moeten leiden. Het zijn juist de arbeiders uit de bedrijven, waar het kapitalisme door den aard dier bedrijven niet in staat bleek om dat beangstigend, doch tegelijk verlossend technisch complex van mechanische en motorische krachten in hun machtig organisatorisch verband in het leven te roepen, dat bij de technisch sterk ontwikkelde industrieën die ontzaggelijke vergrooting der productieve krachten met zich bracht. Onder de arbeiders in het expeditiebedrijf, vooral de havenarbeiders en voorts onder de arbeiders van het bijna nog niet geïndustraliseerde bouwbedrijf, kon aldus het syndicalisme nog aanhang vinden. Doch ook hier dringt de mechanisatie en tegelijkertijd de reformistische, d.i. de constructieve tactiek door.

* * *

De S.D.A.P. had zich in 1895 een beginselprogram gekozen, dat geschoeid was op de leest van het Erfurterprogram der Duitsche partij. De samenstelling werd door een commissie, waarin v. d. Goes, Helsdingen, v. Kol, Troelstra en Vliegen zitting hadden, verzorgd. In het kort komt het program hierop neer: De ontwikkeling der maatschappij heeft geleid tot het kapitalisme (volgt definitie ervan). De kapitalisten verrijken zich meer en meer, de proletariërs worden armer en nemen toe in aantal door gedeeltelijke proletariseering van den middenstand. Het kapitalisme kan de productie niet meer beheerschen, wat blijkt uit:

toenemende werkloosheid en overmatig lange arbeidsdagen, gebrek aan koopkracht, opeenvolgende crisis en faillissementen. De socialistische maatschappij vloeit noodzakelijk hieruit voort door: omvangrijke productietechniek (grootbedrijf), grootbezit van enkele machthebbers (trusts enz.). Het deel van het proletariaat, dat zich van dit proces is bewust geworden, heeft zich vereenigd ter bevordering der socialistische voortbrengingswijze. Het stuit hierbij op tegenstand van de kapitalisten, de staatsmacht (kapitalistisch) en het nog niet bewust geworden deel van het proletariaat. Hieruit vloeit de klassenstrijd voort in politieken en economischen vorm. De sociaal-democratie is internationaal. Er volgt dan wat de S.D.A.P. zich ten doel stelt.

Dit program ging 17 jaren mee, doch moest in dien tijd veel critiek verduren. Deze critiek hing nauw samen met de strooming, die, in Duitschland ontstaan, bekend is als het revisionisme. Het karakter van het program was namelijk door en door Marxistisch, in dien zin, dat de oude leerstellingen van de absolute verarming van het proletariaat, ineenstorting van het kapitalisme enz., hierin nog zoo goed als onbewimpeld voorkwamen. De practijk der S.D.A.P., getuigend van grooten werkelijkheidszin en derhalve voornamelijk gericht op hervormingsarbeid, ondervond hiervan echter geen hinder. Wel echter van hen, die, uitsluitend door theoretische inzichten geleid, zich gedurende ettelijke jaren opmaakten om het engere Marxisme tegenover de revisionistische practijk te redden. De strijd, hierover gevoerd, vond zijn uitdrukking in de tegenstelling: beginsel en practijk. De „beginselvasten" bestonden uit een groep theoretici, redacteuren van het wetenschappelijk maandblad van de S.D.A.P. „De Nieuwe Tijd", vooral F. v. d. Goes, Herm. Gorter, A. Pannekoek, Henr. Roland Holst en Saks, die het Marxisme plaatsten tegenover wat nu eens naar de theorie het revisionisme heette, dan weer naar de practijk afwisselend met opportunisme of reformisme werd aangeduid. Heftige debatten werden hierdoor veroorzaakt, die vaak een uitgesproken persoonlijk karakter aannamen en die ontaardden in een, de daadkracht der organisatie, verlammenden strijd, die, onverzoenlijk blijkend, eindigen moest in het belang der organisatie met royement der Marxistische oppositie.

Deze strijd begon in 1901 over het landbouwvraagstuk op een tweetal programpunten, n.l. die van het pachtvraagstuk en de landverschaffing aan landarbeiders. Deze punten werden in 1905 uit het program geschrapt, wat het eenige succes uitmaakte, dat de Marxistische richting ooit bereikte. Een jaar later kwam de financiëele gelijkstelling van het bijzonder met het openbaar volksonderwijs aan de orde, waarbij de S.D.A.P. zich op het congres van 1902 te Groningen in de z.g. schoolmotie verklaarde voor algemeen, verplicht, kosteloos en voldoend lager onderwijs en van staatswege onder bepaalde voorwaarden omtrent deugdelijkheid enz. betaald bijzonder onderwijs voor hen, die op godsdienstigen grondslag onderwijs verlangen. Ook hiertegen kwam van Marxistische zijde oppositie, doch niet onverdeeld, want er waren ook Marxisten als v. d. Goes en Pannekoek, die zich voor de motie verklaarden. Volgens Vliegen waren het dan ook eer atheïstische en anti-klerikale motieven, die de oppositie beheerschten, dan Marxistische.

Het jaar 1903, dat toen volgde, was van een in ons land ongekend heftig gebeuren. De spoorweglieden gingen op 31 Januari spontaan in staking als antwoord op de pogingen hen als stakingbrekers van de havenarbeidersstaking te misbruiken. Deze staking werd met succes bekroond, doch de klerikale regeering van het ministerie Kuyper wilde toekomstige stakingen onmogelijk maken door de z.g. dwang- of knevelwetten tot stand te brengen. Hiertegen richtte zich een gezamenlijke actie der arbeiders, georganiseerd in het Comité van Verweer „ter wering van een wet, die de vrijheid van staken aanrandt". Bij dit Comité, waarin uiteenloopende richtingen der arbeidersbeweging waren opgenomen, sloot zich ook de S.D.A.P. aan. Men besloot in het uiterste geval een algemeene staking van spoorweg- en havenarbeiders af te kondigen. De verhoudingen waren daarna echter zeer verward. Troelstra, die den toestand somber inzag, trachtte een waarschijnlijke nederlaag tegenover de alles op haren en snaren zettende regeering te voorkomen. Dit optreden heeft veel kwaad bloed bijgezet en werd hem vooral door de Marxistische richting in de S.D.A.P., die het als individualistisch en onorganisatorisch brandmerkte, zwaar aangerekend. Van nu af aan was Troelstra

de gebeten hond, die echter op zijn beurt ook van bijten wist, en werd de strijd scherp persoonlijk gevoerd.

Inmiddels ging in den nacht van 5 op 6 April de staking van alle werkers in de transportbedrijven, te water en te land, zoowel spoor- als havenarbeiders, tegen de in behandeling zijnde knevelwetten in. Mede door innerlijke verdeeldheid van het Comité van Verweer liet de toestand zich weldra als hopeloos aanzien. In minder dan een week n.l. op 10 April, 's middags 12 uur, was men verplicht de staking op te heffen, die tal van slachtoffers maakte. Hiermede had de arbeidersbeweging een gevoelige nederlaag geleden, waaruit de S.D.A.P. vooral deze belangrijke leering trok, dat zij onder geen beding, zelfs niet onder den druk van een machtswellustige regeering, zich in een anarchistisch avontuur moest begeven, zooals 1903 ongewild tot stand had gebracht.

De Marxistische richting keurde de houding van haar partij echter goed — gaf als haar meening te kennen, dat het een gezegende periode was, die de partij nader tot de arbeiders heeft gebracht. Doch in vraagstukken van tactiek misten de marxisten bij de leiding en de leden het gezag, dat noodig was om zich invloed op de te voeren tactiek te verwerven. Toen zij dan ook sinds 1905 zich voortdurend met de dagelijksche politiek gingen bemoeien, werd de toestand schier onhoudbaar. Zij keerden zich tegen de tactiek der S.D.A.P. bij de herstemmingen, waarbij ingevolge een door het congres aangenomen resolutie, de vooruitstrevende liberalen zouden worden gesteund, indien zij zich voor algemeen kiesrecht verklaarden. Met de uitvoering dezer resolutie waren de Marxisten het niet eens, omdat hierbij van wat zij als het proletarisch klassebelang beschouwden, althans volgens hen, werd afgeweken. Hun partij ging daarvoor, naar hun meening, te veel met de liberalen mee, in de verwachting, dat aldus de kans op algemeen kiesrecht zou worden vergroot en de klerikale regeering zou worden verslagen. De liberalen beschouwden zij echter als van nature voorbestemd om het proletariaat te bedriegen met schijn-leuzen, in dit geval met het z.g. blanco-artikel, dat de uitdrukking was voor de mogelijkheid om omtrent het kiesrecht bij de grondwetsherziening min of meer vèrstrekkende bepalingen

PIETER JELLES TROELSTRA

in de grondwet op te nemen. Het zou ons echter te ver voeren om hierover meer uit te weiden, omdat we niet tot taak hebben hier de politieke geschiedenis te schrijven, doch het zij voldoende er op te wijzen, dat het geheel in de lijn van de hervormingstactiek der S.D.A.P. paste, om mogelijkheden te bevorderen, die machtsvorming in het verschiet brachten.

Vooral Troelstra was als partijleider het middelpunt van den partijstrijd. De Marxisten zagen kans hem niet weer tot hoofdredacteur van „Het Volk" te doen verkiezen. In theoretisch opzicht stond hij bovendien in een wankele positie, omdat hij zich niet wenschte te laten indeelen bij de revisionisten, waartoe vooral Schaper, Vliegen, de Roode e.a. gerekend werden. Niet in het minst daarom werd hem onvaste leiding verweten, zoodat de strijd ging voor of tegen het leiderschap van Troelstra. In 1906 kwam er een verweerschrift van hem „Inzake Partijleiding" voor het binnenkort te beleggen congres uit. De beschuldiging daarin gericht tot „De Nieuwe Tijd"-groep, zooals de Marxisten vaak werden aangeduid en waartoe toen ook een meerderheid in het bestuur der S.D.A.P. gerekend werd, met namen Gorter, Loopuit, Mendels, Wibaut en Wijnkoop, kwam hierop neer, dat ze hem de leiding der partij onmogelijk heeft gemaakt.

Het congres moest in deze voor hem verre van doorzichtige aangelegenheid stelling nemen. Het deed dit, in overeenstemming met de bedoeling der revisionisten, door een motie aan te nemen, waarin geconstateerd werd, dat sinds eenige jaren stelselmatig op zekere partijgenooten het stempel van beginselzwakheid, opportunisme, revisionisme enz. wordt gedrukt door andere partijgenooten, die meenen in het bijzonder bevoegd en verplicht te zijn om de partij te bewaren voor „verwatering", afwijking van de door het beginsel voorgeschreven lijn enz., dat dit de eenheid der partij in gevaar brengt en misbruik van de vrijheid van critiek beteekent en waarbij ten slotte alle partijgenooten de plicht wordt opgelegd om die critiek binnen zoodanige perken te houden, dat de waardigheid der partijgenooten en de eenheid der partij wordt hooggehouden. De vraag omtrent de schuld werd in deze motie niet opgelost, doch wel zoodanig gesteld, dat de Marxisten in slechten reuk kwamen te staan. Bovendien gevoelden zij zich,

in verband met den passus over misbruik van de vrijheid van critiek, juist daarin bedreigd. Werden zij nadien dan ook op het aannemen van dezelfde houding, als waartegen de motie gericht was, gewezen, dan kon een verscherping der tegenstellingen niet uitblijven, daar zulk een verwijt als het smoren van hun critiek werd opgevat. Deze motie bleek later dan ook alleen dienstig te zijn geweest om te komen tot den definitieven stap om met de anders voortdurende critiek radicaal af te rekenen.

Van nu af aan leefde men in de S.D.A.P. als het ware van congres tot congres. Eenerzijds was het de bedoeling om op den weg van 1906 voort te gaan, opdat de partij een innerlijk onbelemmerde activiteit kon ontplooien; anderzijds hoopte men van den passieven tegenstand, die na het congres van 1906 werd uitgeoefend, weer tot onverminderde oppositie te kunnen overgaan. Het congres van 1907 nam — zooals trouwens te voorzien was — den Marxisten den wind nog meer uit de zeilen, waarbij de motie van 1906 in anderen vorm werd bevestigd. Eenige van de jongeren onder de Marxisten, die daarbij in den beginne door de reeds genoemden blijkbaar niet werden gesteund, beschouwden het in deze omstandigheden als een levensvoorwaarde voor het Marxisme om tegenover de voorlichting in „Het Volk", die vooral ten aanzien van het buitenland hun misnoegen had opgewekt, een aan de practijk van den dag georiënteerd eigen orgaan op te richten. „De Tribune" ontstond in October onder redactie van Wijnkoop, Van Ravesteyn en Ceton, die zich tot taak stelde: 1. de wezenlijke beteekenis van de burgerlijk-democratische „schijn"-manoeuvre op het gebied van het kiesrecht en de sociale hervormingen te onthullen, 2. den arbeiders inzicht bij te brengen omtrent de beteekenis der internationale verhoudingen en van den buitenlandschen klassenstrijd, voornamelijk der Duitsche beweging. Bovendien oefende zij later nog scherpe critiek uit op de wijze,waarop door de Kamerfractie het werkloozenvraagstuk werd behandeld, dat de scherpe economische crisis, in 1907 uitgebroken, bijzondere beteekenis verleende. Ook uitsluitend theoretische conflicten kwamen voor en verhitten de gemoederen, zooals over de vraag of er een historisch materialistisch te grondvesten klasse-moraal bestaat, waarbij Gorter, die deze vraag bevestigend

beantwoordde, door Troelstra in de Kamer werd losgelaten. Ook het N.V.V. moest het in de critiek ontgelden. Het bestuur der S.D.A.P. stond tegenover dit streven in den beginne zoo lankmoedig, dat het een voorstel op het congres van 1908 om de uitgave van „De Tribune" te verbieden, zelfs bestreed. Doch spoedig maakte het blad het al te bont, zoodat de redactie zich voor het bestuur van de S.D.A.P. had te verantwoorden, waarbij zij toezegde zich van aanvallen te zullen onthouden. De verhoudingen in de S.D.A.P. waren hiermede echter niet meer dragelijk te maken, zoodat er op een definitieve beslissing moest worden aangestuurd. Een referendum over de vraag of een buitengewoon congres noodig was, gaf een bevestigend antwoord, zoodat de bijeenroeping volgde van het Deventer congres op 13 en 14 Februari 1909. Toen de Marxisten van „De Tribune" onverzoenlijk bleken en een aanbod om hen een afzonderlijk bijvoegsel van „Het Volk" onder redactie van Henr. Roland Holst en Wibaut — het latere „Weekblad" — toe te staan, van de hand was gewezen, volgde het royement. Ondanks den tegenstand van de Marxisten tegen dit royement der „Tribune"-redacteuren, verlieten er slechts enkelen met hen hun partij, w.o. Gorter, Mendels e.a., — in het geheel ongeveer 500.—, waarvan echter na korten tijd weer ettelijken terugkeerden. Dit royement en uittreden uit de S.D.A.P. leidde, zooals trouwens verwacht werd, op 14 Maart tot de oprichting van de Sociaal Democratische Partij (S.D.P.) onder leiding van Wijnkoop. Pogingen van het bureau der Internationale om de splitsing ongedaan te maken mochten niet baten, waarna de Internationale besloot de S.D.P. niet in haar gelederen op te nemen.

De verkiezingen van 1909 stonden voor de deur. In enkele districten nam ook de S.D.P. eraan deel, doch dit werd een groot fiasco, zoodat maar al te zeer bleek hoe weinig aanhang de „rein"-Marxistische partij zich kon verwerven. Zij heeft dan ook steeds een sleepend bestaan geleid, waarin pas na den oorlog voor korten tijd onder invloed van de gebeurtenissen in het buitenland eenige verandering kwam. Haar bijzondere belangstelling ging uit naar het imperialisme. Het was het, naar de herhaaldelijk door de S.D.P.-leiders geuite meening, nationalis-

tisch parlementair streven, dat de S.D.A.P. van een krachtige bestrijding van het imperialisme afhield. Waar er voor de S.D.P. in de practijk overigens weinig voor een door haar te ontplooien activiteit naast die der S.D.A.P. bleef, greep zij dit strijdpunt dankbaar aan. Wijnkoop schreef daarom nog in 1918: „Het imperialisme in binnen- en buitenland ontmaskereren is de groote taak van „De Tribune" en de S.D.P. geweest, en moet het blijven". Van Ravesteyn heeft zich met de theoretische behandeling van dit vraagstuk in ons land naam verworven.

In de S.D.A.P. behoorde de strijd over vraagstukken van tactiek echter nog niet tot het verleden. Reeds op het volgend congres kwam critiek van Henr. Roland Holst over een vakbewegingskwestie. Zij ontving daarbij steun van eenige Marxisten als v. d. Goes en Wibaut. Dit geval eindigde met een erkenning van het recht van de minderheid tot vrije meeningsuiting na een speech van Wibaut, waarin hij de geschillen tot de kleinste afmetingen wist terug te brengen. Mevr. Roland Holst, die het nimmer zou verstaan haar afwijkende inzichten aan een resultaten belovende massabeweging te corrigeeren, verliet na weinige jaren de S.D.A.P., om later, na eenige omzwerving, bij de S.D.P. (Communistische Partij) in en uit te treden, waar zij ook met afwijkende inzichten tot een geringe minderheid bleek te behooren. De strijd tusschen Marxisten en revisionisten is met de ontwikkeling der verhoudingen na deze laatste wederopleving beëindigd. Van nu af aan werden de steunpunten, die de S.D.A.P. in de arbeidersklasse vindt, hechter en veelvuldiger. Groote acties werden met onvoorzien succes gevoerd. Een volkspetitionnement voor algemeen kiesrecht in 1911 vereenigde ruim 300.000 handteekeningen op zich. Daarnaast dorst men het aan om op een werkdag, bij de opening van het parlement, in Den Haag een demonstratieven „Rooden Dinsdag" te organiseeren, die buitengewoon veel betoogers op de been heeft gebracht.

* * *

Intusschen had de S.D.A.P. nog immer tot theoretischen grondslag het beginselprogram van 1895. Een program, waarin de

„verarming" der arbeidersklasse nog als een absoluut feit was gesteld, de werkloosheid als steeds in omvang toenemend werd geschetst, de bedrijfsconcentratie werd vastgekoppeld aan de vermogensconcentratie en ten slotte het economisch fatalisme werd gesuggereerd, waarbij aan de activiteit van het proletariaat, zooals deze tot uiting komt in den politieken strijd voor machtsvorming en lotsverbetering, geen revolutionaire rol van beteekenis werd toegekend. Herziening van het program ware geen overbodigheid geweest, doch elke poging daartoe in den tijd van den strijd tusschen Marxisten en revisionisten zou als een aanslag op het als theoretisch onaanvechtbaar beschouwde „ware" Marxisme worden opgevat. Dit bleek maar al te zeer toen in 1906 een commissie tot herziening van het program werd ingesteld. De Marxisten liepen storm ertegen, omdat het Deventer program uiteraard aan de revisionistische critiek werd getoetst, waarbij de volgende punten naar voren kwamen: 1. niet de absolute, doch de betrekkelijke „verarming" en wel als tendens; 2. de toeneming der werkloosheid valt niet te bewijzen; 3. er zijn crisistemperende invloeden van organisatorischen aard (trusts, kartels); 4. de bezitsconcentratie is betrekkelijk; 5. in den landbouw is de bedrijfsbeweging niet van klein- naar overwegend groot-bedrijf; 6. de ondergang van den middenstand is te eenvoudig voorgesteld, terwijl er aandacht aan de opkomst van den nieuwen middenstand dient te worden gewijd. Er werden in hoofdzaak twee ontwerpen ingediend, één van Troelstra, dat meer historisch en beschrijvend was, dus naar de feiten en één van Wiedijk (Saks) en Wibaut, dat meer schematisch, doch onhistorisch was, gelijk stellingen. Het eerste verwierf de voorkeur, aangevuld met hiervoor bruikbare onderdeelen van het ontwerp Wiedijk-Wibaut. De eigenlijke herziening van het program bleef, vooral door de inwendige conflicten in de S.D.A.P., nog geruimen tijd uit, doch werd ten slotte door het congres van Leiden in 1912 aanvaard. In dit program, dat veel uitvoeriger is dan dat van Deventer, komen de bovengenoemde punten tot hun recht. Het Leidsche program is nog steeds het beginselprogram der S.D.A.P., hoewel door de na-oorlogsche ontwikkeling zeker verificatie aan de nieuwe verhoudingen noodig is. Het vindt daartoe echter aanvulling in tal

van op dit beginselprogram steunende deelprograms, die als reflex op de gewijzigde verhoudingen en mede ten gevolge van den toenemenden invloed der socialistische arbeidersbeweging zijn ontstaan. Genoemd mogen hier worden het gemeenteprogram, dat reeds tweemaal is gewijzigd, programs in den vorm van uitvoerige rapporten over socialisatie, medezeggenschap en bedrijfsorganisatie, onderwijs en opvoeding, militarisme enz.

Ook de S.D.P. kreeg in 1912 een beginselprogram, dat zoo goed als geheel van Wiedijk (Saks) afkomstig is. Het wijkt in beginsel natuurlijk niet van dat van de S.D.A.P. af, doch heeft een meer klassieke Marxistische terminologie. Het spreekt bijv. in plaats van „winstbejag" in het program der S.D.A.P. van „meerwaarde-voortbrenging". Evenmin als het program van de S.D.A.P. kunnen we dat der S.D.P. hier opnemen, omdat ons de ruimte hiervoor ontbreekt. Voor het laatstgenoemde is het vooral jammer, omdat het genot van het mooie stukje proza, dat de beste stylist van de socialistische beweging naast v. d. Goes heeft geschapen, ons hierdoor ontgaat.

* * *

Het Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen zag zijn ledental in een zestal jaren verdubbelen. Het ontwikkelde zich in trouwe bondgenootschap met de S.D.A.P. Toch deden zich in de jaren, die we nu beschrijven, wel conflicten voor, uit dit bondgenootschap voortvloeiend, waarvan de S.D.A.P. zich rekenschap moest geven. De vraag of de S.D.A.P. bij vakvereenigingsacties, waarbij zij geen lijdelijke rol kon vervullen, zich aan de leiding van het N.V.V. moest onderwerpen, kreeg practische beteekenis. Een staking der zeelieden in de havens van Rotterdam en Amsterdam in 1911 stond hoofdzakelijk onder anarchistischen invloed. Het N.V.V. zag zich daardoor genoodzaakt zijn steunbeweging te beperken tot de modern georganiseerden. Het meerendeel der bestuursleden van de S.D.A.P. was van meening, dat het N.V.V. daarin gesteund moest worden. Doch de groep van „Het Weekblad" (de in de S.D.A.P. gebleven Marxisten) zag, ondanks den ongunstigen afloop der staking zooals deze te voorzien was, heil in het onverdeeld steunen der staking. Dit gaf

aanleiding tot een conflict, dat moest leiden tot het kiezen van een standpunt inzake de verhouding tusschen de politieke en de economische instantie der arbeidersbeweging. Met de ontwikkeling der verhoudingen, vooral die van na den wereldoorlog, zou blijken, dat dit vraagstuk nogal voeten in aarde heeft. De arbeidersbeweging vermocht in die dagen dan ook niet er een bevredigende oplossing voor te vinden. Een commissie werd ingesteld, die de verhouding tusschen beide lichamen kreeg te onderzoeken, doch zij kwam nimmer tot een resultaat. Er werd trouwens niet ernstig naar gestreefd, omdat men inzag, dat hier geen vaste betrekkingen konden worden gelegd.

Onderwijl stond de kiesrechtactie in het midden der politieke belangstelling, die veel vat op de arbeiders bleek te hebben. Een tweede „Roode Dinsdag" werd gehouden, die een 25 à 30000-tal betoogers uit alle oorden van het land op 17 September 1912 naar Den Haag bracht. Deze demonstratie maakte grooten indruk en hield de beste beloften in voor de verkiezingen van 1913. Het was een tijd, waarin de arbeidersbeweging krachtig opstuwde — een tijd van hoogconjunctuur in het economisch leven en dus ook successen brengend voor de arbeidersklasse, die zoozeer den invloed van dezen economischen op- en neergang ondergaat. De S.D.A.P. groeide in 1913 tot ruim 25000 leden, het N.V.V. tot bijna 70000, een verhouding, die sindsdien ten nadeele van deze politieke partij is gewijzigd. In den uitslag der verkiezingen, waarvoor een intensieve strijd werd gevoerd, kwam de politieke hoogconjunctuur voor de S.D.A.P. duidelijk aan den dag. De Kamerfractie van 7 man werd tot 18 uitgebreid. De toenemende invloed van de sociaal-democratische beginselen blijkt uit de volgende verkiezingscijfers:

Verkiezings-jaren	uitgebrachte stemmen	stemmen der S.D.A.P.	% van het totaal
1897	437.579	12.451	2.8
1901	424.693	39.066	9.2
1905	608.982	65.561	10.8
1909	651.410	82.855	12.7
1913	796.067	144.249	18.1

In de eerste plaats beteekende deze uitslag een overwinning voor het algemeen kiesrecht, waaraan de vrijzinnigen (d.w.z. de niet-clericalen) tegenover de kerkelijke meerderheid hadden moeten meewerken. In de tweede plaats bleek duidelijk de volslagen onmacht van de S.D.P., die in het geheel 1345 stemmen op zich wist te vereenigen.

De S.D.A.P. zag zich nu tengevolge van haar versterkte machtspositie voor de vraag gesteld of zij aan de vorming van een ministerie zou deelnemen. Troelstra werd door de koningin om advies omtrent de oplossing van de regeeringscrisis gevraagd. Hij stelde, in overeenstemming met een hem daartoe door een partijconferentie gegeven opdracht, een gemengd burgerlijk ministerie voor. Dit zou in de eerste plaats voor een grondwetsherziening moeten zorgen, opdat het algemeen kiesrecht mogelijk werd. De soc.-dem. verklaarden zich ook bereid om een ministerie, gevormd uit de vrijzinnige partijen, te steunen. Daarop kreeg de leider der Vrijzinnig Democratische Partij, Dr. Bos, opdracht tot het vormen van een ministerie. De S.D.A.P. ontving van hem een uitnoodiging om drie ministerzetels te bezetten, zoodat zij zich over de deelname aan de regeering moest uitspreken. Bij het bepalen van haar standpunt had zij rekening te houden met de gedragslijn, die door de socialistische Internationale hiervoor was vastgesteld. De voorstanders van deelname der S.D.A.P. aan de regeering meenden, dat men in een toestand verkeerde, waaromtrent een resolutie van het Parijsche congres in 1900 voorzag. De sociaaldemocratie zou, volgens die resolutie, alleen dan aan de regeering mogen deelnemen, wanneer daardoor een reactionair-clericale aanslag op het staatsbestel kon worden afgeslagen en dit in democratischen geest kon worden veranderd. Doch deze strooming bleek op een inmiddels belegde conferentie van de leiders in de minderheid te zijn. Met 13 tegen 8 stemmen werd het treden in het voorstel Bos verworpen. De minderheid werd gevormd door hen, die vroeger als de revisionisten golden, zooals Vliegen en Schaper; de meerderheid bestond deels uit de vroegere Marxisten, die samenwerking met burgerlijke partijen in strijd met het karakter en de ontwikkeling der S.D.A.P. beschouwden, deels uit hen, die van de noodzakelijkheid dier deelname nog niet

overtuigd waren. Daarmee was het met de pogingen van Dr. Bos gedaan. De onzekere politieke toestand, die door een opdracht tot kabinetsformatie aan den liberaal Cort v. d. Linden ontstond, leidde tot het bijeenroepen van het congres. Een hieraan voorafgaande conferentie der leiders gaf nu als de meening der meerderheid te kennen, dat een extra-parlementair kabinet de beste oplossing zou zijn, mits het algemeen kiesrecht en het staatspensioen gewaarborgd werden. Was dit laatste niet het geval, dan zou, in verband met de Parijsche resolutie tot deelname aan de regeering moeten worden overgegaan. De minderheid beschouwde de positie der S.D.A.P. in en buiten het parlement nog niet als zoo sterk om de aan de deelname verbonden gevaren te kunnen trotseeren. Kautsky, naar zijn meening gevraagd, achtte de situatie „de moeilijkste, waarin sedert langen tijd een der partijen der Internationale zich heeft bevonden".

Op het congres van Zwolle bleek er naast de hierboven reeds aangeduide richtingen nog tegenstand tegen deelname door een minderheid van sociaal-democraten aan de regeering te bestaan bij partijleden, die in de vakbeweging een rol spelen. Zij vreesden bemoeilijking van den vakstrijd, doordat de vrijheid van optreden zou worden beperkt ten gevolge van het bondgenootschap der moderne vakbeweging met de S.D.A.P. ook ter verkrijging van het door de deelname aan de regeering te waarborgen algemeen kiesrecht. Het viel dan ook niet moeilijk te voorspellen, dat het congres tegen de deelname zou zijn, vooral toen bleek, dat in de groote steden sterke tegenstand bestond. Het verklaarde er zich met 376 tegen 317 en 15 blanco stemmen tegen en voor een resolutie van de afdeeling Amsterdam III, die in de plaats van de minderheidsresolutie trad. Deze resolutie sprak zich uit tegen de verplichting om in een ministerie zitting te nemen, omdat voor „een partij, die zich krachtens haar oorsprong, wezen en doel, richt tegen de geheele heerschappij der bourgeoisie op politiek zoowel als op economisch gebied, en wier positie buiten en in het parlement niet sterk genoeg is om deelneming aan een regeering mogelijk te maken, zonder het burgerlijk karakter dier regeering te aanvaarden en belast te worden met de mede-verantwoordelijkheid voor alle daden van dit bewind", deze verplichting niet

bestaat en constateerde, dat het uitzonderingsgeval, bedoeld in de resolutie van het Internationaal congres van Parijs niet aanwezig is, gezien de weigering der vrijzinnigen om tot regeeringsvorming met steun der sociaaldemocraten over te gaan, waaruit slechts onwil en geen onmacht hunnerzijds blijkt, hetgeen verklaard moet worden uit hun streven om aan de S.D.A.P. haar klassekarakter te ontnemen. Met algemeene stemmen verklaarde daarop het congres, op voorstel van Troelstra, „dat de pogingen van burgerlijke zijde, om na de schitterende overwinning der partij bij de verkiezingen de eendracht en het klassebewustzijn van het strijdend proletariaat te breken, zijn afgestuit op de eenheid der partij". De crisis, die ten gevolge van de verkiezingen voor de S.D.A.P. was ontstaan, was hiermede beëindigd. In het volle besef van haar beteekenis voor de staatkundige ontwikkeling van het land en van haar historische taak heeft zij in de moeilijkste politieke constellatie positie weten te nemen. Aan het extra-parlementair kabinet, dat Cort v. d. Linden formeerde en dat grondwetsherziening in uitzicht stelde, verleende de sociaal-democratie haar steun.

* * *

Dan komt de oorlogstijd met zijn abnormale verhoudingen. Reeds dadelijk zag de soc.-dem. Kamerfractie zich geplaatst voor de vraag of ze voor de mobilisatiecredieten moest stemmen. Erkennende de moeilijkheden, waarvoor het land in deze omstandigheden was gesteld en beseffende, dat de pogingen der regeering om het oorlogsgevaar te keeren haar steun behoefde, gaf zij haar stem aan deze credieten. De overweging, dat hierbij politieke strijdpunten niet aan de orde mochten komen, omdat het gold het afweren van een gemeenschappelijk gevaar, waarmee het nationaal bestaan gemoeid was, deed Troelstra de sindsdien vaak miskende woorden spreken, dat de nationale gedachte de nationale geschillen overheerschen. Doch de z.g. „godsvrede", die de uitdrukking was voor het heerschen van den uit dezen gedragsregel voortvloeienden toestand, weerhield de S.D.A.P. niet van een groote activiteit, wanneer het gold te zorgen, dat de levensmiddelenvoorziening van stapel liep, tegen prijsopdrijving en de werkloosheid maatregelen werden genomen, dat de woninghuren niet zouden

worden opgedreven en de huurders tegen huuropzegging werden beschermd enz. Ook op internationaal terrein droeg zij haar deel bij tot het instandhouden der betrekkingen. Het Internationaal Socialistisch Bureau kreeg zijn zetel in Den Haag en aan een conferentie van vertegenwoordigers van neutrale landen te Kopenhagen in Januari 1915 nam zij deel. In 1917 nam haar delegatie in het Intern. Soc. Bureau het initiatief tot het beleggen der Stockholmsche conferentie.

Dat de abnormale verhoudingen en de houding, die de S.D.A.P. zich hiertegenover had gekozen, niet nalieten ook op de meeningen in de partij invloed te oefenen, zou spoedig blijken. Het vraagstuk van de landsverdediging gaf aanleiding tot diepgaande meeningsverschillen, waarmee het volgend congres in April 1915 zich moest bezighouden. Dat er nationaal zulke groote meeningsverschillen, als toen bleken te bestaan, tusschen sociaal-democraten mogelijk waren, hield niet in de laatste plaats verband met het feit, dat de internationale resoluties op dit punt geen vast richtsnoer gaven, waarbij natuurlijk ook het verband omgekeerd gelegd kan worden. De meeningsstrijd formuleerden sommige tegenstanders van de houding der S.D.A.P. wel als die van imperialisme of socialisme. Strijd tegen den oorlog is, volgens hen, strijd tegen het imperialisme; het kapitalisme, imperialisme en hun ideologie het nationalisme bestrijden, kan niet gepaard gaan met het verstrekken der middelen aan de kapitalistenklasse, die de mogelijkheid tot oorlogvoeren openen. Wanneer het imperialisme den oorlogstoestand brengt, dan mag de socialistische beweging, die een principiëelen en daarom zelfstandigen strijd voert, zich dezen toestand politiek niet laten opdringen om hiermee een deel der verantwoordelijkheid op zich te laden. In alle omstandigheden dient het imperialisme verantwoordelijk gesteld en het socialisme als de bevrijding van de misdadigste uiting van het imperialisme, den oorlog, te worden gepropageerd. Of zooals de opposant Sannes het uitdrukte: „Twee stelsels, twee werelden, staan tegenover elkaar, tusschen welke verzoening niet mogelijk is". De oppositie hield samensprekingen; bestond zelf weer uit verschillende opvattingen. De radicaalste was het absoluut anti-militaristische standpunt van „geen man en geen cent" van

R. Kuyper. In een motie dier oppositie werd het stemmen voor de mobilisatiecredieten echter min of meer gebillijkt, zoodat er voor de practische politiek der S.D.A.P. geen groote veranderingen waren te verwachten. De resoluties van het bestuur werden dan ook door het congres aanvaard. In de eerste plaats werd daarin de gedragslijn, die de leiding der S.D.A.P. had gevolgd, goedgekeurd en, voor zoolang dezelfde toestand zou voortduren, gehandhaafd. Het vaststellen van het standpunt van de sociaal-democratie inzake militarisme werd slechts internationaal mogelijk en derhalve niet rijp geacht om in een commissie onderzocht te worden. Voorts werd vastgesteld, dat de S.D.A.P. een strikte neutraliteit voorstaat en dat de leden zich daarnaar hebben te gedragen. Hiermede kreeg de S.D.A.P. haar grondslag, waarop zij gedurende de oorlogsjaren zou blijven staan. Eenige onbevredigde leden verlieten daarop de organisatie, waarna door het meer normale politieke leven, dat toen volgde, er van de oppositie zoo goed als niets overbleef. Een poging in 1917 om wederom de discussies te openen, werd door een resolutie, waarin geconstateerd werd, dat de verhoudingen niet gewijzigd zijn, zoodat heropening der debatten overbodig was, verijdeld.

Ook hier te lande had de conferentie van Zimmerwald nog bij anderen, dan bij de oppositie in de S.D.A.P., weerklank gevonden. Voor Holland had Henr. Roland Holst aan de conferentie deelgenomen. Onder haar leiding maakte de Revolutionair Socialistische Vereeniging en haar tijdschrift „De Internationale" propaganda voor de opvattingen van Zimmerwald door bestrijding der „Godsvrede"politiek en door op den grondslag van den proletarischen klassestrijd de arbeidersklasse op te roepen voor een onmiddellijke, tegen den oorlog gerichte, gemeenschappelijke actie der socialisten in de verschillende landen. De S.D.P. hield zich echter van Zimmerwald afzijdig. Uit syndicalistisch kamp was reeds eerder in samenwerking met de S.D.P. en andere z.g. revolutionairen, de Samenwerkende Arbeiders Vereenigingen (S.A.V.) en later het Revolutionair Socialistisch Comité tegen den oorlog en zijn gevolgen tot stand gekomen, die demobilisatie eischten en zelfs verweer bij het doortrekken van een vreemde macht door Nederland afwezen. Bovendien werd op het agitatie-

aambeeld gehamerd, waarvan schoon-schijnende, doch dadelijk verdoovende, vonken als productief werk, vol loon, enz. afvlogen. De S.D.P. kwam bovendien met den eisch van distributie van levensmiddelen door de klasse-organisaties van het proletariaat, de eenige, die uitvoerbaar bleek.

De S.D.A.P. ging intusschen tot politieke activiteit over om de resultaten van de verkiezingen van 1913, die door het uitbreken van den oorlog waren opgeschort, binnen te halen. Een buitengewoon congres werd daartoe in 1916 belegd, waarop in verband met de aanhangig gemaakte grondwetsherziening en eenige wetsontwerpen, in resoluties stelling werd genomen voor algemeen kiesrecht ook voor de vrouw, ouderdomspensioen en ziekte- en invaliditeitsverzekering en omtrent het belastingstelsel. Eenige groote demonstraties ondersteunden de eischen; die voor het kiesrecht telde niet minder dan 40.000 deelnemers. De grondwetsherziening, die alle mannen boven 25 jaar het kiesrecht verzekerde en de vrouwen verkiesbaar maakte, de evenredige vertegenwoordiging en de financiëele gelijkstelling van het bijzonder met het openbaar lager onderwijs bracht, kreeg eind 1917 haar beslag.

Onderwijl werd het einde van den oorlog als aanstaande gevoeld. Europa verkeerde in een gistingsproces, waaruit de vrede geboren zou worden. Rusland had zijn beide revoluties doorgemaakt, zoodat Troelstra op het congres der S.D.A.P. van begin Februari 1918 zich aldus kon laten hooren: „De vloed der Russische, ja der beginnende Europeesche revolutie spoelt reeds tegen de grenzen van ons land". Anarchistische en syndicalistische invloeden staken den kop op, beoefenden zelfs revolutionaire stakingsgymnastiek door o.a. in Amsterdam op 4 Februari een algemeene werkstaking te proclameeren, die natuurlijk op niets uitliep. Het was in deze omstandigheden, dat de S.D.A.P. een program voor de verkiezingen van 1918 vaststelde, dat in zijn principiëele inleiding aanving met de woorden: „Met de verkiezingen van 1918 wordt een nieuw tijdperk in de politieke ontwikkeling van Nederland geopend". Ook met de mogelijkheid, dat de verkiezingsuitslag deelname aan een burgerlijke regeering gewenscht zou maken, werd rekening gehouden. De S.D.A.P. verklaarde zich daartoe slechts dan bereid, wanneer met de

burgerlijke partijen of groepen op vast accoord zou kunnen worden samengewerkt, zoodat voldoende waarborg voor de verwezenlijking van een aantal punten zou bestaan en de vrijheid der S.D.A.P. als socialistische organisatie in geen opzicht beperkt werd. Oppositie hiertegen bestond er niet, mede door den onzekeren toestand en vooral door de omstandigheid, dat de eischen van het verkiezingsprogram van dien aard waren, dat, zooals Troelstra het uitdrukte, de socialisten dan niet in een burgerlijke, doch de burgerlijken in een socialistische regeering zouden treden.

Bij de verkiezingen bleek de invloed der socialistische arbeidersbeweging sterk gegroeid te zijn. De S.D.A.P. kreeg van de 1.334.209 uitgebrachte stemmen er 296.145, d.i. 22 %, waarmede zij 22 zetels in de Kamer kreeg. Ook de S.D.P., die onder invloed van de Bolschewistische revolutie zich naderhand Communistische Partij doopte, wist ruim 30.000 stemmen op zich te vereenigen, waarmee zij 2 vertegenwoordigers in de Kamer kreeg. Eenige splinterpartijen als de Socialistische Partij van syndicalistischen huize en de Bond van Christen Socialisten, die in de socialistische beweging van Nederland slechts tijdelijke verschijnselen bleken te zijn, zagen nog kans om met tezamen ongeveer 17.000 stemmen elk een zetel in het parlement te bemachtigen. Met het oog op onze beperkte ruimte en hun bescheiden tijdelijkheid zullen we hen overigens met stilzwijgen moeten voorbijgaan.

* * *

Het begon intusschen in de fundamenten van Europa te beven, waarbij ook in ons land de machtsverschuivingen, die in Oostenrijk-Hongarije en Duitschland plaats grepen, op de geesten hun invloed deden gelden en sympathiegevoelens opwekten. De revolutionaire gezindheid, die toen ontstond, vond de socialistische arbeidersbeweging echter niet gereed om de leiding van een revolutionaire beweging op zich te nemen. De besturen van S.D.A.P. en N.V.V. vergaderden weliswaar voortdurend, doch de gebeurtenissen volgden elkander zoo snel op, dat het eene besluit het andere moest achterhalen, zoodat de tijd voor het bepalen van een standpunt ontbrak. Op Zondagavond 10 November werd te Rotterdam, na telegrafische en telefonische convocaties door

Troelstra, Sannes en Heykoop een vergadering van de voormannen van S.D.A.P. en N.V.V. gehouden. Met groote voortvarendheid werd toen een program van eischen opgesteld, omvattende een vijftiental punten, w.o. naast onmiddellijke demobilisatie, vrouwenkiesrecht, kapitaalheffingen enz. ook de principiëele eisch van socialisatie van alle bedrijven, die daarvoor in aanmerking komen, voorkwam. Deze eischen maakten grooten indruk en de bezorgdheid der bourgeoisie bleek uit de tegemoetkomingen, waartoe daags nadien haar pers zich bereid verklaarde. Den zelfden avond vonden er meetings in Rotterdam plaats, waarin Troelstra de taal van den revolutieleider liet hooren. Hij sprak van de instelling van een oppersten raad van arbeiders en soldaten voor het geheele land en verder van dergelijke plaatselijke raden. Sannes kwam er op voor de socialistische republiek in Nederland en volgens het krantenverslag kondigde Heykoop de revolutierede aan, die Troelstra den volgenden dag in de Kamer zou uitspreken. Hierop was de sociaal-democratische Kamerfractie niet voorbereid. En toen Troelstra in de Kamer aan het woord kwam, sprak hij voor de vuist een rede uit, waarvan naderhand bleek, dat zij het revolutionair willen der Nederlandsche arbeidersklasse op dat oogenblik verre achter zich liet. Slechts dan, wanneer òf de revolutie reeds een aanvang had genomen, òf het proletariaat zich van deze rede als sein tot den aanvang had bediend, ware zij op haar plaats geweest. Nu riep zij weliswaar geweldige beroering in de Kamer en groote bereidwilligheid bij de burgerlijke leden in het toezeggen van hervormingen te voorschijn. Doch toen in het land geen dreigend gevaar bleek te zijn ontstaan of dadelijk te zullen ontstaan, dat beantwoordde aan de draagwijdte van Troelstra's hartstochtelijke woorden, toen was de angststemming spoedig voorbij. De gevaren van de revolutie werden breed uitgemeten en bij handhaving van wet en orde het in vervulling gaan van tal van sociale hervormingen en een goede levensmiddelenvoorziening in uitzicht gesteld. De christelijke arbeidersbeweging bleek onder de leuze van „tegen de revolutie het Evangelie" een zeer bruikbaar werktuig te zijn om de burgerlijke orde, die uit haar voegen dreigde te vallen, te herstellen.

Twee dagen na zijn rede voelde Troelstra zich genoodzaakt om

bij wijze van interruptie een „misverstand" op te helderen, waarvan de vertegenwoordiger van het grootkapitaal, Dresselhuys, getuigde, dat dit groote verlichting gaf. Schaper trad des anderen daags als boedelredder voor de sociaal-democratie, onder het heftigste kabaal, dat de Kamer ooit beleefd had, op. Zooals Schaper zelf schreef was het doel dier rede, „van de gelegenheid gebruik te maken om de bourgeoisie de noodzakelijkheid van sociale hervormingen, in verband met de situatie, op het geweten te branden, onze fractie los te maken van de Tribunisten en ten slotte vooral om de zaken, door Troelstra besproken, in eenigszins ander licht te plaatsen en daarmede diens eigen bedoelingen te verduidelijken". Voor Troelstra had het November-gebeuren echter een wezenlijk andere beteekenis. Zooals hij op het congres der S.D.A.P. in 1919 verklaarde, ging het er bij hem om „om de revolutionaire propaganda in Nederland te beginnen, terwijl de groote meerderheid der leiding meende, dat van den toestand eenvoudig gebruik moest worden gemaakt om verstrekkende hervormingen door te voeren".

De revolutionaire periode was met de rede van Schaper officiëel geliquideerd, terwijl de resultaten nog geïncasseerd moesten worden. Doch de regeering bleek de waarde van het dreigement goed te hebben verstaan. Voor fabrieken en werkplaatsen kwam de 45-urige arbeidsweek (1919); een nieuwe grondwetsherziening werd in uitzicht gesteld; de ouderdomswet, die staatspensioen op 65-jarigen leeftijd bracht, zou in werking treden; een premievrije invaliditeitsrente zou tot stand komen en de invoering van het vrouwenkiesrecht werd in uitzicht gesteld. Een dag na de rede van Schaper, op 16 en 17 November, kwam een buitengewoon congres te Rotterdam bijeen. Hier werd, nu de verhoudingen zelf geen miskenning meer mogelijk maakten, de lijn van de rede van Schaper, in de Kamer gehouden, tot de gedragslijn voor de S.D.A.P. verder uitgestippeld. Tegelijkertijd werd dit congres tot een demonstratie voor Troelstra, die als aanhankelijkheidsbetuiging van een organisatie aan haar leider zijn weerga niet vindt.

De moderne vakbeweging zoowel als de S.D.A.P. zagen intusschen hun ledental sterk toenemen. Telde het N.V.V. op 1 Januari

1918 nog 159.514 leden, op 1 Januari 1919 was dit aantal gestegen tot 190.515 en een jaar later, tengevolge van de door den economischen bloei begunstigde vakactie, zelfs tot 247.704. De S.D.A.P. steeg van 27.093 leden op 1 Januari 1918 tot 37.628 op 1 Januari 1919 en een jaar later zelfs tot 47.870; dat zijn aantallen, die voor beide organisaties toppunten waren, en die sindsdien niet weer zijn bereikt (1927). Van de werkzaamheid der Communisten in de historische Novemberdagen dient de betooging, die op den 13den, na een openbare vergadering te Amsterdam, werd gehouden, te worden vermeld. Men trok op naar de kazerne om den in hechtenis genomen secretaris van den soldatenraad te bevrijden. Door de militairen werd geschoten, waardoor eenige slachtoffers vielen. Dit gevaarlijke en zinlooze avontuur was hiermede beëindigd.

* * *

Na deze gebeurtenissen werd er in de socialistische arbeidersbeweging een scherpe discussie gevoerd over vraagstukken van tactiek en methode der democratie, over dictatuur en schrikbewind. Het congres der S.D.A.P. van 1919 nam door een taktiekresolutie in deze meeningsverschillen stelling. In deze resolutie werd geconstateerd, dat in verband met het internationaal gebeuren zich ook voor de arbeidersklasse van Nederland nieuwe mogelijkheden openen, niet slechts tot verovering van belangrijke sociale hervormingen en verderen uitbouw der democratie, maar ook tot ingrijpende wijziging van het maatschappelijk stelsel in socialistische richting, waarvan de S.D.A.P. de leiding moet nemen. Als normaal strijdmiddel wordt de wettige methode der democratie gehandhaafd. Mocht door revolutionaire situaties van andere dan wettige middelen worden gebruik gemaakt, dan dient hiervoor voldoende steun in de arbeidersklasse en daarbuiten te vinden te zijn, terwijl het geheele volk zoo spoedig mogelijk over den nieuw te scheppen toestand zich moet kunnen uitspreken. De dictatuur en het schrikbewind werden verworpen en het democratisch beginsel gehandhaafd.

Een ander zeer belangrijk besluit van dit congres was dat tot de instelling van een socialisatiecommissie, die reeds in 1920

haar rapport uitbracht. Hiermede werd van de periode van propaganda voor het socialisme een brug geslagen naar zijn verwezenlijking. Ook het N.V.V. sprak zich in een aantal stellingen voor socialisatie uit. De taak der vakbeweging, in verband met de na-oorlogsche ontwikkeling, werd door dit sterk gegroeid vakverbond daarin als volgt beschreven: 1. Tegenover de inzinking van het kapitalistisch gezag staat een sterke toename der economische en politieke macht der arbeidersklasse, welke wordt gedragen door het verlangen om uit de positie van overheerschte klasse te komen en te groeien tot een beheerende kracht in de maatschappij. Deze vergroote macht, gevolg van den groei van het klasse-bewustzijn en de versterking van den klasse-wil, maakt de handhaving van het kapitalistisch stelsel, dat berust op de onmacht en de onderworpenheid der arbeidersklasse ook psychologisch onmogelijk. 2. De vakvereenigingen hebben als organisaties der arbeidende klasse tot taak, den strijd tegen de ondermijning der volkskracht en voor de verhooging der volkswelvaart te voeren. Naast de onverzwakte voortzetting van den loonstrijd hebben de vakvereenigingen daarom tot taak, haren strijd te richten op de socialiseering van die bedrijven, welke daarvoor geschikt zijn en in aanmerking komen. Bij dezen strijd hebben wij te rekenen met een stijgend verzet der ondernemers en kapitalistische regeerders, die, ondanks de débacle van het kapitalistisch maatschappijbeheer, de overheerschende positie der bezittende klasse willen handhaven.

Het socialisatieprogram zou echter spoedig voorloopig worden opgeborgen om bij, voor dit streven, gunstiger maatschappelijke verhoudingen zijn dienst te doen. Wel werden er nog eenige groote acties voor gevoerd, maar deze stonden niet meer in het teeken van urgentie, doch konden niet anders dan als naklanken ervan worden beschouwd. In het jaar, dat de periodieke crisis zich zou doen gelden, n.l. 1920, was ook de kortstondige na-oorlogsche hoogconjunctuur in het economische en daarmee voor de socialistische arbeidersbeweging in het politieke leven, voorbij. Een scherpe reactie trad op, die de arbeidersbeweging tot het innemen van een afweer-positie noopte. Vermindering van de door het November-gebeuren van 1918 afgedwongen voor-

deelen moest zij zich laten welgevallen; een anti-revolutiewet werd tot stand gebracht, na een scherpe actie hiertegen, waarvan een 24-urige proteststaking in enkele belangrijke centra in het land, het hoogtepunt vormde. Tegen deze reactie hielden S.D.A.P. en N.V.V. op 5 Juni 1921 een demonstratie, waaraan 50.000 betoogers deelnamen.

Het congres der S.D.A.P., in Maart 1921 gehouden, nam een motie voor nationale ontwapening aan. In December d.a.v. werd een verkiezingscongres gehouden, dat een program voor de verkiezingen van 1922 vaststelde. Deze verkiezingen, waaraan voor het eerst de vrouwen actief hebben kunnen deelnemen, brachten, zooals te voorzien viel, door de reactionaire werking van het vrouwenkiesrecht in ons land met zijn sterk kerkelijken invloed op de politiek, een minder gunstig resultaat dan in 1918. Uitgebracht werden 2.928.587 stemmen, waarvan de S.D.A.P. er 567.772 behaalde, d.i. 19.4 % tegen 22 % in 1918, waarmee een verlies van twee zetels gepaard ging. De Communistische Partij behield haar beide zetels, terwijl die der andere socialistische partijen verloren gingen.

Belangrijke vraagstukken van theorie en tactiek beheerschen de socialistische arbeidersbeweging nu bijna niet meer. Het leek een oogenblik alsof een door enkele vakvereenigingsleiders gelanceerd denkbeeld van een politieke organisatie, waarin tevens de vakbeweging constitueerende beteekenis zou hebben (z.g. Labour Partij — Stenhuis), een belangrijk vraagstuk zou worden. Doch spoedig bleek het, zooal niet zonder zin, dan toch op zijn minst praematuur te zijn. Voorts bleek ook de afwijking van den tot 1926 gevolgden gedragsregel der soc.-dem Kamerfractie om de plechtige opening der Staten-Generaal niet bij te wonen, voor deze fractie nog onverwacht heftige beroering in de S.D.A.P. te weeg te kunnen brengen. Dat deze gang naar het Binnenhof ook gemotiveerd werd met de overweging, dat men zich bij eventueele deelname aan de regeering niet aan deze vertooning zou kunnen onttrekken, verontrustte het sterkst.

In het blijkbaar tot machteloosheid gedoemde kamp der Communisten vonden, beginnende in 1921 met een geval Enschedé, vele afscheidingen en afzonderlijke groepvormingen (Gorter,

Soep, Henr. Roland Holst en de Kadt) plaats, die ten slotte zelfs ertoe geleid hebben, dat de oprichters der oude S.D.P. — Wijnkoop, v. Ravesteyn en Ceton — buiten de partij werden geplaatst. Op last van de IIIe Internationale poogde men door middel van den z.g. „cellenbouw" in de vakbeweging invloed te verkrijgen, waarmee echter slechts bereikt werd, dat het N.A.S. onder leiding van Sneevliet en Bouman de organisatorische verwoesting van de C.P. bevorderde, die de C.P. gepoogd had in de vakbeweging tot stand te brengen. Bij het N.V.V. richtte de „cellenbouw" niets uit. Daarnaast trachtten de communisten door aanbiedingen aan de S.D.A.P. tot samenwerking in verschillende gevallen een z.g. proletarisch eenheidsfront te vormen. Deze tot een tactiek geworden stelselmatige pogingen werden door de als bondgenoot geambiëerde, doch in de practijk van den dagelijkschen strijd als „verraders" uitgekreten leiders der S.D.A.P., afgewezen. Het jammerlijk beeld van verwording, dat de communistische beweging in ons land vertoont, kan en behoeft hier niet nader beschreven te worden — het communisme ten onzent is een wrak, waarvan zoo goed als niets voor berging in aanmerking komt.

In de laatste jaren voerden de S.D.A.P. en het N.V.V. gezamenlijk eenige groote acties voor ontwapening, bedrijfsorganisatie en medezeggenschap. In het najaar van 1923 was in de Kamer een ontwerp-Vlootwet aanhangig gemaakt, dat een sterke uitbreiding der oorlogsvloot inhield. Een petitionnement, door beide lichamen georganiseerd, werd, van 1.132.288 handteekeningen voorzien, bij de Kamer ingediend. Vóór bedrijfsorganisatie en medezeggenschap en tegen de Vlootwet werd te Amsterdam een demonstratie gehouden, waaraan 70.000 betoogers deelnamen. Op het demonstratief congres van S.D.A.P. en N.V.V. op 25 Februari 1924 te Haarlem gehouden, werd het rapport der uit beide lichamen benoemde commissie voor bedrijfsorganisatie en medezeggenschap behandeld en aangenomen. Eenzelfde congres werd voor de eischen der socialistische arbeidersbeweging inzake medezeggenschap en bedrijfsorganisatie, het onderwijs, de 48-urige arbeidsweek en het militarisme op 19—21 September 1925 in Den Haag gehouden. Hierbij vond de huldiging van Troelstra plaats, die om gezondheidsredenen genoodzaakt was zich uit het politieke

leven terug te trekken. Op grootsche wijze gaf het N.V.V. uitdrukking aan de vereering, die in breede arbeidersmassa's voor de figuur van Troelstra wordt gevoeld, door hem een plan voor een stichting „het Troelstra-oord" ter hand te stellen. Dit cultuurmonument der arbeidersbeweging werd op 13 Augustus 1927 te Beekbergen (Gelderland) geopend. In aansluiting op de huldiging van den eersten congresmiddag trokken des avonds een 40.000-tal socialistische strijders uit alle deelen van het land van symbolieke fakkels voorzien, naar Troelstra's woning om op indrukwekkende wijze uiting te geven aan hun liefde voor het socialisme, waarvan Troelstra in ons land als de pionier wordt beschouwd. De politieke leiding der S.D.A.P. kwam in handen van Albarda.

Inmiddels hadden ook de verkiezingen van 1925 plaatsgevonden. Van de 3.085.862 uitgebrachte stemmen kreeg de S.D.A.P. er 706.689, d.i. 22.9 %, waarmee zij vier zetels won. De C.P. kreeg 36.770 stemmen, zoodat ze één zetel verloor. De strijd voor ontwapening werd afgesloten met een congres op 18 September 1926 in Den Haag, waaraan des anderen daags een demonstratie verbonden was, die de grootste bleek te zijn, die ooit in ons land werd gehouden. Genoemd werd een aantal van 100.000 deelnemers. Het wetsvoorstel tot ontwapening, door de soc.-dem. Kamerfractie ingediend, werd op 8 Maart 1927 verworpen.

* * *

Overzien we ten slotte de ontwikkeling der socialistische arbeidersbeweging in ons land voor wat de sociaal-democratie als haar verreweg machtigste richting betreft, dan valt allereerst op hoe geleidelijk haar groei tot nog toe is geweest. De omvang, die zij bereikt heeft, staat bij die van de ons omringende landen weliswaar ten achter, doch in organisatorisch, zoowel als in theoretisch opzicht maakt zij een zeer goed figuur. Haar tactiek, die, met de democratie tot grondslag, overwegend reformistisch is — hetgeen te verklaren valt uit de nationale positie van ons land en zijn economische en politieke verhoudingen — ondervond wel theoretischen, doch geen practischen tegenstand van beteekenis. Het laatste is toe te schrijven aan den aard van het door de S.D.A.P. beoefende reformisme. Dit kan immers in niet geringe mate gradueele verschillen vertoonen. Voor een arbeiders-

beweging van beteekenis, met haar werkzaamheid van elken dag, dient de mate van het door haar in practijk gebrachte reformisme aan de hand van de concrete verhoudingen beoordeeld en, met inachtneming van het beginselprogram, al of niet gerechtvaardigd te worden. Ongetwijfeld is de tendens der soc.dem. ten onzent tot reformisme zeer sterk, doch ons historisch overzicht leert, dat, wanneer zij zich voor belangrijke principiëele beslissingen zag geplaatst, het proletarisch klassebelang, in het licht van het einddoel — het socialisme — beschouwd, overwegend was.

In het niet in principe aan het einddoel georiënteerde reformisme gaat de, als een gevaar te beschouwen, opvatting schuil, dat de beweging alles en het einddoel niets is. Het „de beweging om de beweging" leidt tot het uitsluitend inachtnemen van het dan min of meer op zichzelf staand ontwikkelingsbelang dier beweging, waarmee haar klassekarakter en socialistische doelstelling gedoemd zijn te verdwijnen. De klassentegenstellingen schreeuwen dag in dag uit om erkenning en formuleering en het is juist het aan haar groeienden invloed te danken gevaar voor de soc-dem., dat zij dit bij haar alledaagsche gedragingen als vanzelfsprekend achterwege laat, waarmee zij haar socialistische doelbewustheid onwillekeurig inboet. Daarvoor dient zij zich zorgvuldig te hoeden. Dit voortdurend zich tot bewustheid brengen der klassentegenstellingen vereischt naast behoefte ook durf tot zelfstandigheid, in dien zin, dat uit alle daden der soc.-dem. in al hare functies een eigen, door haar groot en verheven doel ingegeven en vol zelfbewustheid aangenomen, houding blijkt. Slechts op deze wijze is er voldoende waarborg tegen de anders dreigende verburgerlijking der soc.-dem.

Moge de toekomst ons deze besparen, doordat, met den toenemenden invloed der soc.-dem. in ons land, deze behoefte en durf niet verzwakken, doch eer versterken!

Wij hebben in dit overzicht de coöperatieve beweging der socialistische arbeiders niet behandeld, primo, omdat zij in ons land van geen beteekenis is en secundo, omdat wij ons dan hoofdzakelijk ertoe zouden hebben moeten bepalen, de oorzaken van dit gebrek aan beteekenis te beschrijven. Dit laatste kan echter alleen op bevredigende wijze geschieden, wanneer dit in den breede ten uitvoer wordt gebracht, waarvoor ons helaas de ruimte ontbreekt. M. Z.

XIII. DE MINDER BELANGRIJKE PARTIJEN. (1860—1920).

1. In Europa.

OFSCHOON de landbouw in Denemarken nog een overwegende plaats inneemt, kan het land op een in verhouding zeer krachtige socialistische beweging van de Tweede Internationale wijzen. De eerste pogingen tot een politieke organisatie (1871) werden door de politie onderdrukt. Door de arbeiders werden toen vakvereenigingen opgericht waarin zij zich met socialistische denkbeelden bezig hielden, — ook utopiën waren het onderwerp van hun gedachtenwisseling.

In 1878 was de beweging sterk genoeg om een partij te stichten die den naam van „Sociaaldemocratisch Verbond" zou dragen. Reeds in 1884 mocht de Deensche sociaal-democratie bij de verkiezingen voor het Folkething een practisch resultaat bereiken, dat evenwel met de hulp van de liberalen verkregen was. Dientengevolge vormde zich in de partij een oppositie die voor het zuiver proletarisch karakter van de beweging opkwam. Deze links-socialistische oppositie heeft echter in Denemarken — met uitzondering van het jaar 1919/20 — nooit een groote beteekenis gehad. De partij is feitelijk sociaal-hervormingsgezind en staat in nauwe aanraking met de vakvereenigingen, evenals de sociaal-democratische partij van Duitschland en de Britsche Labour Partij. De pers, het vakvereenigings-wezen en de organen die de arbeidersontwikkeling verzorgen, zijn voortreffelijk ingericht.

Bij den verkoop van de Deensche West-Indische eilanden aan de Vereenigde Staten, in October 1916, besloot het partij-congres de liberale regeering te steunen, — de leider van de Deensche

sociaaldemocratie, Stauning, heeft — tot haar val in Maart 1920 — van die regeering deel uitgemaakt. Bij de verkiezingen van September 1920 verwierf de partij 48 zetels in de Kamer van Afgevaardigden en 22 in het Hoogerhuis.

De arbeidersbeweging van Noorwegen heeft aanvankelijk den geestelijken invloed van de Deensche beweging ondergaan. Ook daar heeft zij in 1871 de eerste teekenen van leven gegeven. Echter is het eerst in 1887 tot de stichting van een Noorweegsche arbeiderspartij gekomen. Reeds spoedig had deze een rechter- en een linkervleugel. De industrialisatie van Noorwegen, die in 1905 begonnen is en zich met groote snelheid heeft uitgebreid, heeft ook het proletariaat gerevolutionneerd dat in den persoon van Tonmael een revolutionnairen leider gevonden heeft.

In 1912 heeft de linkervleugel zich als een afzonderlijke groep georganiseerd en in 1918 heeft hij de partij en de vakvereenigingen veroverd. De rechtervleugel heeft zich toen afgescheiden en in 1920 de Noorweegsche Sociaal-democratische Arbeiders-partij opgericht.

In tegenstelling met de Deensche beweging die aan haar onafgebroken voeling met de vakvereenigingen een practisch karakter te danken heeft, wordt de Noorweegsche arbeidersbeweging door theoretische stroomingen beheerscht. Zij telt vele intellectueelen in haar midden die in voortdurende aanraking zijn met het socialistisch gedachtenleven van West- en Oost-Europa.

In Zweden is het socialistisch evangelie het eerst verkondigd door den kleermaker August Palm (1881) die in Noord-Duitschland gewerkt en daar met het socialisme kennis gemaakt had. Palm was een echte apostel. Hij trok te voet door het land en verbreidde alom de nieuwe leer. Weldra verschen ook de gewezen student Hjalmar Branting die sinds 1885 in de dagbladen de zaak van het socialisme bepleit had. In 1886 werd de „Socialdemocrat" door hem opgericht, — in 1890 dagblad geworden. In 1889 werd de „Zweedsche Sociaal-democratische Partij" geboren. Tien jaren later heeft zij den strijd voor een herziening van het kiesrecht aangebonden en deze door middel van een algemeene staking weten door te drijven. Ofschoon de partij belangrijke parlementaire resultaten bereikt had, werd zij

revisionnistisch, hetgeen een revolutionnaire oppositie in het leven heeft geroepen. Gedurende den wereldoorlog heeft Branting een entente-gezinde politiek voorgestaan. In 1917 is hij tot de coalitie-regeering toegetreden die tot 1920 aan het bewind gebleven is en toen plaats gemaakt heeft voor een zuiver socialistische regeering, — met Branting als minister-president. Dit ministerie heeft slechts weinige maanden geleefd. De versterking van de revisionnistische richting in het socialistisch denken van de Zweedsche partij heeft tot een toespitsing van de oppositie en ten slotte tot haar afscheiding van de partij geleid. De oppositie vestigde zich in 1917 als de Links-sociaal-democratische Partij die — als alle linkervleugels in de Scandinavische landen — naar het communisme overhelt en min of meer met de Internationale van Moskou verbonden is.

Finland heeft de best georganiseerde arbeidersbeweging van de wereld bezeten. Haar ontstaan dagteekent van 1899 en in 1903 heeft zij de sociaal-democratische partij opgericht en in 1907 in een partement van 200 mannelijke en vrouwelijke afgevaardigden 80 zetels veroverd. In 1916 had zij de meerderheid in handen en heeft toen onder de leiding van haar medelid Tokoi een socialistisch-liberale coalitie-regeering gevormd. De Russische Revolutie en de daarna uitgebroken Duitsch-Russische oorlog hebben zware rampen over de Finsche socialisten gebracht. De Finsche bourgeoisie, daarbij geholpen door het „overwinnende" Duitsche leger, heeft zich bloedig gewroken op het revolutionnaire proletariaat. Duizende Finsche socialisten zijn den martelaarsdood gestorven.

Gedurende langen tijd is België het paradijs der kapitalisten geweest. Een parlementaire regeeringsvorm, een vrije ontplooiïng van alle krachten, een politiek-onverschillig, van alle rechten beroofd en verkerkelijkt proletariaat effenden de wegen van het kapitaal. Niet eerder dan in 1877 bespeurt men de eerste verschijnselen van een arbeidersbeweging. Dat jaar ontstonden de Vlaamsche en de Brabantsche Socialistische Parij die zich in 1879 tot de Belgische Socialistische Partij vereenigd hebben. Bovendien trof men er verscheiden arbeidersbonden en coöperatieve organi-

saties aan. In 1885 sloten dezen zich als Belgische Arbeiderspartij aaneen.

Reeds een jaar daarna openbaarden zich woelingen in de arbeiderswereld die zich voortzetten in pogingen van de zijde der mijnwerkers ten einde tot de afkondiging van de algemeene werkstaking te komen. De opstandige bewegingen werden meedoogenloos onderdrukt. Het groote doel van den strijd van de Belgische partij was de verovering van het algemeen kiesrecht. Zij beproefde haar geluk met geweld en algemeene stakingen, (1893, 1902, 1913) zonder haar doel te bereiken. Eindelijk werd aan de arbeiders een beperkt kiesrecht toegekend dat hun althans een vertegenwoordiging in het parlement verzekerde. Eerst de revolutionnaire strooming van 1918/19, die van Rusland is uitgegaan en over de geheele wereld de bezittende klasse vrees heeft aangejaagd, heeft het Belgisch proletariaat in 1919 het algemeen kiesrecht gebracht.

Bij het uitbreken van den oorlog heeft de partij de zijde van den oorlog gekozen en is haar leider, Emile Vandervelde, de voorzitter van de Tweede Internationale, tot de regeering toegetreden. Na het einde van den oorlog hebben ook Anseele, Destrée en Wauters deel uitgemaakt van een coalitie-regeering, — onder instemming van de partij-congressen. De elementen van de oppositie hebben zich in 1920 tot een communistische partij aaneengesloten.

In den „Grütli-Verein" (ontstaan in 1838) bezat Zwitserland de kern van een moderne arbeidersbeweging. De Grütlianen hebben zich in 1878 tot de beginselen van het socialisme bekend, maar zijn daarbij Zwitsersch-nationaal en reformistisch gebleven. Allangs is ook een Zwitsersche Socialistische Partij ontstaan waarvan de Marxistische beginselen den grondslag vormen. Zij telt ongeveer 40.000 leden en omvat een rechter- en een linkervleugel. Bovendien heeft Zwitserland een communistische partij met 5000 tot 6000 leden. Beide partijen oefenen zekeren invloed uit op de binnenlandsche politiek van den Bond.

Het begin van de moderne arbeidersbeweging van Spanje vertoond groote gelijkenis met de Italiaansche. De beweging is ontstaan in de jaren van de I.A.A., geraakte onder den anarchis-

tisch-communistischen invloed van Bakunin, zoodat slechts een weinig talrijke, door Pablo Iglesias geleide groep sociaal-democratisch bleef. Eerst in 1910 werd Iglesias naar de Cortes afgevaardigd. Bij het uitbreken van den oorlog heeft deze groep ten gunste van de Entente partij gekozen.

De economische arbeidersbeweging is syndicalistisch.

In Portugal is min of meer dezelfde toestand aanwezig. De sociaal-democratische beweging mist alle beteekenis. De economische arbeidersbeweging is ook hier syndicalistisch.

In Bulgarije dagteekent de sociaal-democratische partij van het jaar 1894. In 1903 heeft zij zich in twee groepen gesplitst, de „Breeden" en de „Engen", anders gezegd, in een reformistische en een revolutionnaire groep. In 1913 bleek de totaal-partij in staat 37 afgevaardigden naar de Sobranja te zenden. Bij de deelneming van Bulgarije aan den oorlog stelden de reformisten zich op het standpunt van hun vaderlandsliefde. De Engen bleven internationaal, brachten hun stem uit tegen de oorlogs-credieten en hadden vele vervolgingen te verduren. Na het einde van den oorlog won de partij van de Engen aanmerkelijk in sterkte, om in 1919 tot de Communistische partij over te gaan.

Vak- en coöperatie-vereenigingen zijn in verhouding tamelijk krachtig.

De Sociaal-democratische partij van Servië is in 1903 gesticht. In 1912 telde zij twee afgevaardigden in de Skupschtina. Van den beginne is zij Marxistisch en revolutionnair geweest. Bij het uitbreken van den oorlog hebben haar vertegenwoordigers tegen de oorlogscredieten gestemd. Na het einde van den oorlog hebben de revolutionnaire socialisten van Servië, Croatië, Bosnië en van de andere voormalige Oostenrijksche provinciën die aan den Jugo-Slavischen staat waren toegewezen, — de Socialistische Arbeiders Partij van Jugo-Slavië gesticht, — sinds 1920 als communistische partij bekend —op den grondslag van de Derde Internationale. De partij is voortdurend aan vervolgingen blootgesteld. Er bestaat bovendien een minderheidspartij van reformistische socialisten.

In Rumenië worden sinds de tachtiger jaren enkele socialistische groepen aangetroffen. Echter vormde de zeer achterlijke consti-

tutioneele en administratieve toestand een onoverkomelijk bezwaar tegen de stichting van een socialistische partij, totdat de vakvereenigings-beweging — ten gevolge van den bloei der petroleum-industrie — krachtig genoeg geworden was om het bestaan van arbeiders-organisaties mogelijk te maken.

Na de eerste Russische revolutie van 1905 en den boerenopstand van 1907 zijn de socialistische groepen onder de leiding van Rakowski te voorschijn gekomen en hebben in samenwerking met de vakvereenigingen in 1911 de Sociaal-democratische Partij gesticht.

De partij was tegen de deelneming van Rumenië aan den oorlog gekant.

In 1918 is een algemeene werkstaking uitgebroken die tot een onbarmhartige vervolging van socialisten en vakvereenigingsleiders het sein gegeven heeft. Den 13 December 1918 werd door de regeering een machinegeweer-compagnie gemobiliseerd tegen een vreedzame, ongewapende arbeidersbetooging in Boekarest. Meer dan honderd arbeiders werden door de machinegeweren neergeschoten. De aanhechting van de Bukowina, Zevenburgen en het Banaat aan Rumenië beteekende een versterking van de gematigde sociaal-democratische elementen die tezamen de „Socialistische Partij van Rumenië" vormen, terwijl de revolutionnaire socialistische organisatie als Communistische Partij bekend is.

2. Australië, Zuid-Afrika, Zuid-Amerika, Azië.

In Australië heeft de arbeiderspartij zich in 1892 gevormd, tengevolge van mislukte stakingen van de jaren 1889/91. Met buitengewone geestkracht wierpen de arbeiders zich op de politieke actie, — echter bepaalden zij zich tot de opstelling van een sociaal-hervormd programma ter verbetering van den toestand der loonarbeiders. In den loop van den tijd is de arbeiderspartij zeer krachtig geworden en heeft zij belangrijke overwinningen in het parlement behaald. In 1910 verkreeg zij de meerderheid in het Bondsparlement (42 zetels tegen 33 burgerlijken) en heeft zij

een arbeidersregeering gevormd. Ook in de afzonderlijke staten was zij bijna overal in het bezit van de meerderheid. Maar de oorlog met zijn nasleep van verwarring heeft ook hier tweedracht gezaaid, hetgeen de partij aanmerkelijk verzwakt heeft. Het schijnt dat zij thans herstellende is en zich opnieuw voorspoedig ontwikkelt.

In Nieuw-Zeeland heeft de politieke ontwikkeling van de arbeiders ongeveer hetzelfde verloop gehad als in Australië, — slechts is de arbeiderspartij sterker socialistisch gekleurd. Het verplichte scheidsgericht in beroeps-conflicten heeft in de jaren 1894—1905 een heilzame uitwerking gehad: in dien tijd is geen enkele werkstaking voorgekomen. Sinds dien tijd heeft de toestand zich belangrijk gewijzigd. De bijzondere economische ontwikkeling heeft ook daar klassen-tegenstellingen te voorschijn geroepen die door geen scheidsgericht opgelost kunnen worden.

De Zuid-Afrikaansche arbeiderspartij werd in 1909 opgericht. Bij de parlements-verkiezingen van 1910 heeft zij vier zetels veroverd. De partij heeft zich in het bijzonder krachtig ontwikkeld in Transvaal waar zij in 1913 de meerderheid verworven heeft. Ook daar heeft de oorlog een ontbindende uitwerking op de partij gehad; de meerderheid bevorderde den oorlog. De minderheid heeft zich afgescheiden en den Internationalen Socialistischen Bond opgericht, een revolutionnaire organisatie die ook voor de broederlijke samenwerking van blanke en gekleurde arbeiders geijverd heeft. De klassebewuste arbeidersbeweging heeft in Zuid-Afrika een zwaren strijd te voeren tegen het diamant-kapitaal dat door de regeering blindelings gesteund wordt.

De Zuid-Amerikaansche republieken: Argentinië, Brazilië, Peru, Uruguay, zijn landen van de toekomst, — in economischen zin zijn zij in hun opkomst. De arbeiderspartijen en de richting waarin dezen zich bewegen, zijn niets anders dan een voortzetting en uitbreiding van Europeesche organisaties. In het gunstigste geval hebben wij hier met de kiemen van toekomstige socialistische instellingen te doen.

In Argentinië is de arbeidersbeweging verhoudingsgewijze het krachtigst. De Argentijnsche Socialistische Partij dagteekent van 1896. Bij de verkiezingen van 1914 heeft zij 40.000 stemmen uitgebracht en 9 zetels veroverd. De oorlog heeft ook hier een

scheiding veroorzaakt en in 1917 heeft de oppositie de Internationale Socialistische Partij opgericht die — evenals de Internationale Bond in Zuid-Afrika — communistisch is.

In Azië komt het Verre Oosten in aanmerking.

In China zien wij een communistische strooming die in het bijzonder onder de intellectueelen een talrijken aanhang heeft. Met de grootste oplettendheid volgt zij de gebeurtenissen in Europa en in de Vereenigde Staten.

Ongetwijfeld heeft de socialistische arbeidersbeweging van Japan meer recht op onze belangstelling. In de laatstverloopen tientallen jaren heeft zich in Japan een moderne economische toestand gevestigd. In het laatste tiental jaren van de 19de eeuw zijn reeds verschijnselen zichtbaar geweest van een ontwaking der arbeiders: in 1900 werd door het Japansche Parlement een wet tegen werkstakingen aangenomen. In 1901 werd de Japansche Sociaal-democratische Partij door Kotoku en Sen Katajama opgericht, maar weldra door de politie bemoeielijkt en onderdrukt. In 1903 werd haar plaats ingenomen door het Verbond der Plebejers, een Marxistische groep die revolutionnair en beslist anti-imperialistisch was. In 1904 heeft zij zich tegen den Russisch-Japanschen oorlog verzet. Intusschen wachtte haar hetzelfde lot als haar voorgangster. In 1910 werden verscheiden socialistische leiders, waaronder Kotoku, onder voorwendsel van een complot tegen het leven van den Mikado, ter dood veroordeeld en terechtgesteld.

De ontwikkeling van de Japansche industrie gedurende den wereldoorlog alsmede de Russische revolutie van 1917 hebben de Japansche beweging van socialisme en vakvereeniging bezield met een nieuw leven dat recht geeft de beste verwachtingen daarvan te koesteren.

Ook in burgerlijk-intellectueele kringen wordt alle aandacht aan de sociale quaestie gewijd. Geoordeeld naar de beschikbare gegevens, is er reden aan te nemen dat Japan, indien het een militaire nederlaag mocht lijden, ernstig rekening zal hebben te houden met de mogelijkheid van een bolsjewistische revolutie.

INHOUD.

EERSTE DEEL: DE OUDHEID.

pag.
INLEIDING 9
1. De beteekenis van het begrip **Oudheid** 9
2. Theorie van het Communisme der Oudheid: Natuurrecht. 15
I. PALESTINA 19
1. Maatschappelijke Toestanden 19
2. Klasse-tegenstellingen en Profetie 23
3. Om de Sociale Rechtvaardigheid 26
4. Pogingen tot Hervorming 33
5. De Joodsche Communisten: de Esseërs 36
II. GRIEKENLAND 40
1. Economische en Maatschappelijke Ontwikkeling 40
2. Economische Tegenstellingen 43
III. COMMUNISTISCHE PRACTIJK IN SPARTA . 46
1. De Wetgeving van Lycurgus 46
2. Agis, de Eerste Communistische Martelaar . . . 51
3. De Hervormingspogingen van Cleomenes . . . 55
4. Communistische vestiging in Lipara 57
IV. COMMUNISTISCHE THEORIEN IN ATHENE 59
1. Hervormingen van den Middenstand door Solon 59
2. Kapitalisme en Ontbinding 60
3. Plato 62
4. Aristoteles tegenover Plato en Phaleas 71
5. Sociale Blijspelen 75
6. Aristophanes 79
7. Zeno. Communistische Idealen. Helleensch Egypte 86
8. Ondergang van Griekenland 89
V. ROME 91
1. Karakter van de Romeinsche Geschiedschrijving 91
2. Patriciërs en Plebejers 92
3. Wereldpolitiek en Oplossing. Romeinsche Staatkunde 95
4. Strijd om de Hervorming. Gracchus, Catilina, Cicero 98

pag.
5. Slaven-Opstanden 105
6. Spartacus 108
VI. ROMEINSCHE CRITIEK VAN DE MAATSCHAPPIJ 115
1. Klachten van de Onteigenden 115
2. Verlangen naar Eenvoud, Vrijheid en Harmonie 119
VII. HET OORSPRONKELIJK CHRISTENDOM . . 125
1. Palestina vóór de opkomst van het Christendom 125
2. Jezus 129
3. Het Communisme in de Eerste Gemeenten . . . 132
4. De Kerkvaders en het Communisme 135
5. De Communistische Sekte van de Carpocraten . 137
6. Het Duizendjarige Communistische Godsrijk . . 138
7. Ondergang van de Oude Wereld 140
8. De Oorzaak van den Ondergang van de Oude Wereld 141

TWEEDE DEEL: DE MIDDELEEUWEN.

I. HET MAATSCHAPPELIJK DENKEN VAN DE MIDDELEEUWEN 147
1. Aard en Bronnen van het Communisme in de Middeleeuwen 147
2. De Geest van het Oudste Christendom en van de Patristiek 151
3. Gnosis en Mystiek 158
4. Neo-Platonisme. Plotinus 166
5. Een en ander over het Natuurrecht in de Middeleeuwen 169
6. Romeinsch en Christelijk Natuurrecht 174
II. VOLKSVERHUIZING EN WEDEROPBOUW . 180
1. De Germanen 180
2. De Kerk 188
3. De Communistische Klooster-Vestigingen . . . 193
III. VAN HET COMMUNISME NAAR HET PERSOONLIJK EIGENDOM 201
1. Economische Toestanden in West- en Middel-Europa 201
2. Joachim van Floris. Amalric van Bena 206
3. Franciscus van Assisi, Duns Scotus, Marsilius van Padua, Willem van Occam 211
4. Domingo de Guzman, Thomas van Aquino . . . 216

pag.

IV. HET WEZEN VAN DE KETTERSCH-MAATSCHAPPELIJKE BEWEGING 220
1. Geestelijke Stroomingen 220
2. De Katharen 222
3. De Katharen en het Communisme 224
4. De Inquisitie 230

V. UITBREIDING EN VERVOLGING VAN DE KATHAREN 235
1. Bulgarije en de Bogomilen 235
2. Italië. De Strijd tusschen Paus en Keizer. Arnoldisten. Humiliaten. Apostelbroeders . . . 237
3. Frankrijk en de Waldenzen. Languedoc, de Albigenzen 248
4. Vlaanderen: Begijnen en Begharden. Lollharden 255
5. Duitschland: Waldenzen. Begijnen en Begharden. Broeders van den Vrijen Geest, de Duitsche Mystiekers. Broeders van het Gemeene Leven . 258

DERDE DEEL: NIEUWE TIJD VAN DE 14e TOT DE 18e EEUW.

I. HET EINDE VAN DE MIDDELEEUWEN . . . 271
1. De Ondergang van de Wereldmacht van Paus en Keizer 271
2. Maatschappelijke Tegenstellingen 273

II. DE BOEREN-OPSTANDEN 277
1. Vlaanderen 277
2. Frankrijk: de Jacquerie 280

III. NATIONALE EN KETTERSCH-SOCIALE WORSTELINGEN 284
1. Eenige opmerkingen over de Stroomingen en over de Leiders 284
2. Engeland: Economische en Maatschappelijke Toestand 285
3. Revolutionnaire Woelingen 286
4. John Wycliffe 288
5. John Ball 291
6. De Engelsche Boeren-Opstanden 293
7. William Shakespeare en het Communisme . . 297
8. Maatschappelijke en Staatkundige Ontwikkeling 300
9. Johannes Huss en zijn Voorloopers 303
10. De Hussieten-oorlogen 306
11. Het Communisme van Tabor 310

pag.
IV. HET MAATSCHAPPELIJK VERZET IN DUITSCHLAND. 1516—1535 313
1. De Eerste Duitsche Omwenteling 313
2. Economie en Politiek 314
3. Maatschappelijke Gevolgen 317
4. Voorloopers van den Boeren-Oorlog 321
5. Communistische en Sociaal-hervormende Stroomingen in het Humanisme, verdwijnende Scholastiek en Doopers-beweging 323
6. Sebastiaan Franck en Thomas Münzer 327
7. De Boeren-Oorlog en de Twaalf Artikelen . . 331
8. Onderwerping van de Wederdoopers. Het Einde van de Omwenteling 336
9. Naschrift 339
V. HET UTOPISTISCHE TIJDPERK 340
1. Nominalisme, Renaissance en Humanisme . . . 340
VI. ENGELSCHE UTOPIEN 349
1. Thomas Morus 349
2. Utopia 351
3. Kritiek op de Maatschappelijke Inrichting . . . 352
4. Hervorming of Omwenteling 354
5. De Stichting en de Instellingen van Utopia . . . 356
6. Lord Baco. Nieuwe-Atlantis 361
7. Winstanley: „De Wet der Vrijheid" 363
8. Chamberlen en Bellers als Maatschappelijke Hervormers 365
9. Burgerlijke Theoriën betreffende de Maatschappij. Maatschappelijk Verdrag, Hobbes, Locke, Smith en Paley 367
VII. DE ITALIAANSCHE UTOPIE 371
1. Thomas Campanella 371
2. De Zonne-Staat 372
3. Bezwaren tegen het Communisme 377
VIII. KRITIEK OP DE MAATSCHAPPIJ EN UTOPIEN IN FRANKRIJK 379
1. Politiek en Economisch Leven 379
2. Beoordeeling van de Maatschappelijke Inrichting: Meslier, Morelly, Mably 382
3. Beoordeelaars uit de Burgerij: Rousseau, Linguet, Necker, Brissot 389
4. Utopistisch Tafereel van Vairasse d'Allais . . . 392
5. Navolgingen van de groote Utopiën 394

pag.
Aanhangsel 395
De godsdienstig-communistische Nederzettingen in Amerika 395

VIERDE DEEL: DE TIJD VAN 1750—1860.

I. DE ECONOMISCHE OMWENTELING IN ENGELAND 401
1. De Vruchten van de Burgerlijke Revolutie . . . 401
2. Technische Uitvindingen en Fabrieks-systeem . 402
3. Smith, Bentham en Ricardo 404

II. ENGELSCHE KRITIEK OP DE MAATSCHAPPIJ IN DEN AANVANG VAN DE ECONOMISCHE OMWENTELING 409
1. Robert Wallace: Communisme en Overbevolking 409
2. Spence en de Hervorming van het Grondbezit . 410
3. Godwin en het Anarchistisch Communisme . . 412
4. Charles Hall: De Theorie van den Klassenstrijd . 415

III. POGINGEN TOT EEN ECONOMISCHE OMWENTELING IN FRANKRIJK 420
1. Van Voogdijschap tot Vrijheid 420
2. De Physiocraten: Economische Vrijheid. Laissez fraire, laissez aller 422

IV. DE FRANSCHE OMWENTELING 424
1. De Klassen en de Conflicten van de Grondwet . 424
2. De Revolutionnaire Dictatuur 428
3. De Grondwet van 1793 430
4. Lange en Dolivier 432

V. DE SAMENZWERING VAN BABEUF EN DE ZIJNEN 434
1. Oorzaak, Leus en Doel 434
2. Filippo Buonarroti en de Revolutionnaire Dictatuur 435
3. Het verloop van de Samenzwering 437

VI. TERUGWERKING OP DUITSCHLAND . . . 439
1. Economische Opleving en Politieke Druk . . . 439
2. Communisme bij Wieland en Heinse 443
3. Sociaal-godsdienstig-kettersche-Stroomingen: Weishaupt 448
4. Gotthold Ephraim Lessing 452
5. Friedrich Christoph Oetinger 454
6. Fichte 456

pag.
VII. TIJDPERK VAN NAPOLEON EN VAN DE RESTAURATIE 463
1. Oorlog, Wereld-politiek en Speculatie 463
2. Charles Fourier 464
3. Saint-Simon 471
4. De Saint-Simonisten 478

VIII. BEGIN VAN DE ARBEIDERS-BEWEGING IN ENGELAND 483
1. Invloed van de Fransche Omwenteling 483
2. De Luddisten. (Machine-vernielers) 485
3. Ontwakende Geestdrift 487
4. Robert Owen 488
5. Combe, Gray, Thompson, Morgan, Bray . . . 495
6. Individualistische Sociologen: Ravenstone, Hodgskin 500

IX. EERSTE SOCIAAL-REVOLUTIONNAIRE ARBEIDERS-BEWEGING IN ENGELAND; 1825—1855 507
1. Burgerlijk-proletarisch Verbond voor het Kiesrecht. (1825—1832) 507
2. Anti-parlementarisme en Syndicalisme. (1832—1835) 508
3. Chartisme. (1836—1855) 510

X. FRANKRIJK (1830—1848) 514
1. Het Burger-Koningschap 514
2. Klassen-verdeeling in Bourgeoisie en Volk . . . 516
3. Geheime Samenzweringen en Aanslagen . . . 517
4. Auguste Blanqui 521
5. Socialisten en Sociologen: Pecqueur, Proudhon, Cabet, Leroux, Blanc 525
6. Februari-Omwenteling. 1848 530

VIJFDE DEEL: DE NIEUWSTE TIJD TOT 1920.

I. DUITSCHLAND (1800—1847) 537
1. Oorlogen. Nationale Vrijheid en Eenheid . . . 537
2. Economische en Maatschappelijke Gisting . . . 539
3. Socialistische Levensteekenen, Kritiek, Dichtkunst, Tijdschriften. (1825—1847) 543
4. Sociaal-kritische en Sociaal-revolutionnaire Pogingen. Gall. Büchner 544

pag.
II. DUITSCHE REVOLUTIONNAIRE VEREENIGINGEN IN HET BUITENLAND 548
1. De Bond van de Bannelingen 548
2. De Bond der Rechtvaardigen. Weitling 549
3. Weitling en de Revolutionnaire Dictatuur . . . 554
4. De Levensavond van Weitling 556
5. Ontwikkeling van de „Rechtvaardigen" tot den Communisten-Bond 556

III. POLITIEKE EN SOCIALE BEWEGINGEN IN DUITSCHLAND. (1840—1847) 559
1. Stormvogels 559
2. Sociale Poëzie. Heine, Meiszner, Beck 559
3. Kritiek van de Maatschappij: Hesz, Grün, Lüning, Oelckers 562

IV. KARL MARX 567
1. Zijn Beteekenis 567
2. Marx en de Denkvorming van Hegel 568
3. De Materialistische Opvatting van de Geschiedenis 573
4. De Klassenstrijd 576
5. De Kern van zijn Economische Leer 578
6. Evolutie en Revolutie 580
7. Zijn Vriendschap met Friedrich Engels 581
8. Oprichting en Statuten van den Communisten-Bond 583
9. De terugwerking van het Communisme op Duitschland. Stefan Born. Proces-Mentel . . . 585

V. DE DUITSCH-CONSERVATIEVE SOCIALE HERVORMING 587
1. Haar Romantisch Karakter 587
2. Marlo—Winkelblech . . . .
3. Karl Johann Rodbertus 591

VI. DE TWEEDE DUITSCHE REVOLUTIE. (1848—1849) 596
1. Politieke Gebeurtenissen 596
2. Maatschappelijke Stroomingen. (1848—1849) . 598
3. Het Einde van den Communisten-Bond 602

VII. SAMENLEVING EN POLITIEK 604
1. Het Tijdperk van het Liberalisme 604
2. De Overgang tot Imperialisme en Socialisme . . 606

pag.
VIII. DE TIJD VAN DE EERSTE INTERNATIONALE 611
1. Lassalle en de Algemeene Duitsche Arbeiders-Vereeniging 611
2. Oprichting en Verloop van de Eerste Internationale 613
3. De Commune van Parijs 616

IX. HET TIJDPERK VAN HET IMPERIALISME. (1880—1914) 620
1. De Economische Wortels van het Imperialisme 620
2. Uitbreiding van het Socialisme. Karl Kautsky . 623

X. DE TWEEDE INTERNATIONALE. (1889—1914) 626
1. Van Welslagen en Mislukken 626
2. De Tweede Internationale en de Oorlog . . . 627
3. Duitschland 632
4. Oostenrijk-Hongarije 634
5. Groot-Brittannië 636
6. Frankrijk 639
7. Italië 643
8. Rusland-Polen 645
9. De Vereenigde Staten van Noord-Amerika . . 650

XI. WERELDOORLOG EN REVOLUTIE. (1914—1920) 654
1. Defect en Scheuring in de Tweede Internationale 654
2. De Russische Revolutie 657
3. De Derde Duitsche Revolutie. (1918—1919) . . 659
4. Sociale Gisting in Frankrijk en Groot-Brittannië. (1917—1924) 662

XII. DE SOCIALISTISCHE ARBEIDERSBEWEGING IN NEDERLAND 663

XIII. DE MINDER BELANGRIJKE PARTIJEN . . . 697
1. In Europa 697
2. In Australië, Zuid-Afrika, Zuid-Amerika, Azië . 702